

otava

SUUR- SUOMI

vai lähiheimolaisten
auttaminen

Toivo Nygård

Toivo Nygård

Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen

AATTEELLINEN HEIMOTYÖ
ITSENÄISESSÄ SUOMESSA

Esitetään Jyväskylän yliopiston
humanistisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi salissa S 212
marraskuun 18. päivänä 1978 kello 12

Toivo Nygård

Suur-Suomi
vai
lähiheimolaisten auttaminen

Aatteellinen heimotyö
itsenäisessä Suomessa

HELSINGISSÄ
KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ OTAVA

Verkkoversio julkaistu tekijän ja
Kustannusosakeyhtiö Otavan luvalla.

URN:ISBN:978-951-39-8832-6
ISBN 978-951-39-8832-6 (PDF)

Jyväskylän yliopisto
2021

ISBN 951-1-04962-3 nid.
ISBN 951-1-04963-1 sid.

Kustannusosakeyhtiö Otavan painolaitokset
Keuruu 1978

Alkusanat

Esimieheni professori *Mauno Jokipiin* ehdotettua tutkimusaiheekseni Suur-Suomi aatteen selvittelyä oli tutkimusteema sovittu. Lähdepohtjan vuoksi tehtävä rajautui liseniaatintyövaiheessa koskemaan heimojärjestöjen julkaisujen Suur-Suomi-ajatuksesta ja heimoalueista kirjoittelua. Jo kyseistä ongelmaa selvitellessäni totesin, että varsinainen perustutkimus itse heimojärjestöjen toiminnasta – siis myös aatteellisesta toiminnasta – puuttui. Tehtävää motivoivat lähteistölliset tekijät. Utelaisuuttani herätti myös se, että useissa tutkimuksissa mainittiin epämääräisesti »heimopiirit» tai »Karjalan miehet». Halusin katsoa, mitä tällaisten sanontojen takana oikein on.

Tutkimuksen nyt valmistuttua kiitän kaikkia niitä, jotka ovat minua neuvoneet. Kaikki opettajani ovat kannustaneet työtäni. Professori *Mauno Jokipiin* on työn ohjaajana ja esimiehenä ollut neuvoineen käytettävissäni. Liseniaatintyöni tarkastajana hän kiinnitti huomioni uusiin varteen otettaviin näkökohtiin. Liseniaatintyöni valmistumisvaiheessa Suomen historian professuuria Jyväskylä yliopistossa hoitanut apulaisprofessori *Erkki Lehtinen* auttoi silloin ja on auttanut myöhemminkin rakentavalla ja historian olemusta perusteellisesti luotaavalla kriitikillään apua tarvitsevaa tutkijanalkua. Työn kehityttyä väitöskirjaksi käsikirjoituksen tarkasti professori Jokipiin ohella professori *Päiviö Tommila*. Hänen syvä perehtyneisyytensä lehdistön ja yleensä tiedonvälityksen historian tutkimiseen sekä ystävällinen opastamistapansa antoivat arvokasta kritiikkiä, jonka olen mahdollisuuksien mukaan pyrkinyt hyödyntämään. Kiitokset myös hänen johtamansa Suomen Sanomalehdistön Historian (SSLH) tutkimusprojektin jäsenille, joiden seurassa olen erilaisissa seminaareissa saanut varteenotettavaa tietoa. Jyväskylän yliopiston historian laitoksen toverillinen, mutta samalla kriittinen nuorten tutkijain joukko on pakottanut eri tilaisuuksissa kirjoittajan yhä uudelleen punnitsemaan, miten sana historiaa tutkittaessa on asetettava. Työtovereilleni kiitos.

Historiantutkija voisi tuskin työskennellä ilman arkistojen ja kirjastojen apua. Työni kestäessä olen rasittanut niin useita arkisto- ja kirjastovirkailijoita, että kiitän heitä pelkästään kollektiivina. Kenties kuitenkin erityiskiitoksen ansaitsevat Valtionarkiston henkilöstö ja Jyväskylän yliopiston kirjaston viehättävät virkailijattaret. Jyväskylän yliopiston kirjaston johtokunta järjesti käyttööni kirjaston tutkijanhuoneen. Kirjaston kotimaisen osaston johtajan *Eino Eskelisen* perusteellinen fennica-kirjallisuuden tuntemus ja avuliaisuus on ratkaisevasti helpottanut työtäni. FM *Martti Riikonen* on tarkastanut käsikirjoituksen kieliasun, ja fil.kand *Pirkko Audejev* on kirjoittanut työn puhtaaksi. Työn englanninkielisen yhteenvedon käänsi HuK *Anja Korhonen*.

Atteellisiakin kysymyksiä historian kulussa tutkiva tarvitsee siihen taloudellisia edellytyksiä. *Emil Aaltosen Säätiö*, *Ellen ja Artturi Nyysösen Säätiö*, *Suomen Kulttuurirahasto* ja *Jyväskylän yliopisto* ovat tukeneet työtäni stipendein. Taloudellistikin paljon merkitsi se, että Kustannusosakeyhtiö Otava suostui työni kustantamaan, mistä olen erittäin kiitollinen.

Ja lopuksi. Olen nähnyt, että joidenkin väitöskirjojen alkusanoissa kiitetään sellaisia henkilöitä, jotka ovat joutuneet kärsimään tutkijan työstä. Toivon, ettei tämän työn kohdalla asia ole näin. Sen sijaan olen vakuuttunut siitä, että on paljon minulle läheisiä henkilöitä, omaisia ja ystäviä, jotka kiitettävän uutterasti ovat yrittäneet ymmärtää työtäni ja harrastustani sekä sen lisäksi jopa jaksaneet kannustaa minua. Ensiksi kiitos vanhemmilleni. Vaimoni, kirjastonhoitaja *Kaija Nygård*, jota erityisesti kiitän, itse historian liseniaattina kylläkin ymmärtänee, että historiaakin voidaan tutkia vieläpä siitä viehättyen. Mutta siitä en ole lainkaan varma, olenko jaksanut vakuuttaa asiasta viehättävän viisivuotiaan tyttärenti *Soljan*. Mutta ehkäpä juuri hän ehtymättömillä miksi-tyyppisillä kysymyksillään on opettanut kirjoittajan entistä terävämmiin huomaamaan, että asioita voidaan katsoa yllättävistäkin näkökulmista. Kaksivuotias *Jaakko*-poika taas on koko ajan luottanut isän sanaan.

Anttolan Petäikköniemessä toukokuun lopulla 1978

Toivo Nygård

Sisällys

1. TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT 13
 - 1.1. Katsaus aikaisempaan tutkimukseen 13
 - 1.2. Tehtävä ja tutkimusmenetelmä 15
 - 1.3. Heimopropaganda vai aatteellinen heimotyö – käsitteiden tarkastelua 18

2. HEIMOTYÖN JUURET SUOMESSA – SUOMALAISTEN VARHAISEMMASTA MIELENKIINNOSTA HEIMOKANSOJA KOHTAAN 21
 - 2.1. Klassinen Suur-Suomi -ajatus luodaan – mielenkiinto itäkarjalaisia ja inkeriläisiä kohtaan herää 21
 - 2.2. Kielellisiä oikeuksia aletaan vaatia – Länsipohjan suomalaiset saavat huomiota 24
 - 2.3. Kveenien asemaa aletaan tarkkailla – Ruijan suomalaiset saavat puolestapuhujia 26
 - 2.4. Suomen siltaa aletaan rakentaa – Viron veljeskansaan luodaan yhteyksiä 31
 - 2.5. Kansanvalistusseura jakaa tietoa heimokansoista 35

3. JÄRJESTÄYTYNEEN HEIMOTYÖN ALKU – HEIMOTYÖN ENSIMMÄISET JÄRJESTÖT 39
 - 3.1. Itä-Karjalan muuttuva asema tsaarin Venäjän yhteyksessä 39
 - 3.2. Vienan Karjalaisten Liitto 40
 - 3.2.1. Perustaminen ja ohjelma 40
 - 3.2.2. Liiton toiminta venäläistämisen alaisena 43
 - 3.3. Ylioppilaat heimoasialla 45
 - 3.4. Suomalais-Virolainen Liitto perustetaan 47

4. SUUR-SUOMEN PUOLESTA – AKTIIVINEN HEIMOPOLIITIIKKA VUODESTA 1917 TARTON RAUHAAN ASTI 50
 - 4.1. Itä-Karjalan kansalliset pyrkimykset ja suomalainen aktivismi 50

- 4.2. Karjalan Sivistysseura karjalaisten asialla 52
 - 4.2.1. Seuran perustaminen 52
 - 4.2.2. Alkuajan toiminta 53
- 4.3. Lähetystöt ja retkikuntapolitiikka 55
- 4.4. Karjalan Sivistysseura työssä Itä-Karjassa 59
 - 4.4.1. Muuttunut tavoite 59
 - 4.4.2. Kulttuurityö Itä-Karjalassa 60
 - 4.4.3. Oma lehti ja muu julkaisutoiminta 62
- 4.5. Propagandatoiminta menetetyn asian puolesta 64
 - 4.5.1. Suomen politiikan uusi suunta v. 1919 64
 - 4.5.2. Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan komitean alkuaikojen työ 65
 - 4.5.3. Viimeiset painostusyritykset itäkarjalaisten hyväksi 70
- 4.6. Inkerin vapausliikkeet ja niiden tukeminen 74
 - 4.6.1. Ajatus Suomeen liittymisestä v. 1918 74
 - 4.6.2. Inkerin Ystävät -järjestö ja pakolaisten hallintoelimet 77
- 4.7. Länsipohja ekspansioajattelun kohteena 79
 - 4.7.1. Länsipohjan kysymyksen ajankohtaistuminen v. 1918–19 79
 - 4.7.2. Länsipohjan Toimikunta 81
 - Toimikunnan perustaminen ja suursuomalainen julistus 81
 - Ohjelman vastaanotto 83

5. SUUR-SUOMI-POLITIIKAN PERINTÖ 1920-LUVUN ALUSSA 86

- 5.1. Itä-Karjalan nousu v. 1921–22 86
 - 5.1.1. Suomi ja Karjalan työkansan kommuuni 86
 - 5.1.2. Kansankokouksia ja mielenilmaisuja Itä-Karjalan puolesta 88
 - Heimojärjestöjen toiminta 88
 - Vapaaehtoinen avustustyö ja mielenilmaisut 89
- 5.2. Pakolaisongelma 93
 - 5.2.1. Itä-Karjalan kysymyksen »ratkaisu» 93
 - 5.2.2. Pakolaisten määrä sotien välillä 94
 - 5.2.3. Pakolaishuolto 96
 - 5.2.4. Pakolaisten tausta 100

6. PAKOLAISTEN JA SUUR-SUOMEN HYVÄKSI – HEIMOKAN- SOJEN JA PAKOLAISTEN HYVÄKSI SUORITETUN HEIMO- TYÖN TAVOITTEET JA TYÖMUODOT 1920-LUVULLA 102

- 6.1. Pakolaisjärjestöjen huolto-, valistus- ja propagandatoiminta 102

- 6.1.1. Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan komitean rauhanajan työ 102
 - Propagandan sopeuttaminen uuteen tilanteeseen 102
 - Pakolaishuolto ja -valistus 104
 - Vapaa Karjala aatteellisuuden tulkkina 106
- 6.1.2. Järjestö Inkeri-tuntemuksen levittäjäksi 108
 - Inkerin Liiton perustaminen ja ohjelma 108
 - Inkeri-propaganda 111
- 6.1.3. Karjalan Sivistysseura ja Karjala-kerhot 115
 - Sivistysseuran sopeutuminen rauhan aikaan 115
 - Karjala-kerhot 118
- 6.2. Akateemisen nuorison heimoromantiikka 120
 - 6.2.1. Reunavaltio politiikan ja Suomen sillan ilmentymä – Akateeminen heimoklubi 120
 - 6.2.2. Heimorakkauden ja ryssävihan järjestö – AKS 125
 - 6.2.2.1. Seuran perustaminen ja aatteellinen kehitys 125
 - 6.2.2.2. Työ pakolaisten keskuudessa – kesäkiertueet 128
 - 6.2.2.3. Propagandatoiminnan pääkanavat 133
 - Juhlat ja postikortit 133
 - Julkaisutoiminta ja Suomen Heimo 136
 - 6.2.2.4. Alaosastot 141
 - Oppikoulujen Karjala-seurat 141
 - Seminaarien Karjala-seurat 142
 - AKSN ja NYKS 144
 - 6.2.3. Heimopoliittinen yleisjärjestö – Itsenäisyyden Liitto 147
- 6.3. Suomalaisuusjärjestön heimotyön läntinen suunta 151
 - 6.3.1. Länsipohjan suomalaiset yleisen kiinnostuksen kohteena 151
 - 6.3.2. Suomalaisuuden Liiton heimotyö 154
- 7. HEIMOKANSOJEN OIKEUKSIEN PUOLESTA – KAKSI- JA KOLMEKYMMENLUVUN TAITTEEN HEIMOKRIISI 159
 - 7.1. Länsipohjan ja Ruijan asema aitosuomalaisessa politiikassa 159
 - 7.1.1. Aitosuomalaisuuden suhde heimoaatteeseen 159
 - 7.1.2. Länsipohjan suomalaiset ylioppilaspolitiikan kohteena 161
 - 7.1.3. Polemiikkia Ruijan suomalaisten puolesta 167
 - 7.2. Inkerin väestönsiirrot kriisitekijänä 170
 - 7.2.1. Kokoukset ja vetoamukset Inkerin puolesta 170
 - 7.2.2. Inkerin »karkotukset» ja lehdistö 175
 - 7.3. Karjala-aktiivismin renessanssi 180

8. HEIMOTYÖN KAHDET KASVOT – HEIMOTYÖN TAVOITTEET JA MUODOT 1930-LUVULLA 187
- 8.1. Voimakkaan Suur-Suomen puolesta – oikeistoradikalismien ideologinen heimoystävyyden puolesta 187
- 8.1.1. Lapuanliikkeen ulkopoliittinen linja 187
- 8.1.2. Itsenäisyyden Liiton heimounelmat 188
- 8.1.3. AKS:n siirtyminen oikeistoradikalismiin ja paluu Suur-Suomi-ajatukseen 190
- 8.1.4. IKL:n aks-lainen aate 193
- 8.1.5. Sinimustanuorison heimotietoisuus 195
- 8.1.6. Veteraanijärjestöjen heimosotamuistot 200
- 8.2. Pakolaisten ja heimoystävyyden puolesta – heimojärjestöjen käytännön heimotyö 203
- 8.2.1. Keskustelu heimotyön periaatteista 203
- 8.2.2. Heimojärjestöjen Keskusvaliokunta työn yhtenäistäjäksi 205
- 8.2.3. Järjestötyö karjalaisten ja inkeriläisten hyväksi 209
AKS 209
Karjala-kerhot, Itä-Karjalan komitea ja Karjalan Sivistysseura 211
Inkerin Liitto, Inkeri-kerhot ja Inkeriläisten Yhdistys 215
Suomalaisuuden Liitto 217
9. VIIMEINEN KUOHUNTA ENNEN ALISTUMISTA – HEIMOTYÖN VÄLITTÖMÄT KOHTEET 30-LUVUN LOPULLA 221
- 9.1. Inkerin toinen »karkotusvaihe» ja suomalaisuuden kriisi Itä-Karjalassa 221
- 9.2. Heimojärjestöjen ja lehdistön suhtautuminen tapahtumiin 222
- 9.3. Tosiasioiden tunnustaminen ja työkohteiden arviointi 228
10. HEIMOTYÖN MUODOT JA TAVOITTEET ITSENÄISESSÄ SUOMESSA – VERTAILUA 234
- Mitä/ketkä tekivät 234
- Missä tilanteessa; kenelle ja miksi? 239
- Mitä sanottiin; julistetun aatteen sisältö 241
- Miten tehtiin; välineet ja työmuodot 250
- Mitä heimotyö vaikutti 255
- SUMMARY 259
- LÄHDEVIITTEET 266
- LÄHTEET 324

Lyhenteet

AS	=	Ajan Sana
DN	=	Dagens Nyheter
GHSFT	=	Göteborgs Handel- och Sjöfartstidningen
HAik	=	Historiallinen Aikakauskirja
HArk	=	Historiallinen Arkisto
Hbl	=	Hufvudstadsbladet
HS	=	Helsingin Sanomat
HY	=	Helsingin yliopisto
JY	=	Jyväskylän yliopisto
KVSK	=	Kansanvalistusseuran Kalenteri
KVST	=	Kansanvalistusseuran toimituksia
KYK	=	Kansallisia ja yhteiskunnallisia kirjoituksia
KKL	=	Kirjallinen Kuukauslehti
KSVK	=	Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja
MK	=	Maakansa
PO	=	Pohjalainen osakunta
SKHST	=	Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia
SMMYA	=	Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja
SS	=	Suomen Sosialidemokraatti
SvDbl	=	Svenska Dagbladet
THArk	=	Turun Historiallinen Arkisto
TY	=	Turun yliopisto

Arkistojen lyhenteet ilmoitettu lähdeluettelossa.

1. Tutkimuksen lähtökohdat

1.1. Katsaus aikaisempaan tutkimukseen

Heimotyöhön liittyviin kysymyksiin, varsinkin ns. Suur-Suomi- ajatukseen, aatteeseen tai ideologiaan¹ viittaaminen on ollut tavallista kuvattaessa Suomen sisä- ja/tai ulkopoliittista kehitystä 1920- ja 30-luvulla. Aihe on herättänyt mielenkiintoa ja tarjonnut ainakin mahdollisuuksia esittää arvailuja jopa vuoden 1941 sodan päämääristä. Vahvan poliittisen värityksen asiaan on aiheuttanut lähinnä ulkopoliittisen tilanteen uudelleen arviointi sodan jälkeen.²

Varsinkin suomalaisen äärioikeistoon kohdistuvissa tutkimuksissa on kiinnitetty huomiota sen ulkopoliittisiin tavoitteisiin, jolloin on jouduttu sivuamaan Suur-Suomi-ajatusta ja heimoaatetta. Jo 1950-luvulla amerikkalainen tutkija *Charles Leonard Lundin* vetosi Suur-Suomi-aatteeseen arvioidessaan sodanpäämääriä ja niiden aatteellis-poliittista taustaa teoksessaan »Finland in the Second World War». Myöhemmin myös ruotsiksi ja suomeksi ilmestyneessä teoksessaan Lundin käsittelee niitä orgaaneja ja yhdistyksiä, jotka julistivat Suur-Suomi-aatetta ja siten ainakin jollain tapaa olivat tekemisissä heimoaatteen ja heimotyön kanssa.³ Lundinin tutkimuksen painopiste on kuitenkin aivan toisaalla kuin sotien välisen ajan heimotyön systemaattisessa erittelyssä. Se koskettelee aihetta vain siinä mielessä, että se loisi taustaa Suomen sodanaikaiselle politiikalle ja sodanaikaisille päämäärille.

Seuraavan vuosikymmenen alussa *Marwin Rintala* selvitti Suomen äärioikeiston vaiheita sotienvälisenä aikana tutkimuksessaan »Three Generations. The Extreme Right Wing in Finnish Politics». Rintala kokosi ensimmäistä kertaa äärioikeistolaisten yhdistysten ja -liikkeiden yhteiset aatteelliset ja poliittiset piirteet. Tutkimuksessaan hän sivuaa heimoaatetta ja siihen oleellisesti liittynyttä ajatusta suuresta Suomes- ta, mikä periytyi kolmen sukupolven aikana ja minkä päämäärä oli suomensukuisten kansojen yhdistäminen samaksi valtakunnaksi.⁴

Huomattavasti lähemmäksi heimotietoisuuden syntyjuuria on kuiten-

kin ehtinyt suomalainen tutkimus. *Hannes Sihvo* selvitti vuonna 1969 ilmestyneessä teoksessaan »Karjalan löytäjät», joka käsitteli pääosin Kalevala-Seuran toimintaa, perusteellisesti Karjala-tuntemuksen leviämistä ja kehittymistä myöhemmin aktiiviksi Suur-Suomi-haaveeksi. Sihvon toinen teos, »Karjalan kuva. Karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana» (1973) valaisee karelianismin aatevirtaa, johon yhtyvät kansallisten tutkimusalojen, kirjallisuuden ja kuvaamataiteiden mielenkiinto eksoottista ja sittemmin suursuomalaiastakin mielenkiintoa saanutta Itä-Karjalaa kohtaan. Sihvon jälkimmäistä teosta voidaan pitää autonomian ajan jälkipuoliskon Karjala-harrastuksen ja sen kehityksen tutkimussynteesinä.

Itä-Karjalaan kohdistunut mielenkiinto ei voinut olla julkisen poliitista silloin kun Suomi kuului Venäjän valtakuntaan autonomisena valtiona. Sen sijaan aikana, jolloin Venäjän valtakunta alkoi osoittaa avoimia romahtamisen oireita ja sen reuna-alueet – osaksi myös oman aktiivisen valmistautumisensa ansiosta – alkoivat irrottautua valtakunnasta, Karjala-harrastus alkoi saada yhä tiedostetumpia poliittisia päämääriä. Silloin se myös kytkeytyi suurpolitiikkaan. Tätä vaihetta valaisee 1960-luvun alussa ilmestynyt *Mauno Jääskeläisen* tutkimus »Itä-Karjalan kysymys», jossa kyllä kiinnitetään huomiota vanhempaankin Karjala-tuntemuksen alkuun ja leviämiseen. Karjalan asemaan suurvaltapolitiikassa on viitannut useissa kohdin myös *Tuomo Polvinen* teoksessaan »Venäjän vallankumous ja Suomi, 1–2».

Edellä mainituissa tutkimuksissa suomalaisten poliittinen kiinnostus Itä-Karjalaa kohtaan saatettiin kaksikymmenluvun alkuun, jolloin rauhallisemmat olot jälleen alkoivat. Tämänkin jälkeen Itä-Karjala aiheutti kiistaa Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Suur-Suomi-ajatuksen ja heimokansoista kirjoittelun vaikutusta Neuvostoliiton diplomaattiaan käsitteleekin *Keijo Korhonen* eritellessään Suomen asemaa neuvostodiplomatiassa tutkimuksessaan »Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta talvisotaan, I–II». Korhosen tutkimusaihe on ulkopoliittinen ja teos analysoi pääosin neuvostoulkopoliittikkaa. Siinä suomalaisten Karjala-harrastus ja heimotyö otetaan huomioon kyseisen politiikan mahdollisia muutoksia selvittävinä tekijöinä.

Heimoaatetta ja Suur-Suomi-ajatusta propagoineista järjestöistä, ennen kaikkea AKS:sta, on kirjoitettu myös. Rintalan tutkimuksen lisäksi ⁵ perusteellisimmat esitykset lienevät *Risto Alapuron* vuodelta 1973 oleva väitöskirja »Akateeminen Karjala-seura. Ylioppilasliike ja

kansa 1920- ja 1930-luvulla» sekä *Matti Klingan* Ylioppilaskunnan historian neljännessä osassa oleva erittely AKS:sta ja sen vaikutuksesta. Alapuron tutkimuksen problematiikka kuuluu kuitenkin vertailevaan sosiologiaan eikä teos erittele heimotyön luonnetta, muotoja ja tavoitteita kokonaisuutena. Klingen analyysi taas suhteuttaa AKS:n ylioppilasmaailmaan, joskin siinä – samoin kuin Alapuronkin tutkimuksessa – selvitetään melko laajasti AKS:n ideologiaa unohtamatta seuran vaikutusta Suomen sekä naapurimaiden, Ruotsin ja Viron, ylioppilaskorporaatioiden väliseen yhteistyöhön. Klingen teoksessa esitetään myös toinen Suur-Suomi-ajatusta propagoinut ja heimoaатteen omaksunut järjestö Itsenäisyyden Liitto.⁶ Muista heimojärjestöistä vain Karjalan Sivistysseura on *Erkki Lehtisen* esittämänä saanut kuvauksensa Karjalan Sivistysseuran 50-vuotisjulkaisussa⁷, joka on ilmestynyt 1956. Kaksi- ja kolmekymmenluvulla heimojärjestöistä julkaistiin historiikintapaisia esityksiä, joiden tarkoitus kuitenkin oli julkistaa järjestöjen omia tavoitteita.

Suomessa on julkaistu myös kirjallisuutta, jossa tarkastellaan nimenomaan Itä-Karjalan, heimotyön laajimman ja tärkeimmän kohteen, kehitystä sinä ratkaisevana vaiheena (1917–1922), jolloin se tuntuvimmin kosketti suomalaisia. Tämän suunnan mainittavin tutkimus on *Stacy Churchillin* teos, jossa kuvataan Itä-Karjalassa tapahtunutta kehitystä vuodesta 1917 Karjalan työkansan kommuunin perustamiseen saakka.⁸

1.2. Tehtävä ja tutkimusmenetelmä

Esitetty katsaus osoittanee, että »heimoasioihin» on jouduttu viittamaan Suomen aatteellista ja poliittista menneisyyttä selvitetessä. Heikko lähdetilanne ja todennäköisesti eräiden vahingollisiksi katsottujen yksityiskohtien salaamishalu ovat kuitenkin estäneet perusteellisesti tutkimasta aatteellista heimotyötä kokonaisuutena. Tämän tutkimuksen tarkoitus on mainitun puutteen poistaminen. Se erittelee ja kuvaa aatteellisen heimotyön itsenäisessä Suomessa.

Tutkimuksen painopiste on 1920- ja 1930- luvuissa, sillä aikaisemat tutkimukset ovat olennaisilta osin saattaneet teeman kaksikymmenluvun alkuun. Rajausta puolustaa sekin seikka, että useat heimotyötä tehneet järjestöt perustettiin vasta Suomen itsenäistyttyä. Kolme-

kymmentäluvun lopussa taas alkoi sota, joka saattoi esim. Itä-Karjalan ja Inkerin kysymykset poliittisestikin aivan uuteen vaiheeseen. Tutkimuksen lähtökohta on kuitenkin kauempana kuin kaksikymmentäluvun alussa. Varsinkin vuosien 1917 ja 1920 välinen jakso Itä-Karjalalle, Inkerille ja Suomelle poliittisesti merkityksekkäine tapahtumineen on perusteellisen selvityksen arvoinen.

Tutkimuksessa selvitetään heimotyötä tehneiden *henkilöiden, ryhmien ja piirien ajattelutapaa, toimintaa* ja työtä varten muodostettuja *organisaatioita*.⁹ Ajattelutavan, toiminnan ja organisaatioiden selvitys paljastaa heimotyön roolin tutkittavan aikajakson Suomessa. Toiminnan selvitys antaa mahdollisuuden analysoida myös ns. heimopoliitikkaa, johon pelkästään ajattelutavan ja organisaatioiden erittely eivät yltäisi.

Heimotyö oli heimokansoihin kohdistunutta ja heimolaisten hyväksi suoritettua työtä. Tieteellisesti oikea heimokansoja koskeva määrittely, suomalais-urgilaiset kansat,¹⁰ on laajuutensa vuoksi epätarkoituksenmukainen tässä tutkimuksessa käytettäväksi – sisältyyhän sen piiriin myös kaukana Siperiassa asuvat suomensukuiset kansat ja itsenäistyneet virolaiset ja unkarilaiset sekä poliittisesti merkityksellömiksi jääneet liiviläiset ja Viron inkeriläiset.¹¹ Tämän vuoksi on omaksuttu heimotyötä tehneiden järjestöjen oma ja edellistä suppeampi heimokansojen määrittely. Sen mukaan heimokansoina voidaan pitää lähiheimolaisiamme, Itä-Karjalan ja Inkerin asukkaita sekä Länsipohjassa ja Ruijassa asuvia suomalaisia. Tämä tutkimus kohdistuukin juuri näihin Suomen rajojen välittömässä läheisyydessä asuneisiin tai sieltä pakenemaan joutuneisiin heimolaisiimme suuntautuneeseen työhön.¹² Sitä tekivät lähinnä heimojärjestöt, jotka muutamaa poikkeusta lukuunottamatta perustettiin auttamaan bolsevikkivaltaa paenneita karjalaisia ja inkeriläisiä.

Sana »aatteellinen» rajaa tehtävästä pois pääosan taloudellisesta avustustoiminnasta, joka kohdistui erityisesti pakolaisiin ja jota varsinkin Valtion pakolaisavustuskeskus suoritti, ja suuren osan koulutustoiminnasta. Vain siltä osin kuin koulutus- ja valistustyö liittyvät aatteen julistamiseen selvitetään se tässä tutkimuksessa. Koska heimoaate lyhyesti ilmaistuna tarkoitti Suomen lähiheimojen yhteenkokoamisajattusta, aatteellisen heimotyön tutkimisen tavoite on selvittää niiden järjestöjen toimintaa, jotka tekivät tunnetuksi ajatusta yhdistää Suo-

men lähiheimot ja jotka tätä silmällä pitäen myös valistivat, kouluttivat ja huolsivat Suomessa ja mahdollisuuksien mukaan rajojen takanakin heimolaisiamme.

Koska tutkimuskohteena on toiminta, aatteellinen työ, aatteen julistus, jota hyvin heterogeeninen joukko järjestöjä suoritti, on systemaattisen tutkimusotteen takaamiseksi perusteltua käyttää *apuvälineenä* tiedonvälityksen tutkijain kehittämää erittelytapaa. Muodostavat-han aatteen julistamiseen liittyvät tekijät periaatteellisesti kokonaisuuden, jossa *joku sanoo/tekee jotakin jotenkin jollekin*. Tämä toteamus motivoi kokeilemaan, kuinka hyvin kyseinen analysointitapa soveltuu tähän tutkimukseen ja siten aatteellisen järjestötoiminnan selvittelyyn yleensä. Kysymysten täsmentäjänä ja erittelykohteiden jäsentäjänä onkin käytetty seuraavaa erittelykaaviota. Siihen kuuluviin kysymyksiin saadut vastaukset ovat vastauksena pääkysymykseen: Mitä aatteellinen heimotyö oli.¹³

Kysymys		Mitä sen avulla saadaan selville
Kuka/mikä (ketkä/mitkä)	sanoo/tekee	Heimotyötä tehneet henkilöt ja järjestöt
Missä tilanteessa	—	Heimotyön historiallinen tausta, työhön vaikuttaneet tapahtumat, syyt tavoitteiden ja työmuotojen muutoksiin
Kenelle	—	Vaikutuskohteet: piirit, joihin työ kohdistettiin
Miksi	—	Heimotyön päämäärät, tekijäin tavoitteet ja niiden muutokset
Miten	—	Työmuodot, työtavat, työvälit; ulkonainen sisältö
Mitä	—	Heimoaatteen sisältö: mistä eri osista sen katsottiin koostuvan; millaisena se esitettiin
Millä vaikutuksella	—	Miten heimotyön tekijöiden toiminta otettiin huomioon

Viimeksi esitettyyn kysymykseen vastaaminen siinä mielessä, että tutkittaisiin aatteellisen heimotyön vaikutusta niihin ihmisiin, joiden piirissä työtä tehtiin, jää jo suoranaisen lähteistön puuttumisen vuoksi viittaukseksi. Vaikutuksella tarkoitetaan enemmänkin karkeaa kartoitusta heimotyön huomioonottamisesta poliittisissa elimissä ja lehdistössä.

Käytetty metodi on ns. loogis-analyttinen eli toiselta nimeltään historiallis-kvalitatiivinen. Käytetty lähteistö ei ole riittävän homogeeninen — tai se on kaikkea muuta kuin homogeeninen — tilastollis-synteettisten menetelmien käyttämiseksi. Ja ennen kaikkea tutkimustehtävän sisältämä pääkysymys on sellainen, ettei siihen voi vastata mittaamalla, luetteloimalla ja luokittelemalla aineistoa.¹⁴

Tässä tutkimuksessa käytettyyn menetelmään tai pikemminkin tutkimustapaan kuuluu myös, että kunkin heimotyötä tehneen järjestön eri aikoina tapahtuneen toiminnan yksityiskohtaisen erittelyn jälkeen kootaan tulokset vertaamalla, jotta toiminnan yhtäläisyydet, erilaisuudet ja keskinäiset suhteet selviäisivät.

Tutkimuksen lähteistönä on heimotyötä tehneiden järjestöjen ja henkilöiden oma — tosin hyvin hajanainen — asiakirja-aineisto¹⁵ sekä järjestöjen julkisuuteen tarkoittama materiaali. Puolueiden arkistoja, sanomalehdistöä, valtiopäiväjulkaisuja, Suomen ja Ruotsin ulkoasiainministeriöiden arkistojen asiakirjoja ja lehtileikekokoelmia on käytetty hyväksi selvittäessä miten poliittiset tahot suhtautuivat heimotyötä tehneiden pyrkimyksiin ja työhön.

1.3. Heimopropaganda vai aatteellinen heimotyö — käsitteiden tarkastelua

Yleisimmän käsitettynä aate tarkoittaa ajatusta tai käsitystä, joka hallitsee yksilön maailmankatsomusta ja joka voi johtaa yksilön ja joukkojen toimintaa kohti sellaisia henkisiä, poliittisia ja yhteiskunnallisia tavoitteita, jotka eivät perustu ensi sijassa etunäkökohtiin. Aate voi myös tarkoittaa pelkästään uutta ajatusta, jota käytetään hyväksi tietyn tehtävän ratkaisemiseksi.

Ideologia taas on melko pitkälle jäsentynyt aaterakennelma. Sitä voidaan pitää aatejärjestelmänä, johon jotkut liikkeet — esim. poliittiset ja uskonnolliset, perustavat toimintansa ja pyrkimyksensä.¹⁶ Valtio-op-

pineet tarkoittavat ideologioista puhuessaan termillä joukkoa mielipiteitä, uskomuksia ja arvoja, jotka ainakin jossain määrin muodostavat rakenteellisen kokonaisuuden ja joihin poliittisten ryhmien katsotaan perustavan toimintansa.¹⁷ On hyvin vaikeaa tai voi sanoa täysin mahdotontakin löytää heimotyöstä yhteistä uskomusjärjestelmää, joka yhdistäisi kaikki heimutyöhön osallistuneet piirit yhdeksi kollektiiviksi, niin hajanaista ja jopa ristiriitaistakin työ oli. Tämän vuoksi lienee viisaampaa olla käyttämättä tässä tutkimuksessa sanan ideologia johdetta *ideologinen* ja sen sijaan puhua aate-sanan johteesta *aatteellinen*, sillä aatteellista heimotyö ainakin oli. Se ei perustunut etulaskelmiin. Toisaalta se tietystä mielessä oli ajatus, jolla pyrittiin ratkaisemaan heimoalueiden eri muodoissaan eteen nousut tai nostettu kysymys. Heimotyön tekijät itse puhuivatkin heimokysymyksestä.

On hyvin vähän eroa jollakin aatteellisiin päämääriin pyrkivällä, viestintää hyväkseen käyttävällä työllä ja propagandalla, jos aatteellista työtä tehneiden järjestöjen toiminta on keskitettyä ja yhtenäisesti johdettua sekä samaan strategiaan perustuvaa. Koska tässä tutkimuksessa ei ole tarkoitus analysoida pelkästään ja nimenomaan propagandaa ja siihen kuuluvia osatekijöitä ei ole myöskään syytä perusteellisesti paneutua propagandan olemusta ja tutkimustapaa koskevaan pohdiskeluun. Koska eräät heimojärjestöt kuitenkin itse pitivät osaa toiminnastaan ns. heimopropagandana, todettakoon kuitenkin, että propaganda voidaan laajasti ottaen määritellä ajatusten, mielipiteiden ja oppien levittämiseksi. Tällöin toiminnan tarkoitus on vaikuttaa yleiseen mielipiteeseen tai, jos tätä käsitettä ei haluta käyttää, julkisen mielipiteen muodostumiseen.¹⁸

Määritelmä on aika väljä. Sosiologit määrittelevät propagandan tietojen, väitteiden ja mielipiteiden esittämiseksi yleisölle sillä tavoin, että niistä tehdään propagandan harjoittajan kannalta edullisia johtopäätöksiä.¹⁹ Oleellisinta on, että propaganda vetoaa ihmisten tunteisiin ja ajatuksiin. Se on siis taitoa ja toimintaa saada toiset käyttäytymään tavalla, jolla he eivät propagandan puuttuessa käyttäytyisi.²⁰ Yhteistä kaikillekin propagandaa koskeville määritelmille on, että sitä pidetään toimintana, asian esittämisenä, asian levittämisenä. Kaikki määritelmät korostavat yleensä myös sitä, että propagandan tavoitteena on halutun suuntaisen vaikutuksen aikaansaaminen propagandan kohteessa.²¹ Propaganda voisi siis olla myös eräänlaista aatteellista tiedotustoimintaa.²²

Näin laajoissa puitteissa määriteltyyn propagandaan sopii kyllä myös aatteellinen heimotyö. Perusteluksi voidaan viitata *Qualterin* määritelmään, jonka mukaan propaganda tulkitaan jonkin yksilön tai ryhmän harkitukseksi yritykseksi muovata, kontrolloida tai muuttaa muiden ryhmien asenteita käyttämällä viestinnän välineitä, pyrkiä siihen, että tietyssä tilanteessa vaikutuksen kohteena olevien reaktio on propagandistin haluama.²³ Historiallista tapahtumaa ajatellen ja tässä lähinnä heimotyötä silmällä pitäen kannattaa myös muistaa *Hemanuksen* esittämä väite, jonka mukaan propaganda on propagandaa tiedosti propagandisti tekevänsä propagandaa tai ei. Tärkeämpää on, että vastaanottaja näin tekee.²⁴

Mutta on myös huomautettu – tosin yleensä sota-aikaa tarkoittaen – että propaganda-aseesta voidaan puhua vasta silloin, kun on olemassa organisaatio, joka propagandaa toteuttaa, ts. joka määrää strategian saatuaan ylemmältä taholta tavoitteet.²⁵ Propagandaprosessia analysoidaksemme täytyisi siis löytyä jonkinlainen »pääesikunta», joka koko yhteisen ja yhtenäisen heimopropagandan on suunnitellut. Heimotyössä näin ei ollut. Järjestöt toimivat yleensä kukin erikseen. Siksi on tosiasiallisesti oikein puhua laajempaa käsitteenä aatteellisesta heimotyöstä mutta kylläkin järjestöjen aatteellisen toiminnan yhtenä osatekijänä kiinnittää huomiota myös niiden propagandatoimintaan ja puhua *heimopropagandasta*.

2. Heimotyön juuret Suomessa – suomalaisten varhaisemmasta mielenkiinnosta heimokansoja kohtaan

2.1. Klassinen Suur-Suomi-ajatus luodaan – mielenkiinto itäkarjalaisia ja inkeriläisiä kohtaan herää

Itä-Karjalasta kiinnostuttiin sangen varhain.¹ Myöhemmin on pidetty hyvin merkityksekkäänä Pietari Brahen Itä-Karjalaan luultavimmin strategisten tekijöiden vuoksi tuntemaa mielenkiintoa. Brahen esittämän ns. Valkean meren ohjelman esikuva lienee ollut Kaarle IX:n Jäämeren politiikka. Kreivin käsityksen mukaan Ruotsin ja Venäjän välisen rajan olisi pitänyt kulkea Laatokan Venäjän puoleista rantaa pitkin »Jokea» (Syväriä) seuraten Ääniselle, Poventsaan ja »virtaa» pitkin Valkeaan mereen Suman luona. Edelleen on viitattu jo Porthanin aikanaan osoittamaan mielenkiintoon itärajan takana asuvia suomalaisia kohtaan,² mutta hänen yhdessä ainoassa puheessaan lausumasta muutamasta lämpimästä sanasta, totta kylläkin nimenomaan rajan takana asuville heimolaisillemme osoitetusta sanasta, voidaan tuskin päätellä sitä, että hänellä olisi ollut osuus kansallisen laajennusohjelman syntyyn.³ Paremminkin Porthanin sanoista kuultaa tiedemiehen ymmärrettävä mielenkiinto outoja ja tuntemattomia, mutta samalla jollekin tutulle ilmiölle läheisiä seikkoja kohtaan.

Valtiollisten olojen muutos 1800-luvun alussa ja romantiikan luonnontilassa oleviin kansoihin kohdistama ihailu muuttivat tilanteen. Romantiikan aikana alkoi päästä esille käsitys, että mitä vanhempi, suurempi ja alkuperäisempi jokin kansa oli sitä mahtavampi oli sen historia ja nykyinen poliittinen merkitys. Suomalaisten karjalaisiin kohdistamaan ihailuun liittyi nyt tämä nationalismin kehitykselle varsin tärkeä näkemys. Yhdeksännentoista vuosisadan puolivälissä alkoi muodostua käsitys, että Itä-Karjala oli Suomen irredenta. Vasta myöhemmin alettiin maantieteellisesti perustella Itä-Karjalan kuulumista alueellisesti samaan kokonaisuuteen Suomen kanssa. Ryhdyttiin tekemään tunnetuksi ajatusta, että raja Suomen ja Karjalan välillä oli

keinotekoinen. Lönnrotin, Tikkasen, Aspelundin, Ahlqvistin, Topeliuksen ja von Qvantenin esittämät käsitykset heimokansoista voidaan *Hannes Sihvon* mielestä tulkita käsitteellä klassinen Suur-Suomi.⁴ Sihvon mukaan juuri Ahlqvist runossaan »Suomen valta» määritteli sen rajat: Äänisjärvi, Pohjanlahti, Auran rannat, Ruijan suu.⁵ Topelius puolestaan luennoi yliopistossa Suomen ja Itä-Karjalan välisestä suhteesta: »Mitä valtiollinen maantiede ei tee, sen fyysinen maantiede tekee, yhdistää.»⁶ Emil von Qvantenin esittämiin rajamäärittelyihin sisältyi jo selvä sotilaspoliittinen tarkoitus. Hän loi opin, jonka mukaan kolmen kannaksen raja oli strategisesti välttämätön, tosin ei pelkästään Suomelle, vaan ennen kaikkea yhtyneelle pohjolalle.⁷

Ahlqvistin ja Tikkasen mielipiteiden takana on fennomaanien yleinen harrastuspiiri. Vaikka siihen aluksi kuuluikin vain kieli ja kulttuuri, niin vähitellen ohjelma pyrki saamaan myös valtiollis-poliittista väriä. Paavo Tikkanenhan julisti jo 1844, että meidän on kerran taistellen saavutettava itsenäisyys.⁸ Tähän ajatukseen oli hyvin helppo kytkeä heimoromantiikka, ja sen luomalta pohjalta ohjelma laajeni jo suursuomalaisuuden aatteen. Tikkasen mielestä miljoonat Suomen heimoon kuuluvat oli yhdistettävä yhdeksi kansaksi. Savo-karjalaiseen osakuntaan kuuluva Aspelund toivoi, että suomalainen sivistys kerran tulisi mahtavaksi ja että suomalaiset roomalaisten esikuvan mukaan muodostaisivat maailmanvallan. Suomalaisen sivistyksen valtapiiriin kuuluisivat Pohjois- ja Keski-Venäjä, Siperia aina Amerikan rannoille saakka.⁹

Samaan aikaan tieto sukukansoista oli lisääntynyt. Suomalais-ugrilaisiin kansoihin kohdistuva tutkimus oli edistynyt. A.J. Sjögrenin esimerkkiä seuraten ja akateemikon vaikutusvallan vuoksi¹⁰ Siperiaan tutkimaan päässyt M.A. Castrén oli saanut nuoret miehet innostumaan, ja näiden esittämä romanttinen käsitys suuresta, joskin nyt hajallaan asuvasta Suomen suvusta oli peräisin Castrénin matkakirjeistä ja luennoista.¹¹ Suureen heimoyhteyteen oli helppo liittää kaipuu tulevasta vapaudesta, jonka puki runolliseen muotoon nuori August Ahlqvist Koitereen rannalla kirjoittamassaan runossa »Satu». Sen keskeinen sanoma oli Suomen heimojen onnellinen vapautuminen sortajan ikeestä. Ahlqvistin »Satu» julkaistiin Suomettaressa v. 1847 ja se läpäisi kuin ihmeen kaupalla sensuurin.¹² Kohtamäki on huomauttanut, että Ahlqvistin toiminnan kulmakivenä oli suomalaisuuden aate. Hän sai vaikutteita Lönnrotilta, Runebergilta, kansanrunoudesta, Snellmanilta, Castrénilta sekä ajan kansallisromanttisesta kirjallisuu-

desta. Snellmanin henki kasvatti Savo-karjalaisen osakunnan suomalaismielisiin voimakkaan suomalaisuusaatteen, joka pian laajeni isänmaallis-poliittiseksi pyrkimykseksi.¹³ Savo-karjalaisen osakunnan erikoisesti Karjalaan kohdistunut mielenkiinto sai ylioppilaiden toimesta käytännöllistäkin merkitystä ja ilmeni kahtena linjana. Karjalan väestöä pyrittiin innokkaasti valistamaan, mutta tämän ohella ilmeni välitöntä taiteellista eläytymistä, karelianismia.¹⁴

On kuitenkin huomattava eräs tärkeä asia, kun haetaan heimotyön juuria ja korostetaan kansallisten merkkimiestemme ja kielen- ja kirjallisuudentutkijaimme osuutta heimotietoisuuden luojana. Itse asia on sama, mutta sen luonne toinen kuin myöhemmän ajan aktiivisen heimopolitiikan ja heimotyön. Kalevalan ja kansallisrunoilijoiden vaikutus oli kieltämättä suuri tuotaessa karjalaisia lähelle suomalaista sivistyneistöä. Mutta tästä huolimatta kiinnostus oli vain jonkinlaista epämääräistä ihastusta eksoottisiin, alkuperäisiin oloihin. Se oli tyypillistä kansallisromantiikkaa. Siihen ei sisältynyt jäsentynyttä ohjelmaa, josta olisi ilmennyt, mitä heimolaisten hyväksi oli tehtävä, kenen oli heitä autettava ja miten.¹⁵

Vasta A.V. Ervastin kirjoittamasta laajasta matkakuvauksesta alkoi uusi vaihe Karjala-harrastuksessa. Kirjan perusteet olivat kaikkea muuta kuin pelkkää romanttista teoretisointia, sillä Ervasti sanoi aivan selvästi: raja halkoo Suomen heimon kahtia; Suomen on oltava Karjalan ja Ruijan aineellinen ja henkinen emämaa.¹⁶

Itä-Karjala alkoi vuosisadan loppupuoliskolla kiinnostaa myös luonnontieteilijöitä, jotka yrittivät määritellä Suomen luonnonhistoriallista kaakkoisrajaa. Maantieteilijöiden sekä geologien tulosten mukaan raja siirtyi vielä idemmäksi, kuin kansatieteilijät ja kielentutkijat olivat luulleet. Luonnonhistoriallisen Suomen kaakkoisraja näytti kulkevan Äänisjärven kaakkoisosista Äänisjoelle ja sieltä joen länsipuolta Vienammerelle, Äänislahden perukkaan.¹⁷

Inkeri¹⁸ asukkaineen alkoi myös 1800-luvulla herättää suomalaisten, lähinnä kielimiesten ja kansatieteilijöiden mielenkiintoa. Syyt kiinnostumiseen olivat samat kuin Karjalaa ja karjalaisia kohtaan tunnetulla mielenkiinnolla. Asukkaat olivat suomensukuisia sillä muinaisina aikoina väestön oli muodostanut vatjalaiskansa, ja myöhemmin Ruotsi-Suomen suurvalta-aikana alueelle oli muuttanut uudistushaluista savolais-karjalaisväestöä.¹⁹ Vanhojen runojen kerääjät toivat Suomen lukeneiston tietoisuuteen kansan, joka oli suomalaista ja jonka keskuudessa oli

säilynyt osa Kalevalan runoista. Runo-Inkerin varsinaisena löytäjänä on pidetty Europaeusta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran stipendiaatteina kierteli Inkerissä 1800-luvun puolivälin jälkeen useitakin runonkerääjiä. Matkakertomuksissaan he tähdensivät Inkerin väestön elävän orjuudessa, joka oli heidän mielestään synnä myös elinkeinoelämän rappioon.²⁰ Maantieteellisen asemansa vuoksi Inkeri ei alun alkaenkaan kiinnostanut suomalaisia samalla tavoin kuin Itä-Karjala asukkaineen. Mielenkiinto sitä kohtaan oli lähes poikkeuksetta kieli- ja kansatieteellistä. Inkeri oli ja pysyi kauan Pietarin etumaastona, suurkaupungin maaseutuna, jonkinlaisena esikartanona, jonka väestö herätti asemansa vuoksi korkeintaan sääliä suomalaisissa tiedemiehissä.

Heimokansoista kirjoitettiin sanomalehdissä vuoteen 1860 mennessä vähän. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirjan mukaan ko. vuoteen saakka heimoaiheisia kirjoituksia oli lehdissä yli 30 kappaletta. Useimmat niistä koskettelivat suomalaisten sukukansojen varhaisvaiheita ja suomalaisten muuttoa Suomeen. Hyvin suosittu aihe oli kainulaiset ja pirkkalaiset, Peräpohjolan vanhimmat asukkaat.²¹

2.2. Kielellisiä oikeuksia aletaan vaatia – Länsipohjan suomalaiset saavat huomiota

Haminan rauhansopimuksen mukaisesti jaettiin Tornionjokilaakson suomenkielinen väestö kahtia. Läntinen osa kuului tästä lähin Ruotsin Norrbottenin maakuntaan ja itäinen osa Suomeen. Jo rajankäynnissä oli ilmennyt erimielisyyttä venäläisten tahtoessa rajaa lännemmäksi ja ruotsalaisten vastaavasti idemmäksi. Näihin aikoihin esitettyihin mielipiteisiin tukeuduttiin sitten myöhemmin, sillä olihan erittäin helppo osoittaa, että Tornionjoen takanakin puhuttiin suomenkieltä ja asukkaat olivat suurelta osin suomalaisia.¹ Kansallistunnon noustessa viime vuosisadan keskivaiheilta lähtien Suomessa alettiin ruotsinpuoleiseen väestönosaan kiinnittää huomiota. Näin luotiin taustaa Länsipohjan kysymykselle.

Länsipohjan suomalaisasutus alkoi kiinnostaa suomalaisia kuusikymmenluvulla. Aloitteentekijöinä olivat Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran merkkihenkilöt, lähinnä Yrjö-Koskinen. Kenttätyö uskottiin nuorelle satakuntalaiselle pastorille David Skogmanille, joka v. 1865

matkusteli seuran stipendiaattina. Yrjö-Koskisen ja David Skogmanin välisestä kirjeenvaihdosta² voidaan päätellä, että Länsipohjan suomalaisten asema oli jo tuolloin ruotsalaisille arka paikka. Kysymys tuli poliittiseksi ja siihen kajoaminen ärsytti ruotsalaisia. Yrjö-Koskinen varoitti eräässä kirjeessään Skogmania herättämästä turhaan »skandinavi-
navisten» valtiollisia epäluuloja. Fennomaanien johtaja ei suunnitellut mitään valtiollisia seikkailuja, vaan piti pääasiana sitä, että Länsipohjan suomalaisille voitaisiin levittää suomenkielistä kulttuuria ja sillä tavoin säilyttää heidän suomalaisuutensa.³ Kun suomalaisuustaistelija kuitenkin antoi Snellmanin tavoin suuren merkityksen kielelle ja kulttuurille valtiota muodostavana tekijänä,⁴ voidaan hänen mielipiteensä taustalla nähdä valtiollistakin tarkoitusta. Hän toivoi suomalaisen kulttuurin ja sen mukana heimohegemonian säilyvän suomalaisten asuttamilla alueilla.⁵

Yrjö-Koskista kiinnosti vanha Länsipohjan suomalaisasutus jo tutkimuksellisista syistäkin, sillä eräässä Skogmanille kirjoittamassaan kirjeessä hän kehotti tätä tiedustelemaan, mitä alueella tiedettiin kantaväestöstä, kainulaisista ja pirkkalaisista.⁶ Myös Skogmanin tutkimusmatka oli lähes täydellisesti tieteellinen. Hän aikoi kirjoittaa Skandinavian suomalaisista teoksen, joka käsittelee alueen kantaväestöä, kainulaisia, pirkkalaisia, Länsipohjan ja Ruijan suomalaisten historiaa ja yleensä väestön oloja ja menneisyyttä.⁷ Suunnitelma ei kuitenkaan toteutunut, vaan suurin osa Skogmanin keräämästä aineistosta jäi käsikirjoituksena Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon. Suunnittelun teoksen neljä ensimmäistä joskin viimeistelemätöntä lukua julkaistiin kuitenkin Suomi-kirjassa v. 1870.

Skogmanin Suomi-kirjassa julkaiseman kirjoituksen neljännessä luvussa, jossa käsiteltiin Norrbottenin suomalaisten historiaa, todettiin heti aluksi: »Suomen kansan asuma-alan ja Suomen suuruhtinaanmaan rajat eivät ole samat. Suomenmaahan on vieraita kansoja muuttanut ja suomalaisia löytyy Venäjällä, Ruotsissa, Norjassa ja Pohjois-Amerikassakin». Pastorin mielestä suomalaisia kohdeltiin Ruijassa ja Länsipohjassa huonosti. Ruijaa koskevan esityksensä Skogman päätti sanoihin: »Suomalaiset eivät tietysti ole mielihyvillään siitä, että heidän kieltään ahdistellaan ja että heitä kieltensä vuoksi kohtaa paljon vaikeuksia. Monet ovat saatetut sellaiseen pelkoon, että he seuroissa ovat norjalaisia, karttavat puhua suomea ja melskaavat jotain sekasortoa . . . Arvattavasti Suomi asiain näin ollen piankin joutuu unohduk-

seen . . .»* Suomenkielen harrastajille ja vaalijoille sanat olivat varoitus. Mutta samalla ne kannustivat toimintaan, jonka päämääränä olisi suomalaisuuden säilyttäminen ja vahvistaminen Länsipohjassa ja Ruijassa.

Yrjö-Koskisen aavistus, että Länsipohja-harrastus saattaisi herättää naapurimaassa huomiota, oli oikea. Asia sai vielä julkisuutta sen vuoksi, että Skogmanin matkakirjeet julkaistiin Suomettaessa. Ruotsalaiset sanomalehdet reagoivat hyvin nopeasti Skogmanin esittämään väitteeseen ja tähdensivät sitä, että Pohjois-Ruotsin suomalaiset eivät kärsineet äidinkielen kirjallisuuden puutetta, vaan Ruotsin valtiolta huolehti kaikin tavoin heidän kirjallisuuden tarpeestaan ja yleensäkin kansallisen kulttuurin kehittämisestä.⁹ Suomalaiset lehdet puuttuivat myös asiaan. Ne yhdistivät asian kielitaisteluun, ja Skogmanin väitettä joko puolusteltiin tai väitettiin tuulesta temmatuksi.¹⁰

2.3. Kveenien asemaa aletaan tarkkailla – Ruijan suomalaiset saavat puolestapuhujia

Ruijaan¹ oli Suomen puolelta siirtynyt lappalaisia jo 1200-luvulta lähtien. Norjalaiset kutsuivat muuttaneita finneiksi. Ruijan lappalaiset, joiden pääelinkeino oli poronhoito, joutuivat kolmen eri väestöryhmän, kainulaisten, myöhemmin pirkkalaisten, norjalaisten ja Novgorodin karjalaisten, verotettaviksi. Epäselvyydet aiheuttivatkin riitoja verottajien kesken. Knäredin rauhassa Tanska-Norja sai yksinoikeuden Ruijan rannikkoon, ja 1751 määrättiin Tenojoki Ruotsi-Suomen ja Tanska-Norjan väliseksi rajaksi pohjoisessa. Venäjä ja Norja sopivat v. 1826 Ruijan rajastaan. Rajajoeksi tuli tällöin Paatsjoki.² Tämä toimenpide suoritettiin suomalaisia kuulematta, ja totta on, että esim. Suomen porolappalaisten oikeudet jätettiin täysin valvomatta suljettaessa heiltä tie Jäämeren rannikolle.³ Ongelma havaittiin jo 1800-luvun alussa. Utsjoen kirkkoherra Jaakko Fellman esitti v. 1822, kun kysymys yhteisalueen omistussuhteesta heräsi, valtiosihteerille Rehbinerille osoittamassaan kertomuksessa, että Varanginvuonon eteläpuolisia seutuja ei luovutettaisi Norjalle. Kun myös Fellmanin v. 1826 jakoa toimittavalle komissiolle tekemät suulliset ehdotukset jäivät tuloksettomiksi, hän alkoi ajatella korvauksen hankkimista Venäjän alueelta Itä-Varangista.⁴

Ruijan alueen sisällä alkoi muodostua kuitenkin sisäinen kysymys, joka tuli tärkeämmäksi kuin porolappalaisten ongelma ja joka myöhemmin sai julkisuudessa edellistä suuremman huomion. Ruijaan muutti suomalaisia siirtolaisia kalastajiksi ja uudisasukkaiksi.⁵ Norjan viranomaiset eivät aluksi suhtautuneet kovinkaan kylmäkiskoisesti suomalaisiin muuttaneisiin eli kveeneihin. Minkäänlaista kielikysymystä ei ollut olemassa.⁶ Suuren muuttovaiheen, joka tapahtui 1800-luvun alkupuoliskon keskellä, jälkeen suhtautuminen muuttui. Norjalaiset alkoivat pitää kveenejä epälojaaleina Norjaa kohtaan.⁷

Mutta samaan aikaan myös kveenit saivat puolestapuhujan, entisen upseerin, papin, suomea ja lappia opetelleen ja mm. Lönnrotin kanssa matkustelleen Nils Joachim Stockslethin. Hänen mielestään suomalaisia oli jo liian paljon, jotta heidän kielensä olisi voinut hävittää. Kun heidän sallittaisiin pitää kielensä, tulisi heistä hyviä Norjan kansalaisia. Ilmeisesti juuri Stockslethin anomuksen seurauksena annettiin v. 1848 kuninkaallinen asetus, jonka mukaan Ruijan seurakuntiin oli asetettava etupäässä sellaisia pappeja, jotka taisivat lapin ja suomen kieltä.⁸ Säännöksen merkitys jäi kuitenkin vähäiseksi, mutta vielä 1860-luvulla Ruijassa toimi parikymmentä suomea osaavaa opettajaa. Siellä sai myös suomenkielisiä oppikirjoja, mutta niiden julkaiseminen lopetettiin vuosikymmenen lopussa.⁹

1860-luvulla alkoi myös norjalaistamispolitiikka toden teolla. Tätä taustaa vasten on katsottava Skogmanin edellä esitettyä mielipidettä suomen kielen tulevaisuudesta. Norjalaisten epäluulo lisäsi paisuvan kveenimäärän ja muutamien kirjalähetysten ohella venäläisten pelko. Kuvaavaa on, että joissakin aikakauskirjoissa varoitettiin vaarasta, jonka suomalaiset Norjaan muuttaneet muodostivat. Asiasta kirjoitti mm. Nordisk Tidskrift syys-lokakuun numerossaan v. 1867. Kirjoituksen oli aiheuttanut paitsi heräävä mielenkiinto pohjanperiin myös tanskalaisen papin J. Wahlin edellisenä vuonna julkaistu tutkimus lappalaisten tavoista, menneisyydestä ja etenkin käännytystyöstä.¹⁰ Wahlin teos oli täysin epäpoliittinen sinänsä, joskin se ilmentää Skandinavian heräävää mielenkiintoa Lappia ja sen asukkaita kohtaan. Mielenkiinnon synnytti puolestaan poliittinen ajattelu, joka paljastuu jo aikakauskirjan artikkelin nimestä »Om Finmarkens politiska betydelse för Norden».

On erityisen mielenkiintoista havaita, että se perusväite, jolle sittemmin mm. aitosuomalaiset ja AKS esim. maanpuolustuspropagandansa

ja Karjalan auttamisvaatimuksensa perustivat, pelko Venäjän laajentumisesta Pohjoiselle Jäämerelle ja Atlantille,¹¹ esitetään juuri 1800-luvulla, mutta ei suinkaan suomalaisessa kirjallisuudessa vaan skandinaavisessa aikakauslehdessä. Tähän pelkoon kirjoittaja yhdisti ruotsalaisen ja norjalaisen väestön säilymismahdollisuuden Ruijassa ja tähdensi norjalaisuuden voivan säilyä vain sillä edellytyksellä, että ei-norjalaiset, lähinnä suomalaiset, norjalaistettaisiin.¹²

Suomalaisten muutosta Ruijaan oli tehty poliittinen ongelma ja muuttaneita puolustaneita alettiin pitää separatismien lietsojina. Jo Skogmania oli epäilty vakoilusta. Hän oli todennut jotunien olleen suomalaisia ja asuttaneen Jäämeren rannikon. Jotkut norjalaiset päättelivät, että Skogman pyrki osoittamaan alueen kuuluvan Suomeen.¹³ Ilmeisesti nälkävuosina lisääntyneen siirtolaisuuden aiheuttama ongelma ja oman luottamusmiehensä kohtaama epäluulo saivat Yrjö-Koskisen kirjoittamaan tutkielman »Suomalaisesta uudisasutuksesta Jäämeren rannikolla». Yrjö-Koskista inspiroivat tietysti tutkimuksellisetkin ambitiot, mutta hänen tutkimustyössään alusta lähtien osoittama »poliittisuus» todennäköisesti määräsi, mitä aihetta milloinkin käsiteltiin. Historiantutkijana Yrjö-Koskisen oli helppo osoittaa, että suomalaiset olivat pystyneet asuttamaan Jäämeren rannan, että heidän etunsa oli rajankäynneissä jätetty valvomatta, että Strömstadin sopimuksen perusteella Suomelle olisi kuulunut Paatsjoen suun ja Varangin välinen alue ja että Ruijassa vallitsi »norjalaistamisen barbaarinen vimma» ja hurjin kielivaino, mitä milloinkaan oli nähty.¹⁴ Realistisesti tilannetta arvioiden hän kuitenkin tähdensi, ettei Suomi voinut asialle mitään, koska kyse oli Norjan sisäisistä oloista. Ainoa keino pelastaa suomalaiset täydeltä raaistumiselta oli toimittaa heille suomenkielistä kirjallisuutta.¹⁵

Kuusi–seitsemänkymmentäluvun taitteessa juuri mainituista syistä Kirjallisessa Kuukauslehdessä mutta muissakin julkaisuissa Jäämeren rannikko sai harvinaisen runsaasti mielenkiintoa osakseen. Yrjö-Koskisen tutkimusta täydensi kirkkoherra A. Thauvonin v. 1870 lehdessä julkaisema artikkelisarja »Matkamuistelmia Venäjän Lapista».¹⁶ Yrjö-Koskinen itse jatkoi asian pohdintaa Uudessa Suomettaressa.¹⁷ Seitsemänkymmenluvun alussa v. 1872 julkaisi myös J.A. Friis Ruijaa, Venäjän Lappia ja Pohjois-Karjalaa koskevan matkakirjan,¹⁸ johon sitten Ervasti kahtatoista vuotta myöhemmin teoksessaan »Suomalaiset Jäämeren rannalla» viittasi.

Ervasti, joka v. 1882 kävi toverinsa Kuopion lyseon uskonnon lehtorin Johannes Schwarzbergin kanssa Jäämeren rannalla,¹⁹ tavaltaan yhdistää Karjala-harrastuksen Jäämeren rannikkoa kohtaan tunnettuun mielenkiintoon. Retket näille alueille ja julkaistut teokset paljastavat molempien asioiden yhteisen pohjan, fennomanian. Heimolaiteita harrastivat ensiksi suomalaisuuden merkkimiehet ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kiinnostus Jäämeren rannikkoon lähti fennomanian vahvasta miehestä Yrjö-Koskisesta.

Vaikka Ervastian matkatoveri Schwarzbergkin julkaisi matkasta muistelmateoksen »Matka Jäämeren rannalle»,²⁰ se jäi Ervastian teoksen varjoon. Ervasti oli kuuluisampi ja hänen teoksessaan esitettiin jälleen poliittinen ohjelma. Suomen oli saatava »osa ryssän rannasta». Poliittisen suursuomalaisuuden aatteelle myöhemmin paljon merkinnän käsityksen mukaan rajaa määrättäessä ei ollut lainkaan otettu huomioon luonnonoloja.²¹

Kosketellessaan Ruijassa olevien suomalaisten asemaa Ervasti väitti, etteivät nämä tunteneet itseään norjalaisiksi eivätkä tunnustaneet Norjaa isänmaakseen. Hänen rohkeiden sanojensa mukaan alueen suomalaiset kaipasivat Suomen valtaa. Perusteluksi riitti se, että suomalaisia oli vanhastaan vainottu Norjassa. Viranomaiset eivät osanneet suomea, ja oikeudenkäynnissä suomalainen hävisi aina, jos vastassa oli norjalainen. Suomen kieli pyrittiin hävittämään, ja koulun päätehtävä oli opettaa suomalaisille norjaa. Epäkohdat saivat Ervastian uhkarohkeasti väittämään, että jos suomalainen armeija marssisi Varankiin, suomalaiset olisivat valmiit kapinaan. Väestön tulevaisuus oli lohduton, porolappalaiset kuolisivat sukupuuttoon, norjalaiset muuttaisivat Pohjois-Amerikkaan ja suomalaiset olisivat valmiita kapinoimaan. Olot näyttivät Ervastian mielestä kuitenkin tyydyttävän norjalaisten kansallisylypeyttä. Hehän pelkäsivät miltei sairaalloisesti menettävänsä alueen.²² Ervasti kiisti myös jyrkästi Friisin väitteen, jonka mukaan norjalaisten viranomaisten ja suomalaisten välillä aiheutti skismaa ainoastaan yhteisen kielen puute. Kyse oli siitä, että Norjan valtiovalta oli aloittanut leppymättömän sodan juuriakseen suomalaisuuden täysin pois valtakunnasta.²³

Ervastian kuvaus piti pääosin paikkansa. Juuri 1870- ja 1880-luku oli alkavan kiihkeän norjalaistamispolitiikan aikaa.²⁴ Mutta myös suomalaisuuden puolustaminen alkoi seitsemänkymmenluvun lopulle ehdittäessä. Mistään tietoisesta separatismista ei ollut kyse. Pikemminkin

pyrittiin turvaamaan norjaa osaamattomille suomalaisille edes jonkinlaiset mahdollisuudet omakieliseen uskonnonharjoitukseen ja käytännön asioiden hoitamiseen. Tätä varten syntyi myös Ruijan Suomenkielinen Lehti. Lehden vastuunalaisena toimittajana oli suomalainen kauppias Israel Bergström Vesisaaresta.²⁵ Sen tarkoitus oli palvella lähinnä Ruijan suomalaisten asukkaiden käytännön tarpeita, julkaista kuulutuksia ja mahdollisesti uutisia tärkeistä tapahtumista.²⁶ Mutta se otti kyllä kantaa myös ajankohtaiseen kielikysymykseen, sillä esim. n:o:ssa 5/1877 kosketeltiin avoimeksi tulleen papin viran täyttämistä ja toivottiin suomenkieltä niin täydellisesti kuin mahdollista osaavaa miestä papiksi, sillä muuten kirkko tulisi seisomaan sanankuulijoista tyhjänä. Papin oli osattava seurakuntalaistensa kieltä. Muuten oli pelättävissä, että seurakuntalaiset eroaisivat valtionkirkosta ja hankkisivat itselleen papin, joka osaisi heidän kieltänsä.²⁷

Lehteä uhattiin, varsinkin lähiseurakuntien papit näyttivät panneen lehden sanoman pahakseen. Tilaaajien ja ilmoittajien vähyyden vuoksi lehti ei kannattanut, ja se lakkasi ilmestymästä puolen vuoden kuluttua. Tuskin kauppias Bergström sitä alun alkaenkaan oli tarkoittanut miksikään liikeyritykseksi, mutta tarkoitus lienee kuitenkin ollut jatkaa lehden toimittamista vuoden 1877 loppuun saakka. Mutta lehden viimeisessä numerossa olleen tiedon mukaan »monet asianhaarat» tekivät lakkauttamisen tarpeelliseksi. Näiden monien asianhaarojen arveli mm. Ervasti merkinneen norjalaisten suoranaista käskyä tai ainakin painostusta.²⁸

Lieneekö sitten ollut pohjalaisten ylioppilaiden epäjumalan Yrjö-Koskisen ansio, että myös osakunnista juuri pohjalaiset – tietysti myös maantieteellisten seikkojen vuoksi – kohdistivat heimoharrastuksensa ennen kaikkea kotiseutuunsa Pohjanmaahan, Lappiin ja näiden ohella juuri Ruijan suomalaisiin. Innostus oli melkoinen, sillä Ervastin löytämälle Lapin tuntureiden takana olevalle kansalle kohotettiin eläköönhuutoja. Olihan se »luu meidän luustamme ja liha meidän lihastamme», kuten eräässäkin maljapuheessa todettiin.²⁹ Kalevalaisen romantiikan ja muinaistutkimuksen katsottiin yhtyvän saumattomasti juuri Pohjan perillä.³⁰ Sihvo onkin huomauttanut, että Karjala-harrastus näyttää, joskin paikoin epäselvästi, noudatelleen kielipoliittisia rintamia. Vanhat fennomaanit kuten Ahlqvist ja häntä edeltäneet romantikot Lönnrotista alkaen tunnustivat ruotsin kielen ansiot ja kiittivät onneaan siitä, ettei Suomi ollut jäänyt heimolaistensa kanssa

samaan asemaan. Karjalaa ei kuitenkaan mainittu venäläistyneiden heimojen joukossa. Savo-karjalainen osakunta oli Karjala-harrastuksen keskipiste. Yrjö-Koskisen johtamat nuorfennot ja Kirjallisen Kuukauslehden piiri hyväksyivät kyllä Kalevalan runojen säilytyspaikaksi Karjalan, mutta korostivat niiden syntyneen Länsi-Suomessa. Kuten jo on nähty, reaalipoliittisista syistä he kuitenkin, ennen kaikkea Yrjö-Koskinen, halusivat pysyä virallisten rajojen sisällä³¹ eikä tunkeutua ainakaan itään päin. Sen sijaan suomalaisasutus Länsipohjassa ja Ruijassa oli pelastettava häviöltä ja myöskin rakennettava siltaa virolaisten, sukulaiskansan luo.

2.4. Suomen siltaa aletaan rakentaa – Viron veljeksiansa luodaan yhteyksiä

Jo A.I. Arwidsson oli ryhtynyt kirjeenvaihtoon pärnulaisten pastorin kanssa saadakseen tietoja heimolaisistamme. Myös Lönnrot oli käynyt kielen ja kirjallisuudentutkijana Virossa v. 1844, vaikkakaan häntä eivät Viron olot erityisemmin miellyttäneet.¹ Mutta tämän matkan ja tietenkin Lönnrotin auktoriteetin vuoksi nuori August Ahlqvist kääntyi Kalevalan luojan puoleen ja esitti ajatuksen viron ja suomen kielen yhdistämisestä.² Lönnrot itsekin, vaikka oli todennut kielten välisen suuren eron, oli samana vuonna 1848 lausunut yhdistämisajatuksen Paavo Korhosen runojulkaisuun kirjoittamassaan esipuheessa.³ Ahlqvist palasi asiaan vielä kaksikymmentä vuotta myöhemmin, mutta tarkoitti nyt pelkästään ortografiaa. Myös Yrjö-Koskinen ja B.F. Godenhjelm vaativat 1860-luvulla, että viron ortografiaa oli parannettava suomen oikeinkirjoituksen mukaan.⁴ Yhdistämisajatuksen säilyvyyttä osoittaa Arvid Genetzin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran 50-vuotisjuhlassa 1881 pitämä esitelmä, jonka taustana oli sama runollis-aatteellinen inspiraatio kuin runoilijan suursuomalaisuuden ja heimoushengen aatetta julistavissa runoissa »Väinölän lapset» ja »Herää Suomi».⁵

Vastaisille Viron ja Suomen välisille suhteille merkitsi paljon Yrjö-Koskisen kaksi Viroon 1860-luvulla tekemää matkaa. Ensimmäisellä matkalla kesällä 1864 Yrjö-Koskinen kriittisesti tarkkaili virolaisuuden asemaa maassa.⁶ Tällä samoin kuin toisella v. 1867 tehdyllä matkalla hän yhdessä Julius Krohnin kanssa tapasi mm. Kreuzwaldin, Jannse-

nin, Lydia Koidulan ja C.R. Jakobsonin.⁷ Matkan aikana Yrjö-Koskinen keskusteli myös akateemikko Wiedemannin kanssa mm. heimotunteesta, ja sen jälkeen ylläpidettiin yhteyttä lehtien, kirjojen, kirjeiden ja kansanlaulujen sanojen välityksellä. Yhteistyön käytännön muotoihin kuuluivat virolaisten avunkeräys Suomelle katovuosina 1867/68 ja Yrjö-Koskisen myöhemmin virolaisille välittämä avustus vastaavassa tilanteessa.⁸ Yrjö-Koskisen läheiset taustavoimat Kirjallinen Kuukauslehti ja Uusi Suometar taas välittivät tietoja Virosta.⁹

Suomalaisiin vaikuttivat etenkin laulujuhlat 1869, joihin Yrjö-Koskinen itse ei voinut osallistua, koska »hyvät ystävänä estivät sen valtiollisten olojen tähden» mutta joiden puolesta hän innokkaasti teki lehdissä propagandaa. Juhliin osallistui vain kaksi suomalaista, nimittäin maisteri J.R. Aspelin ja rehtori C.G. Swan.¹⁰ Juhlien aikana käydyissä keskusteluissa vaihdettiin tietoja ja keskusteltiin sekä Suomen että Viron kansan tulevaisuudennäkymistä. Myös viron ja suomen kielen ja kansojen lähentymisestä puhuttiin.¹¹ Erään tulkinnan mukaan keskusteltiin jopa jonkinlaisesta, tulevaisuudessa mahdollisesta Suomen ja Viron välisestä poliittisesta liittoutumasta.¹² *Zetterbergin* mukaan lähteet eivät tue tällaista otaksumaa. Suomen siltaa oli alettu kuitenkin rakentaa, mitä ajatusta kehitteli sittemmin varsinkin Lydia Koidula.¹³ Juhlien jälkeen lisääntyi Viron asioiden esittely Suomessa, sillä varsinkin matkalla olleet erittelivät melko perusteellisesti Viron kansallista ja poliittista tilannetta.

Rafael Koskimiehen mukaan Yrjö-Koskisen koko toiminta Viron asiassa osoittaa, että hän ensi sijassa ajatteli veljesmaata poliittisena rinnakkaisilmionä ja kenties eräänlaisena suomalaisen Suomen tukia-lueena, liittoveljenä sortajia so. Venäjää, saksalaisuutta ja ruotsalaisuutta vastaan.¹⁴ Toisaalta esim. suomalaisten osallistuminen Viron laulujuhlille on nähtävä ennen muuta fennomaanien koko 1860-luvun jatkuneena kiinnostuksena Viron kansallisuusliikettä kohtaan. Suomalaisen käynti tuki virolaisia kansallisen heräämisen tiellä.¹⁵

Yrjö-Koskisen intensiivinen yhteydenpito merkitsi tavattoman paljon. Hänen ansiokseen on laskettava se riemukulku, jonka Jannsenin Suomen vierailu kesällä 1871 aiheutti.¹⁶ Tämän, Lydia Koidulan ja Harry Jannsenin kunniaksi pidettiin 9.7. Alppilan ravintolassa heimoshengen idealismia kuvastava juhla, johon suurin osa senaikaisesta suomalaisuuden merkkimiehistöstä osallistui.¹⁷ Lähinnä Yrjö-Koskisen ja Jaakko Forsmanin vaikutuksesta Viron harrastus tuotiin Pohjalai-

seen osakuntaan. Karjala ei ollut kiinnostanut pohjalaisia niin paljon kuin Ruija ja Lappi. Kieliseikkojen vuoksi suhteet Skandinaviaan eivät olleet ajankohtaisia. Sen sijaan Viro kelpasi pohjalaisten heimoharrastuksen kohteeksi, mitä osoittaa keväällä 1869 järjestetty virolais-ilta. Se pidettiin virolaisten auttamiseksi nälänhädässä.¹⁸

Pohjalaisessa osakunnassa keskusteltiin jo ennen Jannsenin matkaa alkuvuodesta 1871 C.G. Swanin johdolla aiheesta »Kansatieteellisten seikkojen pitää määrätä valtioiden rajat», ja syksyllä »virolaisiin suhtautumisesta» puhuttaessa hyväksyttiin toivomus, että alettaisiin entistä innokkaammin tutkia Viron kieltä ja yhteiskunnallisia oloja.¹⁹ Pohjalaisylioppilaiden Viron harrastus ja etenkin fennomaanisuus saivat viikinkiystävällisen osakuntalehden Sampsa Pellervoisen ivamaan, kuinka ruotsalaista syntyperää oleva ylioppilasryhmä oli pyytänyt syntyperäänsä anteeksi Suomalaiselta Nuijalta ja luvannut liittyä suureen Suomeen, johon tulevaisuudessa kuuluisivat Unkari, Venäjän Karjala, Inkerinmaa ja »erityisiä potaattimaita Volgan, Uralin, Kaman ja muiden itämaisten virtojen ympäriltä».²⁰

Suhteita Viroon ylläpiti pääasiassa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran johtoryhmä. Viron laulujuhlien aikana – niihin suomalaisia osallistui sekä vuonna 1879 että 1880 — ja varsinkin seuran 50-vuotisjuhlassa ajateltiin ryhtyä toimeen läheisten sukukansojen heimoushengen virkistämiseksi.²¹ Juhlan aikana perustettiinkin virolais-suomalaiselle pohjalle heimotyöseura. Vaikka *Kohtamäen* mukaan hankkeella ei ollut merkitystä,²² on aiheellista hieman tarkemmin tarkastella yritystä, koska se kuvaa tunteja, joita heimotyötä ja -maata kohtaan osoitettiin.

Kevättalvella 16.3.1881 pidettyjen juhlien yhteydessä ja kaikkien Viron laulujuhlilla edellisinä vuosina olleiden perustama seura sai nimekseen Viron Kielen Ystävät. Sängen epämuodollisen seuran päätehtäväksi ajateltiin kirjallisuuden kustantamista ja levittämistä sekä Viron ja sen kielen tunnetuksi tekemistä.²³ Kolmea kuukautta myöhemmin virallisesti järjestäytyneen seuran ensimmäinen painotuote oli kirjanen nimeltään »Virolaista lukemista. Virolaisia satuja Vironkielen oppivaisten hyödyksi», josta otettiin viidensadan kappaleen painos. Esipuheessa tähdennettiin, että heimolaisuuden tunto ja naapurisopu vaativat sen juopan poistamista, jonka pienet kielierot olivat Viron ja Suomen kansojen väliin synnyttäneet.²⁴

Heinäkuun alussa Alppilassa pidetyssä juhlassa, johon osallistui

jälleen kansallisia merkkimiehiä Suomalaisen Kirjallisuuden Seurasta ja Kansanvalistusseurasta sekä Viron kävijöitä²⁵ ja jossa kutsuvieraina olivat mainittuun 50-vuotisjuhlaan saapuneet virolaiset,²⁶ neuvoteltiin jälleen heimotyön mahdollisuuksista. Lehtori Godenhjelm ilmoitti virolaisille kutsuvieraille perustetusta seurasta ja kysyi, eikö voinut ajatella samanlaisen seuran perustamista Viroon. Virolaiset vastasivat myöntävästi, ja Granfeltin mukaan kaikki halusivat innokkaasti rakentaa Suomen siltaa. Ensimmäisen toimivuoden aikana ei saatu paljon muuta kuin uudet säännöt aikaan. Suunnitelmia kuitenkin laadittiin, mm. keskusteltiin suuren julkisen kokouksen järjestämisestä heimotyön tiimoilta.²⁷

Valtiollisen aseman takia toiminta ei saanut olla liian heimoystävällistä. Siksi Swanin johdolla laaditussa sääntöehdotuksessa ei virolaisia mainittu lainkaan, vaan puhuttiin seuran »pyrkimyksestä levittää halua suomen lähimpien sukuhaarojen kielen ja kansatieteen tutkimiseen».²⁸ Vuoden 1882 marraskuussa pidetty vuosikokous ei tyytynyt tähän, vaan vaati seurasta tieteellistä ja Unkarin ottamista ohjelmaan. Unkarilaisten, mordvalaisten, tseremissien ja muidenkin sukukansojen tuleminen työohjelmaan muutti seuran luonteen. Päämääräksi tuli tieteellinen heimotyö ja aatteellinen jäi taka-alalle.

Muutos olisi vaatinut kuuluisien sukukansatutkijoiden, ennen muita Otto Donnerin mukaan saamista. Uutta kokousta ei kuitenkaan saatu aikaan ja hajoaminen alkoi. Kaiken lisäksi Viron tapahtumiin, joissa venäläistämispolitiikka alkoi olla näkyvintä,²⁹ oli suhtauduttava erityisen varovasti. Jakobsonin muistokirjoitus Kansanvalistusseuran Kalenterissa aiheutti jo vaikeuksia, ja maltillisuudestaan huolimatta se joutui ministerivaltiosihteeri Theodor Bruunin silmätikuksi. Bruun varoitti Yrjö-Koskista ja tämä puolestaan Granfeltia. Kaikesta tästä – ainakin osittain – johtui, että seuran toiminta rajoittui sääntöjen pohtimiseen.³⁰

Marraskuussa 1882 pidetyssä kokouksessa, johon säännötkin oli saatu valmiiksi, hyväksyttiin seuran nimeksi Suomen Heimokansojen Seura. Toiminta ei kuitenkaan ottanut käynnistyäkseen, sillä hakemusiakirjaa valmistelevalle toimikunta, johon mm. Donner kuului,³¹ ei saanut koskaan mitään aikaan. Syy on yksinkertainen, sillä Donner perusti samassa kuussa Suomalais-Ugrilaisen Seuran. Tästä aikeesta eivät heimotyön tekijät syksyllä tienneet mitään, ja seura oli-ryhtynyt järjestäytymään. Tieteellinen tarkoitus oli selvästi nähtävissä. Toimin-

ta ajateltiin jaettavan piireihin, joiksi suunniteltiin Viron, Aunuksen, Tverin Karjalan, Inkerin, Ruijan, Amerikansuomalaisten, Unkarin, Lapin ja Volgan suomalaisten piirit. Suunnitelmat jäivät paperille ja monet aiotut esitelmät pitämättä.³² Kirjallista julkaisutoimintaakaan ei jatkettu. Vuonna 1883 pidetty vuosikokous oli viimeinen. *Granfeltin* mukaan näinkin olematon yritys sai kielteistä huomiota Venäjällä. Sieltä kuuluneiden puheiden mukaan suomalaiset uneksivat Uralin tuntureista Itämereen ulottuvasta tsuhnien suurvallasta.³³

2.5. *Kansanvalistusseura jakaa tietoa heimokansoista*

Heimoaatteen levittämisen oli ottanut tehtäväkseen myös Kansanvalistusseura. Esimerkiksi monet Alppilan juhlaan osallistuneet ja Viron laulujuhilla käyneet henkilöt olivat olleet joko perustamassa Kansanvalistusseuraa tai kuuluivat siihen myöhemmin.¹ Juuri Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran juhluvuoden aikana A.A. Granfelt oli seuran sihteerinä. C.G. Swan taas oli ollut hänen edeltäjänsä, jonka aikana seura laajensi toimintaansa erityisesti kustannusosalalle. Sittemmin syntyi eräs suomalaisten lukuharrastuksen merkkipylväs *Kansanvalistusseuran Kalenteri*,² jonka ensimmäisessä numerossa v. 1881 Granfelt laulujuhlia käsitellessään sivusi myös Viron asioita ja kirjoitti virolaisten ja suomalaisten sukulaisuudesta.³ Samaan aikaan kun Suomen Heimokansojen Seuran sääntöjä pohdittiin, kalenteri teki Viroa tunnetuksi omin keinoin. Asian vetäminen kalenterin palstoille oli merkityksekkäämpää kuin pienen kuppikunnan hyvinkin pitkälle menneet mutta olosuhteiden pakosta paperille jääneet suunnitelmat. Asia voitiin saattaa lukevan yleisön tietoisuuteen.⁴

Vaikka kalenteri ei kovin paljon voinutkaan uhrata tilaa heimoasialle, siinä kirjoitettiin silloin tällöin sukukansoistamme. Koska aiemmin mainittu muistokirjoitus Jakobsonista oli Granfeltin käsityksen mukaan kompromissi,⁵ sen sanoma tuntuu yllättävän rohkealta vuonna 1882 esitetyksi. Siinä julistettiin avoimesti Suomen ja Viron yhteenkuuluvuutta.⁶ Kirjoitus heijastaa tavallaan sitä idealistisen tunneperäistä ajattelua, jolla heimokansojen lähentymistä yritettiin motivoida. Se on myös osoitus myöhemmille ajatuksille hyvin tyypillisestä Suomi-keskeisyydestä. Suomalaisilla oli historiallinen tehtävä yhdistää suomea puhuvat heimot. Oli aika rakentaa Suomen sillan perustusta, yhdistää,

mitä vuosisadat olivat erottaneet, saattaa Suomen heimon haarat toisiaan lähemmäksi. Samassa kalenterin numerossa julkaistiin myös Genetz-Jänneksen runo »Väinölän lapset», joka julkaisun välityksellä ja sittemmin kuorolauluna ehkä ratkaisevasti määräsi sävyn, jossa heimokansoista, yhteisestä Väinön kansasta puhuttiin ja kirjoitettiin.⁷

Myöhemminkin Viroa ja virolaisia muistettiin kalenterissa, sillä vuoden 1887 numerossa oli muistokirjoitus Suomen sillan laulajasta ja Suomessa käyneestä Alppilan juhlien kuningattaresta Lydia Koidulasta,⁸ joka oli saanut itse ukko Snellmanin lämpenemään. Kalenterin toimitus julkaisi seuraavan kymmenluvun alussa runon »Takaa Suomenlahden», jonka oli kirjoittanut »Irene» ja jossa kaihoten tuotiin esille Viron kansan »raudanraskaat vaiheet» mutta samalla se kansallisen sivistyksen aamunkoitto, joka oli seurannut raskaita oppiaikoja. Runon syntyäikaan vallitsi nimittäin Virossa kiihkeä venäläistämispoliittikka.⁹

Kansanvalistusseuran laulujuhlat olivat suoraan virolaisen esimerkin mukaan järjestettyjä, ja niiden järjestämisestä olivat ajaneet juuri Viron juhlilla olleet suomalaiset.¹⁰ Ja kun ensimmäiset juhlat sitten saatiin aikaan v. 1884 Jyväskylässä, oli niissä läsnä virolaisiakin. Hugo Tesner esitti juhlilla Viron terveiset. Virosta saapui tilaisuuteen sähkösanoma, ja ainakin lehtitiedon mukaan siellä vallitsi hyvin heimoystävällinen tunnelma, sillä yhteisestä suusta puhkesi eläköönhuuto Viron veljille, Viron kansan menestykselle. Kansanvalistusseuran juhlakokouksessa, joka pidettiin juuri kesäkuun 10. ja 11. päivänä, olivat läsnä myös virolaiset vieraat, joiden puolesta puhunut pastori Hurt tähdensi virolaisten ja suomalaisten veljeyttä.¹¹

Kansanvalistusseuran Kalenterissa kirjoitettiin muistakin Suomen heimoista. On luultavaa, että »Viron seikka» juuri maassa vallinneen ja Suomessa alkavan venäläistämispoliittikan vuoksi arkaluontoisuutensa tähden jäi sivuun. Yhdeksänkymmenluvun puolivälissä Vienan Karjalan asia oli muutenkin ajankohtainen, sillä olihan se laukkukauppiaiden kotipaikka, ja heidän asiansa taas alkoi 90-luvulla ja 1900-luvun alussa merkitä poliittisestikin jotain.¹²

Kalenterissa julkaistiinkin v. 1895 K. Inhan kirjoittama artikkeli »Laukkumiesten kotimaa», jonka kirjoittaja muistutti rajan takaa tulleiden, usein virkamiesten vainoamien mutta kansan suojelemien reppureiden olevan haara moneksi hajonnutta Suomen kansaa.¹³ Ja

Unkarin juhluvuoden 1896 kunniaksi kalenteri omisti 1000 vuotta länsimaista vartiopalvelua suorittaneelle kansalle kirjoituksen myös sen aatteellisen yhtenäisyyden vuoksi, joka oli muodostunut Suomen ja Unkarin kansojen kovien kohtaloiden myötä.¹⁴ Ruijan suomalaisista kirjoitettiin myös jo 1880-luvulla. Mitään uutta – Yrjö-Koskisen ja Ervastian ajatuksista poikkeavaa – ei kuitenkaan esitetty, vaan toistettiin entisiä väitteitä norjalaistamispolitiikasta ja suomalaisten sitkeästä vastarinnasta.¹⁵ Alkavan sortokauden vuoksi heimolaisten asia näytti unohtuvan eikä kalenterikaan heistä kirjoittanut. Aiheeseen palattiin vasta v. 1906 ja kohteena olivat Länsipohjan suomalaiset.¹⁶ Tässä Väinö Salmisen kirjoituksessa ei tuotu esiin uutta, mutta se kuvasi hyvin Länsipohjan kouluoloissa tapahtunutta muutosta. Seitsemänkymmenluvulle saakkahan opetus suomalaisseuduilla oli tapahtunut oppilaiden äidinkielellä, siis suomeksi. Nyt lapsia alettiin opettaa ruotsiksi ja 1880-luvun lopussa perustettiin ensimmäiset valtion oppikoulut, joiden ainoaksi opetuskieleksi määrättiin ruotsi. Toimenpide alkoi muuttaa myös seurakuntien ylläpitämien koulujen opetuskieltä ruotsiksi.¹⁷

Suomalaisten varhaisin kiinnostuminen Itä-Karjalaan ja sen oloihin liittyi 1800-luvun romantiikkaan, pyrkimykseen etsiä Suomen kansalle entisyydestä mahtavia juuria. Karjala-harrastuksen panivat alulle runoilijat ja tiedemiehet. Vuosisadan puolivälissä alkoi muodostua käsitys, että Itä-Karjala oli Suomen irredenta. Runossaan »Suomen valta» August Ahlqvist määrittä klassisen Suur-Suomen, johon kuuluivat alueet Äänisjärven, Pohjanlahden, Auran rantojen ja Ruijan suun välillä. Käsitys Itä-Karjalan kuulumisesta Suomeen sekä alkava heimoharrastus liittyivät oleellisesti fennomanian yleiseen harrastuspiiriin. Kansallisten merkkimiestemme, kielen- ja kirjallisuudentutkijain mielenkiinto Itä-Karjalaa kohtaan oli kuitenkin vielä epämääräistä ihastusta eksoottisena pidettyyn maankolkkaan, tyypillistä kansallisromantiikkaa. Karjalan kysymyksen »politisoi» vasta A.V. Ervasti, jonka kirjoituksiin sisältyi selvä poliittinen tavoite. Suomen oli tuettava Karjalaa ja Ruijaa, jotka mielivaltainen raja erotti Suomesta.

Heimoharrastuksen kohteet vaihtelivat jo 1800-luvulla. Mielenkiinnon suunnan määräsivät osaltaan fennomaanisen liikkeen sisäiset erimielisyydet. Osakunnista erityisesti pohjalaiset suuntasivat mielenkiintonsa Ruijaan ja Suomenlahden takaiseen Viroon. Länsipohjan suomalaisen väestön aseman parantaminen ja suomalaisuuden säilyttä-

minen kuuluivat nekin fennomanian tavoitteisiin. Jo varhain suomalaisuustyö sekä Länsipohjassa että Ruijassa herätti poliittista mielenkiintoa Ruotsissa ja Norjassa. Mielenkiinto imi ravintonsa näiden maiden Venäjää kohtaan tuntemasta pelosta. Viron ja Suomen rinnakkaiset kansalliset heräämiset taas olivat yhdistämässä sukukansojen merkkimiesten Suomenlahden yli tapahtuvaa heimoystävyyden tunnustelua.

3. Järjestäytyneen heimotyön alku – heimotyön ensimmäiset järjestöt

3.1. Itä-Karjalan muuttuva asema tsaarin Venäjän yhteydessä

Jo Ervasti kannusti toimimaan karjalaisten hyväksi muistuttaessaan kansallisesta uhkasta. Hänen mielestään karjalaiset olivat yllättävän menestyksekkäästi taistelleet kansallisuutensa säilyttämiseksi, ja jos suomalaiset auttaisivat heitä, voitto kallistuisi heidän ja samalla suomalaisten puolelle; kaunis Karjala säilyisi muukalaistumiselta.¹

Ervastin pessimistisyyden aihe oli alkava venäläistämistyö. Karjala oli kauan kuulunut toiseen valtakuntaan kuin Suomi ja pysynyt suurvallan syrjäalueena. Se oli jäänyt takapajuiseksi. Nyt alue oli nousemassa huomion kohteeksi, mutta seuraukset eivät olleet pelkääntään myönteisiä. Tsarististen virkamiesten käsityksen mukaan valtakunnan etuihin kuului kaikkien reuna-alueiden venäläistäminen. Tähän pyrkivää politiikkaa alettiin toteuttaa Itä-Karjalassa yhtä tarmokkaasti kuin konsanaan muillakin raja-alueilla. Kaiken lisäksi Venäjän valta oli kestänyt siellä kauan ja väestössä ei ollut – eri syistä, mm. haja-asutus, alhainen koulutustaso, taloudellinen takapajisuus, eristyneisyys – päässyt syntymään kovinkaan suurta yhteenkuuluvuuden tunnetta ja tietoisuutta omasta, muusta Venäjän valtakunnasta riippumattomasta luonteesta vielä 1800-luvulla.²

Venäjän rajamaissaan harjoittaman kansallistamisen ja ortodoksistamisen keinot olivat vanhoja, ja niitä käytettiin varhemmin erittäin varovaisesti. Luostarit levittivät venäläisyyttä ja oikeauskoisuutta ja koululaitos valtakunnallisti. Aleksanteri II:n aikana 1860-luvulla toteutettu kansanopetus kirkollis-seurakunnallisine kouluineen varustettiin oikeaoppisuuden idealla ja suunnattiin palvelemaan taantumukselista politiikkaa. Oppilaitoksia järjestettiin sekä Aunukseen että Viennaan.³ Vasta vuodesta 1907 lähtien alkoi Itä-Karjalan systemaattinen venäläistäminen, vaikka kirkko oli tehostanut toimintaansa huomattavasti jo 1800-luvun lopussa. Uusia kirkkoja perustettiin ja papeiksi valittiin taatusti venäläistämistä ajavia henkilöitä. Jumalanpalvelukset

pidettiin kirkkoslavoniaksi ja venäläisyyttä propagointiin juhkakulkukein ja kirjallisuutta levittäen. Suomenkielisen uskonnollisen kirjallisuuden maahan tuonti kiellettiin.⁴ Paradoksaalista on, että ne tekijät, jotka estivät kansallistunnon muodostumisen, ehkäisivät myös tehokkaasti venäläistämistä. Harva asutus vaikeutti koulutuksen järjestämistä ja venäjän kielen osaamattomuus alensi koululaitoksen tehoa.⁵

Venälistyttämisen suorittajien piti myös estää edellä kuvatun Karjala-harrastuksen synnyttämä, Karjalaan suuntautunut valistustoiminta.⁶ Puuttumatta yksityiskohtaisesti Karjala-tuntemuksen leviämiseen ja syvenemiseen, joita Sihvo on erittäin tarkasti eritellen kuvannut,⁷ mainittakoon vain muutamia niistä toimista ja henkilöistä, jotka sitovat 1800-luvun Karjala-harrastuksen myöhempään ja organisoituu heimotyöhön.

Ervastin matkakirjan oli lukenut myös Paavo Afanasieff-Ahava, joka kolmetoistavuotiaana oli tavannut v. 1885 Uhtualla pari Suomesta tarinoivaa kauppamiestä. Miehet antoivat Ervastin kirjan Paavolle, ja omien sanojensa mukaan Ahava jo silloin alkoi tajuta vienankarjalaisen ja suomalaisten yhteenkuuluvuuden ja sen vaaran, jonka venäläisyys karjalaisuudelle muodosti. Uhkaa oli vastustettava, ja Ahava hankki mm. Ervastilta kirjoja Uhtuulle suunnittelemaansa lainakirjastoon⁸ sekä oli muutenkin jatkuvassa kosketuksessa Karjala-ideologian muotoilijan kanssa. Ervastin tehdessä veljenpoikansa Pekan kanssa v. 1893 Lapista palatessaan matkan rajan taakse Kivakkavaaralle Ahava oli hänen mukanaan.⁹ Ahava sai vaikutteita myös ollessaan Ervastin lähimmän oppilaan Hj. Basilierin luona opissa.¹⁰ Laukkukauppiaitten puolelta lähtenyttä toimintatarmaa taas edusti Aleksei Mitro(fanoff), joka Pohjanmaalla vienankarjalaisen kauppiaan poikana syntyneenä edusti Suomeen juurtunutta karjalaisuutta. Hän oli valmentautunut aatteellisesti osallistuessaan nuorisoseuratoimintaan Laihiolla.¹¹

3.2. Vienan Karjalaisten Liitto

3.2.1. Perustaminen ja ohjelma

Joko Karjalan kysymyksestä kiinnostuneet suomalaiset tai karjalaiset laativat jo niin varhain kuin v. 1896 kansallisia tavoitteita sisältävän ohjelman rajantakaista Karjalaa varten. *Lehtisen* mukaan kyse oli

todella sananmukaisesti ohjelmasta, Ervastille vuosien 1896 ja 1897 vaihteessa näytetystä asiapaperista, joka kansallisuusaatteen yleisistä periaatteista lähtien vaati Aunuksen ja Vienan liittämistä emämaahan, Suomeen. Tarkoituksen saavuttamiseksi suomalaisten huomio oli kiinnitettävä Karjalaan, suomenpuoleisen Karjalan valistustyötä oli tehostettava ja Vienan Karjalaa oli hiljaisesti valistettava.¹ Toiminnan johtoon ajateltiin eri paikkakunnilla asuvia pieniä ryhmiä, joiden jäsenten oli luotettava toisiinsa ja oltava valmiita itse työskentelemään asian hyväksi.² Lehtisen mukaan suunnitelma oli syntynyt vastapainoksi kaikkein kiihkeimmille, äärialueisiin kohdistuville venäläistämistoimille.³

Ohjelman vaikutusta on mahdotonta edes arvailla. Toisaalta karjalaisten itsetunto oli alkanut herätä jo 1800-luvun puolella. Valistuneimmilla itäkarjalaisilla oli yhteyksiä suomalaisiin, ja tämän on sanottu olleen yhtenä syynä heräämiseen.⁴ On myös osoitettu, että kansallinen itsetunto ilmeni ensinnä Vienassa, että se oli yhteydessä laukkukauppiaiden vaelluksiin ja että se aluksi pohjautui lestadiolaisuuteen.⁵ Liike tukahdutettiin alkuunsa, ja siksi kansallisen liikkeen tosiasialliseksi alkamisvuodeksi onkin katsottu vuosi 1905. Vienan eri puolilla pidettyjen kansalaiskokousten päätösten mukaisesti lähetettiin duumalle adressi, jossa pyydettiin kansankielistä kirkkoa, koulua ja samoja poliittisia oikeuksia⁶ kuin kansalaisille Venäjän ja Japanin sodan seurauksena yleensäkin vaadittiin. Uhtualla 21.12.1905 ja 1.1.1906 pidettyjen kokousten pöytäkirjojen kahdeksas pykälä osoittaa päättäjien ymmärtäneen, että kansallisia voimia oli kartutettava Suomesta saatavan avun turvin. Rajamaakuntien välinen tulli oli poistettava luonnottomana ja molemmille osapuolille vahingollisena.⁷

Uhtuan kokouksen seurauksena vedottiin Vienan Karjalan kuntiin kansalaiskokouksen aikaan saamiseksi. Vuoden 1906 helmikuussa Uhtuan paikallistoimikunnan lähettämässä julistuksessa taas tähdennettiin osan Vienan kansaa yhdistyneen toimiakseen tarmokkaammin kansallisen yhteenliittymisen aikaansaamiseksi Vienan Karjalassa ja muuallakin valtakunnassa niiden veljien keskuudessa, jotka taistelivat yhtä tukalissa oloissa.⁸ Suomessa asuvat vienankarjalaiset eivät halunneet odottaa rajantakaisen toiminnan tuloksia. Edellisen julistuksen laatineen toimikunnan jäsen Paavo Ahava kääntyi helmikuun lopussa Suomessa olevien vienalaisten puoleen ja tiedusteli, oliko mahdollista perustaa »Venäjän karjalaisten liitto», joka vaikuttaisi karjalaisten

pyrkimykseen rajan takana.⁹ Periaatteeseen pitäytyvään kysymykseen saadut myönteiset vastaukset rohkaisivat etenemään. Huhtikuun ensimmäisenä päivänä päivätyssä lentolehtisessä kehoitettiin jokaista syntypaikkansa etua ajavaa ja Suomessa asuvaa Venäjän kansalaista saapumaan 24.4. Vaasaan keskustelemaan Venäjän karjalaisten taloudellisen ja henkisen elämän elvyttämisestä.¹⁰

Kaksikymmentä Vaasaan kerääntynyttä ja karjalaisten ongelmista kiinnostunutta henkilöä päätti perustaa *Vienan Karjalaisten Liiton*, jonka väliaikaisen johtokunnan puheenjohtajana toimi A. Mitro. Johtokunnan tehtäväksi annettiin sääntöjen valmistelu ja varsinaisen perustavan kokouksen koollekutsuminen. Tulevan heimotyön kannalta tärkeä ratkaisu oli perustaa oma vapaamielinen, kansanvaltainen ja riippumaton äänenkannattaja Karjalaisten Pakinoita. Kokouksessa keskusteltiin myös Vienan karjalaisten lukutaidon parantamiskeinoista ja postilaitoksen järjestämisestä Vienan ja Suomen välille.¹¹ Kokouksessa tehdyn päätöksen seurausta oli erityisen lähetystön Arkangelin läänistä valituille duumaedustajille jättämä noin kolmen tuhannen itäkarjalaisen allekirjoittama adressi, jossa anottiin perustuslaillista kansanvaltaista hallitusmuotoa, yksilön vapautta, yhdistymis-, kokoon-tumis- ja sananvapautta, painovapautta, perinnöllistä omistusoikeutta, taloudellisia uudistuksia, sosiaalisia parannuksia, suomenkielisiä oppi-kouluja, kansan kieltä taitavia pappeja sekä muita taloudellisia ja hallinnollisia uudistuksia, jotka liittyivät lähinnä yleisvaltakunnallisiin uudistuspyrintöihin mutta joihin sisältyi myös karjalaisten omia eri-koistavoitteita.¹²

Vaasan päätöksiä seurasi nopea toiminta, sillä jo elokuussa Tampe-reelle kokoontuneet noin puolisen sataa karjalaista ja Karjalan kysy-myksestä kiinnostunutta suomalaista mm. Maila Talvio, hänen mie-hensä prof. J.J. Mikkola ja juhlapuheen pitänyt vanha Karjalan kävijä O.A. Hainari,¹³ perustivat Vienan Karjalaisten Liiton virallisesti. Kokouksessa hyväksytyjen sääntöjen mukaan tavoitteena oli vienan-karjalaisten henkisen ja aineellisen tilan kohottaminen suomenkielisiä kierto- ja kansakouluja perustamalla ja Karjalaisten Pakinoita -lehteä julkaisemalla. Lehti levittäisi taloudellista ja muuta tietoa sekä kansal-lista mieltä Karjalan koteihin.¹⁴ Vaikka kasvatustyö asetettiin ensim-mäiseksi ja säännöissä ainoaksi tehtäväksi, seuran johto politisoi Karjalan kysymyksen, sillä ainakin Ahava haaveili alusta pitäen Karjalan liittymisestä Suomeen. Hän juuri loi tämän Suur-Suomi-käsi-

tyksen ensimmäisenä Liittoon Tampereella 26.1.1907 pidetyssä vuosikokouksessa.¹⁵

3.2.2. Liiton toiminta venäläistämisen alaisena

Liiton valistustoiminta käynnistettiin nopeasti. *Lehtinen* on osoittanut, että muutamassa kuukaudessa annettiin Itä-Karjalassa lapsille karjalankielellä opetusta ja että alueelle perustettiin yli kaksikymmentä (22) lukutupaa. Lähes kahdelle tuhannelle hengelle jaettiin liiton aapista »Pieni alkuopastaja Vienan karjalaisille». Sitä levittivät mainitut lukutuvat ja liiton järjestämät kirjastot. Kirjat ja aikakauslehdet oli valtaosaltaan kerätty Suomesta. Liitto vaikutti myös postin kuljetuksen järjestämisessä Suomussalmelta Vuokkiniemelle ja sen anomuksesta postihallitus perusti neljä uutta pysäkkiä Raja-Karjalaan helpottamaan Suomen ja Karjalan välisten yhteyksien ylläpitämistä.¹⁶

Postin kulkuun puututtiin nähtävästi *Karjalaisten Pakinoiden* toimittamiseksi Viaan. Jyväskylässä painettua lehteä, jota Iivo Härkönen toimitti, ilmestyi vuoden 1906 aikana näyttenumero mukaan luettuna neljä vihkosta, joista kustakin otettiin 3000 kappaleen painos. Suurin osa oli tarkoitus jakaa ilmaiseksi vienankarjalaisille, mutta osa numeroista saatiin leviämään myös Aunuksen Karjalaan.¹⁷ Lehteä tilattiin v. 1906 n. neljä ja puolisataa kappaletta ja levitettiin n. puolitoista tuhatta kappaletta. Se näyttää olleen muutenkin tehokkaimpia keinoja, joilla liitto sai karjalaisia valveille. Lehden uudistushalua jopa moitittiin liiton yleiskokouksessa Tampereella v. 1907. Vaikka joitakin kirjoituksia pidettiin liian hyökkäävinä, lehteä yleisesti kuitenkin kiitettiin.¹⁸

Lehden toiminta ja ohjelma olivat liiton työn tavoin kaksitahoista. Se kannusti itäkarjalaisia itsenäiseen toimintaan ja aktiiviseen venäläisyyden vastustamiseen, mutta kehotti myös suomalaisia auttamaan lähiheimolaisiaan. Tavallaan ennakoiden tulevaa, sotienvälisen ajan heimotyötä julkaisu pyrki saamaan suomalaiset kiinnostumaan Itä-Karjalan kysymyksestä ja levittämään tietoa Karjalasta ja sen asukkaista.¹⁹ Liiton puolesta toimitettiin päivälehtiin suuri määrä kirjoituksia, ja vuoden 1907 kuluessa julkaistiin viisi erityistä kehotuskirjasta. Liiton sihteeri Härkönen teki lähes kolmekymmentä esitelmämatkaa eri puolille Suomea.²⁰

Saavutuksista huolimatta Liiton toimintaa leimasi epävakaisuus. Se ei ensinnäkään voinut työskennellä itse Karjalassa, vaan käytännön syistäkin – osittain – puuhattiin Suomen puolella. Liiton tarkoitusperät eivät venäläisten mielestä olleet suinkaan niin vilpittömät kuin olisi voinut toivoa. Varsinkin Uhtualle muodostunut liiton vahva tukipaikka epäilytti. Myös uskonto otettiin taisteluaseeksi.²¹ Kreikkalaiskatoliset kirkonmiehet pitivät Suomen puolelta johdettua työtä vaarana oikeuskoisuudelle. Itä-Karjalan tunnettu venäläistäjä, pappismunkki Kypriano julkaisi liiton toimintaa vastaan tähdätyn kirjasen, jonka nimessä jo väitettiin liiton työhön kuuluvan valtiollisiakin tavoitteita uskonnollisten vaaratekijöiden lisäksi. Suomeksikin käännettyssä pamfletissa, nimeltään »Suur-Suomalainen kiihoitus Suomen ja Venäjän Karjalassa», Kypriano väitti, että Karjalaisten Pakinoita koetti heikentää Suomen ja rajan takaisten karjalaisten alamaisuuden tunnetta tsaaria kohtaan.²² Tällaisen »suursuomalaisuuden» ja luterilaisuuden poiskitkemisen aloitti Suomen ortodoksinen arkkipiispa Nikolai ja ohjelmaa käytännössä toteuttamaan perustettiin vapaaehtoinen järjestö, Ortodoksinen Karjalan Veljeskunta, jonka säännöt pyhä synodi hyväksyi elokuussa 1907. Sille perustettiin liittoveljeskunta Viaan v. 1908.²³

Vienan Karjalaisten Liiton johtomiehet, jotka aavistivat toiminnan vaarat, yrittivät Karjalaisten Pakinoissa ja muissa lehdissä selvittää liiton päämääriä ja torjua syytökset epälojalisuudesta ja vallankumouksellisen propagandan harjoittamisesta.²⁴ Puolustelut eivät autanneet, ja mm. koulut määrättiin lakkautettaviksi.²⁵ Työskentely rajan takana tuli mahdottomaksi. Kerran aloitetulle organisoitulle toiminnalle alettiin etsiä uusia muotoja. Tätä taustaa vasten on ymmärrettävissä liiton etsiytyminen yhteistoimintaan ylioppilaiden kanssa. Käytännön saavutus oli Pohjalaisen osakunnan Kuusamossa v. 1908 järjestämät kaksikuukautiset kansanopistokurssit ja neljäkuukautiset kurssit seuraavana vuonna. Oppilaita oli Uhtualta, Kiestingistä ja Pistojärveltä. Yhteistoimintaa ylioppilaiden kanssa tarvittiin myös siksi, että liiton äänenkannattaja oli saatava ilmestymään, sillä viranomaisten painostuksesta lehden toimittaminen oli ajautunut umpikujaan. Osakuntien muodostaman Karjalaiskomitean välityksellä saatiin lupa *Karjalan Kävijä*-lehden julkaisemiseksi. Sitä ilmestyi kaksikymmentä numeroa vuoden 1909 loppuun mennessä. Tällöin liitto ei voinut enää lehteä toimittaa, sillä aktiivinen työ oli muuttuneissa olosuhteissa käynyt mahdottomaksi. Loppukautena saatiin kuitenkin

aikaan erittäin merkityksellä WSOY:n tuella ilmestynyt *Karjala*-kirja, joka painettiin v. 1910 ja joka sisälsi 150 karjalaisaihetta.²⁶

Liiton toiminta oli jo muuten lamassa. Vain suomalaisissa oppikouluissa opiskelevien vienankarjalaisten avustamista voitiin enää jatkaa. Viranomaisten silmätikuksi joutumisen myötä jäsenet alkoivat menettää uskoaan ja erota liitosta. Virallista lakkauttamispäätöstä ei tehty, mutta käytännössä ei toimittu vuoteen 1917 saakka.²⁷

Liiton merkitys ei rajoittunut omaan toimintaan. Siinä mukana olevien jäsenten myötä heimotyöinnostus, lähinnä Karjala-harrastus, suodattui muihinkin järjestöihin. Heimotyörintamallakin poliittiset tapahtumat määräsivät toiminnan kiihkeyden. Kun 1880-luvun puolivälin jälkeen oli jouduttu olemaan hiljaa, toiminta virisi suurlakon jälkeen monellakin taholla. Vaikka asialla eivät olleet enää pelkästään Itä-Karjalan »luottamusmiehet», harrastajien piiri oli vielä suppea. Aluksi saattaa näyttää siltä, että monet innostuivat asiasta, mutta lähemmin tarkasteltaessa käy ilmi, että toimivat henkilöt olivat hyvin paljolti samoja.

Myös vastaperustettuun Suomalaisuuden Liittoon ulottuivat heimoaateen nostattamat mainingit juuri henkilöiteitse. Niitä, jotka tutkimusaiheidensa tai muun toimintansa takia tunsivat kiinnostusta heimokansoihin ja olivat olleet perustamassa Vienan Karjalaisten Liittoa, kuului myös nuoren järjestön keskustoimikuntaan. Heimokansoja sivuavista ongelmista keskusteltiin jo v. 1907.²⁸ Liiton keskustoimikuntaan kuuluivat nimittäin v. 1907 prof. Mikkola, joka puolisonsa Maila Talvion kanssa oli ollut perustamassa Vienan Karjalaisten Liittoa, Kaarle Krohn, joka tunnettiin Karjala-harrastajana,²⁹ Antti Jalava ja yo. Yrjö Koskelainen.³⁰ Liiton oli tässä vaiheessa vielä tunnustettava, ettei sillä ollut poliittisesti arkaluontoisen tilanteenkaan vuoksi voimia tehdä paljonkaan Karjalan hyväksi.³¹ Kiinnostus työtä kohtaan oli kuitenkin osoitettu, ja muuttuneissa valtiollisissa oloissa toiminta saattoi myöhemmin viritä paremmin edellytyksin.

3.3. *Ylioppilaat heimoasialla*

On jo todettu, että osakunnat vanhaa perinnettä seuraten olivat avustaneet Karjalan Kävijän julkaisemisesta. Osakuntien toiminta oli muutenkin virkistynyt uusien valtiollisten tapahtumien jälkeen. Itä-

Karjalan kysymykselle merkityksellä Savo-karjalainen osakunta jaettiin juuri suurlakkovuonna 1905, ja Vienassa jo v. 1881 käynyt Kaarle Krohn tähdensi niitä velvoitteita, joita osakunnalla oli Karjalaa kohtaan, »tuota kahden riikin riitamailla asuvaa kovia kokenutta heimoa kohtaan». Rajamaa, johon myös Aunuksen Karjala kuului, oli Krohnin mukaan osakunnan tuleva työmaa.¹ Sekä Suomen että Venäjän puolella olevan Karjalan hyväksi alettiin työskennellä. Merkittävintä lienee ollut kirjastojen ja lukutupien muodossa tapahtunut koulutustoiminta,² kuten v. 1910 ilmestyneessä osakunnan julkaisussa *Karjala* osoitetaan.

Mielialaa oli siis muokattu jo suurlakkovuonna otolliseksi Karjalan asialle. Vienan karjalaisten Liiton perustaminen herätti vastakaikua senkin vuoksi osakunnassa. Lienee paikallaan viitata myös maantieteellisiin seikkoihin, sillä osakunnan jäsenet tunsivat olevansa vastuussa nimenomaan Karjalan alueen kehittämistä³ kuten pohjoispuhjalaiset oman maakuntansa ja Vienan asioista. Kummankin osakunnan alue rajoittui heimoalueeseen. Kumpikin otti myös lokakuussa 1906 samanaikaisesti esille kysymyksen, mitä voitiin tehdä itäkarjalaisten heimo-veljien hyväksi. Karjalaisessa osakunnassa kysymyksen alusti Onni Okkonen, joka oli mm. neuvonut Iivo Härköstä paneutumaan kirjoituksissaan Karjalan omaan näkökulmaan.⁴ Okkonen ehdotti heimo-työn aloittamista. Osakunnan oli avustettava Vienan Karjalaisten Liittoa koulujen perustamisessa ja ryhdyttävä yhteistyöhön muiden osakuntien kanssa.⁵

Pohjalainen osakunta oli taas jo keväällä lähettänyt kaksi stipendiaattia tutkimaan Vienan Karjalan sivistysoloja. Matkakertomusten ja ehdotusten perusteella päätti osakunta ryhtyä suorittamaan kansanvalistustyötä vienankarjalaisten keskuudessa. Lukutupia ja kiertäviä kirjastoja pidettiin tarkoituksenmukaisina työmuotoina, ja niiden vaikutusta täydentämään ajateltiin lähettää esitelmäsihteereitä. Olemassaolostaan taisteleva heimo oli herätettävä. Osakunta ehdotti toisille osakunnille yhteisen Karjalaistoimikunnan perustamista. Se olisi toiminut vastikään perustetun Vienan Karjalaisten Liiton kanssa.⁶

Karjalainen osakunta ilmoitti välittömästi olevansa halukas yhteistyöhön. Tuloksena oli mainittu *Karjalaiskomitea*, jonka toiminta kuitenkin rajoittui Karjalan Kävijän julkaisemisen ohella rahojen keräämiseen koko Karjalassa tehtävää sivistystyötä varten. Osakunta avusti myös Kuusamon kansanopistokursseille osallistuneita karjalaisia

sekä suoraan rahavaroin Salmin koulua ja Vienan Karjalaisten Liittoa. Karjalaiskomitea lopetti toimintansa jo v. 1910, mutta osakunta lähetti tämänkin jälkeen rajantakaiseen Karjalaan lehtiä ja kirjallisuutta.⁷

Se kiinnostus, joka suuntautui vuosisatojen taitteessa Inkeriin ja joka ei jäänyt pelkästään kieli- ja kansatieteelliseksi harrastukseksi, ilmeni myös ylioppilasmaailmassa. Aloitetta eivät kuitenkaan tehneet suomalaiset ylioppilaat vaan inkeriläiset itse. Viipurissa oli v. 1879 alkanut toimia suomalainen lyseo, johon tuli inkeriläisiäkin oppilaita. Aikanaan nämä siirtyivät Helsingin yliopistoon ja liittyivät Viipurilaiseen osakuntaan, jonka harrastuskohteet olivat heille kuitenkin vieraita. Tämä oli taustana 1891 muodostetulle järjestölle *Inkerin ylioppilaat*, johon aluksi kuului vain viisi jäsentä.⁸ Yhdistys toimitti kirjoja Inkeriin ja avusti Pietarissa ilmestyvää Inkeri-lehteä. Perustajien alkuperäinen tarkoitus oli kuitenkin koota kaikki Inkerin suomalaiset ja Inkeristä kiinnostuneet akateemiset kansalaiset tekemään Inkerin asiaa tunnetuksi. Myös alueelle suuntautuva valistustyö oli ohjelmassa.⁹ Toiminta vilkastui v. 1910, jolloin Pietarin suomalaisesta koulusta tuli opiskelijoita Helsinkiin. Jotta aiemmin opiskelleet saataisiin pysymään mukana, yhdistyksen pohjaa laajennettiin seuraavana vuonna. Muodostettiin *Inkeriläinen yhdistys*.¹⁰ Ajankohtaiseksi Inkerin kysymys tuli kuitenkin vasta maailmansodan muodostamassa uudessa tilanteessa.

3.4. *Suomalais-Virolainen Liitto perustetaan*

Suurlakkovuoden 1905 tapahtumat olivat Virossakin muuttaneet tilanteen. Jo aiemmin virolainen ja lättiläinen nuori sivistyneistö – varsinkin ylioppilasnuoriso – oli alkanut selvästi osoittaa, ettei se hyväksynyt sitä toisarvoista asemaa, johon saksalainen yläluokka ja venäläistynyt ylin virkamieskerros sen olivat painaneet. Samoin kuin Suomessa virolaiset ja lättiläiset ylioppilaat vastustivat vierasta kansallisuutta.¹ He näkivät – taloudellisten ja sosiaalisten olojen vuoksi – korostetummin kuin suomalaiset vuoden 1905 tapahtumissa kansallisen nousun mahdollisuuden.² Virolaiset ja suomalaiset heimoystävät etsiytyivätkin jälleen suurlakon jälkeen vapaammissa oloissa toistensa seuraan. Vuonna 1906 perustettiin *Suomalais-Virolainen Liitto*.

Sangen vaatimattoman yrityksen saama huomio osoittaa, että tilanne oli jälleen muuttumassa sekä Suomessa että Virossa. Japanin sodan

päätyessä syksyllä 1905 Venäjän hallitus oli päättänyt tosissaan ryhtyä tukahduttamaan vallankumousta, johon virolaiset vasemmistolaiset olivat nousseet.³ Toisaalta Liiton perustaminen lienee osoitus pienen suomalaisen akateemisen ryhmän Viron kansaa kohtaan tunteesta sympatiasta ja virolaiseen kulttuuriin kohdistuvasta mielenkiinnosta.

Perustavaan kokoukseen ylioppilastalolle oli kerääntynyt 25.10.1906 muutama kymmenen henkeä. Ilmeistä on, että jo tätä ennen oli pidetty jonkinlainen esikokous, koska itse perustavassa kokouksessa asiat voitiin ratkaista niin nopeasti.⁴ Jo aiemmin muilla heimotyörintamilla mukana olleet sekä monesti työnsä vuoksi heimokansojen kanssa tekemisiin joutuneet henkilöt olivat aietta kehittelemässä.⁵ Suomalaisvirolaisen yhteistyön tarpeellisuutta tähdensivät yo. Arvi Kemiläinen ja virolainen Gustav Suits. Yhteistyöelin päätettiin perustaa ja nimeksi sovittiin valmistelevan toimikunnan ehdottama Suomalais-Virolainen Liitto. Nimeksi ehdotettiin myös Suomen siltaa ja Suomalais-Virolaista Yhdistystä.⁶

Liiton tarkoitus oli toimia suomalaisten ja virolaisten välisenä yhdyssiteenä sekä herättää ja vahvistaa heimotunnetta kahden sukulaiskansan kesken. Veljeskansat oli tutustutettava toisiinsa ja virolaisten ja suomalaisten omintakeista kulttuuria vahvistettava. Kokoukset, esitelmät ja matkailu sekä kirjallisuuden toimittaminen ja kääntäminen sopivat sääntöjen mukaan työvälaineiksi.⁷

Ohjelma, joka oli lähes samanlainen kuin yo. Arvi Kemiläisen alustus,⁸ näytti sinänsä vaarattomalta ja epäpoliittiselta. Lausuma virolaisen ja suomalaisen kulttuurin omintakeisuuden vaalimisesta saattoi tosin viitata siihen uhkaan, mitä kumpikin kansa koki lähinnä idän aiheuttaman paineen alaisena. Arvelua tukee se ohjelmassa ollut lausuma, että liiton oli pyrittävä toimittamaan tietoja ulkomaisiin lehtiin Suomessa ja Virossa vallitsevista oloista. Tämän toiminnan julkilausuttu tavoite, herättää harrastusta suomalaisten ja virolaisten pyrkimyksiä kohtaan,⁹ viittaa selvästi Suomen routavuosina saaman ulkomaisen mielenkiinnon odotettuun merkitykseen maan poliittiselle asemalle.

Liitto oli kuitenkin lähinnä vain nuorten ylioppilaiden ja suomalaisvirolaisen intelligenssin tunteenilmaus sukukansoja yhdistävää poliittista uhkaa vastaan.¹⁰ Konkreettinen tavoite ulottui tuskin näinkään pitkälle. Tiedostetusti oli kysymys lähinnä nuoren suomalaisen ja virolaisen älymystön tutustuttamista toisiinsa.¹¹

Liitto tuskin sai paljonkaan aikaan, ja viranomaiset lakkauttivat sen jo 1911. Tämä tuntuu ymmärrettävältä Virossakin alkaneen politiikan taustaa vasten. Kuvaavaa on, että liitosta uutisissaan maininneet virolaiset lehdet saivat sakkoja.¹² Suomen lehdissä selostettujen alustusten johdosta venäläiset taas syyttivät suomalaisia laittomuudesta.¹³

Heimotyö kytkettiin tässäkin vaiheessa kielipoliittisiin kiistoihin, sillä hanketta kommentoidessaan Nya Pressen huomautti, että liitto oli syntynyt samaan aikaan kun suomalainen puolue laati sellaisen kieliohjelman,¹⁴ joka toteutuneena tuhoaisi ruotsinkielen aseman Suomen korkeimman kulttuurin säilyttäjänä. Lehden mielestä ei ollut järkeä keinotekoisesti kehittää suomalais-virolaisia henkisiä siteitä. Niitä ei todellisuudessa ollut. Sen sijaan yhteydet Ruotsiin, suomalaisen sivistyksen juurimaahan, oli varmistettava, sillä siellä oli Suomen kansan sivistyksen kehto, ei Virossa.¹⁵

Venäjän rajamaihinsa, myös Itä-Karjalaan, kohdistama kansallistamis- ja ortodoksisistamispolitiikka synnytti jo v. 1896 joko suomalaisten tai karjalaisten rajantakaisen alueen kysymyksestä kiinnostuneiden toimesta Itä-Karjalaa koskevan ohjelman, jossa vaadittiin Aunuksen ja Vienan liittämistä Suomeen. Kansallinen liike heräsi Vienassa tosiasias- sa vasta 1905 vapaampien olojen koittaessa. Tällöin myös alkoi Itä-Karjalaan suuntautunut organisoitu heimotyö, jonka liittävät 1800-luvun heimoharrastukseen sekä Vienassa toimineet että Suomen puolella vaikuttaneet ns. laukkukauppiasperinnettä edustaneet henkilöt, mm. Paavo Ahava ja Aleksei Mitro. Näkyvin osoitus heimotyön järjestäytyneestä alusta oli Vienan Karjalaisten Liiton perustaminen 1906. Liitto ajoi karjalaisten asiaa yrittäen parantaa väestön lukutaitoa ja ratkaista alueen taloudellis-yhteiskunnallisia ongelmia. Tavoitteena oli myös suomalaisiin vaikuttaminen. Viranomaisten kansallis-uskonnollisen painostuksen vuoksi seura etsiytyi yhteistoimintaan ylioppilassosakuntien kanssa. Nämä olivat omasta aloitteestaankin kiinnostuneet kansallis-yhteiskunnallisista kysymyksistä, siis myös Karjalasta. Vienan Karjalaisten Liiton toiminta lopahti 1910-luvulle tultaessa, mutta siinä toimineiden henkilöiden välityksellä heimotyön harrastus välittyi muihin järjestöihin, esim. Suomalaisuuden Liittoon. Suurlakkovuoden tapahtumat ja niiden mukanaan tuomat vapaammat olot saivat myös heimohengen elähdyttämät suomalaiset ja virolaiset ylioppilaat ja yliopistonopettajat, nuoren intelligenssin edustajat, perustamaan syksyllä 1906 Suomalais-Virolaisen Liiton, jonka tarkoituksena oli muokata suomalaisten asenteita suopeaksi virolaisuudelle. Venäläiset viranomaiset lakkauttivat liiton v. 1911 epäiltyään sen toimintaa separatistiseksi.

4 Suur-Suomi vai lähheimolaisten auttaminen

4. Suur-Suomen puolesta – aktiivinen heimopolitiikka vuodesta 1917 Tarton rauhaan asti

4.1. Itä-Karjalan kansalliset pyrkimykset ja suomalainen aktivismi

Venäläistämistoimet Suomessa olivat heikentäneet Itä-Karjalaa kohtaan tunnettua mielenkiintoa. Huomio oli keskittynyt muualle. Itärajan sulkeminen vaikeutti toimintaa rajan takana. Sisäinen eripuraisuus ja vuoden 1906 valtiopäiväreformi vaativat osansa harrastajien voimista, ja vihdoinkin uusi alkava sortokausi painoi heimokansalliset harrastukset taka-alalle. Täydellistä katkeamaa menneisyyteen ei kuitenkaan tapahtunut, sillä Vienan Karjalaisten Liitto piti Karjalaisten Pakinoita-lehden ja Karjalan Kävijän avulla asianharrastajat tietoisina Itä-Karjalan asiasta. *Jääskeläinen* on osoittanut, että juuri tässä vaiheessa Itä-Karjalan kysymys siirrettiin sivistykselliseltä ja kansalliselta alueelta poliittiseen ilmapiiriin. Suomen aktiivinen vastustuspuolue mm. alkoi Pariisissa v. 1904 pidetyn Venäjän vastustusryhmien kokouksen päätösten mukaisesti puolustaa Itä-Karjalan väestön etuja Venäjän sortoa vastaan. Itä-Karjalasta muodostui aktivistien mielipiteiden mukaan Suomen *irredenta*. Aktivistien Itä-Karjalaa koskeva ohjelma tulee peitetyksi näkyviin mm. Framtid-lehden kirjoituksissa.¹ Aktivismin sanomaa ja siihen nyt kuuluvaa Itä-Karjalan asiaa välittivät ylioppilaille mm. Herman Stenberg ja A. Fabritius.²

Aktivistit perustelivat Itä-Karjalan Suomeen liittämistä lähinnä strategisin tekijöin. Saman näkökannan omaksuivat aktivistien sotilaslinjaa edustaneet jääkärit, joiden näkemys Itä-Karjalan asiasta manifestoitui selvimmin, jopa kärjistetyksi, Heikki Nurmion Jääkärimarssissa. Se esitettiin ensi kerran jo syksyllä 1917 ja sen valmistumista lopulliseen muotoonsa oli edeltänyt moni korjaus ja pitkä pohdiskelu.³ Mutta kotimaan olosuhteet eivät sodan kolmen ensimmäisen vuoden aikana olleet otolliset Itä-Karjalaa koskeville pohdinnoille ja vaatimuksille, joskin mielipidettä muokattiin hiljaisuudessa mm. lentolehtisten,

jääkärien etappitoiminnan, kotimaan aktivistien ja muiden Itä-Karjalan kysymystä harrastavien toimesta.⁴

Suomen itsenäiseksi julistaminen merkitsi Itä-Karjalan kysymyksen osalta sitä, että vain maan virallinen ulkopoliittinen johto pystyi poliittisesti merkityksekkäästi vaikuttamaan sen kehitykseen ja Suomeen liittämishankkeeseen, joskaan aktivistien toimintaa ei tälläkään sektorilla voitu sivuuttaa. Aktivistien johtohenkilöihin kuuluvat Edv. Hjelt, R. Erich ja S. Sario joutuivat edustamaan Suomea ulkomailla, lähinnä Saksassa. Englannissakin vaikutti heimoystävällisyydestään tunnettu Holsti. Tällainen kahden, Suomen ulkomaanedustuksen kannalta tärkeimmän, edustuksen miehittäminen heimoaatteeseen sympaattisesti suhtautuvilla henkilöillä vaikutti siihen, että pyrkimys liittää Itä-Karjala Suomeen siirtyi Suomen viralliseen ulkopoliitiikkaan.⁵ Vuosien 1917 ja 1918 taitteessa Suomen hallitus suhtautui Itä-Karjalan kysymykseen jokseenkin empien. Syynä oli se, että itse Itä-Karjalassa oli syntynyt kansallinen liike, joka ainakin suurimmaksi osaksi näytti olevan Suomen hallituksen kontrolloimattomissa, sisästä käsin lähtöisin, ja pyrkivän vain omiin päämääriin.⁶

Vuoden 1917 vallankumous Venäjällä oli ollut käänne karjalaistenkin toiminnassa. Venäläinen sortovalta menetti otteensa. Karjalan Sivistysseura toimi aloitteentekijänä, ja karjalaiset kääntyivät väliaikaisen hallituksen puoleen ja pyysivät sivistysolojen parantamista Itä-Karjalassa.⁷ Itäkarjalaiset alkoivat kesällä 1917 pohtia alueensa tulevaa kohtaloa. Heinäkuussa Uhtualla vienankarjalaisten edustajain kokous hyväksyi ehdotuksen uudeksi autonomisen Karjalan sisäiseksi hallitusjärjestelmäksi. Itsehallintoalueen rajoiksi määriteltiin tällöin etelässä Syvärinjoki, idässä Äänisjärvi, Uikujärvi, Uikujoki, Vienanmeri ja pohjoisessa suora linja Kantalahden pohjukasta Suomen rajalle.⁸ Yritys autonomisen alueen muodostamiseksi kariutui kuitenkin Venäjällä vallinneeseen jatkuvaan rauhattomuuteen. Tämä käymistilahan johti sitten bolševikkivallankumoukseen syksyllä. Suomen valtiovallan taholta yritettiin saada Itä-Karjalan kysymys käsiteltäväksi Brest–Litovskin rauhanneuvotteluissa, mutta Itä-Karjalan liittäminen Suomeen ei soveltunut tässä vaiheessa lainkaan Saksan sodanjohdon suunnitelmiin.⁹

Venäjällä vallitseva ja mainittuun vallankumoukseen johtanut kehitys merkitsi myöskin itäkarjalaisten vaatimusten kasvamista. Tässä mielessä ei olekaan ihmeellistä, että Suomen valtiovallan suunnitelmiin

ei Itä-Karjalassa varauksettomasti voitu yhtyä. Uhuilla tammikuussa 1918 pidetyssä kokouksessa päätettiin muodostaa riippumaton Karjalan tasavalta. Sen sijaan Poventsassa pidetyssä kokouksessa aunukse-laiset tyytyivät autonomiaan Venäjän valtakunnan yhteydessä. Samaan aikaan Vienan Kemissä ei päästy minkäänlaiseen ratkaisuun. Mielenpitoet olivat niin epävarmat, ettei päätöstä itsenäisyyskysymyksestä voitu tehdä.¹⁰

4.2. *Karjalan Sivistysseura karjalaisten asialla*

4.2.1. Seuran perustaminen

Maaliskuun vallankumous Venäjällä avasi Suomessa oleville itäkarjalaisillekin aivan uudenlaisia mahdollisuuksia toimia Karjalan hyväksi.¹ A. Mitron nimissä lähetettiin pienelle noin kaksikymmentä henkeä käsittävälle Karjalan ystävien sisärenkaalle kokouskutsu. Kutsutut olivat kaikki karjalaisia, vaikka alun perin oli ollut tarkoitus saada mukaan myös suomalaisia. Heitä ei kuitenkaan haluttu vaikeassa poliittisessa tilanteessa saattaa kiusalliseen välikäteen. Tampereella pidetyssä kokouksessa Vienan Karjalaisten Liiton toimintaa päätettiin jatkaa. Poliittinen tilanne velvoitti tavoitteiden muuttamiseen. Pelkääntään Vienaan viittaava nimi ei riittänyt, sillä työmaaksi näytti avautuvan koko Karjala.²

Kokouksen sihteerin Iivo Härkösen esittämästä katsauksesta ilmenee, että liiton »sisärenkas» oli jo edellisenä iltana pitänyt valmistelevan neuvottelun ja päättänyt jatkaa toimintaa mainittuun suuntaan laajennettuna. Päätöstä perusteltiin poliittiseen tilanteeseen viittaamalla. Neuvottelussa oli myös päätetty ryhtyä valmistamaan rajantakaista kansaa Venäjän perustavan kansalliskokouksen vaaleja varten. Väliaikainen hallitus oli luvannut jokaiselle kansallisuudelle oikeuden osallistua kokoukseen, ja uuden seuran oli ryhdyttävä ajatusta kannattamaan. Voitiinhan se tulkita jonkinlaiseksi lupaukseksi kansallisen itsemääräämisen oikeudesta.³

Kyse oli suunnitelmasta aloittaa propaganda sen asian valaisemiseksi, että Karjalan asemaa tultaisiin muuttamaan, vaikka tätä ei suoraan tunnustettukaan. Ajatus sisältyy kuitenkin siihen ehdotukseen, joka valmistelevalle neuvottelulle oli hyväksytty ja jonka mukaan Karjalan

kansalle oli ensi tilassa lähetettävä asiasta suomen-, aunuksen ja mahdollisesti venäjänkielinen selostus, lentolehtinen.⁴

Päätaivoitetta, autonomia-ajatusta, selventämään laadittiinkin kirjelmä, jota levitettiin Itä-Karjalaan 100 000 kappaleen painoksen lentolehtisenä. Jakaminen aloitettiin toukokuussa ja julistusta lähetettiin kaikille Itä-Karjalan kunnanesimiehille ja suoraan myös yksityisille henkilöille. Lehtisen keskeinen sanoma oli vaatimus, että karjalaisille muiden Venäjän kansallisuuksien tapaan oli myönnettävä itsehallinto.⁵

Neuvottelukokouksen ehdotukset toteutuivat, *Karjalan Sivistysseura* perustettiin, vaikka vasta seuraava yleiskokous 28.5. vahvisti säännöt. Niistä kuvastuu seuran laajentunut ohjelma ja tavoite. Jyväskylän lähinnä käytännön syistä kotipaikakseen saaneen seuran päätehtäväksi katsottiin Vienan ja Aunuksen karjalaisten sekä muidenkin Karjalan heimon alueella oleskelevien henkisen ja aineellisen työn tukeminen. Ohjeet, avustukset, kansan anomuksien perille välittäminen ja kansankielisen kirjallisuuden kustantaminen katsottiin tarkoituksenmukaisiksi työvälineiksi.⁶ Uusi ohjelma otti edeltäjänsä paremmin huomioon poliittisen tilanteen vaatimukset. Siinä ei myöskään juuri puututtu periaatteelliseen kansalliseen ohjelmaan, joka oletettiin jokaiselle karjalaiselle itsestään selväksi, vaan pidettiin parempana käydä käsiksi konkreettisiin toimiin.⁷

4.2.2. Alkuajan toiminta

Jo ensimmäisessä johtokunnan kokouksessa 9.4. oli päätetty lähettää sananselittäjiä kansan keskuuteen ja perustaa oma äänenkannattaja.⁸ Myöhäiskeväästä 1917 lähtien seura toimittikin asiamiehiä Itä-Karjalaan muokkaamaan mielipidettä seuran ohjelmalle suosiolliseksi. Lähettien matkaraporttien perusteella voitiin myös seurata mielialojen kehitystä, joskaan ne katkelmallisina eivät liene kovin luotettavia. Kaikkiaan toimitettiin rajan taakse kuusi henkeä propagandaa tekemään.⁹

Lähettien tehoa on vaikea arvioida. On totta, että pienryhmissä puhuminen oli tehokkaampaa kuin esimerkiksi lentolehtisten lähettäminen. Olihan lukutaito erittäin alhainen koko Itä-Karjalassa. Tässä mielessä henkilökohtainen vaikuttaminen oli hyvin valittu menetelmä, ja sitä täydensi seuran johtomiesten, mm. R. Sirkeisen, A. Mitron, T.

Tannerin ja Paavo Ahavan, käyminen Vienassa ja Pohjois-Aunuksessa. Retket vaativat tekijöiltään melkoista henkilökohtaista rohkcutta.¹⁰

Työaika, joka seuralla oli käytettävissään, oli sangen lyhyt. Se ei missään tapauksessa olisi riittänyt tehokkaaseen ja pitkäjänteiseen kasvatustoimintaan. Päätökset oli tehtävä akuutin poliittisen tilanteen jouduttamina ja keinot oli etsittävä niiden suuntaisina. Tässä suhteessa mielialat ja olot Itä-Karjalassa juuri vuosina 1917–1918 olivat ratkaisevia. Olihan kyse Venäjän valtakunnan alueesta, jota koskivat paljolti samat ongelmat, vaikeudet ja ulkoa päin tulleet ärsykkeet kuin muutakin Venäjää. Vienan Karjalassa sekä Aunuksen kuvernementin Repolan ja Porajärven kunnassa oltiin yleensä herkkiä suomalaisille vaikutteille, mikä ilmenee seuran alueelle lähettämien asiamiesten tiedotuksista.¹¹

Raporteista käy myös ilmi se seikka, että Itä-Karjalan alueella oli vuodesta 1917 lähtien karjalaista erillispyrkimystä, tunnetta siitä, että ei oikeastaan kuuluttu suomalaisiin eikä venäläisiin. Tämä vahvistaa olettamusta siitä, että herättäviä aatteita oli onnistuttu kylvämään väestön mieliin.¹² Toisaalta taas karjalaisten ja venäläisten väliset ja jo olosuhteiden pakosta muodostuneet siteet olivat omiaan vaikeuttamaan Karjalan Sivistysseuran työtä ja heikentämään seuran alueelle suuntaamaa propaganda- ja muuta toimintaa. Onkin hyvin arveluttavaa mennä väittämään, että itäkarjalaisten kansallistunteen herättämisestä ja koko Itä-Karjala-kysymyksen syntymisestä lankeaa ansio tai syy Karjalan Sivistysseuralle.¹³ Tällainen väite tekisi tyhjäksi koko karjalaisten omatoimisuuden jota kiistämättä oli. Väite myös kieltäisi koko historiallisen jatkuvuuden esim. vuodesta 1906 vuoteen 1917. Parempi lienee todeta, että seura toiminnassaan osoitti merkittävää poliittista tajua asettuessaan kannattamaan jo olevia mielipidevirtauksia ajan poliittisissa oloissa, kanavoidessaan ja kiihdyttäessään niitä yrittämättä kuitenkaan muuttaa täydellisesti niiden suuntaa tai synnyttää kokonaan uusia virtauksia.¹⁴

Vuoden 1917 näkyvin toimintamuoto, ainakin ulospäin, oli Uhtualla 12.–13.7. pidetyt kesä- ja heimojuhlat. Juhlien yhteydessä pidettiin myös karjalaisten edustajakokous. Molemmat täydensivät seuran demonstriivista Itä-Karjalan väestöön kohdistamaa propagandaa. Kokoukseen osallistui nimittäin yli yhdeksän tuhatta henkeä. Poliittisesti lienee merkityksestä se, että tämä kokous asettui kannattamaan sitä autonomiasuunnitelmaa, jota myös em. lentolehtisten ja sananselittä-

jien avulla oli yritetty iskostaa asukkaiden mieliin.¹⁵ Autonomiasääntöehdotuksen olivat laatineet alkukesästä Iivo Härkönen ja Paavo Ahava. Avustajina olivat kirjailija Eino Leino, tuomari Viljo Puustinen ja tuomari V. Kylmäkoski. Ehdotuksen mukaan olisivat Venäjällä ja Itä-Karjalalla olleet yhteiset raha-, posti- ja oikeuslaitokset, mutta karjalaisten omille elimille olisi taattu melko suuri ratkaisuvallta hallinnollisissa asioissa.¹⁶ Sivistysseuran toimesta autonomiaehdotus yritettiin saattaa Venäjän väliaikaisen hallituksen tietoon, mutta uusi lokakuun vallankumous teki aiheet tyhjiksi ja muutti tilanteen jälleen perusteellisesti.¹⁷ Suomen julistauduttua itsenäiseksi muuttuivat karjalaistenkin pyrkimykset.¹⁸

Seura pyrki paitsi propagandatoimin myös lähetystöjen avulla parantamaan itäkarjalaisten asemaa. Täten täytettiin sitä ohjelmassa mainittua kohtaa, jonka mukaan seuran oli tuettava Vienan ja Aunuksen karjalaisten henkisiä ja aineellisia pyrintöjä välittämällä päättäviin elimiin em. asioita koskevia toiveita ja pyyntöjä. Seuran lähetystö kävi Pietarissa väliaikaisen hallituksen aikana selostamassa Suomen karjalaisten harrastusten luonnetta. Samalla pyrittiin hankkimaan seuran toiminnalle luja pohja ja saamaan toiminta näyttämään epäpoliittiselta.¹⁹ Käynnin aikana oli seuran johtomiesten tarkoitus tavata väliaikaisen hallituksen eri ministereitä, mutta aikeen epäonnistuttua lähetystö jätti kirjelmän sisäministerin kansliaan.²⁰

Tässä kirjelmässä eriteltiin laajahkosti itäkarjalaisten oloja ja heikon aseman syitä sekä perustetun seuran tarkoituksia. Kirjelmän mukaan seura tarjoutui avustamaan koululaitoksen kehittämistä ja toivoi Itä-Karjalaan kansan luottamusta nauttavia virkamiehiä, liikennelaitoksen parantamista, kirkon ja taloudellisen tilan kohottamista. Myös kansanvalistusministerille jätettiin samansisältöinen anomus, ja myönnetyn audienssin aikana lähetystö saikin luvan perustaa kouluja ja harjoittaa toimintaansa, kunhan se vain pysyisi lain sallimissa rajoissa.²¹

4.3. Lähetystöt ja retkikuntapolitiikka

Suomen vapaussota ja Saksan aseellinen tuki muuttivat sotilaspoliittista tilannetta Itä-Karjalassakin. Suomen hallitus alkoi avoimesti suunnitella alueen liittämistä maahamme asevoimin. Tältä ajalta (23.2.) on

peräisin myös Mannerheimin kuuluisa päiväkäsky, jossa kenraali lupasi olla pistämättä miekkaansa tuppeen ennen kuin viimeinenkin Leninin soturi olisi karkotettu sekä Suomesta että Vienan Karjalasta.¹

Päiväkäskyn ekspansiivista sanomaa selittävät muutamat asiaan kuuluneet seikat. Bolševikkihallitus neuvotteli samaan aikaan kansanvaltuuskunnan kanssa Inon pattereiden ja Vienan Karjalan vaihtamisesta, sillä sosialistien ensimmäisiä tehtäviä oli järjestää suhteet itäiseen naapuriin. Jo tammikuussa oli hyväksytty tavoitteeksi Sirolan muotoilema linja, jonka mukaan Suomelle kuului itsenäisyys ja Itä-Karjalalle ainakin mahdollisuus itsenäiseen kehitykseen. Maaliskuun alussa kirjoitetun ystävyyssopimuksen mukaan neuvostovaltio olisi saanut Inon patterit ja Suomen sosialistinen työväentasavalta pääsyn Jäämerelle Petsamon kautta. Sopimus oli punaisille hyvä propaganda-ase,² ja heidän äänenkannattajansa vihjaisi, että tulevaisuudessa oli mahdollista saada Itä-Karjalakin Suomelle.³ Punainen lehdistö oli tyytyväinen ja perusteli näkemystään aitokansallisin näkökohdin sekä vaati Itä-Karjalaa Suomelle.⁴

Päiväkäskey olikin tähdätty neuvostohallitusta vastaan.⁵ Mutta sen myötä kuitenkin ilmoitettiin maailmalle Suomen valloitusaikeista, vaikka Mannerheim myöhemmin selitti Saksan lähettiläälle halunneensa vain rohkaista itäkarjalaisia taistelemaan bolševikkeja vastaan. Päiväkäskey kuvastaa myös Mannerheimin lähiympäristön ennen kaikkea päämajoitusmestari H. Ignatiuksen aktivistista ja heimokansallista mieltä.⁶

Venäjällä vallinnut epävarma tila ja vapaussodan menestyminen rohkaisi aktivisteja. Mannerheimin »miekkavala» taas käynnisti keskustelun heimokansallisten aluelaajennusten välttämättömyydestä. Päiväkäskey oli aktivisteille ilosanoma.⁷ Toiminnan aktivoitumista osoittanee maaliskuun lopulla Vaasan senaatin puheille saapunut lähetystö. Käynti osoittaa myös, että päämajaan ja senaattiin kohdistui painetta alhaalta päin. Toisaalta senaatin ja päämajan asenne rohkaisi Karjalan »ystäviä» toimimaan.

Lähetystön muodosti kaksi »retkikuntaa», joista toinen tuli Joensuusta ja toinen Sortavalasta.⁸ Vaasassa pidetyn neuvottelun jälkeen senaatin jäsenille ojennettiin kirjelmä, jossa strategisiin ja taloudellisiin näkökohtiin turvautuen vaadittiin hallitusta toimimaan rajantakaisen Karjalan liittämiseksi Suomeen.⁹ Erityisesti senaattori Renvall suhtautui asiaan myönteisesti. Hän ja muut senaattorit sekä ylipäällikkö

Mannerheim, jonka lähetystö tapasi Seinäjoella, pitivät aseellista toimintaa mahdollisena. Mannerheim korosti kuitenkin, että Itä-Karjala oli vallattava suomalaisvoimin.¹⁰

Helastin mukaan lähetystön oli saattanut matkaan Joensuussa koontunut Itä-Karjalan väliaikainen komitea.¹¹ Vapaussodan arkistossa olevan pöytäkirjajäljennöksen mukaan valmistelujen tekoon osallistuivat 2.3. sotilasedustajien lisäksi eräitä siviilihenkilöitä ja Karjalan Sivistysseuran edustajia.¹² Tämä kokous oli kutsuttu käsittelemään Vienan ja Aunuksen Karjalan kysymystä. Alustajana toimineen lehtori Pelkosen mukaan oli ryhdyttävä valmistelemaan mielialaa sekä Karjalassa että Suomessa »Karjalan kysymykselle suotuisaksi», saatava aikaan keskustelu ylipäällikön kanssa ja tuotava asia esiin Venäjän ja Saksan välisissä rauhanneuvotteluissa.¹³ Kokous hyväksyikin Pelkosen ehdotukset.¹⁴

Kokouksessa puututtiin myös rajakysymykseen. Osanottajien mielestä rajoiksi oli saatava Laatokka, Syväri ja Äänisjärvi. Mikäli mahdollista oli otettava myös Muurmannin rata ja Kuollan niemimaa. Merkittävää on, että kokouksessa nimenomaan tähdennettiin Uhtuan kokousten päätösten epärealistisuutta. Autonomia olisi Karjalalle vahingollinen. Alue ei tulisi toimeen yksinään. Vienan Karjala oli liitettävä Suomeen, mutta sille oli taattava omintakeinen kehitys laajoin erioikeuksin.¹⁵ Jo tässä vaiheessa »alatasollakin» yhdistettiin Ahvenanmaan ja Itä-Karjalan kysymykset, sillä Vaasaan lähteviä evästettiin neuvolla, että jos Ruotsi haluaisi Ahvenanmaan niin Suomen olisi vastavuoroisesti saatava »suomalaiset asutusalat idässä».¹⁶ Helmikuun lopulla perustetun agitaatiotoimikunnan tarkoitus taas oli miettiä keinoja mielialan muokkaamiseksi suopeaksi ajatukselle, että Itä-Karjala liitettäisiin Suomeen.¹⁷

Mainittu esimerkkikin osoittaa aktivoituneen toiminnan keskittyneen sotilapiirien esikuntiin. Sitä johtivat toisaalta senaatti, toisaalta päämaja. Nyt alkoi retkikuntien perustamisaika. Sortavalassa järjestettiin 6.3. Itä-Karjalan väliaikainen komitea, johon kuului sekä suomalaisia että itäkarjalaisia ja jonka puheenjohtajana toimi maisteri Pekka Supinen. Komitean tehtävänä oli valistustyön tekeminen ja suunnitelmien laatiminen Itä-Karjalaa varten. Kajaaniin taas järjestettiin toimikunta avustamaan Kuopiossa valmisteltavaa retkikuntaa. Toimikuntia syntyi lisäksi ainakin Kuopioon, Vaasaan, Jyväskylään ja Rovaniemelle.¹⁸

Kuopion eli Malmin retkikunta lähti liikkeelle 15.3., ja kahta päivää myöhemmin Uhtualla pidetty vienankarjalaisten kokous päätti alueen liittämistä Suomeen eräin ehdoin, joiden asettamisen syynä oli pelko, että ilman niitä Karjalan luonnonrikkaudet menisivät suomalaisille. Malmin retkikunnan rajan ylitys rohkaisi suomenmielisiä piirejä, ja esim. Paanajärvellä, Jyskyjärvellä, Vuokkiniemellä, Kiestingissä ja Kontokissa kannatettiin Uhtualla tehtyä päätöstä. Retkikunta julisti väestölle vapautta, mutta tähdensi samalla yhteistyön välttämättömyyttä Suomen kanssa. Itä-Karjalan ja Suomen välinen raja jakaessaan Karjalan kalevalaisen kansan kahtia oli luonnoton.¹⁹

Vienassa ja Aunuksessa, jossa myös alkukesästä alettiin pyytää alueen liittämistä Suomeen, ei saatu syntymään yhtenäistä retkikuntaa tukevaa rintamaa. Muurmannin radan strategisen merkityksen vuoksi liittoutuneet valtiot alkoivat kiinnostua Itä-Karjalan tapahtumista.²⁰ Liittoutuneiden painostus ja Malmin retkikunnan epäonnistumiset²¹ viivyttivät ratkaisua. Suomi alkoi ajaa Itä-Karjalan liittämistä Saksan kanssa aiotun liiton ja kuningasaikeen turvin.²² Retkikunnan oleskelu Vienassa rohkaisi Repolan asukkaita, jotka päättivät liittyä Suomeen.²³ Itä-Karjalan kohtaloon oli kuitenkin jo keväästä saakka alkanut vaikuttaa uusi voima, bolševikkivalta ja ennen kaikkea Suomesta Venäjälle paenneet punaiset, joiden kiinnostus Itä-Karjalaa kohtaan oli varhaista ja jotka sittemmin innokkaimmin kannattivat alueen itsemääräämisoikeutta.²⁴

Vuoden 1918 kesällä suomalaisilla kuitenkin oli kiinteä ote Itä-Karjalasta. Suomalainen sotaväki miehitti Repolan ja hallituksen yhteyteen perustettiin virallinen Itä-Karjalan toimituskunta hoitamaan Suomen suojeluksessa olevan alueen siviilihallintoa. Toimituskunnan alaisina olivat aluksi Vuokkiniemen, Uhtuan, Pistojärven, Oulangan, Kiestingin, Jyskyjärven, Kontokin ja Repolan kunta. Hallintoalue oli kuitenkin lähinnä nimellinen, ja kun suomalaiset sitten syksyllä vetäytyivät pois Vienasta, tosiasiaa vain Repola jäi toimituskunnan alaisuuteen.²⁵

4.4. Karjalan Sivistysseura työssä Itä-Karjalassa

4.4.1. Muuttunut tavoite

Kuten edellä on osoitettu, Karjalan Sivistysseura oli vuoden 1918 luomassa poliittisessa tilanteessa yrittänyt vaikuttaa hallitukseen. Juuri seuran puheenjohtajan A. Mitron mukanaolo Mannerheimin ja senaatin luona käyneissä lähetystöissä merkitsi käytännössä muutosta siihenastaiseen politiikkaan. Karjalalle ei riittänyt autonomia, vaan sen oli päästävä kokonaan irti Venäjältä ja Suomen yhteyteen.¹ Muutoksen syynä ainakin A. Mitron osalta näyttää olleen bolševikkivallankumous ja Suomen itsenäistyminen. Vastenmielisyyttä bolševismia kohtaan osoittaa Mitron kirje helmikuun lopussa Antti Rettijeffille Vuokkiniemelle. Hänen oli helpompaa kuvitella Karjalaa itsenäisen Suomen yhteydessä.²

Seuran virallinen politiikka muuttui vasta paria kuukautta myöhemmin eli toukokuussa pidetyssä kokouksessa, ja siitä vastasi johtokunta, sillä sodan vuoksi ei yleistä kokousta voinut kutsua koolle. Johtokunnan mielestä oli tunnustettava Karjalan valtiolliset pyrkimykset ja kannatettava ajatusta, että Itä-Karjala liitettäisiin Suomeen.³ Heti sisällissodan päätyttyä seura jätti hallitukselle Karjalan asiaa koskevan päätöksenmukaisen kirjelmän. Samoin myös lopullisesta, Uhtualla 12.–14.7. pidetyssä kokouksessa tehdystä päätöksestä tiedotettiin hallitukselle.⁴ Juuri Uhtualla julkistettiin jo kauan elänyt ja vaikuttanut ajatus Suomen alueellisesta ekspansioista niin iskevästi, että se välittyi yli sukupolvien ja tunnetaan lausahduksena vielä tänäänkin. Vanha Karjalan ystävä ja korpikirjailija Ilmari Kianto kiteytti kokouksen tarkoituksen ja Vienan Karjalaa koskevan poliittisen päämäärän lausahduksen: Suomi suureksi, Viena vapaaksi. Kianto julkaisi saman nimisenä myös Vienan retkestä kertovan kirjansa.⁵

Tämä Uhtualla 12.–14.7. pidetty heimo- ja kokousjuhla oli mainitun päätöksen perusteella poliittisesti merkityksenkäs, mutta ainakin Karjalaisten Sanomat -lehden selostuksen mukaan kyseessä oli myös todella mittava karjalais-kansallinen demonstraatio. Juhlapuheen pitänyt Väinö Salminen muistutti Kauko-Karjalan lahjoittaneen erään maailmankirjallisuuden merkittävimmistä tuotteista. Suomen oli maksettava Kalevalasta langennut velka ja tarvittaessa asevoimin autettava heimokansaa, jos karjalaiset itse sellaista ratkaisua halusivat. Vain Suomen

yhteydessä Karjala voisi säilyttää kansallisen omintakeisuutensa. Oli tullut Suur-Suomen luomisen aika, ja se voitiin luoda loukkaamatta kummankaan osapuolen oikeuksia.⁶ Selvät suuntaviivat tarjoavan puheen jälkeen laulettiin Arvi Jänneksen »Väinölän lapset», jonka sanojen myötä manattiin karjalaisten pyhäksi velvollisuudeksi yhtyä Suomeen, jos elämä aiottiin säilyttää. Täten nähtävästi – osaksi joukkosuggestion avulla – helpotettiin ratkaisua ja vahvistettiin aiemmin ratkaisun tehneiden mielipidettä. Toisen kokouspäivän merkittävimpin tapahtuma olikin sitten aiemmin mainittu Sivistysseuran kokous, jossa jälkikäteen vahvistettiin johtokunnan toukokuussa tekemä päätös ryhtyä kannattamaan ajatusta Karjalan liittämisestä Suomeen.⁷

Poliittisten tuulten myötäilyä osoittaa myös se, että seura yritti etsiä Suomeen luulotellun turvaajan Saksan suojaan. Jo Uhtuan juhlien valmisteluaikoihin suunniteltiin käyntiä Saksan edustajien puheilla, ja elokuun alkupuolella seuran lähetystö esitti Saksan valtakunnankanslerille, von Hertlingille ja ylimmälle sodanjohdolle pyynnön turvata Venäjän Karjalan kansallinen tulevaisuus.⁸ Toimenpidettä selittää paljolti englantilaisten kesällä suorittama Muurmannin maihinnousu, joka aiheutti ongelmia seuran työlle.⁹ Seura otti myös yhteyttä länsiliittoutuneiden edustajiin ja pyysi saada lähettää edustajansa rauhankonferenssiin. Viimeksi mainittu pyyntö esitettiin myös hallitukselle. Suomen valtuuskuntaan nimitettiin erityinen Itä-Karjalan asian tuntija, Itä-Karjalan toimituskunnan silloinen kansliapäällikkö Iivo Härkönen ja häntä avustamaan toimituskunnan poliittisen osaston päällikkö Lauri Hannikainen.¹⁰

4.4.2. Kulttuurityö Itä-Karjalassa

Vaikka seura jäikin Suomen Itä-Karjalan politiikan kuumimmissa vaiheissa syrjään vaikutusmahdollisuuksista, niin se omasi yhteydet Karjalan väliaikaiseen hallitukseen ja Itä-Karjalan toimituskuntaan, joiden avulla seuran johto pysyi hyvin selvillä tapahtumista.¹¹ Voimat keskitettiin pääasiassa kulttuuri- ja valistustyöhön. On kuitenkin huomattava, että v. 1917–1920 aikana suoritetusta työstä on hyvin vaikea sanoa, mikä osa siitä oli poliittista ja mikä sivistyksellistä tai taloudellista. Todennäköisesti kulttuurityölläkin pyrittiin poliittiseen päämäärään, siihen, että itäkarjalaiset saisivat kuvan omasta asemas-

taan ja tekisivät siitä poliittiset johtopäätökset eli pyrkisivät pois entisestä asemastaan. Valistustyö ei ainakaan pyrkinyt vakiinnuttamaan senhetkistä olotilaa, ja keinot, joita kulttuuristyössä käytettiin, eivät paljonkaan poikenneet poliittisen propagandan tekoon käytetyistä työtapoista.

Tärkein työkohde oli kuitenkin kansansivistystyö. Vienassa ja Aunuksessa lukutaitoisuus vaihteli 15 ja 25 %:n välillä.¹² Erityisesti Aunuksessa oli työ aloitettava lähes alusta, sillä asukkaat eivät vienalaisten tapaan osanneet lukea suomea. Sen vuoksi suunniteltiin aunukselaisen aapisen ja Uuden testamentin hankkimista.¹³

Valistustyön perusedellytys, koululaitoksen organisointi, toteutettiin nopeasti, sillä jo vuoden 1917 lopulla aloitti kolme koulua toimintansa. Uhtuan, Vuokkiniemen ja Repolan kouluissa oli yhteensä yli 400 oppilasta. Suunniteltu Pistojärven koulu ei ainakaan vuoden 1918 alkuun mennessä ollut aloittanut toimintaansa.¹⁴ Kiertävinä toimineissa kouluissa¹⁵ opetettiin lukemista, kirjoittamista, uskontoa, maantietoa ja venäjää. Ainakin Karjalaisten Sanomissa olleiden tietojen mukaan kouluihin oltiin tyytyväisiä.¹⁶ Repolassa aiheutti vaikeuksia se, että lapset kävivät samaan aikaan venäläistä koulua ja tunnit menivät päällekkäin. Oppilaiden vanhemmilla oli edessä vaikea valinta. Ei ollut helppoa keskeyttää lapsen koulunkäyntiä valtakunnan koululaitoksessa aikana, jolloin ei tiedetty, mihin suuntaan poliittiset tapahtumat kulkisivat.¹⁷ Levottomien olojen vuoksi koulujen toimintaa voitiin jatkaa kevätlukukauden 1918 jälkeen vain Repolassa, ja senkin koululaitoksen otti haltuunsa Itä-Karjalan toimituskunta.¹⁸

Kirjastotoiminnalla pyrittiin vaikuttamaan aikuisiin ja herättämään heidän luku- ja valistushaluaan. Seura perusti kaikkiaan n. 70 lukutupaa Itä-Karjalaan ja ne kaikki järjestettiin ennen kansalais-vaupussodan puhkeamista.¹⁹ Kirjavalikoima ei poliittisesti levottomien aikojen ja huonojen teiden vuoksi voinut olla kovinkaan laaja, koska vain harvoja teoksia ja lehtiä saatiin toimitetuksi lukutupiin vuoden 1918 toukokuuhun mennessä. Itä-Karjalaan lähetetyt lehdet eivät edustaneet mitään tiettyä poliittista suuntausta. Oli lähinnä otettu, mitä oli saatu ja mitä voitiin lukuhalun tyydyttämiseksi käyttää hyödyksi.²⁰

Vähäisestä lehtimäärästä huolimatta lukuivat olisivat merkinneet melkoista tiedon lisäämismahdollisuutta takapajuiselle kansalle, mutta rauhattomien olojen vuoksi niiden ylläpito vaikeutui, ja vuoden 1919

levottomissa oloissa ne oli lakkautettava.²¹ Kirjastoja, joita kerättiin sangen varhain, ei sen sijaan kiirehditty lähettämään rajan taakse. Vasta vuoden 1919 aikana siirrettiin Vienan ja Aunuksen suurimpiin keskuspaikkoihin yhteensä yhdeksän kirjastoa, joissa kussakin oli keskimäärin 150 nidosta. Kirjat saatiin lahjoituksina kustantajilta, pyydettiin järjestöiltä tai perittiin Vienan Karjalaisten Liitolta.²²

Seura yritti perustaa myös alaosastoja Itä-Karjalan suurimpiin asutuskeskuksiin, etenkin paikkoihin, joissa kansallisen karjalaisliikkeen kannatus oli suurin. Niiden käynnistyminen riippui paljolti siitä, saatiinko puuhamiehiksi seuran työssä muutenkin mukana olleita henkilöitä, kuten osoittavat Uhtualle ja Repolaan syntyneiden seurojen perustamiskokoukset.²³ Paikalliset nuorisoseurat olivat virallisina »kätilöinä» synnytystapahtumassa. Jonkinlaisen kuvan asian harrastuksesta antanee tieto, että Uhtualle seuraa perustettaessa oli kokouksessa läsnä noin 200 henkeä ja Repolassa nelisenkymmentä.²⁴

Seura toimi innokkaasti liikenne- ja postinkantokysymyksen ratkaisemiseksi Itä-Karjalan alueella.²⁵ Tämän työn kannalta ei ole tarkoituksenmukaista puuttua yksityiskohtaisesti näihin kysymyksiin, mutta kannattaa muistaa, että esim. kelvollinen postilaitos olisi helpottanut kirjallisuuden ja lehtien ja sitä tietä kansallisen sanoman leviämistä Itä-Karjalassa.

4.4.3. Oma lehti ja muu julkaisutoiminta

Kirjastot, lukutuvat ja koulutoimi pohjustivat varsinaista, mielipiteenmuokkaukseen tähtäävää toimintaa, josta edellä on mainittu jo lento-lehtiset ja lähetit. Karjalais-kansallisen valistustyön keskusorganiksi oli kuitenkin alusta lähtien suunniteltu omaa lehteä *Karjalaisten Sanomia*, jonka mallina oli Karjalaisten Pakinoita-lehti ja jonka näytenumero ilmestyi toukokuussa 1917 parahiksi Tampereella pidettyyn seuran toiseen yleiskokoukseen.²⁶ Lehti oli sanomalehden muotoinen ja kokoinen eikä enää aikakauslehtityyppinen.

Lehden ohjelmasta päätti johtokunta Pietarin matkallaan.²⁷ Näytenuumerossa toimitus julisti, että vapaampien olojen koitettua herää Karjalankin peloteltu kansa. Siksi oli tarpeen saada aikaan julkaisu, jonka palstojen yllä puhaltaisi karjalainen henki. Kaksikielistä lehteä saattoivat lukea sekä suomea että venäjää taitavat lukijat. Näytenuume-

rossa julkaistiin Sivistysseuran säännöt ja itäkarjalaisille tarkoitettu kirjelmä, jossa heitä kehoitettiin valmistautumaan kansalliskokouksen vaaleihin.²⁸ Lehden päätoimittajaksi ilmoitettiin Iivo Härkönen.²⁹

Siitä, miten karjalainen henki ajateltiin saatavan palstojen ylle, antaa käsityksen lehdessä ollut tehtäväluetelo, joka itse asiassa oli seuran ohjelma. Toisaalta kyse oli minkä tahansa sanomalehden perinteisistä tavoitteista, jotka nyt oli sovitettu erikoistapaukseen, lehteen, jota lukisivat Suomessa olevat 3000 pakolaista ja Vienan ja Aunuksen karjalaiset. Lehti aikoi nimittäin tuoda tietoja muualta, välittää karjalaisten viestejä muille, olla karjalaisten keskustelufoorumina ja toimia heidän kirjallisten harrastustensa koekenttänä.³⁰

Käytännön tehtävien lisäksi lehti puuttui laajempiin periaatteellisiin kysymyksiin, vaati kansankieltä koulujen opetuskieleksi ja kirkkokieleksi, uskonnonvapautta, virastoihin väestön kieltä taitavia virkamiehiä ja kansalle itsensä kehittämisen vapautta siinä määrin kuin laki salli.³¹

Kaiken kaikkiaan kyseessä oli yleisten kansalaisoikeuksien vaatimiseen liittyvä ohjelma, jota yritettiin selostaa lukijoille, samalla kun yritettiin torjua väitteet siitä, että seura halusi Itä-Karjalan liittyvän Suomeen. Varsinkin alkuaikoina propagoitiin autonomia-ajatusta, joka oli vahvistettu Uhtuan kokouksessa.³² Näin ollen lehti myötäili julkaisijajärjestönsä politiikkaa. Vielä tammikuun puolessa välissä kommentoidessaan Suomen itsenäisyyden tunnustamista lehti tähdensi, että Karjalan oli luotettava vain omiin voimiinsa. Ainoa oikea ja realistinen menettely oli kääntyä Venäjän todellisen vallanpitäjän, bolševikkihallituksen puoleen. Olihan se luvannut kansoille itsemääräämisoikeuden. Pietarista oli lähdeittävä pyytämään talous- ja kulttuurielämän kattavaa autonomiaa. Vaatimusten perustana olivat edelleen Uhtuan kokouksen päätökset.³³

Kesäkuussa³⁴ lehti sitten neuvoi turvautumaan Suomeen, vaikka karjalaisten oli itse valittava oma tiensä.³⁵ Menettelyä suositettiin myöhemminkin, mutta jo vuoden 1919 alussa jouduttiin myöntämään, että kansainvälisen politiikan muutos oli saattanut karjalaiset uuteen tilanteeseen. He olivat kenties vieläkin kauempana suomalaisista kuin koskaan aiemmin.³⁶

Lehti ei täyttänyt siihen kohdistettuja odotuksia. Julkaisemisaikana vallitsivat rauhattomat olot, ja kansalais-vapaussodan aikana ei se ilmestynyt ollenkaan. Menekki oli pieni. Painosmäärä vaihteli tosin

1500:n ja 5000:n kpl:een välillä, mutta tilaajia ja siis maksajia oli ainoastaan 500. Loput lähetettiin ilmaiseksi Itä-Karjalaan. Koko ilmestymisajan lehteä toimitti Iivo Härkönen.³⁷

Yhteenvetona todettakoon, että seuran julkaisutoiminta vuosien 1917 ja 1918 aikana, siis heimopolitiikan kuumimpana kautena, oli vilkasta. Seuran oman tilaston mukaan julkaistiin mainittuna aikana painotuotteita yhteensä 150 000 kpl, joista suurin osa oli yleisiä kirjelmiä ja lentolehtisiä. Kaikki julkaisut toimitti Iivo Härkönen. Poikkeus oli Väinö Salmisen v. 1918 toimittama lentokirjanen »Tilanteen selvittelyä karjalaisille».³⁸

4.5. Propagandatoiminta menetetyn asian puolesta

4.5.1. Suomen politiikan uusi suunta v. 1919

Vuoden 1918 lopussa ja seuraavan vuoden alussa Suomi irrottautui Saksan otteesta. Pääministeriksi tuli Lauri Ingman ja valtionhoitajaksi valittiin Mannerheim,¹ joka tosin edellä mainitussa päiväkäskyssään oli luvannut vapauttaa Itä-Karjalan, mutta joka kuitenkin ei itsepäisesti pyrkinyt taistelemaan asian puolesta. Mannerheim ei kuulunut Suur-Suomi-ajatuksen periaatteellisiin kannattajiin. Itä-Karjalan vapautumispyrinnöt sopivat hänelle kuitenkin erittäin hyvin, koska niissä samalla oli kyse taistelusta bolševismia vastaan.²

Tästä ja vähitellen omaksutusta uudesta kansallisesta näkökulmasta ainakin osittain selittyy se ystävällisyys, jota tunteista muuten melko vapaa kenraali osoitti itäkarjalaisten lähetystöille. Kuvaavaa on, että Mannerheim vastasi Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan komitean lähetystölle suhtautuvansa myönteisesti ajatukseen liittää Itä-Karjala Suomeen.⁴

Itä-Karjalassa tilanne jatkui sekavana alkuvuodesta 1919, ja alueen edustajat kokoustivat myös Suomessa. Kokoukset lähettivät delegaatioita länsivaltojen edustajien luo sekä Tukholmaan että Pariisiin, jossa rauhankonferenssi kokoontui.⁵ Virallisen politiikan muutoksesta huolimatta heimokansallinen innostus jatkui. Yliopiston rehtori pohti avajaispuheessaan 28.2.1919 Suomen suhdetta Viroon ja Karjalaan ja väitti Suomen ja Viron välistä valtiounionia täysin mahdolliseksi. Karjala taas liittyisi lujin sitein Suomeen.⁶ Ylioppilaslehti selvitteli

heimotyön tavoitteita laajemmastikin,⁷ ja Karjalainen osakunta oli vanhimpien jäsentensä välityksellä ylläpitänyt suoranaista kosketusta niihin piireihin, jotka tarmokkaimmin ajoivat Itä-Karjalan asiaa.⁸

Ylioppilaspireissä Viron vapaussota Itä-Karjalan tapahtumien ohella viritti mielet vastaanottamaan heimokansallista sanomaa. Sen taustalahan häämötti kysymys koko Suomen suvun tulevaisuudesta Inkerin, Aunuksen ja Vienan odottaessa Viron tavoin vapautusta sortajan ikeestä. Poliittinen kenttä näytti avaavan näkymän mahtavasta Suur-Suomesta.⁹ Lehdistö taas kirjoitti ärhäkästi Aunuksen taistelusta bolševikkeja vastaan. Hallituksen heimopoliitiikkaan kuului vielä vuonna 1919 Aunuksen retki. Siihen osallistujia kiihotti ns. vapaussotakirjallisuuteen oleellisesti liittynyt Suur-Suomea koskenut kynäily.¹⁰

Lehdissä julkaistut tiedot Aunuksen tapahtumista saattoivat olla hyvinkin yksipuolisia ja kuten Jääskeläinen on aiheellisesti epäillyt suureksi osaksi Itä-Karjalan komitean muokkaamia,¹¹ mutta niiden mieltä nostattavaa vaikutusta ei voine kiistää. Toiveet olivat suuria, mutta niitä vastassa oli se karu tosiasia, että liittoutuneet eivät hyväksyneet Aunuksen valtausta ja Suomen laajentumista. Hallituksen oli julistettava, että retki oli tähdätty ainoastaan bolševismia vastaan. Aluelaajennusta ei tavoiteltu.¹² Vakuutteluistaan huolimatta hallitus jatkoi kuitenkin liittämissuunnitelmien kehittelyä, mutta ne kariutti lopullisesti bolševikkien vastahyökkäys. Suomalais-aunuslaiset joukot oli vedettävä pois Itä-Karjalan puolelta.¹³

4.5.2. Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan komitean alkuaikojen työ

Valtionhoitajan luokse lähetystöjä matkaan saattanut ja Aunusta koskevaa uutismateriaalia sanomalehdille välittänyt järjestö oli *Itä-Karjalan komitea*. Se oli Viipurissa vapaus-kansalaissodan alussa valkoisten turvallisuuttaan varjelemaan perustaman *Karjalan Kansalaisliiton*¹⁴ sodan jälkeen syntynyt osasto. Sen työtä suunnitellelle toimikunnalle liitto oli antanut evästykseksi, että toiminta oli rakennettava Suur-Suomi-aatteen pohjalle, Itä-Karjalan liittämiseksi Suomeen. Toimikunnan jäseniksi valittiin vanha aktivisti Herman Stenberg, kansakoulutarkastaja A. Sadovnikow, toimittaja E. Paavolainen ja toimittaja O. Kotonen. Lokakuun lopussa 1918 jättämässään suunnitelmassa

5 Suur-Suomi vai lähheimolaisten auttaminen

toimikunta ehdotti, että liitto ryhtyisi sivistystyöhön rajantakaisessa Karjalassa ja propagoimaan Karjalan asiaa sekä kotimaassa että ulkomailla. Ihmiset oli saatava katsomaan asiaa kokonaisen, yhtyneen ja Suomeen liittyneen Karjalan kannalta.¹⁵ Joulukuun puolella välissä pitämässään kokouksessa liitto hyväksyi suunnitelman ja asetti propagandan tekemistä varten alaostaston,¹⁶ joka otti nimekseen Itä-Karjalan komitea. Vuoden 1919 alussa komitea valitsi puheenjohtajakseen maisteri Pekka Supisen ja sihteerikseen toimittaja Otto Kotosen.¹⁷

Ensimmäisessä kokouksessa 9.1.1919 valittiin erityinen propaganda-jaosto, johon kuuluivat Supinen, H.K. Paavilainen ja Kotonen.¹⁸ Työmaan laajuuden ymmärtäen — tähän aikaanhan alkoi jo saapua heimopakolaisia rajan takaa¹⁹ — komitean jäsenet pyrkivät yhteistoi-
mintaan Karjalan Sivistysseuran kanssa ja ehdottivat jo toimintansa vakiinnuttaneelle yhdistykselle Karjalan jakamista toimipiireiksi siten, että sivistysseuran alueena olisi ollut Vienan Karjala ja komitean työmaana Aunus.²⁰ Sivistysseuran taholta ehdotus ei aiheuttanut toimia,²¹ ja todennäköisesti se piti komiteaa liian poliittisena työkumppaniksi.

Propagandan suunnittelu uskottiin erityiselle propagandasihteerille, ja vuoden 1919 alussa kirjalliseksi sihteeriksi — kuten toimen haltijaa kutsuttiin — valittiin Herman Stenberg.²² Hän oli jo v. 1918 valmistanut teoksen »Kauko-Karjala suhteissaan Suomeen». Kirjasen tehtävä oli suunnata Saksan vaikuttajapiirien huomio Itä-Karjalan kysymykseen ja todistaa, että Suomen ja Saksankin edut vaativat Itä-Karjalan liittämistä Suomeen.²³ Kirjasessa koottiin kaikki ne tekijät — maantieteelliset, geologiset, hydrografiset, kasvistolliset, kansatieteelliset, kielelliset, kansalliset, kansantaloudelliset, historialliset, strategiset ja poliittiset — joihin eri yhteyksissä oli viitattu ja viitattiin perusteltaessa vaatimusta, että Itä-Karjalan oli kuuluttava Suomeen.²⁴ Mainittakoon kuriositeettina, että taloudelliset perustelut saattoivat vaikuttaa moniin paljon voimakkaammin kuin esim. kansalliset ja etnologiset tekijät, vaikka niistä ei julkisuudessa puhuttu läheskään niin paljon kuin tunteisiin vetoavista heimoasioista.²⁵

Stenbergin toimiin kuului sanomalehtiartikkelien laatiminen sekä koti- että ulkomaisiin lehtiin. Niitä julkaistiin paljon vuoden 1919 aikana, joten Suomen päivälehdissä ollut runsas Itä-Karjalan tulevaa asemaa koskettanut kirjoittelu saattoi ainakin osaksi johtua Itä-Karjalan komitean ja lähinnä vielä Stenbergin aktiivisuudesta.²⁶ Ensi

työkseen Stenberg suunnitteli myös komitean julkaisusarjan, jonka ensimmäinen numero ilmestyi »The Greater Finland»-nimisenä. Sitä levitettiin Englantiin, Amerikkaan, Ranskaan ja Italiaan sekä pieni määrä Suomessa oleskeleville ulkomaalaisille.²⁷

Seuraavana vuonna työ jatkui samoja muotoja noudattaen mutta laajempana. Propagandatyön strategiaa ja niitä keinoja, joita käytettiin, valaisee mainittua vuotta varten tehty toimintasuunnitelma, jonka propagandajaosto oli laatinut ja jossa koko toiminta jaettiin kolmeen pääosaan, varsinaiseen propagandaan, heimokansojen avustamiseen ja aktiiviseen toimintaan. Propagandan teon ensimmäinen muoto oli lentolehtisten julkaiseminen. Kirjallisuussihteerin tuli valmistaa neljä kirjasta heimokansakysymyksistä. Ne oli julkaistava suomen ja tarvittaessa muidenkin maiden kielillä. Toinen menetelmä oli sanomalehtiartikkeliin kirjoittaminen, joka sekkin jäi Stenbergin huoleksi. Artikkeleissa oli propagoitava Suur-Suomi-aatetta ja käsiteltävä kulloinkin ajankohtaisia heimokansoja koskevia kysymyksiä. Heimoasiaa oli propagoitava myös suullisesti. Valistus- ja propagandatyöhön oli saatava sopivia asiamiehiä Aunukseen, Viaan ja Suomen rajoilla olevien inkeriläisten keskuuteen. Kotimaahan oli myös järjestettävä asiamiesverkosto tiedottajaksi. Ulkomailla toimivien lähetystöjen henkilökunnan keskuudesta oli saatava komitean tavoitteita ja heimoasiaa propagoivia henkilöitä. Suurimmissa kaupungeissa ja asutuskeskuksissa oli järjestettävä Itä-Karjalan asian tunnetuksi tekemiseksi kansalaisjuhlia, heimojuhlia.²⁸ Komitean työ siis perustui julkisuuden hankkimiseen heimokansojen asialle. Työ oli rauhanomaista, ja aseellisesta toiminnasta huomautettiinkin, että kokemus oli osoittanut sellaisen hyödyttömyyden. Valtiovaltaa oli kuitenkin painostettava voimatoimiinkin Suur-Suomen toteuttamiseksi, todettiin toimintasuunnitelman »Aktiivinen toiminta»-kohdassa.²⁹

Edellä on jo mainittu niitä toimia, joissa komitea pystyi noudattamaan strategiaansa. Vuoden 1920 aikana sanomalehtien kautta tapahtunut vaikuttaminen jatkui. Osoituksena kirjallisuussihteerien työtarmosta on se, että mainittuna vuonna lähetettiin lähes kaikille Suomen poliittisen oikeiston sanomalehdille keskimäärin kaksi artikkelia kuu-kaudessa eli n. 25 artikkelia. Komitean oman tiedon mukaan useimmat lehdet julkaisivat kirjoitukset melko säännöllisesti. Komitean kanslia lähetti lisäksi runsaasti uutisia, joita lehdet käyttivät mielellään hyväkseen.³⁰ Hallitukselle ja viranomaisille lähetettiin kirjelmää.³¹

Vuoden 1920 Tarton rauhanneuvottelujen vuoksi pyrittiin mahdollisimman laajalle levittämään käsitystä, että Itä-Karjalan luonnollinen paikka oli Suomen yhteydessä. Ulkomaille lähetettiin teoksia »Östkarelien» ja »The Greater Finland». Komitea välitti tietoja Itä-Karjalasta myös yksityisille henkilöille.³² Sen toimesta ilmestyi vielä Karjalan Kansalaisliiton julkaisuna kirjanen »Vapaa Suomi», joka pikemminkin kuvastaa pääjärjestön kuin komitean tavoitteita ja joka eri kirjoittajien vuoksi sisälsi osin ristiriitaistakin informaatiota yhden neuvossa Suomea pidättäytymään Suur-Suomi- unelmista³³ mutta toisen väittäessä, että Aunuksen oli välttämättä päästävä Suomen yhteyteen.³⁴

Vaikka toimintasuunnitelmassa ja toimintakertomuksissa vuodelta 1919 ja 1920 sanotaankin komitean välttäneen aktiivista toimintaa Suur-Suomi-aatteen toteuttamiseksi, se ei merkitse sitä, että järjestö pysytteli sivussa tapahtumista. Komitean jäsenet vain ymmärsivät, kuinka mahdotonta oli laaja toiminta Itä-Karjalan hyväksi maan hallituksen myötävaikutuksesta.³⁵ Komitean edustajat kävivät helmimaaliskuun vaihteessa porvaripuolueiden eduskuntaryhmien ja maan hallituksen luona pyytämässä ripeää toimintaa Aunuksen hyväksi.³⁶ Koko ajan komitea myös toimi Aunuksen retkeen liittyneiden kysymysten parissa. Se asetti erityisen raha-asiain jaoston keräämään rahaa retkeä varten. Viipurista saatiin miljoona markkaa ja muualta Suomesta sama summa. Komitea ilmoitti olevansa valmis tarvittaessa perustamaan erityisen harjoitusleirin.³⁷ Yksi komitean jäsen toimi retken järjestelytoimikunnassa, ja vanha yhdysside aktivistien ja jääkärien välillä jatkui komitean työssäkin, sillä retken järjestelyjen aikana komitea oli yhteydessä Jääkäriliiton edustajiin miesten värväyspuuhassa.³⁸

Komitean työn keskeinen yksikkö oli propagandasihteerin Stenberg, jolle komitean asiamiehet tiedottivat asioista Helsinkiin ja joka puolestaan seurasi poliittisen tilanteen kehitystä ja hallituksen asenteen muutoksia. Hän informoi komiteaa ja toisaalta saattoi komitean toivomukset ylemmäksi. Stenberg ohjasi myös heimokansojen lähetystöjä ja toimi neuvonantajana näiden asioidessa pääkaupungissa ja esitellessä alueidensa kysymyksiä maan hallitukselle ja ulkovaltojenkin edustajille.³⁹ Aunuksen retken aikana pyydettiin operaation johtajaa järjestämään esikuntaansa henkilö, joka kokoaisi tiedot ja välittäisi ne komitealle. Stenberg taas sai pyytää STT:a välittämään tapahtumasta vain »harkituita ja oikeita» tietoja ulkomaita varten.⁴⁰

Omien tietojensa mukaan komitea oli läheisessä yhteistyössä vain Aunuksen »hallituksen» kanssa.⁴¹ Yhteistyö heimojärjestöjen kanssa ei ollut kitkatonta. Jo aiemmin on mainittu komitean ja Karjalan Sivistysseuran suhteesta. Esteenä läheiselle yhteistyölle näyttää olleen paitsi tavoitteiden ja toimintalinjojen erilaisuus myös henkilökysymykset, mikä näkyy erittäin selvästi komitean suhtautumisessa Itä-Karjalan toimituskuntaan ja etenkin sen johtajaan, sivistysseuran mieheen, Iivo Härköseen, jonka komitea pyrki syrjäyttämään.⁴² Koko ajan komitea kuitenkin tähdensi heimotyön keskittämisen merkitystä. Vuoden 1920 lopulla se saikin aikaan heimoalueiden hallintoelinten yhteistoimikunnan, jonka merkitys poliittisen tilanteen muuttumisen vuoksi jäi olemattomaksi.⁴³

Tuloksettomiksi jäivät myös komitean yritykset vaikuttaa hallitukseen ja eduskuntaryhmiin. Lähetystöille annettiin kyllä lupauksia, sillä mikään porvarillinen puolue ei vielä vuonna 1919 ja 1920 uskaltanut sanoa, että Itä-Karjalan asia oli menetetty. Tosiasiassa ne itsekin Tarton rauhaan saakka uskoivat saavansa ratkaistuksi kysymyksen »onnellisesti».⁴⁴ Vielä syksyllä 1920, kun tiedettiin, että Repolasta ja Porajärvestä oli luovuttava, komitea kääntyi presidentin, hallituksen ja ulkoasiainvaliokunnan puoleen ja tähdensi, että rauhanvaltuuskunnalle oli annettava ohjeet huolehtia siitä, että Itä-Karjalalle taattaisiin rauhansopimuksessa oikeus kohtalonsa ratkaisemiseen ja että Repola ja Porajärvi säilytettäisiin Suomella, kunnes alueella olisi suoritettu kansanäänestys.⁴⁵

Syksyllä 1919 yritettiin Suomessa järjestää yleisempääkin kokoustoimintaa heimokansojen hyväksi. Tällaista oli Helsingissä lokakuussa pidetty kokous, jonka alkujuuret johtavat Itä-Karjalan komiteaan.⁴⁶ Kokous näyttää saaneen alkunsa siitä, että katsottiin heimokansojen vapauttamiseksi tehtyjen yritysten rauenneen. Epäonnistumisen syynä pidettiin eri järjestöjen ja elinten hajanaista toimintaa ja hallituksen horjuvaa suhtautumista heimokansojen vapauttamiseen. Kokoukseen osallistuivat lähes kahdenkymmenen järjestön edustajat. Edustajansa olivat lähettäneet mm. Karjalan Sivistysseura, Aunuksen väliaikainen hallitus ja hoitokunta, Vienan Karjalaisten väliaikainen toimikunta, molemmat Inkerin hoitokunnat, Inkerin ystävät, Aktivistiryhmä, Karjalan Kannaksen komitea, Karjalan Kansalaisliitto, Karjalainen, Savolainen ja Viipurilainen osakunta sekä Itä-Karjalan toimituskunta. Lisäksi oli yksityishenkilöinä kotimaisia sotilashenkilöitä ja virolaisia.⁴⁷

Kokouksessa oltiin avaajan, K.N. Rantakarin kanssa samaa mieltä siitä, että Itä-Karjalan puolesta oli tehtävä jotakin ja nopeasti.⁴⁸ Varsinaisen alustuksen pitänyt Herman Stenberg tähdensi kaikkien heimokansojemme yhteistä tavoitetta: saada Venäjä pois Itämereltä, Viro, Inkeri ja Itä-Karjala vapaaksi.⁴⁹ Stenbergin yleisalustuksen jälkeen selosti O. Kallas Viron suhdetta Suomeen ja kauppias Seise Aunuksen kysymystä, jonka ratkaisu hänen mielestään oli Pietarin ja Aunuksen vapauttaminen Venäjältä. Iivo Härkönen kiisti olevan erikseen Vienan ja Aunuksen kysymystä. Oli vain Karjalan kysymys. Karjalan asukkaat toivoivat sisäistä vapautta Suomen johdolla.⁵⁰ Toisena kokouspäivänä opettaja K. Tynni esitti samaa ratkaisumahdollisuutta inkeriläisille. Jos Suomi ei nyt auttaisi, inkeriläisten olisi tyydyttävä kulttuuriautonomiaan Venäjän yhteydessä.⁵¹

Kokouksessa päätettiin perustaa heimojärjestöjen yhteinen edustuskomitea ajamaan heimokansojen asiaa. Sitä varten asetettiin erityinen K. Donnerin, Härkösen, P. Pajulan, Stenbergin ja J. Tirrasen muodostama toimikunta. Kokous hyväksyi myös voimakassanaiset ponnet, joiden mukaan hallituksen oli ryhdyttävä valtakunnan koko voimalla tukemaan karjalaisten ja inkeriläisten vapauspyrintöjä ja pyrittävä hyvien suhteiden aikaansaamiseen Venäjän uudesti luovien voimien kanssa sekä pikaisesti tunnustettava Viron hallitus ja aloitettava yhteistyö sen kanssa.⁵² Kolmihenkinen lähetystö valittiin saattamaan asia presidentin, hallituksen ja eduskunnan tietoon.⁵³

4.5.3. Viimeiset painostusyrietykset itäkarjalaisten hyväksi

Suomen agressiivinen Itä-Karjalan politiikka päättyi kuitenkin vuoden 1919 loppupuolella. Liittoutuneet poistuiivat alueelta ja bolševikit keskittivät voimansa Pietarin rintamalle. Kun Judenitš oli kärsinyt marraskuussa tappion, hallitus katsoi parhaaksi antaa Aunusta koskevien valtaussuunnitelmien raueta. Se ei enää avustanut Aunuksen väliaikaista hallitusta eikä hoitokuntaa ja asetti aivan kuin konkurssipesää selvittämään Aunuksen suorituskomitean, jonka tehtävät tammi-kuussa 1920 uskottiin Aunuksen väliaikaiselle hoitokunnalle.⁵⁴ Vielä Tarton rauhanneuvotteluissa Suomi yritti ajaa Itä-Karjalan asiaa kansojen itsemääräämisoikeuteen vedoten,⁵⁵ mutta joutui luopumaan

vaatimuksistaan. Rauhansopimuksen allekirjoitustilaisuudessa neuvostohallitus antoi kuitenkin pöytäkirjaan merkityn Itä-Karjalan itsehallintoa koskevan ilmoituksen.⁵⁶

Huomatessaan, etteivät suomalaiset rauhanneuvottelijat kyenneet hankkimaan Itä-Karjalalle kansanäänestykseen perustuvaa itsemääräämisoikeutta, Suomessa oleskelleet Aunuksen ja Inkerin pakolaishallitukset kokoontuivat 13.–14.9. Viipurissa ja lähettivät delegaation tähdentämään sekä hallitukselle että Suomessa toimineille ulkomaiden lähetystöille, että Itä-Karjalan asukkaiden oli itse saatava ratkaista kohtalonsa. Suomalaisilla ei ollut oikeutta käydä kauppaa karjalaisten oikeuksista. Tässä kokouksessa ensimmäistä kertaa pakolaiset julkisesti Suomen kamaralla kritikoivat virallista Itä-Karjalan politiikkaa. Eritäin kärkevästi arvosteltiin sitä, että Aunuksessa oli kiirehditty päättämään Suomeen liittymisestä.⁵⁷ Kokous enempää kuin siinä annettu julkilausumakaan eivät muuttaneet neuvottelujen kulkua.

Helsingissä oli jo 5.9. pidetty suppeamman karjalaispiirin aloitteesta kokous, jossa oli hyväksytty säännöt perustettavaksi aiotulle Karjalan Liitolle ja valmisteltiin asiaa myöhemmin pidettävälle suuremmalle kokoukselle.⁵⁸ Kokoukseen oli kutsuttu ja osallistuiakin kansalaisia kaikista porvarillisista puolueryhmistä. Lopullinen *Karjalan Liiton -- Pro Carelian* perustaminen lykättiin 10.10. pidettävään kokoukseen.⁵⁹

Tätä ennen Aunuksen ja Inkerin pakolaishallitusten kannanottojen inspiroimina ja Tarton neuvottelujen kiihdyttäminä Itä-Karjalan asiaa harrastavat kokoontuivat E.N. Setälän johdolla 17.9. pohtimaan syntyneitä tilannetta. Juuri Setälä oli ollut vannoutuneimpia Suur-Suomi-ajatuksen kannattajia v. 1918. *Lagerborgin* mukaan hän ensimmäisenä oli senaatissa puhunut tulevasta Suur-Suomesta.⁶⁰ Ja Valvojan ensimmäisessä numerossa v. 1920 hän oli korostanut Suomen maailmanhistoriallista vartija-asemaa idän barbariaa vastaan. Tästä päätehtävästä juontuivat hänen mukaansa itsenäisen Suomen muut toimet, joista merkityksekkäin oli kaukokarjalaisten yhdistäminen suomalaiseen sivistyspiiriin.⁶¹ Setälän johdolla kokoontunut toimikunta, johon kuului aktivisteja ja heimoharrastajia eri puolueista,⁶² päätti toimittaa Itä-Karjalan asiaa käsittelevän kirjasen ulkomaita varten ja vaati rauhanneuvottelijoita esiintymään jyrkästi Itä-Karjalan puolesta.⁶³

Lokakuun kymmenenteen päivään eli Karjalan Liitto -- Pro Carelian määrättyyn perustamispäivään päästäessä tilanne oli kypsytynyt yhteise-

siintymiseen, sillä neuvotteluista tulleet tiedot olivat antaneet lohduttoman kuvan tilanteesta. Kokoukseen osallistuneiden merkkihenkilöiden luettelo taas osoittaa, että asialla olivat pääosin samat henkilöt, jotka aiemmin olivat kokoustaneet Itä-Karjalan kysymyksen vuoksi. Siten Suomen virallisen ulkopoliitiikan rinnalla kulkeva vapaaehtoinen Itä-Karjala-harrastus oli paljolti samojen henkilöiden käsissä. Liiton valtuuskunta⁶⁴ oli syyskuussa Setälän johdolla pidetyn neuvottelukokouksen laajentuma.

Kokouksessa hyväksytyin ohjelman mukaan oli perustettava toimisto huolehtimaan rajan yli tulevista pakolaisista, Karjalan asian julkistamisesta ja aluetta koskevan aineiston keräämisestä.⁶⁵ Karjalan Liitto – Pro Carelian toiminnan konkreettisena tuloksena oli Itä-Karjalan asiaa koskeva maltillinen kannanotto, jossa alueen väestöä ja sen Suomessa olevia ystäviä kehoitettiin luopumaan aseelliseen toimintaan tähtäävistä valmisteluista, joita mm. Repolan nimismies H.N. Sivén ja Vienan-Karjalan väliaikaisen hallituksen »sotavoimien ylipäällikkö» olivat laatineet.⁶⁶ Hallitus rauhoitti myös Venäjälle jäävien Repolan ja Porajärven asukkaiden mieliä. Kun näiltä toisaalta puuttuivat kaikki vastarinnan mahdollisuudet, ei aikeesta tullut mitään.⁶⁷

Syyskuussa Tarton neuvottelujen vuoksi pidetyille kokouksille oli yhteistä vaatimus, ettei Karjalaa saanut jättää avuttia ja ettei bolševikkien vaatimuksiin missään tapauksessa saanut suostua. Tällaisia kokouksia pidettiin ainakin Sortavalassa, Joensuussa, Nurmeksessa, Viipurissa, Jyväskylässä, Kuopiossa sekä eri puolilla Pohjanmaata ja Hämettä. Ne näyttävät liittyneen edellä kuvatun Viipurin kokouksen tukemiseen.⁶⁸ Ne eivät vaikuttaneet asioiden kehitykseen. Suurempi demonstratiivinen arvo sen sijaan oli 29 Pohjanmaan kunnan lähetystöllä, joka Helsingissä käydessään lähetti Tarttoon suomalaiselle valtuuskunnalle sähkösanoman. Siinä tähdennettiin Etelä-Pohjanmaan kansan levottomana ottaneen vastaan tiedon, että valtuutetut aikoivat jättää Karjalan kansan vaille tukea. Näin ei saanut tapahtua, sillä Pohjanmaa ja Suomen kansa olivat vannoneet uskollisuutta karjalaisille ja sen poikien Karjalan saloilla vuodattama veri ei saanut olla turha uhraus.⁶⁹ Näillä täysin tuloksettomilla sanoilla viitattiin tosiasiaan, että Vaasan läänistä Turun ja Porin sekä Viipurin läänien kanssa oli osallistunut runsaimmin sekä absoluuttisesti että suhteellisesti miehiä Itä-Karjalan retkiin.⁷⁰

Erittäin tiukassa oppositiossa rauhaa vastaan toimi *jälkiaktiivisiin*

kuuluva äärioikeistolaisjoukko, jota julkaisemansa poliittisen viikkolehden mukaan kutsutaan Suuntaryhmäksi. Sen muodosti hyvin sekalaiset ainekset, sotilaita, heimomiehiä, liikemiehiä ja aktivisteja. *Suunta*-nimisestä lehdestä tuli heidän ajatustensa tulkki. Lehden julkaisijat olivat vakuuttuneita siitä, että Suomi v. 1919 eli etsikkoaikaansa ja että aktiivinen osanotto heimokansojen vapaustaisteluun oli välttämätöntä.⁷¹ Vuonna 1919 lehti oli lähtenyt liikkeelle selvistä Suur-Suomi-tunnuksista ja vaatinut strategiaan syihin vedoten Suomen rajojen ulottamista luonnollisiin uomiinsa Syvärille, Ääniselle, Vienanlahdelle ja Jäämerelle.⁷² Vuoden 1920 alussa se halusi Suomen ja Itä-Karjalan välisen suhteen määrittämistä sopimusteitse.⁷³ Ennen Tarton neuvottelujen alkamista Kai Donner esitti puuttumista heimoalueiden asioihin aktiivisesti, koska helposti voitaisiin miehittää Petsamo. Vienan Karjala voisi Suomesta saadun avun turvin jatkaa Venäjältä eristäytymistään.⁷⁴

Tarton neuvottelujen aikana lehden asenne oli jyrkkä. Venäjän oli muistettava, ettei itsenäisen Suomen valtakunnan muodostamisessa ollut kyse vain erään suomalaisen kansanosan – entisen suuriruhtinaskunnan alueen – itsenäistymisestä, vaan koko Suomen kansan kansallisen kokonaisuuden yhdistämisestä saman valtioaatteen mukaan.⁷⁵ Sopimuksen solmimisen jälkeen lehti kiirehti syyttämään hallitusta siitä, että se voittaja-asemastaan huolimatta oli antanut periksi venäläisille. Eduskunnan oli kieltäydyttävä ratifioimasta sopimusta.⁷⁶ Lehden mielestä pelkurit olivat nyt kirjoittaneet historiaa, mutta tulisi vielä aika, jolloin miehet sitä teoilla sanelevat.⁷⁷

Poliittisessa päivälehdistössäkkin kysymys Itä-Karjalan tulevasta asemasta kytkettiin jo hyvin varhain yleisiin rauhannehtoihin. Jo Rajajoen aseleponeuvottelut olivat olleet lehdille hyvää uutisaineistoa ja tarjonneet aiheita pääkirjoituksiin. Keskustan ja oikeiston lehdet olivat kehottaneet hallitusta varovaisuuteen ja vaatineet Itä-Karjalalle oikeutta itse päättää tulevasta kohtalostaan. Uusi Suomi suorastaan toivoi sotilaspiirien tekävän jotakin asian hyväksi.⁷⁸ Sosialidemokraatit taas kytkivät asian yleiseen hallituspolitiikkaan ja edellisvuoden tapaan vaativat rauhaa.⁷⁹

Tarton neuvottelujen aikana Helsingin Sanomat tuki hallituksen vaatimuksia. Maalaisliiton Ilkka taas vaati Suomenlahden ja Pietarin puolueettomuutta, Petsamoa Suomelle, itsenäisyyttä Vienalle ja Aunukselle ja ainakin autonomiaa Inkerille.⁸⁰ Suomen Sosialidemokraatti

arvosteli koko ajan Suomen hallituksen Venäjän politiikkaa, erityisesti Itä-Karjalan retkiä, mutta sekini halusi Petsamo Suomelle. Itä-Karjalasta voitiin sen mukaan kyllä luopua.⁸¹ Uusi Suomi vaati Itä-Karjalan itseääräämisoikeuden takaamista.⁸² Sopimuksen kirjoittamisen jälkeen eniten nyreissään tuntui olevan Ilkka, joka koko ajan oli kannattanut aktiivista heimopolitiikkaa. Erityinen valituksen aihe oli Repolasta ja Porajärvestä luopuminen.⁸³ Uusi Suomi puolestaan vaati pitämään lujasti kiinni näille pitäjille annetuista takeista.⁸⁴

Rauhansopimuksen ratifioimatta jättämistä ei vaatinut ainoastaan Suunta-ryhmä. Edellä mainittujen rauhaa vastustavien heimoystävien, aktivistien ja maakuntien miesten lisäksi oppositiossa olivat myös eräät liikemiehet, joilla näyttää olleen etuja valvottavanaan Itä-Karjalassa. Asialia olivat myös ylioppilaat.⁸⁵ Sopimuksen solmimisen jälkeen kaikki Suunta-ryhmän tavoin yrittivät estää sen voimaantumista. Mm. Svinhufvud, K. Grotenfelt, Th. Homén, H. Renvall, E.N. Setälä, G. Arokallio ja Tekla Hultin suunnittelivat ratifioinnin estämistä eduskunnassa. Ryhmän pontevasta esiintymisestä huolimatta ei eduskunnasta kuitenkaan löytynyt enempää kuin 27 ratifioinnin vastustajaa.⁸⁶

4.6. Inkerin vapausliikkeet ja niiden tukeminen

4.6.1. Ajatus Suomeen liittymisestä v. 1918

Ensimmäisen maailmansodan alkuvaiheiden aikana inkeriläiset pysyivät täysin lojaaleina Venäjän valtiovalle, mutta pian alettiin Venäjää ja sen ylläpitämiä oloja kritikoida. Kansallinen toiminta laajeni maaliskuun vallankumouksen jälkeen ja se vaihteli muodoiltaan. Inkeriläiset pyrkivät lähinnä turvaamaan maaomaisuutensa ja luomaan eri laitoksensa oman kielen ja kansallisuuden pohjalle.¹ Kesällä 1918 alettiin suunnitella erikoista luonteeltaan itsehallinnollista kuntainliittoa. Sen puuhaajat joutuivat kuitenkin jo valtaan nousseiden bolševikkien epäluulon kohteeksi. Seurasii aseellisia yhteenottoja, jotka alkoivat Länsi-Inkeristä kesällä 1918. Bolševikkien voimien vuoksi kansannousuilla ei ollut minkäänlaisia menestymisen mahdollisuuksia.²

Inkeriläiset hakivat turvaa Suomesta ja Virosta. On hyvin vaikea mennä päättelemään, kuinka suuri osa avunpyynnöistä oli suomalaisien joukkojen taistelun rohkaisemina alkuunpantu ja kuinka paljon

niissä oli pelkästään omalta inkeriläiseltä pohjalta lähtevää pyrkimystä päästä siedettävämpään valtiolliseen asemaan joko Venäjän tai jopa Suomen yhteydessä. Tämän seikan ratkaiseminen ei tässä yhteydessä ole tärkeää. Pienenä esimerkkinä ajatuksista todettakoon kuitenkin, että jo huhtikuun alussa Karjalan armeijakunnan pääesikunnan tiedusteluosasto sai vastaanottaa »inckerinmaalaisen» kirjeen, jossa arvatenkin vakoojaksi tarkoitettu henkilö painotti sitä, että kansa pyytää apua Suomesta, armeijalta, ja on valmis uhraamaan sen puolesta kaiken. Rintaman siirtyessä Inkeriin jokainen olisi valmis kapinaan.³

Jonkinlaisena vastauksena voidaan pitää armeijakunnan pääesikunnan Inkerin johtohenkilöille suuntaamaa vetoomusta, jonka allekirjoituksena oli »Inkerin ystävät» ja jonka sanoman ymmärtämiseksi on muistettava, että Suomi oli lähes kokonaan puhdistettu punaisista, ainoastaan Viipuri oli valtaamatta. Poliittinen tilanne lieneekin määrännyt sanoman varsin optimistisen ja laajoja perspektiivejä tarjoavan sävyn. Nyt katsottiin tulleen ajan, jolloin Suomi-äiti tahtoi pelastaa omat heimoveljensä ja -sisarensa.⁴

Vetoomuksessa tähdennettiin sitä, että vienankarjalaiset olivat ilmoittaneet haluavansa liittyä Suomeen. Ennen kuin Suomen armeija marssisi rajan yli yhdistääkseen Inkerin Suomeen inkeriläisten olisi julkisesti esim. adressin muodossa ilmoitettava sekä hallitukselle että kenraali Mannerheimille haluavansa tätä toimenpidettä. Asiaa oli ryhdyttävä kiireesti valmistelemaan. Vetoomuksessa annettiin yksityiskohtaisia ohjeita, mitä adressissa olisi käsiteltävä.⁵ Kaikilla pyrittiin yhteen tavoitteeseen, osoittamaan Inkeri suomalaiseksi ja Venäjän sortamaksi alueeksi. Jos Inkeri aikoi liittyä Suomeen ja pelastua, sen oli ilmoitettava siitä julkisesti.⁶

Suomen hallitus ei kuitenkaan tukenut kansannousua. Sen vuoksi inkeriläiset alkoivat neuvotella aktivistien kanssa, ja näitä osallistuiakin Inkerin vapaustaisteluihin. Pyrkimykset irrottautua Venäjältä epäonnistuivat kuitenkin täysin.⁷ Heimotyön kannalta on oleellista, että taistelujen aikana pakeni Inkeristä paljon ihmisiä Suomeen, ja näitä ymmärrettävästi kannusti toimintaan halu päästä kerran takaisin kotiseudulle. Toisaalta ei sovi unohtaa, että heidän perustelunaan usein mainitsema kansojen itsemääräämisoikeus oli maailmansodan loppuvaiheessa ja rauhanteoissa hyvin suosittu ja paljon käytetty termi.⁸

Edellä kuvattua aatteellis-poliittista taustaa vasten on ymmärrettä-

vää, että pakolaiset pyrkivät voimakeinoinakin ajamaan asiaansa. Toisaalta Venäjällä v. 1918–19 vallinnut tila ei poliittisesti suinkaan ollut vakaa. Eiväthän neuvostovaltion pysyvyyteen luottaneet tuolloin suuremmatkaan asiantuntijat kuin Inkerin pakolaisten johtomiehet. Viipurissa marraskuulla 1918 pidettiin Pohjois-Inkeristä Suomeen paenneiden kokous, jossa oli läsnä myös joitakin Helsingissä pysyvästi asuvia inkeriläisiä. Tämä kokous päätti pyytää Suomen hallitukselta sensuuntaisia toimia, että niiden perusteella voitaisiin suorittaa vaihtoehtoisesti seuraavat toimenpiteet: 1) koko Inkerin alue saataisiin yhdistetyksi Suomeen, 2) vain Pohjois-Inkeri olisi liitettävä Suomeen, jolloin Pietarin eteläpuolella oleville inkeriläisille olisi saatava sivistyksellinen itsehallinto tai 3) jollei osaakaan Inkeristä voitaisi liittää Suomeen, olisi sille pyydettävä itsehallintoa. Näin kokous määräiti ne puitteet, joissa ehdotukset ja toiveet Inkerin asian ratkaisemiseksi myöhemmin politiikassa ja vielä myöhemmin heimotyössä tulivat liikkumaan.⁹

Yliopettaja P. Toikan johtaman lähetystön oli saatettava toivomukset hallituksen tietoon, ja ne esittävä kirjelmä perusteluineen jätettiin valtionhoitaja Mannerheimille, ulkoministeri Enckellille ja pääministeri Ingmanille. Mainituista herroista, jotka kaikki kyllä osoittivat ymmärtämystä asialle, vain Enckell suhtautui asiaan realistisesti ja neuvoi kokonaan luopumaan ajatuksesta, että Inkeri yhdistettäisiin Suomeen ja kehotti rajoittumaan autonomiaan.¹⁰ Vastauksissa tuli näkyviin Suomen kaksinainen suhtautuminen Inkerin tapahtumiin. Heimokansallisen innostuksen vuoksi ei apua uskallettu suoranaisesti kieltää, mutta esim. Pietarin sijainnin huomioon ottaminen vaati virallisesti pysyttäytymistä inkeriläisten puuhista erillään.

Inkeriläiset kääntyivät nyt Viron avustamisen päätoimikunnan puoleen ja voidakseen neuvotella asioista virallisesti perustivat tammikuun 1919 lopussa *Inkerin väliaikaisen hoitokunnan* edustamaan inkeriläisiä pakolaisia ja laatimaan hyökkäyssuunnitelmaa.¹¹ Viron avustamisen päätoimikunnan lopetettua työnsä Viron vapauduttua neuvotteli hoitokunta vapaaehtoisrykmentti Pohjan Poikien komentajan evl. Kalmin kanssa hyökkäyksestä Länsi-Inkeriin. Kalmin toverina neuvoteltaessa virolaisten kanssa hyökkäykseen yhtymisestä oli Herman Stenberg, jonka aloitteesta asia oli esillä myös Itä-Karjalan komitean kokouksessa, mutta ei aiheuttanut laajempaa toimintaa. Virolaiset edellyttivät suomalaisten mukana oloa, ja näiden vastaus oli ei.¹²

4.6.2. Inkerin Ystävät -järjestö ja pakolaisten hallintoelimet

Tällä välin olivat myös suomalaiset Inkerin ystävät alkaneet kerääntyä yhteen. Pohjana yhteenliittymiselle oli aiemmin mainittu Inkerin Ylioppilaat -järjestön suorittama työ rajan takaa paenneiden inkeriläisten auttamiseksi. Pienen yhdistyksen voimavarat eivät riittäneet pakolaishuollon edes osittaiseen järjestämiseen ja julkisuuden hankkimiseen Inkerin asialle. Suomalaiset oli saatava toimintaan, nimenomaan pyyteettömään ja vapaaehtoiseen huoltotoimintaan mukaan. Viipurilaiseen osakuntaan kerääntyi 2.2.1919 joukko inkeriläisiä, entisiä Pietarin suomalaisia ja suomalaisia heimoystäviä, joista mainittakoon vain prof. K. Grotenfelt, tri Koskimies, tri Väinö Salminen ja tietysti myös Herman Stenberg. Tilaisuudessa tähdennettiin heimoyhteenkuuluvuutta ja kansallisten rajojen merkitystä valtioille. Tällöin myös perustettiin *Inkerin Ystävät* -niminen järjestö.¹³

Yhdistyksen tehtävä oli edistää Inkerin väestön kansallista elämää ja pyrkimyksiä sekä niiden tunnetuksi tekemistä Suomessa.¹⁴ Järjestön puheenjohtajaksi valittiin J. Koivistoinen. Uutisarvoa tuskin lienee toteamuksella, että johtokuntaan valittiin myös maisteri Herman Stenberg. Toteamus puolustaneekin paikkaansa lähinnä siksi, että Stenbergin mukana olo kytki myös Viipurissa toimivan Itä-Karjalan komitean Inkeri-toimintaan.¹⁵ Perustettu järjestö yritti käyttää vaikutuskeinoina niitä kanavia, joista muiden aiemmin perustettujen lähinnä Itä-Karjalan asiaa ajavien järjestöjen yhteydessä on jo ollut puhetta. Se kääntyi hallituksen puoleen ja pyysi tukea pakolaistyölle, toimitti sanomalehtiin Inkerin tilannetta ja asemaa koskevia kirjoituksia, järjesti yhdessä Inkerin väliaikaisen hoitokunnan kanssa rahankeräyksen pakolaisten avustamiseksi ja organisoi maaliskuussa Kansallisteatteriin juhlan, jossa oli läsnä vaikutusvaltainen kutsuvierasjoukko ja jonka tavoitteena oli levittää Inkeri-tietoutta suomalaisille.¹⁶

Uuden järjestön ja Inkerin väliaikaisen hoitokunnan skismaakin aiheuttanut suhde yritettiin järjestää siten, että pyrittiin jonkinlaiseen tehtäväjakoon. Hoitokunnalle jätettiin kaikki valtiollisia asioita koskevat kysymykset ja Inkerin ystävät huolehti muista tehtävistä.¹⁷ Inkerin ystäviä auttoi naisten perustama järjestö, *Inkerin Apu*, joka järjesti Rautuun Inkerin pakolaisten sairaanhoidon. Järjestöjen yhteistoimintapitämien juhlien tuotto käytettiin pakolaistyöhön.¹⁸

Keväällä heimokansallisen innostuksen ja Aunuksen retken aikaan aiottiin tehdä uudelleen hyökkäys myös Karjalan kannakselta. Aie hajotti kuitenkin inkeriläisten yhteisrintaman, sillä monet pakolaiset, mm. Tynni, eivät lainkaan hyväksyneet yhteistyötä aktivistien kanssa eivätkä Suur-Suomi-ajatusta siten tulkittuna, että Inkeri olisi liitetty Suomeen. Toukokuun alussa pidetyssä kokouksessa, johon pohjois-inkeriläisten pakolaisten ohella osallistui huomattava joukko suomalaisia, kuten nimet. E.E. Kaila, J.A. Heikkinen, Hj. Procopé, Mikko Erich, Herman Gummérus ja W. Malmivaara, osoittavat, perustettiin *Inkerin avustuskomitea* pakolaisia varten. Sen tehtäväksi tuli myös toimia Pohjois-Inkerin vapauttamiseksi. Keväällä alkoi Helsingissä ilmestyä myös *Inkerinmaa*-niminen aikakauslehti.¹⁹

Inkerin pohjoisosaa koskettava toiminta sai kuitenkin jatkua, sillä heinäkuussa Raudussa kokoontui lähes 400 inkeriläistä pakolaista, jotka hyväksyivät Inkerin autonomiaa koskevan vaatimuksen. Inkeri muodostaisi Suomen, Viron ja Itä-Karjalan kanssa liittovaltion ja pyrki erilleen kaikesta venäläisestä holhouksesta.²⁰ Tämä kokous asetti asioiden käsittelyä varten elimen, joka otti nimekseen *Pohjois-Inkerin väliaikainen toimikunta*, ja joka myöhemmin muutettiin *Pohjois-Inkerin väliaikaiseksi hoitokunnaksi*. Hoitokunta toimi Raudussa ja Kirjasalon vapautetulla alueella. Raudun kokouksen jälkeen alkoivat säännölliset pakolaisten *edustajakokoukset*, joita pidettiin noin joka kolmas kuukausi.²¹

Uuden elimen perustaminen sai kirpeää kritiikkiä Inkerin väliaikaiselta hoitokunnalta, ja mm. Tynni kirjoitti kokouksen sihteerille erittäin katkerasti siitä, että Inkeri ei koskaan pääse irti Venäjältä eikä Suomi koskaan tee eletäkään asian puolesta, koska kolme neljäsosaa eduskunnasta vastustaa tällaisia toimia.²² Hyökkäyksen sekä lännessä että pohjoisrintamalla päätyttyä epäonnistumiseen katsottiin Pohjois-Inkerin sotaretken kompromettoineen koko Inkerin asian.²³

Inkerin taistelujen päätyttyä Länsi-Inkerissä toiminut Inkerin väliaikainen hoitokunta kadotti selustatukensa ja inkeriläisiä edustamaan joutui lähes kokonaan Pohjois-Inkerin hoitokunta. Muodollisesti oli tosin vuoden 1920 alussa perustettu jälleen uusi Inkerin väliaikainen hoitokunta, jonka kokoonpano osoittaa jonkinlaisen sovun aikaansaamista.²⁴ Hoitokunta yritti aktiivisesti vaikuttaa rauhanneuvotteluihin ja mm. Rajajoen neuvottelujen edellä se esitti kolme vaihtoehtoa Inkerin kysymyksen ratkaisemiseksi. Sen mielestä valittavana oli

maakunta-autonomia, kulttuuriautonomia tai Inkerin liittäminen Suomeen, mitä se itsekään asiaa hallitukselle esittäessään ei pitänyt realistisena mahdollisuutena. Inkerin kysymyksen ratkaisi rauhanneuvottelija valmistelevalle aluejaosto, jonka mielestä Inkeri missään tapauksessa ei saanut tulla rauhanteon esteeksi.²⁵

Inkeriläisten ja suomalaisten ponnistelujen tulokset supistuivat siihen, että Venäjän valtuuskunta antoi rauhansopimuksen allekirjoittamistilaisuudessa hyvin tunnetun lausunnon, jonka mukaan Inkeriin oli mahdollisuus järjestää kulttuuriautonomia.²⁶ Jo alkuvuodesta 1920 oli Viro solminut rauhan, ja rauhansopimuksen perusteella osa kansallisen Inkerin alueesta liitettiin uuteen reunavaltioon, jolloin muodostui heimotyössä tutuksi tullut käsite *Viron Inkeri*.

4.7. *Länsipohja ekspansioajattelun kohteena*

4.7.1. Länsipohjan kysymyksen ajankohtaistuminen v. 1918–1919

Länsipohjan suomalaisen väestönosan hyväksi ei Skogmanin jälkeen tehty paljoakaan työtä muutamia edellä mainittuja lehtikirjoituksia ja purkauksia lukuunottamatta. Ruotsin hallituksen 1800-luvun lopulla muuttuneen koulupolitiikan vuoksi alettiin kuitenkin erityisesti Suomen ylioppilaspireissä tuntea tarvetta tehdä jotain konkreettistakin asukkaiden hyväksi. Pohjois-pohjalaisen osakunnan jäsenet kiinnittivät huomionsa Länsipohjassa asuvien suomalaisten tilaan ja Ruijan suomenkieliseen väestöön jo osakunnan perustamisesta¹ lähtien. Ruijaan lähetettiin suomenkielistä kirjallisuutta.² Jotkut osakuntalaiset kävivät paikan päällä tutustumassa Länsipohjan suomalaisten oloihin. Sota-aikana Itä-Karjalaa varten perustettua rahastoa päätettiin käyttää myös Länsipohjassa tehtävään sivistystyöhön. Osakunnan tilaisuuksissa esitelmöitiin ja keskusteltiin politiikasta, jota Norja harjoitti Ruijassa ja Ruotsi Länsipohjassa;³ esim. maailmansodan puhkeamisvuonna Uno Hannula, myöhemmin Pohjolan Sanomien pitkäaikainen toimittaja, esitelmöi Länsipohjan ruotsalaistamisesta.⁴

Länsipohjan asia tuli esille kuitenkin vasta 1918, lähes samoihin aikoihin kun Suomen hallituksen virallinen Itä-Karjalan politiikka alkoi. Kysymys oli tässä vaiheessa kuitenkin lähinnä Jäämeren ranni-

kon herättämästä kysymyksestä, siis Suomen pääsystä Jäämerelle. Toisaalta ruotsalaisten mielestä oli edullista tukea Suomen Itä-Karjalan politiikkaa, jotta Ahvenanmaan kysymys voitaisiin ratkaista heille edullisesti.⁵

Mielenkiintoista on, että ruotsalaiset hyvin valppaasti seurasivat Vaasan senaatin Jäämeren suuntaan kohdistuvia aikeita. Mielenkiinto ei näytä olleen pelkästään Suomen hallituksen toimiin reagointia vaan aktiivista tilanteen seuraamista, jopa niin aktiivista, että voidaan kysyä, kummalla puolen Pohjanlahtea käynnistettiin keskustelu Länsipohjan kysymyksestä. Asiaa nimittäin valmisteltiin Ruotsissakin vuodesta 1918 alkaen. Mainittuna vuonna painettiin Ruotsissa lentokirjanen »Skola delar av Västerbotten tillfalla Finland». Kirjan julkaiseminen sinänsä ei hämmästyttä, mutta se esitettiin myös Ruotsin hallituksen jäsenille 26.1.1919.⁶ Ruotsin valtionarkistossa taas laadittiin selonteko Länsipohjan kirkollisista ja sivistyksellisistä oloista sekä historiasta.⁷ Ensiksi mainitussa kirjasessa tähdennettiin sitä, että Haminan rauhasta lähtien periruotsalaisia alueita oli kuulunut Suomeen.⁸ Ainoat Ruotsiin kuulumattomat mutta silti ruotsalaiset maat olivat Ahvenanmaa ja Venäjän Länsipohja Lapin alueineen. Ne oli liitettävä Ruotsiin.⁹

Valtionarkistossa laadittu promemoria osoittaa, että Länsipohjaa ei tehnyt tärkeäksi kielikysymys eikä väestöstä huolehtiminen vaan alueen strategisen aseman ainakin luuloteltu muuttuminen, ennen kaikkea siksi, että sotaa käytiin Pohjanlahden toisella puolella.¹⁰ Ruotsin valtiovalta halusi murtaa alueen eristäytyneisyyden parantamalla kulkuvälineitä ja kehittämällä koululaitosta siten, että suomalaisväestölle annettiin mahdollisuus oppia ruotsia.¹¹

Suomalaisväestön asennetta ruotsalaistamiseen käsiteltäessä osoitettiin, että kielikysymyksen kärjistäjänä oli ollut työllisyyden lisääntymisen puuteollisuuden, rakennustyön sekä rauta- ja kaivosteollisuuden myötä. Ruotsia taitavia alempia työnjohtajia tarvittiin nyt entistä enemmän. Väestö joutui aikaisempaa useammin tekemisiin pelkästään ruotsia osaavan henkilökunnan kanssa. Sen valintamahdollisuudet oli supistettu joko ruotsalaistumiseen tai venäläistymiseen, sillä suomalaisuutta ei otettu huomioon lähinnä siksi, että Suomen katsottiin Venäjän puristuksessa hyvin pian tuhoutuvan.¹²

Agronomi Wanhaisen laatimassa muistiossa¹³ tarkasteltiin myös Länsipohjan asukkaiden käsitystä kansallisuudestaan ja asennetta

Suomeen. Wanhaisen mielestä kansallisuus oli väestölle tiedostamaton käsite. Vaikka se kutsui itseään nimeltä finnar, vain Tornionlaaksossa he lukivat itsensä suomalaisiksi. Kansallistietoisuutta hämärsi koululaitos.¹⁴ Wanhaisen mielipidettä vastusti muistioon liittyvässä toisessa selonteossa konsistorinnotaari Carlgren, jonka mielestä Ruotsin koulutuspolitiikka oli alusta pitäen tyydyttänyt suomalaisväestöä.¹⁵

Toisaalta Ruotsissa pelkästään reagoitiin Pohjanlahden tällä puolen ilmaistuihin ajatuksiin. Vuoden 1919 tammikuun lopussa utrikesdepartementet raportoi Helsingin lähettiläälle »Suomalaisten agitaatiosta Länsipohjassa» ja sanoi saaneensa tiedot lehdistä ja muilta tiedonvälittäjiltä. Niiden mukaan Suomessa oli alettu toimia agitaation käynnistämiseksi Norrbottenin suomalaisväestön keskuudessa. Tavoitteena oli saada Länsipohjan suomalaisalue Suomelle.¹⁶ Ministeriö yksilöi väitteensä niin pitkälle, että sanoi Torniossa perustetun erityisen järjestön asiaa ajamaan.¹⁷

4.7.2. Länsipohjan toimikunta

TOIMIKUNNAN PERUSTAMINEN JA SUURSUOMALAINEN JULISTUS

Utrikesdepartementin väite piti paikkansa. Suomen puolella oli alettu toimia. Vuoden 1919 alussa kansanopistonjohtaja J.E. Tuompo ehdotti sellaisen järjestön perustamista, joka valvoisi Länsipohjan suomenkielisen väestön etuja. Ajankohta lienee huumannut suunnittelijoita, sillä esim. Tuompon mielestä järjestön olisi pyrittävä saamaan tulevissa rauhanneuvotteluissa ja rajantarkistuksissa Suomen raja siirtymään Kainuunjoelle saakka.¹⁸

Järjestö, jonka nimeksi tuli *Länsipohjan toimikunta*, perustettiin Torniossa 14.1.1919 kokouksessa, johon osallistuivat Peräpohjolan kotiseutuyhdistyksen, Nuorisoseurojen liiton, opettajayhdistyksen ja Tornion raittiuspiirin edustajat.¹⁹ Valmisteluja lienee tehty aikaisemmin, koska opettaja Liedes alusti aiheesta »Toimikunnan tulevat tehtävät». Alustaja vaati Länsipohjan asialle mahdollisimman suurta julkisuutta ennen rauhan solmimista, Pohjois-Ruotsiin suomenkielistä, suomalaisisänmaallista sanomalehteä, vuosittain ainakin yhdelle alueen asukkaalle opiskelua suomalaisessa kansanopistossa, Länsipohjan »suomalaisiin» kouluihin oppilaita ja opiskelijoille mahdollisuutta päästä yliopistoihin. Liedeksen alustus huipentui vaatimukseen, että

Länsipohja oli tulevassa rauhankonferenssissa luovutettava Suomelle. Toimikunnan työ ei ennen päättyisi.²⁰

Alustuksen periaatteet hyväksyttiin. Länsipohjaan päätettiin perustaa »Suomalaisuuden liitto» välittämään yhteyttä alueen ja Suomen välillä. Länsipohjan asian käsittelyn vauhdittamiseksi aiottiin kierto- kirjeitse kääntyä »sopivien henkilöiden» puoleen ja toimittaa Ranskan ja Englannin lehdille Länsipohjan kysymystä valaisevaa aineistoa,²¹ joten toimikunnan työsuunnitelma muistutti varsin paljon esim. karjalaisten asialla olleiden järjestöjen menettelyohjeita.

Toimikunta julkisti varsinaisen ohjelmansa helmikuun alussa. Sitä levitettiin erillisenä lentolehtisenä ja julkaistiin sivunkokoisena julistuksena *Pohjolan Sanomissa*. Ohjelmassa toimikunta pyysi vastaanottajia kannattamaan viisikohtaista ehdotustaan, jonka johtoajatus oli: ruotsalaisia emme ole, emmekä venäläisiksi voi tulla, vaan olemme ja tahdomme – missä hyvänsä olemmekin – olla suomalaisia.²²

Julistuksen muutenkin hyvin kansallisessa ja ruotsalaisvastaisessa sanomassa syytettiin ruotsalaisia Länsipohjan suomalaisen kansanosan sortamisesta. Suomalaisen ja mahdollisesti ulkomaidenkin mielenkiinto oli saatava 40 000 sorretun suomalaisen puolelle. Heidän hyväkseen ehdotettiin julistuksessa samoja toimia, mitä opettaja J. Liedes alustuksessaan toimikunnan perustamiskokouksessa oli vaatinut. Julistus päättyi myös samoin kuin mainittu alustus. Kansojen itsemääräämisoikeuden kannalta selvä asia oli, että kansallisesti, maantieteellisesti ja historiallisesti maamme osia olevat alueet yhdistettäisiin Suomeen.²³ Julistuksen oli allekirjoittanut kaikkiaan viisitoista henkilöä.²⁴ Ylioppilaslehti kiirehti toukokuussa tukemaan toimikunnan ehdotuksia.²⁵

Julistusta levitettiin toimikunnan julkaiseman lentokirjasen mukana.²⁶ Kirjasesta paljastuu tausta, johon toiminta Länsipohjan suomalaisten hyväksi nojautui. Suomalaiset kohtelivat maassaan olevia ruotsinkielisiä monin verroin paremmin kuin ruotsalaiset Länsipohjan suomalaisia, vaikka maassamme asuvalla yläluokalla oli otsaa suunnitella jos mitä.²⁷ Ruotsalaiset taas halusivat kuumeisesti tehdä Länsipohjan suomalaiset mieleltään ja kieleltään ruotsalaisiksi ja kehtasivat kutsua menettelyä Norrbottenin sivistämiseksi.²⁸

Kirjasen mukaan ruotsalaistamista toteuttivat kansakoulunopettajat ja papit, joiden toiminnasta esimerkkinä mainittiin ns. iltakoulukursien järjestäminen. Pappien mielestä rippikoululaiset eivät koulusta päästyään riittävästi käyttäneet ruotsia ja unohtivat siksi kielitaitonsa.

Kirjasen mukaan maaherra Sydow kannatti pappien työtä ja oli itse ehdottanut että valtiovalta myöntäisi 6 000 kruunua suomalaisten lasten lähettämiseksi Etelä-Ruotsiin kieltä oppimaan. Vanhempien karsaasta suhtautumisesta huolimatta keinoa oli jo käytetty.²⁹ Koulu- ja pappien ohella pahimpia ruotsalaistuttajia olivat Matarengin kiihkoruotsalainen kansanopisto,³⁰ Haaparannan oppikoulu, seminaari ja Luulajan seminaari. Wanhaisen tavoin kirjasessa tähdennettiin taloudellisten yritysten tuoneen ruotsalaisainesta alueelle. Valtion virkamiehet lopulta vauhdittivat suomalaisuudelle muutenkin epäsuotuisaa kehitystä.³¹ Kirjasen lopussa paljastettiin, että kaikella edellä sanotulla haluttiin Ahvenanmaan ja Länsipohjan kysymykset rinnastaa. Ruotsi vaati Ahvenanmaata, joka kansallisten, maantieteellisten ja historiallisten ominaisuuksiensa vuoksi kuului Suomeen. Samojen piirteiden vuoksi Länsipohja oli Suomea.³²

OHJELMAN VASTAANOTTO

Epäluuloja jo aiemmin tunteneet ruotsalaiset ristivät toimikunnan välittömästi »torniolaiseksi valloituskomiteaksi»,³³ ja sen puuhut herättivät Ruotsissa pahennusta. Utrikesdepartementin mielestä Ruotsin Länsipohjan politiikka ei oikeuttanut tällaista hyökkäystä. Väestö ei halunnut liittyä Suomeen. Valtiovalta oli ryhtynyt selontekojen valmisteluun siksi, ettei se voinut vastaan sanomatta sivuuttaa asiaa. Helsingissä toimivaa lähettilästä kehoitettiin tähdentämään Suomen ulkoministerille, kuinka sopimattomia ja maiden välisiä suhteita vahingoittavia mainitunlaiset julistukset olivat.³⁴

Myös Ahvenanmaan asian vuoksi Utrikesdepartementet oli varuillaan, ja sieltä ilmoitettiin Westmanille, että jos Suomen ulkoministeri agitaatiosta puhuttaessa viittaisi Ahvenanmaahan ja ruotsalaisiin, lähettilään oli torjuttava vihjaus ja selvitettävä asia. Ahvenanmaalla kansa halusi yksimielisesti liittyä entiseen emämaahan. Länsipohjassa taas väestöä keinoitekoisesti kiihotettiin ja pyrittiin aikojen alusta Ruotsiin kuulunut maankolkka irrottamaan elimellisestä yhteydestään.³⁵

Suomessakaan komiteaa ei otettu vastaan niin innostuneesti ja myönteisesti kuin perustajat olivat odottaneet. Toimikunnan omastaan mielestä suomalaisia ei kiinnostanut Länsipohjan kysymys.³⁶ Toimikunnan antama julistus oli vaikuttanut aivan päinvastoin kuin oli ollut tarkoitus. Ruotsalaisten epäluulo ja lievän agressiivinen

mieliala suomalaisten pyrkimyksiä kohtaan kasvoi. Vastavetona toimikunnan puuhille ja estääkseen agitaation Pohjois-Ruotsin viranomaiset epäivät toimikunnan jäseniltä ja heidän ruotsinpuoleisilta yhdysmiehiltään pääsyn rajan yli.³⁷ Edellä mainitut tekijät lienevät vaikuttaneet siihen, että toimikunta tarkisti ohjelmaansa. Hannula esitti jo huhtikuussa, että tavoitteena oli vain Länsipohjan suomenkielisen väestön kansallisuuden säilyttäminen. Rajan siirrosta ei puhuttu mitään.³⁸

Toimikunnan merkitys oli lähinnä propagandistinen. Ruotsalaisten lisäksi norjalaisetkin kiinnittivät huomionsa tähän Torniossa toimivaan »agitatsioonitoimikuntaan». Suomen Norjassa toimiva lähettiläs taas katsoi, että Suomen hallituksen olisi pitänyt huomauttaa toiminnan vahingollisuudesta. Hänen mielestään toimikunta palvelisi maataan parhaiten, jos välittömästi lopettaisi toimintansa. Norjalaisten epäluulon syynä hän piti pelkoa, että suomalaiset aloittaisivat agitaation myös Pohjois-Norjassa.³⁹

Keskustelu Länsipohjan alueen kuulumisesta joko Ruotsiin tai Suomeen oli niin teoreettinen ongelma, että sillä ei ollut hetken ailahdusta lukuunottamatta minkäänlaista perustaa Pohjanlahden kummallakaan puolella. Länsipohja kuului niin kiistämättömästi Ruotsiin, ettei asiaa voinut asettaa kyseenalaiseksi. Ruotsin Länsipohjassa harjoittama kieli- ja koulupoliittikka oli kuitenkin otettu esiin, ja siitä löytyi aineistoa pitempäänkin dialogiin etenkin sitten kun siirryttiin kiistassa paikalliselle tasolle,⁴⁰ kysymykseen, millä oikeudella Ruotsi oli tehty virastojen ja koulujen kieleksi. Valtiovalta tähdensi kunnallisten kouluneuvostojen itse päättäneen asian jo varhain. Suomenkieliset puolestaan väittivät, että valtio oli asian ratkaissut.⁴¹ Juuri kielikysymyksestä keskusteltiin pitkin 1920-lukua aika ajoin kiivaastikin. Sitä ennen Länsipohjan asia tuli näkyvästi esiin vielä Ahvenanmaan kysymyksestä 19.10.1919 pidetyssä Tampereen kokouksessa, jonka hyväksymissä ponsissa vaadittiin mm. Suomen hallitusta toimimaan niin, että Ruotsi myöntäisi Länsipohjan suomalaisille kaikki ne kielelliset ja kansalliset oikeudet, jotka Suomi oli myöntänyt suomenruotsalaisille.⁴² Ponsilla, kokouksilla ja julkilausumilla ei ollut mitään vaikutusta Suomen hallituksen ulkopoliittikkaan, jossa suuret poliittiset, ulkopuolelta tulleet virikkeet määräsivät menettelytavan eri kysymyksissä.

Venäjän rajamaihinsa kohdistaman yhtenäistämispoliittikan aikana Itä-Karjalan kysymys oli siirretty lopullisesti poliittiselle alueelle. Aktivistit omaksuivat Itä-Karjalan kysymyksen toimintaohjelmaansa. Toisaalta suurlakon jälkeen v. 1906 perustettu Vienan Karjalaisten Liitto oli kauan tehnyt mielipiteenmuokkaustyötä alueen hyväksi. Samaa toimintaa olivat suorittaneet osakunnat. Venäjän vallankumouksen muutettua yleispoliittista tilannetta Karjala-harrastus sai uusia ulottuvuuksia. Alkoi valtiovallan harjoittama politiikka, joka eri muotoja saaden pyrki Itä-Karjalan liittämiseen Suomeen. Hallitusta painostivat erilaiset pysyvät ja tilapäiset ryhmittymät, joiden varsin heterogeenisten tavoitteiden yhdistävänä piirteenä oli Suur-Suomi-ohjelma.

Suomen taholta Itä-Karjalaan kohdistuneisiin vaatimuksiin sekaantui Itä-Karjalassa itsestään tapahtunut karjalaiskansallinen herääminen, jonka poliittiset tavoitteet eivät olleet yksiselitteisiä, vaan vaihtelivat autonomia-vaatimuksesta Suomeen liittymisaikeseen. Aiemmin Suomen puolella toiminut ja Vienan Karjalaisten Liitosta Karjalan Sivistysseuraksi 1917 muuttunut karjalaisjärjestö asettui tukemaan ja ohjaamaan itäkarjalaisten, lähinnä vienalaisten pyrkimyksiä. Se toimi aktiivisesti itse Itä-Karjalan alueella suorittaen valistus- ja propagandatyötä. Se yritti vaikuttaa myös Suomen poliittisiin päätöksiin. Viipurissa perustettu Karjalan Kansalaisliitto taas perusti propagandaelimekseen Itä-Karjalan komitean, jonka tehtäväksi tuli suorittaa propaganda- ja valistustyötä siltä pohjalta, että Itä-Karjala ja Suomi muodostaisivat yhtenäisen Suur-Suomen. Komitea toimi Suomessa ja pyrki vaikuttamaan suomalaisten mielipiteisiin.

Maa- ja poliittisen tilanteen muutos sai myös inkeriläiset pyrkimään vapauteen ja Suomen yhteyteen. Vapaustaistelujen epäonnistuttua tarvittiin järjestö huolehtimaan avustustoimista. Tätä työtä yritti suorittaa suomalaisten toimesta perustettu Inkerin Ystävät -järjestö, Vuoden 1919 alussa perustettu Länsipohjan toimikunta halusi liittää Länsipohjan Suomeen. Ajatuksella ei ollut laajempaa katetta Pohjanlahden kummallakaan puolella.

5. Suur-Suomi-politiikan perintö 1920-luvun alussa

5.1. *Itä-Karjalan nousu v. 1921–22*

5.1.1. Suomi ja Karjalan työkansan kommuuni

Suomen Itä-Karjalan politiikan perusteet, heimokansallinen innostus ja usko kansojen itsemääräämisoikeuteen,¹ eivät olleet tuottaneet tulosta. Tarton rauhansopimus vahvisti kansainvälisoikeudellisestikin Neuvosto-Venäjän suvereniteetin Itä-Karjalassa, joten alueen vapauttamisajatus täytyi Suomen virallisessa ulkopoliitikassa unohtaa.² Rauhansopimus ei toisaalta määrittänyt tapaa, jolla hallitus olisi saattanut valvoa autonomiatakuiden kestämistä. Mielenpitemuutoksen ainoa kanava oli rauhansopimuksen toimeenpanon aiheuttamia kysymyksiä käsittelemään perustettu suomalais-venäläinen keskussekakomitea, jonka neuvostovenäläiset edustajat väittivät, että Tarton neuvottelujen pöytäkirjassa mainitut takuut oli annettu ainoastaan informaatiomielessä. Vasta lokakuussa 1921 sovittiin, että suomalaiset voisivat tehdä kysymyksiä, joihin neuvostovenäläisten tuli vastata.³ Kysymysten tekeminen viivästyi, sillä Vienan Karjalassa puhkesi ilmikapina.

Neuvostovaltio oli nimittäin jo aiemmin ratkaissut Itä-Karjalan ongelman ja perustanut Karjalan työkansan kommuunin. Asioita hoitivat siellä suomalaiset kommunistit,⁴ kärjessä E. Gylling. Heidän politiikkansa ei karjalaisuuden kannalta ollut suinkaan negatiivista. *Churchill* onkin huomauttanut siitä kummallisesta historiallisesta yhteensattumasta, että suomalaiset kommunistijohtajat juuri siinä hallituksessa, jota heidän maanmiehensä yrittivät kaataa, pyrkivät säilyttämään Itä-Karjalan autonomian ja kommuunin ei-venäläisen luonteen.⁵

Alistuminen neuvostovaltaan ei kuitenkaan tapahtunut sopuisasti. Kun Suomi luovutti 14.2.1921 muodollisesti valtuutensa Neuvosto-Venäjälle sekä Repola että Porajärvi kieltäytyivät paikallisen 50-miehisen miliisin turvin tunnustamasta kommuunia sopimuksessa tarkoitetuksi autonomiseksi alueeksi. Neuvottelut eivät auttaneet, ja neuvostohallitus lähetti joukkoja huhtikuussa 1921 miehittämään kyseisiä kuntia.

Miliisi riisuttiin aseista, mutta osa sen jäsenistä pakeni Suomeen.⁶ Kapinan syttymiseen ja leviämiseen vuoden 1921 lopulla lienee kuitenkin suureksi osaksi ollut syynä punaisen hallinnon tehottomuus, minkä seurauksena asukkaat joutuivat kärsimään jopa suoranaista nälkää.⁷ Joka tapauksessa kansannousu oli tapahtuma, joka pakotti rajan tällä puolen sekä virallisen valtiovallan että yksityiset ja kansalaisjärjestöt ottamaan kantaa.

Karjalaisten oma toiminta Suomessa oli yritetty järjestää Tarton rauhan jälkeen uudelleen, sillä erilaiset toimi- ja hoitokunnat eivät enää vastanneet tarkoitustaan. Merkityksekkäimmäksi elimeksi tuli vuoden 1921 alussa Helsinkiin muodostettu *Karjalan keskushallitus*, johon kuuluivat sekä Vienan että Aunuksen edustajat ja joka sittemmin vuoden 1921 lopussa asetti *Karjalan ulkomaisen valtuuskunnan*. Keskushallitus julkaisi myöhemmin Karjalan oikeustaistelua ja Karjalan kysymystä käsittelevää aineistoa.⁸

Lokakuun puolivälissä 1921 Karjalan nousua johtaneet metsäsisseiksi itseään kutsuvat »aktivistit», joihin kuuluivat sekä metsiin miliisiin hajottamisen yhteydessä paenneet että Suomen puolelle siirtyneet jäsenet, kääntyivät Suomen, Viron ja Puolan hallitusten sekä Amerikan Punaisen Ristin puoleen avun saamiseksi pyrkimyksilleen, joiden keskeiseksi osaksi ilmoitettiin Karjalan vapauttaminen Venäjältä. Marraskuun alussa kaksi rykmenttiä käsittävä metsäsisiosasto vetosi myös Suomen kansaan ja Pohjanmaan talonpoikiin.⁹ Suomesta värvättiinkin Vianaan noin puolituhatta vapaaehtoista, jääkäreitä osallistui retkeen 28, ja majuri Talvelasta tuli pian ylipäällikkö.¹⁰

Suomessa harjoitettu avustus- ja värväystoiminta aiheutti sekä ulko- että sisäpoliittisia seurauksia. Sosialidemokraatit tekivät asiasta välikysymyksen,¹¹ ja neuvostohallitus syytti Suomea kapinan provokoinnista. Asiasta kehittynyt pitkä noottienvaihto vahingoitti maiden keskinäisiä suhteita.¹² Itä-Karjalassa taas kapinoitsijoiden asema kävi kestäättömäksi neuvostohallituksen keskitettyä vuoden 1921 lopulla joukkoja alueelle. Helmikuussa 1922 viimeiset sissit perääntyivät Suomen puolelle.¹³

5.1.2. Kansankokouksia ja mielenilmaisuja Itä-Karjalan puolesta

HEIMOJÄRJESTÖJEN TOIMINTA

Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan komitea kokoontui Vienasta tulleiden tietojen vuoksi marraskuun lopulla. Komitean toiminnan luonnetta kuvaa se, että kokouksessa ei käsitelty värväykseen tai muuhun aktiiviseen toimintaan liittyviä kysymyksiä vaan karjalaisten avustamisen taloudellista ja propagandistista puolta. Päätöksen mukaan bolševikeista vapautuneiden Karjalan osien huolto oli turvattava, mikä edellytti Suomesta Karjalaan ulottuvan etappiyhteyden järjestämisestä. Suojärven radan rakentamista oli kiirehdittävä ja rata saatava mikäli mahdollista ulottumaan Suomen rajalle saakka.¹⁴ Asian esittelijä maisteri Supinen ilmoitti pohjustaneensa ratahanketta keskustellessaan asiasta kauppaministerin kanssa. Hallitustasolla oli hankkeeseen suhtauduttu hyvin positiivisesti. Supinen matkusti joulukuun alussa Suojärven ratatyömaalle tutkimaan mahdollisuuksia töiden jouduttamiseksi.¹⁵

Propagandasiihteri Stenberg oli yhteydessä ulkoministeri Holstiin, joka Stenbergin kertoman mukaan oli toivonut voimakkaampaa propagandatoimintaa Itä-Karjalan puolesta etenkin Amerikassa. Myös heimopakolaisten keskuudessa suoritettua valistustyötä oli ulkoministerin mielestä tehostettava.¹⁶ Kansannousun aikaan komitea julkaisikin Stenbergin laatiman tanskankielisen version teoksesta »Kauko-Karjala suhteessaan Venäjään ja Suomeen». Kuten edellisissäkin laitoksissa muuttunut ulkopoliittinen tilanne kuvastuu tässäkin kirjasessa.¹⁷ Komitea levitti teosta mm. Pohjoismaiden sanomalehtimieskongressin jäsenille ja erään Suomessa vierailleen tanskalaisjärjestön jäsenille.¹⁸

Komitea tuki aatteellisesti itäkarjalaisten kapinaliikettä, otti osaa aineellisen avun keräämiseen ja innosti kansalaisia avustamaan pakolaisia. Se jatkoi tietojen toimittamista ulkomaisten lehdille, ja kirjallisuussiihteri yritti yksityisellä ulkomaanmatkallaan valaista asiaa sanomalehtimiehille ja vaikutusvaltaisille yksityishenkilöille. Komitean jäsenet taas selostivat Itä-Karjalan kysymystä Suomessa vierailulla oleville ulkomaalaisille. Vielä syksyllä 1922 Stenberg sekä karjalaisten luottamusmiehet Mitro ja Keynäs puhuivat asiasta vanhastaan Suomi-ystäväksi tunnetulle hollantilaiselle professorille, van der Vlugtille.¹⁹

Vaikka Karjalan Sivistysseura olikin jäänyt syrjään Itä-Karjalaa

koskettaneista ratkaisuihin kysymyksen kuumimmassa vaiheissa v. 1919, johtokunnan jäseniä osallistui jatkuvasti asiasta käytyihin poliittisiin neuvotteluihin sekä Suomessa että Vienan Karjalassa.²⁰ Toiminta järjestönä oli kuitenkin varovaista.²¹ Kansannousu pakotti kuitenkin ottamaan asiaan kantaa. Joulukuun alussa Jyväskylässä pidetyssä kokouksessa Leo Pankkonen kuvasi tilannetta Karjalan rintamalla, ja Keynäs selosti Itä-Karjalaa koskevaa poliittista toimintaa. Kokouksellisuuden mukaan kaikki mukana olleet innostuivat asiasta ja varsinkin nuoret miehet olivat innokkaita lähtemään mukaan. Laadituissa pöytäkirjoissa nuoria asekuuntoisia miehiä kehoitettiin lähtemään Itä-Karjalaan ja muita auttamaan vapaustaistelua voimiensa mukaan. Samassa yhteydessä kokous valitsi edustajat Helsingissä toimivaan Itä-Karjalan avustuskeskukseen.²²

Poliittisesti kireästä tilanteesta ja akuutista avun tarpeesta huolimatta seura halusi huolehtia rajan taakse jääneiden henkisestäkin tilasta. Juuri kansannousun aikoihin se suunnitteli lähettien toimittamista metsäisillä alueilla oleville alueille valistustyöhön. Yksi stipendiaatti ehtikin matkustaa Itä-Karjalaan,²³ mutta toiminta ei ehtinyt kestää kauan, sillä vuoden 1922 alussa seura lopullisesti menetti kosketuksen vaikutusalueeseensa. Uusia tehtäviä oli kuitenkin tarjolla. Jo v. 1918 oli päätetty avustaa Vienan vapaussodassa kärsineitä. Kesällä 1921 seura oli päättänyt huolehtia Kuusamon pakolaisleirillä olleiden sijoittamisesta muualle ja avustaa opiskelevaa pakolaisnuorisoa.²⁴

VAPAAEHTOINEN AVUSTUSTYÖ JA MIELENILMAISUT

Heti taistelujen alettua pidettiin Helsingissä *Itä-Karjalan yhdistyksen* perustava kokous, jossa tutkittiin mahdollisuutta järjestää ulkomailla propagandaa bolševikkivaltaa vastaan nousseiden puolesta. Myös Itä-Karjalan taloudellisesta auttamisesta keskusteltiin. Tämän yhdistyksen toiminnasta ja merkityksestä ei ole tietoa. Ilmeistä on, että sen jäsenet toimivat Itä-Karjalan kansannousun hyväksi yksityishenkilöinä enemmän kuin yhdistyksenä. Varmuutta ei myöskään ole, kenen tai keiden aloitteesta perustava kokous kutsuttiin koolle. Todennäköisesti aloitteen tekivät yksityishenkilöt, joiden erilaisiin tavoitteisiin eri syistä kuului Itä-Karjalan asian harrastaminen.²⁵ Ajatuksen takana näyttää olleen myös Itä-Karjalan komitea.²⁶

Marraskuun puolivälin jälkeen kiirehtivät suomalaiset »Karjalan ystävät» sekä hallituksen että eduskuntaryhmien puheille painostaak-

seen niitä toimimaan kapinaan nousseiden puolesta. Lähetystön käynti maalaisliiton eduskuntaryhmän luona kuvaa kävijäin suunnitelmia, sillä hallituksen jälkeen Karjalan ystävät kääntyivät ensimmäiseksi maalaisliiton puoleen, koska delegaation puheenjohtajan K.N. Rantakarin mielestä »Karjalan asia oli aina ollut maalaisliiton edustajien sydäntä lähellä». Lähetystö pyysi Punaisen Ristin apua, rahaa ja viljaa ja vapaaehtoisille mahdollisuutta osallistua taisteluun. Hallituksen oli informoitava ulkovaltoja Karjalan kurjista oloista ja Tarton sopimuksen laiminlyönneistä. Suomen tai jonkun muun valtion oli tarjouduttava kiistan välittäjäksi, ja venäläiset oli saatava luopumaan käsityksestä, että karjalaiset eivät puolustautuisi aseellisesti.²⁷

Lähetystölle vastanneen²⁸ Alkion mielestä jokainen jäsen yksityishenkilönä puolusti Itä-Karjalaa, vaikka edustajat ryhmänä eivät vielä olleet ottaneet asiaan kantaa. Karjalaan oli saatava elintarvikkeita ja ambulanssi, mutta Suomen sekaantuminen taisteluihin oli hänen mielestään suurvaltapolitiittinen kysymys.²⁹ Yhtä suopeasti suhtautui lähetystön esittämiin näkökohtiin kokoomuspuolueen eduskuntaryhmä, jonka mielestä kansannousua oli tuettava. Eduskunnan oli myönnettävä hallitukselle rahaa, ja yleinen rahan ja viljan keräys oli järjestettävä.³⁰ Jälkiaktivistien Suunta-lehti puolestaan julkaisi kirjel-
mät, jotka karjalaiset olivat jättäneet hallitukselle, kirjoitti kansannousua puolustelevia artikkeleita, velvoitti auttamaan oikeuksiensa puolesta taistelevia ja iloitsi siitä, että valkoinen Suomi oli löytänyt itsensä Itä-Karjalaa auttaessaan.³¹

Lehden mainitsema suomalaisten antama apu ja osoittama mielenkiinto olikin monipuolista. Jo joulukuun alkuun mennessä oli pidetty kansalaiskokoukset Sortavalassa ja Pohjois-Karjalassa avun järjestämiseksi, vastaanotettu lahjoituksia, järjestetty laaja keräys Pohjanmaalla ja Oulun läänissä, josta oli viety lahjaviljaa Kuusamoon, kerätty rahaa ja hankittu lääkkäriseura Duodecimin toimesta Karjalan joukkoja varten kolme ambulanssia.³²

Avustustoiminnan nopean organisoinnin teki mahdolliseksi Helsinkiin heti kansannousun alussa muodostettu *Itä-Karjalan avustuskeskus*. Maa jaettiin avustuksen keräystä varten piireihin, joita johtivat keskustoimikunnat. Kuntiin ja kaupunkeihin järjestettiin paikallisosastoja huolehtimaan rahan, tavarain ja viljan kokoamisesta.³³ Asemien virkailijat suostuivat varastoimaan keräyksen tuoton kunnes se saatiin kuljetetuksi paikkakunnilta.³⁴ Toiminnan tehoa kuvastanee tieto, että

Etelä-Pohjanmaalla, jonne avustuskeskus perustettiin 27.1.1921, keräyksen tuotto oli yhteensä 460 000 markkaa. Keräyksiä tehostettiin Ilkassa ja Vaasassa julkaistuin vetoamuksin.³⁵ Koko maassa oli tammi-kuun alkuun mennessä kerätty yksinomaan viljaa 700 000 kiloa.³⁶ Viipurin piirikeskus oli läheisessä yhteistyössä Itä-Karjalan komitean kanssa.³⁷ Myös v. 1920 perustettu Karjalan Liitto – Pro Carelia osallistui keräykseen ja yritti tehdä propagandaa itäkarjalaisten hyväksi.³⁸

Liikettä oli yliopistonkin sisällä. *Haavion* mukaan Niilo Kärki oli ensimmäinen, joka määrätietoisesti propagoi Itä-Karjalan vapaustaistelijain asiaa ja se tapahtui pohjalaisissa osakunnissa.³⁹ Perusasetelma tuskin kuitenkaan oli uusi, sillä ylioppilaslehdessä oli v. 1920 aivan avoimesti vaadittu Itä-Karjalan Suomeen liittämistä⁴⁰ ja jälleen asiaa tuotiin tehostetusti esiin, sillä marraskuussa lehti omisti pääkirjoituksensa Pro Carelia juuri karjalaisten asialle. Kyseessä oli lehden mielestä pyhä taistelu karjalaisten isänmaan puolesta.⁴¹

Pohjoispohjalaiset ylioppilaat ryhtyivätkin toimeen ja ehdottivat muille yhteisen *Karjala-delegation* perustamista. Asia saikin vastakaikua muissa osakunnissa. Pidettiin yhteinen Karjala-juhla, ja Karjalainen osakunta lähetti kirjallisen selostuksen ulkomaisille ylioppilaskunnille kysymyksestä.⁴² Osakuntien välisen yhteistyöelimen järjestämässä juhlassa yliopiston rehtori I.A. Heikel piti puheen, jota mm. *Haavio* pitää kuuluisan AKS:n syntysanoina. Varmaa onkin, että puhe oli omiaan rohkaisemaan nuoria akateemisia, Itä-Karjalan kysymyksestä kiinnostuneita henkilöitä, sillä siinähän julistettiin kansannousu kamppailuksi ihmiskunnan korkeimman hyvän, sen edellisiltä sukupolvilta saaman perinnön puolesta. Kyse oli taistelusta länsimaisen, mutta ennen kaikkea suomalaisen kulttuurin puolesta. Rauha ei voinut vallita ennen kuin Euroopan kulttuuriraja siirtyisi Ääniselle ja Vienan merelle.⁴³

Kansannousun takia kokoonnuttiin vuoden 1922 alussa hyvinkin hanakasti. Tässä yhteydessä lienee aiheellista mainita vain helmikuun alussa Ostrobotnialla pidetty kokous, koska siihen osallistui n. 200 henkilöä. Kokouksen pohjana olivat Itä-Karjalasta saadut tiedot. Alustajat selostivat kansannousun sotilaallista näkökulmaa ja niitä toimia, joita Suomessa oli suoritettu taistelijain tukemiseksi. Kokous vaati hallitusta tarvittaessa voimakeinoinkin turvaamaan Itä-Karjalan Tartossa saamat oikeudet ja katsoi olevan selvät todisteet siitä, että

Neuvosto-Venäjä aikoi hyökätä Suomeen.⁴⁴ Kokous valitsi lähetystön eri porvarillisten puolueiden eduskuntaryhmien puheille.⁴⁵ Käyntien tuloksena oli myötätunnon vakuutuksia Itä-Karjalaa kohtaan,⁴⁶ sillä muuta Suomen puolueet eivät asian hyväksi voineet tehdä. Tällä tavoin suhtautui asiaan myös maalaisliiton ryhmä, jolle asiaa selosti Artturi Leinonen. Delegaatiolle vastannut Alkio vakuutti kyllä maalaisliiton aina ajaneen Itä-Karjalan parasta ja olevan yhäkin asian takana, koska Suomi ei ollut vapaa ennen kuin Karjala oli päässyt kahleistaan. Asian ydin oli kuitenkin maininta, että Suomi ei asian tähden voinut ruveta sotimaan.⁴⁷ Lähetystöön kuuluneen Louhivuoren puheesta käy ilmi avun puuhaajien tarkoitus. Karjalan ei ajateltukaan kestävän yksin vaan laskelmoitiin Kansainliiton puuttuvan tilanteeseen.⁴⁸ Genevessä kokousettiin, ja jos Karjala oli rauhallinen, Venäjän pyyteet toteutuisivat.⁴⁹

Helmikuun puolivälissä pidetyssä kansalaiskokouksessa hyväksyttiin Ostrobotnian kokouksessa muotoillut ponnet.⁵⁰ Poliittisen päivälehdistön enemmistö tuomitsi kokousten pidon ja syytti koollekutsujia sotakiikhoilusta, mihin esim. Suunta vastasi väittämällä porvarillisten puolueiden nimimiesten olleen asiassa mukana paljon myönteisemmin kuin julkisuuteen päästetyt tiedot kertoivat.⁵¹

Poliittisten päivälehtien omakaan asenne itse Itä-Karjalaan ja sen tapahtumiin ei ollut suinkaan kielteinen. Kirjoituksissa kritikoitiin Itä-Karjalan hyväksi tehtyä työtä lähinnä sisäpoliittisten tarkoitusten vuoksi. Jopa Suomen Sosialidemokraattikin katsoi neuvostovaltion menetelleen väärin. Suomalaisten äärioikeistolaisten toiminnan lehti sen sijaan tuomitsi ankarasti. Osallistuihan jääkäritoimisto aselähetys- ja värväystoimintaan.⁵² Puolueen tekemän välikysymyksen aikoihin lehti katsoi Suomen rikkoneen rauhansopimusta. Se ei itsekään voinut odottaa vastapuolen sitä noudattavan.⁵³

Eriyisen voimakkaasti Suomen Sosialidemokraatti kritikoi jääkäritoimistoa, jonka aselähetyksistä oli liikkunut huhuja jo ennen kansannousun puhkeamista. Lehti vaati toimiston ja ennen kaikkea sen johtajan maisteri Elmo E. Kailan edesottamuksien tutkimista.⁵⁴ Etsivä keskuspoliisi oli jäävi tähän työhön. Suomessa oli naapurin loukkaamisesta lehden mielestä tehty isänmaallinen hyve. Itä-Karjalan Suomeen liittäminen ei ollut mitenkään mahdollista.⁵⁵

Lehden Kailaa, jääkäritoimistoa ja suojeluskuntaakin vastaan useat aktivistit toimivat suojeluskunnissa — kohdistamat syytökset

eivät olleet aivan aiheettomia, sillä Kailalla oli hyvät suhteet suojeluskuntaan, armeijan jääkäriupseereihin, moniin poliittisiin puolueisiin ja etsivään keskuspoliisiin.⁵⁶ Myöhemmän mielipiteenmuodostuksen kannalta on syytä tarkastella suojeluskunta-järjestön lehden suhtautumista Itä-Karjalaan, sillä tämän orgaanin päätoimittajana oli vuoteen 1923 saakka juuri Elmo E. Kaila.⁵⁷

Vaikka lehti yleensä pitäytyi täysin ammattiasioihin, se uhrasi tilaa myös vapaussodan historialle ja heimosodille. Hyvä keino asian esittämiseksi oli julkaista suojeluskunta- tai maanpuolustusjuhliissa pidettyjä puheita, kuten esim. Kai Donnerin 21.8.1920 Hyvinkäällä pitämä puhe, jonka mukaan Karjalan Suomeen liittäminen ei ollut välttämätöntä, mutta eristäminen Venäjältä oli sen asukkaiden elinehto.⁵⁸ Kansannousun aikaan lehti taas kiirehti julistamaan, että Karjalan kansa oli herännyt ja herännyt ehjänä. Karjalaiset olivat iskeneet oikeaan kohteeseen, Muurmannin rataa⁵⁹, »viemäriin, jota myöten ryssän saasta oli valunut Karjalaan, imutorveen, jolla ryssä oli imenyt Karjalan elinvoimaa».⁶⁰ Kansannousua eivät olleet aiheuttaneet ulkopuoliset ärsykkeet, vaan kyseessä oli spontaani nousu ryssän sortoa vastaan. Slaavien orjarodun tavoin karjalaiset eivät koskaan alistuisi bolševikkivaltaan.⁶¹

5.2. Pakolaisongelma

5.2.1. Itä-Karjalan kysymyksen »ratkaisu»

Itäkarjalaisten asiaa Suomi oli koettanut ajaa myös kansainvälisillä foorumeilla, sillä jo 26.11.1921 hallitus oli kääntynyt Kansainliiton puoleen ja pyytänyt asian tutkimista. Myös Karjalan keskushallitus kääntyi paria päivää myöhemmin Kansainliiton puoleen ja pyysi, että Itä-Karjalalle myönnettäisiin neuvostohallituksen sille Tartossa lupama itsemääräämisoikeus. Neuvostohallitus torjui kuitenkin päättävästi kaikki Kansainliiton aiheet ja tarjokkaat välitystehtävään.¹ Kansainliiton neuvosto kääntyi pysyvän kansainvälisen tuomioistuimen puoleen ja pyysi lausuntoa siitä, oliko neuvostohallituksen Tartossa antama lupaus kansainvälinen sitoumus. Neuvostohallitus suhtautui asiaan jyrkän kielteisesti, minkä seurauksena tuomioistuin selitti, ettei valtiota voinut pakottaa vasten tahtoaan riitakysymyksen ratkaisuun ja pidät-

täytyi itse antamasta pyydettyä lausuntoa ilmoituksen kansainvälisoi-
keudellisesta sitovuudesta.² Vastaus olisi sen mielestä merkinnyt Suo-
men ja Neuvosto-Venäjän välisen riidan ratkaisemista, mikä taas olisi
edellyttänyt tutkimusta ja todistajien kuulustelua, ja se ei neuvostoval-
tion asenteen vuoksi ollut mahdollista. Tuomioistuimen päätös ei
kuitenkaan ollut yksimielinen.³

Suomi yritti vielä ajaa asiaa Kansainliitossa, ja tuloksena oli
yleiskokouksessa syyskuussa 1923 hyväksytty mitäänsanomaton kyllä-
kin asian tärkeyden tunnustava päätöslauselma. Yhtä vähän todelli-
suutta pystyivät muuttamaan ne eurooppalaisten oikeusoppineiden
lausunnot, jotka suomalaisten tiedemiesten pyynnöstä saatiin. Aloitteen
Danielson-Kalmarin, I.A. Heikelin, Robert Hermansonin, Heikki Ren-
vallin ja E.N. Setälän pyyntöön oli tehnyt Karjalan keskushallituksen
ulkomainen valtuuskunta.⁴ Eivät myöskään Karjalan ulkomaisen val-
tuuskunnan myöhemmät yritykset asian ajamiseksi ja vetoamiset sekä
Suomen valtiovaltaan että ulkolaisiin auktoriteetteihin ja merkkihenki-
löihin johtaneet tulokseen.⁵ Tosiasia oli, että Itä-Karjalan kysymys oli
ratkaistu neuvostovaltion sisäisenä kysymyksenä ja että sillä joukolla,
joka Itä-Karjalan alueelta oli joutunut pakenemaan, ei näyttänyt
olevan siellä tulevaisuudessakaan mitään tekemistä.

5.2.2. Pakolaisten määrä sotien välillä

Aiemmin on jo viitattu siihen, että eri taisteluvaiheiden aikana pakeni
rajan takaa väestöä runsaastikin. Koska juuri tähän väestönosaan
heimotyö hyvin tärkeältä osaltaan suunnattiin, on aiheellista lyhyesti
tarkastella, millainen se oli määrällisesti ja laadullisesti. Ryhmän
ominaisuuksien perusteella voitaneen ehkä jonkin verran arvioida,
miten suuret mahdollisuudet eri heimojärjestöjen suorittamalla aatteel-
lisella työllä oli saavuttaa kohteensa; ts. miten kohderyhmä oli
varustautunut ottamaan vastaan sen sanoman, jota heimojärjestöt
tarvitsivat.

Varsinaiset heimopakolaiset olivat alkaneet saapua Itä-Karjalasta ja
Inkeristä Suomeen jo vuoden 1917 syksyllä. Syynä olivat aluksi
Venäjän epävakaiset olot ja vuonna 1918 itärajan läheiset tapahtumat
jälkinäytöksineen. Vuoden 1918 lopussa pakolaisia oli Suomessa jo
3000 henkeä. Vuoden 1919 Venäjän tapahtumat sekä Itä-Karjalan ja

Inkerin epäonnistumiseen päättäneet vapautusyritykset aiheuttivat varsinaisen pakolaistulvan, jonka takia Suomessa olevien pakolaisten määrä nousi n. 15 000 henkeen. Näistä kuitenkin kolmasosa oli venäläisiä. Itäkarjalaisia oli vajaat kaksituhatta, mutta inkeriläisiä sen sijaan yli 8000. Mainittuna ajankohtana inkeriläispakolaisten määrä olikin suurimmillaan. Itäkarjalaisten varsinainen pako aika taas oli v. 1920–22. Tämän pakolaisaallon aiheuttivat edellä kuvatut tapahtumat Itä-Karjalan alueella, etenkin kansannousun kukistaminen alkutalvesta 1922 ja bolševikkihallituksen vallan lujittuminen Karjalan autonomisen neuvostotasavallan perustamisen vuoksi.⁶ Tämän aikakauden merkityksestä pakolaiskysymykselle puhuu se, että vuoden 1922 alussa aivan lyhyessä ajassa pakeni Vienasta Pohjois-Suomeen yhteensä 11 200 henkeä. Kaksikymmenluvun ensi vuodet taas olivat pakolaisten takaisinpaluun aikaa, sillä Tarton rauhan solmimisen jälkeen inkeriläisiä meni Neuvosto-Venäjäälle yhteensä yli 2000 henkeä ja v. 1922 paenneista vienalaisista palasi takaisin n. 4000 henkeä.⁷

Pakolaismäärän kehityksestä koko sotienvälisenä aikana antanee kuvan seuraavassa esitetty asetelma, jossa pakolaismäärät on ilmoitettu kunkin vuoden lopussa olevan tilanteen mukaisena.⁸

Vuosi	Lukumäärä	Vuosi	Lukumäärä
1921	ei tarkk. tietoa	1931	18 000
1922	33 500	1932	18 000
1923	22 000	1933	18 000
1924	23 500	1934	18 000
1925	21 500	1935	18 000
1926	19 000	1936	15 000
1927	18 000	1937	16 500
1928	18 000	1938	14 000
1929	18 000		
1930	18 000		

Kaksikymmenluvun puolivälin jälkeen, jolloin poliittiset olot ja varsinkin Itä-Karjalan kysymys olivat jo kansainvälispoliittisesti ajautuneet tyynempään uomaan, pakolaismääräkin tasaantui melko vakioksi. Asetelman numeroita tarkasteltaessa on syytä huomata, että varsinkin kaksikymmenluvun alkupuolella pakolaismäärästä lähes puo-

let oli venäläisiä. Esimerkiksi v. 1923 Itä-Karjalasta tulleita pakolaisia oli yli 9000 ja Inkeristä saapuneita n. 6000 henkeä. Kyseisenä vertailukohtana, tässä vuoden 1923 keskivaiheilla, koko pakolaismäärä nousi lähes 30 000 henkeen. Kaksikymmenluvun loppua kohti Karjalan ja Inkerin pakolaisten osuus koko määrästä kasvoi. Syynä oli lähinnä varsinaisten venäläisten siirtyminen muualle. Esimerkkinä myöhemmältä ajalta mainittakoon, että Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan teettämän tilaston mukaan Suomessa oli vielä v. 1934 6791 Karjalan ja 4546 Inkerin pakolaista.⁹ Pakolaisista n. 50–55 % asui Viipurin, 25–30 % Oulun ja vajaa 25 % jossakin muussa Suomen läänissä.¹⁰

5.2.3. Pakolaishuolto

Itärajan takaa paenneiden heimolaisten asema oli Suomessa aluksi vaikea. Ei ollut mitään edeltä käsin järjestettyä valtion elintä huolehtimassa avustamisesta. Suomen omakin huoltotilanne oli kriittinen. Inkeriläisiä huoltamaan sisäasiainministeriö asetti vuoden 1919 heinäkuussa avustuskomitean Rautuun. Aunuksesta tulleita pakolaisia avustivat v. 1919–20 omat järjestöt valtion avun turvin. Varsinainen avustuskomitea perustettiin 1921 Sortavalaan. Vienasta saapuneista huolehti aluksi ulkoministeriö ja 1921 lähtien sisäasiainministeriö. Merkityksestä oli *Amerikan Punaisen Ristin* ja erilaisten avustusjärjestöjen huolto.¹¹ Maaliskuun alussa 1922 valtion suorittama avustustoiminta keskitettiin hallituksen asettamalle sisäasiainministeriön alaiselle *Valtion pakolaisavustuskeskukseksi*. Sen toiminta-alueena oli koko maa ja sille alistettiin entiset viralliset avustuselimet ja huoltolat.¹²

Avustettujen pakolaisten määrää ja jakautumista kansallisuuden mukaan osoittanevat seuraavat luvut:¹³

Vuosi	Avustettavien määrä	karjal. %	inkeril. %	venäl. %	muuta %
1923	22 000	44.5	20.7	26.5	8.2
1925	4 471	41.5	16.5	36.5	5.5
1930	2 425	62.9	18.7	16.6	1.8
1935	1 705	72.7	20.8	6.5	—
1938	1 521	74.5	20.0	5.5	—

Avustettavien määrä minimoitiin alusta pitäen siten, että työkykyisille järjestettiin töitä. Siten he pystyivät huolehtimaan itsestään ja perheistään. Suurin osa itäkarjalaisista ja inkeriläisistä pakolaisista oli kuitenkin naisia ja lapsia.

Kun viimeinen pakolaistulva saapui 1922 Vienasta ja Pohjois-Aunuksesta rajan yli, maan pohjoisalueilla, joihin muutto suuntautui, ei ollut minkäänlaisia mahdollisuuksia järjestää pakolaisten oloja läheskään siedettäväksi. Suomen silloisissa oloissa melkoiseksi muodostunut ongelmaa kuvaa se, että Kuusamossa oli vuoden 1922 huhtikuun alkupuolella vielä 2200 pakolaista. Ouluun oli samaan aikaan saapunut lähes 1000 henkeä. Oulussa pakolaiset sijoitettiin entisiin hoitoloihin. Olot tällaisissa paikoissa olivat yleensä melko tyydyttävät, sillä sairaina oli ainoastaan sotilaita.¹⁴

Pakolaisten terveydelliset olot parantuivat, kun Oulun läänin maaherran aloitteesta saatiin kaksi kiertävää sairaanhoitajaa pakolaisten käyttöön. Välittömästi aloitettiin myös pakolaisten evakuoiminen kaupungista maalle.¹⁵

Kun pakolaisissa oli runsaasti lapsia ja vanhuksia, oli ryhdyttävä toimiin, jotka tekivät käsitteen pakolaisleiri tutuksi Suomessakin. Aluksi muodostettiin eristysleiri Viipurin lähellä olevalle Turkinsaarelle. Rakennukset olivat kuitenkin liian huonoja ja käyttöön soveltumattomia. Kun Kymminlinnassa oli vapaana vanha kasarmi, toukokuussa 1922 siirrettiin 300 pakolaista Turkinsaaresta Kymminlinnaan, jonne oli jo ennen ohjattu pakolaisia suoraan rajaseudulta. Kymminlinnan pakolaisleirillä oli keväällä 1922 noin puolituhatta henkeä.¹⁶ Leirillä oli asuinrakennuksia, ruokailupaikka, leipomo, keittiö ja luokkahuoneita koulua varten. Pakolaisia varten oli leirillä oma sairaanhoitaja, ja lääkäri kävi kerran viikossa. Kymminlinnassa oli myös lastenseimi, sillä suurin osa leirillä olevista pakolaisista oli lapsia. Leirillä toimi myös oma ylä- ja alakansakoulu, jossa kävi yhteensä 250 lasta. Heitä opetti viisi opettajaa. Koulun järjesti Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan komitea. Muusta pakolaishuollosta vastasi valtio.¹⁷

Valtiovalta puuttui melko pian myös pakolaisten koulutuksen järjestämiseen, sillä vapaaehtoisin voimin ja yksityisten järjestöjen varassa ei olisi päästy edes välttävään tulokseen lähinnä varojen puuttumisen vuoksi. Ennen kuolemaansa sisäministeri Ritavuori tiedusteli ylitirehtööri Uno Branderilta, kirjailija Iivo Härköselältä ja tri O. Mantereelta, halusivatko nämä muodostaa toimikunnan, joka suunnittelisi maahan

saapuneita pakolaisia varten koulutoimen ja muun valistustyön. Kyseessä oli lähinnä vienankarjalaisille pakolaisille tarkoitettu sivistystyö.

Neuvottelukunta, jonka puheenjohtajana toimi O. Mantere, ehdotti opetustyön kohdistamista 7–15-vuotiaisiin lapsiin. Myös 15–20-vuotiaille oli järjestettävä mahdollisuus sivistyksen hankkimiseen. Valistustyö oli otettava kokonaan kouluhallituksen huostaan. Näin tapahtuikin. Vain Sortavalan–Nurmeksen suunnalla tarvittavan valistustyön hoidon valtio jätti Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan komitealle. Pakolaisvalistuksen valvojaksi kouluhallitus valitsi tohtori R. Engelbergin. Kesäkaudella 1922 toimi jo kymmenen pakolaiskoulua, joista kaksi oli Itä-Karjalan komitean hoivissa. Oppilaita oli kouluissa yhteensä 600, sillä pakolaislapsista suuri osa kävi kuitenkin normaalia suomalaista koulua.¹⁸ Tilannetta kaksikymmenluvun alussa valaisevat seuraavat luvut:¹⁹

Aika	Oppilaita pakolais- kouluissa	Oppilaita suomalaisissa kansakouluissa	Yhteensä
v. 1922 lopulla	—	—	1 200
v. 1923 alussa	827	369	1 196
v. 1923 syksyllä	—	—	1 600
v. 1924	n. 650	n. 200	n. 850
v. 1925	n. 750	—	—

Pakolaiskoulujen oppilasmäärä väheni nopeasti, sillä v. 1930 niissä oli enää 110 oppilasta eikä määrä kohonnut kolmekymmenluvulla kuin muutamalla kymmenellä.²⁰ Tästä huolimatta ja varsinkin 1920-luvun alussa kysymys oli melkoisesta koulutuksellisesta ongelmasta, joka oli väliaikaisratkaisuin hoidettava.

Pakolaisten sijoittumista eri koulumuotoihin v. 1923 osoittavat seuraavat luvut:²¹

Oppilaitos	Karjalaisia	Inkeriläisiä	Yht.
Kansakoulut	795	400	1195
Erilaiset muut oppilaitokset			
— kansanopistot	236	60	296
— maamiesopistot	2	8	10
— maamieskoulut	30	18	48
— talous- ja käsityökoulut	22	46	68
— muut opistot	76	4	80
— seminaarit	11	1	12
— pappisseminaarit	2	—	2
— kauppakoulut	1	1	2
— oppikoulut	17	34	51
— korkeakoulut	—	3	3
Yhteensä	397	175	575
Yhteensä	1 192	575	1767

Kansanopisto oli vapaista oppilaitoksista suosituin. Suurimpana syynä tämän koulumuodon suosioon lienee ollut sen lyhyt kesto-aika, sillä varsinkin 1920-luvun alussa pakolaiset luulivat palaavansa takaisin hyvinkin nopeasti. Toinen huomattava seikka on se, että itäkarjalaisia oli kansanopistoissa runsaasti verrattuna inkeriläisiin. Tämän ei tarvitse merkitä näiden suurempaa kulttuuriaktiiviteettia. Paremminkin asia lienee siten, että usealta oli Vienassa puuttunut mahdollisuus saada kansanopisto-opetusta, kun taas inkeriläisillä oli ollut kotipuolesaan seminaarejakin. Päättelmää tukee se, että inkeriläisiä oli muutama korkeakoulussa, mutta itäkarjalaisia ei yhtään.

Olosuhteet pakolaisoppilaitoksissa poikkesivat melko tavalla tavanomaisesta koulu-elämästä. Puuttumatta yksityiskohtaisemmin pakolaiskoulujen organisointiin, tiloihin ja työskentelyoloihin on aihetta korostaa erästä tehtävän kannalta oleellista seikkaa. Ne olivat »erityiskouluja» lapsien kannalta sikäli, että niiden tavoitteena oli paitsi tavanomaisen opetus, myös se, että ne pystyivät tekemään kasvatustyötä suomalais-karjalaisessa hengessä. Tarkoitushan oli kasvattaa karjalaisista sivistyneistöä tulevaisuutta varten, vapaan Karjalan ydinjoukkoa. Opetusta väritti selvä sitoutuminen tietynlaisen aatteen julistamiseen.²²

Opetus vaikutti varmasti siihen, että varttuneempaan väestöön suuntautuneella heimotyöllä oli onnistumisen mahdollisuus. Siinä luotiin jo tietynlainen perusta myöhempää työtä varten.

5.2.4. Pakolaisten tausta

Aatteellisen julistuksen vastaanottokyvyn arvioimiseksi esitettäköön tässä pakolaisjoukon ammattia ja koulutusta koskevat tiedot²³ siltä ajalta, jolloin siitä saadaan suhteellisen luotettavat tiedot. Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan teettämä tilasto on vuodelta 1934, joten se ei kuvasta tilannetta 1920-luvun alussa, mutta antaa viitteitä yli 15-vuotiaitten pakolaisten yleisestä yhteiskunnallisesta taustasta.

Ammatti	Karjalaisia		Inkeriläisiä		Yhteensä	
	LM	%	LM	%	LM	%
Maatyöläinen	213	3.7	235	6.9	448	4.9
Muu työläinen	3 583	62.5	2 233	66.3	5 816	64.1
Liikealalla toimiva	635	11.0	127	3.7	762	8.3
Virkamies	80	1.3	88	2.6	168	1.8
Ei tietoa	1 213	21.1	680	20.2	1 893	20.8
	5 724	100	3 363	100	9 087	100

Työläisiä oli valtaenemmistö, sillä suurin osa ryhmästä, josta tiedot puuttuvat, kuului heihin. Lukujen perusteella näyttäisi ilmeiseltä, että Kemin, Kotkan ja Viipurin sahoilla työskentelevien pakolaisten ajatus askaroi hyvin konkreettisissa asioissa. Tämän näyttävät oivaltaneen ne järjestöt, jotka asettivat päämääräkseen pakolaisten auttamisen ja huollon, yrityksen hankkia heille ruokaa, asuntoja, työtä, lapsille koulutusta ja varttuneelle välle ehkä kerho- ja urheilutoimintaa jokapäiväisen työn vaihteluksi. Pakolaisten koulutustasoa kuvaavat luvut tukevat esitettyä teoriaa, sillä niin vajaasti koulittua pakolaisjoukko oli.

Koulusivistys	Karjalaisista (%)	Inkeriläisistä (%)	Yht. (%)
Kansakoulu	49.5	55.5	51.8
Kansanopisto	2.5	1.1	1.9
Ammattikoulu	1.2	2.3	1.6
Oppikoulu, seminaari	0.9	3.5	1.9
Korkeakoulu	0.2	—	0.6

Vain puolet pakolaisista oli suorittanut kansakoulun tai vastaavan oppimäärän. Kun tämä yhdistetään edellisistä luvuista saatuun tietoon, että yli 90 % pakolaisista hankki elantonsa ruumiillisessa työssä ja vain 10 % henkisessä, on aihetta olettaa, että varsin teoreettisesti perusteltu ja kehitelty heimoaate saavutti kaikupohjaa vain hyvin suppeassa piirissä.

Suomesta käsin harjoitettu sekä virallinen että yksityinen aktiivinen heimopolitiikka, johon oleellisena osana oli kuulunut halu liittää Itä-Karjala Suomeen, oli epäonnistunut ja jättänyt jälkeensä ongelmia. Niistä eräs purkautui Itä-Karjalassa vuoden 1921 lopulla alkaneena kapinana, jonka neuvostovaltio kukisti. Vienassa tapahtuneeseen nousuun osallistui suomalaisia vapaaehtoisia, ja maassa toimineet heimojärjestöt yrittivät suorittaa avustus- ja propagandatoimintaa itäkarjalaisen asian hyväksi. Varsin aktiivinen oli Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan komitea. Sen sijaan Karjalan Sivistysseura järjestönä pysytteli tapahtumista erillään. Karjalan nousua tukemaan perustettiin Suomessa erityinen Itä-Karjalan avustuskeskus, joka keräsi avustuksia ympäri Suomea ulottuneen organisaationsa avulla. Suomen valtiovalta pysytteli erillään Itä-Karjalan kapinaliikkeestä.

Aktiivisen heimokansapolitiikan ja mainitun Itä-Karjalan kansannousun johdosta Suomeen pakeni tuhansia itäkarjalaisia ja inkeriläisiä pakolaisia, joiden avustus ja huolto aiheuttivat ongelmia sekä heimojärjestöille että valtiovallalle. Suurin osa pakolaisista oli koulunkäymätöntä väkeä, joka hankki toimeentulonsa ruumiillisessa työssä, joten sen vaikeaselkoisen heimoaateen vastaanottokyky näyttäisi olleen melko vähäinen. Tuhatpäinen pakolaisjoukko oli kuitenkin jatkuvasti Suomessa ja jo pelkällä olemassaolollaan muistutti suomalaisia heimoystäviä siitä, että heimoalueet Karjalassa ja Inkerissä olivat jääneet rajan toiselle puolelle.

6. Pakolaisten ja Suur-Suomen hyväksi – heimokansojen ja pakolaisten hyväksi suoritetun heimotyön tavoitteet ja työmuodot 1920-luvulla

6.1. Pakolaisjärjestöjen huolto-, valistus- ja propagandatoiminta

6.1.1. Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan komitean rauhanajan työ

PROPAGANDAN SOPEUTTAMINEN UUTEEN TILANTEESEEN

Itä-Karjalan kansannousun jälkeen komitean propagandatoiminta heikkeni. Kapina teki venäläiset epäluuloisiksi alueen asukkaita ja ennen kaikkea suomalaisten aikeita kohtaan. Rajaa vartioitiin entistä tiukemmin, joten alueelta oli erittäin vaikea saada tietoja. Myös komitean huono taloudellinen asema ehkäisi intensiivisen toiminnan.¹ Ulkomailla suoritettu propagandatoiminta väheni. Uusia kirjoja ei enää julkaistu, vaan tyydyttiin levittämään aiemmin kustannettuja teoksia, esim. *»Karjala vapaaksi»*, *»Laululoi Aunukselazil»*, *»Vapaa Suomi»*, *»Rahvahan Kandleh»*, *»Aunuksen Brihatsut»* ja yleistajuisia heimo- ja valistuskirjoja.² Stenbergin suunnittelemaa julkaisusarjaa ei myöskään saatu valmiiksi. Komitean propagandajaostoa oli supistettava v. 1923, mutta Herman Stenberg jatkoi yhä siinä toimintaansa, samoin toimittaja Otto Kotonen.³ Vuonna 1925 propagandaa harjoitettiin pelkästään kotimaassa ja täälläkin vähän.⁴ Sanomalehtiin toimitettiin kuitenkin useita Karjalan asiaa koskevia propagandakirjoituksia, ja lehtiä pyydettiin lähettämään numeroitaan pakolaisille.⁵

Komitea oli alkanut myydä jo syksyllä 1920 kirjemerkkiä, jossa oli kartan muodossa kuvattu Suur-Suomi. Merkin mukana sanoma Itä-Karjalan kuulumisesta Suomeen välittyi sekä suomalaisille että ulkomaalaisille.⁶ Tähän samaan tarkoitukseen pyrittiin pakolaisille ja muillekin myydyillä Kalevala-postikorteilla, joiden myynti jatkui senkin jälkeen kun kirjemerkit v. 1925 loppuivat.⁷ Komitea tarkkaili myös pakolaisten mielialaa ja seurasi tarkasti hallituksen heimoalueisiin

kohdistunutta politiikkaa. Huomiota kiinnitettiin myös ulkomaiden suhtautumiseen heimokansakysymykseen.⁸ Tarkoitus oli pysytellä valppaana, jotta tilaisuuden tullen voitaisiin jälleen puuttua heimokansojen kohtaloon aktiivisestikin. Asiamiehet ja kirjeenvaihtajat, joina toimivat pakolaishuollon parissa työskennelleet henkilöt rajaseudulla, kiertävät valistustyöntekijät ja heimokysymystä harrastavat yksityiset henkilöt, antoivat tietoja pakolaisista ja rajaoloista.⁹ Vielä v. 1923 komitealla oli kirjallisuussihteeri, joka Helsingistä välitti tietoja hallituksen heimokysymystä sivunneista ratkaisuisista ja vei komitean toivomukset hallituksen tietoon.¹⁰

Komitean propagandamuodoista heimojuhlat ansaitsevat tarkempaa-kin erittelyä, sillä niitä voidaan pitää erittäin kohottavina heimoushengen ilmentyminä sekä ohjelmaltaan että tarkoitukseltaan. Juhlissa pidetyissä puheissa mainittiin avoimesti komitean päämääräksi Suur-Suomen luominen ja uudelle uljaalle valtakunnalle kehottivat juhlapuhajat huutamaan eläköötä.¹¹ Huomattavat julkisuuden henkilöt tervehtivät juhlijoita sähköitse. Toivottaessaan juhlien innostavan työhön Suomen heimojen kohottamiseksi ja yhdistämiseksi¹² he tavallaan tunnustivat heimotyön arvon ja lisäsivät juhlien propagandistista merkittävyttä.

Heimojuhlien ohjelma viritti mukana olijat heimotietoisuuden tajuaamiseen — tai ainakin yritti niin tehdä. Pakolaiset tunsivat olevansa osa jostakin suuremmasta kokonaisuudesta. Toisaalta juhlat rohkaisivat heitä monesti vaikealla tiellä vieraassa maassa. Tilaisuudet vahvistivat karjalaisten ryhmätunnetta, sillä niiden aikana saatiin olla yhdessä saman kohtalon kokeneiden kanssa.¹³ Juhlapuhujina esiintyivät heimotyön merkkimiehet.¹⁴ Niitä kunnioittivat läsnäolollaan jopa naapurimaiden lähettiläät puolisoineen¹⁵ ja niiden muukin ohjelma kotiseutunäyttelyineen, heimoaiheisine kuvaelmineen ja itkuvirsien esityksineen¹⁶ oli korkeatasoista ja karjalaisuutta korostavaa.

Heimojuhlia pitivät monet muutkin järjestöt ja monena eri juhlapäivänä.¹⁷ Niiden propagandavaikutusta lisäsi se, että niihin osallistunut kaksi–kolmetuhantinen yleisö¹⁸ välitti juhlista saatua tietoa ja vaikutelmaa laajemmallekin. Varsinaisten juhlien ohella komitean työhön kuuluivat edelleen Karjala-illat. Niissäkin pidetyissä puheissa kosketettiin Itä-Karjalan senhetkistä poliittista tilannetta tai Karjalan kysymyksen käsittelyä kansainvälisessä politiikassa. Samaan seikkaan kiinnittivät huomiota komitean puhujat. Puhujatoimintaa jouduttiin tosin

rajoittamaan jo v. 1923.¹⁹ Komitea rahoitti toimintansa suurimmaksi osaksi keräyksin, lahjoituksin, myynnein ja juhlista saaduin tuloin. Valtio taas avusti pakolaiskouluja. Äänenkannattaja selviytyi ilmoitus-tuloin,²⁰ joten sen toimintaan ei tarvinnut uhrata varoja.

PAKOLAISHUOLTO JA -VALISTUS

Pakolaisten avustaminen yhdistettiin propaganda- ja valistustyöhön, sillä tilaisuuksia järjestettiin kouluissa, joissa opiskeli pakolaislapsia. Tähän sopeutettiin myös kiertävä valistustyö ja heimokirjallisuuden levitys.²¹ Avustamisenkin tarkoitus oli vahvistaa suomalaista kansallisuutta Inkerissä ja Karjalassa, jonne pakolaisten uskottiin pääsevän. Koulutusta saaneista pakolaisista piti tulla heimoalueiden valveutunut ydinosa. Kansallisen valveutuneisuuden iskostaminen pakolaisiin oli esi-isien unelmoiman Väinölän sillan, kansallisesti eheän Suomen rakentamista.²² Vaikeuksista huolimatta työtä jatkettiin kaksikymmen-luvun alussa. Kiertävien valistustyöntekijöiden tehtäviin kuului myös oppilaiden valitseminen kansanopistoihin. Vuonna 1922 suullinen valistustoiminta rajoitettiin pelkästään juhlien yhteydessä annettuun opastukseen.²³

Komitean koulutustoiminta jakaantui kolmeen päälinjaan. Komitea avusti pakolaisia varsinaisiin pakolaiskouluihin, suomalaisiin oppilaitoksiin ja järjesti alkuaikoina erityisiä iltakouluja, joissa pakolaiset saattoivat opiskella. Tavoitteena oli, että pakolaislapset mahdollisimman nopeasti saataisiin sijoitetuiksi suomalaisiin kansakouluihin. Asia kyettiin hoitamaan niin kauan kun pakolaismäärä oli pieni, mutta jo vuodesta 1921 lähtien oli turvaututtava erityisiin pakolaiskouluihin.²⁴ Tilanteen muututtua keväällä 1922 kriittiseksi komitea perusti Turkin-saarelle pakolaiskoulun, joka sitten pakolaisten mukana siirrettiin Kymninlinnaan.²⁵ Koulussa oli 250 oppilasta, opettajia oli viisi ja koulun opetusohjelma oli järjestetty normaalin opetussuunnitelman mukaiseksi. Syksyllä 1922 komitea suunnitteli useitakin pakolaiskouluja, mutta lapset saatiin sijoitetuiksi tavallisiin suomalaisiin kansakouluihin.²⁶

Kymninlinnan koulu jatkoi toimintaansa, mutta sitä ylläpidettiin valtion varoin. Komitea huolehti kuitenkin entiseen tapaan opettajien palkkauksesta kouluhallituksen pakolaisasiainhoitajalta saamiensa varojen turvin.²⁷ Kun Lieksassa toiminut komitean pakolaiskoti, jonka yhteydessä oli myös ollut pakolaiskoulu, lakkautettiin, siirrettiin pako-

laiset sieltäkin Kymnlinnaan. Siellä olevien oppilaiden luku väheni kaksikymmenluvun loppuun ehdittäessä muutamaan kymmeneen,²⁸ joten pakolaisten sopeutuminen suomalaiseen yhteiskuntaan ja etsiytyminen normaaliin koulutukseen kävi nopeasti. Komitealla näyttää olleen erimielisyyksiä kouluhallituksen pakolaisista huolehtivan osaston kanssa. Siksi kyseisen osaston lakkauttaminen ja tehtävien siirtäminen Valtion pakolaisavustuskeskukselle oli komitean kannalta suotuisa ratkaisu.²⁹

Komitean suomalaisiin oppilaitoksiin avustamien opiskelijoiden määrä selviää seuraavista luvuista:³⁰

Vuosi	Oppilaiden määrä
1923 syksy	124
1925 »	239
1927 »	52
1929 »	34

Vuonna 1925 tapahtunut nousu selittyy siitä, että kyseisen vuoden syyslukukaudella voitiin entiset opiskelupaikat seminaareissa, oppikouluissa ja muissa useampivuotisissa oppilaitoksissa turvata ja sen lisäksi ottaa uusia avustettavia erilaisista opistoista. Komitean avustettavat olivat lähes puoleksi vienalaisia ja puoleksi aunukselaisia. Kaikkien komitean avustamien opiskelijoiden määrä oli v. 1919–1927 yli 1200. Valtaosa näistä oli kansakoululaisia. Lähes kaikille avustetuille annettiin täydellinen toimeentulo.³¹ Opiskelua suomalaisissa oppilaitoksissa eivät hätäratkaisut pilanneet. Yhteisopiskelu lähensi ja sopeutti pakolaislapsia suomalaiseen elämään ja yhteiskuntaan. Pakolaiset taas saattoivat antaa virikkeitä kantasuomalaisille opiskelijoille. Heimotunteen kehittymiselle tarjottiin ainakin viriämismahdollisuus, kuten komitea itse toivoi.³²

Kun komitea v. 1920 sai iltakoulutoimintaa varten määrärahan, kansakouluntarkastaja Sadvnikow järjesti lähinnä aikuisille tarkoitettut koulut Salmiin, Suojärvelle (kolme kappaletta), Soanlahdelle ja Korpiselkään. Koulujen tehtävä oli opettaa suomen kieltä ja muita opin alkeita, perehdyttää pakolaisia Suomen historiaan ja oloihin sekä Karjalan menneisyyteen karjalaisten kansallishengen vahvistamiseksi, omiin voimiin luottamisen lisäämiseksi ja tulevaisuuden uskon valami-

seksi. Koulut eivät olleet pitkäaikaisia ja ne lopetettiin jo vuoden 1922 keväällä.³³

VAPAA KARJALA AATTEELLISUUDEN TULKKINA

Komitean äänenkannattaja, jatkuvaan mielipiteenmuokkaukseen tarkoitettu sanomalehti *Vapaa Karjala* alkoi ilmestyä elokuussa 1920 Sortavalassa, jossa sitä toimitettiin vuoteen 1923 saakka. Lehti oli toimittaja Sederholmin vastuulla, mutta käytännön toimitustyön hoiti aluksi tohtori Havu, ja vuoden 1920 lopulla vastaavaksi toimittajaksi nimitettiin tarkastaja Sadovnikow. Lehti ilmestyi kerran viikossa, ja se oli sanomalehtityyppinen, tosin pieni ja sivumäärältään vaatimaton.³⁴ Pakolaiset suosivat sitä, sillä vuoden lopussa tilaajia oli jo yli tuhat. Seuraavan vuoden vakiintumiskaudella lehden painosmäärä vaihteli kahden ja kolmen tuhannen välillä. Painos oli tilaajamäärää suurempi siksi, että lehteä levitettiin vapaakappaleina rajan molemmille puolille. Komitean oman ilmoituksen mukaan kannattavuus oli hyvä ilmoitustulojen vuoksi.³⁵ Tilaajamäärä näyttää numeerisesti pieneltä, mutta kyseessä oli erikoislehti, joka oli tarkoitettu juuri Itä-Karjalan asioista kiinnostuneille ja ennen kaikkea pakolaisille. Lehden tilausmaksu sopi alhaisuutensa takia pakolaisille samoin kuin tekstissä käytetty kieli usein vaatimattoman koulutuksen saaneille lukijoille. Painopaperin lahjoitti Läskelän tehdas.³⁶

Komitea halusi lehden herättävän lukuhalua ja kansallista tietoisuutta karjalaisissa, seuraavan Itä-Karjalan asian käsittelyä. Lehti tunnusti itse propagandistisen luonteensa ja valistusvälinefunktionsa, sillä toimituksen ensimmäisessä numerossa määrittämien tavoitteiden mukaan oli pyrittävä vapaaseen, onnelliseen ja yhtenäiseen Karjalaan. Lehden tuli sitä ennen olla Aunuksen ja Vienan kansan ja niiden oikeiden hallitusten välinen yhdysside, tiedonantojen ja toivomusten valpas tulkki. Se tahtoi koota Karjalan heimon kaikki voimat taisteluun onnellisemman tulevaisuuden puolesta.³⁷

Lehden alkuaikojen kirjoituksista kuvastuu tuo vielä 1920 voimakkaana elänyt usko, että Itä-Karjalaa ei voinut ilman muuta »viedä Suomelta». Tarton neuvottelujen aikana lehti oli korostanut Karjalan kansan suorittaneen vartiopalvelusta Suomen ja länsimaisen sivistyksen pelastamiseksi ja vapautensa puolesta taisteluun nousemalla lunastaneen elämisoikeutensa.³⁸ Tarton rauhan solmimisen jälkeen se oli syyttänyt Suomea, joka oli jättänyt avutta Vienan retkikunnan v. 1918

ja joka ei ollut tukenut aunukselaisten vapaustaistelua. Vertauskuvaa käyttäessään lehti osui melko lähelle oikeaa todetessaan Suomen kuumentaneen raudan mutta jättäneen takomatta.³⁹ Toisaalta toimitus ymmärsi ja tunnusti poliittisen tilanteen. Suomi oli tehnyt rauhan ja sitonut kätensä. Heimoystävien oli aloitettava työ Karjalan hyväksi tavoitteena autonomian turvaaminen. Karjalaan palaavien oli taisteltava, ja jos Gylling lehden mielestä oli kunnan mies, hän kyllä tukisi taistelua.⁴⁰

Itä-Karjalan komitean tehtäväksiannossa oli puhuttu Suur-Suomi-ajatuksesta toiminnan pohjana. Ajatus esiintyi komitean pääorganin sivuilla kuitenkin erittäin harvoin. Ensimmäisen ilmestymisvuoden aikana lähes 80 luokitellusta kirjoituksesta vain neljässä esiintyi käsite, joka voidaan tulkita Suur-Suomeksi. Viiden ensimmäisen ilmestymisvuoden aikana yli kahdessa ja puolessa sadassa tarkastellussa kirjoituksessa konkreettisesti määritetty Suur-Suomi-käsite esiintyi puolenkymmentä kertaa. Selvin maininta esitettiin v. 1920, jolloin Suomen luonnollisina rajoina pidettiin Laatokkaa, Syväriä, Äänistä, Vienanmerta ja Pohjoista Jäämerta.⁴¹

Heimoalueita koskeneet kirjoitukset ja uutiset olivat lehden pääsisältönä. Lähes joka kolmas, eräinä vuosina jopa toinen pääkirjoitus tai artikkeli koski heimoalueita, -asiaa tai niihin liittyviä seikkoja.⁴² Suur-Suomi-ajatus pidettiin ohjelmassa, sillä oli toki muitakin muotoja esittää aluelajennusvaatimuksia ja niiden perusteluja kuin pelkästään kirjaimellinen maininta Suur-Suomesta. Tyypillinen esimerkki tällaisesta tavasta oli lehdessä niinkin myöhään kuin v. 1927 ollut pääkirjoitus, jossa Suomen itärajaa pidettiin maantieteellisesti täysin luonnottomana ja kansantieteellisesti vääränä sekä rajantakaisille heimolaisille kansallisesti onnettoman.⁴³ Vuotta myöhemmin sanottiin suoraan, että Äänisjärven, Pohjanlahden, Auran rantojen ja Vienan suun olisi oltava Suomen rajoina.⁴⁴

Teoreettisen käsittelytavan ohella lehti puuttui aidon sanomalehden tapaan Itä-Karjalan kysymykseen aina silloin kun alueen kohtalo oli käänös- tai kriisivaiheessa. Näin oli tapahtunut jo kansannousun aikana v. 1921–22.⁴⁵ Kapinan kukistamisen jälkeen lehti tähdensi asian koskevan koko Suomen valtiota, koska siihen kuuluva kansallisuus aiottiin jakaa. Erittäin voimakkaasti kirjoituksissa puhuttiin karjalaisuudesta. Itäkarjalaiset olivat osoittaneet haluttomuutensa venäläistymiseen.⁴⁶ Karjalan pakolaisiin valettiin tulevaisuudenuskoa ja

lietsottiin paluun kaipeuta, joskaan paluumahdollisuuteen ei uskottu kritiikittömästi.⁴⁷ Lehti polemikoi myös ulkomaisten lehtien kirjoituksia silloin kun ne pyrkivät liiaksi neuvomaan suomalaisia ja tähdentämään idänpolitiikassa noudatettavaa varovaisuutta, kuten esim. Svenska Morgonbladet kesällä 1923 teki.⁴⁸

Vaikka lehdessä Itä-Karjalan asiaa pidettiin jatkuvasti esillä ja vaikka aluetta pidettiin Suomen irredentana,⁴⁹ kirjoitusten sävy maltillistui 1920-luvun puolivälin jälkeen. Tunnustettiin vaadittavan paljon valmistavaa työtä ja alettiin uskoa, että idän savijaloilla seisova jättiläinen ei heti kaadu.⁵⁰

6.1.2. Järjestö Inkeri-tuntemuksen levittäjäksi

INKERIN LIITON PERUSTAMINEN JA OHJELMA

Suomessa olevat Inkeristä paenneet tarvitsivat apua, sillä vielä vuonna 1922 heitä oli n. 5000 ja kaksi kolmasosaa ei voinut tulla omillaan toimeen.⁵¹ Vaikka täällä oli toiminut ja toimi inkeriläisten etuja ajavia yhdistyksiä,⁵² niin tehokasta propagandaa Suomessa ja ulkomailla tekevää järjestöä ei ollut. Asioiden ajaminen edellytti voimakasta suomalaista edustusta tehtävään vihkiytyneissä elimissä. Inkeriläisten mielipiteitä yritti tuoda julkisuuteen oma äänenkannattaja *Inkerin Sanomat*, joka jatkoi keväällä 1920 ilmestymään alkaneen Kirjasalon Sanomat -lehden työtä. Inkerin Sanomia toimitti Antti Tiittanen ja toimituspaikkana oli Käkisalmi. Lehti ilmoitti palvelevansa Inkeriä ja sen kovakohtaloista kansaa ja olevansa Inkerin, pakolaisten ja Inkerin todellisten heimoystävien yhdysside.⁵³

Tarton rauhan jälkeen lehti kritikoi Suomen valtiovallan harjoittamaa politiikkaa⁵⁴ ja puuttui siihen polemiikkiin, jonka Karjalan Aamulehti vuoden 1921 alussa nosti noudatetusta heimopolitiikasta. Aamulehden mielestä syyllinen ei ollut hallitus vaan aktivistit, jotka tehtyään heimotyötä olivat jättäneet Aunuksen pulaan siksi, ettei se tarjonnut luonnonrikkauksia. Aamulehden mukaan oli hallituksen mustaamisesta tullut heimotyön päämäärä. Tosiasia oli, että nyt oli rauha ja että Suur-Suomi-propagandasta ja retkikuntapolitiikasta oli luovuttava.⁵⁵ Vaikka Inkerin Sanomat myönsi kirjoituksessa olevan paljon totta, niin Suur-Suomi-propagandaa ei saanut lopettaa, vaan sitä oli harjoitettava kuten muutakin suomalaisuustyötä entistä uutte-

rammin.⁵⁶ Lehti propagoi myös Inkerin autonomiavaatimusta, kansallis-kulttuurillisen itsehallinnon toteuttamisen ajatusta.⁵⁷

Juuri Inkerin Sanomat alkoi julkisuudessa ensimmäisenä ajaa Inkeri-propagandaa tekevän ja Inkeri-tuntemusta levittävän järjestön perustamista, joskin asiaa lienee pohdittu jo ennen inkeriläisten edustajakokouksessa. Vuoden 1922 alkupuolella lehti pääkirjoituksessaan tunnusti kyllä Inkerin hyväksi työskennelleiden järjestöjen ansiot, mutta tähdensi niihin kuuluvan pelkästään inkeriläisiä, mistä syystä niiden mahdollisuudet vaikuttaa olivat rajoitetut. Lehti esitti perustettavaksi järjestön, jonka ohjelmaan kuuluisi Inkerin ja inkeriläisten auttaminen, Inkeriin suuntautuneen suomalaisen valistustyön tekeminen, Suomen ja Inkerin välisen kulttuuriyhteyden ylläpitäminen ja Inkerin kansallisen asian ajaminen Suomessa. Jos voitiin kannattaa »Karjalan liittoja», voitiin yhtä hyvin saada aikaan Inkerin liittokin, sillä Inkerissä oli enemmän suomalaisia kuin Karjalassa.⁵⁸

Käytännön aloitteen tekivät nähtävästi Inkerin hoitokunnan jäsenet, sillä liiton historiikissa todetaan, kuinka Raudussa 19.2.1922 pidetty edustajakokous kannatti hoitokunnan asiasta tekemää aloitetta. Raudun kokouksessa *Inkerin Liitto* asiallisesti perustettiin; vaikka järjestö muodollisuuksien vuoksi saattoi vasta syksyllä virallisesti aloittaa toimintansa.⁵⁹ Vielä kesällä pidettiin neuvottelu ja valittiin toimikunta asioita käytännössä järjestämään. Ja tämän toimikunnan⁶⁰ aloitteesta pyysi kaksitoista tunnettua kansalaista »Inkerin Ystäviä» Helsinkiin perustamaan Inkerin Liittoa.⁶¹ Kokoukseen osallistuneet ja liiton jäseniksi ryhtyneet yli sata henkilöä hyväksyivät ohjelman, joka oli miltei sanasta sanaan sama kuin se, jonka Inkerin Sanomat oli aikaisemmin julkistanut. Vanhalla ylioppilastalolla pidetyssä kokouksessa vaadittiin myös heimotyön keskuselimen perustamista.⁶²

Liiton yleisessä kokouksessa joulukuussa 1922 valitun johtokunnan jäsenistö osoittaa, että aivan uutta voimaa työmaalle ei ollut saatu kovinkaan runsaasti.⁶³ Johtokuntaan valitun Rafael Engelbergin myötä Suomalaisuuden Liitto aukaisi oven, jota eräät jäsenet jo suurlakon jälkeen olivat raottaneet. Inkerin Liiton alkuaikojen kokouksetkin pidettiin Suomalaisuuden Liiton kansliassa.⁶⁴ Johtokuntaan valittiin myös ministeri Sunila. Valinnan ei kuitenkaan tarvitse merkitä sitä, että hän olisi ollut välttämättä poikkeuksellisen heimoystävällinen. Väliaikainen johtokunta oli vain katsonut, että suomalaisia poliitikkoja oli saatava mukaan ja että liitto vaikutusvaltaisten suomalaisten

välityksellä parhaiten ajaisi inkeriläisten asiaa. Puolueiden edustuksen turvaamiseksi oli päätetty kääntyä ennestään heimokansojen asiaan myönteisesti suhtautuneen maalaisliiton, ja erityisesti ministeri Sunilan puoleen.⁶⁵

Liitto ryhtyi yhteistoimintaan voimakasta läpimurtoaan suorittavan AKS:n ja Itä-Karjalan komitean kanssa,⁶⁶ joskaan kanssakäyminen ensiksi mainitun kanssa ei alun alkaenkaan sujunut kitkattomasti. AKS oli vastaperustettu nuorien yliopistoaktivistien organisaatio, jonka ohjelmaan kuului aktiivinen, tarvittaessa jopa aseellinen heimopoliitikka. Inkerin Liiton johto taas oli jo käytännössä kokenut, miten vähän sanat ja demonstraatiot todellisessa tilanteessa vaikuttivat, jos niiden takuina ei ollut voimaa. Korkealentoisuus ja heimoromantiikka oli pidettävä lippuna, jonka ympärille väki voitiin koota, mutta muuten oli arkisesti askarreltava pienten käytännön asioiden parissa kunnes tilanne mahdollisesti koko maailmanpolitiikassa muuttuisi ja antaisi inkeriläisillekin tilaisuuden toimia unelmiensa mukaisesti.

Tätä taustaa vasten on nähtävä se ensimmäinen särö, joka syntyi yhteistyöhön syyskesällä 1923 Inkeri-juhlassa pidetyn puheen vuoksi. Epäluuloinen ja ryssävihassaan vielä palava AKS⁶⁷ paheksui kiertokirjeessään maisteri K. Tynnin juhlapuhetta ja kutsui sitä venäläisyyden lietsonnaksi. Seura vaati Inkerin Liittoa äänenkannattajansa palstoilla julkisesti selittämään, että tällaiset puheet olivat turmiollisia, mutta liitto vetosi kahden juhlan osanottajan todistukseen ja totesi, ettei seuran kiertokirje aiheuta toimenpiteitä.⁶⁸ Sen sijaan yhteistyö Suomalaisuuden Liiton samoin kuin Itä-Karjalan komitean kanssa sujui paremmin.⁶⁹

Liitto saattoi omistautua lähes pelkästään Inkerin asian tunnetuksi tekemiseen, koska Valtion pakolaisavustuskeskus ja sen alainen Inkerin avustuskomitea hoitivat huoltotyön. Liitto avusti kyllä tilapäisiin vaikeuksiin joutuneita pakolaisia rahalla ja lainoilla. Se antoi erilaisia suosituksia, todistuksia ja neuvoja pakolaisille sekä ryhtyi myös toimiin maan hankkimiseksi sitä haluaville inkeriläispakolaisille, mutta luopui välittömästi yrityksestä kohdatessaan aikeen juridiset esteet.⁷⁰

Itä-Karjalan komitean tavoin Inkerin Liitto pyrki laajentamaan toimintaansa. Edustajakokouksessa syksyllä 1923 ehdotettiin työkohteiksi mm. Tverin karjalaisia, lähetystyötä Venäjällä asuvien suomen-sukuisten kansojen keskuudessa ja yhteistyötä eestiläisten heimojärjestöjen kanssa.⁷¹ Viimeksi mainittu kohde näytti realistiselta. Kokoukses-

sa oli ensinnäkin läsnä virolaisten heimojärjestöjen edustajia ja toiseksi osa kansallisen Inkerin alueesta oli Viron ja Neuvosto-Venäjän välillä solmitussa rauhassa liitetty Viroon. Muodostunut ns. Viron Inkeri poikkesi lähes täysin kansallisesta Eestistä. Alueen primitiivisten olojen vuoksi heimoystävät Suomessa pitivät sitä heimokansallisen toivioletken kohteena. Kun liiton edustajat v. 1924 olivat osallistuneet Tallinnassa pidettyyn Suomalais-ugrilaiseen kulttuurikongressiin ja käyneet alueella, he ottivat ohjelmakseen sen asukkaiden henkisen hädän lieventämisen.⁷² Viron Inkeri sopi mainiosti myös niiden kirjojen lähetyiskohteeksi, jotka oli kerätty Inkeriä varten mutta jotka muuttuneiden rajaolojen vuoksi jäivät sinne lähettämättä.⁷³

Liitto halusi ohjelmansa mukaisesti vaikuttaa myös politiikkaan. Neuvostovaltion suorittaessa 1920-luvun alussa rajajärjestelyjä ja Inkerin rajalla asuvan väestön joutuessa niiden vuoksi siirtouhkan alaiseksi se pyysi ulkoasiainministeriötä entistä pontevammin puolustamaan väestön oikeuksia.⁷⁴ Se tähdensi toistuvasti Inkerin jäävän vaille huomiota Suomen ulkopolitiikassa, vaikka maallamme oli yhtä suuri velvollisuus valvoa Inkerin kuin Itä-Karjalankin etuja. Vuonna 1927 liitto teki aloitteen, johon se pyysi AKS:aa, Karjalan Sivistysseuraa ja Itä-Karjalan komiteaa yhtymään. Aloitteen mukaan ulkoasiainministeriössä olisi pitänyt määrätä oma virkamies hoitamaan heimoasioita. Kyseiset järjestöt vastasivat myöntävästi, mutta asia ei kehittynyt pitemmälle.⁷⁵

INKERI-PROPAGANDA

Liiton edellä kuvattu toiminta oli tavanomaista avustus- ja vaikutustyötä akuutissa tilanteessa. Varsinainen propaganda edellytti suunnittelua. Poliittisen tilanteen vakiinnuttua 1920-luvulla suomalaisten ja pakolaisina elävien inkeriläisten asenteisiin vaikuttamaan pyrkivä propaganda tulikin liiton päätehtäväksi.

Jo aiemmin mainittujen juhlien tarkoitus oli ollut perehdyttää suomalaisia Inkerin kysymykseen ja vahvistaa inkeriläisten uskoa oman asiansa voittoon. Järjestelyään tilaisuuksia ensin muiden järjestöjen kanssa liitto piankin uskaltautui omin päin organisoimaan pääasiassa pakolaisille tarkoitettuja, varsin suurisuuntaisia Inkeri-juhlia, joiden tarkoitus oli sekä valistaa että vaikuttaa. Esitelmissä ja alustuksissa selostettiin jokaiselle pakolaiselle hyvinkin läheisiä käytännön kysymyksiä, mutta aatteellinen valistustyö hoidettiin samalla

kertaa juhlapuheiden ja arvovaltaisten esitelmien avulla.⁷⁶ Voimakkaan heimokansallisen ohjelmansa vuoksi juhliin kiinnittyi varsinkin 1920- ja 1930-luvun taitteessa yleispoliittinenkin huomio.⁷⁷

Juhlien merkitys oli samanlaatuinen kuin Itä-Karjalan komitean järjestämien tilaisuuksien. Juhliin osallistuneiden tuhansien pakolaisien välityksellä saatu tieto, valistus ja propaganda saattoivat levitä laajempiinkin piireihin. Niiden arvioiminen ei kuitenkaan ole mahdollista. Yhtä epäselväksi jää sen tunteen selvittäminen, mitä juhlat niihin osallistuneissa pakolaisissa herättivät, miten paljon ne vahvistivat yhteenkuuluvuudentuntoa pienessä, ainakin jonkinlaiseksi vähemmistöryhmäksi itsensä tuntevassa pakolaisjoukossa. Varmasti voidaan jo sanoa, että Liitto, inkeriläiset ja heidän asiansa saivat julkisuutta; pakolaisten asia, heimotyö ja Inkerin kysymys pääsivät palstoille.⁷⁸

Varsin pian alettiin liiton toimesta pitää Inkeri-aiheisia luentoja kansan- ja työväenopistoissa Inkeri-tietämyksen laajentamiseksi. Ensimmäisen toimintavuoden aikana luennoitiin kaikkiaan viidessä työväenopistossa.⁷⁹ Seuraavan vuoden kesällä järjestettiin yhtäjaksoinen Inkerin kysymystä valottava luentosarja Raudussa, Terijoella, Valkjärvellä ja Kiviniemessä. Inkeri-tuntemuksen levittäminen kohdistettiin varsin pian kansanopistoihin ja työhön yhdistettiin kirjallisuuden levittäminen.⁸⁰ Heimojärjestöistä ensimmäisenä liitto käytti radiota propagandatoiminnassaan huhtikuussa 1926 järjestetyn radioillan muodossa.⁸¹ Jotkut nuorisoseuratkin panivat 1920-luvun alussa toimeen Inkeri-iltamia.⁸²

Pitkäjänteisen propagandan yleisin keino 1920-luvulla oli lehdistö. Inkerin Liittokin toimitti sanomalehtiin kirjoituksia ja uutisia, joihin toimitukset liiton oman ilmoituksen mukaan suhtautuivat myönteisesti. Etenkin heimojuhlien ja sellaisten vaiheiden aikoihin, jolloin Inkerissä tapahtui poliittisesti merkityksestä, alue ongelmineen tarjosi lehdistölle uutisaineistoa. Esimerkiksi kesällä 1922 neuvostohallituksen rajanturvaamissuunnitelmien uhatessa Pohjois-Inkeriä melkein koko suomalainen sanomalehdistö puolusti uhan alaisena elävää väestöä.⁸³ Jo talvella Suomen Sosialidemokraattikin oli kirjoittanut alueella asuvan suomalaisväestön oikeuksista. Vaikka sosialidemokraatit lehden mukaan eivät hyväksyneet suursuomalaisuuden haaveita, he eivät myöskään tunnustaneet suurvenäläisyyden sortoa oikeutetuksi. Kansainvälisen sosialismin periaate saneli, että pientenkin heimojen oli sallittava vapaasti elää ja kehittyä kansallisen kulttuurin pohjalta.⁸⁴ Lehden

»heimoystävyys» ei kuitenkaan riittänyt Inkerin Liiton propagandan tukemiseen, sillä liitto ilmoitti v. 1924 monien lehtien ja erityisesti Suomen Sosialidemokraatin järjestelmällisesti kieltäytyneen julkaisemasta uutisia heimojuhlista ja luottaneen enemmän neuvostolähetystön antamiin tietoihin.⁸⁵

Myös jotkut aikakauslehdet julkaisivat Inkeri-aiheisia erikoisnumeroita. Liitto avusti 1920-luvun alkuvuosina nuorisoseuraväen äänenkannattajaa Pyrkijää, Suomen sotilasta, Ylioppilaslehteä ja Suojeluskuntalaisen lehteä, jotka olivat tällaisia auliisti heimoasialle ja Inkerille palstatilaa antavia julkaisuja. Liiton sihteeri osallistui alkuaikoina heimopoliittisen aikakauslehden Suomen Heimon toimitustyöhön.⁸⁶

Jatkuva propaganda edellytti kuitenkin omaa äänenkannattajaa, jonka liitto perustikin aivan toimintansa alkuaikoina. *Inkeri*-niminen julkaisu oli toisaalta inkeriläisten mielipiteen tulkki, sillä bolševikithan tukahduttivat Inkerissä vapaan sanan. Lehti ei siis ollut tarkoitettu pelkästään pakolaisten äänenkannattajaksi vaan myös kansallisen Inkerin väestön mielipiteitä tulkitsevaksi ja heille tietoa jakavaksi orgaaniksi,⁸⁷ vaikka jälkimmäinen tavoite jäi valtiollisten olojen vuoksi saavuttamatta. Mutta parin ensimmäisen ilmestymisvuoden aikana lehteä lähetettiin rajan taaksekin.⁸⁸

Inkeri ilmestyi kaksi kertaa kuukaudessa. Toimittajana oli aluksi Antti Tiittanen ja vastaavana toimittajana Erkki Räikkönen. Taloudellisen tilan vuoksi lehti ilmestyi vuodesta 1926 lähtien vain kerran kuukaudessa. Julkaiseminen oli vähävaraiselle liitolle raskasta, sillä tilaus- ja ilmoitusmaksut eivät kattaneet suurtakaan osaa julkaisemis-kustannuksista. Lehden tehtävä propagandassa oli kuitenkin niin keskeinen, että sitä pyrittiin suurin uhrauksin pitämään hengissä, kunnes v. 1927 vuosikokous päätti lakkauttaa julkaisun.⁸⁹ Päätöksen jälkeen ryhdyttiin neuvottelemaan Itä-Karjalan komitean kanssa erityisen Inkeri-osaston toimittamisesta komitean äänenkannattajassa. Vuodesta 1928 alkaen Vapaa Karjala-lehti muuttuikin myös Inkerin Liiton ja Inkerin pakolaisten äänenkannattajaksi, ja v. 1931 lehti sai laajentunutta intressipiiriään paremmin kuvaavan nimen Vapaa Karjala ja Inkeri.⁹⁰ Liiton äänenkannattajaa olivat tilanneet etupäässä Suomessa oleskelleet Inkerin pakolaiset, sitä jaettiin eri henkilöille, lähetettiin eri oppilaitoksiin ja toimitettiin alkuaikoina Inkeriin ja Eestissä toimineille inkeriläisjärjestöille.⁹¹ Lehti julisti Inkerin Sanomien tapaan ajavansa inkeriläisten etua, tekevänsä aluetta tunnetuksi, valistavansa inkeriläi-

siä, kertovansa Inkeristä suomalaisille ja seuraavansa poliittisia tapahtumia sekä olevansa Inkerin ystävien ja inkeriläisten yhdysside, jonka tunnus oli, että voimakkaan, vapaan Suomen tuella Inkeri pelastetaan.⁹²

Samoin kuin Vapaa Karjala -lehti oli julkaisijajärjestönsä aatteellinen tulkki Inkeriä voidaan pitää Inkerin Liiton ideologisena symbolina. Siitä kuvastuvat ne aatteelliset tavoitteet, jotka jokapäiväisessä käytännön heimotyössä oli pysytettävä taka-alalla ja joita kirjallisestikin esitettäessä oli oltava varovainen, kuten lehden kirjoittelu Suomen heimoalueiden tulevasta asemasta osoittaa. Osoituksena tästä on ns. Suur-Suomi-ajatuksen ja heimoalueiden esillä pito lehdessä.

Suur-Suomi-ajatuksen propagointi oli laimeaa, sillä viiden ilmestymisvuoden aikana sellaisia sanontoja, jotka voidaan tulkita Suur-Suomen synonyymeiksi, esiintyi vain seitsemän kertaa, ja näistäkin vain yksi oli pääkirjoituksen luontoinen. Määrä on numeerisesti merkitykseltön, sillä kirjoitusten määrä lähenteli neljää ja puolta sataa. Yleensä termiä Suur-Suomi käytettiin määrittämättä sen tarkempaa sisältöä. Vain yhdessä kirjoituksessa puhuttiin suomalaisen sivistyksen ulottamisesta kaikkien heimokansojemme alueelle, Uralille saakka. Vaikka Inkeriä ei suoranaisesti mainittu Suur-Suomeen kuuluvana alueena, todettiin yhdessä kirjoituksessa Suur-Suomen perustan ulottuvan sinne saakka. Toimitus tuntui ymmärtävän sen reaalipoliittisen tosiasian, että Inkeriä ei Pietarin vuoksi voisi liittää Suomeen. Uneksimasta ei kuitenkaan kielletty, sillä kirjoituksen mukaan Inkeri tulisi olemaan mitä läheisimmässä yhteydessä Suomeen, kun olot alueella muuttuisivat.⁹³

Vuosittain noin puolet lehden kirjoituksista kosketteli heimoalueita ja ymmärrettävästi suurimmaksi osaksi Inkeriä.⁹⁴ Yleisin kirjoitustyyppe oli informatorinen artikkeli, joka asiasisällöltään oli suhteellisen puolueeton, mutta jossa tapahtumiin ja oloihin Inkerissä asennoiduttiin yleensä täysin kielteisesti, kuten esim. jo ensimmäisessä numerossa alkaneessa Inkerille kansallista autonomiaa, eksterritoriaalista, kansallis-sivistyksellistä itsehallintoa vaativassa kirjoitussarjassa tehtiin.⁹⁵

Liitto kustansi myös kirjallisuutta, jonka avulla pyrittiin samaan tavoitteeseen kuin lehteä julkaisemalla: Inkeri-tiedon levittämiseen ja syventämiseen. Liiton omat varat eivät riittäneet saattamaan julkisuuteen kaksikymmenluvun alkupuolella yleisesitystä Inkerinmaasta, mutta kotiopintokirjoja julkaiseva Kotikasvatussyhdystys suostui kustanta-

maan muutamia heimokirjoja nuorison luettavaksi ja opistotasaisen opiskelun oppikirjoiksi. Inkerin Liitto sai julkisuuteen tältä pohjalta pari Antti Tiittasen kirjasta.⁹⁶

6.1.3. Karjalan Sivistysseura ja Karjala-kerhot

SIVISTYSSEURAN SOPEUTUMINEN RAUHAN AIKAAN

Sivistysseura menetti kosketuksensa Itä-Karjalaan vuoden 1922 alussa. Kansainvälinen suurpolitiikka oli romahduttanut haaveet, ja se vaikutti luonnollisesti seuran toimintaan. Tarton rauhan solmimisesta vuoteen 1924 saakka toiminta oli lähinnä humanitaarista. Järjestettiin keräyksiä kaatuneitten perheiden toimeentulon turvaamiseksi ja perustettiin erityinen Karjalan Sivistysseuran vapaustaistelun avustusrahas-to. Pakolaisia tuettiin rahallisesti ja heidän asemaansa yritettiin muutenkin parantaa.⁹⁷

Seuran ohjelma ja pyrkimykset viittasivat kyllä myöhemminkin siihen, että se mielellään olisi pyrkinyt muuttamaan Itä-Karjalan asemaa. Esimerkkinä mainittakoon vain, että v. 1924 julkaistiin Iivo Härkösen kirjoittama vihkonen *»Alkutyö Karjalan heimouden herättämiseksi»*, jonka perustana oli ajatus, että Karjala kerran vielä olisi vapaa maa. Siksi se tarvitsi lukutupia, kansankirjastoja, kirjoja ja lehtiä sekä omakielisiä kouluja. Karjalalla oli kehitysmahdollisuudet luonnonrikkauksiensa ansiosta. Mutta heimoaatetta ajavat voimat oli saatava positiiviseen yhteistyöhön. Karjalan kysymys oli kypsymisvaiheessaan, se kuului kaikille suomalaisille.⁹⁸ *Lehtinen* on huomauttanut, että tällainen asennoituminen muodosti pohjan Tampereella 1924 pidetyn vuosikokouksen päätöksille, joiden mukaan laadittiin uudet suunnitelmat uusia tavoitteita varten. Johtokunnan varapuheenjohtajaksi valittiin tutkimusaiheidensa puolestakin heimoaateen keskeisiä kysymyksiä hyvin lähellä ollut prof. A.R. Niemi.⁹⁹

Seura oli yhteistyössä muiden heimotyötä tekevien järjestöjen kanssa. Kaksikymmenluvun puolimaissa Itsenäisyyden Liitto osoittautui hyvin yhteistyönhaluiseksi. Se mm. pyysi seuraa tukemaan aloitetta, jonka tarkoituksena oli saada kouluihin heimokansoja käsittelevä oppiaine. Seura ei hyväksynyt aloitetta sellaisenaan, vaan ehdotti, että anottaisiin heimo-opetuksen antamista muiden oppiaineiden yhteydessä. Tarkoitukseen sopivia aineita olisivat olleet Suomen historia, suomen kieli

ja Suomen maantiede. Itsenäisyyden Liitto tekikin aloitteen, jota seura ei kuitenkaan ehtinyt kannattamaan.¹⁰⁰ Itsenäisyyden Liiton yhteistyöhalu meni niin pitkälle, että se pyysi saada käyttää seuran lehteä omana heimoasiana koskevana äänenkannattajanaan. Seura vastasi lehden mielellään julkaisevan heimoaiheisia kirjoituksia, mutta sen mielestä ei ollut suotavaa, että lehdestä tulisi kahden eri järjestön äänenkannattaja.¹⁰¹ Yhteistoimintaan pyrittiin myös karjalaisten muodostamien heimojärjestöjen kanssa. Työmuodoiksi vakiintuivat kesäiset karjalaisten kisa- ja heimojuhlat, joista ensimmäiset pidettiin v. 1930 Oulussa.¹⁰² Edellisenä vuonna oli toimintakohteeksi otettu karjalankielisten nimien suomentaminen. Tähän työhön oli ryhtynyt myös AKS, joka tarjosi seuralle yhteistyötä. Saadakseen hankkeen taakse enemmän voimia seura suostui tarjoukseen.¹⁰³

Sivistysseura oli aina pyrkinyt julkaisemaan omaa äänenkannattajaa.¹⁰⁴ Julkaisutarve jouduttiin kaksikymmenluvun alussa tyydyttämään lähinnä kirjasten välityksellä, ja vuoteen 1936 mennessä seura julkaisi yhteensä kolmisenkymmentä huomattavampaa ja viitisenkymmentä pienempää kirjasta,¹⁰⁵ joten kirjallista valistus- ja aatteenjulistustyötä voidaan määränsäkin puolesta pitää melkoisena. Vuoden 1925 alkupuolella alkoi ilmestyä seuran oma aikakauslehti *Toukomiä*, josta tuli valistustyön keskeinen elin. Päätoimittaja oli tunnettu heimotyöntekijä ja seuran sihteeri Iivo Härkönen ja lehden huomattavin avustaja prof. A.R. Niemi.¹⁰⁶

Toukomiestä lähetettiin vapaakappaleina karjalaisille ja suomalaisille heimoaatetta harrastaville järjestöille ja yksityisille henkilöille sekä Suomessa että ulkomailla, koulujen toverikunnille ja Karjala-kerhoille.¹⁰⁷ Lehden toimitus pyrki päivittäisistä tapahtumista kertomisen sijasta vähän kerrassaan saattamaan esille tutkimuksia ja muita pysyvääarvoisia aiheita.¹⁰⁸ Ohjelmaa yritettiin jatkuvasti syventää ja lehden kirjallis-sivistyksellistä tasoa kohottaa. Toimitus tiedosti julkaisun propagandistisen sekä asenteita muuttamaan pyrkivän tehtävän, sillä vuosikertomuksessa 1928–1929 tunnustetaan, että lehdessä on kiinnitetty huomiota tunteisiin vetoavaan ja niitä herättävään puoleen.¹⁰⁹ Muiden »heimolehtien» tapaan Toukomiessä julkaistiin heimojuhlissa pidettyjä puheita, joissa käsiteltiin työn keskeisiä piirteitä ja tavoitteita.

Eräässä tällaisessa artikkelissa, joka oli Iivo Härkösen Karjalan Sivistysseuran vuosikokouksessa 9.4.1928 pitämän esitelmän toisinto,

määritettiin heimotyön kohteet ja tavoitteet. Puhe kuvastanee mainittuja seikkoja hyvin senkin vuoksi, että se pidettiin aikana, jolloin pahin kiihko heimotyössä oli takana päin ja jolloin kannanotot kuuluivat pysyväistavoitteisiin eivätkä pelkästään ajankohtaisen tilanteen sanelemiin vaatimuksiin. Härkösen mukaan nimittäin heimoasia ja heimotyö olivat vapautta vailla olevien Suomen heimojen vapauttamista, niiden kohottamista sivistykseen ja kansalliseen itsetuntoon sekä vähitellen myös vapaisiin valtiollisiin oloihin. Toiminnan kohteet tärkeysjärjestyksessä olivat Aunuksen ja Vienan karjalaiset, vepsäläiset, Tverin ja Novgorodin karjalaiset ja Äänisen takaiset karjalaiset. Vermlannin ja Taalainmaan salosuomalaisen puolesta ei voinut tehdä muuta kuin pystyttää muistopatsas. Inkeriläisille oli saatava sisäinen sivistysautonomia. Länsimaisen sivistysvaltion, Ruotsin, alueella asuvien Länsipohjan suomalaisten asemaa Härkönen ei pitänyt kovinkaan vakavana.¹¹⁰

Suur-Suomi-ajatusta lehti propagoi vaimeasti, mikäli mittana käytetään niiden kirjoitusten määrää, joissa muodossa tai toisessa esiintyi maininta Suur-Suomesta. Viiden ensimmäisen ilmestymisvuoden aikana tällaisia kirjoituksia oli lehdessä vain seitsemän kappaletta.¹¹¹ Vain kerran sanonta esiintyi jonkin konkreettisen poliittisen asian yhteydessä. Muulloin tyydyttiin vain puhumaan muinoin mahtavasta Suomen suvusta. Kerran käsite yhdistettiin jääkärimarssin sanoihin »Häme, Karjala, Vienan rannat ja maa . . .».¹¹²

Ilmeistä on, että Suur-Suomen luonteesta ja oikeutuksesta kirjoittaessaan tai puhuessaan jokainen käytti parhaiten hallitsemaansa aseita. Historioitsijat tukeutuivat historiaan, sotilaat nojautuivat strategiaan ja muinaisrunojen tutkijat vetosivat mytologiaan, kuten teki A.R. Niemi, joka Jänneksen runoa seuraten näki Maaselän kaskien sauhun keskeltä vanhan muinaissuomalaisen hengen johtajan nousevan julistamaan aikaa, jolloin Sammon juuret juurtuvat yhteen ja jolloin Laatokan vedet ja Maaselän harjanteet eivät halo Suomea suurta. Tämän opin muinaisrunojen urhot antaisivat nuorelle polvelle.¹¹³

On myös ilmeistä, että lehden julkaisijan jonkinlainen intressiluonne näkyy siitä, minkä alueen asioita heimolehti käsitteli. Inkerin Liiton lehtihän kirjoitti pääasiassa Inkeristä, Vapaa Karjala korotti äänensä Karjalan puolesta ja Toukomiehen kirjoituksista noin neljäsosa oli kaksikymmenluvulla sellaisia, jotka koskivat lähinnä Itä-Karjalaa.¹¹⁴ Osoittanee jonkinlaista omaksi käsitetyn alueen ja sen kulttuurin

merkityksen tähdentämistä, kun Toukomies ei tyytynyt iskulausemaisesti toistamaan vaatimusta: Suuri Suomi, yksi kieli, vahva kansa, suomalainen sivistys, vaan julisti ennen kaikkea Karjalan kielen ja kirjallisuuden tärkeyttä.¹¹⁵

KARJALA-KERHOT

Täytyy olettaa, että v. 1921–22 tapahtuneen Itä-Karjalan kansannousun jälkeen osa pakolaisista kyllästyi Suomessa oleskeluunsa, koska Karjalan Sivistysseuran vuosikokouksessa 1924 käsiteltiin asiaa ja todettiin, että Suomeen oli saatava jäämään ainakin se osa nuorisosta, joka voisi ottaa vastaan opetusta. Toinen ryhmä, Karjalaan palaavat, oli valmennettava henkisesti.¹¹⁶ Kumpaankin tarkoitukseen sopivat eri paikkakunnille perustettavat *Karjala*-kerhot, joiden esikuviksi kelpasivat suomalaiset nuorisoseurat. Sivistysseura päätti keväällä v. 1925 perustaa kerhoja tehdas- mutta myös maaseudulle ja kehotti kerhoja liittymään oman järjestönsä alaosastoihin. Kerhojen ohjelman piti herättää pakolaisten valistushalua, saada kansanopiston käyneet jatkaamaan opiskeluaan ja luoda kulttuuritilaisuuksien järjestämistähtoa eri paikkakunnille. Kerhojen keskuselimeksi valittiin Karjala-kerhojen keskustoimikunta. Toimintavuoden 1915–1926 aikana perustettiin yhteensä kymmenen kerhoa.¹¹⁷

Kerhoja alkoivat yllättäen valvoa muut järjestöt. »Kaappaustyössä» kunnostautui lähinnä AKS,¹¹⁸ joka myös oli vuodesta 1925 lähtien alkanut perustaa niitä. Suomen nuoriso-opistosta päässyt Roope Takala suoritti tämän työn, ja hänen perustamikseen mainitaan yhdeksän kerhoa, jotka kaikki olivat AKS:n alaosastoja.¹¹⁹

Kerhotyössä oli muutakin epäselvyyttä. Huolimatta samoista toimintamuodoista ja tavoitteista kerhot kuuluivat eri keskusjärjestöihin. Kajaanin heimojuhlien yhteydessä v. 1927 päätettiin perustaa *Karjala-kerhojen Keskusliitto*, jonka viisi jäsentä edustivat AKS:aa, Itä-Karjalan komiteaa, Karjalan ulkomaista valtuuskuntaa ja Karjalan kisakomiteaa.¹²⁰ Samassa tilaisuudessa sovittiin liiton äänenkannattajan *Karjalan Kannel*-lehden julkaisemisesta.¹²¹

Koska liiton johto oli Helsingissä, päätettiin myös sen propaganda- ja valistusväline Karjalan Kannel toimittaa sieltä. Päätoimittajaksi suostui Pekka Supinen. Lehdestä tuli lähinnä sisäinen informaatiotväline, jossa jaettiin tietoja kerhojen työstä, harjoiteltiin kaunokirjallista esitystapaa, mutta tehtiin myös propagandaa Karjalan puolesta. Pää-

tarkoitus oli palvella karjalaisten sivistyspyrintöjä, jakaa tietoja ja herättää karjalaisissa harrastusta itsekasvatukseen ja hyödylliseen opiskeluun.¹²²

Kun Karjala-kerhojen Keskusliitto oli perustettu, kehotti sivistysseura omia kerhojaan liittymään sen jäseniksi. Sivistysseura tuki liittoa myös rahallisesti, sillä olivathan keskusliiton pyrkimykset, kansallisen sivistyneistön kasvattaminen uutta Karjalaa varten ja pakolaisten kouluttaminen sekä Itä-Karjalan oikeuksien puolustaminen hyvin lähellä omia tavoitteita.¹²³ Karjala-kerhoissa samoin kuin edellä mainituissa AKS:n perustamis- ja hallitsemis- ja Karjala-seuroissa oli oppiaineena Karjala-tuntemuksen syventäminen, ja 30-luvulla käytettiin niissä oppikirjana AKS:n Itä-Karjala-teosta ja sivistysseuran julkaisemaa em. Karjalan Kirjaa. Kymmenvuotiskautena 1925–1935 seuroihin ja kerhoihin kokoonnuttii yhteensä noin kuusi ja puoli tuhatta kertaa ja niissä pidettiin yhteensä yli seitsemäntuhatta esitelmää. Yksityisissä kerhoissa oli jäseniä 20–50.¹²⁴ Muina työmuotoina kerhoissa olivat opintotyö, erilaiset kurssit, kirjallisuuden levittäminen ja lukeminen ja alkeellinen julkaisutoiminta, urheilu ja retkeily sekä iltamien pitäminen.¹²⁵

Kerhotyössä oli aluksi monia vaikeuksia. Sitä eivät karjalaiset aluksi itsekään ymmärtäneet. Kaksi- ja kolmekymmenlukujen taitteeseen tultaessa toiminta voimistui lähinnä siksi, että liiton talous parani. Keskusliitto jaettiin osastoihin, jolloin kirjallisuusosasto, kotiseutuosasto, raittiusosasto, heimotyöosasto, julkaisuosasto ja urheiluosasto vastasivat omista toiminta-alueistaan. Malli näyttää saadun lähinnä AKS:lta. Salmin heimojuhilla valittiin myös uusi puheenjohtaja, aks-lainen Erkki Virta. Ainakin ulospäin, lähinnä AKS:n kautta annettiin ymmärtää, että toiminnan tehostamiseen liittyi myös karjalaisten keskinäisen yhteisymmärryksen paraneminen.¹²⁶

Yksimielisyyden korostaminen saattoi olla taktista tiedotusta, sillä kerhojen järjestäminen ei näyttänyt käyvän kivuttomasti. Tällaisen vaikutelman saa lukiessa P. Supisen kirjoitusta vuodelta 1928. Siitä käy nimittäin ilmi, että yhdeksästätoista kerhosta kuusi ei ollut liittynyt keskusjärjestöön. Erityisen yllättävää on, että Karihaaran kerho, jonka jäsenet Iivo Kinos ja Alekski Kotaniemi olivat liiton johtokunnan jäseniä, oli »villinä». Supinen vetosi voimakkaasti kyseisiin henkilöihin ja kehotti näitä selittämään, miksi kerho pysytteli keskusjärjestön ulkopuolella. Hän varoitti myös karjalaisnuoria usko-

masta salaisia kuiskutteluja.¹²⁷

Lähteiden puutteen vuoksi on mahdotonta sanoa, mikä aiheutti kitkaa. Jonkinlaisena arviona voidaan vain viitata siihen yleiseen hegemoniaan, johon AKS pyrki pureutuessaan johonkin järjestöön. Se ehkä aiheutti vastenmielisyyttä. Perusteluja olettamukselle ei ole, mutta AKS:n taholta tullut yhtenäisyyden liiallinen korostus saa epäilemään, että ainakin siltä taholta tarkoituksellisesti haluttiin antaa liian ehyt kuva ulospäin, sillä vielä 1932 toiselta taholta annetussa selostuksessa todetaan, ettei kerhojen »sisäinen henki» ollut erikoisen eloisa.¹²⁸ Kahta vuotta aiemmin Karjalan kisa- ja heimojuhlien yhteydessä Oulussa pidetyssä keskusliiton vuosikokouksessa oli sääntöjen kahdenlaisen tulkinnan takia ajautettu suoranaiseen hajaantumiseen, jonka seuraukset uhkasivat muodostua kohtalokkaaksi kerhotyölle. Vuoden lopulla näytti jonkin verran sopuisampi henki pääsevän valtaan, ja keskusliiton jäsenmäärä alkoi lisääntyä. Mainitun vuoden aallonpohjakautena liittoon kuului vain kymmenen kerhoa.¹²⁹ Kolmekymmenluvun lopulla keskusliittoon kuului jo 31 erillistä yhdistystä¹³⁰ ja lähes 1200 jäsentä.

6.2. Akateemisen nuorison heimoromantiikka

6.2.1. Reunavaltiopolitiikan ja Suomen sillan ilmentymä – Akateeminen heimoklubi

Pyrkimys läheisten suhteiden aikaansaamiseen Viron kanssa oli Suomen ja Viron kansojen alkuperän ja maantieteellisen läheisyyden sekä ennen kaikkea poliittis-historiallisen tilanteen vuoksi ymmärrettävää. Myös henkinen ilmapiiri sodan jälkeen oli sekä Suomessa että Virossa poikkeuksellinen. Realistisen arvioinnin puuttuminen, usko teoreettisten opinkappaleiden ja rohkean, oikeuden puolesta tapahtuvan toiminnan voimaan saattoi Suomessakin johtaa reaali poliittisesti arvioituna irvikuvamaisilta näyttäviin suunnitelmiin, joilla kuitenkin on aatehistoriallista mielenkiintoa. Kuvastavathan ne ainakin heikosti erästä puolta siitä atmosfääristä, joka joissakin ulkopoliittisiakin asioita harrastavissa piireissä vallitsi. Esimerkkinä tässä mainittakoon *Etuvar-tiokansojen klubin* Helsingin kerho,¹ jossa käyntiään on *Martti Haavio* kuvannut. Haavio meni sinne ystävänsä Niilo Kärjen kehotuksesta,

mutta merkityksekkäämpää lienee tieto, että asiasta oli Kärjelle ilmoittanut hänen edistysmielinen puoluetoverinsa Suomen ulkoministeri Rudolf Holsti.

Kokouksen osanottajien nimet² osoittavat, että kyseessä ei ollut pelkästään poikamainen toveripiiri, vaan klubiin kuului arvovaltaisia lähetystötason virkailijoita. Ohjelman mukaan klubi pyrki ajamaan Venäjältä eronneiden kansojen ja Venäjän vähemmistökansallisuuksien asiaa. Haavion mukaan kokouksessa aivan vakavasti puhuttiin Karjalan tasavallasta, Inkerin autonomisesta alueesta ja Pietarin tekemisestä vapaakaupungiksi, sivuttiinpa myös eräiden Siperiassa asuvien suomensukuisten kansojen autonomiaa.³ Myöhemmin klubissa esitelmöivät mm. Romanian ja Puolan täysivaltaiset ministerit.⁴ Näiden sekä Holstin mielenkiinnon selittää se tosiasia, että juuri Holsti solmi Varsovassa sopimuksen reunavaltioiden välisestä yhteistyöstä.⁵ Etuvaritiokansojen klubi oli perustettu myös ainakin Latviaan ja Puolaan. Toisaalta Suomen Tallinnassa toimineiden lähettiläiden raporteista näkyy, että varsinkin 1920-luvun alussa mieliala Viron akateemisissa ja sotilaspiireissä oli hyvin vastaanottava melko pitkälle menevälle yhteistyölle, sillä vuoden 1920 lopulla Reijosen mukaan ajatus jopa liitosta Suomen ja Viron välillä esiintyi melko vaikutusvaltaisten virolaisten puheissa.⁶ Kahden veljesmaan välisestä tiiviistä yhteistyöstä ja samalla laajemmistakin heimotyön perspektiiveistä keskusteltiin erityisesti vuoden 1921 alkukesällä riigivanem Pätsin maatilalla, jossa Unkarin edustajan läsnä ollessa keskusteltiin »sangen pitkälle» panturaanilaisesta yhteydestä.⁷ Näissä piireissä esitettiin myös ajatus järjestöstä, jonka ohjelmaan kuuluisi Viron ja Suomen välisen läheisemmän yhteistyön aikaansaaminen. Asian otti esille Viron ulkoministerin päivällisillä amiraali Pitka, jonka mukaan Viron tulevaisuus turvattaisiin ainoastaan »mitä likeisemmässä» yhteydessä Suomen kanssa.⁸ Pitka jatkoi ajatuksen propagoimista syksyllä 1921 ilmestymään alkaneessa Viron suojeluskuntain lehdessä.⁹

Myös virallisesti Viron valtionjohto puhui Viron ja Suomen välisen sillan rakentamisesta, sillä esim. ministeri Reijosen jättäessä valtakirjansa Viron valtionpäämiehelle Päts muisteli kirjallisen puheensa päätteeksi pakolaisaikojaan Suomessa, jolloin oli unelmoitu paitsi Viron ja Suomen vapaudesta myös sukukansojen kohottamisesta alennustilastaan, yhteisestä Suur-Suomesta. Vaikka ajatus ei Pätsin mielestä lähiaikoina toteutuisikaan valtiollisesti, mahdollisuudet olivat rajat-

tomat sivistys- ja talousalalla.¹⁰ Mielipiteiden taustalla oli tietenkin politiikka. Viro pyrki takaamaan turvallisuutensa ja kytkemään toisaalta Suomen yhteiseen rintamaan idästä uhkaavaa joko luuloteltua tai todellista vaaraa vastaan. Tunnepitoinen, jo fraseologiseksi muuttanut puhuminen Suur-Suomesta imikin ravintonsa poliittisesta maaperästä. Tässä jää tutkimatta se, kuinka paljon fraseologialla haluttiin salata todelliset tavoitteet ja ajatukset.

Viron vapaussotaan, jonka aikana valtiounionin ajatus oli tullut korostetusti esille, osallistui suomalaista ylioppilasnuorisoakin. Taistelun nähtiin jo sinänsä toteuttavan Suur-Suomi-ajatusta.¹¹ Heimoaatteesta kiinnostuneiden ylioppilasjärjestöjen ja yksittäisten ryhmien toiminta pohjusti yhteistyötä virolaisten ylioppilaiden kanssa ennen kuin ylioppilaskunta korporaationa alkoi pitää yllä suhteita heimomaahan.¹² Ensimmäinen yritys oli *Suomalais-Virolaisen* ylioppilasklubin perustaminen joko syksyllä 1920 tai keväällä 1921.¹³ Ajankohdasta voi olla kiistaa, mutta itse perustamistapahtuma liittyi kaksipuoleiseen toimintaan – sekä Virossa että Suomessa – ja sillä oli taustana em. poliittinen tilanne ja toisaalta monilla muilla aloilla aloitettu yhteistyö virolaisten ja suomalaisten kesken. Merkityksekkäitä näyttävät olleen suomalaisten ja virolaisten opettajien keskinäiset vierailut.¹⁴ Sysäys suomalais-virolaisen ylioppilasyhdistyksen muodostumiseen oli todennäköisesti syksyllä 1919 kokoontunut Helsingin virolaisten seura, jonka kokouksiin osallistuneet ylioppilaat veivät virolaisystävyyden osakuntiinsa.¹⁵

Yhteistyön aloittamista kiirehti Tartosta käsin myös Aarni Penttilä, joka vuoden 1919 lopulla Ylioppilaslehdessä olleessa kirjoituksessaan valitti, ettei Tarton ja Helsingin ylioppilaiden välillä ollut yhteistyötä, vaikka suomalaiset ja eestiläiset opettajat, sanomalehtimiehet ja jotkut opiskelijatkin toimivat yhdessä.¹⁶ Ja samaan aikaan kun Suomalais-Virolainen ylioppilasklubi perustettiin, virkamiesten talolla avattiin Tartossa *Eesti-Soome ylioppilasklubi*.¹⁷

Suomalais-Virolaista ylioppilasklubia oli perustamassa parisenkymmentä henkeä, ja puhetta johti Niilo Kärki. Toimintaa ohjaamaan valmistetut säännöt oli muokattu lähes suoraan v. 1906 perustetun Suomalais-Virolaisen Liiton säännöistä. Klubista ajateltiin vapaata toverillista seurustelupiiriä, yhdyssidettä suomalaisten ja virolaisten ylioppilaiden välille, jonka tehtävänä oli heimotunteen herättäminen ja yhteistyön osapuolien toinen toisensa elämään tutustuttaminen. Työvä-

lineiksi kaavailtiin kokouksia, iltamia, opintojen edistämistä, matkoja, tarkoituksenmukaisen kirjallisuuden kustantamista, aikakauslehteä, viron kielen kursseja ja matkailun edistämistä. Esimieheksi valittiin prof. Heikki Ojansuu ja sihteeriksi Elsa Eklund.¹⁸ Ensimmäinen käytännön toimi oli kesänviettopaikkojen järjestäminen virolaisille. Ylioppilaslehti tutustutti lukijoitaan Viron oloihin julkaistessaan marraskuussa erityisen Virolais-Suomalaisen ylioppilasklubi -numeron. Keväällä 1922 klubin jäsenet tekivät Viroon matkan, johon Tarton akateeminen heimoklubi vastasi seuraavan vuoden syksyllä.¹⁹

Kun prof. Ojansuu siirtyi Turkuun, klubin esimieheksi valittiin E.A. Saarimaa. Toisaalta Turkuunkin syntyi v. 1922 Suomalais-Virolainen ylioppilasklubi, johon liittyi heti alussa kolmisenkymmentä henkeä. Turun klubin kukoistuskauti oli v. 1922–24.²⁰ Kuten Helsingissäkin pitivät toiminnan Turussa käynnissä lähinnä Suomen kielen tutkijat.²¹

Helsingin klubissa esitelmöi²² helmikuulla 1923 M. Haavio. Hänen esitelmänsä ajatukset olivat tyyppillisiä aks-laiselle ajatusmaailmalle. Klubin virolaisessa illassa esitettyjen ajatusten lähtökohta oli monta kertaa aiemminkin tehokeinona käytetty vetoaminen Suomen heimon muinaiseen mahtavuuteen ja sen pitkään jatkuneeseen hajaannukseen, josta eräät sen jäsenistä olivat vasta äskettäin alkaneet pyrkiä pois. Haavio mainitsi nähneensä muinaisen kartan, jossa kahden miljoonan neliökilometrin alan yllä luki: »Suomalaiset», ja toisen nuoremman kartan, jossa samaa aluetta peittivät »raskaat, mustat ja uhkaavat sanat: Venäjän valtakunta».²³ Retoorisena tyylikeinona kuva varmasti oli onnistunut, ja se muokkasi samalla psykologisesti pohjaa heimotunteen heräämiseksi. Esitetystä kehityksestään ei voinut johtaa kuin yhden loogisen päätelmän. Jos Suomen heimo ei yhdy, kaiken yllä väijyvä Venäjä tuhoaisi sen osat. Uhkan torjumiseksi tarvittiin heimo-työtä.

Suomalais-Virolaisen ylioppilasklubin nimi muutettiin 8.4.1923 pidetyssä vuosijuhlassa *Akateemiseksi heimoklubiksi*. Muutos ei ollut pelkästään nimellinen, sillä myös ohjelma laajeni kaikki suomensukuiset kansat käsittäväksi, vaikka Viron kansan ja kulttuurin tunnetuksi tekeminen, virolaisen ja suomalaisen kulttuurin aktiivinen lähentäminen asetettiin edelleenkin etusijalle. Muitakin heimokansoja oli kuitenkin tehtävä tunnetuksi Suomessa, niiden kansallinen itsetunto oli herätettävä ja niille oli selvitettävä se vaara, mikä niitä uhkasi slaavilaisuuden taholta.²⁴ Kaukaisimpien heimokansojen hyväksi suori-

tettava työ jäi kuitenkin suunnitelman asteelle.

Sen sijaan Viroa ja Unkaria tehtiin klubin esitelmissä ja luennoissa tunnetuksi suomalaisille. Klubi järjesti myös ylioppilaiden kesäoleskelun Suomessa ja Virossa sekä välitti heille työpaikkoja. Klubi toimitti viron kielellä julkaistun Suomi-kirjan v. 1924, ja kaksi vuotta myöhemmin ilmestyi suomeksi Viron kirja. Molempien maiden ulkoministeriöt tukivat julkaisuja.²⁵

Klubi joutui tavallaan kahden järjestön väliin. AKS:han perustettiin jo v. 1922, ja ainakin Haavion mukaan useat klubin jäsenet liittyivät seuraan ja alkuaikoina suorastaan olivat sen johtohahmoja. Voidaan olettaa, että klubin jäsenten mukana AKS:n työhön suodattui myös Viron harrastus. Toisaalta klubi kulki pitkälti samaa tietä, jota Suomalaisuuden Liitto kävi heimotyömaallaan. Näiden voimakkaiden järjestöjen toiminnan vuoksi suhteellisen pieni, alkuaan toveripiiriksi tarkoitettu klubi, jossa v. 1925 sentään oli 80 ja Turun sisarjärjestössä 40 jäsentä,²⁶ ei pystynyt nousemaan yleiseksi heimojärjestöksi eikä se toisaalta siihen pyrkinytkään.

Lienee tosi se *Haavion* mielipide, että AKS:n juurista puhuttaessa on otettava huomioon myös Suomalais-Virolainen ylioppilasklubi, jossa heimoaatetta hartaasti kehiteltiin. Klubissa nuoret ylioppilaspoliitikot tottuivat tarkastelemaan Suomen heimon asemaa yhtenä ylioppilas- ja kansalaistoimintaan, jopa politiikkaan kuuluvana kysymyksenä ja heidän esikuvinaan oli arvostettuja tiedemiehiä. Ne henkilöt taas, jotka klubista siirtyivät AKS:aan, olivat oman aikansa ylioppilastoiminnan eliittiä, kuten esim. nimet Martti Haavio, Niilo Kärki ja Aaro Pakaslahti osoittavat.²⁷

Organisatorista yhteyttä klubin ja AKS:n välillä ei ollut. Alkeellinenkin heimotyön koordinointi puuttui, mitä osoittaa esim. se, että klubin pitäessä talvella 1925 kokoustaan oli samaan aikaan käynnissä AKS:n järjestämä keskustelutilaisuus.²⁸ AKS oli jo v. 1925 niin vahva järjestö, että sen ei tarvinnut sovittaa tilaisuuksiaan muiden järjestöjen aikojen mukaan. Toisaalta klubiin kuuluvat vanhemmat akateemiset kansalaiset tuskin olivat kovinkaan halukkaita taipumaan uhmaikänsä elävän AKS:n edessä.

Järjestöt ajoivat asioita kuitenkin myös yhdessä. Molemmat puuhasivat virolais-suomalaisten ylioppilaspäivien järjestelyissä, ja niiden kanssa oli yhteistoimissa ylioppilaskunta, Turun suomalainen ylioppilaskunta ja Turun Akateeminen heimoklubi sekä Viron puolelta sikäläi-

nen ylioppilaskorporaatio ja Tarton Akateeminen heimoklubi.²⁹ Näillä päivillä tehtiin mm. aloite Viron kielen opetuksen järjestämisestä oppikouluihin ja seminaareihin.³⁰

6.2.2. Heimorakkauden ja ryssävihan järjestö – AKS

6.2.2.1. Seuran perustaminen ja aatteellinen kehitys

Aiemmin on jo kuvattu sitä harrastusta, jota ylioppilaat tunsivat Karjalaa kohtaan ja sitä intoa, jolla varttuneemmatkin yliopistomiehet Itä-Karjalan asian kehitystä tarkkailivat (vrt. s. 65, 91). Ylioppilaat olivat itse osallistuneet aktivismiin ja jääkäriiliikkeeseen ja ennen kaikkea vuoden 1918 kansalais-vapausotaan.³¹ Uskominen omiin voimiin saattoi myös ilmetä uhittelevana suhtautumisena sekä ulkoettä sisäpoliittisiin kysymyksiin, kuten ylioppilaiden lausunnot esim. Tarton rauhasta osoittavat. Virallisen ulkopoliittikan arvostamista ei ainakaan lisännyt Karjalan nousun kukistuminen ja Suomen valtiovalan pysyminen korrektisti erillään tapahtumista sillä aikaa kun vapaa kansalaistoiminta käynnistettiin Itä-Karjalan auttamiseksi ja kun useita ylioppilaita henkilökohtaisesti osallistui taisteluun Vienassa. Aiemmin on jo mainittu Haavion mielipiteestä, jonka mukaan rehtori Heikelin arvovaltainen puhe Karjala-juhlassa itsenäisyyspäivänä 1921 suorastaan kannusti toimintaan ja moraalisesti velvoitti auttamaan tavalla tai toisella Itä-Karjalaa ja sen asukkaita.³² Myös yhteistyö virolaisten kanssa pohjusti maaperää voimakkaalle järjestölle, joka syntyikin pian Itä-Karjalan kukistumisen jälkeen.

Tästä järjestöstä, *Akateemisesta Karjala-Seurasta* eli AKS:sta, sen ohjelmasta ja vaikutuksesta on kirjoitettu niin runsaasti, että tässä yhteydessä riittänee seuran tärkeimpien toimintatavoitteiden ja muotojen pääkohtainen erittely. Toisaalta koska asiasta on annettu erittäin paljon erilaista ja eritasoista tietoa, lienee aihetta käsitellä myös seuran perustamistapahtumaa sen materiaalin valossa, joka kirjoittajalla on ollut käytettävissään.

Itä-Karjalan retkeltä palanneet ylioppilaat Elias Simelius, Erkki Rääkkönen ja Reino Vähäkallio kokoontuivat 22.2.1922 Karjalaisessa osakunnassa ja päättivät perustaa jonkinlaisen seuran ajamaan Karjalan asiaa. Nuorukaiset edustivat eri osakuntia ja Simelius lupasi

hankkia pohjois-pohjalaisten tuen yritykselle, Vähäkallio ja Räikkönen taas aikoivat puhua karjalaisille. Asian vauhdittamiseksi ja laajemman kannatuksen hankkimiseksi päätettiin kääntyä myös inspehtori prof. Leiviskän ja Elmo E. Kailan puoleen. Innostuksen aikaansaamiseksi ja toverien kannatuksen turvaamiseksi aiottiin toiminta verhota salaperäisyyteen. Ajatus osoittautuikin täysin oikeaksi. Paria päivää myöhemmin neuvoteltiin ensimmäistä kertaa Kailan luona. Samassa neuvottelussa käsiteltiin myös kysymystä, miten karjalaisia sotilaita voitaisiin sijoittaa maaseudulle työhön ja miten heille voitaisiin järjestää opetusta.

Toinen alustava neuvottelu oli prof. Leiviskän luona, mutta jo sitä ennen oli Kailan luona päätetty myös Helsinkiin sijoittaa metsäsissejä ja ryhtyä heitä opettamaan osakunnissa. Leiviskän luona pidetyn neuvottelun jälkeen kokoontui sitten noin kymmenen henkeä³³ keskustelemaan karjalaisten sijoittamisesta ja aseellisen koulutuksen järjestämisestä. Seuran perustamishistorian tärkeä vaihe oli myöskin Kalevalan päivän, Karjalaisen osakunnan vuosijuhlapäivän jälkeen yöllä pidetty kokous, johon osallistuivat mm. majuri Paavo Talvela ja maisteri Kaarlo Hallikorpi. Virallinen perustava kokous voitiin mainittujen esivalmistelujen jälkeen pitää Ostrobotnialla 5.3.1922.³⁴

AKS:n alkuajan toiminta oli käytännön läheistä. Jo ennen virallista perustamista oli Erkki Räikkönen saanut pankinjohtaja Vikstenin avulla sijoitetuksi 10 karjalaista töihin Helsingin ympäristöön ja 20 Helsingin kaupungin töihin. Maisteri-aktivisti Kaukorannalta saatiin useiden maaseudulla asuvien entisten aktivistien nimet ja osoitteet, ja näille lähetettiin kirje, jossa pyydettiin järjestämään sijoituspaikkoja Karjalan sisseille. Perustavassa kokouksessa suoritettiin myös työnjako sivistystyöhön, sotilaskasvatukseen, majoitukseen ja propagandatoimintaan. Puheenjohtajaksi valittiin Vähäkallio ja sihteeriksi Erkki Räikkönen. Perustavaa kokousta kuutta päivää myöhemmin pidetyssä kokouksessa päätettiin ottaa nimeksi Akateeminen Karjala-Seura.³⁵

AKS:sta kehittyi varsin pian aatteellis-poliittinen luja taistelujärjestö, jonka tavoitteena alkuaikojen sääntöjen mukaan oli tehdä työtä karjalaisten kansallisen itsetunnon herättämiseksi. Pakolaisten keskuudessa suoritettava valistustyö oli ohjelman mukaan etusijalla. Sivistystyön tekemisen muotoina pidettiin luento- ja esitelmätoimintaa, kirjallisuuden levittämistä ja heimojuhlien järjestämistä. Samoja keinoja käyttäen arveltiin päästävän myös toiseen ohjelmalliseen tavoitteeseen,

suomalaisten, erityisesti akateemisen nuorison, myötätunnon herättämiseen karjalaisuuden asialle.³⁶ Vaikka jäseneksiottoperiaatteet olivat aluksi tiukat, kasvoi jäsenmäärä pian.³⁷ Seuran vaikutus ainakin 1920-luvulla oli eri osakunnissa hyvin erilainen. Jämerimmät kannattajansa se sai suomenkielisistä pohjalaisista osakunnista sekä karjalaisien ja savolaisten keskuudesta.³⁸ Aktiivilla toiminnalla se nopeasti solutti muitakin osakuntia, joten se käytännössä dominoi pitkiä aikoja ylioppilaspolitiikassa ja ylioppilaslehti oli kauan sen käsissä. Seuran ideologia hallitsi suureksi osaksi 1920- ja 30-luvun ylioppilaspolvia ja määräsi niiden maailmankatsomuksen.³⁹

AKS oli syntynyt Itä-Karjalan asian epäonnistumisen vuoksi. Siksi sen jäsenet katsoivatkin, että heidän oli toimittava Suomen kansallisena »pahana omanatuntona». AKS:n päämääränä oli alun pitäen Karjalan asian ajaminen ja Suur-Suomen luominen. Valapuheesta voidaan päätellä, ettei seura uskonut tämän voivan tapahtua rauhallisoin toimin vaan kansallisen, aseellisin avuin suoritettavan ekspansion voimin.⁴⁰ Varsin pian ohjelmaan otettiin työ Inkerin ja sen pakolaisten hyväksi, heimotyö kotimaassa ja Suomen rajojen ulkopuolella, toiminta Länsipohjan ja Ruijan suomenkielisten asukkaiden hyväksi sekä Virossa asuvien suomenkielisten Viron inkeriläisten sivistyksellinen tukeminen. Eestin ja Unkarin veljeskansoihin oli pyrittävä solmimaan hyvät suhteet.⁴¹

AKS:n ohjelman mukaan Itä-Karjala ja Inkeri kuuluivat Suomeen. Siksi ne oli vapautettava Venäjän vallasta. Vapauttamisajatukseen yhdistettiin Suomelle myönteisiä, rajaa koskevia perusteluja. Rajaksi oli saatava Syväri–Äänisjärvi -linja. Rajojen siirtäminen oli vain historiallisen vääryyden korjaamista, sillä olivathan Suur-Karjalan asukkaat jo 1000 vuotta sitten asuttaneet Laatokalta ja Ääniseltä Kainuuseen ja Vienanmereen ulottuvan alueen, vaikka Ruotsi ja Venäjä vieraina vallanpitäjinä Pähkinäsaaren rauhasta alkaen olivat mielivaltaisesti pirstoneet Suomen aluetta.⁴²

Seuran ohjelmajulistuksessa puhuttiin vain Karjalan ja Inkerin vapauttamisesta, ei niiden aseman myöhemmästä järjestelystä. Asia jäi epäselväksi, sillä myöhemminkin seuran edustajat puhuivat ja kirjoittivat Suomen kiistattomasta oikeudesta Viaan, Aunukseen ja Inkeriin ja vaativat näiden alueiden liittämistä Suomeen. Toisten mielestä inkeriläisillä ja itäkarjalaisilla oli oikeus valita poliittinen tiensä.⁴³ Pienempiä vieraiden valtioiden alueella asuvia Suomen heimon sirpa-

leita AKS ei vaatinut liitettäväksi Suomeen. Seura olisi tyytynyt siihen, että Länsi-Pohjan ja Ruijan suomenkielisille asukkaille, Viron inkeriläisille ja Kuurinmaan liiviläisille olisi annettu vähemmistöoikeuksien suoma turva, tae oman kansallisuuden ja kielen säilyttämisestä.⁴⁴

Seuran ajatusmaailman ihanne oli loppujen lopuksi yhtenäinen Suur-Suomi, ja siihen liittyi paljon puhuttu ryssäviha, jota erityinen AKS:n sisärengas mainosti tunnuslauseenaan. Tätä sisärengasta, *Vihan Veljet*-seuraa, jonka keskushahmo oli Elmo E. Kaila, toiset tutkijat⁴⁵ pitävät koko seuran ideologian määrääjänä ja ryssävihän merkityksekkäänä levittäjänä. Toiset⁴⁶ taas kutsuvat Vihan Veljiä »poikamaiseksi salaseuraksi», joka kokoontui harvoin ja jonka merkitys jäi erittäin vähäiseksi. Tämän hetkisen aineiston perusteella lienee turhaan kiistellä Vihan Veljet-seuran aatteellisesta merkityksestä. Totta kuitenkin on, että tällainen seura oli olemassa ja että sen jäsenistö oli jonkinlainen AKS:n sisärengas. Samoin myös johtajan Vihan Veljet-seuran jäsenille antamat toimintaohjeet – etenkin kesäkiertueelle lähdettäessä – olivat erittäin pitkälle vietyä ryssävihamielisiä demagogiaa, kuten esim. Kailan salaseuran jäsenille kesällä 1923 laatimat ohjeet todistavat.⁴⁷ Ryssävihainen ideologia lienee hallinnut 1920-luvulla seuran ohjelmaa ainakin osaksi. Toisaalta on todettava, että seura pidättyi käytännöllisistä ulkopoliittisista aktioista, kuten tapahtui v. 1923, jolloin se kieltäytyi lähettämästä edustajaansa etuvartiokansojen klubiin.⁴⁸

6.2.2.2. *Työ pakolaisten keskuudessa – kesäkiertueet*

Edellä kuvattu räikeäkin aatteellisuus saattoi olla tarpeen aikana, jolloin ylioppilaita syytettiin aatteettomuudesta ja toimeettomuudesta. Se kätki »vanhan AKS:n» aikana kuitenkin paljon rutiinityötä, jonka taustalla saattoi olla sekä rakkaus suomalaisen isänmaahan ja Karjalan kansaan että viha ryssää ja punikkeja kohtaan.

Jo 1920-luvun alussa toiminta jaettiin yleiseen propagandan tekoon, pakolaisvalistukseen ja poliittisen tilanteen seuraamiseen. Propagandaan kuuluivat aikakauslehti Suomen Heimo, näytelmätoiminta, puhujien järjestäminen eri tilaisuuksiin, itsenäisyyspäivän juhla, heimokirjallisuuden ja postikorttien levittäminen ja suoranainen yhteydenpito heimokansoihin. Tämä järjestyi siten, että lähetettiin edustajia heimokansojen juhliin, osallistuttiin ylioppilaskonferensseihin, ja esim. v.

1924 Tallinnan kulttuurikokouksen yhteydessä pidettyyn Suomalais-ugrilaiseen ylioppilaskokoukseen. Pakolaisten keskuudessa suoritettavaan valistustyöhön, joka 20-luvun alussa oli seuran tärkein tehtävä, kuului oppilaiden kustantaminen kouluihin ja kiertävien ohjaajien avulla suoritettu valistustyö.⁴⁹ Työkohteiden mukaan työskä voidaan ryhmittää siten, että siihen kuului 1) työ pakolaisten keskuudessa etenkin omassa maassa, 2) työ oman kansan keskuudessa ja 3) sisäinen toiminta eli työ seuran jäsenten keskuudessa.⁵⁰

Varsinkin alkuaikoina ensimmäinen kohde oli tärkein, ja sen avulla AKS katsoi pystyvänsä välittömästi helpottamaan heimokysymyksen ratkaisemista. Kaikista koru- ja julkilausumista sekä ideologisesta päätöksestä huolimatta seura oli toiminnallinen, joskaan ristiriitaa ideologian ja käytännön välillä ei ollut,⁵¹ koska pakolaistyökin oli aatteellista, ei pelkästään päiväkohtaista asioista huolehtimista.

Pakolaishuolto- ja valistustyö aloitettiin välittömästi seuran perustamisen jälkeen. Hankittaessa työpaikkoja⁵² Vianan miehille otettiin yhteys mm. Oulun, Hyrynsalmen, Kajaanin ja Lieksan avustus- ja huoltokeskuksiin, ja näiden antamien tietojen perusteella seura luetteloi »valistuneimmat» karjalaiset. Sopiviksi katsotuissa paikoissa heitä oli tarkoitus opettaa ja valistaa kansallisessa hengessä. Päämääränä oli karjalais-kansallisen eliitin luominen. Ensimmäisenä toimintavuotenaan AKS sijoitti noin seitsemänsataa pakolaista, joista suurin osa näyttää olleen metsäsissirykmentin sotilaita. Koska maatalous tarvitsi keväällä työvoimaa, työpaikkojen hankinta oli suhteellisen helppoa, ja etenkin Pohjanmaan maanviljelystalot suostuivat mielellään ottamaan vastaan pakolaisia. Vanhat aktivistisiteet tuntuvat olleen merkityksellisiä, sillä esim. Lapualla, Vihtori Kosolan kotikuntaan, sijoitettiin huomattava joukko karjalaisia. Helsingissä AKS itse huolehti 23 vianalaisesta.⁵³ Hyrynsalmen ja Lapuan harjoituskouluissa, Lapuan pakolaiskoulussa ja Tuusulan jatkokurssilla koulutettiin v. 1922–23 yhteensä n. 250 oppilasta myös sotilaallisesti.⁵⁴

Kesällä 1922 aloitettu kiertävä valistustyö suunnattiin ensin pakolaisiin. Valistajiksi ryhtyivät pohjoispuhjalaiset ylioppilaat Merenheimo, Wegelius, Pakaslahti ja hämäläisosakunnan kasvatti Viena Pantsar.⁵⁵ Tehtävänä oli niillä alueilla, joissa asui pakolaisia, pitää puheita, luentoja ja esitelmiä, organisoida paikallista opetusta ja järjestää Karjala-juhlia.⁵⁶ Pakolaiset oli saatava uskomaan uuteen valoisampaan tulevaisuuteen, heidän itseluottamustaan ja kansallistuntoaan oli vah-

9 Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen

vistettava ja suomalaiset oli tutustuttava Karjalaan ja heimokansakysymykseen. Tavoitteena oli suurisänmaa-käsityksen juurruttaminen ihmisten mieliin. Kesäkiertäjät kävivät 87 pitäjässä ja tapasivat yhteensä n. 1400 pakolaista.⁵⁷

Seuraavana kesänä kiertuetoiminta käynnistettiin tehokkaasti. Edellinen kesä oli antanut kokemuksia, työvoimaa oli enemmän, koska jäsenistö oli lisääntynyt, ja varoja oli käytössä runsaammin,⁵⁸ ja niiden hankkimiseen seuran sihteeri Erkki Räikkönen oli erityisen kyvykäs. Hän kääntyi rohkeasti, jopa röyhkeästi liikemiesten puoleen ja taivutti heidät avustamaan AKS:n pakolaistoimintaa. Räikkösen joustavuuden vuoksi häneen luotti vanhempikin väki. Hän ei pelästyttänyt heitä kuten moni muu AKS:n aatteenjulistaja myöhemmin teki. Räikkösen ansiota oli myös se, että useat Suomen merkkimiehistä liittyivät seuran senioreihin.⁵⁹

Kesällä 1923 kiertäjien määrä kymmenkertaistettiin, sillä ympäri maata liikkui viisikymmentä lähettiä toteuttamassa Räikkösen laatimaa suunnitelmaa Karjala-seurojen perustamisesta kaikkialle Suomeen.⁶⁰ Tavoitteet olivat samat kuin edellisenäkin kesänä, mutta nyt painotettiin myös valistustyön kohdistamista suomalaisiin.⁶¹ Toiminnan helpottamiseksi ja yhdenmukaistamiseksi julkaistiin tavoitteita ja menetelmiä selostava kirjanen.

Maa jaettiin suojeluskuntapiirien rajojen mukaisesti pariinkymmenen piiriin, joihin kuhunkin lähetettiin pareittain kahdesta kuuteen ylioppilasta. AKS antoi jokaiselle henkilötodistuksen, rautatielipun ja suojeluskuntain ylipäällikön allekirjoittaman suosituksen.⁶² Jokaisessa piirissä oli käytävä ja otettava yhteys »luottomiehiin», esim. suojeluskunnan päällikköön, opettajiin tai nuorisoseuran toimihenkilöihin. Karjala-seura oli perustettava joka pitäjään, ja heimotyö aloitettava vaikuttajajaksilöistä. Heimokirjallisuutta⁶³ ja lentolehtisiä oli levitettävä, postikortteja oli myytävä tietty määrä ja Suomen Heimolle, seuran lehdelle, oli hankittava tilaajia. Pakolaiset oli kortistoitava ja sopivat ohjattava opistoihin. Juhlia ja esitelmätilaisuuksia⁶⁴ oli järjestettävä mahdollisimman paljon, koska niissä voitiin heimoaatetta propagoida suurille joukoille. Muihin maaseudulla pidettäviin juhliin ja tilaisuuksiin oli ujutettava sopivia puheita.⁶⁵

Toimintaohjelmassa selvitettiin lisäksi Suur-Suomi-ajatuksen perusteita. Tarkoituksena oli helpottaa kesäkiertäjien työtä heidän perustellessaan heimoaatetta ja Suur-Suomen luomista yleisölle. Ohjeissa

tiivistyy monessa muussa yhteydessä, esim. Suomen Heimon kirjoituksissa, paljon laajemmin esitetty uuden uljaan valtakunnan luomisen motiivitausta strategisine, maantieteellisine, kansallisine, luonnonhistoriallisine, historiallisine ja poliittisine perusteluineen.⁶⁶ Lopussa olevat sanat paljastavat seuran aatepohjan Suomi-keskeisyyden ja nationalistisuuden ja sen, että jo ensimmäisen toimintavuoden aikana aatteen altruistinen luonne oli väistynyt taka-alalle. Suomalais-kansallisen herätyksen aikaansaaminen piti nimittäin olla heimotyön johtava idea.⁶⁷

Työtä tehtiin mainittuja metodeja noudattaen, mutta tavoitteet olivat niin vaativat, että niiden saavuttamiseksi viisikymmentä ylioppilasta — olivatpa he miten aktiivisia tahansa — ei riittänyt. Jo kaikkien karjalaispakolaisten rekisteröinti haja-asutulla maaseudulla oli ylivoimainen tehtävä.⁶⁸ Korkealentoisen heimo- ja isänmaa-aatteen julistaminen joskus lukutaidottomalle pakolaisjoukolla taas saattoi olla yhtä tyhjän kanssa.⁶⁹ Kaikki suomalaiset eivät myöskään suhtautuneet pakolaisiin myönteisesti, minkä lähetit hämmästyksekseen joutuivat huomaamaan.⁷⁰ Postikortit sen sijaan tekivät kauppansa ja Suomen Heimoa tilattiin ainakin oppineisiin perheisiin.⁷¹

Kokonaisuutena tulokset näyttivät melkoisilta. Pohjois-Suomessa oli tilaisuuksissa väkeä keskimäärin viisikymmentä ja Itä-Suomessa peräti neljästä viiteensataan henkeä.⁷² Tilaisuuksien yhteinen kuulijakunta nousi tuhansiin, ja toiminnan määrällisiä tuloksia kuvaa myös se, että eri puolille Suomea perustettiin v. 1922–23-ainakin paperille — noin 150–200 Karjalaseuraa. Kun edellisenä vuonna viisi henkilöä esiintyi tavalla tai toisella 87 pitäjässä niin v. 1923 2 kk:n aikana viisikymmentä henkeä esitelmöi n. 250 pitäjässä. Kirjallisuutta levitettiin yhteensä n. 30 000 markan edestä, ja Suomen Heimolle hankittiin noin 1000 uutta tilaajaa. Seuran lentokirjasta »Suur-Suomi on yhtä kuin isänmaa» ja »Herää Suomi»-julkaisua levitettiin yhteensä n. 10 000 kappaletta.⁷³

Pian osoittautui kuitenkin, että ylhäältä päin johdettu Karjala-seurojen perustaminen oli antanut näennäistuloksia ja että kiertäjien toiminta erällä tahoilla oli hätköityä ja neuvotonta, sillä he eivät olleet kyenneet antamaan edes toimintaohjeita perustamilleen Karjala-seuroille. Tästä kaikesta syytettiin sihteerä ja suunnitelman luoja Rääkköstä. Vaikea on arkistomateriaalin puutteen vuoksi päätellä, minkä verran syytöksissä oli todellista perää ja minkä verran sellaista,

jota voitiin käyttää esim. Räikkösen ja E.E. Kailan välisessä riidassa taisteluseena.⁷⁴ Joka tapauksessa kesätoiminta laajoine operaatioineen v. 1923 kulminoitti seuran määrälliseen kasvuun pyrkimyksen. Tämän jälkeen esim. johtaja Kaila alkoi voimakkaasti tähdentää kvaliteettia. Kiertäjät valittiin huolellisemmin ja heiltä edellytettiin myös kykyä esittää asiansa.⁷⁵

Organisaatio säilyi kuitenkin ennallaan, sillä esim. vuoden 1926 kesätoimintaa varten maa oli jaettu 21 piiriin. Jo keväällä ilmoitti kunkin piirin johtaja paikkakunnan sanomalehdessä, että hänen kauttaan voidaan aks-laisia pyytää puhujiksi nuorisoseura-, suojeluskunta- ja muihinkin juhliin. Pyyntöjä tulikin eräistä piireistä niin runsaasti, että kaikkia ei edes voitu ottaa vastaan. Piirikertomusten perusteella laaditun tilaston mukaan AKS ilmoitti jäsentensä mainittuna kesänä puhuneen ja esitelmöineen yhteensä toista sataa kertaa.⁷⁶

Täten AKS oli pakolaisvalistuksesta siirtymässä kansalliseen herätystyöhön ja Suur-Suomi-aatteen julistamiseen. Syy on helposti nähtävissä. Pakolaisten asian oli valtio ottanut järjestääkseen ja tilanne normalistui muutenkin. Uusien johtajien tulo seuraan muutti myös käytännön tavoitteita. Alkuaan oli työtä tehty sellaisin mielin, että pian koittaisi aika uuden retken tekemiseen Itä-Karjalaan.⁷⁷ Siksi pakolaisvalistus, jopa aseellinen koulutus oli tärkeä valistuneen ydinjoukon luomiseksi. Kaila, joka poliittisesti oli värittänyt ja omasi hyvät suhteet johtaviin poliitikkoihin, luultavasti loppujen lopuksi tyrmäsi haaveet uudesta retkestä.⁷⁸ Keskeiseksi tuli valmisteleva työ, heimoaateen ja Suur-Suomi-ajatuksen propagoiminen. Uusiksi johtajiksi kohosivat Kailan ohella mm. Niilo Kärki, Martti Haavio ja Lauri Hakulinen.⁷⁹ Työ suuntautui edelleen sekä ulos- että sisäänpäin. Talvella työskenneltiin jäsenistön keskuudessa ja kesäisin oli vuorossa kääntyminen kansan puoleen. Ja vaikutuskeskuksiksi ajateltiin jokaisessa piirissä olevia piirimiehiä, joiden toimintamuodot ja julistettava sanomakin määriteltiin melko yksityiskohtaisesti.

Piirimiehen oli vaikutettava lähimpään ympäristöönsä, sitten paikkakunnan nuorisoon. Oli puhuttava erilaisissa juhlissa ja vaikutettava myös julkisen sanan palveluksessa olevien henkilöiden kautta. Vuoteen 1923 verrattuna se aate, jota oli julistettava, oli selvästikin muuttunut. Keskeisenä periaatteena oli nyt kansallisen ylpeyden ja omanarvontunnon herättäminen, puolustustahdon ja kansakunnan eheyden tähdentäminen, joskin myös heimokysymyksen ratkaisemisen välttämättömyy-

den osoittaminen. Uuden Suomen luomiseksi tarvittiin omakielistä johtajistoa, eikä siihen kelvannut vieraskielinen yläluokka. Oppikoulut ja yliopisto oli uudistettava. Heimokysymys ratkeaisi vasta kun kansallistunto olisi täysin herännyt.⁸⁰ Muuten piirimiehen käytännön tehtävät olivat samat, mitkä kesäkiertäjille piireissään oli aiemmin nimetty. Hänen oli yritettävä järjestää paikkakunnan pakolaisille alkeisopetusta, heimojuhlia, kerättävä kirjalahjoituksia, hankittava kannatussopimuksia, levitettävä Suomen Heimoa, heimotupakkaa ja myytävä arpoja.⁸¹ Kesätoiminta jatkui vireänä koko AKS:n toiminnan ajan.

6.2.2.3. Propagandatoiminnan pääkanavat

JUHLAT JA POSTIKORTIT

Puhujatoiminta ja Karjala-seurat jo sellaisenaan olivat propagandaa. Mutta seura käytti myös alusta pitäen varta vasten propagandatekoon soveltuvia keinoja. Jo ensimmäisen toimintavuoden syksyllä pidettiin useita yleisiä heimojuhlia.⁸² Seuraavana vuonna AKS:n juhlat alkoivat himmentää muiden järjestöjen toimeenpanemia tilaisuuksia. Samalla niiden propagandistinen merkittävyys kasvoi, koska niihin osallistui vaikutusvaltaisia poliittisia henkilöitä sekä myös kulttuuri- ja talouselämän johtajia. Osallistuessaan he aivan kuin »laillistivat» AKS:n julistaman aatteen ajattelivatpa he sitten mielessään siitä mitä tahansa. Heimojuhlien ulkokuori jo sinänsä – puhumattakaan niissä pidetyistä puheista – pakottaa otaksumaan, ettei AKS:n julkisuuteen levittämä heimoaate ollut mikään rauhan ja lempeyden sanoma, kuten 6.12.1923 Kansallisteatterissa pidetty heimojuhla osoittaa.

Yleisö täytti teatterin, läsnä olivat mm. pääministeri, maaherra, Ranskan ministeri, Puolan sotilasasiamies ja muuta diplomaattikuntaa, armeijan korkeinta upseeristoa, yliopiston kansleri ja yliopiston opettajistoa, ylioppilaspoliitikoista puhumattakaan. Tervehdyspuheessaan Vilho Helanen nimesi AKS:n päämääräksi rohkean eteenpäin katsomisen kohti Karjalan ja Inkerin kansoja, kohti suomalaista heimoyhteyttä. Helanen vaati myös kansakunnan yhtenäisyyttä, »railojen umpeen luomista». Pakolaisia oli sivistettävä, mutta samalla oli oltava valmiita tukemaan heitä oikealla hetkellä. Seuran tunnuslause »Suur-Suomi on yhtä kuin isänmaa» ei hänen mielestään ollut yllytystä harkitsemattomaan toimintaan vaan suuri tulevaisuuden ohjelma.⁸³ Juhlapuheen piti seuran seniorijäsen Rafael Erich. Emil Wikströmin suunnittelema ja

Kareliaan ja Finlandiaan sovittama kuvaelmasarja, joka esitettiin kaupunginorkesterin säästyksellä, loi tilaisuuteen historiallista taustaa. Se kuten koko juhla oli mahtava kulissi heimoaatteen levittämiseksi.⁸⁴

Juuri näyttämöä lavastaessaan AKS:n aatteenjulistajat näyttävät olleen omaa luokkaansa. Juhlan ei tarvinnut sisältää aatteellisesti eikä toiminnallisesti mitään uutta, mutta järjestäjät loivat sille niin juhlat puitteet, että tilaisuudessa olleen täytyi pitää tapahtumaa poikkeuksellisen merkitykselläänä. Heimoaatetta levitettäessä ei leikillä ollut sijaa, arvohenkilöt kansoittivat tilaisuudet, kaikki oli muodollista ja jäykkää mutta juhllista, oman aikansa kansalaistyyliä.⁸⁵

Haudanvakava juhllisuus ja joskus suoranainen haudoilla hekuointi⁸⁶ ei kuitenkaan aina sävyttänyt AKS:n tilaisuuksia. Kysymys oli pikemminkin siitä, että järjestäjät erittäin hyvin oivalsivat tilanteen ja kykenivät käyttämään sitä hyödykseen. Jos vaadittiin vakavuutta, juhlasta tehtiin sellainen, mutta esimerkiksi omassa toveripiirissä voitiin vapautua, mitä seuran omien vuosijuhlien ohjelma ja kulku osoittavat.⁸⁷ Juhlat tuskin paljoakaan erosivat ajan yleisistä ylioppilasjuhlista.

Vuosijuhlat kuvastivatkin AKS:n toiminnan valoisampaa puolta. Synkempi puoli taas näkyi Snellman-juhliissa, AKS:n lippujuhliissa, jotka olivat samalla seuran valatilaisuuksia.⁸⁸ Juuri näissä juhliissa pidetyistä puheista ja vannotusta valasta AKS lienee saanut sen synkän ilmeen ja omaksuneen itselleen sen ryssävihaa kantaneen järjestön luonteen, josta seura on myöhemmin parhaiten tunnistettu. Tilaisuudessa puheenjohtajan kehotuksesta ja johdolla vannotussa valassahan olivat nuo kuuluisat sanat, joissa valantekijä lupasi uhrata työnsä ja elämänsä isänmaan, Suomen herättämisen ja ennen kaikkea Karjalan ja Inkerin, Suuren Suomen puolesta. Sillä niin totta kuin vannottiin uskottavan yhteen suureen Jumalaan luvattiin myös uskoa yhteen Suureen Suomeen ja sen suureen tulevaisuuteen.⁸⁹ Vuoden 1924 valatilaisuudessa vannomisen jälkeen laulettiin Karjalan marssi ja majuri Paavo Sivén (Susitaival) luovutti AKS:lle luodin, joka oli surmannut hänen veljensä Repolan nimismiehenä toimineen ja alueen luovutuksen jälkeen itsensä ampuneen Bobi Sivénin. Luoti kätkeettiin AKS:n lipun nauhaan ja siihen viitattiin seuraavissa valatilaisuuksissa.⁹⁰ Päätteeksi laulettiin Jääkärimarssi, jonka sanat symboloivat niitä ekspansiivisia pyrkimyksiä, jotka olivat yhteisiä AKS:lle ja jääkäriaktivisteille.⁹¹

rajoittamaan jo v. 1923.¹⁹ Komitea rahoitti toimintansa suurimmaksi osaksi keräyksin, lahjoituksin, myynnein ja juhlista saaduin tuloin. Valtio taas avusti pakolaiskouluja. Äänenkannattaja selviytyi ilmoitus-tuloin,²⁰ joten sen toimintaan ei tarvinnut uhrata varoja.

PAKOLAISHUOLTO JA -VALISTUS

Pakolaisten avustaminen yhdistettiin propaganda- ja valistustyöhön, sillä tilaisuuksia järjestettiin kouluissa, joissa opiskeli pakolaislapsia. Tähän sopeutettiin myös kiertävä valistustyö ja heimokirjallisuuden levitys.²¹ Avustamisenkin tarkoitus oli vahvistaa suomalaista kansallisuutta Inkerissä ja Karjalassa, jonne pakolaisten uskottiin pääsevän. Koulutusta saaneista pakolaisista piti tulla heimoalueiden valveutunut ydinosa. Kansallisen valveutuneisuuden iskostaminen pakolaisiin oli esi-isien unelmoiman Väinölän sillan, kansallisesti eheän Suomen rakentamista.²² Vaikeuksista huolimatta työtä jatkettiin kaksikymmen-luvun alussa. Kiertävien valistustyöntekijöiden tehtäviin kuului myös oppilaiden valitseminen kansanopistoihin. Vuonna 1922 suullinen valistustoiminta rajoitettiin pelkästään juhlien yhteydessä annettuun opastukseen.²³

Komitean koulutustoiminta jakaantui kolmeen päälinjaan. Komitea avusti pakolaisia varsinaisiin pakolaiskouluihin, suomalaisiin oppilaitoksiin ja järjesti alkuaikoina erityisiä iltakouluja, joissa pakolaiset saattoivat opiskella. Tavoitteena oli, että pakolaislapset mahdollisimman nopeasti saataisiin sijoitetuiksi suomalaisiin kansakouluihin. Asia kyettiin hoitamaan niin kauan kun pakolaismäärä oli pieni, mutta jo vuodesta 1921 lähtien oli turvauduttava erityisiin pakolaiskouluihin.²⁴ Tilanteen muututtua keväällä 1922 kriittiseksi komitea perusti Turkin-saarelle pakolaiskoulun, joka sitten pakolaisten mukana siirrettiin Kymminlinna.²⁵ Koulussa oli 250 oppilasta, opettajia oli viisi ja koulun opetusohjelma oli järjestetty normaalin opetussuunnitelman mukaiseksi. Syksyllä 1922 komitea suunnitteli useitakin pakolaiskouluja, mutta lapset saatiin sijoitetuiksi tavallisiin suomalaisiin kansakouluihin.²⁶

Kymminlinnan koulu jatkoi toimintaansa, mutta sitä ylläpidettiin valtion varoin. Komitea huolehti kuitenkin entiseen tapaan opettajien palkkauksesta kouluhallituksen pakolaisasiaintoimistolta saamiensa varojen turvin.²⁷ Kun Lieksassa toiminut komitean pakolaiskoti, jonka yhteydessä oli myös ollut pakolaiskoulu, lakkautettiin, siirrettiin pako-

Juhlapuheissa viitotettiin myös seuran ohjelmallista kulkua, joka ei ollut suoraa etenemistä vaan mutkitteli ajan myötä, joskus jopa kulloisenkin linjanvetäjän mukaan yhden korostaessa yhtä, toisen tähdentäessä toista merkityksestä ohjelman puolta. Tätä AKS:n ideologista kehitystä ja ulottuvuuksia on kuvattu siksi runsaasti,⁹² että se ei tässä yhteydessä kaivanne tarkempaa esittelyä. Todettakoon vain, että juhlissa erittäin halukkaasti kosketeltiin Suur-Suomea ja koko sitä ongelmaryhmää, joka AKS:n teoreetikoiden mielestä liittyi Suur-Suomi-ajatukseen.⁹³ Toisaalta puheissa lausuttiin päivänpolitiikkaa merkityksekkäästi kommentoineita sanontoja.

Valistustyöhön, puhujatoimintaan ja juhliin yhdistettiin kirjallisuuden levittäminen. Aiemmin on jo sivuttu kirjallisuuden levittämistä ja postikorttien myyntiä kesäkiertäjien toiminnan yhteydessä. Suurin osa karjalaisia ja inkeriläisiä maisemia ja sotatapahtumia kuvaavasta, 50 000 kappaleen postikorttimäärästä myytiin tai jaettiin pakolaisille. Suurempi oli yritys, jossa Karjalan ja Inkerin maisema- ja taistelukuvauksista painatettiin Leipzigin kaksikymmentä eri mallista postikorttia yhteensä puoli miljoonaa kappaletta. Korttien kuvat varustettiin selityksin ja runonsäkein. Levitys oli mahtava operaatio, sillä jo eri oppilaitoksille ja järjestöille lähetettiin yli 5000 kirjelmää, joissa näitä kehoitettiin huolehtimaan myynnistä.⁹⁴

Arvokkaampaa kuin korttien myynnin tuottama raha oli heimotyölle se aavistus heimokansoista ja niiden vapaustaistelusta, joka korttien mukana levisi ympäri maan, jopa ulkomaillekin. Korttien myynnissä käytetty mainonta osoittaa idean keksijän osanseen yhdistää heimotyön levittämisen taloudelliseen mainokseen ja tunteneen tämänsuuntaisen propagandan tekemisen alkeet, sillä niin iskevään muotoon ja AKS:n heimotyön senhetkisen idean pelkistään mainokset oli laadittu. Niissä vedottiin pelkoon ja isänmaanrakkauteen, kuten tekstit »Suomi hukkuu, ellette kannata heimokansojen huoltotyötä ja kansallista herätysliikettä ostamalla . . .», »Isänmaataan rakastava kansalainen käyttää vain kansallisia Karjala-Inkeri postikortteja . . .» ja »Ryssä hyökkää, mutta se lyödään verissä päin takaisin, jos siihen ajoissa valmistaudutaan. Osta . . .»,⁹⁵ osoittavat. Liikemiehet taas oivalsivat käyttää tilaisuutta hyväkseen, sillä markkinoille laskettiin Itä-Karjalakaramelli, Antrean asemalla myytiin Karjala-piirakoita ja Suur-Suomivoileipiä ja tupakoitsijoita kehoitettiin polttamaan heimotupakkaa.⁹⁶

JULKAISUTOIMINTA JA SUOMEN HEIMO

Seuran johto tuntuu oivaltaneen alusta asti painetun sanan propagandistisen merkityksen sekä sen, että vaatimattomat sanat eivät vaikuttaneet paljoakaan. Tämä ainakin osaksi selittäisi ensimmäisen julkaistun vihkosien nimen, joka kuului *»Ryssästä saa puhua vain hammasta purren»*. Kirjanen julkaistiin myöhemmin laajennettuna nimeltä *»Herää Suomi»*. Sen toimitti Erkki Räikkönen, joka kertoo kesällä 1922 levittäneensä julkaisua suurina painoksina Etelä-Pohjanmaalle.⁹⁷ *Klinge* on arvioinut, että kirjasta levitti ja siten ryssävihaa lietsoi ennen mainittu AKS:n *»sisärengas»*, Vihan Veljet -seura.⁹⁸ Heimotyön kokonaisukehityksen kannalta ei liene suurtakaan merkitystä sillä, kuka sen erään lieveilmiön ryssävihaan levittämisen takana oli. Jonkinlainen venäläisvastaisuushan, kuten jo on näkynyt, sisältyi lähes jokaisen heimotyötä tehneen järjestön ohjelmaan. Sinänsä tämä on ymmärrettävää. Heimojärjestöt perustettiin auttamaan – ainakin jossain muodossa – vanhan Venäjän alueelta paenneita tai siellä yhä edelleen eläviä sekä perustajien ja karjalaisen ja inkeriläisten itsensä mielestä Venäjän taholta vääryyttä kärsineitä heimolaisia. Niillä tuskin olisi ollut paljonkaan tekemistä kansalais-vapausotansa sotineessa Suomessa, jos ne olisivat omaksuneet venäläisystävällisen asenteen.

Vuonna 1923 julkaistun *»Herää Suomi»*-kirjasein motoksi oli asetettu vanhemman laitoksen nimi *»Ryssästä saa puhua vain hammasta purren»*. Kirjanen lienee edeltäjänsä tavoin pyhitetty ryssävihalle, mutta siinä ilmoitettiin AKS:n työn muutkin päämäärät, sillä erään kirjoituksen mukaan⁹⁹, pienen Suomen oli koottava muut Suomen heimot muuriksi itää vastaan. Käsi kädessä virolaisten ja inkeriläisten kanssa oli tehtävä työtä ja taisteltava.¹⁰⁰

Vuonna 1923, seura julkaisi myös *»Suur-Suomi on yhtä kuin isänmaa»*-nimisen lentokirjasein, jossa säilytettiin Suomen kansan tehtäväksi Karjalan eurooppalaistaminen ja Pohjois-Euroopan kulttuurihegemonian saavuttaminen. Mainitussa kirjasein nimimerkki L.H. (luultavasti Lauri Hakulinen) lausui, että tarvitaan vielä yksi Snellman, yksi kansallinen herätys ja yksi jääkäripataljoona ja pohjolan kulttuurihegemonia siirtyy suomalais-ugrilaiselle rodulle.¹⁰¹ Samassa kirjasein Martti Haavio vaati Imperium Fennicumin pystyttämistä. Elias Simelius kirjoitti jälleen ryssävihasta. Erkki Räikkönen Inkerin kohtaloita kuvatessaan esitti todellista eläytymiskykyä osoittaen Suomen ja Venäjän välistä ainaista taistelua symboloivan kertomuksen

»Uuden vuoden satuyö», jossa kahden kynttilän taistelu hämärässä huoneessa ja pienemmän saavuttama voitto osoitti Suomen käymän taistelun oikeutusta ja voitontoiveita.¹⁰²

Kaksikymmenluvun puolesta välistä lähtien seuran ideologian painottuminen yhä enemmän suomalaisuuteen ja yhteiskuntaan näkyi myös julkaisuutoinnissa. Vuonna 1925 seura nimittäin julkaisi »Suomalaisia kansallisuuskysymyksiä»-nimisen kirjasen, jossa ohjelman tätä puolta tähdennettiin jyrkästi. Kielikysymyksen osuuden vahvistuminen näkyi vieläkin selvemmin seuraavana vuonna julkaistussa vihkosessa »Suomalainen valtionyliopisto».¹⁰³ Jatkuvaan ja asenteita muokkavaan työhön ja propagandan tekoon tarkoitettu väline oli kuitenkin seuran oma aikakauslehti, jonka perustamiseen liittyneet tapahtumat kuvaavat hyvin pyrkimystä heimotyön edes jonkinmoiseen koordinointiin, johon jo kaksikymmenluvun alussa pyrittiin.

Lehti päätettiin perustaa helmikuun 15. päivänä 1923 pidetyssä kokouksessa,¹⁰⁴ mutta ajatus heimotyön johdon keskittämisestä ja heimopoliittisen aikakauslehden perustamisesta ei ollut ainutkertainen, sillä keväällä 1922 myös Karjalan Sivistysseuran Sortavalassa pidetyssä kokouksessa, jossa oli läsnä myös Itä-Karjalan komitean edustaja, ehdotettiin yhteisen keskuselimen järjestämistä heimotyötä varten. Se olisi toiminut yhdyssiteenä heimotyötä tekevien järjestöjen välillä ja suunnitellut ja johtanut heimotyötä. Johtokunta valtuutettiin kutsuamaan koolle eri järjestöjen edustajat.¹⁰⁵ Yhteiseen kokoukseen loka-kuussa 1922 Karjalaisessa osakunnassa osallistui Karjalan Sivistysseuran, Itä-Karjalan komitean, AKS:n, Suomen kirkon sisälähetysseuran ja Pohjois-Inkerin hoitokunnan edustajat sekä valtuutettu valtion pakolaisasiaintoimistosta ja pakolaisavustuskeskuksesta. He päättivät yksimielisesti asettaa yhteistyöelimen, heimojärjestöjen keskusvaliokunnan. Mainittujen järjestöjen lisäksi valiokuntaan kuuluivat myös Kristikansan apu Karjalalle -järjestö, Karjalan Liitto, Kotikasvatusyhdistys, Sergein ja Hermannin veljeskunta, Suomalaisuuden Liitto sekä Karjalainen, Viipurilainen ja Pohjois-pohjalainen osakunta.¹⁰⁶

Heimojärjestöjen keskusvaliokunnan muodostamiseen lienee ainakin osaksi vaikuttanut kuollut tila, johon esim. Itä-Karjalan kysymys oli viimeisen kansannousun kukistamisen jälkeen ajautunut ja neuvottomuus, jota järjestöt tunsivat asian luisuttua niiden ulottuvilta.¹⁰⁷ Valiokunnan perustaminen ei kuitenkaan asiaa parantanut, sillä se jäi paperille.¹⁰⁸ Toimettomuuden osasyynä lienee ollut järjestöjen erilainen

käsitys heimotyön jos ei nyt tavoitteista niin ainakin toimintamuodoista. Vanhat järjestöt tai kokeneempien henkilöiden johtamat elimet — kuten esim. Karjalan Liitto ja Karjalan ulkomainen valtuuskunta — eivät voineet hyväksyä esim. AKS:n suoranaista uhmanrohkeutta. Erimielisyys heimotyön tavoitteista ja etenkin Itä-Karjalan asemasta tuli sittemmin esiin vuoden 1923 lopussa lehtienkin palstoilla.¹⁰⁹ Merkkejä Karjalan ulkomaisen valtuuskunnan ja AKS:n välisistä mielipide-eroista alkoi näkyä jo kesällä 1923.¹¹⁰

Mutta ajatus korkeatasoisen heimolehden julkaisemisesta, joka oli esitetty jo lokakuussa pidetyssä yhteisneuvottelussa, toteutui lähinnä AKS:n em. päätöksen seurauksena. *Suomen Heimo* -nimisen aikakauslehden tunnustivat aluksi äänenkannattajakseen seuran ohella Akateeminen heimoklubi, Inkerin ystävät-järjestö, Karjalainen osakunta, Itä-Karjalan komitea, Pohjois-Pohjalainen osakunta, Turun Akateeminen heimoklubi ja Turun suomalaisen yliopiston ylioppilaskunta.¹¹¹ Mutta esim. Karjalan Sivistysseuran ja Inkerin Liiton nimet puuttuvat Suomen Heimon äänenkannattajakseen tunnustaneiden järjestöjen luettelosta.¹¹² Kaikki tunnustaneet olivat puhtaasti suomalaiselta pohjalta lähteneitä järjestöjä, ja yhteistyöstä pysyivät erossa alusta saakka elimet, jotka edustivat tai olivat edustaneet myös rajantakaisia heimolaisia. Kaikki tunnustaneet järjestöt olivat yhtä lukuun ottamatta lisäksi ylioppilasyhdistyksiä. Vanhojen heimojärjestöjen johtajat ja AKS:n ohjaamat nuorradikaaliset heimopoliitikot eivät näyttäneet sopivan yhteen. Nähtävästi linjaerimielisyyksien vuoksi luovuttiin yhteisäänenkannattaja-ajatuksesta, ja Suomen Heimo jäi yksinomaan AKS:n omistukseen ja hallintaan.¹¹³

Lehdellä oli parikymmentävuotisen ilmestymisaikansa (1923–1944) kuluessa useitakin nimekkäitä toimittajia.¹¹⁴ Ensimmäiseksi päätoimittajaksi valittiin vanha aktivisti Herman Stenberg, mikä osoittaa pyrkimystä laajan kannatuspohjan hankkimiseen. Stenbergin valinta olikin lähinnä nimellinen, sillä todelliseksi lehdentekijäksi tuli alusta pitäen toimitussihteeriksi nimetty Aaro Pakaslahti.¹¹⁵

Lehden päätoimittajat olivat samalla AKS:n teoreetikoita ja ahkeria kirjoitusten laatijoita sekä juhlapuhujia. Eräs Suomen Heimon propagandakeinoista olikin julkistaa tuhansille lukijoille sellaisia puheita, joita oli kuunnellut satoja ihmisiä. Kun seuran johtomiehet toimittivat lehteä ja laativat kirjoituksia, ei minkäänlaista luottamuspulaa päässyt syntymään lehden ja sen julkaisijajärjestön välillä. Suomen Heimo

olikin nimenomaan AKS:n äänenkannattaja ja seuran ohjelmallinen tulkki joskin samalla propagandan väline. Lehden ohjelmakirjoituksessa ilmoitettiin käsiteltävän AKS:n ohjelmaan kuuluvia kansallisuus- ja heimoasioita ja eräänä tehtävänä oli tehdä tunnetuksi Suur-Suomen asiaa¹¹⁶ lukijoille ja tilaajille, joita jo ensimmäisen vajaan ilmestymisvuoden 1923 lopussa oli yli kaksi tuhatta.¹¹⁷

Lehti oli ulkomuodoltaan yleistä aikakauslehtityyppiä, jossa jonkinlaisen pääkirjoitukseksi katsottavan artikkelin lisäksi oli heimoasiaa ja kansallisuuskysymystä koskevia kirjoituksia. AKS julkaisi lehdessä myös toimintakertomuksensa ja tietoja heimotyön tapahtumista sekä katsauksia kansallisuutta ja heimoasiaa koskevaan kirjallisuuteen. Lehden ohjelman mukaan pyrittiin suomalaisen kansallisuusaatteen nostamiseen sille kuuluvaan arvoonsa sivistyksellisesti, yhteiskunnallisesti ja valtiollisesti. Päämääränä oli suomalainen kansakunta ja suomalainen kansallisvaltio, kansan eheyttäminen, henkisen ja aineellisen puolustuskuntoisuuden lisääminen, ulkoisen arvostuksen kohentaminen ja edellytysten luominen tehokkaalle heimotyölle, Karjalan ja Inkerin kysymysten suomalaiselle ratkaisulle ja Länsipohjan säilyttämiselle suomalaisena.¹¹⁸ Tätä ohjelmaa julkistamaan ja mainostamaan asetettiin lehden palstat täysin totaalisesti kannessa olleesta vaakunasymboliikasta¹¹⁹ mainoksiin saakka.¹²⁰

Toimitus piti tärkeimpänä Itä-Karjalan asiaa, joskin sen rinnalle alusta pitäen nostettiin Inkerin kysymys. Näistä kirjoitettiin ylivoimaisesti eniten. Myös suhteet Eestiin otettiin heti ensimmäisessä numerossa esille ja joskus kajottiin myös unkarilaisiin, liiviläisiin, ja Viron inkeriläisiin. Vuodesta 1924 lähtien ei seuran ohjelma heimoasian osalta enää laajentunut, mutta suomalaisuuskysymys tuli yhä korostetummin esille. Osittain juuri tämän vuoksi Länsipohjan kysymys alkoi vuodesta 1925 lähtien saada enemmän huomiota. Ensimmäinen kirjoitus Länsipohjan suomalaisista oli lehdessä vasta v. 1925, vaikka heidän asemansa parantaminen oli otettu seuran ohjelmaan jo v. 1923.¹²¹ Tämä osoittaa, että teoreettisessa ohjelmassa oltiin edellä käytännön toimintaa, johon aktiivi lehtikirjoittelu voidaan sisällyttää.¹²²

Suomen Heimon asemaa AKS:n propagandavälineenä voi tarkastella vielä siltä kannalta, miten usein lehti kirjoitti seuran eräästä keskeisestä ohjelmakohdasta, Suur-Suomi-ajatuksesta. Jonkinlaista ulottuvuutta tämän seikan arvioimiseksi antanee tieto, että kirjoituksia, joissa muodossa tai toisessa esiintyi käsite Suur-Suomi,¹²³ oli lehdessä

kaksikymmenluvulla – ensimmäistä ilmestymisvuotta lukuun ottamatta – vuosittain yleensä alle kymmenen kappaletta, mitä on pidettävä kokonaiskirjoitusmäärään nähden pienenä.¹²⁴ Ensimmäisenä ilmestymisvuonna haluttiin viestittää AKS:n ohjelma julkisuuteen mahdollisimman usein. Toisaalta taas ei ollut kulunut pitkäkkään aikaa siitä, kun »suomalaisen sotilaan veri oli punannut Itä-Karjalan hankia».¹²⁵ Verekset muistot oli helppo kietoa ohjelman julistukseen.

Maininnat Suur-Suomesta olivat hyvinkin epämääräisiä. Joitakin kirjoituksia lukiessa alkaa suorastaan epäillä, tiesivätkö kirjoittajat itsekään, mitä he hokemillaan, fraaseiksi jo muuntuneilla maininnoilla Suur-Suomi, suur-isänmaa, Pohjois-Euroopan kulttuurihegemonian omaava valtio tai siveellisesti suuri Suomi oikein tarkoittivat. Sanonta näytti ajan kuluessa tulevan kliseeksi. Kaksikymmenluvun alussa Suur-Suomi-käsite näytti selvästikin tarkoittavan Itä-Karjalan, Inkerin ja Suomen muodostamaa valtakuntaa, jossa osien suhdetta toisiinsa ei kuitenkaan määritetty.¹²⁶ Suomi tuntui kuitenkin olevan keskus, johon muut alueet oli nivellettävä. Tällaista Suomi-keskeisyyttä taas eivät hyväksyneet Suomenlahden etelärannalla asuvat heimoveljet.¹²⁷

Toisaalta jo pelkkä heimokansojen kohtaloon viittaaminen oli paras ta psykologista propagandaa seuran ohjelman hyväksi. Se oli hienostuneempi keino valistuneita lukijoita ajatellen kuin yksiviivainen ja jyrkkä Suur-Suomen luomisen tähdentäminen ja venäläisvastaisuuden ilmentäminen. Myös pakolaisia ajatellen heimoalueista kirjoittaminen oli järkevämpää propagandaa kuin vuodesta toiseen jatkuva mutta vähitellen käytännöllisen ajankohtaisuutensa menettänyt ja kaikesta huolimatta teoreettiseksi jäänyt Suur-Suomen luonnostelu.

Aika ja rajantakaiset tapahtumat inspiroivat kirjoittamista. Vuoden 1921–22 kansannousu vaikutti aiheiden valikointiin vielä v. 1923. Toinen huomattava heimoalueita koskettelevan kirjoitusmäärän nousu ajoittuu vuoden 1925 ja 1927 välille,¹²⁸ ja se oli seurausta Länsipohjan suomalaisten aseman esille ottamisesta. Kaksikymmenluvun lopussa kirjoitusmäärä lisääntyy selvästi. Kasvuun vaikuttaneisiin tekijöihin palataan tarkemmin toisessa yhteydessä (vrt. s. 161–163).

Suurin osa Itä-Karjalaa koskevista kirjoituksista käsitteli kaksikymmenluvulla bolševikkien harjoittamaa sortoa, suositti tai pohti keinoja Karjalan auttamiseksi ja uskoi tai toivoi sen väestön pian vapautuvan venäläisten ikeestä. Joskus väitettiin myös, että raja Karjalassa oli väärällä kohdalla. Lausumat osoittavat, että uuden suuremman valta-

kunnan suunnittelu ei aina edellyttänyt itse Suur-Suomi-termin käyttämistä. Yleinen tapa oli, että ohjelmallisissa kirjoituksissa esitettiin laajat tavoitteet, varsinainen revanssiohjelma. Ajankohtaisiin tapahtumiin puututtaessa taas lähdettiin tietyistä tosiasioista ja pyrittiin omille mielipiteillekin edes etsimään jonkinlaisia perusteita.¹²⁹ Samalla tavalla meneteltiin Inkeriä koskevilla kirjoituksissa.¹³⁰

AKS:n propagandatoiminnan yhteydessä on aihetta mainita myös *Ylioppilaslehti*. Vaikka julkaisu ei AKS:n äänenkannattaja ollutkaan, se oli kaksi- ja kolmekymmenluvulla hyvin lähellä seuraa, ja se käsitteli paljon heimo- ja kielikysymyksiä.¹³¹ Aikaa myöten lehti sitoutui yhä tiiviimpään yhteistyöhön AKS:n kanssa, ja jo v. 1926 Ylioppilaan kirja informoi opiskelijoita siitä, että Ylioppilaslehden johtotähtenä oli Suur-Suomi, nykypolven ylioppilaan isänmaallinen tunnus.¹³²

Suur-Suomea koskevien kirjoitusten kokonaismäärä oli kuitenkin vähäinen,¹³³ ja määrä vaihteli vuosittain. Useimmin kyseinen termi mainittiin v. 1923 ja harvimmin – yllättävää kylläkin – vuosina 1921 ja 1922 sekä 1927.¹³⁴ Vuosien 1921 ja 1922 tapahtumat Itä-Karjalassa vaativat äkillisiä kannanottoja eivätkä pitkiä pohdintoja. Ylioppilaslehden kirjoituksissa Suur-Suomi-termi esiintyi yleensä sisäisemmässä ja maantieteellisesti silloista Suomea vastaavammassa merkityksessä kuin Suomen Heimon artikkeleissa.¹³⁵

6.2.2.4. *Alaosastot*

OPPIKOULUJEN KARJALA-SEURAT

Järjestyneen toiminnan koululaisten keskuudessa mahdollistivat oppikoulujen *Karjala*-seurat, joita perustettiin heti ensimmäisenä toimintavuonna. Joulukuussa 1922 kutsuttiin oppikoulujen edustajat Helsinkiin ja helmikuussa 1923 olivat vuorossa tyttöoppilaiden edustajat. Määrällinen tavoite oli tässäkin työssä aluksi etualalla, sillä jo ensimmäisenä toimintavuonna perustettiin oppikouluihin lähes sata AKS:n alaosastoa.¹³⁶ Samoin kuin muutkin Karjala-seurat nämäkin osoittautuivat suurimmaksi osaksi paperijärjestöiksi, sillä AKS:n toimintakeromuksen mukaan koululaisseuroista toimi v. 1926 vain 22.¹³⁷

Seurat olivat AKS:n alaisia, ja niitä perustettiin aluksi suurimpiin maaseutukaupunkeihin, kuten Turkuun, Ouluun ja Jyväskylään. Mutta niitä syntyi vähitellen myös maaseutukouluihin.¹³⁸ AKS:n koulujaos ohjasi niiden toimintaa, ja kouluissa toimi erityinen yhdysmies, joka

hoiti kanssakäymisen pääjärjestön kanssa.¹³⁹ Alkuaikojen lähes hukkaan menneestä työstä kertoo sekin tosiasia, että vaikka seura v. 1926 perusti uudelleen lähes parikymmentä koululaisosastoa, niiden kokonaisuus oli kuitenkin vain mainittu 22. Ilmeistä on, että kansallisuus- ja kielikysymyksen ottaminen seuran ohjelmaan toi AKS:n lähemmäksi oppikoululaisia. Toisaalta pyrittäessä konkreettisiin päämääriin suomalaisuuskysymyksessä oli järkevää aloittaa työskentely kouluista, koska seuran tulevat jäsenet lähtivät juuri sieltä. Kaksikymmenluvun puolesta välistä lähtien ei tyydytty enää yksittäisiin neuvoihin ja tilapäisiin kokouksiin. Toukokuussa 1926 kutsuttiin oppikoulujen ja seminaarien Karjala-seurojen edustajat jälleen Helsinkiin. Heille selostettiin AKS:n tavoitteita ja työmuotoja, ja he informoivat seuran johtoa alaseurojen tarpeista.¹⁴⁰ Kokouksessa määritettiin työn päämääräksi nuorison kasvattaminen kansallisessa, suurisänmaallisessa hengessä. Ulospäin suuntautunut toiminta oli toissijaista.¹⁴¹

Kouluissa toimineet seurat kasvattivatkin jäseniään suomalaiskansallisessa hengessä. Esimerkiksi Turun oppikoulujen Karjala-seuran kokouksissa vieraili usein AKS:n johtajia, jotka esitelmöivät heimokansojen oloista, maanpuolustustahdon merkityksestä ja suomalaisuuskysymyksestä. Seura itse avusti lähiseudun pakolaisia, järjesti valistuskierroja ja propagoi muutenkin AKS:n ohjelmaa yleisölle.¹⁴² Samoja työmuotoja käyttivät muutkin oppikoulujen Karjala-seurat.¹⁴³

Olivatpa oppikoululaiset miten aktiivisia tahansa he tuskin omin päin lähtivät järjestäytyneen heimotyön tielle. Jyväskylän lyseon Karjala-seuran synty osoittaa esimerkinomaisesti, että takana oli AKS:n laajenemispyrkimys. Seuran perustivat nimittäin Helsingissä opiskelleet jyväskyläläiset ylioppilaat, jotka myös esitelmillään ja esimerkiksi pitivät sen pystyssä.¹⁴⁴

Toiminta kouluissa ei ollut mahdollista koulujen johdon ja opettajien tuetta. AKS:n oman selostuksen mukaan niissä kouluissa, joissa seura toimi, opettajat olivat suhtautuneet työhön myönteisesti. Toimintaan tarvittiin myös ylimpien kouluviranomaisten lupa. Kouluhallitus suhtautuikin oppikoulujen Karjala-seurojen toimintaan vähä suopeasti kuin suojeluskuntien ylin johto oli asennoitunut AKS:n kesäkiertäjiin.¹⁴⁵

SEMINAARIEN KARJALA-SEURAT

Oppikoulujen ohella AKS tunkeutui seminaareihin. Ne tiedettiin vanhastaan aatteellisesti hyvin voimakkaiksi paikoiksi, joissa isänmaal-

lisuudella oli kasvatuksessa hyvinkin keskeinen sija. Toisaalta seuran kannalta ei mikään ollut sen kauaskantoisempaa politiikkaa kuin pyrkiä vaikuttamaan niihin henkilöihin, jotka tulisivat kasvattamaan lapsia. Seura yritti edetä askelta pitemmälle kuin oli tehnyt oppikoulujen Karjala-seuroja perustettaessa. Nyt pyrittiin valtaamaan kansan kasvattajista vahva kannattajakunta. Aatteen suuremmasta Suomesta ja yhtenäisestä kansasta saattoivat huomattavasti täydellisemmin sisältää täysi-ikäiset seminaarin oppilaat kuin kouluissa oleva nuoriso. Karjala-seurat perustettiin Jyväskylän, Rauman ja Kajaanin seminaareihin v. 1926.¹⁴⁶ Jyväskylän seminaarin Karjala-seuran perustaminen ja toiminta kuvaa mainiosti sitä, että nämäkään seurat eivät syntyneet spontaanisti vaan AKS tosiaan perusti ne ennalta käsin tehdyn suunnitelman mukaan. Jyväskylän seura oli myös ensimmäinen, joskin Raumalle syntyi kuukausi sen jälkeen ja Kajaaniin taas kuukauden päästä vastaava osasto.¹⁴⁷

Jyväskylän seminaarin Karjala-seura perustettiin 7.3.1926 pidetyssä kokouksessa,¹⁴⁸ jossa osanottajat kahden AKS:n lähetin, lähinnä Tauno Jalannin, johdolla kävivät läpi oppikoulujen yleisen sääntöluonnoksen, hyväksyivät sen ja valitsivat seuralle johtokunnan ja puheenjohtajan. Pääjärjestönsä esimerkin mukaan seura ilmoitti pyrkivänsä voimakkaan kansallistunnon ja aktiivin isänmaanrakkauden herättämiseen ja lujittamiseen, ja sen vuoksi harrastukset suunnattiin jo tässä vaiheessa suomalaisuusasiaan.¹⁴⁹

Suur-Suomen luomisen ja Karjalan vapauttamisen ajatus olivat siis pääkaupunkilaista lainaa, mutta asioista keskusteltiin aktiivisti seuran omassakin piirissä.¹⁵⁰ Seminaarissa lienee ajatukselle ollut hedelmällistä kasvupohjaa, sillä monet oppilaat olivat edellisinä vuosina opiskelleet kansanopistoissa, ja niissä kuten edeltäkin lienee käynyt ilmi, sivisti itseään joukko itäkarjalaisia pakolaisnuoria. Jotkut seminaarilaiset taas olivat käytännössä joutuneet tekemisiin heimoaatteen toteuttamisyritysten kanssa Viron vapaussodassa ja Aunuksen retkellä.¹⁵¹ Kaupungin opinahjojen heimoaatteelle yleistä myönteistä ilmastoa vahvisti aiemmin mainittu lokakuussa edellisenä vuonna perustettu lyseon Karjala-seura.¹⁵² Siihen aikaan vielä pienessä maaseutukaupungissa asui lisäksi karjalaisia ja siellä toimi mm. Karjalan Sivistysseuran voimajäsenen A. Mitron liike.¹⁵³

Seura toimi AKS:n asettamien linjojen mukaisesti. Johtokunta tilasi jäsentensä luettavaksi Ylioppilaslehteä, Suomen Heimoa, Aitosuoma-

laista, Toukomiestä ja Sana ja Miekka -julkaisua. Kaikkiaan olivat orgaaneja, joilla levitettiin suomalaisuuden ideologiaa, mutta samalla tehtiin propagandaa heimopakolaisten ja heimoalueiden hyväksi. Seuran jäsenet osallistuivat myös AKS:n kesätoimintaan, järjestivät valistustilaisuuksia, pitivät yhteyttä pakolaisiin ja yrittivät lähettää kirjallisuutta rajan taakse.¹⁵⁴

Vuoden 1924 syksyllä tekivät muutamat AKS:n johtohenkilöt, mm. Jalanti ja Helanen matkan Turkuun, jossa opiskeli muutamia oppikoulujen Karjala-seuroissa järjestökoulutuksensa saaneita ylioppilaita. Käynnin seurauksena oli, että Turkuun perustettiin AKS:n Turun osasto. Sen ensimmäisenä puheenjohtajana toimi yo. Erkki Virta, ja vuonna 1925 puheenjohtajaksi valittiin Turun Akateemisessa heimoklubissakin innokkaasti mukana ollut prof. Kalle Väisälä. Turun osaston toiminta oli vilkkaimmillaan ajanjaksona v. 1925–1928, ja v. 1927 siihen kuului noin 60 jäsentä. Osaston ylioppilaat liikkuiivat Varsinais-Suomen eri puolilla puhumassa nuorisoseurojen ja suojeluskuntain iltamissa. Toiminta virisi uudelleen, kun IKL alkoi vaikuttaa suomalaisen politiikkaan.¹⁵⁵

Vuoden 1928 aikana, jolloin Turun osasto alkoi väsyä, perustettiin AKS:n maaseutuosastot ensin Viipuriin ja noin puoli kuukautta myöhemmin Ouluun. Molempien osastojen perustaminen näyttää olleen kiinni muutamasta aktiivista heimopoliitikosta, sillä Viipurin osaston puheenjohtajaksi valittiin luutnantti M. Simojoki, ja Oulun osaston johtokunnassa olivat mm. AKS:n yksi perustajajäsen Reino Vähäkallio sekä myöhemmin AKS:n johtoon kuulunut Jussi Saukkonen.¹⁵⁶ Oulun ja Viipurin osastojen syntyyn lienee osaltaan vaikuttanut myös se, että v. 1927 seura jaettiin organisatorisesti kahtia, jolloin A-jäsenet olivat yliopisto-opiskelijoita ja B-jäsenet maaseudulla asuvia henkilöitä.¹⁵⁷ Oulun osaston toiminta päätettiin lopettaa v. 1931. Sitä jatkettiin kuitenkin paria vuotta myöhemmin uuden piirijärjestön puitteissa.¹⁵⁸ AKS:aan kuului alusta pitäen teknillisen korkeakoulun opiskelijoita, ja jo parin vuoden toiminnan jälkeen näistä muodostui oma alaseura, joka kuukausikokouksineen ja esitelmineen toteutti alle viidenkymmenen jäsenensä parissa aks-laista ohjelmaa.¹⁵⁹

AKSN ja NYKS

Kun aks-laiset kesällä 1922 kouluhallitukselta saamansa määrärahan turvin luennoivat pakolaisille eri puolilla maata, eräs luennoitsijoista

oli naisylioppilas Viena Pantsar. Kesällä Lohjalla pidettyjen Karjala-juhlien yhteydessä oli AKS:n sihteeri ehdottanut Pantsarille erityisen AKS:n naisosaston perustamista. Ajatus toteutui seuraavana syksynä, sillä lokakuussa yleinen kokous päätti perustaa *Akateemisen Karjala-Seuran Naisosaston* ja paria päivää myöhemmin eli 20.10.1922 pidettiin AKSN:n perustava kokous. Tilaisuudessa oli läsnä 17 naisylioppilasta.¹⁶⁰ AKS:n yleinen kokous hyväksyi seuran vielä saman kuukauden lopussa pidetyssä kokouksessa. Ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin Viena Pantsar ja sihteeriksi Aino Oksanen.¹⁶¹ Seura ei jäsenmäärältään alun alkaenkaan, jo pelkästään ylioppilaiden miesvaltaisuuden vuoksi, voinut kilpailla varsinaisen AKS:n kanssa, mutta aatteen kantavuutta osoittaa se, että ensimmäisen toimintavuoden jälkeen noin neljäkymmentä jäsentä puuhasi osaston tilaisuuksissa.¹⁶²

Sääntöehdotuksensa mukaan naisosaston tarkoitus oli yhteisvoimin AKS:n kanssa toimia Karjalan pakolaisten hyväksi kohottamalla heidän sekä henkistä että aineellista tilaansa.¹⁶³ Kesällä 1923 järjestettiin suuri kesäkiertue, jonka osanottajista – 20 hengestä – suurin osa oli karjalaisia pakolaisia. Kiertue esiintyi yhteensä kahdessakymmenessä paikassa heimojuhlia pitäen. Sen propagandistinen merkitys lienee ollut melkoinen. Lauluin, tanhuin ja näytelmin tehtiin heimoasiaa tunnetuksi ehkä tehokkaammin kuin pitkin puhein.¹⁶⁴ Laajempaa vaikutusalaa saadakseen osasto seurasi AKS:n esimerkkiä ja yritti pureutua koulumaailmaan, sillä alkuvuodesta 1923 se kutsui Suomen oppikoulujen tyttöoppilaat kokoukseen Helsinkiin. Osanottajia saapui yhteensä 44 koulusta ja silloin päätettiin perustaa oppikoulujen Karjala-seuroja ympäri maan.¹⁶⁵

AKSN:oa perustettaessa oli jätetty määrittämättä sen suhde pääjärjestöönsä. Osastohan ei ollut suoranaisesti AKS:n jäsenjärjestö. Toisaalta AKS:n luonne, se oli miehinen sotilaallinen järjestö, taisteluryhmä, johon naiset »eivät sivistyneessä maassa voineet kuulua»,¹⁶⁶ aiheutti riitoja, joihin muodollinen syy saatiin lippu- ja merkkikysymyksestä. Lopulta katsottiin, että paras ratkaisu olisi täydellinen ero. Siksi naisosasto päätettiin lopettaa 20.10.1923. Joulukuun alkupuolella pidetyssä kokouksessa työtä päätettiin jatkaa uutena Karjala-seurana. Kuitenkin vasta 3.2.1924 seuralle vahvistettiin nimeksi *Naisylioppilaiden Karjala-Seura* (NYKS).¹⁶⁷ Ohjelmaan ja toiminnan päälinjoihin muutos ei vaikuttanut.

Seura jatkoi työtään pakolaisten keskuudessa, ja sen auttamiskohtei-

na olivat pakolaisnaiset ja lapset. Erityisesti nuoria tyttöjä pyrittiin auttamaan opintielle kouluihin, kursseille ja opistoihin. Työssä noudatettiin periaatetta, että mahdollisimman pitkään vältettiin henkilökohtaista raha-avun antamista. Sen sijaan seura suoritti lukukausimaksuja sekä antoi ruoka- ja vaateavustusta. Tärkein avustuskohde oli alkuaikoina edellä mainittu Kymminlinnan pakolaisleiri. Kaiken toiminnan päätavoitteena oli karjalaispakolaisten omaehtoisen toimintahalun ja -kyvyn herättäminen.¹⁶⁸ Toiminta keskitettiin karjalaisiin. Inkeriläispakolaisten jäämisen syrjään aiheutti luultavasti kaksi sikkua. Karjalallahan oli keskeinen asema AKS:nkin ohjelmassa. Toisaalta inkeriläisten avustamisesta huolehtivat omat tarmokkaat järjestöt. Ainakin vuodesta 1924 lähtien NYKS alkoi vaalia heimosuhteita myös Eestiin ja Unkariin. Myös Liivin kansan asia otettiin työkohteeksi.¹⁶⁹

NYKS:n työmaa saattoi laajeta ulospäin lähinnä sen vuoksi, että akuutti hätä pakolaisten keskuudessa väheni nopeasti kaksikymmenluvun alkuvuosina. Heimokysymys voitiinkin kokonaisuudessaan ottaa toiminta-alaksi.¹⁷⁰ Alkuaikojen arpajaisten ja myyjäisten järjestelyistä¹⁷¹ siirryttiin käsittelemään heimotyön eri kysymyksiä kokonaisvaltaisemmin mutta samalla myös teoreettisemmin. Ainakin NYKS:n alkuaikojen johtajan mukaan heimokysymyksen selittäminen suomalaisillekin oli alettava alkeista, sillä aniharvalla suomalaisella oli tarkka käsitys edes Itä-Karjalasta ja sen asukkaista. Naisosaston ja myös NYKS:n puheenjohtajana vuoteen 1927 saakka toiminut Vieno Pantzar (Hyvärinen)¹⁷² myöntää, että naisosastolaisillekin tarjoutui ainutlaatuinen tilaisuus tutustua itäkarjalaisiin vasta silloin, kun heidät kesällä 1923 itäkarjalaisten nuorten kanssa kutsuttiin Mikkelin laulujuhille, jossa nämä esittivät omia häämenojaan sekä kansantänhuja.¹⁷³

Vuoden 1926 lopulla seura jakaantui neljään jaostoon. Jaostojen nimet, talousjaosto, juhla jaosto, valistusjaosto ja pakolaisjaosto, josta sittemmin tuli heimotyö jaosto ja joka aina oli jäsenmäärältään suurin, kuvannevat myös seuran toimintamuotoja. Jaostoihin jakautumisen aikana seuraan kuului jo yli sata jäsentä, ja seuraavan kolmen vuoden aikana määrä nousi 250:een.¹⁷⁴ Seura oli saanut myös maaseutuosaston, sillä toistakymmentä turkulaista ylioppilastyttöä oli päättänyt perustaa Naisylioppilaiden Karjala-Seuran Turun osaston, ohjelmaltaan ja toimintatavoiltaan pääseuraa mukailevan järjestön, jossa kolmekymmentäluvulle päästäessä oli jäseniä puolisen sataa.¹⁷⁵

6.2.3. Heimopoliittinen yleisjärjestö — Itsenäisyyden Liitto

Aitosuomalaisen katsantokannan omaksuminen konkretisoi kyllä AKS:n toimintaa, mutta kielikiistaan sekaantuminen vieroitti seurasta vanhempia ja kaksikielisen Suomen olemassaoloon tottuneita akateemisia kansalaisia. Seuran sisällä syntyi jo v. 1924 skisma, jonka seurauksena perustettiin *Itsenäisyyden Liitto*. Sen johtoon tuli maisteri Erkki Räikkönen, jota AKS:n »virallisessa historiassa» syytettiin veljeshengen rikkomisesta.¹⁷⁶ Kaila ja Räikkönen olivat kiistelleet jo vuoden 1923 puolella. Synnä Haavion saaman tiedon mukaan oli ulkopoliittika. Riitelijät sopivat vielä, mutta syksyllä 1924 välirikko tuli avoimeksi. Kailan Haaviolle antaman tiedon mukaan suhtautumisessa Itä-Karjalan kysymykseen vallitsi erimielisyys. Kailan mielestä AKS:n vastustajien, lähinnä Räikkösen, takana oli Suunta-ryhmä, jonka esteeksi AKS oli kuulemma asettunut. »Vanhat herrat» olivat lisäksi kauhistuneet eräistä seuran ohjelmakohdista, lähinnä suomalaisuuden valtaansaattamisesta. Erityisen aktiivisesti AKS:aa olivat vastustaneet maisteri T. Kaukoranta ja hänen ystävänsä.¹⁷⁷

Kiistan perimmäinen vaikutin tuntuu olleenkin kielikysymys ja laajemmin ottaen keskustan poliitikkojen tunkeutuminen kärkiläisyyden muodossa seuran johtoon. Maalaisliittoa hyvin lähellä olleesta Kailasta tehtiin seuran puheenjohtaja ja edistyspuolueen Kärjestä sihteeri. Räikkönen puolestaan katsoi eronsa syyksi sen, että AKS oli ryhtynyt hajoittamaan »eheän Suomen rintamaa». Hänen mielestään Suomen olisi yksimielisenä pitänyt seisoa Karjalan ja Inkerin puolesta bolševistista Venäjää vastaan.¹⁷⁸ Ja ainakin Itsenäisyyden Liiton perustavassa kokouksessa, jossa oli mukana 95 henkilöä ja joka pidettiin Etelä-Suomalaisen osakunnan huoneistossa, valitun ensimmäisen valtuuskunnan jäsenten nimet osoittavat, että yhtenäisyyteen yli kieli- ja puoluerajojen pyrittiin.¹⁷⁹

Itsenäisyyden Liitto ja AKS iskivät useita kertoja yhteen ylioppilaspoliitikassa, joskaan edellisen ei onnistunut saavuttaa kovinkaan suurta vaikutusvaltaa ylioppilaspireissä. AKS oli ohjelmaltaan radikaali ja siihen kuuluva nuorisoyritys pyrki 1920-luvulla itsenäisiin ratkaisuihin. Itsenäisyyden Liitto sen sijaan kosiskeli kuuluisuuksia ja tavoitteli sovintoa eri kieliryhmien välillä. Liitosta muodostuikin lähinnä yleiskansallinen, aatteellinen järjestö, jonka jäsenmäärä v. 1931 ylitti 9000:n.¹⁸⁰

Ohjelmansa mukaan Itsenäisyyden Liitto pyrki Suomen itsenäisyyden säilyttämiseen. Tärkein konkreettinen tavoite oli kansan eheyttäminen. Heimotyö oli yhteinen koko kansalle, mutta edellytyksin, että sitä tehtiin rauhallisoin keinoin ja että sotilaallinen retkikuntapolitiikka hylättiin. Sääntöjen mukaan toimintamuodoiksi hyväksyttiin keskustelu- ja esitelmätilaisuudet, juhlat, julkinen propaganda sanomalehdissä ja kirjallisuuden avulla sekä huolehtiminen siitä, että karjalaisille ja inkeriläisille järjestyisi tilaisuuksia opiskella Suomessa.¹⁸¹

Itsenäisyyden Liiton ohjelma julkaistiin Itsenäisessä Suomessa 1926. On vaikea arvioida, mikä oli sen perustajien alkuperäinen heimopoliittinen tavoite. Räikkösen voidaan ainoastaan sanoa myöhemmin syyttäneen AKS:aa juuri siitä, että sen johtajat olivat hylänneet alkuperäisen ohjelman, jonka mukaan, kuten edellä on ilmennyt, aktiivilla retkikuntapolitiikalla olisi pitänyt pyrkiä ratkaisuun. Kannattanee tässä kuitenkin huomauttaa siitä, että Räikkösen v. 1942 antaman selityksen mukaan juuri Kaila olisi halunnut keväällä 1924 retkeä Itä-Karjalaan ja ryhtynyt moniin valmisteluihin ja hän itse olisi vastustanut aietta siihen aikaan epärealistisena.¹⁸² Jos otetaan huomioon Kaukorannan ja Suunta-ryhmän ajatukset Itä-Karjalan politiikan keinoista 1923,¹⁸³ niin Räikkösen puhe oli yhtä uskottavaa tai uskomatonta kuin selitys, että juuri Kaila tyrmäsi retkikuntapolitiikka-ajatuksen.¹⁸⁴

Liiton toiminnan aloittamiseen kiinnitti heti huomionsa unkarilainen vahvasti kansallinen *Turul*-seura, joka lähetti tervehdyssähkeen liiton ensimmäiseen yleiseen kokoukseen.¹⁸⁵ Itsenäisyyden Liiton kokouksissa käsiteltiin vieraiden valtioiden alaisten heimokansojen ja ulkosuomalaisien asemaa. Jo ensimmäisinä toimintavuosina esitelmöivät Ernst Lampén ja Iivo Härkönen Gottlundista, »suomalaisien etujen voimakaasta valvojasta Ruotsissa» ja »Karjalan kansallisuusliikkeen alkuvaiheista».¹⁸⁶

Itsenäisyyden Liiton ohjelmallinen ajatus Suur-Suomesta oli henkisesti ja alueellisesti mittava. AKS ja Itsenäisyyden Liitto olivat yhtä mieltä siitä, että Itä-Karjala oli Suomea. Mutta vielä suuremmaksi Suomi haluttiin, sillä liiton jäsenmerkkiin, joka usein esiintyi äänenkannattajan kannessa, oli kuvattu ratsumies, jonka hevosen rinta peitti Itä-Karjalan, toinen etujalka Inkerin, pää oli Kuollan niemimaan paikalla ja ratsumiehen peistä pitelevä käsi kaareutui Länsipohjaa kohti. Kuvasta muodostui Suomen kartta, jossa Pohjanlahti, Suomenlahti, Laatokka, Ääninen ja Vienanmeri olivat suomalaisia vesiä, joita

Pyhää Yrjänää esittävä ratsastaja oli noussut suojelemaan.¹⁸⁷ Tätä merkin symboliikkaa sanottiin näytetyn mm. Mannerheimille, joka olisi pitänyt sitä hyvänä.¹⁸⁸

Itsenäisyyden Liiton valtuuskuntaan oli alkuaajoista lähtien kuulunut myös sosialidemokraatti, tohtori Julius Ailio. Hänen oli kuitenkin oman puolueensa painostuksesta melko pian erottava. Vuonna 1926 valittiin valtuuskuntaan R. Swentorzetski – myöhemmin tunnettu nimellä Svento – ja seuraavana vuonna siihen liittyivät V. Hupli ja A. Huotari. Liiton ja sosialidemokraattien välinen yhteistyö oli lähinnä Swentorzetskin ansiota, kun sen sijaan esim. puoluesihteerin K.H. Wiik suhtautui yhteistyöhön erittäin kylmäkiskoisesti. Yhteistoiminta ei kestänyt kauan, sillä Hupli, Huotari ja Swentorzetski erosivat valtuuskunnasta. Muodollisena syynä pidettiin valtuuskunnan jäsenen O. Mantereen itsenäisyysjuhlassa 1928 pitämää puhetta, jossa hän sosiaalidemokraattien mielestä oli käsitellyt vuoden 1918 tapahtumia työväestöä loukkaavalla tavalla. Mantereen antama vastaus ei heitä tyydyttänyt, ja seurauksena oli, että valtuuskunnan vapautuneet paikat jouduttiin täyttämään porvarillisilla jäsenillä.¹⁸⁹ Ja on selvää, ettei yhteistyö olisikaan kestänyt ainakaan v. 1930–32, jolloin liitto lähene ensin lapuanliikettä ja sitten IKL:ttä.¹⁹⁰

Liitto yritti vahvistaa heimotietoisuutta mm. siten, että se 1925 jätti Suomalaisuuden Liiton ja Inkerin Liiton kanssa opetusministeriölle kirjelmän,¹⁹¹ jossa ehdotettiin kouluihin järjestettäväksi heimo-opetusta. Kirjelmän mukaan tietoa oli annettava erikoisesti niistä kansoista, jotka merkitsivät Suomelle poliittisesti eniten. Opetuskohteista tärkeimpiä olisivat olleet Itä-Karjala ja Inkeri, mutta tietoa oli jaettava myös Viron ja Unkarin kansoista.¹⁹² Kouluhallitus ehdottikin v. 1927 aloitteen hyväksymistä. Suomen kielen ja maantieteen oppikirjoihin olisi lisättävä selvitys heimokansojen oloista. Oppikoulujen ja seminaarien opetusohjelmaan olisi otettava viron kieli. Valtioneuvosto hylkäsi kuitenkin vielä samana vuonna kouluhallituksen esityksen. Silloisen opetusministeri Julius Ailion mukaan heimo-opetusta vastaan ei ollut mitään huomauttamista. Hylkääminen oli aiheuttanut viron kielen opettamisen kytkeminen heimo-opetukseen.¹⁹³ Liiton valtuuskunnassa keskusteltiin v. 1926 suomenkielisen oppi- ja ammattikirjallisuuden lähettämistä Itä-Karjalaan ja sihteerin asiasta esittämä alustus hyväksyttiin periaatteessa. Gyllingille päätettiin yksityisesti ilmoittaa, että jos sikäläiset oppilaitokset haluaisivat suomenkielistä kirjallisuutta

ta, ne voivat saada sitä suoraan Itsenäisyyden Liitolta.¹⁹⁴ Lähteiden puuttuessa on mahdotonta sanoa, kuinka asia kehittyi, mutta ottaen huomioon muiden järjestöjen kirjanlähetysoperaatioiden kohtalon, tuntuu ilmeiseltä, että toiminta jäi lähinnä periaatteelliseksi kannanotoksi.

Vuonna 1926 perustettiin liiton äänenkannattaja *Itsenäinen Suomi*, joka julisti olevansa puolueeton kuukausijulkaisu. Ensimmäinen päätoimittaja oli jo AKS:n yhtenä perustajana mainetta hankkinut Erkki Räikkönen. Lehden avustajakunta osoittaa, että se pyrki pysyttelemään erillään puolueriidoista, sillä siihen kuuluvat henkilöt edustivat lähes kaikkia puolueita sosialidemokraateista kokoomukseen.¹⁹⁵ Avustajakunnasta huolimatta – ehkäpä juuri sen näennäisyyden vuoksi – lehti muuttui liiton oman luonteen mukana venäläisvastaiseksi.¹⁹⁶

Heimotyötä lehti teki pitäessään heimokansojen asiaa esillä. Toimitus tiedusteli johtavilta, liittoa hyvin lähellä olevilta tai suorastaan siihen kuuluvilta poliitikoilta, mikä oli Karjalan ja Inkerin kysymyksen nykyvaihe ja miten vastaajan puolue suhtautui heimokansoihin. Kysymyksiin annetut vastaukset osoittavat, että Karjalan asiassa ei tapahtunut mitään uutta¹⁹⁷ ja että puolueiden edustajat tähdensivät edelleenkin Itä-Karjalan kysymyksen merkitystä Suomelle, Tartossa solmitun rauhansopimuksen Neuvosto-Venäjää sitovaa luonnetta ja itsemääräämisoikeuden välttämättömyyttä Itä-Karjalalle, mutta muistivat heti vakuuttaa, että Karjalan asiaa oli ajettava rauhallisesti ja että Itä-Karjala ei enää saisi aiheuttaa ulkopoliittisia selkkauksia naapurivaltioiden kanssa.¹⁹⁸ Toimitus kysyi myös naapurimaiden Suomessa olleilta diplomaattiedustajilta, tunnettiin heidän maassaan Karjalan kysymystä ja millainen merkitys sille annettiin.¹⁹⁹

Suur-Suomesta puhuttiin lehdessä erittäin harvoin.²⁰⁰ Näin oli varsinkin lehden ilmestymisen alkuvuosina. Kuuluisuuksien kosiskeleminen ja eri poliittisten ryhmien välillä tasapainotteleminen vaati todennäköisesti räikeiden lausumien karttamista. Kuvaavaa ilmiölle on, että sen jälkeen kun sosialidemokraatit olivat vetäytyneet pois liiton valtuuskunnasta maininnat Suur-Suomesta lisääntyivät ja eräistä kirjoituksista kuvastuu selvästi aks-lainen ajatusmaailma, unelmointi kaukaisesta Suur-Suomesta. Karjala oli Suomea, ja vain metsään hakattu raja halkoi yhtenäisen alueen. Samaa Fennoskandiaa Suomen ja Itä-Karjalan kanssa oli myös Kuolla. Inkeri tosin oli poliittisilta mahdollisuuksiltaan Suomen kannalta rajoitetumpi mutta maallemme kansallisesti, uskonnollisesti, historiallisesti ja kansatieteellisesti lähei-

nen.²⁰¹ Jos Suur-Suomi oli kaukainen unelma, niin sivistyksellinen ekspansio Karjalaan oli mahdollinen. Olihan prof. E.N. Setälä jo liiton perustamisjuhlapuheessaan todennut, että Suomen kansan itsenäisyyteen kuului oman henkensä levittäminen itärajan taakse.²⁰²

Neutraalimpaa tapaa heimotyön tekemiseen – kirjoittaa heimokansojen asuma-alueista ja oloista – käytettiin sitäkin sangen laimeasti.²⁰³ Ohjelma ja järjestön jäsenistö lienevät aiheuttaneet sen, että heimoalueista kirjoittelun määrä ei noussut kaksikymmenluvun loppuvuosiinakaan Länsipohjan kysymyksen ajankohtaistumisesta huolimatta. Kirjoittelu vilkastui vasta 1930-luvun alussa, jolloin lehti alkoi vaatia uutta ulkopoliittista suuntautumista, lähentymistä Viroon,²⁰⁴ jolloin oikeistoradikaali liikehdintä rohkaisi vanhojen ajatusten uutta esittämistä ja jolloin ennen kaikkea Inkerissä suoritettut väestönsiirrot alkoivat vaikuttaa mielipiteisiin.

6.3. *Suomalaisuusjärjestön heimotyön läntinen suunta*

6.3.1. Länsipohjan suomalaiset yleisen kiinnostuksen kohteena

Pohjois-Ruotsin suomalaisalue oli sotienvälisenä aikana Norrbottenin lääninä. Siihen kuului kolmetoista kuntaa ja kappelia,¹ ja sillä oli asunut vuoden 1910 tilaston mukaan n. 25 000 suomenkielistä asukasta. Määrä väheni nopeasti, sillä vuoden 1934 tilaston mukaan suomenkielisiä oli enää vain n. 10 000. Nopeaan vähenemiseen vaikuttanevat myös tilastointiperusteet, sillä mainittuun lukuun sisältyvät vain täysin suomenkieliset. Kaikki suomea osaavat mutta ruotsinkielisen koulun käyneet luettiin kaksikielisiksi. Suomalaisten lähteiden mukaan suomea puhuvia asukkaita oli Länsipohjassa 1930-luvun alkupuolella vielä n. 30 000 henkeä.²

Aiemmin on todettu, että Länsipohjan toimikunnan piirissä haudottiin suuria suunnitelmia alueen aseman uudelleen järjestämiseksi. Länsipohjan suomenkielisen väestön asema oli 1920-luvun alussa myös poliittis-diplomaattinen ongelma. Suomalaiset pyrkivät aivan selvästi rinnastamaan alueen Ahvenanmaahan. Erityisesti silloin kun saariryhmän aiheuttamaa kiistaa käsiteltiin Kansainliitossa, tuli diplomaattisia kirjoihin merkintöjä Länsipohjan asemaa koskevasta pohdiskelusta.³

Kun Ahvenanmaan kysymys sitten ratkesi Suomen eduksi, se ei suinkaan lopettanut mielenilmaisuja, vaan oli pikemminkin omiaan vahvistamaan niitä. Suomen voittoa pitivät ulkomaiset tarkkailijat suomalaisten voiman, sitkeyden, luottamuksen ja isänmaallisuuden voittona, mikä lujittaisi suomalaisten ulkoista asemaa yhtä paljon kuin punaisten nousun kukistaminen v. 1918 oli tehnyt. Pitivätpä jotkut Suomea muita Pohjoismaita voimakkaampana,⁴ mikä varmaankin nostatti vastaitseenäistyneen maan edustajien omanarvontuntoa. Suomen Tukholman lähetystö varoitti kuitenkin suomalaisia sanomalehtiä ryhtymästä kovaan kampanjaan Länsipohjan asian vuoksi, koska se saattaisi johtaa siihen, että Ruotsi ja Norja yhdessä alkaisivat suhtautua kylmäkiskoisesti Suomeen. Länsipohjan suomalaisten asia ei diplomaattiemme mielestä ollut sen arvoinen. Sitä paitsi näiden asema Peräpohjolassa oli verraten tyydyttävä.⁵ Suomen lehtien Länsipohjan oloja koskeva kirjoittelu aiheuttikin aina kielteistä vastakaikua Ruotsissa.⁶

Keskustelun aiheeksi oli syksyllä 1921 tullut koulukomitean mietintö.⁷ Komitea oli katsonut tärkeimmän ongelman olevan, miten parhaiten voitaisiin tyydyttää väestön itsensä ilmaisema yksimielinen halu oppia mahdollisimman tehokkaasti ruotsia.⁸ Komitea oli myös tähden-tänyt, ettei minkäänlaista ärtymystä tai kiihtymystä aiheuttavaa kielikysymystä ollut ja huomauttanut, että kysymyksessä oli pelkästään Ruotsin sisäinen asia, pelkkä käytännön kysymys, joka oli poliittisesti merkityksetön.⁹

Vuoden 1922 kevätpuolella asia tuli uudelleen esille. Helsingin Sanomat kirjoitti Länsipohjan suomalaisista. Ruotsin puolelta asiaan puuttui Dagens Nyheter ja Suomessa Uusi Suomi. Asiaan ottivat kantaa myös Aftonbladet ja Hufvudstadsbladet.¹⁰ Helsingin Sanomien mielipide ruotsalaisten Länsipohjassa harjoittamasta politiikasta vedettiin diplomatiinkin piiriin, sillä Ruotsin Utrikesdepartementin Helsinkiin lähettämässä sähkössä korostettiin, että Helsingin Sanomien esittämät mielipiteet herättivät Ruotsissa pahaa verta. Helsingin lähetystölle annettiin ohjeeksi korostaa jälleen sitä, että syytökset olivat täysin epäoikeutettuja.¹¹

Vaikka Länsipohjan suomalaisten asemaa kosketeltiin pitkin kevättä lehdissä,¹² suurempaa mielenkiintoa herätti kuitenkin vasta syyskuussa 1922 Uudessa Suomessa ollut Martti Airilan artikkelisarja, jossa Airila hyvin perusteellisesti ruoti edellä mainitun koulukomitean mietintöä.

Hänen mielestään suomea puhuva väestö halusi oppia ruotsia vain siksi, että se muuten ei tullut toimeen Ruotsissa. Komitea oli sivuuttanut sen näkökohdan, että kyse oli kansallisista vähemmistöoikeuksista.¹³ Tähän artikkelisarjaan, jota osiltaan täydensivät Helsingin Sanomissa lokakuun puolivälissä olleet kirjoitukset,¹⁴ laadittiin vastine Ruotsin Helsingin lähetystössä, ja Uusi Suomi julkaisi sen joulukuun puolivälissä.¹⁵ Airila vastasi tähän lähetystöneuvos W. Karlinin laatimaan kirjoitukseen, jota mm. piispa Berqvist, suomalaisten pahimpana ruotsalaistuttamispolitiikan ajajana pitämä, kiitti erinomaiseksi.¹⁶ Vuoden 1923 alkupuolella asiasta kirjoittivat jälleen Uusi Suomi, Ilkka sekä oululainen Kaiku, joiden kirjoitusten ytimenä oli sekä huoli suomalaisuuden säilymisestä Länsipohjassa että siihen liittyvä ruotsalaisten harjoittama kieli- ja koulupolitiikka. Myös Helsingin Sanomat puuttui jälleen asiaan.¹⁷

Koulukomitean mietinnön jälkeen keskustelun kohteeksi oli otettu kansanopetuksen kieli. Turkulainen Uusi Aura vei keskustelua eteenpäin verratessaan suomalaisten ja ruotsalaisten suhtautumista maansa vähemmistöihin ja todetessaan ne täysin vastakkaisiksi. Uuden Auran kirjoituksen vuoksi tukholmalainen kristillis-vapaamielinen Svenska Morgonbladet julkaisi piispa O. Berqvistin haastattelun, jossa väitettiin Uuden Auran esittämiä syytöksiä täysin vääriksi. Piispa toisti jo ennen esitetyt ruotsalaisten pääargumentit. Alueella ei harjoitettu kielellistä sortoa, ruotsia ei tyrkytetty väkisin väestölle, suomea puhuvat halusivat itse oppia ruotsia ja suomi ei sopinut enää koulujen ohjelmaan, koska aineita oli muutenkin liian paljon.¹⁸ Maaliskuussa 1923 oli nimittäin koulukomitean mietinnöstä valmistunut Ruotsin kouluhallituksen lausunto, jossa asetettiin komitean kanssa samalle linjalle, joskin esitettiin varaus, että myös suomea voitiin rajoitetusti käyttää, mikäli väestö sitä itse halusi. Ruotsin oikeistolehdistö vastusti tätä. Ennen lopullista päätöstä oikeistohallituksen pääministeri Trygger ja valtioneuvokset Clason ja Malm matkustivat Länsipohjaan mukanaan piispa Berqvist. Vuoden 1924 keväällä hallitus antoi esityksen valtiopäiville 425 000 kruunun osoittamisesta Länsipohjan kansanopetukseen. Periaatteet tämän summan käyttämisestä noudattelivat em. koulukomitean suosituksia.¹⁹ Niissä tähdennettiin ruotsalaisen opetuksen kaikinpuolista tehostamista ja lisäämistä.²⁰

6.3.2. Suomalaisuuden Liiton heimotyö

AKS ei ollut ensimmäinen järjestö, joka huolehti Länsipohjassa asuvien suomenkielisten asemasta, sillä kuten mainittu, Pohjois-Pohjalainen osakunta oli alkanut perustamisestaan lähtien (1907) tarkkailla Länsipohjan suomenkielisen väestön tilaa.²¹ Vuonna 1906 perustettu *Suomalaisuuden Liitto* alkoi myös kiinnostua heimolaisista.²² Vaikka heimotyö otettiin liiton ohjelmaan vasta v. 1923 toimitetun organisaatio- ja sääntömuutoksen yhteydessä,²³ pohdittiin jo kaksikymmenluvun kahtena ensimmäisenä vuotena sekä amerikkansuomalaisten että maamme rajojen välittömässä läheisyydessä asuvien heimolaisten asemaa²⁴ ja tähdennettiin, miten tärkeää oli kieli- ja luokkaeroista huolimatta voimistaa suomalaista valtioaatetta ja edistää heimoasias.²⁵ Organisaatiouudistuksessa liittoon perustettiin mm. heimotyötä hyvin lähelle tullut sukukansojen osasto, jonka puheenjohtajana toimi kymmenluvun loppuun tarkastaja Matti Pesonen,²⁶ eräs suomalais-ugrilaisen kulttuurikongressin alkuunpanijoita, ja sihteerinä liiton puheenjohtaja Rafael Engelberg.²⁷

Liiton tärkein työväline oli aikakauslehti *Suomalainen Suomi*, jossa vuodesta 1923 lähtien puututtiin hyvin kärkkäästi heimokansojen kohtaloon. Aiheina olivat heimokansateemat suomalais-unkarilaisista suhteista Ruotsin Lapissa käytävään kulttuuritaisteluun saakka.²⁸ Kirjoitukset olivat yleensä selostavia, mutta poikkeuksena olivat Itä-Karjalaa ja Länsipohjaa koskevat artikkelit, joiden johtoajatus näytti olevan sen seikan osoittaminen, että alueet kuuluivat väärään valtioon.²⁹ Jonkinlaisen käsityksen lehden linjasta koko sotien väliseltä ajalta antanee tieto, että heimoasia oli kirjallisuuden ja suomalaisuusasian jälkeen kolmanneksi suurin lehden käsittelemä aiheryhmä.³⁰ Kaksikymmenluvun lopulta lähtien lehden heimoalueita – etenkin Länsipohjaa – koskevien kirjoitusten sävy kiristyi. Toimituskunnassa istuivat nimittäin AKS:n miehet, sillä seura oli onnistunut valtaamaan liiton.

Liitto pyrki myös kouluttamaan heimolaisiamme, joskin työ käytännön vaikeuksien vuoksi jäi vähäiseksi.³¹ Esitelmätoiminnan myötä yritettiin etenkin Unkaria ja unkarilaisuutta tehdä Suomessa tunnetuksi.³² Laajentaakseen heimotyön harrastajakuntaa sukukansaosasto kääntyi työväenopiston, lottajärjestön ja Työväen sivistysliiton sekä muutamien muiden järjestöjen puoleen ja ehdotti, että osasto voisi

näiden tilaisuuksissa panna toimeen sukukansoja koskevia esitelmää. Työväenopisto ja lottajärjestö suostuivat ehdotukseen, mutta Työväen sivistysliitto torjui aloitteen. Heimoaiheisia luentoja pidettiin kaksikymmenluvun loppupuolella myös kansalaisopistoissa.³³

E erityisen aktiivisesti liitto tähdensi sukulaiskiелten oppimisen tärkeyttä. Yhteissuomalainen koulukokous, josta sittemmin kehittyi merkityksellä Suomalais-ugrilainen kulttuurikongressi, asetti jo v. 1921 toimikunnan anomaan Viron ja Unkarin kielten lehtoraattien perustamista Helsingin yliopistoon. Viron kielen lehtorin virka perustettiin.³⁴ Kahta vuotta myöhemmin asiaa alkoi ajaa Suomalaisuuden Liiton *sukukansaosasto*.³⁵ Tähän heimokiелten opetuksen aloittamisen kehittelyyn osallistuivat muutkin heimotyötä tekevät järjestöt. Itsenäisyyden Liitto pyysi sukukansaosastoa yhtymään aloitteeseensa ns. heimoopetuksen järjestämiseksi kouluihin. Sukukansaosasto myöntyi vasta sen jälkeen kun aloitteeseen oli tehty tarkennus, että »heimooppia» ei ollut ajateltava minään erityisenä oppiaineena eikä sidottava mihinkään oppikirjaan.³⁶

Jo vuoden 1920 vuosikokouksessa oli Väinö Salminen esitelmöinyt sivistystyöstä heimokansojemme – varsinkin Länsipohjan ja Ruijan suomalaisten – hyväksi, mutta esitelmän jälkeen käyty keskustelu ei johtanut mihinkään käytännön toimintaan Länsipohjan ja Ruijan hyväksi.³⁷

Vuonna 1923 oli Suomalaisessa Suomessa artikkeli »Kansanopetuksesta Ruotsin suomalaisseudulla». Siinä kuvattiin suomalaisten huonoa asemaa Länsipohjassa, mihin kansanopetusta pohtivan komitean työ ei näyttänyt tuovan parannusta. Artikkelissa vedottiin erään norrbottenilaisen kirjoitukseen vuodelta 1921, jolloin tämä oli sanonut saaneensa vaikutelman, että mielenilmaisut Suomen kielen puolesta tulkittaisiin ruotsalaisvastaisiksi mielenosoituksiksi.³⁸ Kirjoituksen näyttää laatineen tri O. Kaarakka, joka lokakuussa 1923 esitelmöi liiton jäsenillä. Edellisenä kesänä hän oli Pohjois-Pohjalaisen osakunnan välityksellä ja Suomalaisuuden Liiton apurahan turvin tehnyt matkan Länsipohjan suomalaisten keskuuteen,³⁹ ja julkaisi saamansa vaikutelmat liiton äänenkannattajassa.

Vaikka sukukansaosastolle ainakin periaatteessa olisi pitänyt kuulua myös Länsipohjan asia, niin merkityksekkääksi tuli rajaseutuoston alaelin *Länsipohjan valiokunta*, joka muodostettiin v. 1923. Siihen valittiin mm. E. Heickell, joka paremmin tunnetaan evl. Kuussaarena,

mm. Suomen suvun tiet -teoksen kirjoittajana ja myöhemmin Suomen Heimosturien Liiton puheenjohtajana ja em. tri O. Kaarakka. Vaikutelman tämän elimen tavoitteista saa 27.10.1923 pidetystä kokouksesta, sillä siinä Heickell esitti yleisiä Länsipohjan toiminnan suuntaviivoja. Heickellin mielestä piti kehottaa rajaseutuosastoa Suomalaisuuden Liiton nimissä vaikuttamaan siihen, että Tornionlaakson rautatiehankke ratkaistaisiin myönteisesti kuluvilla valtiopäivillä. Valiokunnan jäsenten puoleen oli käännytty ja pyydetty lähettämään henkilöitä toimimaan Norrbottenin suomalaisuudella. Asiaa päätettiin kehittää edelleen. Länsirajalle oli järjestettävä asiamiesverkko.⁴⁰ Seuraavassa kokouksessa ehdotettiin kahden henkilön lähettämistä Norrbotteniin neljäksi kuukaudeksi. Ohjauksen jälkeen nämä asettuisivat ennalta määrättyihin paikkoihin Tornionjokilaaksossa Suomen puolella, mistä he sopivan tilaisuuden tullen siirtyisivät toimimaan rajan taakse määrättylle alueelle. Valiokunta anoi seuraavalle vuodelle asiamiesverkon järjestämiseksi neljää tuhatta ja kirjallisuuden levittämistä varten kahdeksaa tuhatta markkaa.⁴¹

Valiokunnan suunnitelma henkilön lähettamisestä Länsipohjaan keväällä 1924 hyväksyttiin rajaseutuosaston kokouksessa. Huhtikuussa käsiteltiin kysymystä, kuka olisi sopiva henkilö Tornionjokilaakson valistusohjaajaksi eli valistuskonsulentiksi. Kouluhallitukselle, joka henkilön valitsi, päätettiin suositella maisteri Yrjö Wegeliusta (Vuorjokea).⁴² Jotta Wegelius varmasti tietäisi tehtävänsä, valmensi häntä toimeensa henkilökohtaisesti rajaseutuosaston puolesta kapteeni Heickell. Lisää suomalaisuusvoimia Tornionjokilaaksoon saatiin, kun tri O. Kaarakka valittiin Ylitornion kunnanlääkäriksi, minkä rajaseutuosasto tyytyväisenä totesi.⁴³ Toimenpiteistä huolimatta lienee liiton rajaseutu-toiminta ja siihen liittyvä Länsipohjan työ jäänyt vähäiseksi, mutta ainakin se riitti ylioppilasnuorisolle esimerkiksi.⁴⁴

Propagandatoiminnasta, joka käytännössä onnistuttiin suuntaamaan länsirajan toiselle puolen, tärkein osa oli kirjojen levittäminen. Rajaseutuosaston suunnitelmiin kuului oman laulukirjan kustantaminen ja toimittaminen Suomen rajojen ulkopuolella asuville suomenkielisille asukkaille.⁴⁵ Vuonna 1927 liitto kamppaili jo ulkoa tulevaa painetta vastaan, mutta siitä huolimatta, vaikka keskushallitus ei onnistunut tekemään 8.3.1927 pidetyssä ensimmäisessä kokouksessaan yhtään henkilövalintaa, se kuitenkin päätti levittää hallussaan olevan kirjallisuuden Länsipohjan suomalaisille. Tätä varten oli saatu yhteensä 62

osoitetta. Päästöksen mukaisesti lähetettiin alkuvuodesta 1927 Länsipohjaan 490 teosta,⁴⁶ jotka olivat melko väritöntä ja poliittisesti neutraalia kirjallisuutta, kuten Pellervoa ja Hengellisen Kuukauslehden vuosikertoja ja liiton omaa aikakauslehteä Suomalaista Suomea.⁴⁷

AKS:n vaikutus alkoi johtohenkilöiden hahmossa ja ideologisen suodatuksen kautta levitä Suomalaisuuden Liittoon. Taistelu liiton johdosta alkoi jo talvella 1927, sillä ennen vuosikokousta liittyi uusia jäseniä siinä määrin, että kanslialla oli vaikeuksia asian hoitamisessa.⁴⁸ Seuraavassa vuosikokouksessa sitten tapahtui aks-laisten esiinmarssi, mikä käytännössä merkitsi liiton valtausta. Liiton keskushallitukseen valittiin mm. Urho Kekkonen ja liiton sihteeriksi Aaro Pakaslahti.⁴⁹ Vuotta aikaisemmin oli jo kritikoitu liiton aikaisempaa toimintaa kärkevästi. Johtoa syytettiin epäkansallisesta ja peräänantavasta politiikasta. Kekkosen puheenvuorossa tuotiin esille myös tyytymättömyys liiton tapaan hoitaa ulkosuomalaisasiaa, sillä hänen mielestään oli kokonaan unohtettu Länsipohjassa ja Ruijassa asuvat suomalaiset. Liiton leväperäisyys heimokansapolitiikassa oli arvostelijan mielestä ilmennyt erittäin hyvin siinä, että se ei ollut mukana järjestämässä Länsipohjan päivää, jonka AKS ja Aitosuomalainen kerho olivat panneet toimeen kiinnittääkseen alkavan Ruotsin viikon kynnyksellä 7.3.1926 huomion Länsipohjan suomalaisten huonoon asemaan.⁵⁰ Myös liiton Karjalan hyväksi suorittama tai paremmin ehkä suorittamatta jättämä työ sai kritiikkiä osakseen.⁵¹

Kun AKS oli saanut liitossa jalansijaa toiminta Ruijaan päin näytti aktivoituvan, sillä jo huhtikuussa 1927 seura otti yhteyden liittoon ja keskushallitukselle osoittamassaan kirjeessä pyysi lähettämään kirjallisuutta Ruijan Vesisaaren suomalaiselle kirjastolle. Keskushallitus antoi kirjat ja AKS toimitti ne Ruijaan. Kirjavarojen kartuttamiseksi kääntyi liitto kustantajien puoleen, ja ne lahjoittivatkin useita satoja heimopoliittisestikin merkittäviä teoksia.⁵² Ruijaan menevää kirjallisuutta lähetettiin mm. Utsjoen kirkkoherran kautta.⁵³

Vuoden 1917 ja 1922 välisen kiihkeän heimopoliitikan kauden mentyä ohi ja ulkopoliittisen tilanteen normaalistuttua Suomessa tehty heimotyö näytti haarautuvan karkeasti ottaen kolmeen pääryhmään. Aikaisemmin lähinnä Itä-Karjalaan heimotyönsä suunnanneet järjestöt kokivat jonkinlaisen turhautuman. Ne kadottivat rajantakaisen vaikutusalueensa, kuten esim. Karjalan Sivistysseuralle kävi. Tämän vuoksi

niiden oli entistä pontevammin keskityttävä pakolaisten ja suomalaisten piirissä suoritettavaan propaganda- ja mielipiteenmuokkaustyöhön sekä suoranaiseen avustustoimintaan. Niiden toiminnan taustalla oli kuitenkin jatkuvasti ohjelmallinen Suur-Suomi-ajatus. Erittäin selvänä tämä näkyi Itä-Karjalan komitean aatteenjulistuksessa. Ajatus oli kuitenkin käytännön pakolaistyössä jätettävä taka-alalle. Samaa linjaa noudatteli Inkerin asioita julkisuuteen tuomaan v. 1922 perustettu Inkerin Liitto. Ja erittäin selvänä se kuvastui Karjala-kerhojen työssä. Niissä haluttiin Itä-Karjalaan palaavat valmentaa kansallisesti mutta samalla hoitaa Suomeen jäävien mielialaa. Kerhojen keskusjärjestöksi perustettiin v. 1927 Karjala-kerhojen Keskusliitto.

Toinen heimotyön linja rakentui vanhalle akateemisen nuorison omaksumalle heimoromantiikalle, jolle ajankohtaiset ja lähihistorian tapaukset olivat virikkeinä. Ensimmäinen tämän työn järjestynyt ilmaus oli Suomalais-Virolaisen ylioppilasklubin perustaminen 1921. Nimi muutettiin myöhemmin Akateemiseksi heimoklubiksi. Sitä ylläpidettiin Viroon suuntautuneen kielimiespolven ja nuoren intelligenssin voimin. Kyseinen klubi näyttää olleen myös koulutuspaikka AKS:n jäsenille. Aktiiville heimojärjestölle oli siten järjestöllinen esimerkki ylioppilasmaailmassa, kun alkuaikoinaan ryssävihan ja suursuomalaisuuden puolesta aktiivisesti »taistellut» seura 1922 perustettiin täyttämään 1920-luvun alun melko aatteetonta ylioppilaselämää. Seuran alkuaikojen toiminta oli kuitenkin hyvin käytännöllistä. AKS:n työtä täydensivät naisosasto (AKSN-NYKS) sekä erilaiset Karjala-seurat. Suur-Suomi-ajatusta julisti myös Itsenäisyyden Liitto.

Kolmas heimotyön haara suuntautui Länsipohjan ja Ruijan suomalaisten kielellisen aseman parantamiseen. Työtä suoritti erityisesti Suomalaisuuden Liitto.

7. Heimokansojen oikeuksien puolesta — kaksi- ja kolmekymmenluvun taitteen heimokriisi

7.1. *Länsipohjan ja Ruijan asema aitosuomalaisessa politiikassa*

7.1.1. Aitosuomalaisuuden suhde heimoaatteeseen

Aitosuomalaisuus oli suomalaiskansallisen liikkeen sopeutumista itse-
näistyneen Suomen oloihin. Sitä kannatti 1920-luvulla nuori suomen-
kielinen sivistyneistö.¹ Aitosuomalaisten mielestä Suomesta saattoi
tulla elinvoimainen valtio vain jos kansallinen sivistys ja oikea kansalli-
nen ylpeys elähdyttäisivät kansaa. Kansan oli arvostettava itseään ja
kaikkea omaansa. Sen oli samastuttava kansalliseen valtioon.² Se
kaikinpuolinen rikkinäisyys, joka Suomessa vallitsi, oli seurausta
kansallistunteen heikkoudesta.

Aitosuomalainen liike oli sisäpoliittinen ilmiö, jolla sinänsä ei ollut
ulkopoliittisia tavoitteita eikä siten intressiä heimoalueita kohtaan.
Niinpä *Aitosuomalaisen kerhon* v. 1925 julkaisemassa »Aitosuomalai-
suus. Ohjelmaa ja päämääriä»-kirjasessa ei puhuttu heimoasiasta tai
heimokansoista yhtään mitään.³ Ei myöskään siinä kirjasessa, jonka
laati J.A. Kemiläinen ja joka oli tarkoitettu tekemään yleisölle tunne-
tuksi aitosuomalaisuusliikkeen tavoitteita, mainittu heimoasiaa. Hei-
mokansoja koskevaa lausumaa ei myöskään otettu maaliskuussa 1930
hyväksyttävään ohjelmaan.⁴

Mutta vuosi 1930 näyttää olleen jonkinlainen käännekohta, sillä siitä
lähtien alkoi liikkeen äänenkannattaja *Aitosuomalainen*, jonka liitto oli
edellisvuonna hyväksynyt orgaanikseen,⁵ selvästi tähdentää heimoaat-
teen merkitystä kansallisuudelle ja pohtia heimoaатteen liittämistä
kansallisen nuorison tavoitteisiin. Samaan aikaan eri puolille maata
perustetut *aitosuomalaiskerhot* juhlia pitäessään alkoivat ottaa ohjel-
maansa aiemmalle heimotyölle tyypillistä julistusta sekä symbolien että
puheiden muodossa, kuten Lahden Aitosuomalaisen kerhon järjestä-

män juhlan ohjelma osoittaa. Vaakunoiden ja lippujen, joiden joukossa olivat Eestin ja Itä-Karjalan liput ja vaakunat, lisäksi heimoaatetta tähdensivät laulut, mm. »Väinölän lapset» ja erityisesti juhlapuhe. Siinä korostettiin, miten tärkeää oli saada kaikki suomensukuiset kansat vapaiksi ja muodostetuksi erityinen suomalais-ugrialaisten kansojen kulttuuripiiri. Tunnelmaa tuskin laimensivat liiviläisistä pidetty esitelmä ja eläköön huudot heimotyölle ja Suomen suurelle tulevaisuudelle.⁶ Liitto tähdensi erityisesti eestin kielen opetuksen tärkeyttä ja kehotti – ja saikin – paikallisia kerhoja järjestämään eestin kielen kursseja. Liitto otti osaa myös Suomalaisuuden Liiton järjestämään keräykseen liiviläisten hyväksi.⁷

Liiton äänenkannattajan kirjoitustenkin perusteella voidaan selvästi havaita, että ratkaiseva muutos suhtautumisessa heimokansojen asiaan tapahtui juuri kolmekymmenluvun taitteessa. Vuoden 1930 lokakuussa lehdessä suoraan todettiin, että vaikka aitosuomalaisuusliike ei tosin ole ottanut suoranaisesti Suur-Suomi-asiaa ohjelmaansa, niin on kuitenkin itsestään selvää, että liikkeen koko henki on suursuomalainen. Kansallinen mieli oli heimoushenkeä sanan puhtaimmassa merkityksessä. Samassa kirjoituksessa kehoitettiin lukemaan »Suur-Suomen koulu»-teosta ja AKS:n julkaisuja, jotka tarkemmin selvittäisivät Suur-Suomi-ajatusta. »Jokaisen velvollisuus oli työskennellä suuren Suomen ja sen suuren tulevaisuuden hyväksi»,⁸ kuuluivat kirjoituksen aks-valamaiset loppusanat. Ja jo helmikuussa Viron itsenäisyyspäivän muistoksi kirjoitetussa artikkelissa oli vaadittu heimouspolitiikan ottamista hyötypolitiikan tilalle. Lehti epäili kuitenkin, etteivät miehet, jotka eivät olleet aikoinaan uskoneet edes Suomen itsenäistymiseen, voineet ymmärtää jotakin niin suurta ja kauaskantoista kuin Suur-Suomi-ajatusta, Suomen heimojen liiton ajatusta.⁹ Ja kesällä lehti toivoi kansamme kerran oppivan tajuamaan, miten paljon suurta ja kaunista sisältyy käsitteeseen yhtyvistä Suomen heimosta. Nyt jo akateeminen nuoriso oli antanut Suur-Suomelle sydämensä.¹⁰

Vuonna 1931 Aitosuomalaisen ohjelma terävöityi, sillä nyt alettiin ottaa kantaa myös Itä-Karjalan asiaan ja lehdessä todettiinkin suoran sanoin, että Suomen itäraja oli väärä. Karjalan kysymys oli maailman selvin vähemmistökansallisuuskysymys, jonka ratkaisemista eivät estäisi kansalliset, maantieteelliset, luonnonhistorialliset eivätkä taloudelliset seikat. Karjalan kysymyksen luonne selviäisi, jos sanottaisiin: Aunus ja Viena vapaaksi kolhooseista, Suomen, Aunuksen ja Vienan

Karjalaisten Pakinoita.

Wienan Karjalaisten äänenkannattaja ja viestin viejä.

N:o 1 (näytenumero 2) Julkaistu Tiistaina Syyskuun 11 p:nä 1906.

Tilauksenhinnat:

Se p. on 30 kapp. vuoden loppuun
ja vuosittain 2 m. lang. eli 10 rupp.
Vuosittain vastaanotetaan luvun joutu-
kunnan jäsenet, avainneiset ja Toimitus,
myös osasto Suomalais-Saimi.

„Wienan Karjalaisten Liiton“
julkaisu.

Toimittaja IIVO HÄRKÖNEN.

Ilmoitushinnat:

1 mk. palstatonnettomuus. Pyhästä
Ilmoituksista alkuunasta — Ilmoitusta
vastaan otetaan fra A. Mitrofanoffin
vaikuttajia ja Toimittaja

Tässä numerossa on kirjoituksia: Alkupakina, kirj. Iivo Härkönen — Wienan Karjalaisten koululaisista, kirj. Wienan Karjalaisten — Asekirjasto Tamporeen kokouksessa, pitäjät O. A. Hanari — Wienan Karjalaisten kokous Tamperella — Tervehdykseni Tamporeen kokouksessa, laatinut Timo Manninen — Tervehdykseni Wienan Karjalaisten kokoukseen — Suomalaiset, — Wienan vartiot kirj. I. H. — Posa lauski lehti, offit y. m. s. nimistä kirj. I. C. — Wöskän kaksen eduskunnan historia, — „Piterissä“, runo, kirj. Kytänne-
en Timo — Kuopion maanviljelysseuraytely, kirj. J. K. — Pien-
tä pakinaa: Tervehdyks J. H. Erkotta. — Pi. Maria Arhippase
Mihkalin elämästä, kirj. S. Wepsäläinen — Ehdotus — Wa-
porin Espona — Wienan Karjalaisten Liiton Saaneot — Ra-
jan kahden puolen uutisia — Valtakunnan asioita: uutisia
— Matkailus pakinoita, kirjoitt. Kaarle Koivunen. — Wienan
Karjalain kauppa ja Kärsäntä raunio, kirjoitt. Sampo —
Ilmoituksia.

Kuusia. Huutajia: Morsian kumartaa maamonsa
jalkaan mieheään laullessa — Maamonsa itkee — Arkangellin
laulun esittänyt I. V. Galest ja A. E. Jugoff — Eriks
Lännet, Kalevalan runojen kokous — Mihkalin Arhippase
Laitajaren Arhunan poka, ruohtolajia.

Alkupakina.

Näin lähtevät „Karjalaisten Pakinat“
kulkemaan maita, mantereita, — Wienan
viestit vierimään pitkin Pohjolan pihvoja.
Saapuvat salon sisähen, tulevat tummihin
tupihin, kysäsevät kynnykseltä:

— Tarvittaisiko talossa tässä
sanan hauskun haastajata,
puhe'en pudottajata;
oisiko talossa tässä
lukijata, taitajata
ja tarkoin tajuajata? —
Tässä' ois lehti, to'ian lehti,
tässä' ois Karjalan pakinat.

Mitä vastataan tällän kysymykseen,
miten vastaanotetaan outo vieras? Sano-
tuankko sanalla tällä:

„Karjalaisten Pakinoiden“ toisen näytenumeron ensi sivu.

Tarvitaan talossa tässä
sanan hauskun haastajata,
onpa myös talo:ssatässä
hyvän lehden lempijätä; —
terve lehti, mei'än lehti,
oman puolemma pakinat!

Ja viedäänkö vieras pirtin perällä,
pöydän päihin ja keräydyttiän tulok-
kaan ympärille ja aletaan kuunnella kum-
mia sanoja, mitä hänellä kerrottavana on?

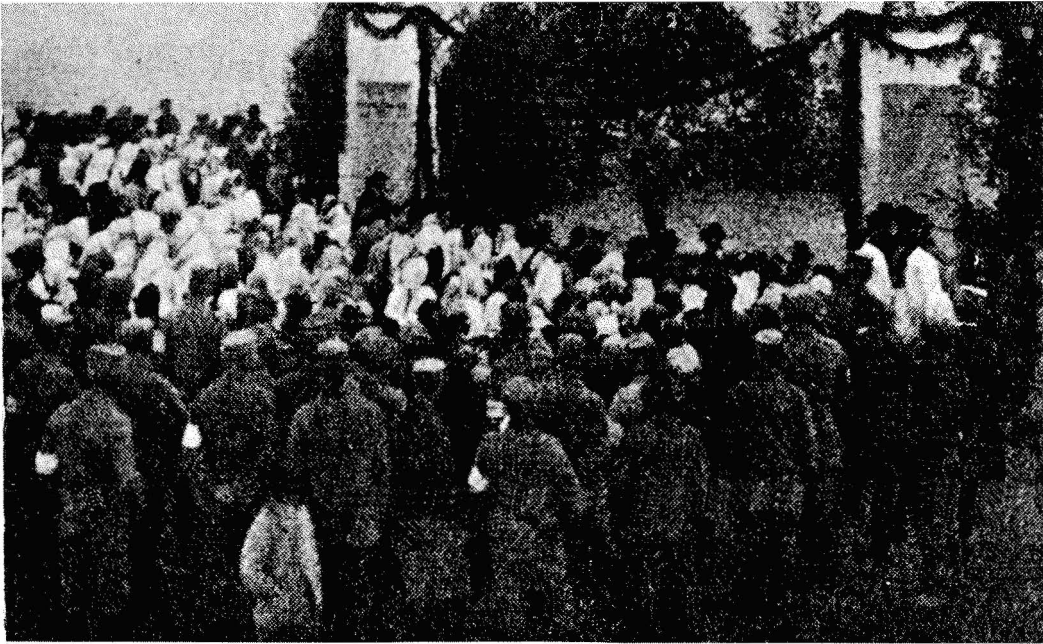
Vaan käsketäänkö jo kynnykseltä
kääntymään pois, ei sallita tupaankaan
tulla: — Taj ehkä otetaan vastaan, mutta
e'en suuhun, orren alle unohtuksiin jäte-
tään, eikä korvaa käännetä hänen puheil-
leen

Suuresti outoa vierasta vapauttaa läh-
tiessä onsi kertoja matkalle, tullossa tum-
mille tuville, niiden ukia avalemaan,
kynnyksiä kolkuttamaan. Vaikka ne tu-
paset ovatkin niin tuttuja, ovet omia ja
kynnykset ylitse astuttuja . . . Ja vaikka ne
tummien tupasten eläjät ovatkin hänen
heleätä heimoansa, omaa suurta sukuansa . .

Ottavatko omat omaansa vas-
taan?

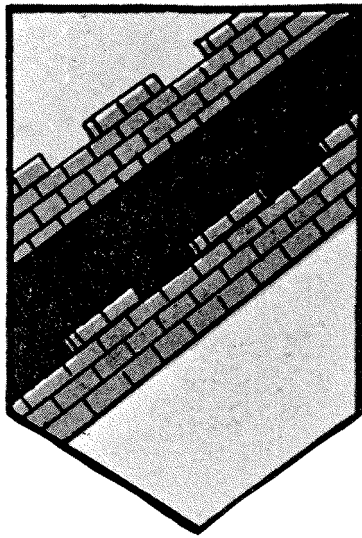
Ottavatko myöskään uuden tulokkaan
vastaan edistyneemmät eläjät, paremmilla
paikoilla asujat, valkeampain ikkunain istu-
tajat? Ei ole kumma, mitä tehtiänee Ra-
jan tuolla puolen; mutta mitä tehdään Ra-
jan tällä puolen? Ymmärtävätkö veljet
voijensa äänen, tahtovatko tajuta kaukaisen
heimonsa kaiten? Käyvätkö Suomen suo-
mulaiset kannattamaan rajantakaisen Kar-

Karjalaisten Pakinoita lehden toisen näytenumeron ensimmäinen sivu.
Lehden »pääkirjoitus» eli Alkupakinoita oli laadittu kalevalais-karjalaista
tyyliä tapailten.

Karjalan Sivistysseuran ja vienankarjalaisten heimojuhla Uhtualla 12.–14.7.1918. Juhlassa, johon osallistui kolmisentuhatta henkeä, julkistettiin Karjulan Sivistysseuran poliittinen tavoite: Suomi oli saatava suureksi ja Viena vapaaksi. Kokonaisuudessaan juhla oli mittava karjalaiskansallinen demonstraatio, jossa joukkohengen avulla kypsyttiin mielipiteitä suosiolliseksi aikeelle liittää Vienan Karjala Suomeen.

*Karkurin rangaistus. Suomen heimopoliitikkaan kuului kesällä 1919 suoritettu Aunuksen retki, joka liittoutuneiden vastustuksen ja bolševikkien voiman vuoksi oli tuomittu epäonnistumaan. Vapaaehtoisista muodostuneen retkikunnan taistelumoraalikaan ei kaikilta osiltaan ollut paras mahdollinen, kuten kuva karkuruudesta rangaistustaan kärsivästä osoittaa. – Museo-
virasto.*

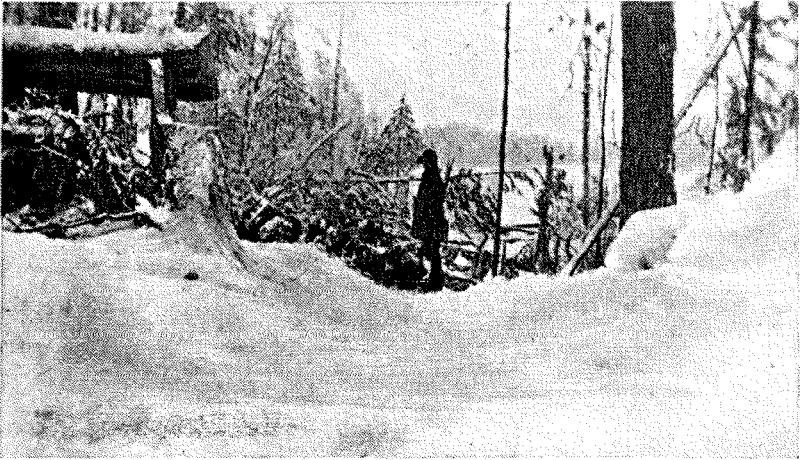
Inkerinmaan vaakuna. Vaakuna on peräisin 1600-luvulta, jolloin alueen rajoiksi vakiintuivat lännessä Narvajoki, pohjoisessa Suomen ja Neuvostoliiton välinen vuoden 1920 raja Karjalan kannaksella, idässä Laatokan ranta ja etelässä Stolbovassa sovittu raja. Muuri kuvaa Inkerinmaan raja-asemaa Ruotsin valtakunnassa. Vaakunan kuva julkaistiin ensimmäisen suomalaisen Raamatun nimiölehdellä. Myöhemmin se ilmestyi mm. Inkerin Liiton julkaisujen kansissa. Näin Inkerinmaan länsimaita idän barbarialta turvaava tehtävä iskostettiin lukijoiden mieliin.

Akateemisen Karjala-Seuran rintamerkin kuvio. Merkin vihreä alaosa kuvasi Karjalan metsiä, muuri suomalaisia ja karjalaisia toisistaan erottavaa valtiollista rajaa, yläosan musta tausta Itä-Karjalassa vallitsevaa olotilaa ja iskuun kohotettu miekka lännessä tulevaa Karjalan vapauttamisen tahtoa.

„Orjaksi omansa, kellä
mieltä ei vapahan miehen.“

Eino Leino.

„SALOJEN JÄTTILÄISET LASTENSA TURVANA.“

Turvataakseen koteiaan ja puolustakseen omaa maataan karjalaiset kaatoivat metsien honkia talviteilleen ryssien etenemisen esteeksi. Valokuvattu Keski-Karjalassa, Tshoimossa, tammik. 1922.

AKS:n Karjala- ja Inkeri-aiheisia postikortteja kesältä 1919 ja v:lta 1922. AKS:n propagandatoimintaan kuului juhlien ja kirjallisuuden levittämisen ohella myös hienovaraisempi heimopropagandan teko. Tällaiseen työhön soveltui hyvin kesäkiertäjien toiminnan yhteydessä tapahtunut heimoaiheisten postikorttien myyminen ja levittäminen. Karjalan ja Inkerin maisemista ja taistelukupauksista painetettiin parikymmentä erimallista postikorttia, joita levitettiin ja myytiin eri muodoin yli puoli miljoonaa kappaletta. Suomalaisille jo muutenkin tutun aihepiirin ja hienovaraisen tekstin avulla tehtiin psykologisesti parasta PR-työtä heimokansoille. Näitä kortteja Suomen Heimo mainosti mm. lauseella »Isänmaataan rakastava kansalainen käyttää vain kansallisia Karjala-Inkeri postikortteja».

INKERIN PUOLESTA

„Raukku metsä, koulut sorvat,
Räiskyy tuliluikut tulta,
Räiskää raudat, roiskuu multa.“
A. Sihvo.

JA VINKUEN TAAS LENTÄÄ LUOTI!

Valkeisiin lumipukuihin pukeutuneita inkerillisiä ketiussa Kirjasalossa.
Valokuvattu taistelun aikana talvella 1919.

Karjalan pakolaisten leiri Hyrynsalmella keväällä 1922. Itä-Karjalan kansannousun kukistamisen jälkeen suurin osa ns. metsäsissirykmentin sotilaisista, jotka olivat olleet kapinan ydinjoukkona, pakeni Suomeen. Suomessa näitä pakolaisia holhottiin mm. Hyrynsalmen leirillä, jossa heille annettiin sotilaskoulutustakin. – Museovirasto.

Itä-Karjalan asia Kansainliiton neuvostossa vuoden 1922 alussa. Suomi yritti ajaa Itä-Karjalan asiaa Kansainliitossa – turhaan. Valtiovallan ohella työskentelivät aktiivisesti kansainväliselläkin foorumilla karjalaisten omat »hallintoelimet», varsinkin Karjalan keskushallitus, jonka asettama Karjalan ulkomainen valtuuskunta julkaisi Karjalan oikeustaistelua ja Karjalan kysymystä käsittelevää materiaalia. Kuvassa näkyy osanottajien käsissä karjalaisjärjestöjen selvityksiä Karjalan kysymyksestä. – Museovirasto.

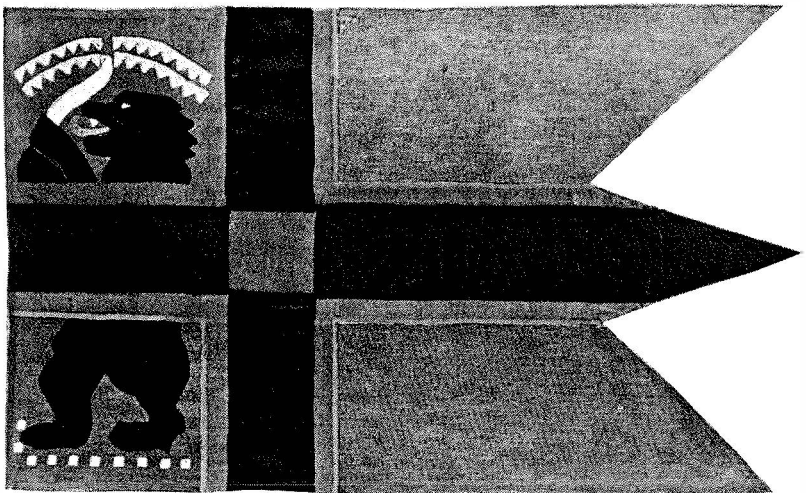
Orpojen ja turvattomien inkeriläisten hoitokoti Raudussa 1920. Alkavalle kaksikymmenluvulle Suomi sai heimopolitiikkansa perinnöksi ja heimotietoisuuden yhdeksi vahvistajaksi pakolaisongelman, jota selvittämään se ei ollut valmistautunut. Pakolaisista huolehtivat aluksi vapaaehtoiset järjestöt, kuten kuvassa näkyvästä hoitokodista Amerikan Punainen Risti.

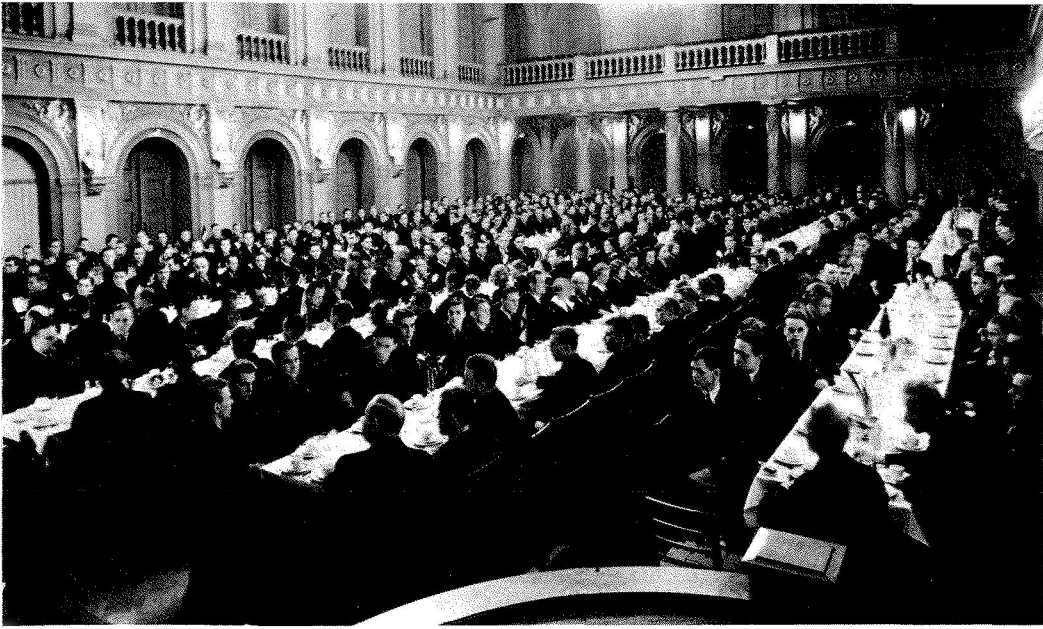

Itä-Karjalan vaakuna, jonka Vienan Karjalan ensimmäiset maakuntapäivät hyväksyivät ja vahvistivat Uhtualla 21.3.-1.4.1920. Vaakunan piirsi Akseli Gallen-Kallela, ja se symboloi kahleitaan katkovaa Karjalan kansaa. Vaakunan symboliikka esiintyi useimmissa Itä-Karjalaa ja sen vapaustaistelua koskevissa julkaisuissa. Siinä esiintyvät värit vihreä, musta ja punainen siirtyivät myös AKS:n jäsenmerkkiin.

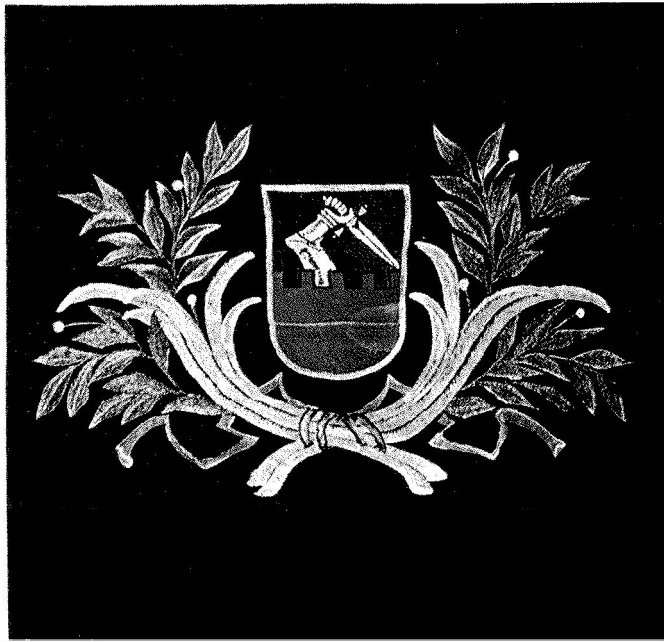
Itä-Karjalan vapaustaistelussa v. 1921-1922 käytetty sotalippu.

AKS:n 15-vuotisjuhla Vanhan ylioppilastalon juhlasalissa 1937. Vuosijuhlia ei sävyttänyt se haudanvakava juhlallisuus, joka oli ominaista valatilaistaloukselle. Omassa toveripiirissä pidetyt juhlat tuskin poikkesivat paljontaan senaikaisista ylioppilasjuhlista.

Akateemisen Karjala-Seuran lippu. Lipun piirsi Topi Vikstedt 1922. Siinä esiintyy sama symboliikka kuin AKS:n rintamerkissäkin. Lipun nauhoihin oli kiinnitetty luoti, joka oli surmannut Repolan v.t. nimismiehenä toimineen Bobi Sivénin. Hän oli protestoinut Repolan venäläisille luovuttamiseen ampumalla itsensä. Luotiin ja Bobi Sivénin velvoittavaan tekoon viitattiin AKS:n juhlatilaisuuksissa.

AKS:n lippuvartio Bobi Sivénin kuolinnaamion paljastustilaisuudessa seuran 15-vuotisjuhlan yhteydessä 1937. Alpo Sailon muovailema kuolinnaamio oli AKS:n toimistihuoneen seinäsyvennyksessä reliefin sisässä. Reliefiin oli muotoiltu teksti: »Karjalan asia on henkeni arvoinen». Tummasävyinen lippu ja naamio teksteineen muistuttivat jäsenille uhrauksista, jotka Karjalan asia ansaitsi.

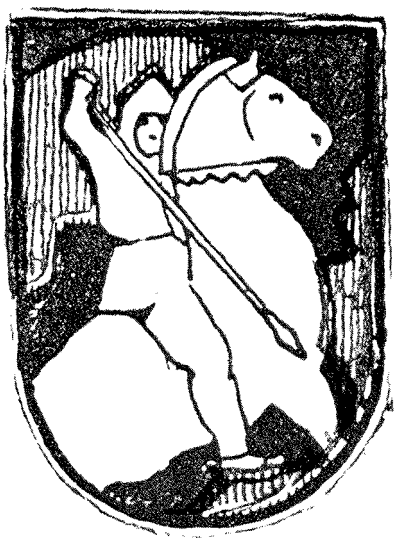

AKS valmistautumassa marssille 1935. Tilaisuus sujuu sotilaallisesti: huomio on huudettu ja katseet kohdistuvat lippuun, joka saapuu vartion saattamana ja asettuu rivistön eteen. AKS:lla oli oma seppeleensä, joka havujen ja jäkälän avulla kuvasi seuran tunnusta.

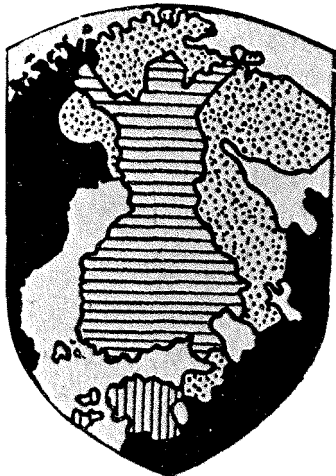

Inkerin Liiton järjestämä Inkeri-juhla Terijoella 1925. Inkeri-juhlat muodostivat pakolaisille ja Inkerin ystäville kohottavan elämyksen. Niissä vahvistettiin pakolaisten sisäistä yhteenkuuluvuutta, mutta toisaalta pyrittiin helpottamaan heidän sopeutumistaan suomalaiseen yhteiskuntaan. Juhlat olivat tehokas heimotietoisuuden välittäjä, sillä niihin osallistui tuhatpäinen yleisö.

Itsenäisyyden Liiton jäsenmerkin kuvio, joka usein esiintyi liiton äänenkannattajan Itsenäisen Suomen kannessa, ilmaisi liiton ajatusta alueellisesti mittavasta Suur-Suomesta. Merkkiin oli kuvattu ratsumies, jonka hevosen rinta peitti Itä-Karjalan, toinen etujalka Inkerin, pää Kuollan niemimaan ja ratsumiehen peistä pitelevä käsi ulottui Länsipohjaan. Äänenkannattajan ja jäsenmerkin välityksellä julistettu vaatimus kyseisten alueiden yhteenkuulumisesta välittyi laajalle. Sama symboli esiintyi jo 1924 Erkki Räikkösen Heimokirjassa.

Aitosuomalaisen kansilehden vaakunakuvio. Lehden mukaan kansallinen mieli oli puhtainta heimohenkeä. Vuonna 1932 lehti symbolisesti tunnusti omaksuneensa heimoajatuksen, sillä se otti kansilehden tunnuksiksi vaakunan, jossa kuvattiin Suomen lähiheimoalueet Itä-Karjala, Inkeri, Länsipohja ja Ruija. Vaakunakuvion, samoin kuin tekstin »Suomi kansallisvaltioksi, Suomen heimo yhtenäiseksi» tehtävä oli iskostaa lukijoiden mieliin velvollisuutta toimia heimokansojen puolesta.

Rajan Turva -kansalaiskeräyksen toimisto Vanhalla ylioppilastalolla 1939. Rajan Turva -operaation toteuttaminen yhdessä Suojeluskuntajärjestön kanssa osoittaa paremmin kuin mitkään puheet ja kirjoitukset, että 1930-luvun lopulla halu Suur-Suomen luomiseen jäi AKS:n toiminnassa taka-alalle ja sijaan työntyi pelko silloisen Tynkä-Suomenkin pienenemisestä. Operaation julistuksissa käytettiin tilanteeseen sopivaa symboliikkaa.

suomalaiset yhteen. Raja sinne, minne se kansallisesti ja maantieteellisesti kuuluu. Jos Karjala on autonominen alue, niin väkivaltaan perustuva raja on hävitettävä. Koko kansamme yhteyden ajatus, Suur-Suomen ajatus, oli lehden mukaan oikeutettu ja luonnollinen.¹¹

Vuonna 1932 lehti symbolisestikin tunnusti omaksuneensa heimoajatuksen ohjelmaansa, sillä lehden muodonmuutoksen myötä kansilehden tunnukseksi otettiin vaakuna, johon oli kuvattu Suomi, Itä-Karjala, Kuolla, Länsipohja, Ruija, Inkeri ja Viro. Kanteen laitettiin iskulause: Suomi kansallisvaltioksi, Suomen heimo yhtenäiseksi.¹² Kansikuvan vaakunakartan tehtävä toimituksen mielestä oli muistuttaa lukijoille, kuinka muinoin yhtenäinen Suomen suku eli nyt hajonneena ja pirstoutuneena usean valtakunnan alueelle. Sen oli kannustettava lukija tukemaan niitä pyrkimyksiä, joiden tarkoituksena oli auttaa suomalaisten, eestien ja vieraiden käskynalaisiksi sortuneiden, ruotsin- ja norjansuomalaisten, kaukokarjalaisten, inkeriläisten, liiviläisten ym. olemassaolon ja elämisen taistelua.¹³ Kolmekymmenluvun jälkipuoliskollakin lehti joskus muistutti Suomen heimon yhtenäisyyden merkityksestä kansallisvaltioajatukselle ja Itä-Karjalan asiasta.¹⁴

Aitosuomalaisille erittäin kiintoisa kohde oli Länsipohjan suomalaiset, joiden vaiheiden seuraaminen ja heidän puolestaan kantaa ottaminen kuuluivat jo kielen vuoksi aitosuomalaisten tehtäviin. Aitosuomalainen-lehti alkoi levitä jo 1925 Tornion alueelle ja 1928 Tornion kirkonkylään perustettiin Aitosuomalainen kerho.¹⁵ Lehti saikin uutismateriaalia ja artikkeliaineistoa lähes paikan päältä käsitellessään Länsipohjan suomalaisten aseman kehitystä ja ajoittain hyvin tuimasti moittiessaan Ruotsin hallituksen virallista kulttuuripolitiikkaa alueella.¹⁶ Samasta syystä lehti seurasi myös Ruijan suomalaisten asemasta käytyä keskustelua.¹⁷

7.1.2. Länsipohjan suomalaiset ylioppilaspolitiikan kohteena

Oleellisilta osiltaan Länsipohjan kysymys, kuten alueella asuvien suomalaisten kielellisestä asemasta käytyä keskustelua alettiin nimitää, liittyi kielitaisteluun ja varsinkin siihen seikkaan, että ruotsalaislehdet sekaantuivat asiaan. Toisaalta asukkaiden elinoloissa oli kiistämättä epäkohtia,¹⁸ ja heidän asemansa parantaminen oli jo varhaisista

¹¹ Suur-Suomi vai lähheimolaisten auttamisen

ajoista ollut eräs heimotyön tavoitteita, joten sen ottaminen kaksikymmenluvun puolivälissä ylioppilaspolitiikan kohteeksi on hyvinkin ymmärrettävää. Probleema, jonka ympärillä keskustelu ja kiista kävi, osoittaa, että kyseessä oli vanha viini uudessa leilissä. Yhä edelleen kysyttiin, halusivatko suomenkieliset oppia ruotsia vai tyrkytettiin heille kieltä väkisin.

Suomen ja Ruotsin ylioppilaskorporaatioiden välinen kiista koveni v. 1928, jolloin sen vaikutukset alkoivat näkyä virallisessa diplomatiassakin, kuten Suomen Tukholman lähettilään Söderhjelmin raportit osoittavat.¹⁹ Lähettiläs viittasi raportissaan siihen, että Ruotsin virallista koulupolitiikkaa pohjoisessa vastustava oppositio oli pyritty tukahduttamaan, mutta paheksui kuitenkin sitä, että Länsipohjan suomalaisten asia oli otettu esille pohjoismaisessa ylioppilaskokouksessa, mihin suomalaiset ylioppilaat olivat turvautuneet.²⁰ Kansanopetusta pohtineen komitean mietinnön julkaisemista seurannut keskustelu taas oli jäykistänyt asenteita. Ruotsalaiset vainusivat vaaran lähes kaikkialla ja suomalaiset ylioppilaat lisäsivät epäluuloa, sillä jo kesällä 1925 Länsipohjassa oli käynyt neljä ylioppilaskunnan jäsentä, ja seuraavan vuoden maaliskuussa jätettiin ylioppilaskunnan puheenjohtajalle yli sadan jäsenen allekirjoittama kirjelmä, jossa väitettiin ruotsalaistamispolitiikan etenevän alueella pelottavasti.²¹

Kirjelmän vuoksi ylioppilaskunta kutsuttiin koolle ja kokouksesta sai alkunsa ylioppilaskuntien vuosikautia kestänyt kiista, jonka vaikutus heijastui ulkopoliittiseen johtoonkin. Ulkoministeri Procopé tosin kehotti lähettiläs Söderhjelmiä vakuuttamaan Ruotsissa, että ylioppilaiden puuha ei vaikuttanut mitään Suomen ja muiden Pohjoismaiden välisiin suhteisiin. Ulkoasiainministeriössä laadittiin kuitenkin kesällä 1929 muistio »Länsipohjan kysymyksestä», jossa pohdittiin opetustoimen tarkoitusta alueella ja sitä, miten väestö oli hallituksen koulutuspolitiikkaan suhtautunut. Muistion mukaan hallituksen tavoitteena oli ollut ruotsalaistaa suomalainen vähemmistö. Paikallisella väestöllä ei ollut tilaisuutta ilmaista mielipidettään, koska se oli täydellisesti riippuvainen maan hallituksesta. Muistiossa korostettiin lopuksi sitä, ettei Suomi voinut tehdä heidän hyväkseen paljoakaan. Epävirallisia lausuntoja voitiin antaa samoin kuin keskustella Ruotsin hallituksen jäsenten kanssa asiasta yksityisesti.²²

Kaksikymmenluvun lopulla Länsipohjan kysymys näytti muutenkin terävöityvän. Eräänä syynä näyttävät olleen ennen mainitut alueen

asukkaiden sinänsä melko mitättömät erimielisyydet, jotka Ruotsin ja Suomen lehdet sitten otsikoivat raflaavasti ja tarjosivat jonkinlaisena sensaatioaineistona lukijoilleen.²³ Toisaalta on kuitenkin otettava huomioon myös suomalaisten heimoharrastajien – lähinnä juuri AKS:n ja Suomalaisuuden Liiton – Länsipohjaan suuntautuneen toiminnan aktivoituminen. On vaikea osoittaa, miten laajaa tämä toiminta tarkalleen oli, mutta muutamien hajapiirteiden mainitseminen osoittaa, etteivät käytetyt menetelmät suinkaan olleet uusia.

Asukkaiden sivistyksellistä tasoa pyrittiin nostamaan kirjallisuuden avulla. Sitä lähetettiin AKS:n, Suomalaisuuden Liiton ja Ulkosuomalaisyhdistyksen toimesta. Kirjat oli lahjoittanut niiden kustantaja tai jokin järjestö. Niitä lähetettiin joko yksityislähetyksinä tai pieninä kirjastoina. Toiminnan aktiivisuutta osoittanee se, että kolmekymmenluvun alkuun mennessä Tornionjokilaaksoon Ruotsin puolelle oli saatu järjestetyksi kymmenkunta kirjstoa, joista suurin, Tärännön kirkonkylässä, käsitti noin tuhatkunta nidettä.²⁴ Ruotsin puolella asuville suomalaisille toimitettiin myös aikakauslehtiä. Kaksikymmenluvun lopussa Suomalaisuuden Liiton suomalaiskansallisen osaston johtokunta päätti pyytää useilta sanomalehtien toimituksilta, että nämä lähettäisivät lehtiään Länsipohjan suomalaisille. Samaan aikaan päätettiin myös toimittaa Liiton hallussa ollut nuorisokirjallisuus sidottuna Länsipohjan suomalaisiin kirjastoihin.²⁵

Ulkosuomalaisyhdistys lähetti vuoden 1929 alussa kirjeen Suomalaisuuden Liitolle. Kirjeen mukaan vähemmistökansallisuuksien asema oli kaikkialla Euroopassa tullut mielenkiinnon kohteeksi. Kaikkialla vähemmistöt olivat ryhtyneet vaatimaan itselleen autonomisia tai ainakin sivistyksellisiä ja kansallisia oikeuksia. Poikkeuksena olivat vain Länsipohjan ja Ruijan suomalaiset, jotka eivät olleet järjestäytyneet kansallisesti ja olivat vailla kaikkia kansallisia etuja Ruotsin ja Norjan pakkovallan ja painostuksen alaisina. Koska he eivät itse pystyneet asiaansa ajamaan, oli suomalaisten velvollisuus auttaa sukulaisiaan. Sen vuoksi Ulkosuomalaisyhdistys ohjelmaansa seuraten oli päättänyt puuttua mainittuun kysymykseen Länsipohjan ja Ruijan suomalaisten oikeuksien valvomiseksi. Ulkosuomalaisyhdistys ehdotti, että Suomalaisuuden Liitto valitsisi kaksi jäsentä komiteaan, jonka tehtäväksi annettaisiin valmistella suunnitelma Länsipohjan ja Ruijan suomalaisten aiheuttaman vähemmistökysymyksen kansalliseksi ja taloudelliseksi ratkaisemiseksi. Ulkosuomalaisyhdistys lähetti samansisältöisen kirjeen

AKS:lle ja Suomen Miesten seuralle.²⁶

Kirjelmä on mielenkiintoinen, koska se ensinnäkin paljastaa sen tosiasian, että järjestöjen piirissä Länsipohjan kysymystä pyrittiin tekemään vähemmistökysemykseksi ja siten saattamaan se kansainväliselle foorumille. Menetelmä muistuttaa paljon sitä keinoa, mitä Itä-Karjalan asian ajamiseksi oli käytetty kaksikymmenluvun alussa ja mitä myöhemmin Inkerin asiassa yritettiin tehdä. Toisaalta toiminnassa kuvastuu AKS:n ja Suomalaisuuden Liiton hyvinkin läheinen suhde ja niiden työkohteiden samankaltaisuus. Edellä kuvatun valtausoperaation valossa asia on ymmärrettävä. Liitto toimi hyvin läheisesti yhteistyössä AKS:n Länsipohjan ja Ruijan osastojen kanssa juuri edellä mainittujen kirjojen ja aikakauslehtien lähettämisessä.²⁷

Kirjallisuuden levittämisen ohella ruotsalaisia närkästytti se, että Tornionlaaksossa vuodesta 1924 lähtien toimineen valistusohjaajan matkat ulottuivat Ruotsin puolelle. Valistusohjaajana toimineessa Yrjö Wegeliuksessa personoitui toisaalta AKS:n tavoitteet, ja juuri hän loi ne yhteydet, joita käytettiin, kun pyrittiin hankkimaan Länsipohjasta oppilaita suomalaisiin kansanopistoihin. Myös Peräpohjolan kansanopiston johtajan virassa Wegelius sai ottaa vastaan moiteryöpyin ruotsalaisilta.²⁸ Wegeliuksen ohella ruotsalaiset lehdet kritikoivat kaksikymmenluvun lopulla koko aitosuomalaisten järjestöä, AKS:aa, Suomen Heimoa, ulkoasiainministeriötä, aitosuomalaisten julkaisemaa kielikysymystä koskevaa kirjasta, Suomi-Seuraa, Ulkosuomalaisyhdistystä, Ulkosuomalaislehteä ja erityisen kärkevästi vuodesta 1929 lähtien Tornionlaakson uutta valistussihteeriä, Valde Näsiä, joka ruotsalaislehtien mielestä kierteli ympäri Tornionlaaksoa kiihottamassa väestöä, järjestämässä opintomatkoja suomalaisiin kansanopistoihin ja organisoimassa kirjojen lainausta.²⁹

Näsi sai kiittää saamastaan huomiosta ennen muuta Ulkosuomalaislehdessä ollutta kirjoitustaan, jossa käsiteltiin Länsipohjan suomalaisten asemaa ja tulevaisuutta, mikä kirjoittajan mielestä ei näyttänyt kovinkaan lohdulliselta. Julkisuutta toi myös jo vuotta aiemmin julkaistu kirjanen »Länsipohjan kysymys», jossa Näsi tähdensi, että Länsipohjan suomalaiset muodostivat kansallisen vähemmistön, jonka oikeutettuja vaatimuksia Ruotsin valtiolta ei pyrkinytkään ottamaan huomioon.³⁰ Suomen lehdet yleensä suhtautuivat ymmärtäen Länsipohjan suomalaisten asiaan.³¹ Mainittakoon vain, että monen lehden

vuoden 1929 aikana julkaisema Länsipohjaa koskeva aineisto oli Näsin kynän tuotetta.³²

Kaksikymmenluvun lopussa Suomen Heimossa kirjoitettiin radioase-
man perustamisesta Rovaniemelle, koska suomenkielisiä kuulijoita ja
ohjelman tarvitsijoita oli muuallakin kuin Pohjois-Suomessa aina
Länsipohjassa ja Ruijassa saakka.³³ Asiasta keskusteltiin AKS:n ylei-
sessä kokouksessa keväällä 1930, jolloin Länsipohjan asiasta pidettiin
kaksi alustusta. Toisen oli laatinut vapaaherra Lauri A. Yrjö-Koskinen
ja lähettänyt sen luettavaksi. Alustus koski myös Ruijaa. Vapaaherra
vaati AKS:aa suuntaamaan valistustyön Länsipohjaan ja Ruijaan
radioteitse, sillä Pohjois-Suomeen voitaisiin aivan hyvin perustaa
radioasema. Kokous valitsikin erityisen toimikunnan asiaa kehittele-
mään. Käytännön vaikeuksien vuoksi hankkeesta ei tullut mitään.
Toisen alustuksen kyseisessä kokouksessa esitti toimittaja Valde Näsi,
jonka sanojen mukaan »... päämääränä tuli olla Suur-Suomi, jonka
kulttuuripiiriin Länsipohjakin kuuluu».³⁴

Mielipiteessä sinänsä ei ollut uutta, sillä AKS:n ohjelmaanhan oli jo
kauan kuulunut Suomi-keskeinen suurvaltakunta, jonka ydinaluetta
Suomea ja Itä-Karjalaa sekä mahdollisesti Inkeriä ympäröisi samaan
kulttuuri- ja heimopiiriin kuuluva vyöhyke, siihen olisivat mm. Länsi-
pohja ja Ruija kuuluneet. Mutta Länsipohjan mainitseminen Suur-
Suomi-termin yhteydessä ärsytti ruotsalaisia, sillä jo edellisenä vuonna
eräät ruotsalaislehdet olivat kytkeneet AKS:n Suur-Suomi-haaveen,
kielikysymyksen ja Länsipohjan suomalaisten asemasta tehdyt huo-
mautukset yhteen ja alkaneet viittailla siihen, että aitosuomalaisille
suomen kielen valtaanpääsy ei ollutkaan päämäärä vaan keino Suur-
Suomen saavuttamiseksi. Tukea mielipiteelle kiistämättä löytyikin
etenkin AKS:n juhlissa pidetyistä kieliasiaa koskevista puheista.³⁵
Ruotsalaisten epäluuloja lisäsi Suomessa vuoden 1929 lopussa alkanut
äärioikeistolaisliikehdintä.³⁶

Suomalaisuuden Liiton Länsipohjan toiminnan kanssa ei Suur-Suo-
mi-unelmalla kuitenkaan ollut paljonkaan tekemistä. Vuoden 1930
lopulla ryhdyttiin kokoamaan Länsipohjasta ja Ruijasta tiedossa olevat
osoitteet yhtenäiseksi, kylittäin järjestetyksi luetteloksi. Tarkoituksena
oli, että luettelon perusteella voitaisiin ilmaisia aikakauslehtiä tasai-
semmin jakaa eri seuduille. Toiminta osoittaa, että nyt alettiin tehdä
systemaattisesti kulttuurityötä. Suomalaisuuden Liitossa alettiin sama-

na vuonna myös järjestelmällisesti kerätä Länsipohjaa ja Ruijaa koskevia sanomalehtikirjoituksia. Kokoelman perustana oli tri Martti Airilan keväällä 1930 lahjoittamat vuodesta 1921 alkavat leikkeet.³⁷

Suur-Suomi-ajatuksesta puhuminen oli kuitenkin tullut tavaksi sekä Suomen että Ruotsin puolella. Ruotsalaislehtien mielipiteiden takana täytyi kiistämättä olla jokin muu tekijä kuin pelko Suur-Suomesta tai oikeistoradikalismista. Uhkaa Suomen taholta käytettiin hyväksi, jotta saataisiin mahdollisimman laajat piirit suhtautumaan suopeammin puolustusmenojen lisäämiseen. Onkin aiheellista viitata siihen, että koko Ruotsin Länsipohjassa harjoittamaan politiikkaan vaikutti suureksi osaksi juuri puolustuskysymys, pyrkiminen strategisesti turvautumaan asemaan.³⁸

Eryteisesti vuoden 1930 kuluessa ruotsalaislehtien keskustelua vauhditti paitsi juhlapuheet niin myös AKS:n alajärjestön, *Jyväskylänseminaarin Karjala*-seuran kisällinäyte heimotyössä, v. 1930 julkaistu »Suur-Suomen koulu»-niminen teos, jonka tarkoitus oli luoda suunta- viivat sille, miten kansallinen aines saadaan koulujen opetukseen ja miten heimoasia ja maanpuolustuskysymys voitiin sijoittaa opetusaineistoon.³⁹ Teoksessa annettiin selvästi ymmärtää, ettei Suomen heimon ainoa sortaja ollut rajamme itäpuolella, vaan osittain vielä pahemmin suomalaisia kohdeltiin Länsipohjassa ja Ruijassa. Tämä teos, vaikka Suomen Tukholmassa toimiva lähettiläs sanoikin sen ruotsalaisvastaisuutta tuntuvasti liioitellun, antoi ruotsalaisille ja norjalaisille aiheen epäillä, että Suur-Suomi -ohjelma ehdottomasti sisälsi pyrkimyksiä myös länteen päin. Walleniuksen rinnalla toimivien upseereiden edesottamukset lisäsivät naapureiden epäluuloa. Epäilyksiä vahvistivat huhut, joiden mukaan everstiluutnantti Kuussaari (aiemmin Heickell) yleisesikunnan palveluksessa ollessaan olisi harjoittanut salaista propagandaa Länsipohjan suomenkielisen väestön keskuudessa.⁴⁰ Missään vaiheessa Länsipohjan kysymys ei aiheuttanut todella vakavaa poliittista selkkausta Suomen ja Ruotsin välillä. Pikemminkin asia muodostui kielitaistelun yhteydessä käydyksi sisällissodaksi, jossa rintamalinja kulki virallisen ulkopoliitiikan ja ylioppilasnuorison välillä.⁴¹

Erittäin kiivaasti Länsipohjan suomalaisten puolesta kamppailivat AKS:n aikakauslehti Suomen Heimo ja Ylioppilaslehti. Varsinkin syksystä 1929 lähtien, jolloin Suomen Heimon päätoimittajaksi tuli entinen Tornionlaakson valistusohjaaja ja Peräpohjolan kansanopiston

johtaja Yrjö Wegelius (Vuorjoki), asiaa pidettiin lehdessä jatkuvasti esillä. Mainitusta syksystä lähtien lehdessä kirjoitettiin paitsi teoreettisista, kansallisten vähemmistöjen oikeuksia koskevista kysymyksistä myös Länsipohjan asukkaiden jokapäiväisen elämän epäkohdista ja kielikysymyksen yksityiskohdista.⁴²

Länsipohjan suomalaisten asiaa pidettiin ylioppilaspireissä ja lehdissä vireillä kolmekymmenluvun puoliväliin saakka, jolloin Ruotsin hallitus esitti Suomen kielen ottamista opetuskieleksi Länsipohjan kouluihin.⁴³ Vuosikymmenten taitteen jälkeen ei juurikaan tuotu uutta keskusteluun. Ja jo kielitaistelun aikana oli ollut liikkeellä poliittisia voimia, jotka suunnittelivat Suomen ja muiden pohjoismaiden välistä tiivistä yhteistyötä puolueettomuuden turvaamiseksi.⁴⁴

Kun pyrittiin tietoisesti parantamaan Suomen ja Ruotsin välisiä suhteita, haluttiin haudata kiusallinen kielikysymys puolin ja toisin. Vuonna 1937 Sandlerin ja Hannulan tekemä yhteinen Länsipohjan matka haihduttikin molemminpuolisia epäluuloja.⁴⁵

7.1.3. Polemiikka Ruijan suomalaisten puolesta

Vaikka Suomen ja Norjan väliset viralliset suhteet olivat koko 1920-luvun korrektit, Suomessa jotkut kansallismieliset arvostelivat Norjan Ruijassa harjoittamaa koulu- ja kielipolitiikkaa. Se aiheutti norjalaisissa lehtimiehissä ja viranomaisissa osin liiankin suurta epäluuloa.⁴⁶ Kun aitosuomalaisuus alkoi esiintyä jäsentynein tavoittein, Norjan lehdistön suhtautuminen Suomeen ja tapahtumiin luoteisrajalla alkoi muuttua miltei sairaalloisen epäluuloiseksi. Pienimmätkin tapahtumat joko Petsamossa tai Norjan rajan läheisyydessä kommentoitiin Ruijassa ilmestyvien pienten norjankielisten sanomalehtien mukaan⁴⁷ ja esitettiin lukijoille räikein otsakkein.⁴⁸

Lähes samanaikaisesti Länsipohjan kysymyksen kanssa AKS otti ohjelmaansa Ruijan suomalaisten aseman parantamisen ja osaksi tämä aiheutti norjalaisten lisääntyneen epäluulon suomalaisten aikeita kohtaan. Käytännössä Ruija jäi AKS:n toiminnassa vielä vähemmälle huomiolle kuin Länsipohja, sillä lukuun ottamatta muutamaa kirjallahetystä ja paria lähettä ei suomalaisväestön hyväksi muuta tehty. Kaksikymmenluvun lopussa kiinnostus Ruijaa kohtaan kuitenkin kasvoi. Vieläpä Suomen ulkoministeriössä laadittiin kesällä 1929 yhtäai-

kaa Länsipohjaa koskevan muistion kanssa promemoria »Suomalaisen väestön kielellisestä asemasta Pohjois-Norjassa», jossa kylläkin todettiin norjalaistamispolitiikan voima, mutta myönnettiin, ettei virallisesti voitu tehdä paljoakaan. Muistiossa suositeltiin myönnettäväksi Suomalaisuuden Liitolle varoja sivistystyöhön ja mahdollisen lastentarhan perustamiseen, jotta suomen kieli voitaisiin säilyttää. Petsamossa oli saatava ilmestymään sen ja Ruijan oloja käsittelevä sanomalehti. Kaikissa Ruijaa koskevissa asioissa suositeltiin yhteistyötä Suomalaisuuden Liiton kanssa.⁴⁹

Kolmekymmenluvun alussa Norjan vasemmistolehdet pelkäsivät lapuanliikettä. Niiden mielestä liikkeellä oli imperialistisia aikomuksia Ruijan suhteen.⁵⁰ Ruijan kysymys tuli esille toisellakin tavalla. Aiheen antoi Ruotsissakin kielteistä huomiota saavuttanut Jyväskylän seminaarin Karjala-Seuran julkaisema »Suur-Suomen koulu»-niminen teos. Kirjasta otetuina sitaatein norjalaislehdet yrittivät todistaa, että jotkut suomalaiset suunnittelivat aktiiviotteita Inkerin, Länsipohjan ja Ruijan suomalaisten hyväksi. Va. asiainhoitaja Smedslund arvioi kirjan tunnetuksitulemisen olleen vahingoksi Suomelle, vaikka sen sävy olikin ristiriidassa Suomen virallisen ulkopolitiikan kanssa.⁵¹

AKS:n periaatteiden mukaisesti Suomen Heimo puolestaan muokkasi mielialoja 1920-luvun puolesta välistä lähtien.⁵² Lehden Ruijaa koskevista kirjoituksista 1920-luvun loppupuolella merkityksekkäin oli nimimerkki V.S.:n kirjoittama artikkeli »Ruijan suomalaisten oloista», jossa kuvattiin suomenkielisen väestön huonoja kielellisiä, taloudellisia ja sivistyksellisiä oloja. Viitattiinpa kirjoituksessa siihenkin, että norjalaisten harjoittama kieli- ja koulupolitiikka oli epäkohtien syytä.⁵³ Kirjoituksessa ei kuitenkaan esitetty minkäänlaisia alueen valtiollisia oloja koskevia vaatimuksia.

Mutta Norjan lehdet tarttuivat artikkeliin hanakasti. Aftenposten meni niin pitkälle, että julkaisi kirjoituksesta referaatin otsikolla »Finmarks finnene gennem 'ehte finska' briller. Norge og Sverige er verdens største minoritets-underdrykkere». Muutkin Norjan lehdet kommentoivat artikkelia Suomelle epäedulliseen suuntaan. Suomen lähettilään arvion mukaan kirjoitus oli yhtäkkiä herättänyt kaiken vanhan epäluulon, jota Norjan oikeisto ja kansallismieliset sekä muutkin piirit olivat 1920-luvun ensi vuosina tunteneet Suomea kohtaan.⁵⁴

Aftenposten palasi vielä asiaan julkaisten vastineen V.S:n kirjoituk-

seen. Suomen lähettilään arvion mukaan kirjoitus oli melko asiallinen. Talonpoikaisliiton johtaja valtioneuvos Mellbye pyysi Hamarissa pitämässään puheessa suomalaisia tekemään kaikkensa agitaation lopettamiseksi Ruijassa.⁵⁵ Saman kehotuksen teki Aftenposten 4.5.1927 ilmestyneen numeronsa pääkirjoituksessa, jossa V.S:n esittämät väitteet kiivaasti torjuttiin.⁵⁶

Suomen Heimo jatkoi kuitenkin kirjoitteluaan Ruijan suomenkielisen väestöosan asemasta. Artikkeleissa valitettiin pääasiallisesti väestön taloudellista tilaa, jonka syynä pidettiin koululaitoksessa noudatettua kielikäytäntöä ja sitä säätelevää lainsäädäntöä. Enimmäisvaatimuksena oli kansankielinen sivistys alueen suomenkieliselle vähemmistölle.⁵⁷ Vaatimusten perusteluksi riitti vallan mainiosti se toteamus, että kveenit olivat asuttaneet Ruijan, kuten esim. v. 1931 esitettiin.⁵⁸

Ylioppilaslehti tuki kirjoituksissaan Suomen Heimoa. Se oli antautunut kiistaan norjalaisen ylioppilaslehden Minervan kanssa jo v. 1926. Aiheena oli Minervan kirjoitus »Fare i Nord», jossa kiistaan tuotiin rotukysymys, sillä siinä väitettiin suomalaisista vain kymmenesosan olevan germaaneja ja yhdeksän kymmenesosan mongoleja. Lehden mukaan rotuvastakohtaisuudet kärjistyivät Suomessa. Koska suomalainen säilytti kansallisuutensa uskomattoman sitkeästi, norjalaiset olivat vaarassa, sillä suomalaiset eivät sulautuisi norjalaisiin Ruijassa. Ruijaa yritettiin suomalaistaa, jotta Suomi saisi tyydytetyksi halunsa päästä Jäämerelle, mitä se oli halunnut innokkaammin kuin konsanaan Neuvosto-Venäjä.⁵⁹

Suomen Ylioppilaskuntien Liiton hallitus vastasi lehdelle ja torjui syytökset sekä moitti Minervan menettelyä. Ylioppilaslehti kannatti julkaisijajärjestönsä toimintaa ja linjaa.⁶⁰ Seuraavana vuonna lehdessä oli kirjoitus »Velvollisuutemme Ruijan suomalaisia kohtaan», jonka mukaan AKS:n ohjelmaan kuului myös ulkosuomalaisten asian ajaminen. Seura oli ottanut esille Länsipohjan kysymyksen, mutta piti vielä tärkeämpänä Ruijan suomalaisten asian ajamista, vaikka epäkohtien paljastaminen olisi norjalaisille yhtä epämiellyttävää kuin Länsipohjan kysymys oli ollut ruotsalaisille. Norjalaiset halusivat norjalaistaa Ruijan suomalaiset. Kirjoitus päättyi sen periaatteen toistamiseen, joka aina esitettiin Länsipohjan ja Ruijan asioista kirjoitettaessa: Oli väärin luulla, että Suomi tukieessaan suomalaisten kansallisia erityispyrkimyksiä ja harrastuksia ulkomailla pyrkisi taistelemaan näitä valtioita itseään vastaan.⁶¹

Kolmekymmenluvun alun kuumien vuosien mentyä ohi norjalaisten epäluulo heikkeni. Toisaalta mielenkiintoa paljolti vireillä pitäneet Suomen Heimo ja Ylioppilaslehti keskittivät huomionsa Inkerin väestönsiirtoihin. Ruijan kysymys tuli kuitenkin vielä 1930-luvun puolivälissä esille. Norjan kansallismieliset ja oikeistopiirit eivät olleet sittenkään unohtaneet epäluuloaan, sillä erään sanomalehtimiehen, Arthur Ratchen kirjoittamat artikkelit, jotka julkaistiin myös kirjana »*Finsk fare för Finmark*» aiheuttivat melkoisen kohun. Kirjoituksissa toistettiin vanha väite suomalaisen aktivismin Norjaan suuntautuvasta uhasta.⁶² Väitteet olivat niin pitkälle vietyjä, että niitä paheksuttiin Norjassakin. Suomessa torjuttiin väitteet pilkallisesti.⁶³ Toisaalta on muistettava, että Pohjois-Norjan kehittämisestä tuli Norjassa hyvin populaari aihe juuri 1930-luvun puolivälissä.⁶⁴

7.2. Inkerin väestönsiirrot kriisitekijänä

7.2.1. Kokoukset ja vetoamukset Inkerin puolesta

Inkerin väestön asema ei 1920-luvun alkupuolella ollut kovinkaan huono, sillä Pietarin (Leningradin) kaupunki oli suuri maataloustuotteiden kulutuskeskus ja lisäsi maatalouden kannattavuutta Inkerissäkin. Vallankumouksen jälkeen ainoastaan hovit olivat joutuneet valtiolle, kun taas itsenäisen talonpojan asemaa neuvostovalta pyrki jopa parantamaan mm. suomalaisen ammattikirjallisuuden avulla. Mutta v. 1928 alkoivat kollektivoimishankkeet, joskin yleinen kollektivoiminen jyrkkine propagandoineen lähti liikkeelle tosi mielessä vasta seuraavana vuonna. Maatalouden kollektivointia kannatti varsinkin köyhempi väestönosa, johon propaganda erityisesti suunnattiin.¹

Suomalaisille Inkerin asian tekivät ajankohtaiseksi 1920- ja 1930-luvun taitteessa alkaneet väestönsiirrot, jotka samalla nostivat Inkerin kysymyksen ajankohtaiseksi poliittiseksi tekijäksi ja samalla heimojärjestöjen työkohteeksi. Ensimmäinen siirtovaihe oli v. 1929–31. Inkeristä siirrettiin mainittuna aikana yli neljä tuhatta perhettä yhteensä noin 18 000 henkeä. Kun erään tutkimuksen mukaan Inkerissä oli v. 1926 kaikkiaan 368 048 asukasta, joista suomalaisia oli 107 826,² kyse oli melko suuresta suomalaiseen väestöön kohdistuneesta siirrosta, sillä joutuihan sen kohteeksi lähes viidesosa kyseisestä väestöstä.

Väestönsiirrot olivat ajoittain 1920- ja 30-luvulla laajan yleiseurooppalaisen mielenkiinnon kohteena, sillä karkotukset, joiksi väestönsiirtoja yleisesti alettiin kutsua, saivat säälinsekaista myötätuntoa Suomen ulkopuolellakin. Monet mielenilmaisut tosin olivat Suomessa toimivien inkeriläisjärjestöjen tai henkilöiden alulle panemia eivätkä nekään parantaneet inkeriläisten asemaa. Monet viralliset kannanotot taas näyttivät tarkoitetun pikemminkin yleisen mielipiteen rauhoittamiseksi kuin yritykseksi vaikuttaa asiaan, kuten esim. Saksan Suomessa toimiva lähettiläs asian ilmaisi. Neuvostoliiton edustajat puolestaan rekisteröivät kaikki mielenilmaisut. Demonstraatiot ja lehtikirjoitukset olivat Neuvostoliitolle tarvittaessa mainio propaganda- ja painostuskeino. Varsinkin hieman itsenäisemmin ulkopoliittisia asioita käsitelleet Pietarissa ilmestyneet lehdet, esim. Vapaus, puuttuivat »heimomiesten» puuhailuihin erittäin hanakasti, sillä jo aiemmin 1920-luvulla ne olivat yhdistäneet Inkerin kysymyksen Itä-Karjalan asiaan ja ns. »valkokaartilaislahtarien» ja »Suur-Suomi-intoilijoiden» pyrkimyksiin.³ Ongelmaa terävöitti se, että Suomessa alkoi samaan aikaan äärioikeistolii-kehdyntä. Ulkomaisten tarkkailijoiden mielestä asiaa pahensi Suomessa kolmekymmenluvun alussa suoritettu presidentinvaali, joka tulkittiin ulkopoliittiseksi.⁴

Kun tietoja Inkerin väestönsiirroista alkoi tulla Suomeen, Vapaa Karjala ja Inkeri -lehti oli ensimmäinen, joka alkoi käsitellä asiaa. Lehtihän oli muuttunut v. 1928 myös Inkerin Liiton äänenkannattajaksi, joten sen aktiivisuus on ymmärrettävää. Vuoden 1929 lopussa ja sitten enentyvästi vuonna 1930 se kirjoitti kommunistien alueella harjoittamasta terrorista.² Jo maaliskuussa havahtuivat myös Suomessa toimineet pakolaisjärjestöt, läninnä inkeriläiset. Inkeriläisten maaliskuun alussa Viipurissa pidetyssä edustajakokouksessa, johon osallistui noin 40 edustajaa, selosti Inkeriläisten Toimikunnan puheenjohtaja J. Tirranen edustajakokouksen tärkeyttä silloisella hetkellä. Erikoisesti hän kiinnitti huomion Inkerissä vallitsevaan tilanteeseen. Kokouksen mielestä Inkerin asia oli saatettava Suomen valtiovallan ja ulkomaiden tietoon. Se valitsi kolmimiehisen lähetystön esittämään inkeriläisväestön huolet Suomen valtiovallalle ja kehotti lähetystä toimimaan muutenkin niin, että inkeriläisten sorrionalaiseen asemaan kiinnitettäisiin vakavaa huomiota. Tähän samaan päätökseen yhtyi heimo- ja pakolaisjärjestöjen yhteinen neuvottelukokous, joka pidettiin 8.—9.3.1930.⁶

Näiden kokousten seurauksena jättivätkin karjalaisten ja inkeriläisten pakolaisten edustajat 11.3. pääministerille kirjelmän, jossa pyydettiin Suomen hallitusta kääntymään Kansainliiton puoleen, jotta Inkerin kansaa koetteleva sorto voitaisiin lopettaa. Kirjelmässä ei haluttu arvostella Suomen hallituksen toimenpiteitä, koska lähettäjät näyttivät olettaavan, että hallitus teki enemmän inkeriläisten hyväksi kuin päältä näytti. Hallitusta pyydettiin Tartossa annettuun vakuutukseen vedoten toimimaan Inkerin hyväksi.⁷ Kevättalvella 1930 asia alkoi kiinnostaa myös AKS:aa, joka Suomen Heimon välityksellä »Inkerin kuulumisia»-palstalla tiedotti vangitsemisista, kollektivoinnista ja uskonvainoista.⁸ Inkerin Liitto taas järjesti sisäasiainministeriön luvalla syksyllä 1930 ja seuraavan vuoden talvella rahankeräyksen Inkerissä hätää kärsivien hyväksi.⁹

Heimojärjestöjen toiminta aktivoitui yleensäkin vuosikymmenten taitteessa. Aktivoituminen näyttää ainakin osaksi perustuneen luuloon, että Neuvostoliitto piakkoin romahtaisi.¹⁰ Sen vuoksi oli tärkeää etsiä suhteisiin myös ulkomailla toimivien venäläisten emigranttijärjestöjen kanssa. Näin pyrki tekemään Inkerin Liittokin helmikuulla 1930.¹¹ Tähän aktivoituneeseen toimintaan liittyi myös Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan uudelleenperustaminen jo v. 1929. Kun sitten vuoden 1931 kevätpuolella alettiin saada siirroista tarkempia tietoja, työ tehostui entisestään. AKS:n äänenkannattaja Suomen Heimo ehätti kirjoittamaan asiasta otsikoin »Näinkö Neuvosto-Venäjä täyttää Tarton rauhanneuvotteluissa antamansa lupaukset». Kirjoituksessa vaadittiin suomalaisia pikaisesti auttamaan inkeriläisiä. Inkerin kysymyksen yhdistämistä sisäpoliittisiin seikkoihin, mikä näytti olevan koko väestönsiirtojen herättämän kohun yksi tyypillinen piirre,¹² osoitti kirjoituksessa esitetty kysymys: »Mitä tekee Suomen hallitus ja sen ulkoministeri?»¹³

Kuten ennenkin turvauduttiin tälläkin kertaa kansalaiskokouksiin. Aloitteita tekivät hyvin erilaiset järjestöt, sillä ensimmäisen eli Tampereella 8.4. pidetyn kokouksen järjesti *Tampereen kansallisseura*. Kokoukseen osallistuneelle satamääräiselle yleisölle esitelmöi K. Tynni Inkerin ajankohtaisista tapahtumista. Kokous hyväksyi alustuksen jälkeen julkilausuman ja ponnet, joissa vaadittiin hallitusta muistuttamaan neuvostovaltiota velvollisuuksista Inkeriä kohtaan, eduskuntaa tukemaan yksimielisesti hallitusta, hallitusta turvautumaan tarvittaessa kaikkiin keinoihin sivistyneen maailman mielenkiinnon suuntaami-

seksi Inkeriin ja koko kansaa yksimielisesti tukemaan valtiovallan pyrkimyksiä.¹⁴ Toisessa kokouksessa, joka pidettiin Viipurissa 12.4. ja jonka oli kutsunut koolle *AKS:n Viipurin alaosasto*, johtaja Paavilainen tähdensi sitä, että tyhjät ponnet eivät auta vaan että Kansainliitolle oli kerättävä jonkinlainen kansalaisadressi. Tässä kokouksessa Tynni hyökkäsi erittäin kärkevästi hallitusta vastaan, ja häntä tuki toimittaja O. Kotonen. Kokous hyväksyi samat ponnet kuin Tampereen kokous ja jätti AKS:n Viipurin alaosaston tehtäväksi saattaa ne hallituksen tietoon.¹⁵ Viipurissa puhuivat myös AKS:n johtomiehet Reino Castrén ja Vilho Helanen.¹⁶ Viipurissa pidetty kokous oli jyrkkäsävyisempi kuin Tampereen kokous.

Kolmannen eli Turussa samana päivänä pidetyn kokouksen oli kutsunut koolle *Lapuanliikkeen Turun paikallisosasto*, joten heimorintama näytti levenneen oikeistoradikalismiin suuntaan. Turun kokous oli merkityksenkäs myös sen vuoksi, että siihen osallistui yli 800 henkeä. Ensimmäisen puheenvuoron käytti Aarne Valle, joka halusi osoittaa, ettei neuvostohallitus ollut pitänyt Tartossa antamiaan lupauksia. Kokouksessa hyväksyttiin samat ponnet kuin Tampereella ja Viipurissa ja päätettiin saattaa kokouksen mielenilmaisut eduskuntaryhmien tietoon vuonna 1929 uudelleen henkiin herätetyn Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan (ks. s. 172) välityksellä.¹⁷ Päätös toteututtiinkin, mutta kirjelmät eivät aiheuttaneet puolueissa mitään normaalista poikkeavaa toimintaa.¹⁸ Ryhmät näyttivät odottavan hallituksen toimia, sillä myös valtioneuvostolle jätettiin yhdeksän heimojärjestön ja monen julkisuuden henkilön allekirjoittama kirjelmä, jossa vaadittiin hallitukselta toimia oikeuden hankkimiseksi Inkerin kansalle. Pääministeri Sunila vakuutti hallituksen aina tehneen ja tekevän vastakin voitavansa asian hyväksi.¹⁹

Rintama näytti laajalta. Mutta on aihetta kysyä, oliko aloitteen takana jokin tietty järjestö. Eri kokousten pitoajat ja se väestönosa, johon siirrot kohdistuivat, viittaavat Inkerin Liittoon, sillä sen kutsutuna pidettiin 22.3. yleinen kansalaiskokous, jossa maisteri Tynni esitelmöi Inkerin tilanteesta. Tynni ehdotti hyväksyttäväksi tilanteen johdosta sanomalehdissä julkaistavaksi tarkoitettu inkeriläisten oikeuksia koskeva ponsi. Kokous hyväksyi ehdotuksen ja valitsi neljämiehisen toimikunnan viimeistelemään ja saattamaan julkisuuteen ponnin.²⁰

On ilmeistä, että edellä mainitut Tampereen, Turun ja Viipurin kokoukset olivat vahvistuksen hankkimista Helsingin kokouksen alulle

panemille toimille, joskin ajatuksia oli kypsytelty eteenkin päin. Myöhemmin liitto suoritti tiedotus- ja propagandatoimintaan kuuluvia tehtäviä, joilla pyrittiin saamaan Inkerissä vallitseva hätä ulkomaidenkin tietoon. Tässä tarkoituksessa liitto pyrki myös ottamaan yhteyksiä ulkomailla oleviin edustajimme, ja erityisen suuria toiveita asetettiin ministereiden Saastamoinen, Holma, Setälä ja Talas, toimintaan.²¹ Tulokset jäivät vähäisiksi.

Liiton kanssa samansuuntaisesti toimi Inkeriläisten Toimikunta.²² Se jätti valtioneuvostolle vetoamuksen, että hallitus pyytäisi Neuvostoliittoa lopettamaan karkotukset ja palauttamaan jo siirretyt asukkaat kotiseuduilleen tai ainakin sallimaan näiden tulla Suomeen. Toimikunta ilmoitti pyytävänsä samaa menettelyä Eestin hallitukselta. Amerikan Punaiselta Ristiltä toimikunta ilmoitti pyytävänsä ensiavun antamista.²³ Itsenäisyyden Liitto päätti myös 23.4. pidetyssä kokouksessa kannattaa em. kokouksissa hyväksytyjä lausumia.²⁴

Hallitus joutui antamaan myöten painostukselle. Se oli käsitellyt asiaa jo 11. ja 13.4, mutta ryhtyi varsinaisiin toimiin vasta toukokuussa, jolloin se 8.5. päätti lähettää neuvostohallitukselle Tarton sopimukseen viittaavan vastalauseensa inkeriläisten karkottamisen takia. Noottia ei kuitenkaan lähetetty ennen kuin 16.5.²⁵ ja sitä ennen ehtivät asialla olla jälleen heimoystävät. Nyt oli vuorossa AKS:n demonstraatio. Seura järjesti nimittäin mielenosoituksen Snellmanin päivänä 12.5. Neuvostoliiton lähetystön edessä. Marssi suuntautui lähetystön luota Bobi Sivénin haudalle, missä mm. Simojoki ja Helanen lupasivat kaikkiin keinoin puolustaa Suomen heimoa.²⁶ Myös Helsingin yliopiston, Teknillisen korkeakoulun ja Turun yliopiston ylioppilaskunnat pitivät kokouksia, joissa käsiteltiin Inkerin kysymystä ja velvoitettiin asianomaisten kuntien hallituksia ja Suomen Ylioppilaskuntien Liittoa ryhtymään kaikkiin niiden vallassa oleviin toimiin Inkerin asian edistämiseksi.²⁷

Mielenosoitukset yhdistettynä siihen näkemykseen, että Suomessa suunniteltiin Puola-ystävällistä ulkopoliittikkaa aiheuttivat sen, että ennen kuin Suomen nootti ehti Moskovaan, kiirehti neuvostohallitus antamaan itse kaksi noottia, joissa vastustettiin Suomessa käytävää neuvostovastaista kampanjaa ja Inkerin oloihin sekaantumista sekä paheksuttiin puheita Itä-Karjalan liittämistä Suomeen. Nootissa paheksuttiin myös nimenomaan Snellmanin päivänä tapahtunutta mielenosoitusta,²⁸ vaikka se sinänsä tuskin – kuten Korhonen on

huomauttanut – olisi neuvostohallitukselle ollut yhdenkään nootin arvoinen.²⁹ On kuitenkin huomattava, että asia oli laaja. Pakolaisjärjestöt lähettivät ulkomaisille lehtitoimistoille tietoja Inkerin oloista ja karkotettujen lukumääristä, Kansainliiton yleissihteeri keskusteli asiasta Holstin kanssa ja Suomen edustaja esitteli asiaa Berliinin ulkoministeriössä, jonka edustaja kuitenkin ilmoitti, ettei Saksa voi puuttua asiaan. Berliinin ilmoituksen mukaan Suomen edustaja oli käsittänyt asian täysin.³⁰

Saksan lähettilään arvion mukaan Neuvostoliitto katsoi, että lapualaismieliset olivat aiheuttaneet Inkerin asian vuoksi Suomessa vallitsevan kiihtymyksen. Olihan heillä nyt oma mies, Svinhufvud presidenttinä. Izvestija syytti jopa Suomen ulkoministeriä neuvostovastaisesta kiihotustoiminnasta.³¹ Saksan kaikkietävän lähettilään mukaan syytös oli aiheeton. Hänestä ei ollut lainkaan kummallista, vaikka Suomen »yleinen mielipide» oli kiinnostunut Inkerin tapahtumista. Olivathan alueen asukkaat suomalaisten lähiheimolaisia. Suursuomalainen ja Itä-Karjala-agitaatio selittyivät siitä, että neuvostohallitus siirsi häikäilemättömästi itselleen epämukavan suomalaisväestön raja-alueiltaan toisille seuduille. Hallitus ei lähettilään mielestä missään maassa voinut jättää ottamatta huomioon »yleistä mielipidettä», vaikkei itse ollut vähääkään taipuvainen seikkailupolitiikkaan.³²

7.2.2. Inkerin »karkotukset» ja lehdistö

Inkerin tapahtumat johtivat myös lehdistön melkoiseen kriisiin. Suomen ulkoministeriö kehotti 28.5. lehdistöä esiintymään maltillisesti heimoasioista kirjoittaessaan. Puolustusvoimain komentaja Sihvo taas koetti saada ylioppilasnuorisoa tajuamaan metelöinnin aiheuttamat vaarat.³³ Ulkoministeriön huomion kohdistuminen erityisesti lehdistön kirjoitteluun antaa aihetta tarkastella, mitä Suomen tärkeimmät lehdet – sekä päivälehdet että heimojärjestöjen julkaisemat aikakauslehdet – Inkerin väestönsiirroista kirjoittivat.

Aiemmin on jo mainittu, että Vapaa Karjala ja Inkeri sekä Suomen Heimo pyrkivät vaikuttamaan lukijoihinsa Inkerin asiassa heti siitä lähtien kun tietoja väestönsiirroista alettiin saada Suomeen. Suomen Heimon toimitus pyrki kytkemään tapahtumat suurpolitiikkaan, sillä Inkerin karkotusten väitettiin olevan vain osa kommunistien imperia-

listista politiikkaa, jonka päätarkoituksena oli maailmanvallankumouksen aikaansaaminen ja maailmanherruuden anastaminen.³⁴

Myös Ylioppilaslehti otti kirjoitustensa aiheeksi väestönsiirrot huhtikuussa 1931, joskin lehdessä jo edellisellä vuonna oli julkaistu kirjoitus-sarja »Inkerin ja Suomen kulttuuriyhteys».³⁵ Kuitenkin vasta vuoden 1931 keväällä tartuttiin ajankohtaiseen kysymykseen. Lehti myönsi kyllä, että hallituksella saattoi olla vaikeuksia ja että sen asema oli erittäin arkaluontoinen. Jokaisen suomalaisen olikin tuettava hallitusta, kuului kansankokousten hyväksymien ponsien mukainen Ylioppilaslehden kehotus. Kirjoituksessa epäiltiin, etteivät karkotukset jäisi viimeisiksi.³⁶ Eräs vaikutuskeino lehden mukaan oli vetoaminen ulkomaisten valistuneeseen mielipiteeseen. Lehti korosti »ryssän» Tarton rauhassa taanneen inkeriläisille tietyt oikeudet, jotka sitten käytännössä oli evätty.³⁷

Juridiseen perustaan tuki kirjoittelunsa myös Itsenäisyyden Liiton äänenkannattaja Itsenäinen Suomi. Lehden toimituksen mielestä inhimillisyys, vanha kulttuuriyhteys ja yhteenkuuluvuudentunto sekä siveellinen oikeus velvoittivat saattamaan Inkerin asian kansainväliseen käsittelyyn. Inkeriläisille Tartossa annettu lupaus oli yhtä pitävä kuin Itä-Karjalalle annettu, ja sen rikkomisen oli kaksikymmenluvun alussa yleiseurooppalainen oikeustajunta yksimielisesti tuominnut. Asia oli vietävä kansainvälisille foorumeille, koska Moskovallekaan ei voinut olla yhdentekevää, mitä muu maailma sen toimista ajatteli.³⁸ Informaation lisäämistä piti ainoana tehokkaana vaikutuskeinona myös liiton ylioppilaslehti Spes Patriae.³⁹

Ylioppilaslehti ja Suomen Heimo palasivat asiaan toukokuussa, jolloin Suomen Heimon pääkirjoituksessa todettiin käytettyjen keinojen jääneen tehottomiksi. Lehti vaati uudelleen asian tehokasta propagointia sekä Suomessa että ulkomailla, joskin muisti painottaa, että aks-laisuuden juurtuminen koko Suomen kansaan oli ainoa keino heimoasian ja sen myötä Inkerin kysymyksen ajamiseksi. Hallitus ei myöskään säästynyt lehden moitteilta.⁴⁰

Ylioppilaslehti taas otsikoi toukokuussa pääkirjoituksensa tunteisiin vetoavasti »Me olemme veljämme vartijoita». Kirjoituksessa selostettiin 3.5. ylioppilastalolla pidettyä uutta kansalaiskokousta, jossa pääteemana oli Inkerin asia. Kirjoituksen pääsisältönä oli kauhukuvas Inkerissä vallitsevista oloista.⁴¹ Vetoamus toiminnan aikaansaamiseksi suunnattiin erityisesti hallitukseen.⁴² Lehti jatkoi Inkerin asiasta

kirjoittelua vielä kesän ja syksyn 1931,⁴³ mutta mitään varsinaisesti uutta se ei esiintuonut.

Poliittisten puolueiden äänenkannattajissa inkeriläisten asia sai laajempaa mielenkiintoa osakseen vasta kevästä 1931 lähtien. Kuitenkin jo 1930 Helsingin Sanomien kahdessa pääkirjoituksessa tarkasteltiin Inkerin tilannetta. Kesäkuussa todettiin asian jääneen liian vähälle huomiolle. Saadut tiedot osoittivat, että maakunnan suomalainen kansansirpale eli täydellisen tuhon partaalla. Lehdessä viitattiin pakolaisten antamiin tietoihin ja todettiin, ettei itsenäiselle Suomelle suinkaan ollut kunniaksi, jos se vastaansanomatta salli tuhota sukulaisensa, vaikka he olivat vieraan vallan alaisuudessa.⁴⁴ Toimitus antoi palstatilaa myös pakolaisten kertomuksille jo elokuusta 1930 lähtien.⁴⁵ Ja saman kuun puolivälissä oli lehdessä asiaa koskettava pääkirjoitus, jossa pakolaisten kertomuksiin tukeutuen annettiin Inkerissä vallitsevasta tilanteesta erittäin lohduton kuva.⁴⁶ Muissa tärkeimmissä poliittisissa äänenkannattajissa ei vielä vuoden 1930 puolella kajottu ainkaan pääkirjoituksissa Inkerin asiaan, mutta Maakansa julkaisi jo elokuussa uutisen, jossa eräs pakolainen kertoi alueella harjoitetusta terrorista. Lehti palasi uutisin asiaan vielä seuraavan vuoden marras- ja joulukuussa.⁴⁷ Kahdesti uutisen muodossa puuttui kysymykseen myös Suomen Sosialidemokraatti.

Vuosi 1931 oli sitten aikaa, jolloin Inkeri pääsi palstoille. Sisäpoliittiset tapahtumat – ennen kaikkea presidentinvaalit mutta myös maaliskuinen hallituspula – lykkäsivät tosin Inkerin asian maaliskuulle saakka, mutta silloin se tuotiinkin täysitehoisesti kansalaisten näkyville. On kuitenkin muistettava, että missään lehdessä olleiden kirjoitusten määrä ei tietenkään paljasta lehden tai sen julkaisijan heimoharrastuksen määrää. Pikemminkin se kuvastaa toimituksen arvioimaa lukijoiden Inkerin tapahtumille antamaa uutisarvoa, mielenkiintoa, jota lukijat inkeriläisten kohtaloa kohtaan tunsivat. Helsingin Sanomien, Uuden Suomen, Maakansan, Suomen Sosialidemokraatin ja Ajan Sanan Inkerille 1931 omistamaa mielenkiintoa kuvaa seuraava asetelma:⁴⁸

Lehti	Pääkirj.	Pakinoita	Uutisia
HS (Edistys)	9	2	29
US (Kok)	2	1	34
MK (MI)	4	4	43
SS (SDP)	7	4	22
AS (Lapuanliike)	6	2	29

Kirjoitusten pääosa ajoittui huhti–toukokuulle.⁴⁹ Helmikuun karkoituksista ehtivät tiedot jo aiemmin, mutta sisäpoliittiset tapahtumat olivat uutisarvoltaan merkityksekkäämpiä vielä maaliskuussa. Kirjoittelun jatkuminen toukokuussa osoittanee, että osittain Inkerin ongelmasta syntynyt Suomen ja Neuvostoliiton välinen noottienvaihto oli toukokuussa erittäin uutisarvoista aineistoa sanomalehdille. Noottisodan jälkeen mielenkiinto asiaan väheni ja vuoden lopulle ehdittäessä Inkeri sai Ajan Sanaa lukuun ottamatta väistyä lehtien palstoilta.

Vaikka lehtien kirjoittelu sinänsä ei tuonut heimotyön aatteelliseen eikä käytännölliseenkin puoleen mitään uutta, lienee aihetta kuitenkin todeta tärkeimpien lehtien kanta Inkerin väestönsiirtoihin; tämä sitäkin suuremmasta syystä, koska puolueiden kannanotot asiaan olivat mitäänsanomattomia⁵⁰ ja koska pääkirjoitukset ainakin puoluelehdistön osalta jossain määrin kuuluvat ohjelmalliseen aineistoon. Pääkirjoitusten perusteella voidaan ainakin saada tuntuma siihen, minkä suuntaisesti lehteä julkaiseva elin⁵¹ asiaa – tässä tapauksessa Inkerin väestönsiirtoja – katseli.

Helsingin Sanomat piti väestönsiirtoja saman vanhan suurvenäläisen nationalismin ilmauksena, joka ei ollut kuollut uudessakaan valtiossa. Suomen velvollisuus taas oli vaalia sukulaiskansojen etuja vaikeuksista huolimatta.⁵² Tällainen toiminta ei ollut neuvostovastaisuutta, joten neuvostonootissa esitetyt väitteet olivat perusteettomia.⁵³ Lehden Inkerille myönteinen asenne käy ilmi myös uutisista ja tilasta, jonka toimitus antoi erilaisille, inkeriläisille myötämielisille julkilausumille ja pakolaisten kirjeille, ja se ilmenee myös uutisten otsikoinnista,⁵⁴ joka osoitti muutakin kuin iskevättyylisen uutistoimittajan ammattirutiinia varsinkin silloin, kun kyseisille uutisille annettiin tilaa jopa 4–5 palstaa.

Uudessa Suomessa Inkerin väestönsiirtoja pidettiin suomalaisväestöön kohdistettuna kansallisena vainona, joka loukkasi Suomen valtion

kansallista kunniaa. Suomi ei voinut eikä saanut olla huolestumatta heimolaisiaan uhkaavasta tuhosta. Kukaan ei halunnut selkkausta Neuvostoliiton kanssa, mutta kukaan ei voinut myöskään olla välinpitämätön, kun heimoveljiä kohdeltiin Tartossa sovittujen periaatteiden vastaisesti.⁵⁵ Myös Maakansan kirjoituksissa tähdennettiin sukulaisuhteen Suomelle asettamia velvoitteita sekä Tarton sopimuksen Neuvostoliittoa sitovaa luonnetta. Lehti näytti luottavan hallituksen toimiin ja tuomitsevan sivulta tulleet tölväisy, kuten esim. AKS:n mielenosoituksen.⁵⁶

Suomen Sosialidemokraatti piti inkeriläisten kohtaloa surkeana ja samalla koko Neuvostoliiton tilaa kuvastavana. Mahtipontisilla julki-lausumilla ei asiaa parannettu. Ne antoivat vain neuvostoviranomaisille aihetta uusiin vainotoimiin.⁵⁷ Suomella oli kylläkin tietty oikeus keskustella asiasta Neuvostoliiton kanssa, mutta oikeus kuului vain hallitukselle.⁵⁸ Lehden toimitus katsoi myös, että oikeisto oli tehnyt Inkerin asiasta keppihevosen ajaakseen omia ja vahingoittaakseen Suomen etuja. Se yritti saattaa hallitusta huonoon valoon toiminnallaan.⁵⁹ Asiasta oli annettu Suomessa liian yksipuolinen kuva, kuten puoluesihteerin Wiik pääkirjoituksessaan mainitsi.⁶⁰

Lapuanliikkeen äänenkannattajan Ajan Sanan kirjoittelu poikkesi muiden lehtien menettelystä siten, että lehti jatkoi Inkerin asiasta kirjoittelua maaliskuusta 1931 lähtien vuoden loppuun. Pelkät pääkirjoitukset eivät anna oikeaa kuvaa lehden suhtautumisesta asiaan, sillä varsin monien uutisten otsikointi ja poliittiset pakinat paljastavat asenteen huomattavasti paremmin kuin suhteellisen maltillisesti otsikoidut pääkirjoitukset. Ensimmäinen pääkirjoitus perustui pakolaisten kertomuksiin, ja siinä syytettiin Tarton sopimukseen vedoten Neuvostoliittoa lupauksien pettämisestä.⁶¹ Tekstissä usein toistuneet sanat »vaino», »sorto», »terrori» ja »orjuus» osoittavat myös, että karkotuksia pidettiin pelkästään suomalaista kansanainesta vastaan suunnattuna vainona.

Maaliskuun alussa 1931 lehti esitti inhimillisiin ja juridisiin syihin nojautuen vetoituksen kansalaisille ja hallitukselle. Hallituksella oli oikeus valvoa, että rauhansopimusta noudatettiin.⁶² Huhtikuun puolivälissä lehti sitten myönsi, ettei vaino kohdistunut yksinomaan suomalaisiin, vaan että kyseessä oli koko länsirajalla toimeenpantu operaatio.⁶³ Toukokuulla lehti kommentoi neottien vaihtoa ja vaati hallitusta torjumaan neuvostonoiteissa esitetyt »julkeudet» ja väärät syytökset.⁶⁴

Asiaa pidettiin myös sisäpoliittisena tekijänä, sillä lehti moitti sosialidemokraatteja, jotka sen mielestä olivat ensin sosialisteja ja vasta sitten tunsivat ja ajattelivat nääntyvien lasten, naisten, sairaiden ja vanhus-ten ihmisveljinä.⁶⁵ Miltei jokaisessa asiaa koskettelleessa kirjoituksessa tuotiin esiin Inkerin Suomelle antamat kulttuuriaarteet ja vaadittiin asian tekemistä tunnetuksi ja saattamista Kansainliiton ratkaistavaksi.

7.3. *Karjala-aktivismin renessanssi*

Heimojärjestöjen vuosikymmenten taitteessa aktivoitunut toiminta alkoi kiinnostaa vastuunalaista ulkopoliittista johtoa, varsinkin siksi, että toimintaan osallistui henkilöitä, jotka aikaisemmin olivat toimineet aktiivisen heimopolitiikan hyväksi ja siksi, että jotkut Länsipohjan suomalaisten, inkeriläisten ja Itä-Karjalan asukkaiden puolesta ainakin omasta mielestään toimineet ja puhuneet kuuluivat Suomessa vuosikymmenten taitteessa alkaneeseen äärioikeistolaiseen liikkeeseen (vrt. s. 189, 193). Tällä liikkeellä taas huhuttiin olevan ulkopoliittisiakin päämääriä. Ulkoministerinä toiminutta Procopéta informoitiin asioista ja tämän ansiosta on mahdollista hänen muistiinpanojensa avulla hieman tarkemmin valottaa meneillään olleita puuhia, joita vuosikymmenten taitteessa suunniteltiin Itä-Karjalaa varten. Suunnitelmista saatu tieto perustuu paljolti kertomuksiin ja arviointeihin, joten siihen on suhtauduttava erittäin kriittisesti. Toisaalta vanha totuus kuitenkin sanoo, ettei savua ilman tulta. Jolleivät tietojen yksityiskohdat pidäkään paikkaansa, ne kuitenkin osoittavat, että liikkeellä oli voimia Karjalan asian uudelleen esille ottamiseksi.

Ulkopoliittiselle päätöksentekotasolle heimokansojen asia alkoi ulottua jo vuoden 1929 kesällä, jolloin Salmassa pidetyillä heimojuhlilla paljastettiin Aunuksen retken patsas. Juhlapuhujana esiintynyt Paavo Talvela totesi puheessaan mm., ettei vielä ollut aika sanoa viimeistä sanaa Aunuksen retkestä. Vaikka sitä on kutsuttu yritykseksi, se oli puhujan mielestä enemmän, sillä se »sytytti Karjalan kysymyksen», joka kerran on ratkaistava. Karjalan tulevaisuus oli koko Suomen elinkysymys.¹ Puhe ei itse asiassa tuonut heimoaateen ja heimotyön kuvaan mitään uutta, sillä Talvelahan oli jääkäri ja oli ollut eräs Aunuksen retken johtajia, sen joukon, jonka tavoitteena oli ollut jopa aseellisesti laajentaa Suomen valtialuetta.

Lehdistö reagoi asiaan siten, että Suomen Sosialidemokraatin paki-noitsija Sasu Punanen syytti Talvelaa ja hänen esimiestään Sihvoa, jonka se arveli olevan asian takana, pikku Napoleoneiksi. Lehden mielestä sotaherrojen ei tullut sekaantua politiikkaan. Lehti viittasi samalla Procopén menneisyyteen todeten hänet ulkoministeriksi, jonka olisi puhuttava, mutta joka oli viisastunut siitä mitä oli ollut kymmenen vuotta sitten.² Ikka taas puolusti puhetta ja sanoi sosialistien ja vasemmistoruotsalaisten nostaneen rähäkän turhaan.³ Procopé puolestaan kutsui Sihvon ja Talvelan luokseen. Sihvo kielsi olevansa asian kanssa missään tekemisissä ja Talvela puolestaan ilmoitti, ettei hän ollut halunnut aiheuttaa ikävyyksiä ja valitti, jos niin oli tapahtunut.⁴ Myös ev. Heinrichsin kesällä 1929 Terijoella pidetyissä Inkeri-juhliissa esitetty puhe oli rohkea. Siinä mm. pahoiteltiin sitä, että Inkeri v. 1918 jäi vapaattamatta. Puheeseen kiinnitti huomiota mm. neuvostolehdistö. Myös Inkeri-juhlien ohjelmat ja oppaat kannessa olevine runoineen ja iskulauseineen, joissa korostettiin Suomen, Karjalan, Eestin ja Inkerin yhteenkuuluvuutta ja sitä, että Suomen raja oli väärässä paikassa, herättivät tarkkailijoiden epäluuloa.⁵

Vuoden 1929 loppupuoliskolla ja 1930 alussa näyttivät myös vanhat aktivistit palaavan heimopolitiikkaan, joten asialla olivat muutkin kuin intomieliset aks-laista aatetta julistavat ylioppilaat. Nähtävästi juuri siksi, että toimintaan sekaantuivat henkilöt, jotka olivat tottuneet pikemminkin toimimaan kuin aatetta julistamaan, virallista ulkopoliittikkaa hoitavat olivat siitä erityisen kiinnostuneita, samoin myös Etsivä keskuspoliisi. Jonkinlaisen kuvan puuhista antanee Procopén muistiinpano 16.4.1930. Suomen ulkoministerillä ja ministeri Yrjö-Koskisella oli mainittuna päivänä viisituntinen keskustelu entisten aktivistien Kai Donnerin ja Toivo Kaukorannan kanssa. Donner, joka oli kuulunut aluksi myös lapuanliikkeen johtoon, oli Kaukorannan kanssa kertonut Karjalan liikkeen luonteesta ja tarkoituksista. Procopén mukaan tiedot olivat samoja, mitä Etsivän keskuspoliisin päällikkö Rieikki oli ulkoministerille antanut Helsingissä 8.—9.3. pidetystä itäkarjalaisten ja inkeriläisten pakolaisten konferenssista, jossa oli vallinnut Rieikin mukaan intoileva aktivistihenki sekä sotainen mieliala ja jossa yleisesikunta ja sen päällikkö kenraali Wallenius olivat olleet liian näkyvästi mukana.⁶ Vanhastaanhan yhdistettiin yleisesikunnan upseerit ja varsinkin Wallenius puolalaissuuntaukseen, joten asia kytkeytyi suurpolitiikkaan.

Mainitun kokouksen tuloksena pääministerille jätetty kirjelmä aiheutti Neuvostoliiton lähettilään Maiskin käynnin Procopén luona,⁷ joten ulkoministeri jo virkansa puolesta oli hyvinkin kiinnostunut asiasta. Donnerin ja Kaukorannan mukaan Karjala-liikkeen johtajina olivat eversti A.A. Kaila, ev. Talvela, ev. Heickell ja Viipurissa toimivat Itä-Karjalan komitean miehet Sario ja Kotonen. Yleisesikunta, erityisesti Wallenius ja Relander olivat suunnitelmista täysin tietoisia. Liikkeessä oli kertojien mielestä mukana myös kenraali Sihvo. Karjala-liikkeen toimintaa johdettiin yleisesikunnasta, joka oli myös erikoistunut lähettämään selostuksia ja alustuksia kokouksiin. Sydäntään purkavien mielestä tilanne oli nyt jonkin verran rauhoittunut, mutta muutamia kuukausia aiemmin oli vakavasti suunniteltu terroriin ryhtymistä Itä-Karjalassa, toivottu sotaa ja haluttiin yhäkin johtaa asiaa siihen suuntaan.⁸ Kertojat voivat liioitella yksityiskohdissa ja kertomus saattaa olla väritynytkin, mutta se, että se täsmää Procopén ilmoituksen mukaan – Riekin antamiin tietoihin, osoittaa asialla olleen katetta.

Vanhon aktivistien ja oikeistoradikaaleiksi siirtyneiden toimintatar-mo, tosin paljolti yksityisyritteliäisyydeksi jäänyt toiminta, suuntautui myös ulkomaille. Herman Gummerus matkusteli ulkomailta etsimässä Neuvostoliiton ei-venäläisten kansojen vapauspyrkimyksiä varten perustettuja järjestöjä selvittääkseen niiden päämääriä ja suunnitelmia ja saadakseen selville niiden johtomiesten käsityksiä nykyisestä poliittisesta tilanteesta sekä samojen johtajien suhtautumista Itä-Karjalaan sekä mahdolliseen yhteistoimintaan.⁹ Gummerus esitelmöi Pariisissa Ukrainan, Kaukaasian ja Turkestanin »vähemmistökansallisuuksien johtajil-le», jotka vakuuttivat myötätuntoa itäkarjalaisia kohtaan ja valtuuttivat Gummeruksen lähettilääkseen itäkarjalaisten asian ajajien luo. Kaikki johtomiehet halusivat myös yhteistoimintaa itäkarjalaisten kanssa. Gummeruksen toiminta menikin niin pitkälle, että hän kirjoitti ukrainalaisen komitean kanssa sopimuksen, jossa nämä lupasivat, että ryhtyessään georgialaisten kanssa aktiivisiin toimiin he auttavat myös Itä-Karjalaa.¹⁰ Suomen Pariisissa oleva lähettiläs Holma ei asiaan kummemmin reagoinut, mutta informoi asiasta kuitenkin Procopéta ja totesi olevan hyvä, kun vielä oli jäljellä Becker-Bey ja Myrberg-tyyppejä. Gummerus itse matkusti samoissa asioissa vielä Teheraniin.¹¹

Poliittisesti tällaisella toiminnalla oli tuskin mitään merkitystä, kuten jo Holman kommentistakin voi huomata. Sen sijaan Gummeruksen

matkustelulla oli oirearvonsa. Se kuvaa sitä aktivoitunutta, utopioihin ja luuloteltuihin ulkopoliittisiin laskelmiin perustuvaa toimintaa, jota aikanaan olivat olleet retket Itä-Karjalaan, joskin tilanne silloin oli ollut edullisempi. Toiminta perustui nyt sille toiveelle, että »punaisen hämärän» valtakunta pian sortuisi ja vähemmistökansallisuudet aloitaisivat uuden nousun.

Procopé toteaa muistiinpanoissaan marraskuussa 1930, että hän on kauan huolestuneena seurannut nousevaa hallitsematonta kiinnostusta Itä-Karjalan kysymykseen. Keväällä oli lähinnä Loviisassa asuvan jääkäriupseerin, majuri ja laivanvarustaja konsuli Ragnar Nordströmin toimesta muodostettu jonkinlainen uusi komitea Karjalan asian ajamiseksi. Komitean mukaan oli Itä-Karjalan asian hyväksi harjoitettava propagandaa sekä kotimaassa että ulkomailla. Suomessa olevien pakolaisten keskuudessa oli valmisteltava joukkoja ja myös terroritoimiin itse Itä-Karjalassa oli ryhdyttävä. Ulkomaille oli lähetettävä mies ottamaan kosketus ukrainalaisiin. Ja tähän tehtävään valittiin juuri Gummerus. Asian teki arkaluontoiseksi ulkopoliittiselle johdollemme se, että Wallenius oli »lähellä tätä piiriä», kuten Procopé asian ilmaisi. Ulkoministeri varoittikin yleisesikunnan päällikköä, otti yhteyttä »muihin puheena oleviin piireihin vaikutusta omaaviin» ja sai suunnitelmat ainakin omien sanojensa mukaan raukeamaan.¹²

Itä-Karjalan ja Inkerin asian ajajat olivat kiinnostuneita ulkomailla toimivien Venäjän vähemmistökansallisuuksien järjestöistä järjestötaollakin, sillä esim. Inkerin Liiton johtokunta oli jo 1930 helmikuussa antanut K. Tynnille tehtäväksi tiedustella Euroopassa toimivan Venäjän vähemmistökansallisuuksien yhdistyksen toimintaa.¹³ Neuvostoliiton huomatuimpien vähemmistöjen emigranttiedustajien muodostamaan *Prometheus*-järjestöön yritettiin saada yhteyksiä, ja v. 1930 syksyllä sen edustaja esitelmöi Suomessa »Itä-Karjalan asian suhteesta vähemmistökansallisuusongelmaan». Saman vuoden lokakuussa Procopé sai tietää, että Gummerus, ennen mainittu konsuli Nordström ja eversti evp. Talvela olivat tavanneet Danzigissa erään ukrainalaisen emigranttifraktion johtajan. Procopé oli jälleen pyytänyt Talvelaa luokseen. Tämä oli todennut, etteivät ukrainalaiset uskoneet Neuvostoliiton romahdukseen ja että toiminta Ukrainassa oli täysin mahdotonta. Talvelan mielestä suomalaisten olisi liityttävä *Prometheukseen*, sillä se kannattaisi ulkopoliittisesti. Procopé oli varoittanut everstiä tästä, mutta todennut, että olisi hyödyllistä antaa jonkun »arvostelukykyi-

sen» henkilön tehtäväksi ottaa selvää Prometheus-järjestöstä.¹⁴ Procopén muistiinpanojen mukaan Talvela oli kertonut viikkoa myöhemmin (16.11.), että Viipurissa pidetyssä heimojärjestöjen kokouksessa oli periaatteessa päätetty liittyä Prometheus-järjestöön.¹⁵

Itä-Karjalan asia kiinnosti ulkoministeriä paljon, ja 11.11.1930 päivätty »erittäin salainen muistio» hänen kokoelmassaan koskee juuri Karjalan kysymystä. Muistiossa selostettiin koko Karjalan kysymyksen kehitystä ja todettiin Itä-Karjala-politiikan v. 1918/19 olleen senaikais-ta turvallisuuspolitiikkaa. Mutta tilanne oli täysin muuttunut. Suomi ei mitenkään voinut vaikuttaa Itä-Karjalan asiaan. Propaganda ei voinut muuttaa ulkomaista mielipidettä. Suomi ei myöskään ollut pakkotilanteessa, sillä maa tuli vallan hyvin toimeen Itä-Karjalattakin. Muistiossa toivottiin, että kansallinen kehitys Gyllingin tasavallassa jatkuisi tähänastiseen suuntaan. Silloin suomenkieli säilyisi Karjalassa.¹⁶

Muistiossa käsiteltiin myös Itä-Karjalan asian ajamiseksi suoritettua työtä. Nuorison keskuudessa todettiin olevan virtauksia, jotka kehittivät asiaa väärin muodoin, ja tässä kohden viitattiin edellä mainittuihin yhteyksiin ukrainalaisten ja ulkomailla toimivien emigranttien kanssa. Muistion mukaan tällaisen toiminnan takana täytyi olla jonkin keski-suuren valtion edut. Ei tarvitse olla kovinkaan kekseliäs arvataksaan, että viittaus tarkoitti Puolaa. Pyrkimykset oli torjuttava. Hetkellistä aktivismia ei missään tapauksessa saanut päästää etualalle. Lopuksi muistiossa tehtiin tilanneanalyysin pohjalta johtopäätökset vastaista toimintaa varten.

Niiden mukaan vuodesta 1923 jatkunutta Itä-Karjala-politiikkaa ei saanut muuttaa, politiikassa oli pysyttävä Tarton rauhan luomalla perustalla, kehitys heimoalueilla kiinnosti suomalaisia, mutta kiinnostukseen ei sisällynyt valloitus halua ja oli varottava kytkemästä asiaa »vieraisiin pyrkimyksiin». Muistion reunaan oli Yrjö-Koskinen kirjoittanut, että itäkarjalaiset haluavat luoda kansallisvaltion, mitä vastaan suomalaisilla ei voinut olla sanottavaa. Itsenäinen Karjala oli Suomelle turvallisempi vaihtoehto kuin ratkaisu, että Itä-Karjala liitettäisiin Suomeen. Procopé luki muistion presidentille,¹⁷ joka hyväksyi sen täysin.¹⁸

Procopén luona 19.11.1930 pidetyssä neuvottelussa, johon osallistui- vat Talvela, Kotonen sekä ministerit Manner ja Österman, halusivat kaikki Östermania lukuun ottamatta, että Varsovaan lähetettäisiin

puolueeton huomioitsija ottamaan selvää Prometheus-järjestön toimista. Procopé vastusti tätä, ja asia jäi sillä kerralla kesken, mutta keskustelua päätettiin jatkaa seuraavana päivänä pääministeri Svinhufvudin luona.¹⁹ Tähän neuvotteluun osallistui edellisten lisäksi myös edustaja Paavolainen ja tietenkin itse pääministeri. Talvela selosti asiaa ja ehdotti tarkkailijan lähettämistä, mutta korosti samalla, etteivät heimojärjestöt tee mitään vastoin hallituksen tahtoa, mikä merkitsi siis peräytymistä Viipurin kokouksessa tehdystä päätöksestä. Saman päivän aamuna olivat Itä-Karjalan komitean, AKS:n ja Karjalan Sivistysseuran edustajat pitäneet kokouksen, jossa Procopén ja ulkoministeriön toimia oli kovastikin kritikoitu.²⁰

Kiinnostus tähän aikaan Itä-Karjalaa kohtaan nousi myös poliittiselle tasolle, sillä Procopén muistion mukaan mm. Svinhufvud puhui Suomen päämääristä Itä-Karjalassa ja totesi, että tietenkin »tahtoisimme sen ottaa», ja kerran se hetki tulee, mutta nyt ei voitu asialle mitään. Pääministeri kannatti ulkoministeriä ja siten siis vastusti yhteyksien ottamista esim. ukrainalaisiin. Talvelan puheenvuorosta kävi ilmi, että Itä-Karjalan asian ajajat olivat ajatelleet edellisenä talvena perustaa jonkinlaisen aktiivisen puolueen Itä-Karjalaan, kuten edellä on huomautettu. Nyt suunnitelmista oli everstin mukaan luovuttu. Nyt haluttiin kaikin keinoin välttää provokaatiota. Asian käytännölliseksi hoitamiseksi Procopé ehdotti, että Karjalan asiaa harrastavat piirit määräisivät pari henkilöä, mahdollisesti Talvelan ja Kotosen, olemaan yhteydessä ulkoministerin ja pääministerin kanssa, että ulkoministeriö tutkisi ukrainalaisten pyrkimystä ja että seuraavana vuonna yritettäisiin ulko- tai sisäasiainministeriöön saada heimoasioita hoitava virkamies. Varsovaan ei lähetettäisi tarkkailijaa. Kaikki hyväksyivät Procopén ehdotuksen.²¹

Tässä yhteydessä lienee aiheellista todeta, että yhteys kyseiseen Prometheus-järjestöön saatiin aikaan myöhemmin. Toiminta meni niin pitkälle, että Gummeruksen ilmoituksen mukaan 9.9.1932 Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan kokouksessa päätettiin Helsinkiin perustaa *Prometheus-klubi*, joka muun toimintansa ohessa välittäisi ulkomaille tietoja Itä-Karjalasta ja Inkeristä.²² Prometheus-klubin oli sääntöjensä mukaan tarkoitus lähentää Venäjän vähemmistökansallisuuksiin kuuluvia ja näiden kansallisia pyrintöjä tukevia kansalaisia sivistysharrastusten ja seuraelämän muodossa. Kerhon toiminta sidottiin Heimojärjestöjen Keskusvaliokuntaan, sillä kaikki Karjalan ja Inkerin tunnetuk-

si tekemistä sekä suomalaista heimotyötä koskevat aloitteet oli alistettava keskusvaliokunnalle ennen niiden toimeenpanemista.²³ Kerhon toiminta lienee jäänyt muutamaan esitelmätilaisuuteen,²⁴ mutta se lienee toisaalta ollut sopiva paikka esim. Gummerukselle kehitellä ajatuksia, joista erään tavoite oli Syvärille, Ääniselle ja Vienanmerelle ulottuva Suomen raja, kuten hän 1.6.1932 päivätyssä muistiossaan »Vårt mål» kirjoitti.²⁵

Kaksi- ja kolmekymmenluvun taitteessa Suomessa elettiin jonkinlaista heimokriisin aikaa, joka kosketti poliittistakin kenttää. Kriisin voidaan katsoa muodostuneen kolmesta perustekijästä. Aitosuomalaisuusliike omaksui Suur-Suomi-ajatuksen tavoitteen v. 1930, ja sen huomion kohteeksi tuli erityisesti Länsipohjan suomalaisten kielellinen asema. Ylioppilaspolitiikka oli jo aikaisemmin kohdistunut tähän kysymykseen. AKS ja Suomalaisuuden Liitto, jonka edellinen oli »vallannut», olivat aktiiveja Länsipohjaan suuntautuneessa työssä. Tavoitteena oli tehdä asiasta vähemmistökansallisuuskysymys ja siten saada asia kansainväliseksi. Toiminta aiheutti kiihtymystä Ruotsin puolella, erityisesti lehdistössä, jonka eräät edustajat väittivät Suur-Suomi-vaatimusten ulottuvan Länsipohjaan saakka. Ruotsissa Länsipohjaa koskevaa kirjoittelua motivoi puolustuskysymys. Kolmekymmenluvun puolesta välistä lähtien keskustelu asiasta alkoi tyrehtyä, kun pohjoismaisen puolueettomuuden nimissä haluttiin kiistat unohtaa.

Toinen kriisitekijä oli Neuvostoliiton Inkerissä suorittamat väestönsiirrot, jotka liittyivät maatalouden kollektivointiin. Väestönsiirrot, joiden kohteeksi joutui lähes viidesosa Inkerin suomalaisväestöstä, synnytti Suomessa vilkasta toimintaa, jota järjestivät heimo- ja pakolaisjärjestöt. Niitä asettuivat tukemaan eri puolilla maata järjestetyt kokoukset, joita organisoivat hyvinkin erilaiset piirit. Myös äärioikeistolainen lapuanliike oli mukana. Inkerin väestönsiirrot johtivat myös ehdistön kriisiin. Kysymystä käytettiin hyvin paljon sisäpoliittisena aseena. Pakolaisjärjestöt lähettivät myös ulkomaille tietoja »karkotuksista». Suomen hallitus myöntyi painostuksen edessä ja jätti Neuvostoliitolle vastalauseen väestönsiirtojen vuoksi, mutta sitä ennen neuvostohallitus puuttui nootilla Suomessa harjoitettuun heimopoliittiseen kiihotukseen. Järjestöjen toiminta ei auttanut inkeriläisiä.

Kolmas kriisitekijä oli ns. Karjala-aktivismin renessanssi. Koska siihen sekaantui upseereita ja vanhoja aktivisteja, se oli maan poliittiselle johdolle ongelma. Ulkoministerin, joka puuttui asiaan, ja hallituksen kanta oli, että Suomen Itä-Karjalan politiikka ei saisi muuttua. Suomi ei tarvinnut Itä-Karjalaa.

8. Heimotyön kahdet kasvot – heimotyön tavoitteet ja muodot 30-luvulla

8.1. Voimakkaan Suur-Suomen puolesta – oikeistoradikalismien ideologinen heimoystävyyys

8.1.1. Lapuanliikkeen ulkopoliittinen linja

*Lapuanliike*¹ oli lähinnä sisäpoliittinen, mutta se sai myös ulkopoliittista väriä, sillä julistihan se itsekkin olevansa aktivismin perillinen. Vielä alkuvaiheessaan liikkeellä ei näytä olleen suurtakaan halua toimia heimoasian eteenpäin viemiseksi, jollei kommunismin vastustamista jo sinänsä katsottu askeleeksi heimokansojen parempaan elämään. Vuoden 1931 alusta lähtien suhtautuminen muuttui ja tunnuslauseiksi otettiin myös heimokansojen aseman parantamista tarkoittavia sanoja, jotka saattoivat huipentua Kosolan hihkaisuihin, että Uralille painutaan.²

Suhtautuminen ulkopoliittisiin kysymyksiin säilyi pitkään kaksitahtoisena. Esim. Kosola selitti vielä helmikuun 1931 alussa, että liike oli pelkästään sisäpoliittinen. Tämän Kosola teki nähtävästi siksi, että oli väitetty liikkeellä olevan myös ulkopoliittisia päämääriä.³ Ulkomaiselle tietotoimistolle annetun lausunnon mukaan liike ei halunnut millään tavoin sekaantua toisten valtioiden sisäisiin asioihin.⁴ Kolmea kuukautta myöhemmin luutnantti A. Vuorimaa esitelmöi Viipurissa selvittäen liikkeen päämääriä. Puhe osoitti, että johto ainakin julkisuuteen annettujen lausuntojen mukaan kannatti myös ulkopoliittista toimintaa, sillä Vuorimaan sanojen mukaan liikkeen päämääränä oli myös Suomen heimon yhdistäminen ja sen luontaisten rajojen aikaansaaminen oikean historiallisen hetken tullen.⁵ Vuorimaan lausunnon ohjelmallista arvoa korostaa se, että hän puhui liikkeen virallisesti järjestäytyttyä. Myös edellä mainitun kansalaiskokouksen järjestäminen Lapuanliikkeen Turun paikallisosaston toimesta osoittaa, että ulkopoliittisessa asennoitumisessa tapahtui jyrkkä muutos juuri keväällä 1931.

Liikkeen lehti *Lapuan Päiväkäs* otti heimoasian käsiteltäväkseen kuitenkin jo talvella 1931. Tosin asia vielä alkutalvesta kytkettiin kommunismin vastustamiseen.⁶ Maininta Suur-Suomesta esiintyi leh-

dessä samoin jo vuoden alkupuolella, ei tosin muussa yhteydessä kuin runossa Sinimustain säiläin sotalaulu.⁷ Helmikuulla lehdessä selostettiin jo heimotyön päämääriä ja menetelmiä. Suomalaiset oli herätettävä tajuamaan veriveljeys ja täyttämään sen Suomen heimon kantakansalle säilyttämät velvollisuudet. Suomella ei ollut itsenäisyyttä Suomen koko heimon vapaudetta. Kansalaiset oli perehdytettävä ensin orjuuden raskaimmin koettelemaan Karjalan kansaan. Isänmaallisesti ajattelevan opettajan oli selvitettävä lapsille, että osalla Suomen kansasta oli itsenäisyys, mutta toiselta osalta se puuttui.⁸

Osoitus liikkeen kiinnostuksesta heimoasiaan ja ekspansiiviseen ulkopolitiikkaan on myös äänenkannattajien *Aktivistin* ja *Ajan Sanan* kirjoittelu. Vaikka pääkirjoituksissa suorastaan yllättävän harvoin esiintyi esim. käsite Suur-Suomi ja vaikka sitä ei useinkaan konkreettisesti määritetty,⁹ kuitenkin juuri Aktivistissa oli kirjoitus, jossa tarkemmin ja laajemmin kuin minkään muun julkaisun artikkeleissa kolmekymmenluvulla määrättiin Suur-Suomen alue. Karjala ja Inkeri oli vapautettava, syrjääneihin ja mordvalaisiin oli luotava silta. Lapuanliikettä oli jatkettava, kunnes tämä päämäärä oli saavutettu.¹⁰ Kirjoituksen oli kylläkin laatinut virolainen — ainakin nimimerkin mukaan — mutta siihen vastatessaan Aktivistin toimitus toivoi aikaa, jolloin Suomen itärajana olisivat Uralin vuoret ja jolloin Suomen heimo ehjänä lämmittelisi yhteisen kotilieden äärellä.¹¹

8.1.2. Itsenäisyyden Liiton heimounelmat

Itsenäisyyden Liitto lähentyi vuosikymmenten taitteessa äärioikeistolaista lapuanliikettä. Eräät sen johtoon kuuluneet henkilöt uneksivat edelleen ja rohkeammin Karjalaan suuntautuvista tavoitteista. Erkki Räikkönen järjesti liiton puolesta marraskuussa 1930 kokouksen, johon oli kutsuttu osanottajia molemmista kieliryhmistä. Mukana olivat myös aktivistit majuri v. Hertzen ja Herman Gummerus sekä eräitä lapuanliikkeen johtajia.

Kokouksessa esitetyt mielipiteet tukevat käsitystä, että vuosikymmenten taitteessa vallitsi jonkinlainen Karjala-aktivismien renessanssi. Ne myös osoittavat, että Itsenäisyyden Liitto oli jo tällöin siirtymässä aseisiin, joissa se oli Isänmaallista Kansanliikettä perustettaessa v. 1932. Ainakaan ulkopolitiikassa ei haluttukaan kulkea maltillisten

tietä. Useimmat merkityksekkäät puoluehenkilöt olivat tällöin jo irtaantuneet liitosta tai heidät oli säilytetty pelkkinä »paperijäseninä» liiton luetteloissa.

Kokouksen aloitti majuri A. Somersalo, joka puhui melko maltillisesti. Erkki Räikkösenkään puhe ei sisältänyt ulkopoliittisesti provosoivia ajatuksia. Sen sijaan majuri v. Hertzen ilmoitti pian syttyvän maailmansodan. Oli ryhdyttävä valmistautumaan Itä-Karjalan valloittamiseksi. Hertzenin puhetta myötäilivät Gummeruksen lausunnot. Kaiken lisäksi Räikkönen oli »tuulia haistellen» muuttanut mielensä ja ollut samaa mieltä Hertzenin ja Gummeruksen kanssa. Puheiden jälkeen oli vaadittu, että läsnäolijoiden oli hyvin lyhyen miettimisajan jälkeen ilmoitettava kantansa asiaan.¹²

Myös liiton vakinaisten jäsenten kokouksessa kolmekymmenluvun alussa käydyt keskustelut ja pidetyt esitelmät osoittavat liiton liikkuneen ulkopoliittisesti edellä kuvatulla linjalla. Niissä pohdittiin vakavasti Itä-Karjalan tulevaa asemaa. Keskustelijat olivat tavallisesti yhtä mieltä siitä, että »Karjalan kysymys oli ennemmin tai myöhemmin ratkaistava myönteiseen suuntaan». Toiset joutuivat kuitenkin valit-taen toteamaan, ettei Suomen kansa ollut vielä kypsä sitä tekemään.¹³

Liitto julistautui myös entistä ponnekkaammin Suur-Suomi-ajatuk-sen kannattajaksi. Mitä tällä ajatuksella liiton sisärenkaassa ymmärret-tiin 1930-luvun alussa, siitä antaa jonkinlaisen kuvan vuoden 1931 lopulla pidetty vakinaisten jäsenten kokous, jossa esitelmöitiin aiheesta »Suur-Suomi-ajatus katsottuna aitosuomalaisten kannalta ja Itsenäisyyden Liiton kannalta». Alustusta seuranneessa keskustelussa pidet-tiin todennäköisenä, että Venäjällä syttyy sisällissota, joka muuttaa neuvostovaltion poliittisen järjestelmän. Suomi voisi syntyvän sekasor-ron aikana anastaa Karjalan, jos se vain osaisi toimia viisaasti. Pyrkimyksenä oli selvästikin liittää Karjala Suomeen, sillä »eihän edes uskonto ollut aikeelle esteenä», kuten eräs puheenvuoron käyttäjistä asian ilmaisi. Puhujan mielestä uskonnon tilalle yhdistäväksi tekijäksi tulisi nyt kansallisuusaate. Karjalan asemaa järjestettäessä oli sekä »ihanteelliset» että taloudelliset näkökohdat otettava huomioon. Esitel-möitsijä itse kuitenkin korosti sitä, että Suur-Suomen toteutuminen ei ollut ehdottoman varmaa. Sattuma saattaisi ratkaista asian.¹⁴

Alkuperäisen ohjelman mukaan Suur-Suomi-ajatukseen sisältyi myös aks-lainen vaatimus sisäisestä eheydestä. Se säilytettiin liiton ohjelmas-sa kolmekymmenluvun loppuun saakka ja se sopi hyvin IKL:n

kansakokonaisuuden merkitystä korostavaan ohjelmakohtaan. Liiton valmistaman itsenäisyyspäiväjuhlien malliohjelman kanteenkin oli merkitty lause: »Vain yksimielinen Suomi on Suur-Suomi». Sama tunnus oli malliohjelman kannessa vielä v. 1937.¹⁵ Lausuma viittaa selvästi oikeistoradikaalisen liikkeen pyrkimykseen poistaa kieliriidat Suomen sisäpolitiikasta, koska riitaa pidettiin Suur-Suomen syntymisen esteenä. Juuri tässä suhteessahan liiton ohjelma oli poikennut aks-laisesta 1920-luvun katsomuksesta, jossa kuitenkin 1920- ja 30-lukujen taitteessa tapahtui merkityksenkäs muutos.

8.1.3. AKS:n siirtyminen oikeistoradikalismiin ja paluu Suur-Suomi-ajatukseen

Heimotyön kuvaukseen ei kuulu tarkasti selvillä AKS:n jakautumista kolmekymmenluvun alussa ja niitä syitä, jotka johtivat siihen, että – *Alapuron* sanoja käyttäen – ideologinen ero oikeistonationalistisen Suur-Suomi-linjan ja populistisen suuntauksen välillä muodostui ylitsepääsemättömäksi.¹⁶ AKS:n heimotyön takana olevan ideologian ymmärtämiseksi lienee kuitenkin aiheellista esittää pääpiirteet hajoamiseen johtaneesta kehityksestä.

Jo vuoden 1928 aikana pohdittiin AKS:ssa vakavasti suhdetta fasismiin,¹⁷ mutta varsinaiseksi vedenjakajaksi muodostui vasta lapuanliike, jonka valta-aikana seura joutui toimimaan ei niinkään itsenäisenä linjanvetäjänä vaan passiivisena reagoijana. AKS hyväksyi nimittäin suurimman osan lapuanliikkeen ohjelmasta, mutta paheksui liikkeen suhtautumista kielikysymykseen. Se taas oli lapualaisille tärkeä; kuuluihan liikkeen johtoon myös ruotsinkielisiä, jotka suoraan ilmoittivat pitävänsä aitosuomalaiset kurissa.¹⁸ Vaikka siis AKS tervehti alusta lähtien innostuneena lapuanliikettä, tehtiin kuitenkin varaus liikettä kannattavien ruotsinkielisten suuntaan jo Haavion itsenäisyyspäivänä 1929 pitämästä puheesta lähtien.¹⁹ Huhtikuussa 1930 seura liittyi jäsenenä lapuanliikkeen järjestöön Suomen Lukkoon.²⁰ Seura ei kuitenkaan hyväksynyt liikkeen väkivaltaisia menetelmiä, ja Haavion mukaan se lähetti lähetystön varoittamaan Kosolaa, mutta kansanliikkeen johtaja oli kohdellut tätä ylimielisesti. AKS oli Helasen johdolla myös vastaanottamassa entistä presidenttiä hänen

palatessaan kyyditysmatkaltaan lokakuussa ja osoitti hänelle täten kunnioitustaan.²¹

Jo tähän aikaan oli kuitenkin alkanut virta kulkea väkevästi oikealle, sillä Haavion kirjoittaessa varoittaen liikkeestä Suomen Heimoon, hän havaitsi, että lehteä oli alettu sensuroida. Kailaa kohdanneen tapaturman jälkeen ei kiistelevillä osilla enää ollut yleistä auktoriteettia. AKS ei saanut neuvoja siltä, jolta niitä oli totuttu saamaan.²² Syksyllä 1930 pidetyssä yleisessä kokouksessa hyväksytyistä kompromissipäätöslauselmista huolimatta tilanne ei kuitenkaan rauhoittunut, ja aitosuomalaislinjan tai populistisen suuntauksen edustajat mm. Urho Kekkonen, Lauri Hakulinen ja Martti Haavio erosivat seuran hallituksesta. Jonkinlaista kompromissia yritettiin vielä saada aikaan, mutta vuoden 1930 lopussa ja vuoden 1931 alussa useimmat jäsenet siirtyivät lapuanliikkeen kannattajiksi. Vuosi 1931 ja vuoden 1932 alku olivat sisäisen taistelun aikaa, ja Mäntsälän tapahtumat ratkaisivat. Kyse oli seuran suhtautumisesta lapuanliikkeen kapinayritykseen helmikuun lopulla 1932.²³ Huhuttiin, että eräät AKS:n vaikutusvaltaiset jäsenet puuhailivat »mäntsäläisten» kanssa.²⁴

Kapinan kukistumisen jälkeen vaihtoehtona oli joko lapualaismielisten erottaminen tai vastustavan leirin eroaminen, kuten Kekkonen maaliskuun lopulla Haaviolle kirjoittamassaan kirjeessä totesi.²⁵ Lapualaisuuntaus osoittautui kuitenkin vahvemmaksi, mikä nähtiin ratkaisuksi muodostuneessa 27.4.1932 pidetyssä yleisessä kokouksessa. Se kykeni Helasen puolentoista tunnin puheen huipennukseksi osoittamaan »oppositiolle» ovea.²⁶

Seurasta eronneiden 120 jäsenen perustama *Kärki ry.* -niminen yhdistys painotti kansan eheyttämistä, mutta yritti toimia myös ulospäin, ja kohteena olivat Länsipohjan ja Ruijan suomalaiset. Suomalaisuuden Liitolle vuoden 1933 keväällä lähetetystä kirjeestä käy ilmi, että *Kärki ry.*:n mielestä Suomesta puuttui Länsipohjan suomalaisten asiaa ajava elin. Samaa mieltä oli Suomalaisuuden Liittokin, jonka keskushallituksen kokouksessa alettiin tällaiseksi elimeksi suunnitella juuri omaa järjestöä. *Kärki ry.* ehdotti, että kerättäisiin Länsipohjaa koskevia lehtileikkeitä ja kirjoitettaisiin alueen suomalaisten historia, jotta selviäisi asukkaiden suomalainen alkuperä.²⁷ Seura ei kuitenkaan saanut paljoa aikaan heimotyösaralla. AKS:n sisäinen pesänselvitys vaikutti myös muihin järjestöihin, ainakin Suomalaisuus-

den Liittoon, jonka johdon AKS oli kaapannut jo 1920-luvun lopulla. Tässä järjestössä aitosuomalaisuussiipi oli vahvempi, sillä sihteerinä toiminut lapualaismielinen Vuorjoki joutui eroamaan.²⁸

Murrosaikana 1929–32 yleistyi AKS:n alkuperäiseen ohjelmaan, siis Suur-Suomen toteuttamiseen ja heimoasioiden tärkeyteen, viittaaminen uudelleen.²⁹ Jonkinlaisena tämän puolen manifestina voidaan pitää sitä päätöslauselmaa, joka annettiin kompromissikokouksessa syksyllä 1930 ja jossa AKS:n päämääräksi todettiin lujien valtiosopimusten ja kulttuurisiteitten yhdistämä Suur-Suomi. Päämäärän puolesta AKS sanoi taistelevansa noudattamalla ohjelmaa, johon kuului heimotuntemuksen ja heimorakkauden syventäminen niin oman kansamme kuin heimolaistemme keskuudessa. Ratkaisevan hetken tullen oli kaikkien Suomen suvun jäsenten oltava valveilla.³⁰

Kun aiemmin suomalaisuustaistelun päämääränä oli ollut ruotsalaisuuden vastustaminen ja kansallisen kulttuurin nostaminen, se kytkettiin nyt entistä läheisemmin Suur-Suomi-ajatuksen toteuttamiseen. Katsottiin kaksikielisuuden ja ennen kaikkea ruotsalaisuuden estävän sen lujuuden ja sisäisen voiman kehkeytymistä, jota Suur-Suomen syntyminen edellytti.³¹ Kun lapuanliikkeen ideologiassa katkerimmiksi vastustajiksi katsottiin kommunistit, ryssän kätyrit, AKS piti päävastustajanaan itse ryssää. Kolmekymmenluvun kahtena ensimmäisenä vuotena seura esitti venäläisvastaisempia mielipiteitä kuin milloinkaan aikaisemmin. Viittaukset Suur-Suomi-kysymykseen ja Karjalan kysymyksen ratkaisemiseen asevoimin eivät olleet harvinaisia,³² mihin osaltaan vaikutti luulo, että poliittisesti eristetty neuvostovaltio pian sortuisi.

Seura julisti hyvin innokkaasti palaavansa juuri alkuperäisen ohjelmansa viitoittamalle linjalle, ja se linja oli pyrkinyt Suur-Suomen luomiseen. Alettiin muistuttaa mieliin, että alkuperäinen ohjelma oli kiteytynyt juuri Karjalan hangilla taisteltaessa. Äänenkannattajassa julkaistiin paljon Karjalan retkestä kertovaa aineistoa.³³ Tästä huolimatta lausumissa alkoi olla jonkinlainen jälkilämmityksen ja teoretoinnin sävy. Elettiin paljolti muistoissa ja käytännön suunnitelmat heimotyötä varten eivät uusiintuneet. Selvää on, että aika vaikutti tähän. Etenkään ulkopolitiittinen tilanne ei näyttänyt vuodesta 1932 lähtien lupaavan paljonkaan uusia mahdollisuuksia heimokansojen hyväksi suoritettavalle työlle. Tuntuukin siltä, että aktiivi ryssäviha todellisuudessa alkoi muuttua jäsenistönkin mielissä ryssänpeloksi.

Tätä taustaa vasten on nähtävä se AKS:n uuttera toiminta maanpuolustuksen vahvistamiseksi, johon se osallistui 30-luvun lopussa.³⁴ Tuntuu ei muuta se Alapuron sinänsä paikkansa pitävä toteamus, että seurassa ulkopoliitiikan ideologinen ensisijaisuus oli kolmekymmenluvulla ehdottomampaa kuin aikaisemmin.³⁵ Johtuiko ulkopoliitiikan esilläolo hyökkäyshalusta, Suur-Suomen luomishalusta tai siitä, että pelättiin ulkoapäin tulevaa hyökkäystä, jää ainakin tekijän käytettävissä olleen materiaalin perusteella ratkaisematta. Tulkinnat molempiin suuntiin lienevät kuitenkin mahdollisia.

8.1.4. IKL:n aks-lainen aate

Välittömästi lapuanliikkeen lakkauttamisen jälkeen yritettiin äärioikeistolaista liikettä jatkaa, ja ideologiaan yritettiin kiinteästi tunkea Suur-Suomen luomisen ajatus. Tampereella maaliskuussa pidetyssä tätä tarkoittavassa kokouksessa korostettiin näkyvästi Suur-Suomi-ajatuksen tärkeyttä liikkeen tavoitteissa. Mäntsälän jälkeisellä viikolla perustettiin *Yhteiskunta-liitto* -niminen järjestö, joka julkaisi Yhteiskunta-nimistä aikakauslehteä. Siinä vaadittiin mm. kansallissosialistista Suur-Suomea.³⁶

Ensimmäinen realistinen yritys lapuanliikkeen työn jatkamiseksi tehtiin kolme viikkoa lakkauttamispäätöksen jälkeen. Erkki Räikkönen, joka jo aiemmin oli käsitellyt syntyneitä tilannetta,³⁷ kutsui neuvotteluun eräitä lapuanliikkeen johtajia ja Itsenäisyyden Liiton miehiä. Myös presidentti Svinhufvud oli läsnä tässä lähinnä Itsenäisyyden Liiton johtajien järjestämässä tilaisuudessa. Uola on kuitenkin osoittanut Svinhufvudin osuuden todennäköisesti supistuneen siihen, että hän arvovallallaan tuki entisen sihteerinsä Erkki Räikkösen kannanottoja. Itsenäisyyden Liiton edustajat puolestaan pyrkivät saamaan lapualaismielisistä uuden suuren kannattajakunnan liitolleen. Lopullinen käyntiinpanija näyttää olleen Räikkönen, sillä on vaikea uskoa, että Itsenäisyyden Liiton jäsenistön enemmistö olisi koskaan hyväksynyt näitä puuhailuja.³⁸

Räikkösen ja Gummeruksen pyrkimykset menestyivät aluksi, sillä Seinäjoella 10.4.1932 pidetyssä kokouksessa hyväksyttiin Gummeruksen laatima ohjelmaluonnos. Seinäjoella suojeluskuntapiirien ja vapaussodan rintamamiesten edustajat tukivat Itsenäisyyden Liiton mie-

hiä. Luonnoksen hyväksyminen oli liikkeen maltillisen suuntauksen voitto.³⁹ Se oli kuitenkin väliaikainen voitto, sillä kun *Isänmaallista Kansanliikettä* sitten keräännettiin virallisesti perustamaan Hämeenlinnaan 5.6.1932, Gummeruksen ja Räikkösen suunnitelmat eivät toteutuneet.

Hämeenlinnan kokouskutsun olivat allekirjoittaneet tri Annala ja prof. Sundström (myöh. Salmiala). Osanottajista suurin osa oli sellaisia, joilla ei ollut näkyvää sijaa lapuanliikkeen puuhailussa. Järjestöistä olivat edustettuina AKS, Itsenäisyyden Liitto ja Vapausodan Rintamamiesten Liitto. Kokous oli menestys AKS:n aatteille, sillä seura oli tehnyt paljon työtä etukäteen osanottajien mielialan muokkaamiseksi. Seuran kolme keskeistä henkilöä, Helanen, Vuorjoki ja Leskinen esiintyivät paikalla »tarkkailijoina». Gummerus syrjäytettiin liikkeen johdosta, ja hyväksyttiin jyrkkä oikeistolainen ohjelma, joka suomalaisuuskysymyksessä tosin ei vastannut AKS:n vaatimuksia.⁴⁰ Myös AKS:n ulkopoliittisen ohjelman sanontaa lievennettiin, sillä ohjelmassa tyydyttiin puhumaan sisään ja ulospäin voimakkaan Suomen luomisesta.⁴¹ Huolimatta AKS:n aatteiden dominoivasta asemasta IKL:n ohjelmassa, ei ole voitu osoittaa näillä järjestöillä olleen virallista järjestöllistä yhteyttä toistensa kanssa. Ne toimivat kuitenkin erittäin läheisessä yhteistyössä, ja AKS auttoi IKL:ttä esim. vaalityössä.⁴²

IKL:n ohjelmasta ja AKS:n vaikutuksesta siihen todettakoon vielä, että puolueen ohjelmaperusteissa nimenomaan vaadittiin kaikkien Suomen heimojen liittämistä yhdeksi suureksi Suomeksi. AKS:n ohjelmaan verrattuna sanomaa oli kuitenkin lievennetty siten, että liittämistä vaadittiin kansojen itsemääräämisoikeuden perusteella.⁴³ Siinä ei vaadittu aseelliseen ekspansioon ryhtymistä. Mutta toisaalta siinä voidaan kylläkin katsoa kuvastuvan AKS:n myöhemmän kehitysvaiheen ideologia, jonka mukaan täytyi ensin tehdä valmistavaa työtä, muokata asenteita myötämieliseksi heimokansojen yhtymiselle rajojen kummallakin puolella. Työssä auttoi luja kansallisuus- ja kielipolitiikka. Olihan Suomen kansalainen vain se kansakunnan jäsen, joka tunnusti kuuluvansa kansaamme yhteisin veri-, kohtalo- ja kulttuurisitein.⁴⁴ Puolueen kansanedustajat puhuivat siitä onnesta, mikä Suomen nuorisoa oli kohdannut, kun se aatteettomuuden tilassa sai kokea kansallisuusaatteen herättävän vaikutuksen, tuntea Karjalan ja heimoasian omakseen sekä ponnistella Suur-Suomen hyväksi.⁴⁵

Eduskuntapuheita tehokkaampi propagandan tekoväline oli oma

äänenkannattaja. Ajan Sana, lapuanliikkeen äänenkannattaja, jota myös uusi kansanliike oli pitänyt äänenkannattajanaan, tosin lakkautettiin siksi, että se syksyllä lakkauttajien mielestä julkaisi useita kiihottavia ja yhteiskunnassa levottomuutta herättäviä kirjoituksia.⁴⁶ Myös lehden toimittamisessa oli ollut ristiriitoja, sillä päätoimittaja Somersalo oli arvostellut lapuanliikettä, mitä Ajan Sana Oy ei hyväksynyt. Somersalo erotettiin.⁴⁷ Marraskuussa 1932 perustettiin uusi kustannusyhtiö Kansan Sana Oy, joka aikoi ruveta julkaisemaan Ajan Sana -nimistä sanomalehteä. Kun lehden entinen kustantaja ei tähän suostunut, lehden nimeksi tuli *Ajan Suunta*. Ensimmäinen numero ilmestyi 2.12.1932, ja päätoimittajana oli Somersalo. AKS suhtautui alusta lähtien myönteisesti yritykseen. Helanen ja Vuorjoki sitoutuivat jopa henkilökohtaisesti tukemaan yritystä. Välimatkan lyhyyttä AKS:sta IKL:seen kuvanee osaltaan sekin, että v. 1935 Somersalon jälkeen tuli päätoimittajaksi R.G. Kallia. Toimituksen lisäksi lehteen laativat pääkirjoituksia mm. V. Helanen, K.R. Kares ja B. Salmiala. Kansan Sana Oy julkaisi myös maakuntalehtiä, mm. Lakeuden Suuntaa, Savon Suuntaa, Karjalan Suuntaa ja Kymenlaakson Suuntaa. Ajan Suunnan levikki lienee ollut alle 15 000 kappaletta.⁴⁸

Suur-Suomi-termillä ilmaistuja heimokansoja koskevia tai ekspansiviseen ulkopoliittikkaan viittaavia sanontoja oli lehden kirjoituksissa hyvin vähän.⁴⁹ Tämä ei merkitse sitä, että lehti ei hyväksynyt kyseisiä ajatuksia, sillä toimitus antoi hyvin runsaasti tilaa heimokansojen asemaa kosketeleville kirjoituksille, ja lehdessä oli erityinen »Heimopalsta»-osasto, jossa käsiteltiin pelkästään heimokansoihin ja heimotyöhön liittyneitä kysymyksiä. Silloin tällöin lehden pääkirjoituksessakin palautettiin mieleen ajatus valoisammassa tulevaisuudessa kangastelevasta kansallisen Suur-Suomen valtiosta, jota asui luokkarajoja tuntematon kansa.⁵⁰

8.1.5. Sinimustanuorison heimotietoisuus

Sinimusta-järjestö, joka oli saanut alkunsa 1930 Lapuan yhteiskouluun perustetusta Sinimusta-kerhosta ja joka oli ottanut nimensä lapuanliikkeen väreistä,⁵¹ muuttui v. 1932 IKL:n nuorisojärjestöksi. Se muuttui myös koulujen ulkopuoliseksi organisaatioksi, joka vuoden 1933 tammikuussa järjestöllisesti – joskaan ei juridisesti – liittyi

kansanliikkeeseen. Syksyllä 1933 sinimustien johtoon tultuaan Elias Simojoki IKL:n pääsihteerin Reino Ala-Kuljun kanssa organisoivat nuori-soliikkeen uudelleen ja asetti sille uudet tavoitteet.⁵²

Mallina oli IKL itse. Sinimusta-järjestöstä tuli täysin sotilaallinen paikallisosastoineen, alaosastoineen ja iskuryhmineen. Johtaja-periaatteen mukaisesti sinimustapäällikkö oli järjestön ehdoton käskijä. Häntä avusti keskusjohto, jonka määräysvalta paikallisosastoihin oli myös ehdoton.⁵³ Paikallisosastojen propagandajohtajat ja piirijärjestelmä lisäsivät tehoa. Musta pusero ja sininen solmio kaikilla jäsenillä vahvisti keskinäistä yhteenkuuluvuuden tunnetta.⁵⁴

Isänmaallinen Kansanliike näytti pyrkivän vaikuttamaan koko kansaan. Karjala-seurathan toimivat oppikoulunuorison parissa, sinimustien taas oli hankittava kansanliikkeelle kannatusta oppikoulujen ulkopuolelle jäävästä työläis- ja maanviljelijänuorisosta ja AKS huolehti akateemisen väestön aatteellisesta kypsyttämisestä ikl-läiseen maailmankatsomukseen. Aikuisiin kansalaisiin vetoaminen jäi puolueen itsensä huoleksi.⁵⁵ Mutta ilmeisesti poliittisista tarkoituksenmukaisuussyistä IKL:n ja sinimustien läheinen järjestöllinen suhde jäi laillisesti järjestämättä, kuten oli kesällä 1932 jäänyt myös IKL:n ja AKS:n välinen suhde. Mäntsälän seuraukset pelottivat. Yhden lakkauttaminen ei saanut vetää toisia mukaan. Siksi vältettiin kiinteiden juridisten siteiden järjestämistä.⁵⁶

Sinimustien oli johtajansa sanojen mukaan luotava elämisen mahdollisuudet niillekin heimosirpaleille, joiden kohtalo oli Suomen kansan suurina etsikkohetkinä kansallisen heikkouden ja poliittisen kyvyttömyyden vuoksi jätetty tuuliajolle.⁵⁷ Heimokansoja koskeva ohjelma rajoittui Itä-Karjalan ja Inkerin väestön oloihin, historiaan, poliittiseen tilaan ja kulttuuriin. Tämä osoittaa, että sinimustat olivat ajattelusaan vieläkin sitoutuneempia ekspansioajatteluun kuin vahvimpana ja aggressiivisimpana pidetty aatteen alkuperäinen ajaja AKS. Osoittihan AKS kiinnostusta sellaisiinkin kansallisuussirpaleisiin kuin Vermlannin ja Ruijan suomenkieliset asukkaat, Viron inkeriläiset ja jo tuhonsa edessä olevat liiviläiset, vaikka näiden liittäminen suomalaiskansalliseen valtioon ei ollut seuran jäsentenkään mielestä edes ajateltavissa. Simojoki sen sijaan suuntasi järjestönsä nuorten huomion ainoastaan entisten taistelupaikkojensa kansoihin, karjalaisiin ja inkeriläisiin.⁵⁸

Päämääränä oli siis Suur-Suomi. »Tarton tanssien⁵⁹ sinetit oli murrettava». Idän uhkan torjuminen ja Suomen heimon aseman

vakiinnuttaminen Pohjolassa vaativat näitä toimenpiteitä. Suomalais-kansallisen valtion rajat oli ulotettava sinne, missä suomenkieltä puhuttiin. Karjalan vapauttaminen oli Suomen kansalle uskottu pyhä velvollisuus. Suur-Suomi-aate ei ollut teoreettinen ajatus vaan »taistelulentällä kirkastunut», Jumalan Suomen kansalle asettama päämäärä. Valittavana oli joko suuruuteen kohoaminen tai tuhoutuminen. Simojoen mielestä Jumala oli määrännyt kansallemme edellisen vaihtoehdon.⁶⁰ Kärjistäen voitaisiin sinimustien Suur-Suomi-suunnitelma esittää tiivistettynä Sinimusta-runon säkein: »Me suurennamme Suomen tään/Me siirrämme sen rajat. Niin itään päin kuin etelään/Siel ompi sukumajat. Oi Suomi tuhatjärvein maa/Sun kansas vielä yhdeks saa. Kun Suuren Suomen hetki lyö/On meidänkin sen työ».⁶¹

Runon säkeistöllä voidaan tietenkin osoittaa mitä tahansa. Mutta asia muuttuu toiseksi, kun poliitikko tai sotilas – vaikkakin entinen –, pääesikunnan päällikkö puhuu samasta asiasta. Sinimustien juhlassa 21.2.1934 kenraalimajuri K.M. Wallenius luonnehti Suomen nuorison tehtäviä tavalla, joka ei jätä epäselväksi puhujan itsensä eikä sen järjestön tavoitteita, jonka juhlassa puhe pidettiin. Walleniuksen mielestä jokaisen pojan ja tytön oli painettava mieleensä velvoitukset, jotka Saksan itärintamalla, Eestissä, Inkerissä, Aunuksessa, Vienassa ja Jäämeren rannalla taistelleet suomalaiset sankarit olivat asettaneet. Muuten ei Suur-Suomen tulevaisuus olisi taattu.⁶²

Järjestön omasta piiristäkin löytyy kiistattomia esimerkkejä siitä, että Suur-Suomi ehdottoman varmasti asetettiin toiminnan päämääräksi. Mentiinpä rohkeimmissa puheissa ja alustuksissa niinkin pitkälle, että vaadittiin kaikkien suomensukuisten kansojen yhdistämistä Uraliin saakka ulottuvaksi, sisältä ja ulkoa vahvaksi valtakunnaksi. Mutta koska tällainen saavutus ei näyttänyt mahdolliselta, tyydyttiin »realistiseen» tavoitteeseen. Sopivan tilaisuuden tullen Suomelle oli hankittava ns. luonnolliset rajat, joiden tärkein linja kulki Äänisjärvestä Vienanmereen. Tavoitteeseen yhdistettiin toive, että Venäjä kerran voitaisiin jakaa osiin. Sinimustienkaan mielestä ei 1930-luvun Euroopassa ollut valtakuntaa, joka sodalla olisi voinut hajottaa Venäjän, mutta »Idän Preussi» Japani näytti sopivan sinimustien unelmiin.⁶³

Järjestön johto, etenkin Simojoki, ymmärsi valistustyön merkityksen fyysisen kasvatuksen rinnalla. Olihan Simojoki erityisesti arvostanut Hitlerin oivallusta propagandan merkityksestä marksilaisia vastaan taisteltaessa. Hän siteerasikin kolmannen valtakunnan johtajan sanoja,

joiden mukaan organisaatiota vastaan täytyi luoda organisaatio ja propagandaan vastata propagandalla.⁶⁴ Järjestötiedotuksissa kehoitettiin alusta lähtien perustamaan kirjastoja ja suositeltiin sopivia luku-teoksia.⁶⁵ Useille näistä kirjoista oli yhteistä se, että ne koskettelivat Suomen vapautumisprosessiin kuuluvia tapahtumia heimosodat mukaan lukien ja pyrkivät antamaan ihannoivia sankariesimerkkejä. Joissakin esitettiin parlamentaariselle järjestelmälle vieraita, johtaja-valtaisuuteen perustuvia valtiomuotoja.

Samoja periaatteita korostettiin paikallisosastojen järjestämissä tilaisuuksissa pidetyissä puheissa ja lauletuissa lauluissa. Lauluilla pyrittiin lisäämään jäsenistön sisäistä kiinteyttä. Erikoisesti johto painotti sitä, että valatilaisuuteen mennessään nuoren sinimustan täytyi olla henkisesti kypsä.⁶⁶ Kirjojen tavoin lauluissa ilmeni joko isänmaalle vihkiyty-misen idea, sen puolesta kuoleminen tuottama onni tai sankari-ihanne. Niillä pyrittiin myös muistuttamaan sorron alla elävistä heimokansoista, lähinnä Karjalan kansasta.

Järjestön valatilaisuuksien juhlapuheissa tähdennettiin sinimustien osuutta tulevan, paremman, suuremman, onnellisemman ja yhtenäisemmän Suomen luomisessa. Puheen jälkeen johtaja kehotti tekemään valan Suur-Suomelle. Varsinainen valatilaisuus päättyi Sinimustat-marssiin. Loppuilta käytettiin taistelulaulujen laulamiseen ja »tilaisuuteen sopivan, vakavahenkisen» kirjallisuuden lukemiseen.⁶⁷

Järjestöllä oli oma jäsenetty koulutusohjelmansa, jonka osat olivat: järjestön organisaation tunteminen, Karjalan kysymys, Inkerin asia, nuoriso ja isänmaallisuus, kansallissosialismi, Tarton rauha, maanpuolustus ja parlamentarismi.⁶⁸ Kohteet osoittavat, että maantieteellisesti läheisillä, joskin todellisuudessa äärimmäisen kaukaisilla, ulkopoliittisilla kysymyksillä oli vahva osuus koulutusohjelmassa. Simojoen omien sanojen mukaan järjestön oli kasvatettava nuoriso, jolla vastoin puoluekäsityksiä olisi käsitys kansakokonaisuudesta ja jolla olisi elävä tietoisuus kansallisesta erikoistehävästään kansakuntien joukossa.⁶⁹ Ohjelman puolesta Simojoki puhui myös kesäleireillä, joita pidettiin 1933 Vanajassa sekä v. 1934 ja v. 1935 Kuortaneella. Leireille saivat osallistua myös järjestön läheisen työtoverin OKS:n – Oppikoulujen Karjala-Seuran – jäsenet.⁷⁰

Sinimustien tiedotus- ja propagandatoimintaa oli aluksi hoidettu lapuanliikkeen äänenkannattajan Ajan Sanan avulla. Vielä vuoden 1934 keväällä ja kesällä järjestö ilmoitti Ajan Suunnan ja Lakeuden

Suunnan olevan äänenkannattajiaan. Järjestön sisäistä yhtenäisyyttä ylläpitämään ja omaa ulospäin suuntautuvaa propagandatyötä suorittamaan perustettiin loppuvuodesta 1934 *Sinimusta*-lehti. Se oli samalla kuitenkin koulutusväline, jossa opastettiin uusien toimintamuotojen käyttöön ottoon ja jossa ei tyydytty pelkästään aatteelliseen julistukseen. Toimitusneuvostoon kuuluivat Simojoki, Ala-Kulju, Helanen ja Vapaasalo. Vastaavana toimittajana oli Allan Virkkunen ja toimitussihteerinä Jaakko Snellman. Vuoden 1936 alussa lehden vastaavaksi toimittajaksi tuli Ajan Sanan ja Ajan Suunnan entinen toimittaja Arne Somersalo, mutta hänen toimikautensa ei kestänyt kauan, sillä sinimustien toimintakiellon myötä sen äänenkannattaja sai ilmestymiskiel-
lon.⁷¹

Lehden kirjoitukset olivat rohkeita, ja v. 1931, jolloin sitä vielä pidettiin lakkautetun Aktivistin jatkona, siinä vaadittiin Uralille ulottuvia Suomen rajoja. Vaikka maininnat Suur-Suomesta jätettiin yleensä alueellisesti tarkemmin määrittämättä, v. 1935 sanottiin kuitenkin Suur-Suomeen kuuluvan Suomen, Itä-Karjalan, Inkerin, Kuollan ja Ruijan. Tavallisempi määrittäminen oli kuitenkin Suomen ja Itä-Karjalan muodostama Suur-Suomi.⁷²

Se että valtiovalta vainusi sinimustien toiminnassa vieraita oikeistoradikaaleja vaikutteita, piti järjestöä sen silmätikkuna.⁷³ Sinimustat solmivatkin henkilökohtaisia tuttavuuksia ja yhteyksiä ulkomaiden nuorisjärjestöjen edustajiin, sillä italialaisen Balilla-järjestön ja saksalaisen Hitler-Jugendin edustajat vierailivat Suomessa, ja suomalaiset tekivät vastavierailuja.⁷⁴

Järjestön kohtaloksi muodostui Virossa 8.12.1935 paljastunut kaappaushanke, jota asianajaja Artur Sirk oli Suomesta käsin valmistellut. Tähän äärioikeistolaisten, Viron vapaussoturien liiton jäsenten, vap-sien, tekemään yritykseen kukistaa Pätsin hallitus oli sekaantunut eräitä sinimustia. Viron hallitus jätti Suomelle nootin, jossa se kehotti saattamaan syylliset edesvastuuseen. Kun järjestön toimintaa v. 1936 tutkittiin, havaittiin sen toimineen »hyvien tapojen vastaisesti», ja sisäministeriö kielsi 23.1. sinimustien toiminnan. Lisäksi aloitettiin oikeudenkäynti järjestön lopulliseksi lakkauttamiseksi. Osasyynä lienee ennen kaikkea ollut se, että järjestö Suur-Suomi-»ohjelmallaan» ja Itä-Karjalan ja Inkerin kysymyksestä puhumisellaan levitti ulkomaille käsitystä, että Suomi valmistautui sotaan Neuvostoliittoa vastaan. Tällaisen puheen aiheuttamaa riskiä Suomen valtiovalta taas ei

1930-luvun puolivälin jälkeen enää halunnut ottaa.⁷⁵ Asiaan vaikutti suuresti myös se, että suomalaisten sekaantuminen vieraan valtion kaappausyritykseen huononsi Viron ja Suomen suhteita.⁷⁶

Kauan ei äärioikeistolainen nuorisotoiminta kuitenkaan ollut vailla järjestöä, sillä jo samana vuonna, jolloin Sinimusta-järjestön toiminta kiellettiin, alkoi ilmestyä *Luo Lippujen* -lehti, joka kertoi olevansa kansallisen nuorison uuden *Mustapaidat*-järjestön isänmaallis-kansallinen taistelulehti ja kamppailevansa kansallisen aatteen ja uudelleen rakennetun isänmaan puolesta. Se julisti myös taistelevansa avatakseen kansalaisten silmät Suuren Suomen ajatukselle. Kyseisessä näytenuumerossa kirjoittivat mm. Elias Simojoki, Hilja Riipinen, Reino Ala-Kulju ja Anna-Liisa Heikinheimo.⁷⁷ Nimet jo osoittavat, että Mustapaidat olivat hyvin läheisessä aatteellisessa suhteessa sekä AKS:aan että IKL:seen. Sinimustien tapaan mustapaidat pitivät kesäleirejään Kuortaneella, ja täällä vahvistettiin uskoa Suomen heimon tulevaisuuteen vielä 1930-luvun loppuvuosina.⁷⁸ Ja vielä vuonna 1938 syyskuussa Urjalassa pidetyillä mustapaitojen neuvottelupäivillä Elias Simojoki toivoi nuorisossa herätystä, jonka seurauksena olisi Karjalan ja Inkerin vapautuminen eli suomalaisten heimojen Anschluss. Sen puolesta kokoontui mustapaitanuoriso aina Karjalan, Inkerin ja Suomen lippujen alle.⁷⁹ Mustapaitojen ohjelman keskeisen osan voisi tiivistää Simojoen 29.4.1938 kirjoituksen sanoihin: »... Kansallinen nuoriso marssii yli pauhun kenttien hurmeisten päin nousevan Suur-Suomen rantaa ...»⁸⁰

8.1.6. Veteraanijärjestöjen heimosotamuistot

Veteraanijärjestöjen ohjelmassa ja toiminnassa oli piirteitä, joiden vuoksi on aihetta käsitellä niitä heimotyön yhteydessä. *Vapaussodan Rintamamiesten Liitto*, joka perustettiin 25.–29.5.1929,⁸¹ omaksui lapuanliikkeen ohjelman. Sen johtajat jopa katsoivat, että liiton tehtävänä olisi jatkaa kommunismin vastaista toimintaa ja lapuanliikkeen alkuperäistä linjaa yhtenäisen valkoisen Suomen luomiseksi. Tässä työssä lapuanliike oli heidän mielestään epäonnistunut.⁸² Osa jäsenistöstä kritikoi tällaista suuntausta ja vaati keskittymään vapaus-sotien rintamamiesten ja invalidien huoltoon. Vuoden 1931 alussa liiton lehdessä olikin kirjoitus, jossa tunnustettiin, ettei kommunismin

vastustaminen ollut ainoa eikä edes tärkein toimintamuoto.⁸³ Liiton johto sanoutui irti myös 1930-luvun alussa päätään nostaneista pulaliikkeistä.⁸⁴

Liiton toimintaan kuului vapaussodan ja heimosotien muistojen vaaliminen. Sen vuoksi heimokansojen asian esillä pitäminen kokouksissa ja julkaisuissa on ymmärrettävää. Liittoon kuuluvien yhdistysten säännöissä sanottiin, että tarkoituksena oli toimia Suomen ja Suomen heimojen vapaussotien muistojen ylläpitämiseksi.⁸⁵ Tätä taustaa vasten katsottuna on selvää, että liiton propagandatoiminta sai joskus revanšistisen ja ekspansiivisen ulkopoliittikan korostamiseen viittaavan sävyn. Tämä sävy tuntui erityisesti liiton tiedotusvälineen *Rintamamies*-lehden kirjoituksissa. Ensimmäinen numero ilmestyi 29.3.1930, jolloin toimitus ilmoitti lehden tehtäväksi kommunismin vastustamisen, invalidien aseman parantamisen ja yhteisrintaman luomisen Suomea turvaamaan.⁸⁶ Lehdessä puututtiin myös Suur-Suomi-kysymykseen ja paheksuttiin, että eräät halusivat rajoja Uralille saakka. Se itse pidättyi toteamaan, että Suur-Suomi merkitsi Suomenniemen vapautta ja yhtymistä.⁸⁷

Monet veteraaneista pitivätkin heimosotia Suomen itsenäisyystaistelun ratkaisevina osina. He katsoivat, että Petsamossa, Kuollassa, Vienassa, Aunuksessa, Inkerissä ja Virossa käydyillä kahakoilla oli ollut yksi yhteinen päämäärä: taistelu Suomen heimon vapauden ja oikeuksien puolesta. Sotien näkyvimpinä saavutuksina pidettiin Viron saavuttamaa itsenäisyyttä ja Petsamon liittämistä Suomeen. Katsottiinpa niiden vaikuttaneen siihenkin, että Tartossa Venäjä lupasi Itä-Karjalalle autonomian ja tiettyjä oikeuksia Inkerin kansalle.⁸⁸ Kun Inkerin kansa ei saanut vapautta, kun Itä-Karjalan kohtalo ei näyttänyt kulkevan heimoaktivistien mieleiseen suuntaan ja kun yhteydenpito kotimaassa eri taisteluihin osallistuneiden välillä oli vaikeaa, heimosotiin osallistuneet ryhtyivät perustamaan omaa järjestöä, jonka avulla ajateltiin voitavan ainakin vaalia heimosotaretkien muistoja.⁸⁹

Tällainen aatteellis-poliittinen tausta oli sillä järjestöllä, joka perustettiin Kaisaniemen ravintolassa 4.11.1933 ja jonka nimeksi tuli *Suomen Hiemosoturien Liitto*.⁹⁰ Seuraavien vuosien aikana liitto järjestyi maakuntaosastoihin, joita 1936 lopussa oli 12 kappaletta, minkä lisäksi oli perusteilla 6 maakuntaosastoa. Liittoon liittyivät heti paikalla miltei kaikki heimosodissa johtotehtävissä olleet henkilöt, ja vuoden 1939 elokuuhun mennessä siihen kuului yli 4000 jäsentä.⁹¹

Liiton ensimmäisen toimintavuoden hallitukseen kuuluivat mm. evl. Eero Kuussaari (ent. Heickell), konsuli R. Nordström ja myös pastori Elias Simojoki.⁹²

Liiton tärkeimmät tehtävät olivat osittain ajankohtaisia. Johdon mielestä Suomen heimosotien kuvaaminen oli jäänyt henkilökohtaisten muistelmien ja eri yksityiskohdista kertovien lehtiartikkeleiden varaan. Liitto ryhtyikin keräämään heimosotien historiaa varten materiaalia mm. siten, että sotiin osallistuneille lähetettiin haastattelulomakkeita. Tavoitteena oli heimosotien historian kirjoittaminen.⁹³ Liitto toimi myös huoltoalalla, ja sen toimesta perustettiin mm. Heimosoturien invalidirahasto.⁹⁴

Kolmekymmenluvun alkupuolella Itä-Karjalan hallinnollis-väestölliset olot ja Inkerissä suoritettut väestönsiirrot aivan kuin ulkoa päin ohjelmoivat liittoa. Alettiin julistaa, että heimosoturit ovat havahtuneet näkemään ryssän heimokansoissamme suorittaman tuhotyön. Tapahdumat Itä-Karjalassa ja Inkerissä esitettiin ennakkotapauksina Suomen tulevalle kohtalolle. Suomen heimo oli kokonaisuus. Yhden osan tuho vei mukanaan toisetkin. Vaara uhkasi Suomea. Puolustusvalmiutta oli tehostettava.⁹⁵ Julistetun aatteen mukaan Suomen itsenäistymisen aikana syntynyt heimoushenki oli pidettävä vireillä. Jääkäreiden ajatus »Häme, Karjala, Vienan rannat ja maa, yks suuri on Suomen valta» oli Suomen heimon historiallinen tehtävä. Ihmisoikeuksien nimessä Suomen heimon oli saatava vapautensa. Ohjelman mukaan pyrittiin myös selvästikin muuttamaan heimokansojemme poliittista asemaa. Selvän, joskin erittäin kärjistetyn ilmauksen tästä antaa Reino Hirvisepän säkeet: »Viro, Inkeri, Aunus ja Vienanmaa, koko Karjala, Vepsä ja Kuolla. Enää ei tätä heimoa silpoa saa, idän ies rajan tään sisäpuolella.»⁹⁶ Liitto pysyi päivänpolitiikan ulkopuolella, ja kielsi mm. jäsenyhdistyksiään osallistumasta poliittiseen vaalitoimintaan.⁹⁷

Liitto levitti aatettaan kokousten ja illanviettojen ohella julkaisutoiminnan avulla. Huomattavin kustannusyritys oli v. 1935 julkaistu evl. Kuussaaren teos »*Suomen suvun tiet*», joka mahtavin ääriviivoin kuvasi suomalaisten muinaiset suuralueet ja menneet vaiheet⁹⁸ ja joka ennen kaikkea pyrki todistamaan heimoushengen ja Suur-Suomen oikeutusta historiallisiin tapahtumiin tukeutuen. Jatkovaa propaganda- ja julkaisutoimintaa palveli liiton oma äänenkannattaja v. 1935 perustettu *Heimosoturi*-lehti. Siinä muistutettiin lukijoille usein, että Suomen heimo oli suuri, vaikka se nyt oli voimaton ja pirstoutunut. Ehjään Suomeen kuului Suomen ja Itä-Karjalan lisäksi myös Inkeri.⁹⁹

8.2. Pakolaisten ja heimoystävyyden puolesta – heimojärjestöjen käytännön heimotyö

8.2.1. Keskustelu heimotyön periaatteista

Jo kaksikymmenluvun loppupuolella Martti Haavio oli käsitellyt heimoaatetta ja -työtä Suomalaisuuden Liiton sukukansaosaston julkaisemassa *Heimopäivä*-kirjassa ja todennut sen laajentuneeksi itsenäisyysaatteeksi, joka juonsi alkunsa siitä tosiasiaista, että Suomenlahden kummallakin puolella, Vienassa, Aunuksessa ja Inkerissä asui kieleltään ja psyykeltään samanlaista kansaa. Heimoaateeseen kuului tavoite saada nämä osat sivistyksellisesti kokonaisuudeksi. Sivistyksellinen ja taloudellinen vuorovaikutus Eestin kanssa oli saatava vilkkaaksi, Karjalan suhteen oli rajoitettava pakolaisten valistamiseen ja toissijaisena tavoitteena oli sivistyssuhteiden solmiminen etäisimpien heimokansojen kanssa.¹

Heimotyön kenttä näytti yhtä laajalta kuin kaksikymmenluvun alussa, mutta eri puolilla keskusteltiin jo siitä, mihin heimotyössä olisi keskityttävä, mikä siinä oli oleellisinta. Suomalaisuuden Liiton kanta asiaan selviää Urho Kekkosen kolmekymmenluvun alussa kirjoittamasta artikkelista »Itsenäisyytemme velvoitus», jonka mukaan heimotyö oli suomalais-kansallisen politiikan oleellinen osa. Niin kauan kuin Suomen valtakunta ei rakentunut lujalle suomalais-kansalliselle pohjalte, niin kauan valtiovalta ei myöskään voinut tukea heimotyötä.

Kekkonen erotti heimotyössä kaksi pääsuuntaa. Ensiksikin oli herättävä harrastusta niiden heimoveljien oloja ja asemaa kohtaan, jotka elivät vähemmistönä vieraan kansan keskuudessa. Niiden taistelua kansallisten oikeuksien puolesta oli tuettava. Toiseksi Suomen ja muiden itsenäistyneiden suomalais-ugrialaisten kansojen välistä yhteyttä oli kiinteystettävä poliittisen, sivistyksellisen ja taloudellisen yhteistyön aikaansaamiseksi. Kekkonen huomautti, että edellinen työ oli vapaiden kansalaisjärjestöjen suoritettava valtion tuen turvin. Poliittinen yhteistyö oli kokonaan valtiovallan asia.²

AKS:n käsitystä 1930-luvun alussa valaisee seuran julkaisemassa teoksessa *Itä-Karjala* esitetty katsaus Suomen heimotyöhön. Teoksessa todettiin Suomessa työskenneltävän Itä-Karjalan hyväksi monin eri tavoin. Itä-Karjalan asiaa ajettiin kansainvälisillä foorumeilla. Työvälineitä olivat sanomalehdet ja kirjallisuus sekä erikoisesti varta vasten heimotyötä tekemään perustetut seurak ja yhdistykset.³ Heimotyö

nähtiin melko laajana, aina vapaustaisteluista yhteistyöhön Viron ja Unkarin itsenäisten valtioiden kanssa. Mutta erityisesti tähdennettiin Itä-Karjalan ja Inkerin asian tietoon saattamista sekä pakolaisten avustamista ja valistamista.⁴

Hieman suppeammin määritteli heimotyön esittelijäneuvos Esko Heilimo Inkerin Liiton julkaisussa »*Suomalainen Inkeri*» 1935. Heilimo lähti kehittämään ajatusta heimoajatuksesta. Se oli hänen mielestään sitä, että ymmärrettiin Suomen suvun muodostuvan suomalaisten lisäksi vienankarjalaisista, inkeriläisistä, Länsipohjan ja Ruijan suomalaisista. Heilimo totesi edellisten tavoin, että laajemmassa mielessä myös virolaiset, unkarilaiset ja pieni Liivin kansa kuuluivat samaan kansaryhmään.⁵ Heimotyöllä pyrittiin luomaan näiden Suomen suvun eri osien välille yhteistunne ja heimorakkaus sekä toisaalta edistämään niiden välistä kulttuuritoimintaa. Poliittisen tilanteen muutosta ja sen heimotyölle aiheuttamia seurauksia tarkoittaen Heilimo mainitsi, että itäkarjalaisiin ja inkeriläisiin kohdistunut heimotyö oli olosuhteiden pakosta ollut näiden avustamista niissä suunnattoman suurissa vaikeuksissa, joihin he valtiollisten olojen vuoksi olivat joutuneet. Heilimo viittasi erikoisesti pakolaisavustukseen, valistus- ja koulutustoimintaan ja päätyi luettelemaan ne seurat ja yhdistykset, jotka tätä työtä olivat tehneet.⁶

Heimojärjestöjen äänenkannattajien kirjoituksissa alettiin 1930-luvun puolivälin jälkeen suhtautua varsinkin heimotyön mahdollisuuksiin pessimistisesti. Esimerkiksi Vapaa Karjala ja Inkeri-lehti kirjoitti vuonna 1937 vietetyn heimopäivän vuoksi laaditussa pääkirjoituksessaan heimotyön silloisesta asemasta melko epätoivoisena. Lehden mukaan asioihin perehtymätön saattoi luulla, että kaunis heimoate laajenisi ja leviäisi automaattisesti, sillä olihan peräti valtiovalta suhtautunut siihen myönteisesti.⁷ Asia ei kuitenkaan ollut niin hyvin kuin ulospäin näytti, sillä yleinen asennoituminen näytti muuttuvan kylmäkiskoiseksi heimotyötä kohtaan.⁸ Kirjoituksesta puuttui täysin kaksikymmenluvulla vallinnut optimismi. Ei antauduttu kuvittelemaan laajaa heimovaltakuntaa eikä sen sisällä toteutuvaa heimotietoisuutta. Tulevaisuuden suunnitelmia varjosti epätietoisuus.

Jo edellisenä vuonna olikin julkisessa sanassa arvosteltu kirpeästi heimotyön harrastajia. Arvostelijoina olivat olleet muutkin kuin vasemmistolehdet, jotka alusta alkaen olivat suhtautuneet viileästi koko heimotyöhön.⁹ Tällä kertaa syynä oli em. Virossa sattunut vallankaap-

pausyritys ja eräiden suomalaisten osallistuminen siihen.¹⁰ Kritiikki ei suinkaan kohdistunut heimoasiaan ja heimotyöhön sinänsä vaan sen Suomessa saamiin muotoihin ja heimotyötä tekeviin henkilöihin. Helsingin Sanomien mielestä heimoasiasia oli ajettu Suomessa erittäin taitamattomasti, ulkopoliittisesti jopa vastuuttomasti, mikä sitten oli-kin aiheuttanut ulkopoliittisia selkkauksia Viron ja Neuvostoliiton kanssa.¹¹

Vapaa Karjala ja Inkeri -lehden mukaan se työ, jota varsinaiset heimojärjestöt yhteistoiminnassa pakolaisten omien yhdistysten kanssa olivat tehneet, oli ollut puolueetonta. Sitä eivät olleet johtaneet Viron vallankaappausyrityksen vuoksi syytteeseen joutuneet henkilöt. Lehti muisteli juuri pakolaisjärjestöillä olleen omakohtaisia kokemuksia siitä, miten vaarallista oli sekoittaa päivänpolitiikkaa heimotyöhön. Tällä viitattiin 1920-luvun alkuun, jolloin heimotyö oli käytännössä samastettu eri kansannousujen tukemiseen ja pyrkimykseen vaikuttaa ulkopoliitiikkaan. Karjalan ja Inkerin asiaa oli ajettava sydämen lämmöllä, mutta mukana täytyi olla älyllistä kritiikkiä.¹² Toteamus oli perusteltu aikana, jolloin Suomen sisäpoliittinen liikehdintä oli rauhoittunut ja jolloin heimolaisten asiassa ei pitkään aikaan ollut tapahtunut min-käänlaista kehitystä, heimotyön tekijöiden mielestä ei ainakaan myönteiseen suuntaan.

8.2.2. Heimojärjestöjen Keskusvaliokunta työn yhtenäistäjäksi

Varsinaisten heimotyötä varten perustettujen järjestöjenkin toiminta aktivoitui juuri silloin kun oikeistoradikalismi alkoi vaikuttaa. Tähän vilkastuneeseen työhön kuului mm. *Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan* uudelleen perustaminen.

Heimojärjestöt onnistuivat nimittäin jo v. 1929 luomaan työnsä jonkinlaisen katto-organisaation, sillä Viipurissa 10.3. pidetyn neuvottelukokouksen asettama toimikunta kutsui 21.4. Helsinkiin edustajia neuvotteluun, ja siinä yhteydessä perustettiin kyseinen valiokunta, jonka puheenjohtajaksi valittiin Otto Kotonen ja sihteeriksi J. Mustonen. Perustavassa kokouksessa suositettiin Kotosen alustuksen mukaisesti valiokunnan tehtäväksi heimojärjestöjen ja kaikkien niiden järjestöjen, jotka toimivat heimoasian tunnetuksi tekemiseksi, toiminnan ohjaaminen.¹³ Heimo- ja pakolaisjärjestöjen edustajakokouksessa maa-

liskuussa 1930 hyväksyttiin ohjesääntöehdotus.¹⁴ Valiokuntaan liittyivät heti ensimmäisenä toimintavuonna miltei kaikki Suomessa toimineet suomalaisuus-, heimo- ja pakolaisjärjestöt, yhteensä kahdeksan järjestöä,¹⁵ Karjalan kansalaisliiton Itä-Karjalan komitea, Inkerin Liitto, AKS, NYKS, Suomalaisuuden Liitto, Karjala-kerhojen Keskusliitto, Inkeriläisten toimikunta ja Inkerin Ystävät.¹⁶ Vuoteen 1933 mennessä valiokuntaan liittyivät lisäksi Akateeminen heimoklubi, Inkerin ylioppilaat ja Karjalaisten Kansallisliitto.¹⁷

Ohjesäännön mukaan valiokunnan tehtävänä oli »koota ja edistää Suomessa suoritettavaa työtä heimokansojen hyväksi».¹⁸ Käytännössä tämä tapahtuisi siten, että valiokunta toimisi heimo- ja pakolaisjärjestöjen yhdyssiteenä, edustaisi järjestöä silloin kun yhteinen esiintyminen katsottaisiin tarpeelliseksi, tukisi järjestöjen toimintaa ja aloitteita ja järjestäisi vuosittain Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan vuosikokoukset sekä heimo- ja pakolaisjärjestöjen neuvottelukokoukset. Näihin oli tarkoitus kutsua kaikkien heimopakolaisjärjestöjen ja Karjalan ja Inkerin asian hyväksi toimivien järjestöjen ja laitosten edustajat. Keskusvaliokunta tekisi tunnetuksi heimoasiasa, seuraisi karjalan ja Inkerin kansallisen ja taloudellisen elämän kehitystä sekä jouduttaisi erikoisesti Karjalan ja Inkerin kysymysten saattamista käsiteltäväksi Suomen ja Venäjän välillä Tartossa tehdyn rauhansopimuksen pohjalta.¹⁹ Valiokuntaa johtivat puhemiehistö, työvaliokunta ja yleiset kokoukset, jotka käytännössä toiminnan suorittaisivat, koska juuri niiden tehtävänä oli tilanteen seuraaminen ja toimiin ryhtyminen tarvittaessa. Edustajakokoukseen jokainen jäsenjärjestö sai yhden edustajan.²⁰ Kotosen ohella puheenjohtajina toimivat mm. Paavo Talvela ja Reino Castrén. Työvaliokuntaan valittiin yleensä tärkeimpien ja voimakkaimpien järjestöjen edustajat, useimmiten olivat edustettuina AKS, Itä-Karjalan komitea ja Inkerin Liitto.²¹

Valiokunnan talous perustui alusta lähtien säännöllisesti saatavaan valtion apuun. Jäsenjärjestöt suorittivat myös jäsenmaksuja. Vuonna 1937 valtionapua ei saatu, mutta valiokunta jatkoi toimintaansa entisen laajuisena syyskuuhun saakka, jolloin varojen puutteen vuoksi toimintaa oli supistettava. Lokakuussa yleinen kokous päätti, että jäsenjärjestöjen oli rahoitettava toiminta kokonaan. Suurimmat avustukset myönsivät AKS, Inkerin Liitto, Karjala-kerhojen Keskusliitto ja Suomalaisuuden Liitto.²²

Keskusvaliokunnan toimesta saatiin jo v. 1930 aikaan muutamia,

tosin vähäisiltä tuntuvia mutta pakolaisille paljon merkitseviä, heidän maassaoleskeluaan helpottavia parannuksia. Vuoden 1931 aikana se jatkoi Karjalan ja Inkerin kysymysten seuraamista ja propagoimista, sillä puheenjohtaja Talvela piti Viipurissa esitelmän Karjalan kysymyksestä ja valiokunnan sihteeri radioesitelmän pakolaisista. Myös muista heimokansoista esitelmöitiin ja laadittiin kirjoituksia, joita tarjottiin lehdistölle. Em. aloite erityisen heimoasioita hoitavan virkamiehen saamisesta ulkoasiainministeriöön oli lähtöisin valiokunnan piiristä.²³ Aie ei lähinnä taloudellisten seikkojen vuoksi toteutunut. Valtiovalta ja viranomaiset suhtautuivat valiokunnan työhön myötämielisesti,²⁴ ne katsoivat, että sen toiminta oli pääosin pyyteetöntä pakolaisten hyväksi työskentelemistä, missä ei ainakaan virallisesti ratsastettu liian rohkein ekspansiopoliitiikan tunnuksin.

Valiokuntakaan ei välttynyt tunnustamasta heimopoliittista väriä siinä vaiheessa, kun Inkerin väestönsiirtojen herättämä mielenkuohu oli kiivaimmillaan keväällä 1931. Voidaan jopa sanoa, että valiokunta paljolti – tehtävänsä mukaan – koordinoi ja kanavoiki sitä toimintaa, jota inkeriläisten auttamiseksi Suomessa eri järjestöt ja kansalaispiirit koettivat suorittaa. Poliittisesti merkityksekkäällä toukokuun ensimmäisellä viikolla pidettiin valiokunnan kutsumana Vanhalla ylioppilastalolla kansalaiskokous, jossa läsnä oli tärkeimpiin heimojärjestöihin kuuluvia jäseniä ja jonka avaajana toimi Otto Kotonen. Kokous valtuutti lähetystön saattamaan hallituksen tietoon yksimielisesti hyväksytyin ponnen, joka oli pääosiltaan samansisältöinen kuin jo huhtikuussa pidettyjen kansalaiskokousten asiasta hyväksymät julkilausumat.²⁵

Keskusvaliokunta etsi ulkomaisiakin yhteyksiä edistääkseen Itä-Karjalan ja Inkerin asiaa. Mm. edellä kuvatut yhteydenotot (vrt. s. 183, 185) Suomesta Prometheus-järjestöön liittyivät myös keskusvaliokunnan järjestön toimintaa kohtaan osoittamaan kiinnostukseen.²⁶ Jo lokakuun 1930 alussa valiokunnan kokouksessa oli esitelmöity Prometheus-järjestön tavoitteista, ja valiokunnan omassa v:n 1930 toimintakertomuksessa todetaan keskusvaliokunnan tutustuneen järjestöön ja erään jäsenensä ulkomaanmatkan myötä olleen yhteydessä tämän kanssa.²⁷

Edellä kuvatusta on käynyt ilmi, että yhteydenotto johti pitemmällekin. Seuraavana vuonna Prometheus-järjestö lähetti Varsovasta heimoja ja pakolaisjärjestöjen neuvottelukokoukselle »sydämmellisen terveh-

dyksen», ja kokouksessa puolestaan päätettiin sähköitse vastata tervehdykseen.²⁸ Järjestön aikakauslehdessä *The Orient* julkaistiin v. 1932 kirjoitus »Unhappy Ingermanland», jossa puolaksi ja englanniksi kuvattiin Inkerin asemaa, viimeisimpiä tapahtumia ja niiden syitä.²⁹ Lienee vielä kerran aihetta tähdentää, että Helsinkiin perustettu Prometheus-klubi oli juuri valiokunnan »vasalli».

Keskusvaliokunta teki propagandaa heimokansojen puolesta kotimaassa. Kolmekymmenluvun alusta lähtien radio alkoi olla väline, jonka avulla sanoma saatiin laajemmille joukoille kuin juhliissa pidetyn puheen avulla. Vuonna 1932, joka vielä oli heimotyön renessanssiaikaa, valiokunnan puheenjohtaja Kotonen esitelmöi Karjalan kysymyksestä ja valiokunnan jäsen Matti Leppo puhui Helsingin radiossa Karjalan oikeudellisesta kysymyksestä. Samana vuonna pidettiin kolmaskin radioesitelmä, sillä valiokunnan sihteeri Juuso Mustonen kertoi yleisölle Karjalan pakolaisista.³⁰

Toinen ja aikoinaan puhutun sanan ohella lähes ainoa tärkeä propagandanteon väline oli julkaisutoiminta. Keskusvaliokunta ei kovinkaan paljon käyttänyt tätä mahdollisuutta, mutta vuosikertomuksessa lasketaan omalle tilille valiokunnan jäsenen Matti Lepon kirjoitus IV:n Suomalais-Ugrilaisen kulttuurikongressin juhlaulkaisuun.³¹ Toinen merkityksekkäämpi julkaisu oli neljä vuotta myöhemmin 1936 »*Pakolaiskysymys*»-nimisessä ylipainoksessa luettavaksi saadetut v. 1936 yleisessä heimokokouksessa pidetyt puheet, alustukset, tärkeimmät puheenvuorot ja julkisuuteen ja valtiovallalle tarkoitetut vetoumukset.³²

Valiokunnan työhön kuului heimojärjestöjen edustajakokouksen ja yleisen heimokokouksen järjestäminen. Koska kokouksien yhteydessä heimo- ja pakolaisjärjestöt pitivät omat edustaja- tai vuosikokouksensa, on aiheellista hieman tarkemmin selvittää niiden ohjelmaa ja luonnetta.

Yleisiä heimokokouksia oli pidetty jo vuodesta 1926 lähtien. Syynä oli selvästikin se, että pakolaisten oli vaikea säilyttää kosketus toisiinsa. Tarvittiin yhteisiä kokoontumis- ja neuvottelutilaisuuksia, jotka samalla olivat juhlia ja jotka vahvistivat tulevaisuuden toivoa. Tilaisuudet eivät olleet pelkkää poliittista kannunvalantaa, joskin toisaalta on ymmärrettävää, että niissä otettiin kantaa heimoalueiden tapahtumiin aina silloin kun näiden kohtalo kulki kriittisten vaiheiden ohi. Myös rajantakaiset tapahtumat – jo pelkästään pakolaisten taustan vuoksi –

kiinnostivat jatkuvasti. Mutta yhä useammin kokouksissa perättiin sitä, miten pakolaisten sivistyskysymykset ja kaikkia koskettavat kansallisuus- ja massaokeskelulupaongelmat pitäisi ratkaista. Kysymyksiin yrittivät heimojärjestöt ja valtiovallan edustajat mahdollisuuksien mukaan vastata.³³ Esimerkkinä mainittakoon, että v. 1932 neuvottelukokouksessa, johon ottivat osaa kymmenen yleisen heimojärjestön sekä viidentoista Inkeri- ja viidentoista Karjala-järjestön – lähinnä paikallisia kerhoja – edustajat, selostettiin pakolaishuoltoa, perheoikeussuhteita, Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikkaa ja Prometheusjärjestöä.³⁴ Myöhemminkin kokouksien pääaiheina olivat pakolaisväestön jokapäiväiseen elämään liittyvät ongelmat.³⁵

8.2.3. Järjestötyö karjalaisten ja inkeriläisten hyväksi

AKS

AKS jatkoi kesätoimintaansa vuosikymmenten taitteessakin huolimatta poliittisesti kiihkeästä ajasta. Yritys päästä yhteyteen maaseutunuorison kanssa merkitsi samalla »kansamme suurien päämäärien tunnetuksi tekemistä». Jo talvella 1929 seura otti yhteyttä maaseudun nuorisoseuroihin, ja jäsenet kulkivat esitelmöimässä nuorisoseuratilaisuuksissa. Tunnustelun jälkeen päätettiin kesätoiminta omistaa tälle työlle. Jäseniä kehoitettiin liittymään kotipaikkakuntansa nuorisoseuraan. Maa jaettiin keskusseurojen mukaan piireihin, ja näille AKS valitsi erityiset piirimiehet, joiden tehtävänä oli olla yhteydessä keskusseurojen kanssa. Aks-laiset puhuivat lähes kahdessa sadassa nuorisoseurojen järjestämässä tilaisuudessa.³⁶ Kesäaikana oltiin kosketuksessa maaseudun ja muihinkin järjestöihin ja yhteydet suojeluskuntiin säilytettiin edelleen. Toiminta jatkui sitten 30-luvun ensi vuosina.³⁷

Valistustoiminnasta huolehti erityinen valistusosasto, jonka työalaan kuuluivat propagandan teko, alaseuroista huolehtiminen (koulujen Karjala-seurat) ja yhteyden pitäminen maaseudulla oleviin jäseniin. Osasto jaettiin vielä sanomalehti-, koulu- ja yhdysjaokseen. Kesätoiminnan järjestämisestä käytännössä huolehti valistusosaston sihteeri.³⁸ Syksyllä 1932 aloitettiin seuran uudelleen organisointi ja jo silloin perustettiin osakuntaosastot ja työjaostot. Keväällä 1933 huomio kohdistettiin piiritoiminnan järjestämiseen. Maa jaettiin suojeluskunta-

piirien rajoja seuraten piireihin, joita tuli viisitoista ja joille hallitus määräsi päälliköt. Heidän tehtävänään oli piiritoiminnan organisoiminen.³⁹ Samana syksynä kun AKS perusti osakuntaosastojaan syntyi osakuntiin heimotyökerhoja, joista esimerkiksi Pohjois-pohjalaisen osakunnan kerho toimi innokkaasti parin vuoden ajan ja järjesti etenkin Viroa ja Ruijaa koskevia tilaisuuksia.⁴⁰

Seuran voima perustui jäsenten koulutukseen. Alkuperäinen tunnuslause oli ollut yhtenäisyys, jota 1932 tapahtunut repeämä oli vakavasti rikkonut. Vuosina 1933–34 luotiin seuran koulutustyölle uudet puitteet, joskin esim. alokasjäseniä oli alettu kouluttaa jo vuodesta 1929 lähtien. Koulutus jaettiin nyt kahteen päävaiheeseen, alokas- ja kokelaskoulutukseen. Kummatkin kestivät yhden lukukauden. Alokasjaostossa koulutukseen kuuluvien luentojen aiheena olivat AKS:n historia ja organisaatio, suomalaisuus- ja maanpuolustus, heimokysymykset (Karjala, Inkeri, Länsipohja, Ruija, Eesti, Unkari), Suomen ulkopoliittikka ja suhde poliittisiin puolueisiin. Kokelasjaostossa, jossa luennot olivat koulutuksen päämuotoina, erikoistuttiin Karjalan ja Inkerin sekä eräisiin Neuvosto-Venäjää koskeviin kysymyksiin. Toisessa kokelasjaostossa erikoistuttiin suomalaisuuskysymyksiin.⁴¹

Käytännön heimotyö tehtiin työjaostoissa ja etenkin ns. heimotyöjaostoissa, joita olivat Karjalajaosto, Inkerijaosto, Länsipohja-Ruijan jaosto ja Eestin jaosto. Karjalajaoston työhön kuului Itä-Karjalan kehityksen seuraaminen siellä ilmestyneen lehdistön avulla, Karjala-aiheisten esitelmien pito, heimopakolaisten kerhotoiminnan tukeminen sekä valistuskierrojen järjestäminen rajaseudulle.⁴² Inkerijaoston toiminta suuntautui etenkin Eestin Inkeriin, sillä yhteydet varsinaiseen Inkeriin olivat poikki. Kesällä 1938 muutamat aks-laiset oleskelivat viikon alueella. He suhtautuivat toiveikkaasti Viron hyvään tahtoon järjestää Inkerin suomalaisille kansallisen olemassaolon oikeudet, vaikkakaan viimeaikaiset merkit eivät kovasti rohkaisseet.⁴³ Alueen suomenkielinen lehti Sanaseppä, jolle Inkerin jaosto oli hankkinut tilauksia, oli lakkautettu.⁴⁴ Inkerijaoston jäsenet pitivät yhteyttä Inkerin pakolaisiin ja kokouksissa esitelmöitiin asiasta.⁴⁵ Länsipohja-Ruijan jaosto järjesti mm. retken Länsipohjaan Pohjois-pohjalaisen osakunnan ja NYKS:n kanssa. Retkeläiset kiersivät alueen kylissä ja keskustelivat väestön kanssa uskonnollisista, yhteiskunnallisista ja kansallisuuskysymyksistä. Jaosto kehotti useita sanoma- ja aikakauslehtiä lähettämään numeroitaan Länsipohjan ja Ruijan suomalaisille hankkimiensa osoit-

teiden mukaan. Kirjallisuuden toimittaminen alueelle jatkui myös.⁴⁶ Eestin jaosto keskittyi ainakin kolmekymmenluvun puolivälissä lisäämään jäsentensä Eestin tuntemusta.⁴⁷

Seura jatkoi myös aiemmin julkaisemansa tai hankkimansa Karjalaa ja Inkeriä koskevan kirjallisuuden ja aineiston jakamista sekä kotimaisille että ulkomaisille vaikuttajille, etenkin diplomaateille ja sanomalehdille. Kotimaahan tarkoitetusta julkaisutoiminnasta kannattaa 1930-luvun lopulla mainita julkaisusarjan *AKS:n Tie* aloittaminen v. 1937. Siinä esitettiin AKS:n aatteen ja toiminnan perusteet, suuntaviivat sekä ajankohtaisiin kysymyksiin suhtautuminen.⁴⁸ Esitystapa oli niin »havainnollista», että mm. Suomen Sosialidemokraatti piti AKS:n Tietä akateemisen nuorison tienä fasismiin.⁴⁹ Julkaisusarjan toisessa osassa 1938 oli myös kirjoitus, jossa yksityiskohtaisesti selostettiin propagandan teon peruspiirteitä ja niiden huomioon ottamista AKS:n omassa propagandatoiminnassa, jonka katsottiin lähtevän »suomalaisyksilölliseltä pohjalta».⁵⁰

Edelleen pidettiin yleisiä kokouksia esitelmineen, valakokouksia, veljesiltoja, yleisöjuhlia ja suoritettiin kunniakäyntejä merkkimiesten patsailla ja haudoilla sekä sankarihaudoilla.⁵¹ Samoin järjestettiin heimojuhlia ja illanviettoja alkuaikojen tapaan. Toiminnassa pyrittiin yhteistyöhön muiden heimotyötä tekevien järjestöjen kanssa. Seura kuului Heimojärjestöjen Keskusvaliokuntaan ja jäsenenä Karjalakerhojen Keskusliittoon. Se tuki sekä taloudellisesti että muuten Karjalakerhojen muodossa suoritettua valistustyötä. Piiriorganisaation toteuttua piirijäsenet avustivat alueellaan asuvien pakolaisten kerhotoimintaa ja juhlien järjestelyä.⁵² Vuoden 1936 alussa seura palkkasi erityisen heimotyösihteerin,⁵³ joten sen toiminta ei ainakaan näyttänyt lopahtavan tälläkään alueella. Seuralle myötämielistä pohjaa tulevien opiskelijoiden mielissä pyrittiin luomaan Oppikoulujen Karjala-seuroissa, joiden perustaminen vilkastui kolmekymmenluvun alussa uudelleen. Vuoden 1933 lopussa pidetyssä OKS:n edustajakokouksessa oli läsnä 30 poikaa, jotka edustivat yhdeksäätoista koulua⁵⁴ ja joille tilaisuudessa selostettiin seuran päämääriä ja oppikoulujen Karjala-seurojen työmuotoja.⁵⁵

KARJALA-KERHOT, ITÄ-KARJALAN KOMITEA JA KARJALAN SIVISTYSSEURA

Karjala-kerhojen Keskusliitto ja sen jäsenjärjestöt muodostivat kolme-

kympenluvun jälkipuoliskolla järjestökokonaisuuden, johon kuului maan eri puolilta yhteensä 31 yhdistystä. Niissä toimi noin neljäsosa Suomessa oleskelevista pakolaisista.⁵⁶ Vuonna 1937 liittoon yhtyivät Itä-Karjalaisten opettajain yhdistys ja Suojärven Karjala-kerhon mukana aiemmin liitosta erillään toiminut *Karjalaisten Kansalaisseura*. Liitto sai mainittuna vuonna Valtion pakolaisavustuskeskuksesta tehtävään pakolaisten kouluttamisen ja opintojen valvonnan.⁵⁷ Liiton ja kerhojen toiminta pyrittiin suorittamaan keskitettynä työnä, ja varsinkin kerhoissa valmistauduttiin yhteisiä kesäisin pidettyjä kisa- ja heimojuhlia varten. Nämä juhlat kuuluivat pakolaisvalistukseen, mutta ne muodostuivat – ja siksi ne oli tarkoitettukin – myös propagandatilaisuuksiksi, joissa esiteltiin karjalaisten toimintaa ja toiveita ja joita toimeenpantiin yhteistyössä vanhempien Karjala-järjestöjen, mm. Karjalan Sivistysseuran, kanssa.⁵⁸ Nämä juhlat, joihin esim. Kemissä 1938 osallistui yli 1000 henkeä,⁵⁹ olivat osoitus siitä, että pakolaiskansa pyrki yhteistoimintaan ja että se ei hellittänyt pitämästä Itä-Karjalan asiaa esillä. Vaikka juhlapuheet eivät enää olleetkaan hyökkääviä, niissä helposti – ja ymmärrettävästi – käännettiin menneisiin vapautustalutuihin päin, niiden oikeutukseen ja siihen velvoitukseen, minkä ne olivat pakolaisille asettaneet. Toivottiin, että tuleva sukupolvi saisi sen, mitä nyt kylvettiin, hallitsisi vapaata, kaunista Karjalan isänmaata.⁶⁰

Liitto ei harjoittanut itse varsinaista julkaisutoimintaa 1930-luvun jälkipuoliskolla, mutta se osallistui Karjalan Sivistysseuran lehden Viena-Aunuksen kustantamiseen. Vuoden 1937 lopulla ilmoitti Itä-Karjalan komitea olevansa halukas luovuttamaan kustantamansa Vapaa Karjala ja Inkeri -lehden heimojärjestöjen yhteiseen hoitoon. Helsingissä käydyt pitkät neuvottelut eivät johtaneet tulokseen, vaan lehden vastaavaksi julkaisijaksi jäi Itä-Karjalan komitea, joskin nimi muuttui ja uudelleen järjestelyjä toimitettiin. Keskusliiton edustaja kuului lehden toimituskuntaan.⁶¹

On vaikea arvioida, miten pakolaisten keskuudessa suoritettu kerhoto työ vaikutti. Yhdessäolo-organisaationa, mielenvirkistämiskeinona vaikutus oli kiistaton. Sen sijaan sen seikan arvioiminen, miten aatteellista heimotyötä onnistuttiin niiden avulla suorittamaan ja heimo- ja kansallistietoisuutta laajentamaan, lienee mahdotonta. Tulokseen vaikutti kielteisesti se, että ponnistuksista huolimatta kerhotoiminnassa oli jatkuvasti epätietoisuutta ja hajanaisuutta. *Karjala-Inkeri* -lehdessä todettiin vielä vuoden 1938 lopussa pakolaisten kerhotoymän olevan

nuorta ja heiveröistä sekä toiminnan tapahtuvan puutteellisissa oloissa. Erityisesti puuttui pätevää ammattitaitoista neuvonjavoimaa.⁶² Puute pyrittiin poistamaan, sillä vuoden 1938 alussa pantiin toimeen Karjalakurssit, joihin osallistui edustajia 11 kerhosta. Ja vuoden 1938 lopulla Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan komitea järjesti Itä-Suomessa toimivien pakolaisjärjestöjen kerhoyöntekijöille luento- ja neuvontatilaisuuden Viipurissa. Luennoitsijoina toimivat mm. Kansanvalistusseuran opintotyön johtaja Helli Suominen ja maisteri Eino Parikka. Kurssille lähetti 15 kerhoa edustajansa.⁶³ Pakolaisten taustan huomioon ottaen tuntuisi luonteelta ainakin olettaa, että pyrkiminen sahojen ja teollisuuskeskusten⁶⁴ piirissä elävien pakolaisten kerhoyössä soveltamaan normaaleja kerhoyön opintomuotoja ja ohjelmaa⁶⁵ oli tuloksekkaampaa työtä kuin esim. teoreettisen heimo- tai Suur-Suomi-aatteen julistus, mitä AKS sovelsi.

Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan komitean toiminta oli alkanut jo kaksikymmenluvun lopussa kärsiä varojen puutteesta. Uusia propagandajulkaisuja ei enää toimitettu, vaan tyydyttiin levittämään aiemmin painettuja kirjasia.⁶⁶ Järjestön lehdestä tuli jo 1928 myös Inkerin Liiton äänenkannattaja.⁶⁷ Kolmekymmenluvun alun Karjala-renessanssi, Inkerin väestönsiirtojen aiheuttama kohu ja kommunisminvastainen liike Suomessa näyttävät piristäneen komitean työtä. Sen johto toimi aktiivisesti Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnassa. Pääpropagandavälineen, lehden, taloudelliset vaikeudet jatkuivat kuitenkin koko kolmekymmenluvun, ja v. 1937 lehti muutettiin ainoastaan joka toinen viikko ilmestyväksi orgaaniksi.⁶⁸

Jo kaksikymmenluvulla oli erilaisia heimojuhlia pidetty niin paljon, että pakolaiset tuskin itsekään tiesivät, mitä ne edustivat. Komitea pyrki kolmekymmenluvun alussa siihen, että monien erillisten heimojuhlien sijaan tai ainakin niiden rinnalle saataisiin kaikkien heimo- ja pakolaisjärjestöjen yhteistoimin vuosittaiset suomalaiskansalliset heimojuhlat. Se teki keväällä 1930 muille järjestöille esityksen ja ilmoitti myönteisessä tapauksessa luopuvansa Karjala-juhlien pidosta. Karjalan Sivistysseura, jota komitea oli pyytänyt aloitteen tekemään, kutsuikin koolle asiaa käsittelevän kokouksen. Osanottajat suhtautuivat ehdotukseen aluksi myönteisesti, mutta sitten karjalaisjärjestöt kieltäytyivät yhdistämästä Karjala- ja Inkeri-juhlia. Komitean toimintakertomuksen mukaan kaikkia inkeriläisjärjestöjä ei ollut edes kutsuttu neuvotteluun. Asiassa ei päästy myönteiseen ratkaisuun, Karjala- ja

Inkeri-juhlia pidettiin edelleen ja komitea järjesti niitä itsekkin. Komitean tietojen mukaan Karjalan Sivistysseura ja Karjala-kerhojen Keskusliitto vastustivat yhteisten juhlien pitämistä.⁶⁹

Vuosikymmenten taitteessa jo oli ilmennyt kitkaa komitean ja Karjala-kerhojen Keskusliiton sekä yksityisten kerhojen välillä. Tämän riidan syytä on mahdoton tämänhetkisen materiaalin perusteella sanoa, sillä komitean omissa toimintakertomuksissakin todetaan vain, että vuoden 1930 riidan aikana on komiteaa vastaan yritetty heittää aiheettomia syytöksiä ja että useat kerhot ovat tuntemattomasta syystä asettuneet »mielienosoitukselliselle kannalle komiteaan nähden, jopa Vapaa Karjala -lehteenkin».⁷⁰ Jonkinlainen vihje eripuraisuuden aiheeseen voi olla komitean läheinen toiminta AKS:n ja inkeriläisjärjestöjen kanssa. Kumpaakaan ei suosittu karjalaisten keskuudessa. Asiaa tuskin paransi johtomiesten toiminta oikeistoradikaalisten liikkeiden liepeillä. Riita näyttää menneen ohi, sillä jo seuraavana vuonna komitean edustaja oli mukana Karjala-kerhojen Keskusliiton työssä,⁷¹ ja 30-luvun jälkipuoliskolla äänenkannattaja kirjoitti heimotyöstä ja sen tavoitteista hyvinkin karjalaisomaisesti ja rauhallista valistus- ja kerhotoytä painottaen.

Karjalan Sivistysseuran työ oli vakiintunut jo ennen 1920-luvun puoliväliä. Se ei tältä tieltään suuresti poikennut edes vuosikymmenten taitteen heimokriisin aikana. Se tosin osallistui heimojärjestöjen yhteisiin kokouksiin ja kritikoiti hallituksenkin toimintaa. Mutta järjestönä seura virallisesti edelleen väisti poliittisesti arkoja kysymyksiä⁷² ja vaati suomalaista heimotietoisuutta vahvistettavaksi.⁷³ Seura kritikoiti kitkerästi niitä edesvastuuttomia karjalaisnuorison tulkkeina ja johtajina esiintyneitä henkilöitä, jotka toistakymmentä vuotta olivat tehneet kiihottustyötä Suomessa olevien karjalaisvoimien hajottamiseksi. Ikävintä oli, että toiminta oli tapahtunut karjalaisuuden varjolla itsekkäissä tarkoituksissa.⁷⁴

Seura varoitti pakolaisia tällaisesta toiminnasta, ja pyrki itse tekemään toimintaansa tunnetuksi suomalaisenkin väestön keskuudessa, mistä osoituksena on kolmekymmenluvun loppupuolella n. 2000 henkilölle eri puolille Suomea lähetetyt kiertokirjeet, joissa selostettiin seuran päämääriä ja toimintaa. Järjestön luonnetta ja tehtäviä valaistiin myös omassa äänenkannattajassa Toukomiehessä, josta oli tullut sivistysseuran kirjallisten pyrintöjen runko,⁷⁵ sillä ajankohtainen aiheisto pyrittiin lehdessä pitämään tarkoituksellisesti vähäisenä. Sen

sijaan pyrittiin hankkimaan ja julkaisemaan tieteellisuontoista ja valistavaa lukemista.⁷⁶ Kolmekymmenluvun puolivälissä Toukomiehen nimi muutettiin *Viena-Aunukseksi*, mutta nimenmuutto ei vaikuttanut mitenkään lehden sisältöön ja harrastuspiiriin.⁷⁷

Seura oli yhteistyössä muiden heimotyötä tekevien järjestöjen kanssa. Ensimmäiset karjalaisten kisa- ja heimojuhlat pidettiin v. 1930 Oulussa, ja ne järjestivät sivistysseuran lisäksi Itä-Karjalan komitea, Karjalakerhojen Keskusliitto, Karjalaisten kisakomitea ja NYKS. Viimeiset yhteiset juhlat pidettiin Tampereella v. 1936.⁷⁸ Vuonna 1934 seura allekirjoitti kirjelmän, jossa pyydettiin heimo-opetukselle huomattavampaa sijaa maamme oppilaitoksissa.⁷⁹ Seuran toimintamuotoihin kuuluivat kolmekymmenluvulla myös runonlaulajien patsashankeet, museon avaaminen Suistamolla ja pyrkimykset Karjalan historian aikaansaamiseksi.⁸⁰

INKERIN LIITTO, INKERI-KERHOT JA INKERILÄISTEN YHDISTYS

Inkeriläisjärjestöjen toiminta vilkastui tuntuvasti silloin kun väestönsiirrot herättivät Suomessa voimakkaan myötätunnon inkeriläisiä kohtaan. Kuten on mainittu, Inkerin Liitto pyrki aktiivisesti vaikuttamaan tapahtumien kulkuun. Se teki Inkeri-propagandaa sekä Suomessa että ulkomailla. Helsingissä 1931 pidettyyn *Suomalais-Ugrilaiseen Kulttuurikongressiin* liitto pyrki saamaan mahdollisimman paljon Inkeri-aiheista ohjelmaa.⁸¹ Jo vuotta aiemmin se oli järjestänyt AKS:n kanssa heimoretken Viron Inkeriin. Retkeen osallistui yli 300 heimoystävää, etupäässä akateemista nuorisoa. Työtä alueen hyväksi suunniteltiin myöhemminkin.⁸² Liiton jäsenmäärä, joka 1920-luvulla oli ollut noin kolme ja puoli sataa, nousi nähtävästi inkeriläisten saaman yleisen myötätunnon vaikutuksesta huomattavasti seuraavalla vuosikymmenellä, sillä useat Lotta Svärd -järjestön paikallisosastot liittyivät jäseniksi. Jäsenmäärä oli vuoden 1936 lopussa yli 1200 ja kahta vuotta myöhemmin lähes puolitoista tuhatta. Valtaosa oli Suomen kansalaisia, mutta joukossa oli myös Suomessa olevia Inkerin pakolaisia.⁸³

Liitto jatkoi kolmekymmenluvullakin erittäin suosittujen ja propagandan kannalta merkityksekkäiden Inkeri-juhlien pitämistä. Liiton muu esitelmä- ja propagandatoiminta jatkui myös. Se oli jo 1926 ottanut avukseen radion ja v. 1929 yleisradio antoi sille jälleen tilaisuuden kahteen Inkeri-aiheiseen radioesitelmään, jotka piti maist. K. Tynni. Seuraavana vuonna radion johtokunta antoi liitolle kerran

kuukaudessa esitelmätilaisuuden. Puheenjohtaja Väinö Salminen esitelmöi Inkerin kansanrunoudesta ja K. Tynni Inkerin tilanteesta.⁸⁴ Keväällä 1932 ehdotti Tynni heimopolitiikkaa koskevan luentosarjan järjestämistä, ja ehdotus päätettiin toteuttaa yhdessä Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan kanssa. Nähtävästi aloitteen seurausta oli vasta v. 1935 pidetty luentosarja, josta huolehti 10 luennoitsijaa ja jota kuunteli Helsingissä keskimäärin sata henkilöä.⁸⁵ Seuraavana vuonna luentotoimintaa laajennettiin, ja se ulotettiin Helsingin lisäksi Turkuun ja Viipuriin. Luennoitsijoina toimivat yliopiston professorit ja muut asiantuntijat, ja niissä kosketeltiin Euroopan vähemmistökansallisuuksien asemaa maailmansodan jälkeisinä vuosina.⁸⁶ Vuoden 1936 keväällä esitelmöivät Viipurissa ja Ensossa A.M. Tallgren ja K. Tynni Inkerin varhaisasutuksesta ja venäläistymisestä.⁸⁷

Jo kaksikymmenluvulla liiton melkoisesta julkaisutoiminnasta merkityksekkäin oli oma lehti Inkeri, joka sitten jouduttiin lakkauttamaan ja tiedotustoiminta hoitamaan Vapaa Karjala ja Inkeri -lehden välityksellä. Liitto levitti myös Inkeriä koskevaa ja muiden järjestöjen kustantamaa kirjallisuutta.⁸⁸ Kolmekymmenluvulla toimitettiin painosta *Inkerin heimokartta* postikorttina. Kartta oli varustettu suomen- ja englanninkielisin tekstein, ja sen perusteella sai kuvan Inkerin suomalaisista pitäjistä.⁸⁹ Liiton työohjelmassa oli vuosikymmenen lopulla myös Inkeri-kirjan toimittaminen, ja sitä varten oli prof. Väinö Salminen laatinut suunnitelman.⁹⁰

Koko julkaisutoiminta palveli Inkeri-propagandaa. Koska liitolla ei ollut varsinaista äänenkannattajaa, korvattiin tämä puute vuosijulkaisulla *Suomalainen Inkeri*, jonka numeroissa monipuolisesti ja osin korkeatasoisestikin tuotiin esille Inkeriä, sen menneisyyttä ja poliittista ja kansallista asemaa kolmekymmenluvulla. Julkaisua toimittivat liiton puheenjohtaja ja sihteeri. Vuoden 1937 numerosta otettiin 4500 kappaleen painos, josta jaettiin ilmaiskappaleet liiton jäsenille ja loput myytiin Inkerin asian kannattajille.⁹¹

Karjala-kerhojen tapaan perustettiin eri puolille Suomea niille alueille, joissa Inkerin pakolaisia asui, *Inkeri-kerhoja*, ja Inkerin Liitto pyrki jäsentämään kerhojen toimintaa. Se ilmoitti myös, että kerhot voisivat saada liitolta tukea opintopiirityölleen ja toivoi, että työssä entistä enemmän kiinnitettäisiin huomiota Inkeri-tuntemuksen levittämiseen. Opetusministeriö tuki rahallisesti liiton tätä työmuotoa samoin kuin se tuki Karjala-kerhojen Keskusliittoa.⁹²

Inkerin pakolaisten keskuudessa työskenteli myös heidän oma järjestönsä *Inkeriläisten Yhdistys* ry. Luonteeltaan ja tavoitteiltaan se ei ollut varsinainen suomalaisten hallitsema heimojärjestö. Yhdistys syntyi vuonna 1934 Viipurissa pidetyssä kokouksessa jatkamaan samana vuonna lakkautetun *Inkeriläisten Toimikunnan* työtä. Tämä järjestö hän oli tukenut Inkeri-kerhoja ja sen teki myös Inkeriläisten Yhdistys, joka sääntöjensä mukaan oli Suomessa laillisen oikeuden nojalla oleskelevien inkeriläisten yhdysside ja valvoi jäsentensä yhteisetua, edisti heidän taloudellisia ja sivistyksellisiä pyrkimyksiään ja muutenkin huolehti maahan saapuvien pakolaisten tarpeista.⁹³ Säännöt velvoittivat yhdistyksen toimimaan myös yhteistyössä Inkerin asiaa edistävien tai heimoasiaa ajavien järjestöjen kanssa. Sen ensimmäiseen johtokuntaan kuului henkilöitä, jotka näkyvästi olivat toimineet tai toimivat Inkerin Liiton työssä, kuten esim. J. Tirranen ja K. Tynni.⁹⁴

Yhdistyksen toimintatapoihin kuului erilaisen kerhotyön aikaansaaminen omissa paikallisosastoissa, joita jo 1935 oli 15 kappaletta. Kolmekymmenluvun lopussa osastoja oli 20. Tärkeimmät ja toiminnaltaan vireimmät paikallisosastot olivat samoilla paikoilla, missä myös aktiivisimmat Inkeri-kerhot sijaitsivat, siis Helsingissä, Käkisalmissa, Kotkassa, Raudussa, Koivistolla, Turussa, Terijoella ja Ensossa.⁹⁵ Alaosastot jakautuivat jaostoihin ja erilaisiin harrastuspiireihin urheilua, näytelmätoimintaa ja laulua varten. Ohjelmallisissa illoissa ei unohdettu tehdä Inkeripropagandaa ja levittää tietoisuutta Inkerin kansasta ja maasta.⁹⁶ Äänenkannattajana pidettiin Vapaa Karjala ja Inkeri-lehteä ja toiminnan vuotuisia kohokohtia ja Inkeri-muistelmien tyyssijoja olivat vuosikokoukset ja kesäjuhlat.⁹⁷

SUOMALAISUUDEN LIITTO

Suomalaisuuden Liiton toiminta Länsipohjan suomalaisten hyväksi jatkui 30-luvulla. Liiton sihteeri esitti keväällä 1932, että järjestettäisiin halukkaille tilaisuus osallistua Pohjois-pohjalaisen osakunnan kuoron järjestämään Länsipohjan kiertueeseen, kun omaa Länsipohjan kiertuetta ei saatu aikaan.⁹⁸ Liitossa oli esillä myös Tauno Jalannin ehdotus erityisen Pohjois-Suomen oloja ja historiaa koskettavan julkaisun aikaansaamisesta lähinnä matkailun mainostamiseksi. Jalannin ehdotuksen malli oli norjalainen teos *»Nordlandet»*. Kustannussyistä ei aie toteutunut.⁹⁹ Tavallaan samaan aiheeseen palasi Suomalaisuusjärjestöjen Länsipohjan ja Ruijan toimikunta anoessaan Ilmari Turjan

nimissä v. 1936 raha-avustusta Länsipohjan suomalaisaluetta käsittelevää julkaisua varten. Perusteluna oli se, että paras keino Länsipohjan kysymyksen edistämiseksi oli suunnata sinne suomalaista matkailua.¹⁰⁰ Liitto otti vastaan myös Länsipohjasta tulleita pyyntöjä päästä opiskelemaan suomalaisiin kansanopistoihin ja yritti rahoittaa sitä. Avustuksen anojina toimivat usein osakunnat.¹⁰¹ Liitto avusti rahallisesti myös kolmekymmenluvun puolivälissä uudelleen havahtunutta Länsipohjan Toimikuntaa, jotta järjestö olisi voinut toimittaa kirjallisuutta Länsipohjaan.¹⁰² Kirjallisuuden lähettäminen ei ollut mitenkään pientä, sillä esim. v. 1936 liitto itse lähetti joulutervehdyksenä suomenkielisiä kirjoja tuhanteen länsipohjalaiseen kotiin.¹⁰³

Kotimaisen mielipiteen muokkaamiseksi liitto jatkoi edellisen vuosikymmenen toimintaa. Radiota käytettiin esitelmätoiminnassa hyväksi. Sihteeri laati ehdotuksen sukukansoja koskevaksi esitelmäsarjaksi, ja prof. Kettunen piti kyseisen esitelmäsarjan kevättalvella 1933. Sukukansaosaston sihteeri L. Vesterinen opetti viroa radiossa useana lukukautena.¹⁰⁴ Heimokansoja koskevaa esitelmätoimintaa vanhoin muodoin jatkettiin edelleen, ja valtion luentolautakunta tuki työtä rahallisesti. Liiton aikakauslehti Suomalainen Suomi välitti edelleen lukijoille tietoa heimokansoista. Erityisen runsaasti siinä oli Unkarista, Virosta ja liiviläisistä kertovaa aineistoa.¹⁰⁵

Liiton toiminnan kohteet liittyivät paljolti samaan työhön, mitä toimintaansa 30-luvulla jatkanut Akateeminen heimoklubi teki. Klubin ehkä merkityksekkäin tämän vuosikymmenen toimintamuoto eri tilaisuuksissa tapahtuneen heimotietoisuuden vahvistamisen ohella oli Suomen ja Viron ylioppilasvaihdon järjestäminen yhteistyössä Eestin ylioppilaiden kanssa sekä toimiminen Eestin ja Unkarin stipendiaattien sekä Suomen ylioppilasnuorison välisenä yhdyssiteenä.¹⁰⁶

Suomalaisuuden Liiton sukukansaosaston johtokunnan kokouksessa oli otettu vuoden 1927 lopulla esille kysymys yleisen heimopäivän järjestämisestä koko Suomessa Kalevalan päiväksi. Tarkoitus oli myös järjestää keräys heimorahaston perustamiseksi. Asiaa varten valitun toimikunnan ehdotuksen mukaan oli pyydettävä arvovaltaisia ja eri poliittisiin piireihin kuuluvia henkilöitä jäseniksi heimopäivän pääjuhlatoimikuntaan, muodostettava paikallisia juhlatoimikuntia, toimitettava juhlaulkaisu ja pidettävä pääjuhla Helsingissä. Sen järjestämiseksi oli esitettävä yhteistyötä Kalevala-seuralle.¹⁰⁷ Ehdotus toteutui ja heimojuhlia pantiin toimeen vuosittain. Liitto kustansi *Heimopäivä*-ni-

mistä julkaisua. Varsinkin pääkaupungissa vietetty heimojuhla muodostui erittäin kohottavaksi ja heimotietoisuutta itään, etelään ja länteen päin vahvistavaksi tilaisuudeksi. Esim. vuoden 1930 heimojuhla radioitiin ja siinä lähetettiin heimotervehdykset Unkariin, Eestiin, Vienan Karjalaan, Inkeriin, Länsipohjaan ja Ruijaan. Niissä muistutettiin mieliin Suomen suvun kovaa kohtaloa, sen rikasta perintöä, taistelun ja uskon merkitystä kansallisesta olemassaolosta kamppailtaessa ja myös Suomen suvun yhtenäisyyttä.¹⁰⁸

Päivän arvoa korosti se, että Eestin sivistysjärjestöt päättivät vuodesta 1930 lähtien ryhtyä viettämään heimopäivää samaan aikaan. Suomessa päivän viettoon osallistuivat eri oppilaitokset, valistusjärjestöt, sanomalehdistö ja yksityiset kansalaiset. Eri puolilla pantiin toimeen juhlia ja luentotilaisuuksia, ja saaduista tuloista liitto muodosti erityisen sukukansarahaston, jonka avulla pidettiin yllä suhteita Unkariin ja Eestiin sekä tuettiin liiviläisten sivistyspyrintöjä. Vuonna 1930 Eestin tullessa mukaan heimopäivää alettiin viettää lokakuun 19. päivänä. Suomalais-Ugrilaisen kulttuurikongressin aloitteesta heimopäivää ryhdyttiin viettämään myös Unkarissa samaan aikaan kuin Suomessa ja Eestissä.¹⁰⁹ Uskollisen avustajan työnsä liiton sukukansaosasto sai oppikoulujen toverikunnista, jotka järjestivät kouluihin heimojuhlia, myivät heimopäivämerkkiä ja heimokyniä.¹¹⁰ Heimopäivän pääjuhlan valmisteluihin osallistuivat 1930-luvun alussa liiton sukukansaosaston lisäksi yleensä AKS, NYKS, Akateeminen heimoklubi ja Heimojärjestöjen Keskusvaliokunta.¹¹¹ Heimojuhlissa pidetyissä puheissa ja Heimopäiväjulkaisussa olleissa kirjoituksissa viitotettiin myös suomalaisen heimotyön suuntaviivoja ja pyrittiin tarkastelemaan toimintaa laajana kulttuurityönä.

Tämän työn piiriin ei enää kuulu eritellä sitä heimotyötä, joka tapahtui virallisella tasolla, joka perustui siihen ajatukseen, että Suomen ja sen sukukansojen tavoista voitiin löytää tutkimalla omaperäistä, vanhaa suomalais-ugrilaista kulttuuria tai sen jäännöksiä, jonka päätavoite oli henkinen Suur-Suomi vastakohtana edellisen heimotyön pyrkimykselle eli alueelliselle Suur-Suomelle¹¹² ja johon Suomalaisuuden Liittokin innokkaasti osallistui.

Kolmekymmenluvulle tultaessa heimotyö alkoi – poliittisistakin syistä – jakaantua yhä selvemmin niihin kahteen päävirtaukseen, jotka olivat

olleet olemassa jo kaksikymmenluvulla. Vuosikymmenten taitteessa voimissaan ollut äärioikeistolaisliike, jota Suomessa keskeisimmin edustivat lapuanliike, Itsenäisyyden Liitto, IKL nuorisojärjestöineen, eräät veteraanijärjestöt, joilla oli heimosotien aikaisia muistoja vaalittavana, sekä tietenkin AKS, joka kolmekymmenluvun alussa lopullisesti liukui äärioikeistolaisuuteen, omaksui ainakin ideologisella tasolla heimokansaystävyyden. Käytännössä äärioikeiston heimotyö jäi AKS:aa ja NYKS:aa lukuun ottamatta hallituksen kritikoimiseksi; ulko- ja heimokansapolitiikkaa käytettiin sisäpoliittisena taisteluasena. Julkaisu- ja propagandatoiminnassa ratsastettiin rohkein Suur-Suomi-tunnuksin.

Toinen heimotyön vanhempi ja käytännöllisempi suuntaus, jossa Suur-Suomi-ajatus yhä enemmän oli jäämässä periaatteeksi, toiminnan taustalla olevaksi abstraktioksi, jatkui myös. Siitä huolehtivat entiset heimotyöjärjestöt AKS, Karjalan Sivistyseura, Itä-Karjalan komitea, Inkerin Liitto sekä kentällä pakolaisten keskuudessa toimineet Karjala- ja Inkeri-kerhot. Työtä teki myös yhä Länsipohjaan, Ruijaan ja Viroon orientoitunut Suomalaisuuden Liitto. Heimojärjestöjen yhdyssiteeksi sekä yhteisesiintymisten käytännön organisoijaksi perustettiin jo 1929 Heimojärjestöjen Keskusvaliokunta.

Kolmekymmenluvulla alettiin keskustella heimotyön luonteesta, tavoitteista ja merkittävää kylläkin heimotyön kohteista. Erilaisista näkökannoista huolimatta tärkeimpänä pidettiin työtä Itä-Karjalan ja Inkerin asian tunnetuksi tekemiseksi sekä pakolaisten huolto- ja valistustyötä. Vuosikymmenen kuluessa tuntui pessimismi valtaavan heimotyön tekijät yhä yleisemmin. Asiaan näytti vaikuttavan yleispoliittisen tilanteen muuttuminen ja yleisön mielenkiinnon suuntautumisen muualle. Heimotietoisuuden leviämistä osoittanee kuitenkin kolmekymmenluvun alussa vietettyjen heimopäivien osaksi tullut suosio.

9. Viimeinen kuohunta ennen alistumista – heimotyön välittömät kohteet 30-luvun lopulla

9.1. Inkerin toinen »karkotusvaihe» ja suomalaisuuden kriisi Itä-Karjalassa

Inkeriä koskeneet toiset suuret väestönsiirrot 1930-luvun puolimaissa saivat aikaan kohua vielä kerran. Ne olivat seurausta Neuvostoliiton suorittamista raja-aluejärjestelyistä ja liittyivät yleisiin neuvostohallituksen sodan varalta suorittamiin varotoimiin. Jo huhtikuussa 1935 siirrettiin noin seitsemän tuhatta henkilöä ja seuraavan vuoden touko- ja heinäkuun välisenä aikana tyhjennettiin kokonaan Pohjois-Inkerin rajapitäjät, joissa asui tuskin muita kuin suomalaisia. Muille paikkakunnille siirrettyjen kokonaismäärä lienee ollut n. 50 000 henkilöä, joista osa sijoitettiin Leningradin oblastin itäisiin osiin. Suurin osa joutui kuitenkin huomattavasti syvemmälle Neuvostoliittoon. Siperiaan kulkeutuneet asettuivat yleensä Jenisein ja Lenan väliselle alueelle, Sahalinin saarelle ja Kuollan niemimaan kaivosalueelle.¹

1930-luvun puolivälissä alkoi Itä-Karjalassakin poliittinen muutos, johon Gyllingin johtama *suomalaisuus-* eli *karjalaistuttamissuuntaus* päättyi.² Kansallisen karjalaisuuden korostaminen³ oli elänyt aikansa kommunistisen puolueen Neuvosto-Karjala-politiikassa. Se oli ollut tarpeen jälleen- ja uudelleenrakennuskausina v. 1920–25 ja 1926–34, mutta kansainvälisesti kiristynvä poliittinen tilanne ja Neuvostoliiton Länsi-Eurooppaa kohtaan tuntema epäluulo eivät säästäneet suomalaisuutta Karjalassa enempää kuin Inkerissäkään.

Kansallisuuskysymys, johon vedottiin, oli ollut NKP:ssa esillä jo v. 1934, ja tätäkin ennen oli Ukrainan kansallinen kommunistipuolue nujerretty. Kehityksen kulkemisesta samaan suuntaan Itä-Karjalassakin oli nähty oireita jo v. 1932 ja 1933, mutta vasta v. 1935 Neuvosto-Karjalassa alettiin puhdistaa myös kommunistisen puolueen paikallisia elimiä ja taloudellisia järjestöjä.⁴ *Punainen Karjala* ja *Krasnaja Karelia* sisälsivät syksystä 1935 lähtien jatkuvasti kirjoituksia

trotskilaisten vehkeilyistä neuvostokarjalaista työväenluokkaa vastaan. Tosiasiassa hyökättiin Itä-Karjalan hallinnossa ja muissa johtotehtävissä toimineita suomalaisia vastaan, mutta verukkeena käytettiin vaatimusta, että kiihkokansalliset ainekset oli poistettava puolueesta.⁵

9.2. Heimojärjestöjen ja lehdistön suhtautuminen tapahtumiin

Akateeminen Karjala-Seura, joka tarkkaan seurasi tapahtumia itärajan takana, oli valmistautunut ottamaan vastaan tapahtumat Itä-Karjalassa, sillä jo kolmekymmenluvun alussa oli pantu alulle suuritöinen kirjahanke, joka v. 1934 johti *East Carelia* -teoksen julkaisemiseen. Sitä jaettiin 1000 kappaletta ulkomaille. Teos ilmestyi aluksi suomenkielisenä,¹ ja siinä kuvattiin Itä-Karjalan aluetta, väestöä ja kansallista taistelua. Levitystä jatkettiin myöhemmin. Ulkomaille suuntautunutta propagandaa kuvannee tieto, että jo v. 1935 julkaistiin useissa arvovaltaisissakin ulkomaisissa lehdissä 120 Karjalan kysymystä käsittelevää artikkelia.² Kun väestönsiirroista saatiin varmoja tietoja, seura informoi jälleen ulkomaisia lehtiä ja levitti saksan-, ranskan- ja englanninkielistä, »karkoituksista» kertovaa todistusaineistoa, mm. pakolaisten kirjeitä sekä Inkerin kysymystä laajemmin selostavia kirjoituksia ulkomaille.³

Inkerin Liitto aloitti työn asian hyväksi kesällä 1935, jolloin »karkoituksista» kertovat tiedot alkoivat vahvistua. Kotimaisille lehdille jaettiin selostusta »*Inkerin kirkkokansan kärsimyksistä*», joka käännettiin saksaksi ja lähetettiin ulkomaisillekin lehdille. Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan puheenjohtaja R. Castrén ja Inkerin Liiton sihteeri toimittivat Inkerin kysymystä koskevan suomen-, englannin- ja ranskankielisen selostuksen, ja siihen liitettiin sihteerin laatima kartta Neuvostoliiton uudesta, Inkerin kohdalla kulkevasta rajavyöhykkeestä. Edelleen julkaistiin englannin- ja ranskankielinen »*Inkerin valkoinen kirja*». Herman Gummerus poikineen ja pari muuta henkilöä matkusti ulkomaille selostamaan Inkerin ja Karjalan hätätilaa.⁴

Seuraavana vuonna asia tehtiin laajaksi. Uskonnolliset liikkeet sekä kotona että ulkomailta ottivat asian omakseen. Lähetystöin ja julkilausumin yritettiin vaikuttaa myös toisen karkotusjakson aikana. Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan järjestämässä vuosittaisessa heimoko-

kouksessa hyväksyttiin puheiden ja selostusten jälkeen vetoamus koko maailman oikeudentuntoisiin kansalaisiin. Vetoamuksen mukaan pakolaiset tunsivat velvollisuudekseen anoa hallitusten ja kirkkojen sekä laupeutta ja oikeutta puolustamaan perustettujen järjestöjen myötätuntoa ja apua kaikissa muodoissa. Vetoamuksessa korostettiin sitä, etteivät pakolaiset halua nostattaa rauhaa rikkovia ristiriitoja vaan rukoilevat kansojensa ja omaistensa pelastamista, koska ne siirrettiin väkivalloin kaukaiseen maanosiin, uskonnonvapautta, alkeellisimpia heille jo vakuutettuja kansallisen sivistyksen ja koskemattomuuden oikeuksia.⁵

Kirjelmä, jossa samalla pyydettiin pakolaisten juridisen ja taloudellisen aseman helpottamista, jätettiin pääministeri Kivimäelle 7.1.1936. Lähetystön puolesta puhunut A. Metiäinen kiitti Suomen valtiovallan suhtautumista pakolaisiin ja tähdensi inkeriläisten ja karjalaisten olevan suomalaisten kanssa samaa lihaa ja verta. Puheen maltillisuutta ja diplomaattisuutta osoittanee se, että puhuja mainitsi juuri tämän seikan olevan syynä siihen, etteivät inkeriläiset ja itäkarjalaiset koskaan voineet toivoa mitään, mikä tavalla tai toisella vahingoittaisi Suomen kansaa ja olisi vaarana Suomen valtiolle. Pakolaiset kuitenkin toivoivat, että Suomen valtiolta tekisi kaikkensa kärsivien heimolaisten hyväksi.⁶

Puhe jo sinänsä osoittaa sitä muutosta, mikä oli tapahtunut kaksikymmenluvun alkuun ja myöskin kolmekymmenluvun ensimmäisiin vuosiin verrattuna puhuttaessa heimokansojen asemasta. Pääosa puheesta kuvailikin pakolaisten oloja. Metiäinen ehdotti komitean perustamista selvittämään pakolaisväestön senhetkistä asemaa ja tekemään siitä ehdotuksia.⁷ Pääministeri Kivimäki ilmoitti hallituksen ottavan suopeasti ja asiallisesti vastaan kirjelmän samoin kuin saatesanat.⁸ Jonkinlainen systemaattinen työ pakolaisten hyväksi kävikin mahdolliseksi kolmekymmenluvun puolivälistä lähtien siksikin, että Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan toimesta oli koottu tilasto Karjalan ja Inkerin pakolaisista. Sen perusteella pyrittiin antamaan jonkinlainen kuva myös pakolaisten sijoittumisesta suomalaiseen yhteiskuntaan ja viitteitä heidän taloudellisesta asemastaan.⁹

Keskusvaliokuntakin yritti ohjata ulkomaista mielipidettä ja antaa sen huomattaville edustajille kuvan Inkerin tapahtumista. Valiokunnan aktiivisuutta osoittanee tieto, että se avusti Inkeriläisten Toimikuntaa lähettämään heinäkuussa 1936 tiedonannon »karkoituksista» kahdelle

ja puolelle sadalle ulkomaiselle sanomalehdelle, seuralle ja yksityishenkilölle.¹⁰ Ulkomaisissa lehdissä julkaistiinkin mainittuna aikana useita kymmeniä Inkerin ja Itä-Karjalan asiaa koskevia kirjoituksia.¹¹

Keskusvaliokunta pyrki myös keskittämään heimojärjestöjen tiedotus- ja propagandatoimintaa. Tätä varten muodostettiin valiokunnan aloitteesta *Karjalais-Inkeriläinen valtuuskunta*, johon Inkeriläisten Yhdistys ja Karjala-kerhojen Keskusliitto asettivat edustajansa. Tiedotustoiminta herätti siinä määrin huomiota, että ulkoasiainministeriö tiedusteli 28.8.1936 valiokunnalta, mitä suhteita sillä oli ulkomaille ja mitä tietoja se oli lähettänyt ulos. Valiokunta toimitti ministeriölle selostuksen jäsenjärjestöjensä tiedotustoiminnasta.¹²

Vuosi 1936 oli yleensäkin kulminaatiokohta heimotyössä 1930-luvulla. Jo seuraavana vuonna valiokuntakin, jolle yleinen heimokokous oli antanut tehtäväksi miettiä, miten ulkomaiden valistuneeseen mielipiteeseen voitaisiin vaikuttaa Itä-Karjalan ja Inkerin asian edistämiseksi, joutui toteamaan, ettei sillä hetkellä ollut mahdollisuuksia mihinkään uusiin toimiin.¹³

Itä-Karjalan ja Inkerin tapahtumat kiinnostivat suomalaisia lehtiä ja herättivät varsinkin oikeistolehdissä myötätuntoa, mutta jo Suomen Sosialidemokraatti piti asiaa suomalaisen äärioikeiston syynä. Tässä ei ole aihetta yksityiskohtaisemmin käsitellä muiden poliittisten päivälehtien¹⁴ kuin IKL:n äänenkannattajan kirjoituksia, koska asia muille oli enemmänkin uutisarvoinen kuin periaatteellis-poliittinen kysymys.

Ajan Suunta ei ollut ehtinyt puuttua 1930-luvun alun heimokriisin aiheuttaneisiin tapahtumiin siitä yksinkertaisesta syystä, että lehti perustettiin vasta vuoden 1932 lopussa. Mutta heti perustamisestaan lähtien se oli alkanut kirjoitella Itä-Karjalan ja Inkerin kärsivistä kansoista. Kirjoituksissa ei juuri pyrittykään etsimään tai osoittamaan keinoja, miten heimolaisten ongelmat voitaisiin ratkaista. Heimorakkauden julistamisesta huolimatta lehden kirjoitusten varsinainen tehtävä tuntui olevan Suomen sisäpoliittisen suuntauksen ja sitä ylläpitävien puolueiden jopa parlamentaarisen hallitusjärjestelmän moittiminen tai suoranainen mustamaalaaminen. Itä-Karjalan kysymykseen pidettiin syynä Suomen sisäistä heikkoutta. Puoluerajat pirstoivat kansan. Se ei ollut – kun ei voinut – esiintynyt lujasti ulkovaltoja kohtaan puhumattakaan siitä, että se olisi kyennyt pakottamaan sopimuskumppaninsa noudattamaan solmittuja sopimuksia.

Vuonna 1934 lehti kirjoitti »Tuskien alla huokaavista heimolaisis-

tamme», itäkarjalaisista ja inkeriläisistä, joiden asian se yleensäkin yhdisti. Pääkirjoituksen mukaan virallinen Suomi seurasi välinpitämättömästi heimokansojen kuolinkamppailua, muuten se tuskin sallisi vainolaisten ruhjovan kaikin voimin Karjalaa ja Inkeriä ja saattaisi ryssälle sanaakaan sanomatta kuunnella inkeriläisten kuolinkorahduksia. Muuten Suomi tuskin sallisi heimolaistemme, jotka ovat »verta verestämme ja lihaa lihastamme» ja joiden asuma-alue ympäröi koko leveydeltään omaa maatamme, kansallista, henkistä ja taloudellista tuhoamista.¹⁵

Inkerin ja Itä-Karjalan asia oli saatava uudelleen esille. Perusteiksi riittivät kansainvälis-oikeudelliset periaatteet. Vuonna 1934 Ajan Suunta väitti Neuvostoliiton Tarton rauhansopimuksen solmimisen yhteydessä taanneen Suomelle jonkinlaisen Itä-Karjalan ja Inkerin valvontaoikeuden.¹⁶ Kirjoituksen olivat aiheuttaneet 6.—7.1.1934 pidetyt heimokokoukset, joiden organisaattorina oli toiminut Heimojärjestöjen Keskusvaliokunta. Ajan Suunta siteerasi myös R. Castrénin Hämäläisessä Osakunnassa pitämää juhlapuhetta, jonka mukaan heimoystävien oli uskottava Karjalan ja Inkerin asian lopulliseen voittoon. Kaikkialla maailmassa kaikui, tosin vielä heikkona mutta yhä voimistuvana, uuden maailmansodan alkukumu. Toiveet oli kiinnitettävä kansainvälisessä politiikassa tapahtuviin muutoksiin ja niiden mukanaan tuomiin Suomen heimokansojen oikeuksien uudelleen määrittelyihin.¹⁷

Kun tiedot väestönsiirtojen alkamisesta vahvistuivat, Suomen Heimo tarttui heti asiaan. Lehdessä kirjoitettiin otsikoin »Kohti karkotusleirejä» venäläisten Tarton rauhansopimuksen solmimisen yhteydessä antamasta lupauksesta ja »Lupauksen täyttäminen» -otsikolla sen laiminlyömisestä. Inkeriä oli kohdannut entistä paljon tuhoisampi isku. Lännen ja samalla Suomen etuvartija oli menettänyt tuhansia jäseniään. Melko alistuneen tuntuiseksi kirjoituksessa todettiin vain harvan jaksavan enää tehdä jotain Inkerin puolesta. Näin ei saanut jatkua. Neuvostoliitto oli Kansainliiton jäsen ja sen politiikka oli osa eurooppalaisesta suurpolitiikasta. Muillakin valtioilla piti olla sanomista Neuvosto-Venäjän Inkerissä suorittamiin järjestelyihin.¹⁸

Vähän myöhemmin lehden toimitus otti esille myös Karjalan tilanteen, bolševikkien kansallisuuspolitiikan muuttumisen. Lehti kysyi: Missä syyt? ja selitti itse, että tapahtumien syynä oli Karjalan kansan vetoaminen julkisuuteen. Se oli vaatinut itselleen pienten kansojen

15 Suur-Suomi vai läbiheimolaisten auttaminen

itseääräämisoikeuden perusteella oikeutta irroittautua vieraasta Venäjän kansasta. Kirjoittaja jatkoi rohkeasti, että Itä-Karjala oli halunnut vapautta valita, tullako itsenäiseksi vai liittyäkö Suomen kansaan, johon sitä yhdistivät monet siteet. Artikkelin päättyi kysymykseen: »Mitä ajattelee Karjalassa tapahtuvasta kehityksestä Suomen heimokunta?» Ja vastaukseksi tarjottiin vaatimusta, että Itä-Karjalan bolševisoiminen ja venäläistäminen oli ehkäistävä. Avainasemassa oli Suomi, sillä vetoaminen Neuvostoliittoon oli tuloksetonta.¹⁹

Ajan Suunta puuttui toukokuun lopulla inkeriläisiä kohdanneeseen onnettomuuteen. Nimimerkki X:n »Ulkopoliittisia näköaloja»-palstalla esittämän käsityksen mukaan Suomella oli oikeus puuttua sekä Inkerin että Karjalan tapahtumiin. Oikeus oli juridinen. Ei tarvinnut edes vedota ihanteellisiin vaistoihin, jotka nekin olivat painavia tekijöitä, kun heimokansoista ja sivistyneestä maailmasta oli kyse. Suomen velvollisuus perustui Kansainliiton jäsenyyteen. Suomen oli äänekkäästi koko maailman kuullen protestoitava Neuvostoliiton lakien varjolla suorittamaa rikosta vastaan. Neuvostoliitto oli estettävä tuhoamasta koko Inkerin kansallista identiteettiä. Suomelle kuuluvan puuttumisoi-
keuden tukena ei ollut pelkästään Kansainliiton kokouksen lausuma periaate vaan selvä, tiettyyn ajankohtaan pohjautuva lupaus. Tarton rauhansolmimisen yhteydessä Neuvosto-Venäjä oli luvannut inkeriläisille eräänlaisen kulttuuriautonomian. Suomen oli valvottava, että Neuvostoliitto täyttäisi lupauksensa.²⁰

Kesäkuun puolenvälin jälkeen lehti palasi asiaan pääkirjoituksessaan esittäen jälleen näkökantoja, joihin Suomi saattoi tukeutua ajaessaan Inkerin etuja. Nyt lähdettiin kuitenkin siitä, että tunteetkin olivat ulkopoliitikassa joskus paikallaan, tosin vain silloin, kun ne olivat vilpittömiä ja oikeutettuja. Inkerin asiassa oli näin. Suomen ei tarvinnut kuitenkaan esiintyä kerjäläisenä tai hempeämielisenä haihattelijana. Se saattoi vedota yleisiin inhimillisyyssnäkökohtiin, Versaillesin rauhansopimuksessa ja lukuisissa muissa kansainvälisissä asiakirjoissa hyväksytyihin periaatteisiin kansallisten vähemmistöjen suojelemisesta ja niiden oikeuksista, Tarton rauhansopimukseen ja Neuvosto-Venäjän sen nojalla antamiin juhlallisiin vakuutuksiin.²¹

Syksyllä puuttui asiaan jälleen AKS:n äänenkannattaja, joskin Suomen Heimo oli jo kesäkuun lopulla kosketellut Inkerin kysymystä ja kirjoittanut »Siperian suomalaisten kohtaloista».²² Syksyllä Itä-Kar-

jalan ja Inkerin asia kirjoituksissa yhdistettiin. Tiedot olivat huomattavasti tarkempia ja syyt, joiden oletettiin aiheuttaneen karkotukset, tunnettiin paremmin. Lehden toimitus tiesi rajavyöhykkeen muodostamisesta ja kommunistisessa puolueessa suoritetuista puhdistuksista. Lehti julkaisi tietoja väestönsiirtojen kohteeksi joutuneiden perheiden määristä ja Inkerin Liiton laatiman em. kartan uudesta rajavyöhykkeestä. Yleisenä Itä-Karjalan puhdistusten syynä pidettiin sitä, että suomalaiset kommunistit olivat olleet liian suomalaismielisiä.²³

Vuonna 1936 väestönsiirrot ja niiden myötä lehtien Itä-Karjalaa ja Inkeriä koskenut kirjoittelu jatkui. Suomen Heimo puuttui bolševikkien Itä-Karjalassa harjoittamaan politiikkaan puhuvien otsikoin »Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikka ja sisäinen rakenne». Kirjoituksessa ei kuitenkaan ollut hetikään niin sytyttävää sävyä kuin Inkeristä kirjoitettaessa. Siinä yritettiin melko kiihkottomasti eritellä Neuvosto-Venäjän sisäistä rakennetta ja eri kansallisuuksien asemaa jättiläisvaltakunnassa. Kirjoituksen lopussa kuitenkin osoitettiin, että kyseessä oli ajankohtaisten tapahtumien aiheuttama artikkeli. Kirjoittajan mielestä viime aikoina Neuvostovaltion menettelytavoissa oli tapahtunut suuria muutoksia. Muotiin oli tullut suhtautua kovakouraisesti vähemmistökansallisuuksiin. Tämä oli tapahtunut samaan aikaan, kun maata oli alettu kollektivoida. Menettelytapoina käytettiin painostusta sekä suuria puhdistuksia kommunistisen puolueen paikallisissa elimissä ja talousneuvostoissa. Gylling ja muut suomalaiset oli syrjäytetty Karjalan hallinnosta.²⁴

Kirjoituksessa ei puhdistuksen kohteeksi joutuneita suomalaisia kommunisteja lainkaan moitittu, niin kuin aiemmin Itä-Karjalan oloista kirjoitettaessa oli tehty. Muutenkin kirjoittelussa oli jotenkin väsähtänyt sävy. Vaikka annettiin tietoja karkotetuista, vaikka tähdennettiin sitä, ettei asia ollut pelkästään Neuvostoliiton sisäinen kysymys ja vaikka väitettiin, että Neuvostoliitto Kansainliiton jäsenmaana oli sitoutunut noudattamaan tiettyjä kansainvälisen politiikan pelisääntöjä,²⁵ niin hiljainen alistuminen siihen tosiasiaan, että Itä-Karjala ja Inkeri olivat suurvallan aluetta, jolla se saattoi toimia mielensä mukaan, oli edessä. Samanlainen yleisväritys oli veteraanijärjestöjen äänenkannattajissa niiden kirjoittaessa asiasta v. 1936. Ainoa suositeltava ratkaisuehdotus, jonka ne pystyivät löytämään, oli vanha tuttu ajatus, että Inkerin ja Itä-Karjalan kohtalosta täytyi levittää tietoa

koko maailmalle.²⁶ Tämä keino taas oli jo monessa aikaisemmassa yhteydessä todettu turhaksi. Ystävällinen myötätuntoisuus ei auttanut, sen alkoivat inkeriläisten ja itäkarjalaisten puolesta puhujat, heimotyöntekijät, itsekin oivaltaa.

9.3. Tosiasioiden tunnustaminen ja työkohteiden arviointi

Aika vaikutti tavoitteisiin ja toiveisiin. Mutta myös resurssit oli arvioitava uudelleen. Onkin kuvaavaa, että juuri 1930-luvun puolivälistä lähtien keskusteltiin heimotyön kohteistakin. Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan vuosikokouksessa 1937 oli esillä jo edellisessä kokouksessa herätetty kysymys heimokokousten nimen muuttamisesta. Tarkoituksena nimittäin oli erottaa toisistaan itsenäisten suomalais-ugrilaisten kansojen välinen yhteistyö sekä epäitsenäisten heimojen hyväksi suoritettu työ. Asiasta käydyn laajan periaatteellisen keskustelun jälkeen keskusvaliokunta kuitenkin päätti, ettei ole mitään syytä erottaa näitä kahta asiaa toisistaan.¹ Vaikka päätös olikin tämänlaatuisen niin jo se seikka, että asiasta keskusteltiin riittänee osoittamaan, että kyseessä oli kaksi melko paljon toisistaan poikkeavaa työmuotoa.

Kohteiden uudelleenarviointia kuvaa myös Karjala-Inkeri -lehdessä vuoden 1938 alussa ollut pääkirjoitus »Suunta», jossa pohdittiin heimotyön suuntaa ja menetelmiä. Todettuaan Karjalan Sivistysseuran 30 vuotta ja Karjala-kerhojen Keskusliiton 10 vuotta työskennelleen karjalaisten hyväksi kohottaakseen nämä kansalliseen tietoisuuteen kirjoittaja tähdensi sitä, että menettelytavoista voitiin olla eri mieltä, mutta päämäärä oli sama. Kirjoittaja huomautti, että viime vuosina heimotyö oli kiinteytynyt ja Karjalalle oli alettu antaa yhä suurempi paino työkohteena, ja erityisesti siten, että sen asiaa oli pyritty tekemään tunnetuksi suomalaisen yleisön keskuudessa. Kirjoittajan mukaan pääasia oli oikea, mutta hän vaati tai paremminkin ehdotti paluuta alkuperäiseen ohjelmaan ja toimintamuotoihin, joita varten ko. järjestöt on perustettu. Vähäiset voimat ja varat oli käytettävä yksinomaan karjalaisten pakolaisten keskuudessa tehtävään kansalliseen ja sivistykselliseen työhön.²

Mielipiteen takana oli selvä poliittisen realiteetin taju. Ymmärrettiin jo, että uskolla ei voitu siirtää vuoria. Haihattelu vapautuvasta

Karjalasta oli lopetettava. Tämän vahvistavat kirjoituksessa olleet sanat, että Karjalaan ei päästä, mutta Suomessa on seitsemän-kahdeksan tuhatta vianan- ja aunuksenkarjalaista, joista suurin osa oli ruumiillisen työn tekijöitä. He asuivat tehdasseuduilla kaupunkien liepeillä. Heidän keskuudessaan oli laaja ja vaikea työmaa. Uskonnollinen, sivistyksellinen ja valistuksellinen työ oli tarpeen pyhäkouluineen, raittiustyöntekijöineen, opintokerhoineen ja nuorisotyöntekijöineen. Koska pakolaiset asuivat ympäri Suomea, oli heidät koetettava saada keskinäiseen kosketukseen ja heidän keskuudessaan oli suoritettava kansallista valistustyötä.³ Vaikka kirjoituksessa vielä toistamiseen tähdennettiin sitä tosiasiaa, että ainakaan sillä hetkellä ei ollut mitään toiveita päästä menetettyyn isänmaahan, Karjalaan, niin toivoa ei ymmärrettävistä syistä kokonaan riistetty, sillä kirjoituksessa muistutettiin historian todistavan yllätykset ja äkkikäänteet mahdollisiksi. Ja jos kävisi niin, ettei päästäisi takaisin, ei työ olisi mennyt hukkaan.⁴

Samaa suuntausta edusti myös Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan puheenjohtaja R. Castrén,⁵ kun hän puhui heimopäivän avajaisissa 25.3.1938. Koska puhe pidettiin näin myöhään 30-luvulla, on syytä tarkastella sitä lähemmin. Castrénin mukaan senhetkenkin heimotyö oli niiden olosuhteiden luomaa, jotka syntyivät, kun Itä-Karjalan ja Inkerin veriin tukahdutettujen vapaustaistelujen jälkeen selvisi, ettei työtä enää voinut jatkaa ase-in. Pakolaisten asia oli ensinnä järjestettävä ja toisaalta oli Itä-Karjalan ja Inkerin vuosisataisten taistelujen perinne tuotava talteen Suomeen niin että itäkarjalaiset ja inkeriläiset tai heidän jälkeläisensä voisivat sen uuden päivän koittaessa kasvaneena ja rikastuneena jälleen viedä kotiseuduilleen.⁶

Alussa oli lähdetty uskosta, että Inkeriin ja Karjalaan voitaisiin palata, ja Castrénin jatkosanat osoittavat, että tämä toive oli yhäkin ajattelun perusta, mutta aika ei 20-luvun alun taistelujen jälkeen ollut suonut tilaisuutta. Castrénin mielestä tavoite ei toteutunut jollakin yksityisellä käytännön toimenpiteellä. Ratkaisevaa oli se, voisivatko riittävän suuret pakolaisjoukot keskittää henkiset voimansa kansalliseen työhön.⁷ Tärkeintä ei enää ollut suhdannepolitiikka vaan henkinen rakennustyö. Pakolaisten itsensä oli tilanne korjattava. Mutta työ tarvitsi suomalaisen yhteiskunnan kaiken mahdollisen tuen. Työn periaate oli se, että heimopakolaisten, olivatpa he sitten Suomen kansalaisia tai eivät, oli saatava samat yhteiskunnalliset oikeudet ja velvollisuudet kuin syntyperäisten suomalaisten. Helpotukset ja edut

eivät olleet pääasia vaan se, että luotiin ilmapiiri, jossa pakolaiset tunsivat itsensä täysiarvoisiksi suomalaisiksi ja että Suomi tukisi heitä silloin kun he kävisivät tehtävänsä suorittamaan, ei kuitenkaan heidän itsensä vaan heidän asiansa vuoksi.⁸

Castrénin puheesta, varsinkin viimeksi mainituista sanoista selviää, että ajattelun takana oli sittenkin AKS:n ideologia, jonka mukaan tärkeämpi kuin karjalaiset tai inkeriläiset oli Suomi-keskeinen heimoasia sinänsä. Vaikutelmaa vahvistaa Castrénin toteamus, että rajat eivät määränneet kansallisuutta. Olivatpa valtiolliset olot mitkä tahansa, Suomen heimon eri jäsenet kuuluivat erottamattomasti yhteen. Toisaalta ne myös voivat kuvastaa alistumista siihen välttämättömyyteen, mikä Karjalan kysymyksessä pitkään oli vallinnut. Mutta Suomi-keskeisyys oli luja, sillä yhäkin tuotiin esiin jo kaksikymmenluvun alkupuolen merkityksekkäin argumentti heimoasiasta puhuttaessa. Suomen tulevaisuus riippui siitä, kestävätkö Itä-Karjala ja Inkeri vartiopaikoillaan.⁹

Castrénin mielestä heimotyötä voitiin tehdä rauhallisoin keinoin ja avoimesti asiallisiin perusteisiin nojautuvien ystävällisten suhteiden vallitessa Suomen ja naapurivaltioiden kesken. Näkökanta kokonaisuudessaan kuului todellisuuden huomioon ottavaan ohjelmaan ja siihen sopi hyvin Castrénin valtiovallalle esittämä vaatimus, että sen oli pyrittävä vaikuttamaan Itä-Karjalan ja Inkerin kysymyksiin niissä kohdin, joissa voimassa oleva valtiollinen olotila ja vieraan vallan suvereenisuus omalla alueellaan sen sallivat. Valtiovallan oli kuitenkin toisaalta käytettävä oikeuksia, jotka voimassa olevat valtioiden väliset sopimukset sallivat. Tarton sopimus myönsi Suomelle tietyn puuttumisoikeuden heimokansojen kohtaloihin. Näihin periaatteisiin nojautui Castrénin mielestä nykyinen heimotyö.¹⁰

Työn käytännöllisen suorittamisen ja organisoimisen Castrén jakoi kahteen pääryhmään. Ensiksikin oli varsinainen pakolaistyö, jonka avulla heimo- ja pakolaisjärjestöt halusivat syventää ja kehittää heimopakolaisten kansallistuntoa ja tietoisuutta omasta historiallisesta erityistehtävästään sekä luoda heille sellaiset ulkonaiset olot ja sellainen ilmapiiri, että heidän omat voimansa parhaiten pääsisivät tätä tehtävää suorittamaan. Tähän päämäärään pääsemiseksi ponnisteltiin omatoimisen valistuksen avulla, pakolaiskerhojen ja neuvontatyön muodoin sekä opiskelijoiden avun turvin, yleisen pakolaishuollon

menetelmin ja toimenpitein pakolaisia sitovien rajoitusten poistamiseksi.¹¹

Jos heimotyön ensimmäinen kohde oli pakolaisjoukko itse, niin toinen kohde ja työmuoto oli koko Suomen kansaan suuntautunut valistustyö. Heimoasia oli saatava koko kansan henkiseksi omaisuudeksi. Heimojärjestöjen pyrkimys oli suorittaa herätys- ja tiedotustoimintaa totuudenmukaisesti, maltillisesti ja pysyvään vaikutukseen pyrkien. Tämä oli tärkeämpää kuin toiminnan laajuus ja hetkellinen huomion herättäminen.¹² Viimeisestä lauseesta soinnahtaa vuosien antama opetus. Laajakaan polemiikki ja kohu eivät olleet muuttaneet heimokansojen asemaa mihinkään suuntaan.

Jonkinlaista aatteellista resignoitumista 30-luvun jälkipuoliskolla osoittaa sekin, että esim. edellä mainituissa heimokokouksissa oli pääsisältönä pakolaisia koskevien käytännön ongelmien käsittely. Tällaisten kysymysten käsittely paremmin kuin mitkään ohjelmalliset puheet ja lausumat osoittavat järjestöjen ja yksityistenkin keskuudessa erittäin selvästi tajutun, että maa, jossa pakolaiset tulisivat asumaan, oli Suomi, ei Itä-Karjala, ei Inkeri. Yleisessä heimokokouksessa, joka pidettiin 20.–21.3.1937, todettiinkin, että olisi keksittävä uusia toimintamuotoja, joilla heimoaate kotimaassa saataisiin leviämään laajemmalle.¹³ Kaikkea toivoa ei kuitenkaan riistetty, sillä L. Kuntijärven sanojen mukaan työtä oli tehtävä sekä kansallisena kulttuurityönä että kansallisena oikeustaisteluna.¹⁴ Vanhasta tavoitteesta ja koko heimotyön perustasta ei ainakaan julkisesti voitu luopua.

Inkerin väestönsiirtojen toinen vaihe ja Itä-Karjalassa alkanut suomalaisuuden kriisi olivat viimeisiä rauhanajan kohokohtia heimoasiaa esillä pitäneiden lehtienkin kyseisiä alueita koskeneissa mielipiteenilmauksissa. Jonkinlainen osoitin tästä on se tosiasia, että esim. Suomen Heimon, Ylioppilaslehden, Itsenäisen Suomen, Toukomies/Viena-Aunus-lehden ja Vapaa Karjala ja Inkeri-lehden heimoalueita koskettaneiden kirjoitusten kokonaismäärä oli noussut kolmekymmenluvun puolivälissä keskimäärin kaksinkertaiseksi siitä, mitä se oli ollut v. 1933–1934, mutta laski vuoden 1936 jälkeen etenkin Suomen Heimon ja Ylioppilaslehden mutta myös Viena-Aunuksen palstoilla tuntuvasti.¹⁵ Laimentuvasta innosta saatua kuvaa täydentää toteamus, että kolmekymmenluvun lopulla termiä Suur-Suomi käytettiin lehdissä keskimäärin harvemmin kuin kaksikymmenluvun alussa ja vuosikymmenten

taitteessa ja että 1920-luvun alun konkreettisenä alueena määritetyn Suur-Suomen tilalla alkoi 1930-luvulla ja varsinkin sen loppupuolella lehdissä esiintyä abstraktimpi ja lähes fraasiksi muuttunut maininta Suur-Suomesta.¹⁶

Kaksi pientä poikkeusta rikkoo kuitenkin kolmekymmenluvun jälki-puoliskosta annettua yleiskuvaa. Toisen aiheuttivat Neuvostoliitossa suoritettut oikeudenkäynnit tuomioineen. Ne saivat jotkut suomalaispiirit laskelmoimaan Itä-Karjalan ja Inkerin asialla vielä kerran. Ajan Suunta otsikoikin kirjoituksensa 23.6.1937 »Savijaloilla seisova jättiläinen». Kirjoituksen mukaan maailman huomio oli kohdistunut Venäjään. Suurvallat yrittäisivät käyttää syntynyttä, Venäjän poliittiselle johdolle vihamielistä mielialaa hyväkseen. Suomenkin oli siitä jollakin tavalla hyödyttävä, koska maallamme oli lehden mielestä siihen suurempi oikeus kuin millään muulla valtiolla. Juuri nyt oli sopiva aika tuoda Karjalan ja Inkerin kysymykset jollakin sopivalla tavalla esiin. Lehti itse ei kuitenkaan ehdottanut toimintatapaa. Pääasia oli, että »lingottaisiin kivi silloin kun Goljat oli vähiten varuillaan».¹⁷

Itä-Karjalasta oli Ajan Suunnassa v. 1937 huomattavasti enemmän pääkirjoituksia kuin edellisenä ja seuraavina vuosina. Upseerioikeudenkäyntien lisäksi toinen asiaan vaikuttanut tekijä oli ulkoministeri Holstin Neuvostoliittoon suorittama vierailu.¹⁸ Myös AKS:n äänenkannattaja riemuitsi tapahtumasta. Toiveet olivat korkealla, mikä ei tunnu kummalliselta, koska itse Suomen ulkoministerikin ja hänessä ruumiillistuen koko Suomen virallinen ulkopoliitikka yritti ottaa Itä-Karjalan kysymyksen vielä kerran esille. Mutta tulos oli huono.¹⁹

Tätä Suomen Heimom kirjoituksia laatineet henkilöt eivät voineet tietää. Lehden mielestä ulkoministerin käynti Moskovassa oli osoittanut, että Karjalan ja Inkerin hyväksi voitiin tehdä virallisestikin jotain. Toisaalta matka lehden mielestä oli todistanut, että Itä-Karjalassa ja Inkerissä toimeenpannut karkotukset eivät olleet AKS:n propagandan ja mielenosoitusten aiheuttamia, kuten vasemmistopiirit olivat väittäneet. Holstin matka oli vakuus siitä, että Itä-Karjalasta voitiin puhua muuallakin kuin omissa kotinurkissa. Samoin voitiin Inkerin kysymystä käsitellä Neuvostoliiton ja Suomen välisissä virallisissa neuvotteluissa.²⁰ Suomen Heimom pakinoitsija ei voinut tietää vielä, kuinka »virallisesti» Neuvostoliiton ulkoministeri oli Holstin tavatessaan Itä-Karjalan asiaan suhtautunut.²¹

Holstin matkan aikana häipyi 1930-luvun lopussa usko siihen, että Itä-Karjalan ja Inkerin asemaa voitaisiin jotenkin muuttaa. Vain muutamissa lehtien artikkeleissa annettiin tietoja Neuvosto-Karjalan puolue- ja talousolojen muuttumisen suomalaisille kommunisteille aiheuttamista seurauksista.²² Hiljainen väistyminen heimojärjestöjenkin lehtien palstoilta poliittisesti läheisempien asioiden vuoksi tuli heimokansoista kannetun huolen osaksi. Mutta vielä kerran 1930-luvulla Itä-Karjala tuotiin lehtien palstoille. Kysymys oli siitä sopimuksesta, jonka Kuusisen Terijoen hallitus teki Neuvostoliiton kanssa ja jossa Neuvostoliitto lupasi ystävyyden osoituksena täyttää suomalaisten vuosisataiset toiveet. Itä-Karjala voitiin yhdistää Suomeen. Mutta kun Terijoen hallitus oli osoittautunut poliittiseksi virheeksi,²³ josta hyvin nopeasti sitten päästiin irti, Itä-Karjala sai odottaa asemansa muuttamista ja suomalaisia aina vuoteen 1941 saakka.

Inkeriä koskettaneet väestönsiirrot 1930-luvun puolivälissä kuohuttivat heimotyörintamaa. Niiden kohteeksi joutui noin 50 000 henkeä. Toinen julkisuutta saanut tapahtumasarja oli Gyllingin johtaman karjalaistamispolitiikan päättyminen Itä-Karjalassa. Sekin liittyi Neuvostoliiton sisäiseen kehitykseen. Tärkein heimojärjestöjen käyttämä keino oli tällöinkin julkaisu- ja tiedotustoiminta. Erittäin aktiivisia olivat AKS, Inkerin Liitto ja Heimojärjestöjen Keskusvaliokunta. Informaatiota väestönsiirroista, joita kutsuttiin karkotuksiksi, levitettiin ulkomaillekin, ja monet arvovaltaiset julkaisut saatiin käsittelemään Inkerin tapahtumia. Ponnisteluista huolimatta keskusvaliokuntakin joutui 1936 tunnustamaan, että se ei nähnyt uusia keinoja asiaan vaikuttamiseksi.

Myös suomalaiset lehdet saivat aineistoa em. tapahtumista Itä-Karjalassa ja Inkerissä. Hyvin innokkaasti asiaan puuttuivat äärioikeistolaiset lehdet, joiden kustantajien motiivit olivat sisäpoliittisia. Odotettiin myös, että kansainvälisen politiikan muutokset auttaisivat heimokansoja. Yleensä julkaisuissa alkoi kuitenkin olla alakuloinen ja väsähtänyt sävy. Heimokansojen asian voittoon ei enää uskottu. Tämän kehityksen myötä alettiin yhä enemmän pohtia heimotyön kohteiden tärkeysjärjestystä. Haaveilu kerran vapautuvasta Karjalasta siirtyi sivuun. Lopulta hiljainen väistyminen poliittisesti merkityksekkäimpien ja ajankohtaisempien asioiden tieltä tuli 1930-luvun lopussa heimokansojen kohtalosta tunnetun huolen osaksi.

10. Heimotyön muodot ja tavoitteet itsenäisessä Suomessa – vertailua

Heimotyötä tehneiden järjestöjen rakenteen, toiminnan ja ohjelmissa ilmenneen ajattelutavan erittelyn jälkeen voidaan ehjemmin vastata kysymykseen, mitä heimotyö oli ja miten sitä tehtiin. Vastaus on syytä antaa muodossa, missä kysymyksetkin esitettiin ja sisällyttää siihen sellaista tietoa, joka mahdollisimman tarkasti ja keskitetysti luonnehtii mainittua työtä ja sallii järjestöjen keskinäisen vertailun.

Mitkä/ketkä tekivät?

Heimojärjestöt ja sellaiset järjestöt, jotka tavalla tai toisella osallistuvat heimotyöhön, niiden toiminnan kohdealue ja saatavissa olevat tiedot jäsenmääristä selviävät seuraavasta kaaviosta.¹

Nimi	Toiminta-aika tutkimusjak- solla	Toiminnan kohdealue	Jäsenmäärä suurimmillaan
Vienan Karjalaisten Liitto	1906–17	Itä-Karjala	731
Suomalaisuuden Liitto	1906–39	Länsipohja, Ruija, Viro, Inkeri	1000 (arvio)
Karjalan Sivistysseura	1917–39	Itä-Karjala	n. 200
Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan komitea	1919–39	Itä-Karjala, Inkeri	—
Inkerin Ystävät (Inkerin Ylioppilaat v. 1891)	1919–39	Inkeri	—
Inkerin Apu	1919–39	Inkeri	—
Länsipohjan toimi- kunta	1919—	Länsipohja	—
Inkerin Liitto	1919–39	Inkeri, Viron Inkeri	n. 1500

Nimi	Toiminta-aika tutkimusjak- solla	Toiminnan kohdealue	Jäsenmäärä suurimmillaan
Akateeminen heimoklubi ja Turun sisarijärjestö	1921—39	Viro, Unkari, Liivi, Viron Inkeri	200
Akateeminen Karjala- Seura	1922—39	Itä-Karjala, Inkeri, Länsipohja, Ruija, Viro, Unkari, Liivi, Viron Inkeri	2000
Naisylioppilaiden Karjala-Seura	1922—39	Itä-Karjala, Inkeri, Liivi, Länsipohja, Ruija, Viro, Unka- ri, Viron Inkeri	750
Itsenäisyyden Liitto	1924—39	Itä-Karjala, Inkeri	9000
Karjala-Kerhojen Keskusliitto	1927—39	Itä-Karjala	1200
Heimojärjestöjen Keskusvaliokunta	1929—39	Itä-Karjala, Inkeri (katto-organisaatio)	

Edellä mainittujen järjestöjen lisäksi jonkinlainen intressi heimotyöhön ainakin ohjelmiansa mukaan oli Isänmaallisella Kansanliikkeellä, sen nuorisojärjestöllä Sinimusta ja kahdella veteraanijärjestöllä Vapaussodan Rintamamiesten Liitolla ja Suomen Heimოსoturien Liitolla. Suomessa toimi myös hyvin lyhytikäisiä yhdistyksiä ja yhteenliittymiä, jotka oli perustettu heimotyöpohjalle mutta jotka elinaikansa lyhyden vuoksi eivät pysyvästi vaikuttaneet heimotyöhön. Tällaisia olivat mm. v. 1881 perustettu Viron Kielen Ystävät, v. 1906 käyntiin saatettu Suomalais-Virolainen Liitto, Itä-Karjalan kansannousun aikana järjestetyt Karjalan Liitto-Pro Carelia ja Itä-Karjalan avustuskeskus sekä ylioppilaiden Karjala-delegaatio ja sittemmin 1930-luvun alussa Suomeen kotiutunut yleismaailmallisen vähemmistökansallisuuksien järjestön alaosaisto Helsingin Prometheus-kerho.

Seurojen ja yhdistysten jäsenmääristä ei ole käytettävissä tyhjentäviä tietoja. Kaaviossa esitetyt luvut eivät myöskään liene ehdottoman varmoja ja toiminnan laajuutta kuvastavia. Ensinnäkään maksaneiden

jäsenten lukumäärä ei merkitse paljonkaan. Tärkeämpänä on pidettävä sitä, miten laaja oli se vaikutuspiiri, jossa kukin seura tai yhdistys toimi. Esimerkki asian tästä puolesta lienee Karjalan Sivistysseura, jonka virallinen jäsenmäärä v. 1926 oli n. 200, kun esim. sen edeltäjään Vienan Karjalaisten Liittoon oli kuulunut lähes nelinkertainen jäsenistö. Toisesta yhteydestä tiedämme, että seura 1930-luvun lopussa lähetti päämäärästään selostuksen n. 2000 henkilölle. On perusteltua olettaa, että juuri tämä luku, siis 2000, paremmin kuin jäsenistön lukumäärä 200 kuvaa seuran vaikutuspiirissä olleiden henkilöiden lukumäärää.

Heimotyötä tehneiden järjestöjen voima ei yleensä ollut joukoissa vaan joissakin yksilöissä. Järjestöjen yhteisen jäsenmäärän arviointi ei ole aiheellista, koska useat henkilöt kuuluivat moneen järjestöön yhtäaikaan. AKS:lla ja Suomalaisuuden Liitolla oli paljon yhteisiä jäseniä, samoin oli myös Itä-Karjalan Komitealla ja Inkeri-järjestöillä, erityisesti Inkerin Liitolla. Viimeksi mainittuun liittyi kolmekymmenluvun loppupuolella paikallisia Lotta Svärd -yhdistyksiä, joiden jäsenet taas kuuluivat eri organisaatioihin.

Yleisestä säännöstä on poikkeus AKS, jonka jäsenistön määrän ja laadun vuoksi voidaan perustellusti todeta, että seura oli erittäin merkityksellä. Sen jäsenmäärä kasvoi koko ajan. Kaksi-kolmetuhatta nuorta aktiivista akateemista jäsentä käsittävä seura jo sellaisenaan oli poikkeuksellinen aatteellinen voimalataus suomalaisessa yhteiskunnassa.

Päätelmät, joita järjestöjen johtajistosta voidaan tehdä, ovat hyvin nopeasti esitetty. Heimotyö oli puoleksi akateemisenä ja puoleksi pakolaismiljöössä vaikuttanut ilmiö, jonka taustassa tilanteen ollessa otollinen työskenteli vaihtuva, epämääräinen ja epälukeinen ryhmä poliitikkoja. Tässä kohden on syytä tähdentää Itsenäisyyden Liiton osuutta aikaisempien heimopoliitikkojen kerääjänä, sillä vaikka järjestön jäsenistöstä suuri osa olisi ollutkin »paperijäseniä», niin kuitenkin lukumäärä 9000 on siksi suuri, että se saattoi pitää sisällään tämän heimotyön »kolmannen voiman».

Heimotyön käynnistivät 1800-luvulla akateemiset kansalaiset, nimenomaan yliopiston opettajat. Työ liittyi silloin — varsinkin Viron suhteiden osalta — suomalaisuusliikkeeseen, ja sitä harrastivat etenkin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran merkkimiehet Yrjö-Koskinen etunenässä. Kielimiehet Ahlqvistista ja Jänneksestä alkaen tunsivat ymmärrettävää tieteellistä mielenkiintoa sukulaiskieliä puhuvia kansoja

kohtaan. Kansatieteilijät ja historioitsijat olivat myös kiinnostuneita samoista kansoista. Suureksi osaksi akateemisten opettajien välityksellä heimoharrastus tuotiin osakuntiin, joiden vaikuttajayksilöt -- usein juuri akateemiset opettajat -- ohjasivat osakuntia heimotyön tielle. Kielimiehet, kansatieteilijät ja taiteilijat toivat Karjala-harrastuksen osakuntiin. Länsipohjan ja Ruijan suomalaisten asian harrastamisen alkujuuretkin juontuvat fennomaaniseen liikkeeseen, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraan, yliopiston opettajiin. Ensimmäinen Suomessa toiminut Inkeri-järjestökin perustettiin ylioppilaiden keskuuteen.

Organisoitunut Itä-Karjalan harrastus käynnistettiin kahdelta tai kolmelta taholta. Mukana olivat Suomessa toimineet laukkukauppias-perinnettä edustaneet henkilöt, Aleksei Mitro etupäässä, Itä-Karjalan-lähinnä Uhtua-omat luottamusmiehet ja kolmantena osapuolena suomalaisuusliikettä, lähinnä Suomalaisuuden Liittoa, hyvin lähellä olleet henkilöt. Merkityksekkäin esim. Vienan Karjalaisten Liiton ja Karjalan Sivistysseuran toiminnan käynnistämisessä ja ylläpitämisessä oli kiistatta kuitenkin »Suomessa toiminut karjalainen siirtokunta», juuri laukkukauppiasperinnettä edustanut kauppiasryhmä.

Ylioppilaspireistä sai väriä myös niinkin ajankohtaisia tarpeita varten perustettu järjestö kuin Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan komitea, jonka sitoi ylioppilaiden Karjala-harrastukseen Herman Stenberg. Toimintaolosuhteet itsenäistymisen aikana olivat toiset, ja siksi monet entiset heimoasian harrastajat olivat aktivismin koulun käytyään muuttuneet heimopoliitikoiksi. Tästä syystä komitea tavoitteli myös reaalisia poliittisia ja nähtävästi myös taloudellisia etuja, mitä ensimmäisen johtokunnan jäsenten nimet kuten Rantakari, Paavolainen, Stenberg ja Sario osoittavat.

Yliopistosta ja kansatieteestä lähti Inkerin Liitonkin eräs käyntiin pannut voima. Mitä esim. yliopistomies A.R. Niemi oli rauhanaikana Karjalan Sivistysseuralle, sitä Väinö Salminen oli Inkerin Liitolle. Salminen oli myös v. 1906 mm. K. Krohnin, E.A. Saarimaan ja Lauri Kettusen kanssa ollut rakentamassa suhteita Viron nuoreen sivistyneistöön. Kielimies Saarimaa taas oli perustamassa Akateemista heimoklubia, joka sekin oli puhtaasti ylioppilas- tai yliopistomiljöön tuote, sillä siihen kuului silloisen ylioppilaselämän aktiivisia voimia, ja niitä kannustivat omat opettajat. Tämän aktiivisen ryhmän välityksellä heimotyön eteläinen orientaatio todennäköisesti tuli AKS:aan, joka myös oli »yliopistoaktivistien» järjestö. Viron suhteiden luomisen

taustalla oli reaali poliittinen tilanne, reunavaltiopolitiikka, jonka avulla sitä harjoittaneet maat pyrkivät varmistamaan turvallisuutensa itää vastaan.

Juuri silloin kun heimotyö oli kiihkeimmillään, sen takana olivat poliitikot ja politiikka. Yleispoliittiset tapahtumat määräsivät heimotyön voimakkuuden, ja poliittisten tapahtumien suuntaa tutkien useat poliitikot myötälivät, joskus jopa rohkaisivat heimotyön tekijöitä. »Suhdannepoliitikkojen» ohella oli kuitenkin monia sellaisia, joiden toiminta perustui jonkinlaiseen vakaumukseen, voidaan sanoa heimokansakysymyksen aatteelliseen tiedostamiseen. Tällainen henkilö oli mm. E.N. Setälä, joka kirjoituksin, puhein ja toiminnoin aatteellisesti jopa ohjasi heimotyötä. Setälän jäljet vievät yliopistoon ja – kuten monen muunkin heimoharrastajan jäljet – tässä tutkimuksessa käsittelemättä jääneeseen Kalevala-seuraan, jonka vaikuttajajaksilöitä *Hannes Sihvo* on teoksessaan *Karjalan löytäjät* (1969) kuvannut.

Vakaumuksellisia heimokansojen ystäviä näyttävät olleen myös Alkio, Ivalo, Kai Donner, Svinhufvud, Gummerus, Talas, Saastamoinen, Renvall, R. Erich ja tietysti myös Elmo E. Kaila. Hyvin lähellä heimotyön keskeisiä tavoitteita olivat joissakin elämänvaiheissaan myös mm. Procopé, Heikkinen, Hynninen, Honkajuuri, Grotenfelt, Koskimies, Leinonen ja Th. Homén. Monet heistä olivat joko tuttavuusuhhteensa tai virkatehtävänsä vuoksi joutuneet tekemisiin heimoalueiden, lähinnä Itä-Karjalan ja Inkerin kanssa. Svinhufvudin, Grotenfeltin ja Homénin poliittinen menneisyys ulottuu Kagaaliin saakka. Ryhmään kuului myös useita upseereita, joista näkyvimmin heimorintamalla taistelivat Talvela ja Heinrichs. Upseereiden taustana oli sekä aktivismin että jääkäri liikkeen traditio. Jääkäreistä ja käydyistä heimosodista heimokansojen vapauttamisen ajatus näyttää välittyneen suoraan mm. veteraanijärjestöihin. Sen jälkeen kun AKS oli 1930-luvulla kehittynyt täyteen voimaansa, se antoi heimotyölle tehokkaita tekijöitä. Suureksi osaksi tätä kautta heimotyön näkökulma, ennen kaikkea Suur-Suomi-ajatus, välittyi äärioikeistoliikkeisiin, joskin yhteisenä taustana oli aktivismin perintö. Tunnetut nuorisoon vaikuttajat kuten Simojoki, Helanen, Vuorjoki ja Ala-Kulju olivat AKS:n johtajia senkin jälkeen kun he jo toimivat IKL:ssä tai Sinimusta-järjestössä.

Missä tilanteessa; kenelle ja miksi?

Järjestöjen syntyajat ryhmittyvät kolmeksi pääjaksoksi: v. 1906, Suomen itsenäistymisprosessi (v. 1917–22) ja kaksi- ja kolmekymmenluvun taite. Tämä tosiasia jo sinänsä on vastaus kysymykseen, missä tilanteessa heimotyötä tehtiin ja osittain vastaus kysymykseen, miksi tehtiin: suurina joko ulko- tai sisäpoliittisina murroskausina, jotka koskettivat sekä Suomen että heimoalueiden kohtaloita. Kun ulkoa tai sisältä tulleet ärsykkeet kuohuttivat vallitsevaa olotilaa, heimotyön harrastajat pitivät mahdollisena joko muuttaa heimoalueiden poliittista asemaa tai toimia niillä asuvan väestön kulttuuritason nostamiseksi. Trivialiteetiltä tuntuva mutta totuus kuitenkin on, että mitä perusteellisempi järkytys oli, sen voimakkaammin se vaikutti heimotyöhön, sen pitemmälle meneviä suunnitelmia heimoalueiden varalta tehtiin.

Yksiselitteistä syytä on vaikea löytää. Taustalla vaikutti kuitenkin se tosiasia, että etenkin vuosien 1917 ja 1920 välisenä aikana jopa maan johto halusi liittää heimoalueita Suomeen. Heimotyön tekijät muiden lailla toimivat sen tiedon perusteella, mikä heillä oli käytössään ja siinä tilanteessa, minkä laajemmat poliittiset tekijät muodostivat. Ja jos muistetaan, mitä esim. Neuvosto-Venäjältä sen alkuaikoina Suomessa samoin kuin muuallakin tiedettiin, ei käytettävissä ollut tietoa ollut paljon. Oli paremminkin huhuja. Lisäksi haluttiin uskoa vain itselle ja omakohtaisesti koetulle työlle edullisia asioita. Uskottiin myös teoreettisiin oppeihin ja luotettiin lakipykälien pitävyyteen. Toisaalta taas esim. AKS ja muut ns. äärioikeistolaiset järjestöt ohjasivat tietoisesti jäsenistönsä mielipidettä, ts. manipuloivat sitä.

Ratkaisevia olivat kuitenkin tapahtumat itärajan takana Itä-Karjalassa ja Inkerissä. Niihin reagoitiin. Samoin vaikutti esim. suomea puhuvan väestön asema Ruijassa ja Länsipohjassa. Se ei Suomesta käsin katsottuna ollut hyvä. Epäonnistumiseen päättyneet kansannousut Itä-Karjalassa ja Inkerissä sekä myöhemmin Inkerissä tapahtuneet väestönsiirrot ja ns. Itä-Karjalan suomalaisuuden kriisi olivat tosiasioita, joihin mielipidettä muokkaavat yleiset tiedotusvälineetkin kiinnittivät huomionsa. Kaiken lisäksi esim. itsenäistymisprosessin aikaiset kansannousut synnyttivät käytännön ongelmia, jotka oli jotenkin ratkaistava. Kun virallinen valtiolta ei ollut kyllin nopea, vapaaehtoiset järjestöt tarttuivat toimeen. Tällainen ongelma oli esim. pakolaiskysymys, jonka hoitamisessa heimotyö saavutti jälkeen päin arvioiden

ehkä positiivisimmat tuloksensa.

Vastaus kysymykseen, missä tilanteessa heimotyötä tehtiin, kertoo myös, minkä puolesta työtä tehtiin. Se on myös osavastaus syvällisempään peräykseen, miksi tehtiin. Heimotyötä tehtiin ennen kaikkea Itä-Karjalan, Inkerin, Länsipohjan, Ruijan ja Liivin kansojen hyväksi, ja siksi, että tekijät eivät alun alkaenkaan olleet tyytyväisiä näillä alueilla asuvan väestön asemaan ja että asema yhä huononi. Erityisenä huolenaiheena oli suomalainen tai suomensukuinen väestö. Sen määrä ei ollut kovin suuri, kuten alla olevat luvut osoittavat:

Alue	Suomensukuista väestöä
Itä-Karjala	n. 90–120 000
Inkeri	n. 110 000
Länsipohja	n. 30 000
Ruija	n. 10–20 000
(Liivi)	n. 1500 (toisten mukaan <1000)

Luvut ovat epätarkkoja, koska tarkkoja määriä on mahdoton saada jo tilastointiperusteiden erilaisuuden vuoksikin. Ne kuvaavat tilannetta lähinnä kaksi- ja kolmekymmenluvun taitteessa. Merkityksestä oli, että kehitys jokaisella mainitulla alueella oli suomensukuiselle kansanosalle kielteinen. Sen osuus väestöstä pieneni.

Seuraavat ajanjaksot vaikuttivat huomattavimmin heimoalueiden väestösuhteisiin:

Itä-Karjalan kansannousut v. 1920–22 aiheuttivat n. 12 000 hengen vähennyksen.

Inkerin vapaustaistelu v. 1919 aiheuttivat n. 8000 hengen vähennyksen. Pakolaisista palasi n. 2000 takaisin.

Inkerin väestönsiirtojen kohteeksi joutui v. 1929–31 n. 18 000 henkeä.

Inkerin väestönsiirtojen kohteeksi joutui v. 1935–36 n. 50 000 henkeä.

Luvut eivät sellaisinaankaan ole pieniä. Kyse oli melkoisista kriisiteijöistä, jotka sopivassa tilanteessa aiheuttivat helposti purkauksia. Lisäksi Viron Inkerissä, Liivin rannalla, Länsipohjassa ja Ruijassa kävivät suomalaiset kansanripheet epätasaista taistelua oman kielensä ja muunkin identiteettinsä säilymisen puolesta. Samasta asiasta oli kyse

myös Itä-Karjalassa ja Inkerissä. Kaiken lisäksi varsinkin Itä-Karjalan kehitykseen oli Gyllingin kaudella alettu kohdistaa myönteisiä odotuksia, kuten jo Procopéle laadittu muistiokin osoitti. Kun suomalaisuus eli karjalaisuussuuntaus päättyi, isku tuntui sitäkin kovemmalta.

Kriisit määräsivät myös heimotyön erään kohteen – pakolaismäärän suuruuden. Ei ollut merkityksetöntä se, että Suomeen lyhyessä ajassa saapui kahteenkymmeneen tuhanteen nouseva pakolaisjoukko, joka kaiken lisäksi oli heimokansaa. Jos heimotyön aatteellinen pohja oli luotu jo ennen, pakolaisten tulo määräsi työn käytännön muodot 20-luvun alussa. Se viritti heimotyön uudelleen. Kun pakolaisista suurin osa jäi Suomeen, he koko ajan muistuttivat vääryydestä, jonka he ja koko Suomi muka olivat kärsineet. Vanhaan aatteelliseen perustaan tuotiin kerta toisensa jälkeen ajankohtaisia lisävirikkeitä. Toinen asia sitten on se, että heimotyöhön alusta pitäen oli liittynyt sangen egoistinen – suomalaisten kannalta – ja Suomi-keskeinen aatteellisuus, jota voitaisiin yhteistermillä kutsua Suur-Suomi-tavoitteeksi. Se oli kuulunut suomalaiskansalliseen aateperintöön 1800-luvulta lähtien, ja ajankohtaiset poliittiset tapahtumat provosoivat sen esiin itsenäistymisen aikana. Sen puolesta työskenteli – tosin pakolais-työn ohella – varsinkin ylioppilasnuorison organisaatio AKS.

Kärjistäen voitaisiin todeta, että ne kaksi asiaa, joiden puolesta heimotyötä 1920- ja 30-luvulla tehtiin, poikkesivat mahdollisimman paljon toisistaan. Yhtäällä oli epätsekäs vajaan koulitun pakolaisjoukon hyväksi suoritettu työ ja toisaalla varsin korkealentoinen ja teoreettinen, akateemiselle väestölle – joskin myös muille – julistettu heimoromantiikka, johon kuuluivat heimoaateen selitys ja Suur-Suomen suunnittelu.

Mitä sanottiin; julistetun aateen sisältö

Edellä mainittu varsin korkealentoinen ja teoreettinen heimoromantiikka ammensi käyttövoimansa sangen varhain itäneistä juurista. Viittauksia Itä-Karjalan suuntaan – joskin strategisessa tarkoituksessa – oli tehty jo 1600-luvulla, mutta vasta suomalaisuusliikkeeseen nivellettynä mielenkiinto heimokansoja ja -alueita kohtaan sai laajempaa kantavuutta. Silloin siihen liittyi tai se eräiltä osin kehittyi ns. Suur-Suomi-ajatukseksi, haluksi yhdistää kaikki suomensukuiset heimot, mutta ennen kaikkea suomalaiset ja itä-karjalaiset, samaksi

valtakunnaksi. Sanontaa käytti ensimmäiseksi M.A. Castrénin tutkimustulosten innoittamana Carl Edvard Aspelund, joka v. 1848 antoi sille selvästi suomalaisia heimoaineksia yhdistämään pyrkivän merkityksen käyttäessään sitä – yllättävää kylläkin – panslavismin vastakohtana. Yllättävää ei sen sijaan ole se, että se liittyi ruotsalaisiin kohdistetun arvostelun ja tuolloin vielä pinnanalaisen kansallisuuskysymyksen syntymiseen. Aspelund puhui panfennismistä eli pansuomalaisuudesta tulevana ilmiönä.² Aspelundin käyttämän termin popularisoi eli liitti maantieteelliseen käsitteistöön Topelius puhuessaan suuresta, täydellisestä Suomesta, joka sisältäisi Suomen ja Itä-Karjalan. Tämän ns. klassisen Suur-Suomi-käsitteen iskosti sivistyneistön tajuntaan sitten Ahlqvist runoillaan Satu ja Suomen valta niin lujasti ja lennokkaasti, että sen voittokulku ja paikka heimokansoihin kohdistuneessa kiinnostuksessa oli tulevaisuudessa turvattu.

Itä-Karjalaa kohtaan osoitettuun kiinnostukseen, heimoaatteeseen, liittyi siis miltei alusta lähtien ns. Suur-Suomi-ajatus. Viroon suuntautuneen mielenkiinnon sen sijaan määräsi kaksi muuta seikkaa. Toisaalta oli tieteellinen mielenkiinto Viron kieltä kohtaan. Toisaalta Viron suhteita rakentaneet pitivät Viroa poliittisesti Suomen rinnakkaisilmiönä. Sillähän oli vastassa samanlainen rintama kuin Suomellakin: voimakas Venäjän valtakunta ja vieras kotimaassa hallitseva yläluokka. Mielenkiinto ei voinut kehittyä suursuomalaisuudeksi ennen kuin ensimmäisen maailmansodan luomassa uudessa poliittisessa tilanteessa. Ekspansiounelmista vapaata oli myös kiinnostus inkeriläisiä sekä Länsipohjan ja Ruijan suomalaisia kohtaan 1800-luvun jälkipuoliskolla. Perusvaatimuksena oli kylläkin suomalaisuuden kehitykselle tärkeä kielen ja kansallisuuden säilyminen.

Suomen itsenäistyminen kärjisti ja voimisti entisiä suuntauksia, mutta toisaalta se eriytti voimassa olleita pyrkimyksiä. Heimopolitiikan valta-aikana v. 1917–1919 kaikkien poliittisten tekijöiden ja aatteellisen perinnön lisäksi »heimoajatteluun» tuli uusi, suuresta maailmasta lainattu periaate, kansojen itsemääräämisoikeuteen vetoaminen. Se liitettiin saumattomasti entiseen suomalaiskansalliseen ajattelun suuntaukseen, myös Suur-Suomi-ajatukseen, joka nyt näytti täysin realistiselta ja toteutumiskelpoiselta. Tähdennettäköön tässä yhteydessä, että kyseinen ajatus oli todella kansallisen ajattelun osa – ei pelkästään ylioppilaiden, professoreiden ja aktivistien unelma. Sitä käyttivät aivan kuin itsestään selvänä perusteluna myös punaisen Suomen edustajat.

Se kuului myös sosialisti Voionmaan käsitevarastoon, kun hän ehkä kaikkein selvimmin ja julkisimmin ilmoitti Kansanvalistusseuran Kalenterissa Suur-Suomen erilaiset vaihtoehdot v. 1919. Voionmaan mukaan Suur-Suomella jotkut käsittivät kaikkien tai ainakin useimpien suomensukuisten heimojen ja kansain yhteistä, Itämerestä Volgalle ulottuvaa asuma-aluetta ja sen jonkinlaista uutta kansallista, jopa osittain valtiollistakin yhteenliittymistä. Hänen mielestään parempi pohja ajattelussaan kuitenkin oli niillä, jotka ymmärsivät Suur-Suomella suomalaisten, venäjänkarjalaisten, inkeriläisten ja virolaisten asuma-aluetta. Koska Suomi ja Viro olivat poliittisesti liian kaukana toisistaan, realistisempi Suur-Suomi oli kuitenkin alue, jonka muodostivat Suomi ja sen kanssa katkeamattomassa yhteydessä olevat suomalaiset alueet: Ruotsin Länsipohjan suomalaisalue, suomalaisten asuma Ruija, suomalainen Inkerinmaa ja ennen kaikkea Venäjän Karjala Jäämeren rannikkoineen. Koska poliittisten olojen vuoksi ei ollut minkäänlaisia mahdollisuuksia liittää Länsipohjaa ja Inkeriä Suomeen, Suur-Suomen alueeksi jäivät Voionmaan mukaan Suomi, Itä-Karjala ja Kuollan niemimaa Muurmannin rannikkoineen.³

Voionmaan kirjoituksessa kristallisoituivat ensinnäkin edelliseltä vuosisadalta periytyneet ja ensimmäisen maailmansodan aikana uusia alueellisia ulottuvuuksia saaneet heimoajattelun tyyppiipiirteet. Toisaalta se sisältää miltei kaikki ne vaihtoehdot, joita sodan jälkeen kaksi- ja kolmekymmenluvulla heimotyötä tehneet järjestöt ja henkilöt pitivät Suur-Suomena, heimotyön eräänä tavoitteena. Käytetty väline saattoi olla merkityksenkäs, sillä Voionmaa kirjoitti artikkelinsa Kansanvalistusseuran Kalenterissa, joka jo edellisen vuosisadan lopussa oli ollut välineenä, kun suomalaisia opetettiin seuraamaan ajankohtaisia kysymyksiä ja yleisiä asioita ja jonka levikki mahdollisti kirjoitetun sanoman välittymisen laajempiinkin piireihin.

Sota vaikutti muutenkin heimoaatteeseen. On varsin ymmärrettävää, että vasta itsenäistyneessä valtiossa, jonka naapurina oli suurvalta, joskin silloin heikkona pidetty, kiinnitettiin huomiota rajojen strategiseen puoleen, luonnollisiin rajoihin ja toisaalta Itä-Karjalan taloudellisiin ja poliittisiin mahdollisuuksiin. Pakolaiskysymys toi heimoajatteluun melko epäitsekään ajatuksen, että pakolaisvalistus- ja huoltotyö jo sinänsä olivat heimotyössä tärkeitä arvoja. Eräiden lausumien tarkastelu kuitenkin osoittaa, että kyseessä oli vanhalta perustalta lähtenyt ajatus. Aikaisemminkin oli pyritty valistustyöhön, mutta sitä

oli tehty itse heimoalueilla, mutta kun niiden saavuttaminen poliittisten olojen muutosten vuoksi ei enää ollut mahdollista, siirrettiin valistustyö Kanta-Suomeen. Valistustyön takana ollut ajatus oli kuitenkin tavoitteinen: valistettavasta joukosta pyrittiin luomaan jonkinlainen eliittiryhmä tulevia heimoalueiden tapahtumia varten. Tätä osoittaa sekin, että koulutettavat valikoitiin. Voidaan väittää, että kaiken epäitsekään ja pakolaisten parasta ajattelevan toiminnan lopullinen motiivitausta kaikesta huolimatta oli erittäin Suomi-keskeinen ajatus, Suur-Suomi-ajatus. Kansannousut ja pakolaiset vaikuttivat myös siihen, että revanššiajatus ja ryssäviha liittyi eräiden järjestöjen heimotyöhön. Lähinnä tämä ilmenee AKS:n ja Itsenäisyyden Liiton sekä sittemmin äärioikeisto- ja veteraanijärjestöjen heimotyön taustalla olleessa aatepohjassa.

AKS:n ohjelmassa puhuttiin Suur-Suomesta ajatuksena, että Itä-Karjalan ja Inkerin oli kuuluttava Suomeen, mutta siten, että kummankaan asioita ei edeltä käsin määritetty tarkasti, ei siis myöskään niiden suhdetta Suomeen. Tyydyttiin joko vaatimaan niille vapautta tai viitattiin niiden oikeuteen tai välttämättömyyteen kuulua Suomeen. Itsenäisyyden Liiton johto – ainakin osaksi – halusi lukea Itä-Karjalan, Inkerin ja Kuollan Suomeen. Lähin tavoite oli AKS:n tapaan kuitenkin Itä-Karjalan Suomeen liittäminen.

AKSN-NYKS perustettiin lähes samassa tilanteessa kuin AKS, joten on ymmärrettävää, että sen aatepohja oli sama ja sen toiminta perustui Suur-Suomi-ajatukseseen. Nimensä mukaan se todella oli vain Karjala-Seuran naisten parissa toiminut muunnos.

Jo ennen AKS:aa perustettu Suomalais-Virolainen ylioppilasklubi – Akateeminen heimoklubi – taas oli paljolti vapaa siitä aggressiivisesta aatteellisesta painolastista, joka tuli esim. AKS:n osalle. Syynä saattaa olla pelkästään aika. Kun klubi perustettiin, ei vielä ollut tapahtunut Karjalan nousua, joka kuten on osoitettu, oli aivan ratkaiseva AKS:n synnylle ja joka määräsi hyvin suurelta osin seuran ohjelman. Akateeminen heimoklubi omaksui kaiken muun lisäksi ohjelmaansa sellaisen heimotyön, jossa tieteellisuudella mielenkiinnolla oli hyvä kasvupohja. Mielenkiinnon kohteenahan olivat itsenäistyneet valtiot Viro ja Unkari sekä pelkästään sääliä ja oikeuksia vaativaan asemaan jääneet Liivin ja Viron Inkerin asukkaat. Klubin omaksuma aate ja ennen kaikkea käytännön linja muistuttavat hyvin suuresti sitä heimotyön kulttuurilinjaa, jota jo 1800-luvulla oli virolaisten kanssa pyritty

noudattamaan ja jonka sittemmin otti asiakseen organisoida joko peräti valtiovalta tai Suomalais-Ugrilainen Kulttuurikongressi. Se perustui käytännön työssä ilmiänsä saaneeseen heimoaatteeseen.

Hyvin samantyylinen oli myös Suomalaisuuden Liiton tekemä heimo-työ ja julistama aate. Kohteet olivat paljolti samat. Mielenkiinto oli paremmin suomalais-kansallista myös Ruijaan ja Länsipohjaan ulottuvassa työssä kuin vihamielisekspansiivista. Työssä ja sen taustana olevassa aatteessa ei ollut Suur-Suomi-ajatuksella maantieteelliseen asuun puettuna juurikaan sijaa. Taustalla häämötti kuitenkin käsitys kulttuurillisesta Yhteis-Suomesta, suomalaisen sivistyksen voittavasta mahdollisuudesta, josta kaikki suomalaiset kansat ja heimot saisivat nauttia.

AKS-lainen Suur-Suomi-ajatus välittyi myös puhtaasti äärioikeistolaisiin liikkeisiin, joiden päätavoite oli aivan muu kuin heimokansojen hyväksi suoritettu työ mutta jotka olivat omaksuneet piirteitä heimoaatteesta houkutellakseen nuorisoa kannattajikseen. Huomattava vain on, että poliittisissa liikkeissä ajatus Suur-Suomesta esitettiin verhotummin kuin esim. AKS:ssa. Niillä oli muita tavoitteita — lähinnä sisäpolitiikan alalla —, jotka oli hoidettava ensin. Nuorisojärjestössä taas — kuten yleensä lienee laita — ajattelu oli kärjistetympää. Sinimusta-järjestön perusta oli ajatus, jonka mukaan nuorisoa kasvatettava siihen henkeen, että Suur-Suomi oli luotava, Karjala ja Inkeri liitettävä suomalaiseen mahtivaltioon. Tämän päämäärän ohella eivät edes muut suomeksukaiset kansat paljontaan kiinnostaneet. AKS:aa ja Sinimusta-järjestöä vertailtaessa tulee mieleen vanha sanonta, jonka mukaan joku esiintyy paavillisempana kuin paavi itse. AKS:han oli pyyteettömästi kiinnostunut myös Viron Inkeristä, Liivin kansasta ja Ruijan suomalaisista.

Veteraanijärjestöjen kanta heimokansakysymykseen ja Suur-Suomi-ajatukseen muistutti äärioikeistolaisliikkeiden suhtautumista. Ne ilmoittivat kannattavansa Suur-Suomi-ajatuksen toteuttamista, mutta muistivat asiaa esittäessään tähdentää, että Suomessa toki oli kiireisempiäkin pulmia kuin aluelajennuskysymykset.

Karjalan Sivistysseura, joka Vienan Karjalaisten Liittona oli aloittanut toimintansa jo paljon ennen muita ja joka oli nähnyt ja kokenut Suur-Suomi-ajatuksen toteuttamisyrityksen vuoksen ja luoteen, oli alusta pitäen julistanut olevansa sivistystyötä tekevä järjestö. Seura säilytti luonteensa suurimman osan ajastaan, vaikka sen toiminta eräissä Itä-Karjalan historian käännekohtissa — lähinnä v. 1917–1920

– sekä propaganda- ja valistustoimintaan kuuluneet julkaisut myöhemmin osoittavat, ettei sekään ollut vapaa ajatuksesta, jonka mukaan Itä-Karjalan olisi kuuluttava Suomeen tai ainakin sen asemaa olisi muutettava. On kuitenkin tähdennettävä, että seuran aatteellisessa työssä painotettiin aina karjalaisuutta ja Karjalan omaa osuutta tapahtumissa, vaatimusta, joka voidaan kiteyttää laajaan – muutakin kuin valtiollista ulottuvuutta omaavaan käsitteeseen, Karjalan autonomia. Seuran toiminta oli jotenkin intressidonnainen suhteessa Karjalaan. Työn tarkoitus oli karjalaisen eliitin kasvattaminen ja Karjalatietoisuuden istuttaminen pakolaisiin. Sama tavoite oli v. 1922 perustetulla Inkerin Liitolla, joskin nyt Inkeriin sovellettuna. Näiltä pääjärjestöiltä »intressitavoite» välittyi Karjalan ja Inkerin pakolaisten keskuudessa kentällä toimineisiin Karjala- ja Inkeri-kerhoihin. Mutta, kuten edellä on osoitettu, Inkerin Liitonkin tilaisuuksissa julistettu heimotyön sanoma saattoi olla huomattavasti voimakkaampaa kuin mitä liiton ohjelma edellytti.

Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan komitea oli perustettu Itä-Karjalan asian ajamiseksi ja se oli aktiivisesti puuttunut jäsentensä välityksellä heimokansojen kohtaloihin. Sen toiminta oli määrätty laadittavaksi Suur-Suomi-ajatuksen perustalle. Toisaalta sitä kuitenkin johtivat henkilöt, jotka olivat myös nähneet, ettei heimoromantiikka merkinnyt paljonkaan. Komitean toiminta painottui pakolaistyöhön. Ilmeisesti toiminta muutti myös julistettua sanomaa, jossa Suur-Suomella kyllä edelleen oli sijansa taustavoimana, mutta se näytti menettäneen ajankohtaisuutensa. Komitea toimi heti kansannousujen jälkeen myös Inkerin asian puolesta, joten se siinäkin suhteessa poikkeaa esim. Karjalan Sivistysseurasta ja Inkerin Liitosta ja kuuluu paremmin yleisiin heimojärjestöihin.

Koska heimoaateen levitystyössä tärkein merkitys oli järjestöjen äänenkannattajilla – ne levisivät laajemmalle kuin puhuttu sana ja ilmestyivät toistuvasti –, voidaan niiden kirjoittelua käyttää eräänä mittarina järjestöjen julistaman heimoaateen sisältöä ja ulottuvuutta vertailtaessa. Edellä esitettyjen yksityiskohtien perusteella voidaan tehdä seuraavia päätelmiä. Niiden järjestöjen äänenkannattajat, joita pakolaiset olivat olleet perustamassa, kuten esim. Inkerin Liiton, Karjalan Sivistysseuran ja osin Itä-Karjalan komiteankin, eivät hetikään pohdiskelleet niin paljon heimoajattelun teoreettisia ulottuvuuksia kuin pelkästään suomalaisten perustamien järjestöjen julkaisut,

ennen kaikkea AKS:n Suomen Heimo, jossa heimoaateen selvittely oli kehitetty lähes tieteeksi. Ne keskittyivät hyvin suuressa määrin käytännön kysymysten selvittelyyn.

Raja kulkee myös toisessa kohden. Karjalan hyväksi työtä tekevien järjestöjen äänenkannattajat tähdensivät Karjalan keskeistä merkitystä heimoaatteelle ja alueen asemaa heimotyössä. Sen sijaan esim. Inkerin Liiton äänenkannattaja puhui lähes yksinomaan Inkeristä ja sen heimoaatteelle antamasta merkityksestä ja osuudesta heimotyöhön. Suomalaisten perustamien ja hallitsemien järjestöjen äänenkannattajissa tämä jonkinlainen intressiluonne ei näy kovin selvästi. Niiden kirjoitusten mukainen kuva heimokansojen asiasta ja sitä tietä heimoaatteesta oli laajempi. Todeta kuitenkin voi, että Itä-Karjalan asia ja asema oli niidenkin mukaan kiistatta tärkein. Veteraanijärjestöjen käsitykseen heimokansa-asian ja heimoaateen sisällöstä sekaantui revanššihenkeä siitä yksinkertaisesta syystä, että lähes koko niiden heimoasiaan liittynyt kirjoittelu käsitteli menneitä heimosotia.

Aika näytti myös vaikuttavan eri tavoin eri äänenkannattajien julistamaan sanomaan. Suomalaisten perustamien heimojärjestöjen lehdet, ennen kaikkea Suomen Heimo, ja äärioikeistoa lähellä olevat tai suorastaan niiden äänenkannattajat, esim. Itsenäinen Suomi, Sinimusta, Aktivisti ja Ajan Suunta, puhuivat vielä 30-luvullakin heimoasiasta liittäen siihen rohkeita viittauksia alueelliseen ekspansioon. Karjalan Sivistysseuran, Inkerin Liiton ja Itä-Karjalan komiteankin äänenkannattajien kirjoitukset tulivat varovaisemmiksi. Äänenkannattajat olivat alusta lähtien pyrkineet löytämään heimoasiälle käytännöllisiä kiinnekohtia, mm. Itä-Karjalassa ja Inkerissä vallitsevan tilanteen selostaminen pakolaisille.

Järjestöjen tilaisuuksissa ja kokouksissa esitettiin keskusteluissa ja esitelmissä huomattavasti rohkeampia suunnitelmia, mitä äänenkannattajien palstoilla päästettiin julkisuuteen. Parhain esimerkki tällaisesta menettelystä oli Itsenäisyyden Liitto.

Suur-Suomi-ajatuksesta kirjoitettiin yleensä heimoaateen kanssa samanaikaisesti. Tällaiset, voisi sanoa ohjelmalliset kirjoitukset esiintyivät lehtien palstoilla tasaisesti mutta yleensä harvoin. Lehtien ilmestymiskauden alussa ajatusta toistettiin huomattavasti enemmän kuin muina ajankohtina; samoin ns. heimokriisien aikana. Yleinen suuntaus oli se, että kaksikymmenluvun alussa hyvinkin konkreettisesti määritetyn Suur-Suomi-käsitteen tilalle alkoi 1930-luvulla lehtiin

ilmaantua abstraktimpi, jopa fraasiksi muuttunut maininta Suur-Suomesta. Koko Suur-Suomi-ajatusta kuvaavan terminologian käyttö horjui. Samalla asialla oli ensiksikin monta nimeä. Toisaalta termi Suur-Suomi näyttää tarkoittaneen monia eri asioita lehdestä ja kirjoitusten laatijoista riippuen. Uuden valtakunnan koko vaihteli Uralille ulottuvasta todella suuresta muinaisuuden heimovaltakunnasta sisäisesti voimakkaaksi mutta pelkän Tynkä-Suomen sisältäväksi Suomeksi. Voidaan hyvinkin perustellusti väittää, että jo ennen Tarton rauhaa, siis 1800-luvulla ja itsenäistymisprosessin aikana, muovautuneet käsitykset Suur-Suomen ulottuvuuksista välittyivät 1920- ja 30-luvulle.

Suur-Suomesta ei ollut eri käsityksiä vain eri järjestöillä vaan myös saman järjestön äänenkannattaja eri tekijöiden vuoksi – esim. aika, kirjoittaja, tarkoitus – saattoi ilmaista Suur-Suomi-käsityksensä monella eri tavalla kuten alla oleva kaavio osoittaa.

Kaaviossa esiintyvät Suur-Suomen määreet eivät aina esiintyneet sellaisinaan lehtien kirjoituksissa, vaan ne on saatu luokittelemalla joskus useitakin sanontoja yhteen, ja antamalla niille nimeksi sellainen termi, joka kattaa ne kaikki. Suurin osa löytyy sellaisenaan kirjoituksista. Tosiasia on kuitenkin, että Suur-Suomi-käsite saatettiin ilmaista vieläkin useammalla tavalla kuin kaavion lähes kolmellakymmenellä vaihtoehdolla.

Toisaalta kaavio kuitenkin sisältää pari erittäin kiistatonta ja selvää tosiasiaa. Suur-Suomena pidettiin useimmiten – järjestöstä riippumatta – Suomen ja Itä-Karjalan muodostamaa kokonaisuutta, luonnolliset rajansa saavuttanutta valtakuntaa, sillä sellainen käsitys Suur-Suomesta esiintyi lähes jokaisessa äänenkannattajassa. Lisäksi on otettava huomioon, että sellaisella Suur-Suomi-käsitteellä, joka jätettiin määrittämättä, todennäköisesti – tekstiyhteydestä muuten päätellen – tarkoitettiin juuri Suomen ja Itä-Karjalan muodostamaa kokonaisuutta. Ja tällainen käsite esiintyi jokaisessa tutkitussa julkaisussa. Ilmeinen tosiasia on myös se, että akateemisen nuorison perustaman heimojärjestön ja osittain sen hallussa olleen ylioppilaskunnan äänenkannattajissa esitettiin useimmat Suur-Suomi-termin variaatiot ja että näitä hyvin lähelle pääsi Itä-Karjalan komitean lehti. Järjestöjen taisto jokaisella heimorintaman loholla laajensi myös käytetyn termistön skaalaa. Varsinkin Suomen Heimo esitti jatkuvasti uusia sanakombinaatioita kuvaamaan Suur-Suomea riippuen lähinnä siitä, mistä heimoalueesta tai asiasta oli kyse, mihin huomio kohdistettiin. Sen intressialue ei ollut

Heimokansojen hyväksi propagandaa tehneiden järjestöjen äänenkannattajissa 1919–1939 olleet, Suur-Suomea ilmaisemaan tarkoitetut sanat ja sanayhtymät:⁴

Määre	Äänenkannattaja/Lehti											
	SH	YL	IS	TM	VK	I	A	ASa	ASu	Sm	Rm	Hs
Suur-Suomi on yhtä kuin												
Tuleva/mennyt Itämerestä Uralille ulottuva valtakunta	x	x					x		x			
Suomen, Eestin, Itä-Karjalan, Inkerin, Länsipohjan ja Ruijan käsittävä valtakunta					x		x					x
Suomen, Eestin, Itä-Karjalan ja Inkerin käsittävä valtakunta							x					
Suomen, Itä-Karjalan, Inkerin, Länsipohjan ja Ruijan käsittävä valtakunta	x				x							
Suomen, Itä-Karjalan ja Inkerin käsittävä valtakunta	x		x		x		x	x				x
Suomen, Itä-Karjalan ja Kuollan käsittävä valtakunta										x		
Suomi ja Itä-Karjala/luonnolliset rajat	x	x	x	x	x			x	x	x		x
Viron ja Suomen poliittinen liitto	x											
Suomi ja Inkeri						x						
Pohjolan suomalaiset käsittävä valtakunta												x
Pien/Tynkä-Suomen vastakohta	x							x				
Valkoinen Suur-Suomi										x		
Tuleva Suur-Suomi (ei määrettä)	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Suur-isänmaa, jossa Suomen heimot yhtyneet		x										x
Heimoaatteen luoma valtakunta	x										x	
Valtakunta, jonka sivistys ulottuu Uralille							x					
Suomen, Länsipohjan, Karjalan ja Inkerin muodostama kieli- ja kansallisuuspiiri		x										
Pohjois-Euroopan kulttuurihegemonian omistava sitä tavoitteleva valtakunta/rotu- ja heimoyhteys	x	x										
Suomen silta-ajatuksen mukainen tila			x									
Suomalaisten ja karjalaisten lähentymisen mukanaan tuoma Väinölään lasten silta					x							
Yhteis-Suomi/Veljeskansojen yhteenkuuluvuus	x	x		x								
Heräävän heimon yhdistävä side					x	x						
Suuri Suomen maa ja kukoistava suomalainen kulttuuri								x				
Heimokansojen kulttuuriyhteistyö												x
Sisään ja ulos päin voimakas Suomi									x			
Sisäisesti ja siveellisesti suuri kansa/nykyiset rajat	x	x										

SH = Suomen Heimo
YL = Ylioppilaslehti
IS = Itsenäinen Suomi

TM = Toukomies/Viena-Aunus
VK = Vapaa Karjala. Vapaa Karjala ja Inkeri
I = Inkeri

A = Aktivistit
ASa = Ajan Sana
ASu = Ajan Suunta

Sm = Sinimusta
Rm = Rintamamies
HS = Heimosoturi

niin suppea kuin esim. lähes kokonaan Itä-Karjalan ja Suomen yhteyden tähdentämiseen keskittyneen Toukomies/Viena-Aunus-lehden ja toisaalta Suomen ja Inkerin yhteenkuuluvuutta korostaneen Inkerin.

Miten tehtiin; välineet ja työmuodot

Koko edellä oleva tutkimus on olennaisilta osiltaan vastaus mainittuun kysymykseen. Tässä yhteydessä on syytä esittää kuitenkin lyhyt yhteenveto niistä työmuodoista ja käytetyistä välineistä, joilla ja joihin sekoitettuna heimoaatetta levitettiin. Seuraavassa esitetty sinänsä epätieteellinen ja karkea kaavio havainnollistaneee ja yksinkertaistaneee vastausta.

Kaavion perusteella voi havaita, että järjestöjen toiminta yleensä oli sangen monipuolista. Varsinkin suurimmat, kuten AKS, Karjalan Sivistysseura ja Suomalaisuuden Liitto, käyttivät hyväkseen sangen monipuolista välineistöä heimotyön tekemiseksi ja heimoaateen levittämiseksi. Mahdollisuuksien mukaan kaikki järjestöt pyrkivät toimimaan kaikilla kolmella toiminta-alueella; suoranaisesti heimoalueiden väestön hyväksi, Suomessa olevien pakolaisten hyväksi ja heimopropagandan tekemiseksi. Monesti järjestön syntyäika vaikutti siihen, ettei se voinut toimia esim. Itä-Karjalassa asuvien heimolaisten hyväksi. Yksityiskohtana kannattaa mainita, että ainoastaan AKS käytti työvälineenä yksinomaan jotakin tilannetta varten järjestettyä mielenosoitusta. Luonteeltaan kyllä monen muunkin järjestön tilaisuudet, esim. yleiset heimojuhlat, muistuttivat demonstraatioita, mutta niihin sisältyi paljon muuta ohjelmaa; niiden tavoite ei ollut niin yksioikoinen. Mielenosoituksen käyttö tuohon aikaan vaikuttamiskeinona osoittaneee omalta osaltaan AKS:n hyökkäävyyttä.

Heimoalueiden väestöön suoraan kohdistetun työn määrän ja laadun vuoksi Vienan Karjalaisten Liitto ja Karjalan Sivistysseura ovat erityisasemassa. Vienankarjalaisten Liitto perusti yli 20 lukutupaa, kirjastoja ja 3 koulua Itä-Karjalaan. Se levitti painattamaansa aapista ja omaa äänenkannattajaansa lähes kaksi tuhatta kappaletta väestölle. Se järjesti myös postinkannon alueelle ja toimi muutenkin alueen hyväksi. Tämän lisäksi se ehti vielä kouluttaa Suomen puolella muutamia karjalaisia ja viimeisenä ponnistuksenaan toimittaa mahtavan Karjala-kirjan. Liiton perinteitä jatkoi Karjalan Sivistysseura,

Heimoaatetta levittäneiden järjestöjen työmuodot ja -välineet

Järjestön nimi ja toimiaika tutkimus-ajanajaksolla	Heimoalueiden väestöön kohdistettu työ		Työ pakolaisten hyväksi Suomessa							Heimopropaganda																
	Kiertueet/Läheiv/Tarkkailijat	Koulujen järjestäminen	Muu toiminta alueen hyväksi	Työpaikan hankinta	Koulutus/ koulutuksen järjestäminen	Koulutettavien avustaminen	Kirjastojen järjestäminen	Kiertävät valistusryhmät	Paikallinen kerhotoiminta	Pääjärjestön alaosastot	Avustustoiminta/ taloudell., muu	Julkaisu- toiminta	Muut julkaisut kpl-määrä a. n.	Oma lehti	Kir- joi- tuk- set leh- tiin	Ulkomaisiin Kolmainsiin	Juhlat/iltat/kokoukset	Kesä/valistuskiertueet	Luennot/esiteilmät	Radioesiteilmät	Korttien/merkkien leviitys	Kirjeilmät	Läheivöt	Mielenosoitukset	Alaosastot	
Vienan Karjalaisten Liitto (1906–17(10))			x																							
Suomalaisuuden Liitto (1906–39)	x	x	x	x	x							3						x								
Karjalan Sivistysseura (1917–39)	x	x	x	x	x							80														
Itä-Karjalan komitea (1919–39)	x		x	x	x							10		x	x											
Akateeminen heimoklubi (1920–39)	x			x								1		x												
Akateeminen Karjala-Seura (1922–39)	x	x	x	x	x							20		x	x											
AKSN–NYKS (1922–39)	x											2		x	x											
Inkerin Liitto (1922–39)	x											20		x	x											
Itsenäisyyden Liitto (1924–39)														x												
Karjala-kerhojen Keskusliitto (1927–39)														x												
Heimojärjestöjen Keskus- valiokunta (1929–39)														x												

jonka toimesta kierteli Itä-Karjalassa v. 1917–20 kaikkiaan 7 lähettä-tarkkailijaa, levitettiin yli 100 000 kappaletta autonomiajulistusta, perustettiin neljä koulua, joissa kävi yli 400 oppilasta, järjestettiin ja ylläpidettiin n. 70 lukutupaa ja 9 laajempaa kirjastoksi kutsuttavaa kirjan lainauspaikkaa, toimeenpantiin Uhtualla v. 1917 heimojuhlat, joihin osallistui 9000 henkeä, järjestettiin seuran alaosastoja ja ennen kaikkea aktiivisesti suunniteltiin Itä-Karjalan valtiollisen aseman muuttamista sekä yritettiin hoitaa kuljetus- ja muita talouskysymyksiä.

Näiden kahden järjestön toimintaan verrattuna muiden työ jäi pakostakin pieneksi. Sen aiheuttivat ensinnäkin muuttuneet poliittiset olot. Mutta myös Suomalaisuuden Liiton ja AKS:n sekä Inkerin Liiton sotienvälisen ajan toiminta pyrki hyödyttämään heimoalueiden asukkaita välittömästi. Suomalaisuuden Liitto lähetti v. 1927 Länsipohjaan n. 500 kirjaa, ja vielä v. 1936 se lähetti alueen 1000 kotiin kirjoja. AKS käytti kirjallisuuden lähettämistä myös Länsipohjan ja Ruijan suoma-laisten hyväksi suorittamassaan työssä.

Pakolaisten hyväksi Suomessa toimivat useimmat järjestöt. Määrällisesti näyttävintä oli AKS:n, Itä-Karjalan komitean ja Karjalan Sivistysseuran työ. AKS hankki työpaikan v. 1922 lähes 700 pakolaiselle, koulutusta — myös sotilaallista — 250 pakolaiselle, järjesti v. 1922 64 pakolaisnuorelle pääsyn suomalaiseen oppilaitokseen ja avusti pakolaisia kouluihin sekä perusti pakolaisten keskuuteen 150–200 Karjalaseuraa. Kaksikymmenluvun alun kriisivuosien mentyä ohi seura jatkoi työtään pakolaisten keskuudessa mutta keskittyi lähinnä mielipiteen muokkaukseen käyttäen välineinä kerhotyötä, kiertävää valistustoimintaa, kesäkiertueita ja kurssitoimintaa. Itä-Karjalan komitea taas koulutti Kymminlinnan pakolaisleirillä kahta ja puolta sataa oppilasta, piti yllä pakolaiskotia Lieksassa, avusti kaksikymmenluvulla yhteensä yli 1200 pakolaisnuorta kouluihin, hankki koulutuspaikkoja ja kaksikymmenluvun alussa ylläpiti 6 iltakoulua puolentoista vuoden ajan. Myöhemmin toiminta laantui. Karjalan Sivistysseura avusti vapautustelun jälkeen 25:ttä pakolaista, avusti Vienan Karjalan vapautusteluiden vuoksi kärsimään joutuneita omasta rahastostaan ja sijoitti pakolaisleirillä olleita — ainakin 25 henkeä — muualle Suomeen sekä hankki ja lähetti kirjoja pakolaiskouluissa olleille karjalaisille. AKS:n rinnalla toimi pakolaisten hyväksi hyvin tarmokkaasti AKNS-NYKS.

Heimoaatteen tunnetuksi tekemisessä näkyvin ja selvästi tavoitteisin työmuoto oli heimopropaganda, jonka tärkeimmät työvälineet olivat

julkaisutoiminta, lehdissä tehty propaganda, erilaiset heimoaiheiset tilaisuudet ja heimokansojen kohtaloihin vaikuttamisyrietykset, kuten kirjelmät, vetoamiset ja mielenosoitukset. Julkaisutoiminnasta on esitetty edellä olevassa kaaviossa tärkeimpien julkaisujen määrät. Tiedot osoittavat, että määrällisesti — ja voi sanoa laadullisestikin — Karjalan Sivistysseura, AKS ja Inkerin Liitto olivat ylivoimaisia. Kaavio ei lisäksi tee oikeutta AKS:lle, sillä jos verrataan sen julkaisuja esim. Karjalan Sivistysseuran vastaaviin, ne olivat kooltaankin aivan toista luokkaa. Sivistysseuran painotuotteet olivat pääasiassa vuosikertomuksia ja pieniä historiikkeja. AKS:n julkaisuihin taas kuuluivat sellaiset teokset kuin esim. Itä-Karjala (272 s.) ja AKS:n Tie, jossa myös oli useita satoja sivuja. Inkerin Liiton julkaisut olivat myös laajoja.

Samanlainen on äänenkannattajien tilanne. AKS:n Suomen Heimo oli kokoonsa ja sisältöönsä nähden omaa luokkaansa. Sille saattoi vetää vertoja ainoastaan Suomalaisuuden Liiton Suomalainen Suomi ja kokoonsa nähden myös Itsenäisyyden Liiton Itsenäinen Suomi, mutta kummankin julkaisun tavoite oli laajempi kuin Suomen Heimon. Nehän eivät keskittyneet heimotyöhön sillä tavoin kuin Suomen Heimo. Näiden rinnalla esim. Inkeri, Vapaa Karjala ja Toukomies, Karjalan Kannel-lehdestä puhumattakaan olivat vaatimattomia. Äänenkannattajien levikki sen sijaan, siltä osin kuin siitä on tietoja saatavana, ei ole kovinkaan erilainen kuten seuraavat luvut osoittavat:

Lehti	Ilmestyi	Tilaaaja/jako	Painos
Karjalaisten Pakinoita	1/kk	n. 2000	3000—4000
Karjalaisten Sanomat	2/kk	n. 4000	
Toukomies/Viena-Aunus	1/kk	n. 2000	
Vapaa Karjala/Vapaa			
Karjala-Inkeri	1/viikko	2000—3000	
Suomen Heimo	2/kk	n. 3000	
Itsenäinen Suomi	2/kk		
Karjalan Kannel Inkeri	2/kk	1000—2000	

Äänenkannattajan ja kirjallisuuden julkaisemisen jälkeen tärkeysjärjestyksessä kolmas heimopropagandassa käytetty työväline oli juhlat. Niitä pitivät miltei kaikki järjestöt, mutta vakuuttavimmat olivat Itä-Karjalan komitean järjestämät Karjala- ja Inkeri-juhlat, Inkerin Liiton pitämät Inkeri-juhlat ja Karjalan Sivistysseuran, Karjala-kerho-

jen Keskusliiton ja eräiden muiden järjestämät Karjala-juhlat sekä Karjalan kisa- ja heimojuhlat. Itä-Karjalan komitean ja Inkerin Liiton juhlisiin osallistui ainakin kaksikymmenluvulla normaalisti 2–3000 henkeä, joten ne suuruudeltaankin olivat tehokas propagandan tekoväline. Karjalan kisa- ja heimojuhlilla taas oli esimerkiksi v. 1930 n. 700 ja v. 1938 n. 1000 osanottajaa. Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan kolmekymmenluvulla järjestämä yleinen heimokokous taas keräsi sekin useita satoja osanottajia sekä Inkerin että Karjalan pakolaisia. Näiden lisäksi tulevat AKS:n järjestämät heimojuhlat ja erilaiset tilaisuudet, paikalliset tilaisuudet, kerhojen ohjelmat, heimoillat, luennot, esitelmät ja kaksi ja kolmekymmenluvun taitteessa vietetyt heimopäivät, joihin koulutkin osallistuivat. Voidaan perustellusti olettaa, että erilaiset heimoaiheiset tilaisuudet keräsivät vuosittain useita tuhansia osanottajia. Toiminta jatkui kolmekymmenluvulla, joskaan ei yhtä kiihkeänä. Kaksikymmenluvun alun rynnäkköä korostavat vielä AKS:n kesäkiertueet, jotka ulotettiin yli kahdensadan pitäjän.

Heimokansoja tehtiin tunnetuksi myös postikortein, kirjemerkein ja lentokirjasin. Jo AKS myi yli puoli miljoonaa postikorttia ja levitti Suur-Suomi on yhtä kuin isänmaa -lentokirjasta yli 10 000 kappaletta. Itä-Karjalan komitea levitti Suur-Suomen kartta-aiheista kirjemerkkiä 2–300 000 kappaletta. Radion välityksellä heimoaateen sanoma kaksikymmenluvun lopulla ja kolmekymmenluvullakin levisi hyvinkin suurelle joukolla.

Jos heimokansojen ja heimoasian edellä esitetyin työmuodoin ja välinein saamaa julkisuutta helposti voitaisiin liioitella, asian sanomalehdissä saamaa huomiota ei voine yliarvioida. On systemaattisesti tutkimatta, miten paljon lehdet tilaansa uhrasivat heimoasialle, mutta jo edellä käsitellyn yhteydessä tuli ilmi, että heimokriisien aikana heimoalueet ja niiden myötä usein heimotyö sinänsäkin pääsi kaikkein suurilevikkisimpien ja poliittisestikin merkityksekkäimpien lehtien palstoille. On todennäköistä, että ainakin jonkinlainen tiedon muru heimokansoista ja niiden asemasta suomalaisessa suvussa välittyi kymmeniin tuhansiin perheisiin lehtien mukana.

Järjestöjen oma toiminta lisäsi tämän keinon vaikutusta. Hyvin moni heimotyötä tekevä järjestö teki parhaansa saadakseen lehdistön käsittelemään heimokansojen asiaa ja tekemään sen puolesta propagandaa. Taustalla oli ajatus välittää tunnetta siitä, että oli yhteinen Suomen heimo, jonka jokin osa oli avun tarpeessa, ja osan oikea paikka olisi

Suomi-äidin helmassa tai holhouksessa. Näin teki suuremmassa mitassa ensiksi Itä-Karjalan komitea, joka Aunuksen retken aikana välitti lehdille uutisaineistoa, toimitti v. 1920 lehdille 25 kiertoartikkeliä sekä uutisia ja kirjelmiä ulkomaidenkin lehdille. Tätä työmuotoa käytti myös Inkerin Liitto, joka avusti myös aikakauslehtiä. Keinoon turvautuivat Inkerin väestönsiirtojen aikana Heimojärjestöjen Keskusvaliokunta ja Inkeriläisten Toimikunta, joka lähetti tietoja karkotuksista v. 1936 250 lehdelle. Jo ennen oli AKS laatinut Itä-Karjalaa ja Inkerin historiaa sekä Kalevalan merkitystä selostavan vieraskielisen kiertoartikkelin Kalevalan 100-vuotismuiston johdosta ja lähettänyt sen yli 300 ulkomaiselle lehdelle. Hyvin moni vaikutusvaltainen ulkomainen lehti julkaisikin Suomesta lähetettyjä tietoja ja artikkeleita. Mainitut tosiasiatkin osoittavat, että lehtien mielenkiinnon asiaan ei aina tarvinnut olla spontaania. Oli olemassa järjestöjä, jotka pyrkivät synnyttämään mielenkiintoa ja vahvistamaan sitä, ts. tekemään heimokansojen ja heimoalueiden eli heimoasian puolesta propagandaa ja sitä tietä julistamaan ja perustelemaan heimoaatetta ja sen merkitystä koko Suomelle ja sen väestön kansalliselle asialle.

Mitä heimotyö vaikutti?

Jos arvioimme niitä poliittisia saavutuksia, joihin heimotyöllä päästiin, ja vertaamme niitä asetettuihin tavoitteisiin, voimme lyhyesti todeta, että päämääriä ei saavutettu. Kaikki yritykset näyttivät olleen turhia sekä itsenäistymisprosessin että myöhemmin heimokriisien aikana. Itä-Karjalaa ei liitetty Suomeen, Suur-Suomi ei missään muodossa toteutunut, Inkeri ei päässyt Suomen yhteyteen. Molempien alueiden olot järjestettiin aivan toisin kuin heimotyöntekijät olivat vaatineet. Länsipohjan suomalaisten asemaa ei tunnustettu kansalliseksi vähemmistökysymykseksi, vaan se oli ja pysyi Ruotsin sisäisenä asiana, ja vain Ruotsin hyvästä tahdosta ja suurpolitiikan muutoksesta johtui, että kolmekymmenluvun lopulla väestön kulttuurilliseen asemaan alettiin kiinnittää enemmän huomiota. Ruijan suomalaiset kokivat saman ilmiön. Poliittinen tulos kaikesta työstä oli ei mitään. Jossain määrin heimotyö saattoi jopa vaikeuttaa heimoalueiden asukkaiden asemaa, koska työ herätti naapurimaissa epäluuloja. Kärjistäen voisi todeta, että sadan vuoden aikana ei ollut myöskään keksitty uutta keinoa heimokansoja koskevan asian ratkaisemiseksi. Olihan näet jo

Ahlqvistin v. 1847 Suomettaressa esittämän »*Sadun*» loppuratkaisuna ollut ulkopuolelta kuulunut kova pamaus, ja pahan noidan oli surmannut ukonnuoli. Ja noidan, joka symboloi Venäjää, kuoleminen oli tehnyt mahdolliseksi sen pahoinpitelemien sisarusten Watjan, Perman, Aunuksen, Ukrin ja Suomettaren yhteisen ilon.⁵ Ulkopuolelta tulevaan iskuun oli noita kuollut ja samoin toivottiin tapahtuvan sotien välisenä aikanakin.

Vaikutusta ei pidä kuitenkaan käsittää näin yksioikoisesti. Heimo-työntekijät järjestöineen vaikuttivat suomalaisen poliittiseen elämäänkin. On mielenkiintoista havaita, että heimokansakysymyksen nostattamat tuntemukset, joita hyvin tärkeältä osalta lietsoivat juuri heimojärjestöt, ilmenivät ns. kriisikausien aikana sekä hallituksessa, eduskuntaryhmissä ja erityisesti lehdistössä. Tällaisia aikajaksoja olivat heimopoliitiikan aika 1917–1919, 1921–1922 ja 1929–1931. Näinä kausina hallituksen ja eduskuntaryhmien luo lähetettiin lähestystöjä ja heimokansojen asia sai julkisuutta lehdistössä. Lehdistö taas osallistui siihen painostukseen, mitä heimojärjestöt poliittisiin päättäjiin kohdistivat. Vaikutus ulottui myös viralliseen diplomatiaan.

Selvästi huomattava piirre on, että heimokansojen kohtalon aiheuttama kysymys ei enää kolmekymmenluvun alun kuumien vuosien mentyä ohi ollut ylemmälle poliittiselle voimalle, hallitukselle merkityksellä. Kaksikymmenluvun alussa ja vielä ns. heimokriisin aikana hallitus oli halunnut tai joutunut sekaantumaan asiaan jopa virallisella diplomaattisella tasolla, mutta kolmekymmenluvun puolivälissä heimotyön tekijät joutuivat tyytymään vakuutteluihin, että hallitus tekisi parhaansa asian hoitamiseksi. Samanlaisiin vakuutuksiin turvautuivat puolueet. Lehdistö sen sijaan säilytti mielenkiintonsa ja vaikutushalunsa vielä kolmekymmenluvun puolivälissäkin. Suureksi osaksi tähän vaikutti se yksinkertainen tosiasia, että heimoalueiden tapahtumat tarjosivat päivälehdille hyvää uutisaineistoa.

On vaikea osoittaa, mutta todennäköiseltä tuntuu, että heimotyön eräs suuri vaikutus oli siinä, että järjestöjen aktiiviset johtajat eri keinoin osaltaan onnistuivat luomaan jäsenistönsä ja mahdollisesti muunkin väestön keskuuteen henkistä miljöötä, jossa nykyisin niinkin mahdottomalta tuntuva ajatus kuin Suur-Suomi tuntui puhumisen arvoiselta. Osittain heimotyö myös vaikutti siihen, että ajatus luonnollisista rajoista ja positiivinen heimokansojen korostaminen alkoi esiintyä muuallakin kuin heimotyötä tehneiden järjestöjen julkaisuissa.

Sitä käytettiin mm. kansatieteellisissä, historiallisissa ja maantieteellisissä aikakauslehdissä,⁶ jopa oppikirjoissa.⁷

Tämä vaatii laajentamaan selityserustetta. Suomen historiahan jo sinänsä oli kolme- neljäkymmentä vuotta sisältänyt tapahtumia, jotka eivät kehottaneet varsinkaan nuorisoa uppoutumaan yksitoikkoiseen arkipäiväiseen elämään. Oli eletty routavuodet, suurlakon päivät, maailmansodan tapahtumat, jääkäri liike, kansalais-vapaus sota ja heimosodat. Esim. ylioppilaiden nähtävänä ja kuultavana oli henkilöitä, joissa ikään kuin ruumiillistuivat kaikki nämä tapahtumat, uhkarohkeat mutta maailmanpoliittisen tilanteen vuoksi Suomelle eduksi päättyneet vaiheet. Tällainen tilanne oli omiaan luomaan »ansari-ilmaston»,⁸ jolle tunnusomaista oli myös se, että kaikki näytti mahdolliselta. Olihan ennenkin onnistuttu, vaikka yrityksiä oli pidetty hullunrohkeina.

Voidaan vielä huomata eräs seikka, kun heimojärjestöjen toimintaa ja esitettyjä käsityksiä arvioidaan. Vaikka kysymys loppujenkin lopuksi oli niin perisuomalaiselle pohjalle rakentuneesta ja Suomen historiallisissa oloissa muovautuneesta ilmiöstä kuin suomalaisesta heimoaatteesta ja siihen sisältyneestä Suur-Suomi-ajatuksesta, tällaiset pyrkimykset eivät olleet poikkeuksellisia ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä Euroopassa. Sivumennen on jo viitattu siihen vastakaikuun, jota suomalaisten heimoystävien pyrinnot Virossa herättivät. Virossahan toimivat mm. Soome-Eesti Liit, Eesti-Ingeri Selts ja Tarton Akateeminen Heimoklubi.⁹ Se, ettei virolaisten näkemys aina ollut heimokysymyksissä samanlainen kuin esim. AKS:n käsitys, ei suinkaan osoita Suomen ja Viron heimojärjestöjen erilaisuutta. Pikemminkin on kyse siitä, että järjestöt olivat pohjimmiltaan aitokansallisia. Valtio- ja kansakeskeinen ajattelutapa sivuutti heimokansallisen ajattelutavan.

Unkarissakin toimi maailmansotien välillä kaksi Suomen heimojärjestöihin verrattavaa yhdistystä. Turaanilaisen aatteen mukaan turaanilaiseen rotuun kuuluvien kansojen oli yhdyttävä laajaksi liitoksi varmistaakseen itselleen rauhallisen tulevaisuuden. Liittoon kuuluvat kansat voisivat kehittyä rodullisten ja omintakeisten kykyjensä pohjalla ja samalla säilyttää kansallisen itsenäisyytensä.¹⁰ Unkarillahan oli oma Tarton rauhansa, sillä jos Suomessa puhuttiin Tarton häpeärauhasta, Unkarissa oli muotia kirjoittaa Trianonin vääryydestä ja Tynkä-Unkarista. Unkarin ulkopoliittikan tavoitteena pidettiin tuhatvuotisen Unkarin restauraatiota¹¹ alueliitoksin. Trianonissa menetetyt alueet oli

17 Suur-Suomi vanhäheimolaisten auttaminen

palautettava Unkarille.

Haluamatta tehdä pitemmälle meneviä vertailuja, mutta kuitenkin unohtamatta maailmansotien välisen ajan aatteellisia puitteita Euroopassa voidaan vielä todeta, että useimmat Euroopan fasistiset liikkeet olivat hyvin voimakkaasti nationalistisia, ihannoivat menneisyyttä, puhuivat teutoonien herrarodusta, uudesta Rooman valtakunnasta ja turaanilaisista metsästäjistä.¹² Ja jo 1920-luvun loppupuolella Saksasta alkoi kuulua kansallissosialistien ääniä, joissa korostettiin Saksalla olevan edessään vaikea kamppailu. Taistelu loisi kuitenkin sisäiset edellytykset aluepolitiikalle (für Raumpolitik), elintilan hankkimiselle, joka olisi kansan elämän säilymisen edellytys.¹³ Näitä »vieraita» vaikutteita alkoi 1930-luvulla sekoittua Suomen äärioikeistolaisten ajatusmaailmaan, ja aluelaajennusvaatimuksia he pyrkivät perustelemaan heimokansallisin tekijöin. Heidän »heimoystävydessään» ei ollut sitä epäitsekästä vaikutinta, minkä esim. pakolaisten joukossa työskennelleet heimojärjestöt olivat omaksuneet.

Summary

The Greater Finland or helping kindred people?

Work on the ideology of kinship in independent Finland

This study deals with the work on the ideology of kinship carried out in Finland from the year 1917 to 1939. The reasons for studying this period are based on the fact that most organizations, which carried out work on the ideology of kinship, were founded at the beginning of the 1920's. But the war which began at the end of the 1930's changed the situation with the result that the questions of East Karelia and Ingria, which had been the most important issues of ideological work, had also changed. The foundations of ideological work, however, date from the 19th century and so the study also incorporates the work on the ideology of kinship of that time.

The work on the ideology of kinship was carried out by so-called kinship organizations. These are Finnish associations and organizations which with few exceptions had been founded to assist Finnish kindred people who had escaped from the Bolshevik states across the eastern border of Finland, most of whom came from East Karelia and Ingria. In addition, the organizations also familiarized the general public in Finland and – insofar as it was possible in other countries as well – with the idea of kindred people. In the study, the term »ideological» makes no reference to the most part of the economical help offered to the Finnish kindred people by the organizations and it also excludes the greater part of educational and cultural work carried out by them. The kinship organizations are dealt with in the study only insofar as their activity was concerned with spreading the ideology of kinship.

The ideology of kinship refers to the concept of uniting the kindred people of Finland. Due to the fact that the linguistic definition of Finno-Ugric people is unsuitable for the study, the definition used is

that given by the kinship organizations themselves. According to their definition, kindred people are the Finnish-speaking population living in East Karelia, Ingria, Länsipohja and Ruija. The ideological work which aimed at pointing out the unity between these peoples is the starting point of the study.

Due to the fact that the work on the ideology of kinship was not based upon one particular organization, which would also have planned work in detail and assumed leadership in broadcasting the ideology, this study therefore is not only concerned with propaganda for kindred people, but also with the ideological work. However, the activity of separate organizations also included propaganda work on behalf of the kindred territories and their occupants and this can be called propaganda as it is also defined in the terminology of the organizations themselves.

Since the study is concerned with an ideological phenomenon, the objects of the study are the individuals and organizations connected with the ideology and the way of thinking which they represented. In order to ensure a systematic analysis of these factors, this study also makes use of the following table, which is generally used by people who research into mass-media:

The question	What is the question directed at
Who/what says/does	The individuals or organizations which carried out the ideological work
In what situation	The historical background for the ideology, the events which affected the work, the reasons for changes in the objectives and the forms of activity
To whom	The objects of the ideological work; the people at whom the work was aimed
Why	The goals of the ideological work, the objectives of those who carried it out, the changes in the objectives

How	The forms and methods of activity, the means, the external contents
What	The contents of the ideology: What different parts were they seen to consist of; how were they presented
With what effect	How was the activity of those who carried out the work on the ideology of kinship received

After a detailed description of the activity of each organization, the results were compared in order to define the similarities, differences and the mutual reactions between the various organizations. The comparison also provides an answer to the questions presented in the table.

The Finns' early interest in kinship territories, especially East Karelia and the life there, is connected with romanticism, the aspiration to find in the past magnificent roots for the people of Finland. The idea of East Karelia being part of Finland and the incipient interest in kindred people were generally connected with fennomania, i.e. Finnish patriotism. At first it was merely infatuation with areas seen as romantic. It was only A.V. Ervasti, who politicized the question of Karelia, which had originally only been a question of national romanticism. According to him, East Karelia and Ruija were separated from Finland by an arbitrary border. The internal differences of opinion among the fennomaniacs caused partly varying interests in the kindred people. Of the academic nations East Bothnia was mainly concerned with Ruija and the kindred state of Estonia across the Gulf of Finland. Among the goals of the fennomaniacs in the 19th century were also to improve the position of Finnish people in Länsipohja and to preserve the Finnish language in that area.

General political events affected the intensity of work on the ideology of kinship. With the occurrence of important political changes, the ideology grew stronger and so after the general strike, for example, interest in the ideological work, which had been dying away for some time, suddenly flared up again. At this time the first organizations to work on the ideology of kinship were also founded. The initiative for

organized work investigating kindred people in Karelia came from the Association of Karelians of Viena, which was founded in 1906. The association arranged reading courses in Karelia, distributed various forms of literature and its own newspaper in the area and tried to solve economical and political questions of the territory. Due to national and religious oppression from Russian officials, the organization sought cooperation with the academic nations. The activity of the association ended in the 1910's, but through the individuals who had been involved with it, the interest for work on the ideology of kinship found its way into other organizations, such as the Finnish Association. After the general strike the Finno-Estonian Association was founded in order to unite the young intelligentsia of Finland and Estonia, but it was suppressed by officials in 1911.

Another critical period, when Finland was gaining independence, was also a time for active work on the ideology of kinship. Then the Finnish government also tried to unite East Karelia with Finland. The government was pressurized by a number of established and temporary groups, whose common ideal was the concept of the Greater Finland, i.e. the attempt to gain more territory for the state. In East Karelia itself there was a national revival, the political goals of which varied from a demand for autonomy to the demand of uniting East Karelia with Finland, as the situation warranted. The Association of Karelians of Viena, which had since become the Union for Karelian Culture, supported and directed the aims of the Karelians in Viena and also attempted to influence those in power in Finland. It carried out propaganda work and organized a cultural program for East Karelia. The Committee of East Karelia, which had been founded by the Union of Karelian Citizens for political purposes, worked on the basis that East Karelia and Finland would some day form the Greater Finland. The concept of Ingria's independence or the attempt to unite that area with Finland, an idea which had originated towards the end of the world war, gained ideological and political support in Finland. The Länsipohja Committee, founded at the beginning of 1919, made demands for the unification of Länsipohja and Finland, but there was no further support for the idea on either side of the Gulf of Bothnia.

As a result of active political awareness of the idea of kinship together with the rebellion in East Karelia at the beginning of the 1920's, several hundred East Karelians and Ingrians escaped into Finland, and

concern for them created a lot of work both for the state and the various kinship organizations. The refugees had a low level of education nor had they been professionally trained and as a result most of them seem not to have been receptive to the profound concept of kinship. But by merely living in Finland the refugees were a constant reminder to those involved in the work on the ideology of kinship that behind the border there were territories, which now belonged to countries other than Finland, which was now protecting the refugees.

When the political atmosphere calmed down in the 1920's, the work on the ideology of kinship was divided roughly into three main types. The organizations which had earlier directed their activity towards East Karelia now concentrated on propaganda work and attempted to change the attitudes of both the refugees and the Finns in addition to providing help to the refugees. In the backs of their minds, however, there was still the concept of the Greater Finland. But for practical reasons it had to be kept in the background. Among these organizations were the Union for Karelian Culture, the Committee of East Karelia and the Association of Ingria (founded in 1922 to familiarize the general public with the question of Ingria) and, above all, the Karelian Clubs, which had been founded in about 1925.

The second type of work on the ideology of kinship was based on the old kinship romanticism of academic youth, to which the political events of the time provided fresh ideas. The first expression of this was the foundation of the Finno-Estonian Student Club. The name of the club was later changed into the Academic Kinship Club. The year 1922 saw the foundation of the most effective kinship organization, the Academic Karelia Society. Even though the work of the association was initially of a highly practical nature, it concentrated from the very outset on stirring up hatred against the Russians and stressed the concept of the Greater Finland. The third type of activity was concerned with the improvement of the language situation in Länsipohja and Ruija. This was on aspect of Finnish nationalism, where the Association of Finland took the leading role in the 1920's.

All three types of work on the ideology of kinship were maintained in the 1930's. At the turn of the decade there was a kinship crises in Finland, caused firstly by the disagreement between students of Finland and Sweden over the position of Finnish-speaking people in Länsipohja. A further factor was the renaissance of activity towards

East Karelia, which also received political attention, and, finally, the turmoil caused by the transition of part of the Ingrian population, which was reported in the press and represented in official politics. At the turn of the decade the problems connected with the work on the ideology of kinship were found to be connected increasingly with the issues of internal politics, mainly with the activity of the extreme right wing and their supporters. Most of the right-wing organizations accepted the ideas connected with the concept of kinship, although for different reasons. These ideas were particularly applied by the Lapua Movement and the movement which replaced it, i.e. the people's Patriotic Movement, and its youth organization the Blue-Blacks and some organizations for war veterans. In addition, to this kind of kinship activity, which was mainly ideological, there was also the work on the ideology on kinship, which was directed towards Karelian and Ingrian refugees, and which also aimed at influencing Finnish people and arousing their awareness and sympathy for the ideology of kinsmen and their plight. As a coordinating organization for this work the Central Committee for Kinship Organizations had been founded in 1929.

At the end of the 1930's less attention was paid to the work on kindred people, because the stress of world politics at large overshadowed the concern for the kinsmen. The concept of the Greater Finland increasingly became a secondary abstraction. This idea was also expressed through propaganda work of the various organizations. The Greater Finland was no longer defined as a concrete territory consisting of East Karelia, Ingria and Finland, but it was replaced by the idea of the inner Greater Finland. The situation did not change despite another enforced exodus of people from Ingria, even though it received attention in the press. The objectives of the work on the ideology of kindred people were now brought into discussion, but people no longer believed in the liberation of East Karelia and Ingria. It seems that at the end of the 1930's people generally believed that the work on the ideology of kinship had been ineffective in changing the position of the kinsmen. All aspects of the work to promote the ideology of kinship, press propaganda, publication of literature, delegations, demonstrations, contacts abroad, aid for refugees, festivals, speeches, and various other events had failed insofar as the goal had been to change the situation in the territories of the kinsmen. However, the

work had had some effect: for example, the position of the refugees had improved, their life had become easier, and, above all, the territories of the kinsmen and the kinsmen themselves had received publicity. Knowledge about kinsmen had increased through written records etc. On the other hand, the concept of the Greater Finland had possibly gained more supporters. However, the increasing threat of external politics of the 1930's began to make this goal remote and seemingly unattainable.

Lähdeviitteet

1. Tutkimuksen lähtökohdat (s. 13–20)

1. Terminologia on horjunut melkoisesti, ja em. sanoja on usein käytetty synonyyminä.
2. Katso esim. Hyvämäki 1960, s. 140–41. Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden ongelmallisuuteen 1920- ja 30-luvulla kiinnitti huomionsa myös sodan jälkeen asetettu ulkopoliittinen selvittelykomitea. Se viittasi Suomessa vallinneeseen kielteiseen suhtautumiseen Neuvostoliittoon (s. 3–4).
3. Lundin 1957, s. 35–36; Lundin 1958, s. 67–71, 82–85, 95–99, 259–272.
4. Rintala 1962, erikoisesti s. 70–81. Rintalan tutkimus on ilmestynyt lyhennelmänä *Politiikka*-lehdessä n:o 5/1963, katso erikoisesti s. 92–96. Suomalaisesta äärioikeistoon kohdistuvasta tutkimuksesta mainittakoon vain, että Lapuanliikettä koskee Lauri Hyvämäen tutkielmat teoksessa *Sinistä ja mustaa*, Helsinki 1971, s. 209–270.
5. Rintala käsittelee AKS:aa erik. 1962, s. 92–112.
6. Klinge, Matti, *Ylioppilaskunnan historia. Neljäs osa 1918–1960*, erik. s. 49–57; Alapuro 1973, erik. s. 88–96, 107–112, 130–131, 143–147. Itsenäisyyden Liitosta Klinge 1968, s. 82. AKS:n toiminnan pääpiirteet esitti jo v. 1937 Lauri Hyvämäki artikkelissaan »Akateeminen Karjala-Seura 1922–1937», joka ilmestyi AKS:n julkaisusarjassa AKS:n Tie 1937. Matti Klinge on sivunnut asiaa myös teoksessaan »Vihan veljistä valtiotalismiin», jossa kuvataan eräiltä osin AKS:n väitetyt sisärenkaan Vihan Veljet- salaseuran toimintaa. Teos ilmestyi v. 1972. Klingen viimeksi mainitun teoksen, Alapuron lähdeluettelon sekä Hyvämäen *Joukahaisessa 1960* julkaiseman tutkielman »Kaksi sukupolvea» kirjallisuuskatsauksen perusteella (s. 139–141) pääsee nopeasti selville AKS:sta kirjoitetusta ja julkaistusta kirjallisuudesta. Alapuron tutkimus lienee viimeinen sana AKS:aa koskevan tutkimuksen lähteisiin, Alapuro 1973, s. 257. Lopullista lausuntoa AKS:n koko toiminnasta lienee turha vähään aikaan odottaa, sillä tietävästi välirauhan sopimuksen jälkeen 1944 seuran sihteeri muuttuneiden poliittisten olojen vuoksi VALPO:n miehiä peläten hävitti seuran keskeisimmän arkistoaineksen, mm. pöytäkirjat, AKS:n päivittäin pidetyn kronikan ja leikekokoelman.
7. Lehtinen, Erkki, *Vienan Karjalaisten Liiton-Karjalan Sivistysseuran viisikymmenvuotistaival*, Suvulta suvulle. Karjalan Sivistysseuran viisikymmenvuotisjulkaisu. Valkeakoski 1956, s. 5–77.
8. Churchill, Stacy, *Itä-Karjalan kohtalo 1917–1922. Itä-Karjalan itsehallintokysymys Suomen ja Neuvosto-Venäjän välisissä suhteissa 1917–1922*. Porvoo 1970. Itä-Karjalan asemaa suomalaisessa kirkkopoliitikassa valaisee Setälä, *Voitto, Suomalaista kirkollista idänpolitiikkaa 1917–1944*. SKHST, 82. Helsinki 1970.
9. Vrt. esim. Rintala 1963, s. 87.
10. Määrityksen suoritti jo Lönnrot 1863, *Vilkuna* 1973, s. 35.
11. Viron inkeriläisiin ja liiviläisiin kohdistuneesta työstä tekijällä on artikkeli tulossa *HAik:ssa* 1979/1.

12. Näin suoritetun tehtävän rajauksen vuoksi tässä työssä jää erittelemättä mm. määrärajoin kokoonnutun ja yhteissuomalaisena koulukokouksena jo v. 1921 alkanut Suomalais-Ugrilainen Kulttuurikongressi, jonka ohjelmaan Suomessa v. 1931 pidetystä kokouksesta lähtien kuului myös erityinen heimoharrastuspiiri. Kulttuurikongressista katso F.A. Heporauta, Mitä on heimotyö, Heimotyö II, 1939, s. 5–15; Tämän heimotyön luonteesta kertoo Suomalais-ugrilaisen kulttuuritoimikunnan Suomen osaston julkaisu Heimotyö I–III. Helsinki 1938, 1939 ja 1940. Tässä tutkimuksessa jää käsittelemättä myös valtioiden ja tieteellisten seurojen välinen kulttuuripitoinen heimotyö, joka 1930-luvulla jo oli hyvin laajaa mm. Viron, Suomen ja Unkarin välisine kulttuurisopimuksineen. Siinä ei kuitenkaan ollut sellaista ongelmatiikkaa kuin yksityisten järjestöjen työssä.
13. Kyseessä on sisällön erittelyn ja kommunikaatiotutkimuksen klassinen kaava, jonka voi löytää lähes jokaisesta alan oppikirjasta ja yleisteoksesta, esim. Berelson 1952, s. 13. Siihen on myöhemmin lisätty tässäkin huomioon otetut kysymykset miksi ja koska (missä tilanteessa), Borg 1965, s. 113 ja Pietilä 1969, s. 6–7.
14. Rasila, Viljo, Poliittisen lehdistön historian tutkimus, Lammilla 10.4.–13.4.1978 pidetyssä »Lehdistön ja poliittisten taustaryhmien sidonnaisuuksien tutkiminen»-seminaarissa esitetyn alustuksen yhteenvedo.
15. Useat työn kannalta tärkeät yksityiskokoelmat ovat vielä salaisia. AKS:n arkistosta katso s. 266. Myös Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan komitean arkisto puuttuu. Herman Stenbergin kokoelmassa SA:ssa on kuitenkin komitean kokousten pöytäkirjat (kaksoiskappaleet) vuosilta 1919–1924.
16. Borg 1965, s. 4–5.
17. Tingsten 1941, s. 9; Borg 1965, s. 5. Vrt. muita määritelmiä esim. Borg 1965, s. 5–6; Jansson 1959, s. 259.
18. Propaganda, Nykysuomen sanakirja.
19. Piepponen 1963, s. 504–05.
20. Qualter 1962, s. 27; Fraser 1957, s. 1; Laswell 1950, s. 521. Käsitelmärittelykysymyksestä Hemanus 1975, s. 9–16.
21. Piepponen 1963, s. 504; Kulha 1972, s. 4.
22. Piepponen 1963, s. 504; Hakulinen 1951, s. 22.
23. Qualter 1962, s. 27.
24. Hemanus 1975, s. 18–19.
25. Leppo 1939, s. 71; Kulha 1972, s. 4–5 ja Miettunen 1976, s. 13–14.

2. Heimotyön juuret Suomessa — suomalaisten varhaisemmasta kiinnostuksesta heimokansoja kohtaan (s. 21–38)

2.1. Klassinen Suur-Suomi-ajatus luodaan — mielenkiinto itä-karjalaisia ja inkeriläisiä kohtaan herää (s. 21–24)

1. Koska asiasta on runsaasti hyviä esityksiä niin tässä ei tarvitse asiaa perusteellisesti selvittää, Manninen Aika 1918, s. 379; Jääskeläinen 1961, s. 21.
2. Jääskeläinen 1961, s. 21–22; H.G. Porthans Skrifter i Urval, V, s. 26. Porthanista myös Sihvo 1973, s. 37–41.

3. Vrt. Palander 1901, s. 152–154.
4. Sihvo 1969, s. 38–41; Katso myös Jääskeläinen 1961, s. 38–41.
5. Sihvo tosin käyttää muotoa Vienan suu. Katso Sihvo 1973, s. 120.
6. HYK, Topeliuksen luennot Suomen maantieteestä 1855; Sihvo 1969, s. 44; Vrt. myös Setälä Oma Maa 1928 IV, s. 707.
7. Sihvo 1969, s. 44; Jääskeläinen 1961, s. 44–45.
8. HYK, Savo-karjalaisen osakunnan sanomalehtikirjoituksia 1835–51, Paavo Tikkanen puhe 14.11.1844; Vrt. Kohtamäki 1956, s. 46.
9. Waris 1939, s. 214; Kohtamäki 1956, s. 46.
10. Sjögrenin ansioista suomalais-ugrilaisen tutkimuksen alalla Branch 1973, s. 261.
11. Kohtamäki 1956, s. 46; Waris 1939, s. 215–216.
12. Vrt. Suometar 1847/1, 4–18; Kohtamäki 1956, s. 46.
13. Kohtamäki 1956, s. 55. Snellmanilaisesta aktivismikaudesta Savo-karjalaisessa osakunnassa Waris 1939, s. 135–170.
14. Ruutu HAik 1941, s. 89; Aminoff 1943, s. 306; Jääskeläinen 1961, s. 51. Savo-karjalaisen osakunnan vaikutuksesta ulospäin Waris 1939, s. 171–179.
15. On liiallista asian pelkistämistä, jopa yksinkertaistamista kun väitetään v. 1941 julkaistuun teokseen »Kampen om Östkarelen» tukeutuen Topeliuksen, Ahlqvistin ja monen muun Suomen 1800-luvun merkkimiehen, kansallisromantikon ja Karjala-harastajan olleen suursuomalaisuuden alkuunpanija ja halunneen yhdistää kaikki kielisukulaisten asuinpaikat yhdeksi alueeksi ja yhdeksi kansaksi, johon olisivat kuuluneet myös eestiläiset ja vepsäläiset, Norjan, Venäjän ja Ruotsin lappalaiset. Näinhän teki – tosin varauksin – Lundin teoksessaan, Lundin 1958, s. 263. Tällöin on unohdettu kyseisen lähteen tehtävä ja syntyaika. Kampen om Östkarelen ilmestyi jatkosodan alettua, ja sillä pyrittiin perustelevaan Itä-Karjalan politiikkaa ja löytämään historian esimerkkejä siitä, että suomalaiset kauan aikaa sitten olivat tunteet mielenkiintoa rajan takana asuvia heimolaisiaan kohtaan.
16. Ervasti 1880; Härkönen 1920, s. 185; Blomstedt 1969, s. 20–21; Lehtinen 1956, s. 7; Aukusti Vilhelm Ervasti oli vanhaa pohjalaista sukua ja syntyi Raahessa v. 1845. Terveysteilistä syistä hän ei voinut jatkaa opintojaan, joiden tarkoitus oli lakimiesura, vaan hän palasi Pohjois-Suomeen ja toimi Oulussa lehtimiehenä. Ervasti toimitti Pohjois-Suomea. Myöhemmin hän oli toisena aktuaarina Tilastollisessa päätoimistossa. Ensimmäisen Vienan matkansa Ervasti suoritti 1879, seuraavan 1882 ja v. 1885 hän kävi Aunuksessa ja vielä 1893 oli vuorossa Lapin matka. Ervasti kuoli 1900. Suomen Kuvalehti 24.8.1918.
17. Kalliola Valvoja-Aika 1942, s. 198.
18. Inkeriksi on totuttu kutsumaan Suomenlahden ja Laatokan välistä, Nevajoen molemmilla puolilla olevaa aluetta, jossa on asunut suomensukuisia heimoja tuhannen vuoden ajan. Alueen länsirajana on Narvajoki ja pohjoisessa kannaksella Suomen ja Neuvostoliiton välinen vuoden 1920 raja. Idässä aluetta rajoittaa Laatokka ja etelässä rajana on pidetty Stolbovan rauhan rajaa. Alueen rajat vakiintuivat jo 1600-luvulla Inkerin ollessa Suur-Ruotsin itäisin maakunta. Samalta ajalta on peräisin myös Inkerin vaakuna. Alue kuului 1700-luvulta lähtien Pietarin kuvernementtiin ja Pietarin kaupunki on muutenkin vaikuttanut ratkaisevasti alueen väestön kohtaloihin. Yllö 1969, s. 9; Rääkkönen 1924, s. 103.
19. Kuujo 1969, s. 47–96 esitys Inkerin vaiheista keskiajalta 1700-luvun loppuun.
20. Runostajina olivat mm. Th. Tallqvist ja A. Törnroos v. 1859 ja O. Groundström v. 1861. Näiden matkakertomukset julkaistu Suomi-teoksessa. Katso Suomi 1860, s. 125, 127; Suomi 1866 II, s. 309, 314.

21. Sanomalehdissämme vuoteen 1860 olleita Suomen heimokansoja koskevia kirjoituksia, SMMYA XV.

2.2. *Kielellisiä oikeuksia aletaan vaatia – Länsipohjan suomalaiset saavat huomiota (s. 24–26)*

1. Näsi 1928, s. 16–18.
2. Yrjö-Koskisen Skogmanille lähettämät kirjeet on F.O. Viitanen esittänyt jo 1920-luvulla, Kirjeenvaihtoa ja väittelyä Skandinavian suomalaisista 1860-luvulla. Lisää satakuntalaisen pastorin David Skogmanin työn valaisemiseksi, Satakunta VI, Porvoo 1926.
3. Yrjö-Koskisen Skogmanille 3.8.1865, Viitanen 1926, s. 176.
4. Vrt. Yrjö-Koskisen käsitystä valtiosta esim. Yrjö-Koskinen HArk. 5, s. 4–9 ja Yrjö-Koskinen 1879, s. 12–13, 357.
5. Todellisuudentajuisena tiedemiehenä ja poliitikkona Yrjö-Koskinen kuitenkin jätti Suomen kansan historia-teoksensa ulkopuolelle autonomisen Suomen rajojen taakse jäävät suomensukuiset kansat, mistä hänelle huomautettiin, esim. VA, YK, Ervasti YK:lle 13.7.1874; Sihvo esittänyt myös kirjeen, Sihvo 1973, s. 177–180.
6. Yrjö-Koskinen Skogmanille 23.4.1865, Viitanen 1926, s. 171.
7. Näsi 1928, s. 20–21.
8. Skogman, Suomi 1870 II:8, s. 167, 179, 190, 199–200.
9. Viitanen KVST 176, s. 65.
10. Keskustelusta ja mielipiteistä Nygård HAik 1974, s. 224 ja mainitut lähteet.

2.3. *Kveenien asemaa aletaan tarkkailla – Ruijan suomalaiset saavat puolestapuhujia (s. 26–31)*

1. Suppeassa merkityksessä Ruija vastaa Finmarkin lääninä. Laajemmin ottaen siihen katsotaan kuuluvan myös Tromsan läänin itäosa Malagenin vuonoon saakka.
2. Johnsen 1923, s. 258. Teoksessa on liitteinä tekstissä mainitut rauhansopimukset; Tikkanen 1964, s. 18–21, 32; Palmstierna 1932, s. 20–23.
3. Sarva HArk XXXIV:7, s. 21–22.
4. Voionmaa 1919, s. 74–75; Fellman IV 1906, s. 209–210.
5. Suomalaisten muutosta Ruijaan eri aikoina ja heidän lukumäärästään siellä Rosberg Terra 1915, s. 221–222; Qvigstad Tromsø Museums årskrifter 1920/43, s. 67; Dahl 1957, s. 71; Yrjö-Koskinen KYK II, s. 453 ja Ervasti 1884, s. 254.
6. Dahl 1957, s. 71–73.
7. Yrjö-Koskinen KKL 1868, s. 120; Ervasti 1884, s. 254; Dahl 1957, s. 75–76.
8. Dahl 1957, s. 34–37, 73–76; Yrjö-Koskinen KKL 1868, s. 119.
9. Yrjö-Koskinen KKL 1868, s. 120–121; Oppikirjoista Sainio Kasvatus ja koulu 1955, s. 233–235.
10. J.H. Wahl 1866, esim. Fortale.
11. H*** Nordisk Tidskrift . . . 1867, s. 606–607, 610–612.
12. H*** Nordisk Tidskrift . . . 1967, s. 614–615.
13. Yrjö-Koskinen KKL 1869, s. 16.
14. Yrjö-Koskinen KKL 1868, erit. s. 13. Yrjö-Koskinen huomautti, että ei ollut kyse niinkään Norjan valtion virallisesta politiikasta kuin Ruijan paikallisten viranomaisten

- asenteesta ja yksityisten kiihkosta. Esimerkkejä asiasta, Yrjö-Koskinen KYK II, s. 466–468.
15. Yrjö-Koskinen KYK II, s. 469–470; vrt. Koskimies 1974, s. 153–154.
 16. KKL 1870, s. 214–, 240–, 259–, 299–.
 17. Koskimies 1974, s. 154.
 18. Sihvo 1973, s. 202.
 19. Katso esim. Sihvo 1973, s. 201.
 20. Teoksen tekijä ilmoitetaan nimellä Mustakallio, Sihvo 1973, s. 201.
 21. Ervasti 1884, esipuhe ja s. 148, 151–153.
 22. Katso Ervasti 1884, s. 217–218; vrt. Voionmaa 1919, s. 96–97.
 23. Ervasti 1884, s. 241, 243–244.
 24. Katso Dahl 1957, erit. s. 204–228, 235–236.
 25. Ruijan Suomenkielinen Lehti. Sanomalehti Norjan suomenkielistä väestöä varten, näyttenumero 1877. Varsinainen toimittaja oli yo. J.G. Caján, joka oli toiminut opettajana porvariskoulussa Vesisaarella ja kansakoulunopettajana Etelä-Varangissa, Turja 1928, s. 84.
 26. Mainittu näyttenumero. Lehden sisällöstä Turja 1928, s. 72–83.
 27. Ruijan Suomenkielinen Lehti n:o 5/1877.
 28. Ervasti 1884, s. 239. Kaksikymmenluvun lopulla Ruijassa retkeillyt Ilmari Turja sanoo myös saaneensa lehden perustajalta tämän luona käydessään tietää, että Norjassa ryhdyttiin lehden hengiltä saantiin suurella kiivaudella, Turja 1928, s. 83–84.
 29. HYK, käsikirjoitusarkisto, Pohjalaisen osakunnan historiakirja 1868–85, yo. Volter Högmanin puhe Pohjanmaalle Porthan-juhlassa 1884, s. 230; Sihvo 1973, s. 174.
 30. HYK, Käsikirjoitusarkisto, Pohjalaisen osakunnan historiakirja 1868–1885, maist. Forsmanin puhe em. juhlassa, s. 266; Sihvo 1973, s. 174.
 31. Vrt. Sihvo 1973, s. 175–176.

2.4. Suomen siltaa aletaan rakentaa – Viron veljeskansa luodaan yhteyksiä (s. 31–35)

1. Zetterberg HAik 1974 s. 284; katso myös Zetterberg 1977, s. 18; Harmas Suomalainen Suomi 1961, s. 278.
2. Kohtamäki 1956, s. 74; vrt. SKS, käsikirjoitusarkisto, Ahlqvistin kirje 15.8.1848 Elias Lönnrotille.
3. Kohtamäki 1956, s. 75.
4. Yrjö-Koskinen, Viron kirjallisuutta, KKL 1868, s. 179–181; Kohtamäki 1956, s. 76.
5. Arvid Genetz, Kielellisiä aineksia Suomen sillan rakennukseen, Suomi II:15, s. 259–271; Kohtamäki 1956, s. 77; Vilkuna 1973, s. 36.
6. Zetterberg HAik 1974, s. 284–285. Yhteyttä osoittaa Looitsin julkaisema kirjeenvaihto Yrjö-Koskisen ja hänen virolaisten ystäviensä välillä, Looits 1936.
7. Zetterberg HAik 1974, s. 285; Koskimies 1974, s. 80–81.
8. Zetterberg HAik 1974, s. 285.
9. Zetterberg HAik 1974, s. 285.
10. Juhlista yksityiskohtainen esitys Zetterberg HAik 1974, erik. s. 286–290.
11. Zetterberg HAik 1974, s. 290.

12. Tulkinnan on esittänyt virolainen tutkija L. Loone, Soome ja Eesti ühiskonnategelaste poliittisest suhtumisest Eesti rahvasliku liikumise päevil, 1959, s. 245–246; Zetterberg 1974, s. 290.
13. Zetterberg HAik 1974, s. 290; Alaviitteessä 54 selostus Koidulan osuudesta ja sillan etymologiasta.
14. Katso Koskimies 1974, s. 85.
15. Esim. Zetterberg HAik 1974, s. 296.
16. Koskimies 1974, s. 86; KVS 1887, s. 154.
17. Mukana olivat mm.: Yrjö-Koskinen, Snellman, Lönnrot, J. Forsman, Almberg-Jalava, Th. Rein, Swan, Emilia Bergbom, Mathias Akiander, C.G. Borg ja Perander, Harmas Suomalainen Suomi 1961, s. 279–280; Koskimies 1974, s. 86.
18. HYK, käsik. kok., PO:n historia-kirja 1868–1885, s. 64–65; Sihvo 1973, s. 174.
19. HYK, PO:n ptk. 19.2. ja 12.11.1871; vrt. Sihvo 1973, s. 174.
20. Katso Sihvo 1973, s. 174; vrt. Sampsa Pellervoinen 2/1881.
21. Kohtamäki 1956, s. 77; Granfelt Suomalainen Suomi 1917, s. 119–120.
22. Kohtamäki 1956, s. 77–78.
23. SKS, käsikirjoitusarkisto, Viron Kielen Ystävät seuran toimintaa kosk. asiakirjoja, per. kok. ptk. 16.3.1881. Katso myös Zetterberg 1977, s. 25.
24. Granfelt Suomalainen Suomi 1917, s. 120–122; Granfeltin artikkelin alkuperäinen käsikirjoitus on SKS:ssa käsikirj. arkistossa.
25. Mukana olivat ainakin Swan, Aspelin, Granfelt, Cajander, Appelgren, Juuso Hedberg, Lönnbohm, von Schrowe, A.A. Borenius, A.L. Castrén, Kaarlo Forsman, Genetz, B.F. Godenhjelm, Pfaler, Th. Schwindt, Berg ja Yrjö-Koskinen, SKS, käsikirj. ark. Alppilan kokouksen ptk. 1.7.1881.
26. Virolaisista olivat mukana mm. ylioppilaat J. Bergman, E.W. Ederberg, M.J. Eisen, herra Goldman ja yo. Harry Janssen.
27. SKS, Käsikirj. arkisto, Alppilan kokouksen ptk. 1.7.1881.
28. SKS, Käsikirj. arkisto, ptk. 19.11.1882 ja esillä olleet säännöt.
29. von Rauch 1970, s. 18–19; myös Zetterberg 1977, s. 26.
30. A.G. Kaksi muistettavaa Viron miestä, KVS 1883, s. 140; Granfelt Suomalainen Suomi 1917, s. 127–131.
31. SKS, Käsikirj. ark., Viron kielen . . . toimintaa kosk. asiakirj. ptk. em. kok. 19.11.1882; Granfelt Suomalainen Suomi 1917, s. 132. Myös alkuper. käsikirj. SKS:ssa.
32. Kaksi esitelmaa kuitenkin pidettiin, Granfelt Suomalainen Suomi 1917, s. 133–135; SKS, Käsikirj. ark., Viron kielen . . . toimintaa kosk. asiakirj., Suunnitelma tulevasta ohjelmasta ptk:ssa 3.12.1882.
33. Granfelt Suomalainen Suomi 1917, s. 136; Myös Haavio 1972, s. 346.

2.5. Kansanvalistusseura jakaa tietoa heimokansoista (s. 35–38)

1. Vilkuna 1973, s. 36; Inkilä 1960, perustamisesta erit. s. 52.
2. Inkilä 1960, s. 71–73, kalenterista erit. s. 158–162.
3. Inkilä 1960, s. 159.
4. Kalenteria painettiin aluksi 6000 kpl. Painos loppui heti. Kolmatta kalenteria painettiin jo 10 000 kpl, ja vuosisadan lopussa kalenteria painettiin yli 20 000 kpl:een painoksena.

5. Vrt. Granfelt Suomalainen Suomi 1917, s. 130–131.
6. A.G., Kaksi muistettavaa Viron miestä, KVSK 1883, s. 140.
7. KVSK 1883, s. 154–159.
8. KVSK 1887, s. 149–156.
9. Tämä käy ilmi paitsi runon surumielisestä yleissävystä myöskin suoranaisesta viittauksesta asiaan. Samalla kuitenkin annettiin lupaus paremmasta tulevaisuudesta, sillä viimeinen säe kuului: »Veljeskansa meren tuolla puolla/viel on päiväs pilvein peittämä/Vielä uhkaa myrskyt täällä tuolla/mutta kerran kaik on selkeenä/Silloin kantelosi riemuin soipi/Työsi kylvös tulenttua voipi.» Kahta vuotta myöhemmin kalenterissa oli J. Kunderin »Suomesta»-runon lisäksi kaksi virosta käännettyä runoa. Katso esim. Niitemaa 1959, s. 314–315; Irene, Takaa Suomen lahden, KVSK 1894, s. 167–168 ja 1896, s. 80.
10. Katso Särkkä 1973, s. 10, 12–13; Zetterberg HAik 1974, s. 296.
11. KVSK 1885, s. 72, kokouksesta ptk. samassa kalenterissa, s. 177–178.
12. Tästä katso esim. Sihvo 1973, s. 335–336.
13. Inha, Laukkumiesten kotimaa, KVSK 1896, s. 83 erik.
14. Palmen, E.G., Käynti Unkarinmaassa, KVSK 1897, s. 110.
15. xxx-hm, Pohjan periltä, KVSK 1883, s. 128, 129–133.
16. Salminen, Väinö, Skandinavian suomalaisista, KVSK 1906, s. 118–120. Salminen oli vuonna 1904 suorittanut runonkeräysmatkan Suomen Lappiin, Länsipohjaan ja Ruijaan. Yksityiskohtaisemmin matkastaan hän kertoo muistelmateoksessaan »Vaeltajan tarinoita», käynnistä Länsipohjassa ja Ruijassa, s. 176–196.
17. Vuento Kasvatus ja koulu 1956, s. 20–22; Betänkande och förslag. 1921, s. 85–86.

3. Järjestäytyneen heimotyön alku – heimotyön ensimmäiset järjestöt (s. 39–49)

3.1. Itä-Karjalan muuttuva asema tsaarin Venäjän yhteydessä (s. 39–40)

1. Katso Ervasti 1880, s. 207; Lehtinen 1956, s. 7.
2. Churchill 1970, s. 13.
3. Tästä katso esim. Keynäs 1938, s. 79–82.
4. Itä-Karjala (AKS) 1934, s. 64–65; Katso myös Churchill 1970, s. 15.
5. Esimerkkinä mainittakoon, että lukutaitoisten osuus väestöstä vuosisatojen taitteessa vaihteli 15 ja 17 %:n välillä. Churchill 1970, s. 13–15.
6. Churchill 1970, s. 14.
7. Katso Sihvo 1973, s. 201 eteenpäin. Merkityksekkääksi karelianismin keskuukseksi muodostui Sortavala seminaareineen, Sihvo 1973, s. 224–237.
8. Lehtinen 1956, s. 8.
9. Ervasti 1918, s. 12; Sihvo 1973 s. 201.
10. Katso Lehtinen 1956, s. 8.
11. Lehtinen 1956, s. 8–9; Katso myös Lehes 1976, s. 38–42.

3.2. Vienan Karjalaisten Liitto (s. 40–45)

1. Lehtinen 1956, s. 9.
2. Lehtinen 1956, s. 9.
3. Lehtinen 1956, s. 9.
4. Ahava 1910, s. 215; Jääskeläinen 1961, s. 13–14.
5. Ahava 1910, s. 219; Lehtinen 1956, s. 7. Lestadiolaisuuden leviämiskeinoista Raittila 1976, s. 148–155. Suomenpuoleiset Viaan rajoittuvat pitäjät mm. Kemijärvi, Kuolajärvi ja Kuusamo lestadiolaistuivat 1860- ja 70-luvulla, Raittila 1976, s. 85.
6. Härkönen 1920, s. 278–282; Kaukoranta 1944, s. 35; Lehtinen 1956, s. 10.
7. KSSA, ko. kok:n ptk:t; Lehtinen 1956, s. 10.
8. Katso Lehtinen 1956, s. 10.
9. Lehtinen 1956, s. 10–11; A. Mitron vastauskirjeestä 23.2.1906 Ahavalle käy ilmi ko. nimi, JMA, Mitron ark. kirjekopiot 1905–07; Lehes 1976, s. 88–89.
10. KSSA, ko. julistus; vrt. Lehtinen 1956, s. 11.
11. Lehtinen 1956, s. 12. Johtokuntaan valittiin lisäksi Pekka Pankkonen, Paavo Ahava, V. Loginoff, K. Lipkin, Timo Manner, B. Mitro ja D. Karjalainen.
12. Lehtinen 1956, s. 13–14; Kaukoranta 1944, s. 35.
13. Hainarin puhe Karjalaisten Pakinoita 1/1906. Itäkarjalaisista Suomessa olevista johtomiehistä olivat mukana mm. Mitro, Ahava, Iivo Härkönen ja T. Manner. Kokouksesta selostus Karjalaisten Pakinoita 1/1906. Kokouksesta oli A. Mitro kirjoittanut kevätkesällä Suomessa toimineille tunnetuille karjalaisille. Hänet oli valittu kokouksen koollekutsujaksi, JMA, Mitron ark., kirjekopiot 1905–07, kirjeet Ahavalle 15.6. ja 28.6. sekä Hainarille 28.6.1906; Katso myös Lehes 1976, s. 93.
14. Lehtinen 1956, s. 15; Katso myös säännöt, Karjalaisten Pakinoita 1/1906; Ahava 1910, s. 217–218. Liiton johtokunnan puheenjohtajaksi tuli Jyväskylään siirtynyt A. Mitro ja jäseniksi Paavo Ahava, O.A. Hainari, Hj. Basilier, Timo Manner, S. Alanko, Iivo Härkönen, Ivan Sofronoff ja K.S. Lipkin.
15. Ahavan mukaan kalevalaista kansaa oli julmasti revitty mutta nyt oli pyrittävä yhdistämään tämän kansan kaikki heimot. Hän lausui eläköötä onnettomalle, poloiselle, poljetulle, pilkatulle mutta varmasti kerran yhdistyväälle Suomelle. KSSA, ptk. liiton ensimmä. vuosikok. 26.1.1907; Lehes 1976, s. 94–95.
16. Lehtinen 1956, s. 20–21; Churchill 1970, s. 26; Vrt. Kertomus liiton toiminnasta v. 1906, Karjalaisten Pakinoita 2/1906.
17. Karjalaisten Pakinoita 6–7/1907; Lehtinen 1956, s. 22.
18. Lehtinen 1956, s. 24.
19. Katso lehden numeroita, esim. 1/1906, jossa on lehden ohjelma Härkösen laatimassa pääkirjoituksessa »Alkupakinoita».
20. Härkönen puhui mm. Suomalaisuuden Liiton järjestämässä Snellman-juhlassa keväällä 1907, Lehtinen 1956, s. 24; Karjalaisten Pakinoita 6–7/1907.
21. Jo liiton ensimmäisessä vuosikokouksessa 26.1.1907 Paavo Ahava ilmoitti pappien ja poliisien suhtautuvan epäluuloisesti liiton toimintaan Itä-Karjalassa, Karjalaisten Pakinoita 2/1907.
22. Lehtinen 1956, s. 27–28; Churchill 1970, s. 26–27; Keynäs 1938, s. 91–95.
23. Churchill 1970, s. 27–28. Tarkemmin Keynäs 1938, s. 89–102.
24. Karjalaisten Pakinoita, esim. n:o 6–7/1907.
25. Lehtinen 1956, s. 27–28; Churchill 1970, s. 28.
26. Lehtinen 1956, s. 28–29.
27. Liiton yleisestä kehityksestä ja vaiheista tänä aikana katso Lehtinen 1956, s. 28–29.

28. Keskustoimikunnan kokouksessa 28.4.1907 myönnettiin opettaja Aatu Kuroselle apuraha Vienan Karjalaan tehtävää valistustyötä ja suomalaisuuden levittämismatkaa varten, VA, SLA, Pöytäkirjat 1906–25, Keskustoimikunnan kok.:n 28.4.1907 ptk.
29. Krohnista katso Sihvo 1973, s. 208–209.
30. VA, SLA, Pöytäkirjat 1906–25, esim. keskustoimik:n kok.:n 28.4.1907 ptk.
31. Kyseinen päätös syntyi sen jälkeen kun oli keskusteltu, mitä Liitto voisi tehdä Vienan Karjalan valistustyön hyväksi, VA, SLA, Pöytäkirjat 1906–25, keskustoimik:n kok.:n ptk. 30.9.1907; katso myös ptk. keskustoimikunnan kok.:sta 20.11.1907. Liiton toiminta oli lamassa vuodesta 1908 lähtien, VA, SLA, Pöytäkirjat 1906–25, toimintakertomus v. 1909. Vuosilta 1911–1913 ei arkistossa ole ptk:ja.

3.3. Ylioppilaat heimoasialla (s. 45–47)

1. HYK, Käsikirjoitusarkisto, Karjalaisen osakunnan ptk. 2.10.1905.
2. Karjala, Karjalaisen osakunnan julkaisu, 1910, s. 162–174.
3. Karjala 1910, s. 2–3, Werner Söderhjelm in puhe, jossa tähdennetään sen tunteen vahvistamista, joka liitti Karjalan Suomeen.
4. Okkosen kirjeen sitaatin esittänyt Sihvo 1973, s. 325. Alkuperäinen kirje Härköselle 25.7.1913 SKS:n käsikirjoitusarkistossa.
5. Uusi Suometar 31.10.1906.
6. Katso Uusi Suometar 31.10.1906.
7. Tolvanen 1955, s. 87–88.
8. Suomen Heimo 1928, s. 86–87; Vapaa Karjala ja Inkeri 5.2.1932.
9. Vuorjoki Fenno-Ugrica 1931, s. 307.
10. Suomen Heimo 1928, s. 86–87.

3.4. Suomalais-Virolainen Liitto perustetaan (s. 47–49)

1. Niitemaa 1959, s. 329.
2. Niitemaa 1959, s. 329.
3. Niitemaa 1959, s. 330–332; Vallankumouksesta von Rauch 1970, s. 21–23.
4. Selostuskokouksesta Uusi Suometar 26.10.1906.
5. Kokouksen avasi nimittäin prof. K. Krohn ja sihteerinä toimi aiemmin mainittu Väinö Salminen, joka vastikään oli kirjoittanut Skandinavian suomalaisista Kansanvalistusseuran Kalenteriin, Uusi Suometar 26.10.1906.
6. Uusi Suometar 26.10.1906. Haavion muistelmien mukaan Suomalais-Virolaisen Liiton perustivat O.W. Louhivuori, E.A. Saarimaa, Yrjö Koskelainen, V.A. Koskenniemmi ja Lauri Kettunen Suomessa asuvien virolaisten G. Suitsin, E. Virgin ja Kallaksien kanssa, Haavio 1972, s. 243–245; Ilmeisesti Haavio tarkoittaa joko valmistelemaa kokousta tai jotain myöhempää johtokuntaa, sillä Suitsin lisäksi ketään hänen mainitsemistaan henkilöistä ei ollut kokouksessa eikä valittu johtokuntaan Uuden Suometaren selostuksen mukaan, Uusi Suometar 26.10.1906. Johtokuntaan tulivat K. Krohn, H. Murrrik, G. Suits, V. Grünthal, J. Streng, J. Kalima ja A. Kemiläinen.
7. Uusi Suometar 26.10.1906.
8. Yo Arvi Kemiläisen alustus Suomalais-Virolaisen Liiton perustavassa kokouksessa, Uusi Suometar 2.11.1906.
9. Uusi Suometar 26.10.1906.

10. Haavio 1972, s. 345. Sitä, että Liitto oli tarkoitettu juuri ylioppilaiden piirissä toimivaksi, osoittanee myös se, että myöhemmin nimeksi mainitaan Suomalais-Virolainen ylioppilasyhdistys, katso Vesterinen Suomalainen Suomi 1928, s. 132.
11. Haavio 1972, s. 345; vrt. Vesterinen Suomalainen Suomi 1928, s. 132.
12. Vesterinen Suomalainen Suomi 1928, s. 132. Lakkauttamisesta Zetterberg 1977, s. 29.
13. Katso Vesterinen Suomalainen Suomi 1928, s. 132.
14. Sattuma tai ei, mutta suomalaisen puolueen puoluekokous oli päättynyt päivää ennen Liiton perustamista. Puoluekokouksesta esim. Uusi Suometar 22.10. ja 25.10.1906. Juuri tässä puoluekokouksessa suomalainen puolue vaaleja silmällä pitäen täydensi kielipoliittista linjaansa jyrkällä yhteiskunnallisella uudistusohjelmalla ja muodostui varsinaiseksi poliittiseksi puolueeksi, jonka jyrkkä kieliohjelma suuntautui nyt myös kielipoliittisesti maltillisempia nuorsuomalaisia vastaan, esim. Puntila 1971, s. 78–79 ja Eskola 1962, s. 392, 409, 431.
15. Nya Pressen 28.10.1906; Haavio 1972, s. 345. Nya Pressenin käsitykseen yhtyi lahdentakainen Stockholms Dagblad, Haavio 1972, s. 345.

4. Suur-Suomen puolesta – aktiivinen heimo- politiikka vuodesta 1917 Tarton rauhaan asti (s. 50–85)

4.1. *Itä-Karjalan kansalliset pyrkimykset ja suomalainen aktivismi (s. 50–52)*

1. Jääskeläinen 1961, s. 55–56; Gummerus 1935, s. 276; katso Framtid, esim. 42 ja 51/1907. Kokonaisuudessaan on Jääskeläinen (1961) kuvannut suomalaista politiikkaa Itä-Karjalaa kohtaan ja Churchill (1970) alueella tapahtunutta kehitystä sekä viimeksi Helasti (THArk 30) Itä-Karjalan viranomaisia ja elimiä v. 1918–22 siksi yksityiskohteisesti, että tässä yhteydessä riittänee jokseenkin ylimalkainen viittaaminen ajanjakson 1917–1920 tapahtumiin ja keskittyminen vain niihin kohtiin, jotka asian ymmärrettäväksi tekemisen kannalta ovat välttämättömiä ja jotka ovat suorassa yhteydessä heimotyöhön.
2. Jääskeläinen 1961, s. 57.
3. Luomisprosessista katso Lauerma 1966, s. 640–647 ja Haavio 1958, s. 49–57; Alkuperäisen runon kolmannen säikeistön alkusäe kuului: »Viro, Aunus, Karjalan kaunis maa», mutta poliittisten näkökohtien mukaisesti se muutettiin muotoon »Häme, Karjala, Vienan rannat ja maa», Lauerma 1966, s. 641–643; Jääskeläinen 1961, s. 58.
4. Jääskeläinen 1961, s. 61.
5. Jääskeläinen 1961, s. 66; Holstin vakaumuksesta ja vaikutteista Churchill 1970, s. 131.
6. Jääskeläinen 1961, s. 70; Kaukoranta Uusi Suomi 28.9.1941.
7. Katso esim. Karjalan oikeus 1921, s. 23; Jääskeläinen 1961, s. 74.
8. Karjalan Oikeus 1921, s. 23; Kaukoranta 1944, s. 36; Jääskeläinen 1961, s. 74.
9. Jääskeläinen 1961, s. 76–86.
10. Katso esim. Kaukoranta 1944, s. 37; Ruuth 1921, s. 32–33; Karjalan Oikeus 1921, s. 25; Härkönen 1920, s. 209; Jääskeläinen 1961, s. 82.

4.2. Karjalan Sivistysseura karjalaisten asialla (s. 52–55)

1. Vienan Karjalaisten Liittoa ei ollut virallisesti lakkautettu, mutta käytännön toiminta oli loppunut 1910-luvun alussa, Ptk. Vienan Karjalaisten Liiton päättävässä ja Karjalan Sivistysseuran perustavassa kokouksessa Tampereella 9.4.1917. Julkaistu »Karjalan Sivistysseuran alkutoiminnasta», Karjalan Sivistysseura ja Vienan Karjalaisten Liiton toiminta loppuvuosinaan, KSS:n julk. 1, Hki 1917, s. 8–10; Lehtinen 1956, s. 32.
2. Sihteeriksi valitun Härkösen kertomus kokouksessa, em. ptk. KSS:n julk. 1, s. 10–11.
3. Em. ptk. KSS:n julk. 1, s. 10–11.
4. Em. ptk. KSS:n julk. 1, s. 11; Lehtinen 1956, s. 35.
5. KSSA, ko. lentolehtinen; Härkönen 1924, s. 8; Setälä 1970, s. 46–47.
6. Em. ptk. KSS:n julk. 1, s. 11 ja Karjalan Sivistysseuran säännöt, sama julk., s. 14–17.
7. Lehtinen 1956, s. 33–34.
8. Seuran johtokunnan ensimmäinen kokous, KSS:n julk. 1, s. 18.
9. KSSA, Lisäasiapaperit I (1917–20), lähetit ja niiden toimintakertomukset. Kriittistä katso Churchill 1970, s. 34–35. Kolme lähettiä toimi Vienassa ja kolme Aunuksessa, Karjalaisten Sanomat 30.9.1918.
10. Lukutaidosta katso Homén 1918, s. 137 ja Härkönen 1932, s. 211; Churchill 1970, s. 15.
11. KSSA, Lisäasiapaperit 1917–20, lähetit ja niiden toimintakertomukset. Katso myös Churchill 1970, s. 36. Churchill on esittänyt, että eräs tärkeimmistä syistä mainittuun esiintymään on ollut se, että Vienan Karjalan sivistyksellinen ilmiö oli alusta alkaen sopivampi suomalaisvaikutteille kuin Aunuksen eteläosa. Itä-Karjalan pohjoisosan murrekin muistutti suuresti itäsuomalaisia murteita. Viena ja Luoteis-Povenssa kävivät kauppaa Suomen kanssa. Näiltä alueilta olivat kotoisin useimmat Suomessa jo edellisellä vuosisadalla kiertäneet laukkukauppiat, ja joillakin Suomen puoleisilla paikkakunnilla oli hyvät suhteet Vienan keskuspaikkojen kanssa, Churchill 1970, s. 39–40; katso lähettiläsraportteja ja Churchill 1970, s. 40.
12. KSSA, Lisäasiapaperit 1917–20, lähetit ja niiden toimintakertomukset.
13. Churchill 1970, s. 41–42. Mainitun käsityksen seuran toiminnasta on esittänyt Setälä 1970, s. 42–43.
14. Vrt. Churchill 1970, s. 42.
15. Kokko 1939, s. 246–247; Härkönen 1920, s. 208; Lehtinen 1956, s. 37. Katso myös Karjalaisten Sanomat 1.9.1917.
16. Katso Churchill 1970, s. 46–47; Lehtinen 1956, s. 37.
17. Lehtinen 1956, s. 37.
18. Kehityksestä Itä-Karjalassa Churchill 1970, s. 50–54.
19. Katso Lehtinen 1956, s. 34.
20. Lehtinen 1956, s. 34; Kaukoranta 1944, s. 36; Kirjelmästä katso Setälä 1970,
21. Lehtinen 1956, s. 35; Kirjelmä Venäjän väliaikaiselle hallitukselle, KSS:n julk. 1, 1917, s. 21–29; käynnistä Pietarissa, s. 30–33.

4.3. Lähetystöt ja retkikuntapolitiikka (s. 55–58)

1. Käsky esitetty Mikkelin Sanomat 27.2.1918; Jägerskiöld 1967, s. 132; Heinrichs 1961, s. 138 ja Suomen vapaussota IV, s. 249; Katso myös Jääskeläinen 1961, s. 86–87.
2. Neuvotteluista Polvinen 1967, s. 246–250 ja Churchill 1970, s. 72–73.
3. Suomen kansanvaltuuskunnan tiedonantoja 4.3.1918; Churchill 1970, s. 75–76.
4. Esim. Työ 5.3. ja 6.3. sekä Eteenpäin 9.3.1918. Venäjälle pakenemisen jälkeenkin punaiset ajoivat Itä-Karjalan asiaa. Valpas-Hänninen kannatti alueen antamista Suomelle vielä kesäkuussa, Vapaus 18.6.1918, jotta Suomen hallitus kohtelisi paremmin työläisiä. Mielipiteellä ei ollut todellisuuspohjaa, Churchill 1970, s. 90–91. Se kuvanee kuitenkin aivan kuin takautuvasti sitä, että muutkin kuin aktivistit ajattelivat Itä-Karjalan kuulumista Suomeen. Ajatus kuului suomalaisen aateperintöön. Se iti 1800-luvulla, ja uusissa oloissa sen katsottiin olevan toteutumiskelpoinen nimenomaan kansallisen itsemääräämisoikeuden perusteella. Kuvaavaa on, että Gylling itse sanoi valkoisten tehneen punaiset lyödessään Suomen heimon kansalliselle asialle suuren karhunpalveluksen, Punainen Karjala 27.1.1928.
5. Jääskeläinen 1961, s. 87.
6. Nurmio 1957, s. 210; Jääskeläinen 1961, s. 87; vrt. Polvinen 1967, s. 291–292; Käskyn aiheuttamasta shokista upseeristossa katso Heinrichs 1961, s. 138.
7. Esim. Keskiuomalainen 5 ja 9.3. sekä Karjalainen 5.3.1918; Jääskeläinen 1961, s. 88.
8. Jäseninä olivat V.A. Ipatoff, Antti Tanttu, Timo Manner, A. Mitro, V. Pelkonen ja P. Pankkonen, Kaukoranta Uusi Suomi 18.1.1942; Jääskeläinen 1961, s. 88.
9. Jääskeläinen 1961, s. 88.
10. VA, SVSA, Karjalan sotilaspiiri 236, jäljennös ptk:sta yleisesikunnan täysistunnossa 2.3.1918, jäljennöksen välissä oleva em. kok:n muistion konsepti; vrt. Jääskeläinen 1961, s. 88.
11. Helasti THArk. 30, s. 208–209; VA, IKTA, Itä-Karjalan Kom:n päiväkirja 24.2.–5.3.1918.
12. VA, SVSA, Karjalan sotilaspiiri 236, ptk. jäljennös em. yleisesik:n täysistunnosta. Karjalan Sivistysseurasta olivat mukana Mitro ja Pankkonen.
13. VA, SVSA, Karjalan sotilaspiiri 236, em. ptk. jäljennös.
14. VA, SVSA, Karjalan sotilaspiiri 236, em. ptk. jäljennös. Lähetystön piti mm. pyytää hallitusta lähettämään valtioneuvos Hjeltille Saksaan sähkösanoma, jossa selostettaisiin Itä-Karjalan kysymystä. Hjeltin luo olisi myös lähetettävä kouliintuneen diplomaatin johtama delegaatio, jossa karjalaisia edustaisi A. Mitro ja Suomen Karjalaa Erkki Hildén.
15. VA, SVSA, Karjalan sotilaspiiri 236, em. ptk. jäljennös.
16. VA, SVSA, Karjalan sotilaspiiri 236, em. ptk. jäljennös.
17. VA, SVSA, Karjalan sotilaspiiri 236, agitatsioonitoimikunnan mietintö. Paluumatkalla eräs delegaation jäsen totesi lehtimiehelle perspektiivien Karjalan asiassa näyttävän valtavilta viitaten luultavasti lähetystön Vaasassa saamaan myönteiseen vastaanottoon, Keski-Savo 7.3.1918. Helastin mukaan lähetystöt saivat senaatin myöntämään 50 000 mk Karjalan Sivistysseuralle, Helasti THArk 30, s. 209. Helastin mielestä saajan nimi paljastaa sen, mistä aloite lähetystöön oli tullut.
18. Jääskeläinen 1961, s. 95–96; Kuussaari 1957, s. 53–55; Helasti THArk 30, s. 209.
19. Jääskeläinen 1961, s. 96–98; Kuussaari 1957, s. 55, 73–74; Churchill 1970, s. 55; Aminoff 1943, s. 319–329.

20. Katso Kuussaari 1957, s. 62–64, 81–84; Jääskeläinen 1961, s. 99, 104–106; Churchill 1970, s. 94–110; Liittoutuneiden motiiveista tarkemmin Nevakivi 1970, s. 85–88.
21. Katso Kuussaari 1957, s. 64.
22. Jääskeläinen 1961, s. 122–123, 125, 128–145.
23. Jääskeläinen 1961, s. 173; Kaukoranta 1944, s. 44.
24. Asiasta tarkemmin Churchill 1970, s. 70–93. Sosialistien varhaisesta kiinnostuksesta Itä-Karjalaa kohtaan esim. Piironen 1976, s. 27–29, 31–32.
25. Jääskeläinen 1961, s. 174; Katso myös Helasti THArk 30, s. 212. Toimituskunnan ensimmäisenä päällikkönä oli senaattori Samuli Sario, ja sen eri osastojen päällikköinä mm. Väinö Salminen, Iivo Härkönen ja Paavo Ahava, VA, Itä-Karjalan toimituskunnan arkistoluettelon esipuhe, katso Helasti THArk 30, s. 213 eri osastojen tehtävistä.

4.4. *Karjalan Sivistysseura työssä Itä-Karjalassa (s. 59–64)*

1. Churchill 1970, s. 55. Mainittu Itä-Karjalan väliaikainen komitea oli työnsä lopetettuaan nimennyt seuran aatteellisen työnsä jatkajaksi, Helasti THArk 30, s. 210.
2. JMA, Mitron ark., kirjekopiot 1915–20, em. kirje 19.2.1918.
3. KSSA, ptk:t, johtokunnan kok:n ptk. 6.5.1918; Lehtinen 1956, s. 38.
4. Kaukoranta 1944, s. 43; Lehtinen 1956, s. 38.
5. Katso Karjalaisten Sanomat 15.7.1918.
6. Uhtuan heimojuhlat ja kokoukset, Salmisen puheen referaatti, Karjalaisten Sanomat 30.9.1918.
7. Kokousselostus Karjalaisten Sanomat 30.9.1918.
8. Katso Kaukoranta 1944, s. 44 ja Lehtinen 1956, s. 39–40. Matkasta uutinen myös Keskiuomalaisessa 8.9.1918.
9. Englantilaisten Muurmannin operaatiosta Nevakivi 1970, s. 94–99. Katso myös Churchill 1970, s. 92–95; Lehtinen 1956, s. 40.
10. Lehtinen 1956, s. 40; Katso myös Helasti THArk 30, s. 215.
11. Halua asioihin vaikuttamiseen osoittaa sekin, että seura lähetti Pekka Pankkosen Tarttoon vielä rauhanneuvottelujen aikana 1920 viemään kirjelmää Venäjän valtuuskunnalle, joka jo asian luonteen vuoksi – kyseessähän oli yksityinen yritys – ei ottanut kirjelmää vastaan, Lehtinen 1956, s. 41; Kaukoranta 1944, s. 63.
12. Härkönen 1920, s. 211; Homén 1918, s. 137.
13. Karjalan Sivistysseuran julkaisuja 1, s. 31; Lehtinen 1956, s. 42.
14. Karjalaisten Sanomat 1.9.1917; Härkönen 1924, s. 9–10.
15. Karjalaisten Sanomat 30.9.1918; Lehtinen 1956, s. 42.
16. Karjalaisten Sanomat 15.1.1918; Karjalaisten Sanomat 30.9.1918.
17. Karjalaisten Sanomat 15.1.1918.
18. Lehtinen 1956, s. 42.
19. Karjalaisten Sanomat 30.9.1918; Härkönen 1924, s. 10–11; Lehtinen 1956, s. 43.
20. Karjalaisten Sanomat, n:ot 3–10 (kesäkuu) 1918.
21. Vuoden 1920 aikana perustettiin Repolaan ja Porajärvelle lähes parikymmentä lukusoppea, Lehtinen 1956, s. 43.
22. Lehtinen 1956, s. 43.
23. Uhtuan kokouksessa johti puhetta Leo Trofimow-Pankkonen ja Repolassa Pekka Kyöttinen, Karjalaisten Sanomat 5.7.1918.
24. Karjalaisten Sanomat 15.1. ja 5.7.1918.

25. KSSA, Johtokunnan kokousten pöytäkirjat, ptk. 28.5., 29.5., 12–13.8.1917, 18.–20.1. ja 7.–8.5.1918.
26. Karjalaisten Sanomat, näyttenumero 26.5.1917; Lehtinen 1956, s. 36.
27. Lehtinen 1956, s. 36.
28. Karjalaisten Sanomat 26.5.1917.
29. Karjalaisten Sanomat 26.5.1917.
30. Karjalaisten Sanomat 26.5.1917.
31. Katso esim. Karjalaisten Sanomat 1.9.1917.
32. Karjalaisten Sanomat 2–3/1917.
33. Karjalaisten Sanomat 15.1.1918.
34. Lehti ei ilmestynyt tammikuun jälkeen ennen kesäkuun alkua.
35. Karjalaisten Sanomat 8.6.1918.
36. Karjalaisten Sanomat 30.9., 15.10., 1.11.1918 ja 15.1.1919.
37. Katso Lehtinen 1956, s. 36–37.
38. Selonteko Karjalan Sivistysseuran toiminnasta . . ., Karjalaisten Sanomat 30.9.1918.

4.5. Propagandatoiminta menetetyn asian puolesta (s. 64–74)

1. Jääskeläinen 1961, s. 180–181.
2. Paasivirta 1961, s. 226–228; Polvinen 1971, s. 150.
3. Mannerheimin uudesta kansallisesta näkökulmasta Jägerskiöld 1969, s. 152–162.
4. SA, Herman Stenbergin kok., Itä-Karjalan komitean kok:n ptk. 12.2.1919.
5. Kehityksestä Itä-Karjalassa Jääskeläinen 1961, s. 194–199.
6. Puhe julkaistiin Ylioppilaslehdessä 7/1919.
7. Suomensukuiset ylioppilaat, Ylioppilaslehti 5/1919.
8. Mm. Lauri Hannikainen ja Herman Stenberg kuuluivat osakuntaan. Hannikainen selosti jo syksyllä 1918 Suur-Suomi-ajatuksen vaiheita ja sanoi muiden alueiden paitsi Repolan olevan menetetty. Keväällä keskusteltiin Itä-Karjalasta kaksi kertaa, Tolvanen 1955, s. 142–144.
9. Jääskeläinen 1961, s. 206. Mielipiteistä esim. Uuden Suomen Iltalehti 16.1.1919. Suomalaisien motiiveja Viron avustamisessa on seikkaperäisesti luonnehtinut Zetterberg 1977, s. 172–178.
10. Poliittisesti merkityksekkäimmät kirjoitukset on selostettu nimimerkki K.L.:n artikkelissa »Paimintoja Itä-Karjalaa koskevasta kirjallisuudesta», I, Suomen Heimo 19/1938. Artikkelissa luetaan mm. Herman Stenbergin Itä-Karjalaa koskevien kirjasten erikieliset versiot, Katso myös Nygård 1973, s. 10–13, 30 erit. viitteet 1–3.
11. Jääskeläinen 1961, s. 206–208; Kertomus Karjalan kansalaisliiton Itä-Karjalan . . . vuodelta 1919, s. 7–8.
12. Enckell 1956, II, s. 140. Liittoutuneiden asenteesta Polvinen 1971, s. 166–169.
13. Retkestä tarkemmin Jääskeläinen 1961, s. 209–222.
14. Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan komitea. Sen synty, alkuvaiheet ja propagandatoiminta, Suomen Heimo 1923, s. 132; Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1919, s. 1.
15. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1919, s. 1–2; Katso myös Helasti THArk 30, s. 218.
16. Suomen Heimo 1923, emk., s. 132; Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1919, s. 2; vrt. VA:n luetteloa »Itä-Karjalan siviiliviranomaisten arkistot,

Itä-Karjalan toimituskunta, Karjalan Kansalaisliitto».

17. Muiksi jäseniksi valittiin: maanviljelijä A. Klockars, tri Mikko Erich, maist. E. Paavolainen, tarkastaja A. Sadovnikow, rak. mest. H.K. Paavilainen, pankinjoht. K.N. Rantakari, maist. H. Stenberg, tri G.J. Winter, maist. L. Hannikainen, joht. V. Sario ja apteekkari O. Vuorinen.

18. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1919, s. 2–3.

19. Katso Manner, Valtion pakolaishuoltoa . . ., kirjoitus Valtion pakolaisavustuskeskuksen ark:n luettelon alussa VA:ssa.

20. SA, Herman Stenbergin kok., Itä-Karjalan komitean kok:n ptk. 12.2.1919.

21. KSSA, ptk:t, johtokunnan kok:n ptk. 11.–12.5.1919. Vastaus oli annettu jo ennen. Johtokunta vain totesi tapahtuneen; SA, Stenbergin kok., komitean kok:n ptk. 27.4.1919.

22. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1919, s. 8.

23. Stenberg 1918, s. 3.

24. Stenberg 1918, s. 3–4, 38–39; Kiiski 1975, s. 225.

25. Mm. Paasikivi vakuutti asiasta Tekla Hultinin, joka oli kirjoittanut mainittuun Stenbergin teokseen asutusta, historiaa ja taloudellisia oloja kuvaavat luvut, Kiiski 1975, s. 224–225; VA, Tekla Hultinin kok., päiväkirja 23.10.1918, 8.7.1918 ja 18.6.1919.

26. SA, Stenbergin kok., komitean kok:n ptk. 18.11.1919.

27. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1919, s. 9.

28. SA, Stenbergin kok., Itä-Karjalan komitean kokousten pöytäkirjat 1919–24, mainittu toimintasuunnitelma on pöytäkirjojen välissä.

29. SA, Stenbergin kok., mainittu suunnitelma.

30. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1920, s. 7.

31. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1920, s. 7.

32. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1920, s. 6.

33. Edvard Hjeltin kirjoitus, Vapaa Suomi 1, 1920.

34. Katso Vapaa Suomi 1, 1920, s. 15–16, 21–22, 50–51.

35. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1919, s. 5–6.

36. Komitean valtuutettu tiedusteli maaliskuun alussa valtioneuvoston ja Mannerheimin kantaa asiaan. Mannerheim oli suhtautunut »aktiivisesti» mutta hallitus »varovaisesti» SA, Stenbergin kok., komitean kok:n ptk. 6.3. ja 11.3.1919.

37. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1919, s. 7; Katso myös SA, Stenbergin kok., komitean kok:n ptk. 31.3., 10.4. ja 3.5.1919.

38. Jääkäriilitokin oli ryhtynyt agitaatiopuuhiin Aunuksen hyväksi ja käyttänyt toukokuun loppuun mennessä 10 000 mk lainavaroja, jotka se pyysi komiteaa maksamaan. Jos asia järjestettäisiin, ilmoitti liitto pystyvänsä toimittamaan Aunuksen 50–100 jääkäriä, SA, Stenbergin kok., komitean kok:n ptk. 3.5.1919; Katso myös Suomen Heimo 1923, s. 132.

39. Tiedonantajista SA, Stenbergin kok., komitean kok:n ptk. 11.3.1919; Stenbergin toimista komitean kok:n ptk. 10.4.1919 ja Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1920, s. 17.

40. SA, Stenbergin kok., komitean kok:n ptk. 10.4.1919.

41. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1920, s. 9. Osuudesta lähemmin Helasti THArk 30, s. 220.

42. Riidan aihe näyttää olleen Härkösen ulkoministerille tekemä ehdotus, että Aunuksen hallituksen toimintaansa varten laatima kustannusarvio hylättäisiin muilta paitsi propagandatyötä koskevilta osin ja että tämän raha-ä kulkisi Itä-Karjalan

- toimituskunnan kautta, SA, Stenbergin kok., komitean kok:n ptk. 18.6.1920.
43. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1920, s. 20.
44. Katso Jääskeläinen 1961, s. 287–288.
45. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1920, s. 20–21.
46. Aloite kokouksen koollekutsumiseen tehtiin komitean syyskuussa pidetyssä kokouksessa. Kokouksessa herra Tapanainen oli pyytänyt komitealta toimia vapaaehtoisten saamiseksi Pohjois-Inkerin joukkojen avuksi ja suunnitelman laatimiseksi Pohjois-Inkeriä ja Aunusta varten. Komitea kieltäytyi värväyksestä, mutta piti yhteistoimintaa järjestöjen kesken välttämättömänä, SA, Stenbergin kok., komitean kok:n ptk. 29.9.1919.
47. SA, Stenbergin kok., Itä-Karjalan komitean ptk:jen joukossa on ko. kokouksen ptk. 13.–14.10.1919; Kokousselostus myös Suunta 25/1919; Vrt. Jääskeläinen 1961, s. 259. Kokoukseen oli pyydetty edustajia myös Suomen hallituksesta, suojeluskuntien yliesikunnasta ja porvarillisista eduskuntaryhmistä, SA, Stenbergin kok., Itä-Karjalan komitean kok:n ptk. 29.9.1919.
48. SA, Stenbergin kok., Itä-Karjalan kom:n ptk:t, ko kok:n 13.--14.10.1919 ptk.
49. Katso Suunta 25/1919.
50. SA, Stenbergin kok., Itä-Karjalan komitean ptk:t, main. kok:n ptk.; Suunta 25/1919.
51. Suunta 25/1919.
52. SA, Stenbergin kok., main. kok:n ptk.; Suunta 25/1919. Katso myös Jääskeläinen 1961, s. 259.
53. SA, Stenbergin kok., main. kok:n ptk.
54. Katso esim. Jääskeläinen 1961, s. 262–264.
55. Itä-Karjalan kysymyksestä Tartossa katso rauhanneuvottelujen pöytäkirjat, s. 7, 22–24 ja laajemmin 97–130 sekä Jääskeläinen 1961, s. 289–305.
56. Tarton rauhanneuvottelujen pöytäkirjat, s. 137–138; Jääskeläinen 1961, s. 313–314.
57. Karjala 15.9.1920; Vapaa Karjala 16.9.1920; Jääskeläinen 1961, s. 309.
58. SA, Stenbergin kok., Itä-Karjalan komitean kok:n ptk. 6.9.1920.
59. SA, Stenbergin kok., Itä-Karjalan komitean kok:n ptk. 6.9.1920.
60. Lagerborgin tieto on peräisin Schaumanilta, Lagerborg 1946, s. 275; Setälästä tarkemmin Sihvo 1969, s. 000.
61. Setälä, Uutena vuonna, Valvoja 1920, s. 4–6.
62. Toimikuntaan kuuluivat Setälän lisäksi Y.A. Kemppainen, Santeri Ivalo, Santeri Alkio, Kai Donner, Herman Stenberg ja T. Kaukoranta, Jääskeläinen 1961, s. 309.
63. Jääskeläinen 1961, s. 309.
64. Valtuuskuntaan valittiin Setälä, Svinhufvud, tuomari Palo, kauppaneuvos Sellgren, kansanedustajat Alkio, Juutilainen ja Heikkinen sekä Linna, Santeri Ivalo, maist. I. Auer, tuomari Sopanen, johtaja V. Sario, Kai Donner, tuomari Åkesson, pankinjohdaja Hynninen, maisteri E. Hornborg, prof. Sederholm ja kenraali Åkerman, Vapaa Karjala 14.10.1920; Jääskeläinen 1961, s. 316, viite 4.
65. Vapaa Karjala 14.10.1920.
66. Jääskeläinen 1961, s. 316. Itä-Karjalan komitean kokouksessa 4.10.1920 Stenberg selosti »erästä karjalaisten taholta tullutta aloitetta aktiivisen toiminnan aikaansaamiseksi Karjalan vapauttamiseksi», SA, Stenbergin kok., Itä-Karjalan kom. kys. kok. ptk.
67. Jääskeläinen 1961, s. 317.
68. Katso Vapaa Karjala 23.9.1920.
69. Vapaa Karjala 23.9.1920.

70. Retkien osanottajista lääneittäin katso esim. Hovi ja Joutsamo THArk 24, s. 128–129.
71. Suunta 19/1924; Hyvämäki Suomalainen Suomi 1958, s. 277–279; Lehden johtokuntaan kuuluivat 1919 Kai Donner, pankinjohtajat F. Halila ja P.J. Hynninen, T. Kaukoranta, tri Eino Suolahti ja tuomari O. Åkesson, Suunta 1 ja 30/1919. Kaukoranta ja Åkesson toimivat keväällä 1919 Aunuksen toimikunnassa, jonka nimi 14.3. muutettiin Karjalan komiteaksi, Helasti THArk 30, s. 219.
72. G.A. (Arokallio), Suomen ja Venäjän välisen naapurisovun edellytykset, Suunta 4/1919. Vuoden 1920 alussa lehdessä julkaistiin karttapohja uudesta Suomesta, johon kuuluivat Suomi, Länsipohja, Ruija, Itä-Karjala, Kuolla ja Inkeri, Suunta 2/1920.
73. Vienan Karjala, Suunta 8/1920; Karjalan kysymys uudessa vaiheessa, Suunta 9/1920; Kauko-Karjalan kohtalo, Suunta 10/1920.
74. Nykyhetki vaatii, Suunta 20/1920.
75. Suunta 31/1920.
76. Vapausotamme — Tarton rauha, Suunta 41/1920.
77. Vieläkin rauhasta, Suunta 47/1920.
78. HS 1.4., 27.4.1920; Hbl 13.4., 21.4. ja 27.4.1920; Ilkka 20.3., 30.3. ja 6.4.1920; US 21.3.1920.
79. Katso Wessman 1967, s. 131.
80. HS 9.6., 19.6., 2.7. ja 23.7.1920; Ilkka 18.5., 28.5., 27.7. ja 16.8.1920.
81. SS 10.6., 18.6., 13.7. ja 7.8.1920.
82. US 16.7. ja 14.8.1920.
83. Ilkka 1.10., 5.10., 9.10. ja 2.12.1920. Päätoimittajana oli Alkio.
84. US 9.10. ja 15.10.1920.
85. Blomstedt 1969, s. 411; Ylioppilaslehti 1 ja 8/1920.
86. Katso Blomstedt 1969, s. 411; VP 1920, ptk. Keskustelu s. 1419–1435, 1470–1568. Äänestys s. 1569.

4.6. Inkerin vapausliikkeet ja niiden tukeminen (s. 74–79)

1. Melkko 1969, s. 314–319.
2. Melkko 1969, s. 322–323.
3. SA, KAR, AKPE, tied. os. 62, eräs inkerinmaalainen Karjalan armeijakunnan tiedusteluosastolle, vast. otettu 10.4.1918.
4. SA, KAR, AKPE, tied. os. pääesikunnan tietotoimiston Tiedonannot.
5. SA, KAR, AKPE, tied. os. em. Tiedonannot.
6. SA, KAR, AKPE, tied. os. em. Tiedonannot.
7. Katso Melkko 1969, s. 329–331.
8. K.T., Inkerin väliaikainen hoitokunta, Kymmenen kohtalokasta vuotta, 1929, s. 113; K.T., Kymmenen vuoden takaa, Kymmenen kohtalokasta vuotta, 1929, s. 11–13.
9. K.T., Inkerin väliaikainen hoitokunta, Kymmenen . . . 1929, s. 114; A. Tiittanen, Inkeriläisten pakolaisten asiain hoito, Suomen Heimo 28.2.1924; Melkko 1969, s. 328.
10. K.T., Inkerin väliaikainen hoitokunta, Kymmenen . . . 1929, s. 114–115.
11. K.T., Inkerin väliaikainen hoitokunta, Kymmenen . . . 1929, s. 115; Vapaa Karjala ja Inkeri 5.2.1932; Melkko 1969, s. 330–331.
12. Stenberg oli aiemmin käynyt Malmin pyynnöstä Viron rintamalla, SA, Stenbergin kok., Itä-Karjalan komitean kok. ptk. 12.2.1919; Melkko 1969, s. 331. Hoitokunta solmi kuitenkin Viron hallituksen kanssa sopimuksen 26.3. Sen mukaan Viro

- kustantaisi inkeriläisistä muodostetun joukko-osaston, jota käytettäisiin vain Inkerissä, K.T., Inkerin väliaikainen hoitokunta, Kymmenen . . . 1929, s. 116–117.
13. Katsaus Inkerin Ylioppilaat -nimisen heimojärjestön vaiheisiin, Vapaa Karjala ja Inkeri 5.2.1932; Melkko 1969, s. 333.
14. Vapaa Karjala ja Inkeri 5.2.1932, em. artikkeli.
15. Stenbergin osuudesta esim. K.T., Inkerin väliaikainen hoitokunta, Kymmenen . . . 1929, s. 116; Melkko 1969, s. 334.
16. Vapaa Karjala ja Inkeri 5.2.1932, em. artikkeli.
17. Vapaa Karjala ja Inkeri 5.2.1932, em. artikkeli.
18. Inkerin ystävät -järjestön toiminta loppui lähes täysin 1920-luvun alussa kun Inkerin Liitto perustettiin. Vuonna 1930 yhdistys otti vanhan nimensä Inkerin Ylioppilaat. Merkitys jäi kuitenkin olemattomaksi, Vapaa Karjala ja Inkeri 5.2.1932, em. artikkeli.
19. Melkko 1969, s. 335; A. Tiittanen Suomen Heimo 28.2.1924.
20. Kokouksesta J. Pusa, Pohjois-Inkerin hoitokunta, Kymmenen . . . 1929, s. 211–213.
21. Katso esim. Tiittanen Suomen Heimo 28.2.1924.
22. Hoitokunnan toiminnasta J. Pusa, Pohjois-Inkerin . . ., Kymmenen . . . 1929, s. 213–216; Melkko 1969, s. 339–340.
23. Sotatapahtumista Inkeriläinen, Pohjois-Inkerin vapaajoukot ja niiden toiminta, Kymmenen . . . 1929, s. 166–181; Melkko 1969, s. 345.
24. Jäseniä olivat: P. Toikka, P. Jamalainen, J. Koivistoinen, K. Tynni ja T.J. Toikka sekä A. Tiittanen ja N. Tirranen, K.T., Inkerin väliaikainen hoitokunta, Kymmenen . . . 1929, s. 118; Melkko 1969, s. 350.
25. Melkko 1969, s. 351. Inkerin hoitokunta lähetti Tarttoon Tynnin johtaman lähetystön valvomaan Inkerin asiaa. Se yritti esittää päästyään venäläisten kanssa kosketuksiin mm. kotiin palaavien pakolaisten asemaan liittyviä ehdotuksia, mutta sai hyvin kylmän vastaanoton.
26. Tarton neuvottelujen . . . ptk:t, s. 137–138; Melkko 1969, s. 353; K.T., Inkerin väliaikainen hoitokunta, Kymmenen . . . 1929, s. 235.

4.7. *Länsipohja ekspansioajattelun kohteena (s. 79–85)*

1. Vanha Pohjalainen osakunta jaettiin v. 1907 Etelä-pohjalaiseen ja Pohjois-pohjalaiseen osakuntaan, Helanen 1932, s. 26–30.
2. Vuorjoki 1932, s. 86–87.
3. Vuorjoki 1932, s. 87.
4. Katso esim. Vapaasalo Jouko VI, s. 71–72.
5. RA, BeHforsA, Bunt 15, 1c4 Karelska frågan 1918–22, Helsingin lähetystö ulkoministeri Hellnerille 18.4.1918.
6. RA, BeHforsA, Bunt 19, 1c12, Finnarnas ställning i Norr- och Västerbotten 1919–23, Enwoyen Westmanille 26.2.1919.
7. RA, BeHforsA, Bunt 19, 1c12, Enwoyen Westmanille 26.2.1919.
8. Skola delar av Västerbotten tillfalla Finland, s. 9. Kirjanen on em. raportin mukana, RA, BeHforsA, Bunt 19, 1c12.
9. Lapin maiksi luettiin: Alatornio, Tornio, Karunki, Turtola, Ylitornio, Kolari, Muonionniska, Enontekiö, Kittilä, Sodankylä ja Utsjoki, Skola delar . . ., s. 15–20.
10. RA, BeHforsA, Bunt 19, 1c12, mainittu promemoria, alkupehe.

11. Ko. promemoria, erit. s. 14.
12. Ko. promemoria.
13. Wanhainen oli laatinut selontekonsa maaherra Sydowin henkilökohtaisesta aloitteesta, RA, BeHforsA, Bunt 19, 1c12, UD 6.3.1919 Helsinkiin.
14. Ko. promemoria.
15. UD korosti Westmanille Helsinkiin lähettämässään raportissa, että Wanhaisen esityksestä näkyy laatijan kuuluminen Suomen heimoon. Selontekoa pidettiin kuitenkin tasapuolisena. Sitä ei kuitenkaan julkaistu, vaan se oli tarkoitettu Westmanille avuksi keskusteltaessa suomalaisten kanssa, RA, BeHforsA, Bunt 19, 1c12, UD 8.3.1919 Helsinkiin.
16. RA, BeHforsA, Bunt 19, 1c12, UD Westmanille Helsinkiin 30.1.1919.
17. Hyvä lähde UD:lle oli Hufvudstadsbladet, joka kertoi asiasta 18.1.1919.
18. Kokouksen virallinen aloite lähti Tornionlaakson edistysseuroilta, Ylioppilaslehti 1/1921; Pohjolan Sanomat 15.1.1919.
19. Puheenjohtajana oli tarkastaja Vihtori Lähde ja sihteerinä lehtori Väinö Ollila, Pohjolan Sanomat 15.1.1919.
20. Pohjolan Sanomat 15.1.1919; Hufvudstadsbladet 18.1.1919.
21. Pohjolan Sanomat 15.1.1919; Ylioppilaslehti 1/1919.
22. Pohjolan Sanomat 3.2.1919; Ruotsalaisten asema Suomessa ja suomalaisten Pohjois-Ruotsissa, Kemi 1919, ko. kirjusen mukana ollut julistus.
23. Em. lentokirjusen mukana ollut julistus, joka oli päivätty Torniossa 6.2.1919; Katso myös Pohjolan Sanomat 3.2.1919.
24. Em. julistus; Katso myös Pohjolan Sanomat 3.2.1919.
25. Ylioppilaslehti 1/1919.
26. Ruotsalaisten asema Suomessa ja suomalaisten Pohjois-Ruotsissa, 1919.
27. Ruotsalaisten asema . . ., s. 34. Sanonnalla viitattiin todennäköisesti Ahvenanmaan ja Pohjanmaan separatistisiin hankkeisiin ja Ruotsin asiaan osoittamaan mielenkiintoon, vrt. s. 302.
28. Ruotsalaisten asema . . ., s. 5–6.
29. Ruotsalaisten asema . . ., s. 5–8.
30. 15.10.1899 avattu kansanopisto oli todellakin perustettu levittämään ruotsalais-kansallista aatetta suomalaisseudulle, kuten tuomari Kronlund opiston tehtävän avajaispuheessaan ilmaisi, De Vylder 1957, s. 64–65. Tähän tähtäsi koulun opetusohjelmakin, josta ensimmäisen johtajan puoliso antaa muistelmissaan tietoa. Hänen mukaansa väestö oli tarkoitettu tehdä kaksikieliseksi, De Vylder 1957, s. 70, 76, 78.
31. Ruotsalaisten asema . . ., s. 9–11.
32. Ruotsalaisten asema . . ., s. 14.
33. VA, UM5, C4 Oslo 1918–20, Serlachius 6.5.1919 UM:lle.
34. RA, BeHforsA, Bunt 19, 1c12, UD 30.1.1919 Westmanille Helsinkiin.
35. RA, BeHforsA, Bunt 19, 1c12, UD 30.1.1919 Westmanille Helsinkiin. Westman ilmoitti jo helmikuun alkupuolella, että Suomen ulkoministeri oli myöntänyt Ahvenanmaan ja Länsipohjan kysymysten välisen eron, RA, BeHforsA, Bunt 19, 1c12, Westman Hellnerille UD:iin 5.2.1919.
36. Pohjolan Sanomat 3.4.1919.
37. Katso Pohjolan Sanomat 9.5.1919.
38. Pohjolan Sanomat 8.4.1919.
39. VA, UM5, C4 Oslo 1918–20, Serlachius 6.5. ja 28.5.1919 Oslostä UM:lle.
40. Mm. Suunta-lehti otti asian esille jo 1919, jolloin Eero Heickell kahdessa artikkelissa puuttui siihen. Ärsykkeenä olivat yhteistyön perustaminen Tornioon ja

Tornio--Kolarin ratahanke, Suunta 4/1919, 32/1919, 5 ja 49/1920.

41. Mm. em. konsistorinnotaari Carlgren halusi osoittaa, että kouluneuvostot suomalaisuudessa oletettua aiemmin olivat alkaneet käyttää ruotsia koulujen opetuskielenä, RA, BeHfors A, Bunt 19, 1c12, UD 24.4.1919 Asiainhoitaja Leijonhufvudille.

42. Kokouksesta katso Suunta 25/1919. Länsipohjan toimikunnan ohjelmallista vaikutusta ponteen ei tarvitse epäillä, jos ottaa huomioon, että Tornioista oli kokouksessa läsnä toimikunnan syntysanojen lausuja kansanopistonjohtaja J.E. Fuompo, Suunta 25/1919.

5. Suur-Suomi -politiikan perintö 1920-luvun alussa (s. 86–101)

5.1. *Itä-Karjalan nousu v. 1921--22 (s. 86--93)*

1. Vrt. Jääskeläinen 1961, s. 326–327.
2. Kysymys aiheutti kuitenkin kriisejä sotienvälisenä aikana maiden välisissä suhteissa. Koska kriisit on selvitetty perusteellisesti Keijo Korhosen teoksissa, riittää tuonnempana lyhyt katsaus konflikteja aiheuttaneisiin tapahtumiin.
3. Jääskeläinen 1961, s. 317–319; Holsti 1963, s. 144–148; Churchill 1970, s. 189–191.
4. Kommuunin järjestämisestä Churchill 1970, s. 173--179, 193--198; Yläräkkö 1976, s. 173–180.
5. Churchill 1970, s. 193.
6. Kaukoranta 1944, s. 68–76; Livre vert 1922, s. 67--68; Churchill 1970, s. 191.
7. Itä-Karjalan hallinnollisista oloista Churchill 1970, s. 197–199.
8. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1922, s. 29; Kaukoranta 1944, s. 78.
9. Kaukoranta 1944, s. 76; Jääskeläinen 1961, s. 319–320.
10. Katso Lauerma 1966, s. 931.
11. Katso VP 1921, ptk, s. 1627–1631.
12. Kyseinen aineisto on esitetty La Question de la Carélie Orientale -julkaisussa 1922.
13. Sotatahtumista esim. Kuussaari 1957, s. 162–192.
14. SA, Stenbergin kok., Itä-Karjalan komitean kok. 30.11.1921.
15. SA, Stenbergin kok., Itä-Karjalan komitean kok. 30.11.1921.
16. Komitea valtuutti Stenbergin keskustelemaan Holstin kanssa ja tekemään keskustelujen pohjalta suunnitelman toimista, SA, Stenbergin kok., Itä-Karjalan komitean kok. 12.1.1922.
17. Kirjassa nimittäin käsitellään vain Itä-Karjalan tilannetta, vapaustaistelua ja poliittista ohjelmaa sekä Kauko-Karjalan merkitystä koko Skandinavialle. Viittaaminen Gyllingin Itä-Karjalaa koskevaan ja Moskovan hyväksymään promemoriaan osoittaa, että neuvostovaltion taholta tulevan uhkan avulla yritettiin Ruotsi mutta muutkin pohjoismaat saada Itä-Karjalan puolelle kansainvälisillä foorumeilla, K.L., Poimintoja Itä-Karjalaa koskevasta propagandakirjallisuudesta, Suomen Heimo 19/1938. Joulukuun alussa itäkarjalaiset olivat vedonneet Tanskaan, ja helmikuun lopussa Tanskan Tukholmassa toimiva lähettiläs tiedusteli Söderhjelmiltä »Karjalan kysymystä», VA, UM5, C2 Tukholma 1922–23, Söderhjelms 25.2.1922 UM:lle.
18. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1922, s. 7.

19. Kertomus Karjalan kansalaisliiton . . . vuodelta 1922, s. 12.
20. Karjalan Sivistyssseuran toiminta 9.4.1919–9.4.1920, s. 8.
21. Karjalan Sivistyssseuran toiminta 9.4.1919–9.4.1920, s. 2.
22. KSSA, hallituksen kok:n ptk. 24.11.1921; Karjalan Sivistyssseuran toiminta 9.4.1921–9.4.1922, s. 8–9. Kokouksen aloite tuli Helsingissä 22.11.1921 pidetyltä Suomessa olevien viennankarjalaisten kokoukselta, joka pyysi johtokuntaa kutsumaan kokouksen koolle.
23. Karjalan Sivistyssseuran toiminta 9.4.1921–9.4.1922, s. 9. Myöhemmistä hengellisistä suunnitelmista Setälä 1970, s. 97 eteenpäin.
24. Katso Lehtinen 1956, s. 44, 49–50.
25. Yhdistyksen talouspoliittiseen valiokuntaan valittujen henkilöiden nimet viittaavat eri intressitaivoille. Valiokuntaan kuuluivat nimittäin mm. M. Honkajuuri, W. Ramsay, Hj. Procopé, v. Wright ja Th. Homén, SA, Stenbergin kok., Itä-Karjalan komitean kok:n ptk. 20.11.1921.
26. Komitean osuuteen viitannee se, että kokouksen pöytäkirja on komitean pöytäkirjojen joukossa SA:ssa Stenbergin kok:ssa.
27. Keskustan ja maaseudun arkisto, Maalaisliiton arkisto, eduskuntaryhmän ptk. 23.11.1921. Eduskunnassa muodostettiin ryhmien välinen delegaatio Karjalan asiaa varten. Kyseessä oli määrärahan varaaminen taistelevien asettomaan tukemiseen, ptk. 1.12.1921.
28. Alkion suhtautumisesta Itä-Karjalaan ja heimokysymykseen yleensä katso Alanen 1976, s. 554–558.
29. Keskustan ja maaseudun arkisto, Maalaisliiton arkisto, eduskuntaryhmän ptk. 23.11.1921. Maalaisliiton suhtautumisesta heimokansapoliittikkaan Mylly 1978, s. 85–126.
30. Kansallisen kokoomuksen arkisto, eduskuntaryhmän ptk. 24.11.1921.
31. Suunta, numerot 46–48/1921.
32. Vapaa Karjala 8.12.1921; Kaukoranta 1944, s. 77. Avustusanomusta käsiteltiin myös Suomen sahanomistajien yhdistyksessä, jossa päätettiin jäsenten kanssa avustaa Karjalan vapaustaistelua 250 000 markalla eräin ehdoin, Finska sägverksägareförenings arkiv, protokoll 1918–23, hallituksen kokous 10.1.1922.
33. VMA, J.O. Ikolan kok., mappi 25, Itä-Karjalan avustuskeskuksen kiertokirje n:o 2; myös avustuskeskus Ikolalle 1.12.1921.
34. VMA, J.O. Ikolan kok., mappi 25, avustuskeskus Ikolalle 1.12.1921.
35. Avustuskeskus ei huolehtinut miesten lähettämisestä Itä-Karjalaan, avustuskeskuksen em. kirje Ikolalle. Tiedot Etelä-Pohjanmaan keskuksen toiminnasta saatu VMA, J.O. Ikolan kok., mappi 25, keskuksen peruskirjan konsepti ja paikallisosastojen perustamisasiakirjat sekä Ikolan muistiinpanot; Selostus Etelä-Pohjanmaan Keskustoimikunnan sihteerin työstä. Avustuskeskuksessa Etelä-Pohjanmaalla toimivat mm. Ikola, Leinonen, Kosola ja Isotalo. Avustuskeskus lakkautti toimintansa 31.5.1922. Viljavarasto oli vuoteen 1937 saakka Lapuan asemalla ja rahoista oli muodostettu »rautainen kassa» tulevia vapaustaisteluita varten, Ikolan muistiinpanot, em. selostus.
36. VMA, J.O. Ikolan kok., mappi 25, muistiinpanot, em. selostus.
37. Kertomus Karjalan kansalaisliiton . . . vuodelta 1922, s. 30.
38. Em. kertomus vuodelta 1922, s. 31–32.
39. Haavio 1972, s. 475–476.
40. Ylioppilaslehti 15 ja 16/1920.
41. Pro Carelia, Ylioppilaslehti 23/1921. Katso myös Stenbergin kirjoitusta Itä-Karjalan vapautuminen, Ylioppilaslehti 1/1922.

42. Haavio 1972, s. 476. Karjalaisessa osakunnassa päätöstä tehtäessä kirjelmän lähettämisestä oli paikalla myös Herman Stenberg, joka sitten informoi asiasta Itä-Karjalan komiteaa, SA, Stenbergin kok., komitean kok. ptk.
43. Haavio 1972, s. 476--478; Itä-Karjalan vapaus, Ylioppilaslehti 1/1922.
44. Kokouksen avasi K.N. Rantakari ja puheenjohtajina toimivat Jalo Lahdensuo ja P. Ahmavaara sekä toimittaja J. Zidbäck Tampereelta, Vapaa Karjala 16.2.1922; Suunta 6/1922.
45. Vapaa Karjala 16.2.1922.
46. Vapaa Karjala 16.2.1922.
47. Keskustan ja maaseudun arkisto, Maalaisliiton arkisto, eduskuntaryhmän ptk. kok:sta 10.2.1922. Alkion aikaisemmista mielipiteistä ryhmässä Itä-Karjalan asian suhteen eduskuntaryhmän ptk. kok:ista 30.5.1918 ja 23.11.1921.
48. Hovi ja Joutsamo THArk 24, s. 112--122; Lauerma 1966, s. 931.
49. Keskustan ja maaseudun arkisto, Maalaisliiton arkisto, eduskuntaryhmän ptk. kok:sta 10.2.1922.
50. Kokouksesta katso Vapaa Karjala 16.2.1922.
51. Suunta nimesi asiaan myönteisesti suhtautuneiksi mm. kokoomuksen Arajärven, ruotsalaisten Estlanderin ja maalaisliiton Alkion. Kaikki olivat ryhmänsä puheenjohtajia, Suunta 25.2.1922.
52. Katso Vilkuna HS 19.11.1972. Kansannousun aikoihin kiisteltiin suojeluskuntalaitoksesta, joten hyökkäys on ymmärrettävä tätä taustaa vasten, Hyvämäki 1971, s. 184.
53. SS 30.12.1921. Myös 8.12.1921 ja 4.1.1922. Myös työväenliikkeen sisällä Itä-Karjalan kysymys aiheutti ongelmia. Sosialidemokraattien oli esiinnyttävä lujasti aktivismia vastaan. Katso Hakalehto 1973, s. 148.
54. SS 18.11.1921.
55. SS 30.12.1921 ja 19.1.1922.
56. Vilkuna HS 19.11.1972; Kailan suhteista myös Alanen HAik 1975, s. 299--300.
57. Suojeluskuntalaisen lehti 1/1920; myös Vilkuna HS 19.11.1972.
58. Suojeluskuntalaisen lehti 38/1920.
59. Metsäsissit hävittivät mm. radan rautatiesiltoja, mistä esim. ruotsalainen Socialdemokraten heitit moitti, VA, UM 5, C 2 Tukholma 1920--22, Söderhjelm 29.11.1921 UM:lle.
60. Karjalan nousu, Suojeluskuntalaisen lehti 48/1921.
61. Suojeluskuntalaisen lehti 2/1922.

5.2. Pakolaisongelma (s. 93--101)

1. Katso Jääskeläinen 1961, s. 321--322.
2. Jääskeläinen 1961, s. 322; Kaukoranta 1944, s. 77--78.
3. Jääskeläinen 1961, s. 322.
4. Kaukoranta 1944, s. 81--84.
5. Näistä yrityksistä pääkohtainen selvitys Kaukorannan teoksessa, Kaukoranta 1944, s. 85--95.
6. Katso Churchill 1970, s. 200.
7. Manner, Arvo, Valtion pakolaishuoltoa neljä vuosikymmentä, VA, Valtion pakolaisavustuskeskuksen arkiston luettelo, n:o 581, s. 1--2.
8. Manner, emk., s. 7--8.

9. Selostus pakolaisten taloudellisesta asemasta. Valtion pakolaisavustuskeskuksen toimistopäällikkö J. Tirrasen alustus yleisessä heimokokouksessa 5.1.1936, Vapaa Karjala ja Inkeri 23.1.1936.
10. Manner, emk., s. 7.
11. Katso esim. Inkeri 9/1926; Manner, emk., s. 2–3.
12. Manner, emk., s. 5.
13. Manner, emk., s. 8–9.
14. Vapaa Karjala 13.4.1922.
15. Vapaa Karjala 13.4.1922.
16. Vapaa Karjala 2.2.1923; Manner, emk., s. 10–11.
17. Vapaa Karjala 2.2.1923.
18. Härkönen Suomalainen Suomi 1923, s. 80–83.
19. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuosilta 1922–25.
20. Manner, emk., s. 15. Vuoden 1927 jälkeen inkeriläisiä ei enää ollut pakolaiskouluissa.
21. Tiedot Vapaa Karjala 26.1.1923.
22. Katso esim. Karjala 6.8.1930.
23. Tällä kohdalla esitetyt luvut saatu Selostus pakolaisten taloudellisesta asemasta. Valtion pakolaisavustuskeskuksen toimistopäällikkö J. Tirrasen alustus yleisessä heimokokouksessa 5.1.1936, Vapaa Karjala ja Inkeri 23.1.1936.

6. Pakolaisten ja Suur-Suomen hyväksi – heimokansojen ja pakolaisten hyväksi suoritetun heimotyön tavoitteet ja työmuodot 1920-luvulla (s. 102–158)

6.1. *Pakolaisjärjestöjen huolto-, valistus- ja propagandatoiminta (s. 102–120)*

1. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1923, esim. s. 10.
2. Toiminta 1923, Vapaa Karjala 4.4.1924; vrt. Suomen Heimo 1923, s. 132–133. Kertomus . . . v. 1924, s. 10, 1925, s. 10.
3. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1923, s. 48.
4. Vielä v. 1923 tietoja oli toimitettu ulkomaisiin lehtiin ja ulkomaisille lehti- ja tiedemiehille oli selostettu Itä-Karjalan kysymystä näiden vieraillessa Suomessa, Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1923, s. 17–18. Tätä jatkettiin vielä v. 1924, Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1924, s. 17; Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1925, s. 9.
5. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1924, s. 10 ja vuodelta 1925, s. 10.
6. Merkistä otettiin aluksi 100 000 kpl:n painos, joka jo kahden kuukauden kuluttua oli myyty puoleksi, Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1920, s. 9.
7. Jo keväällä 1919 Stenberg oli ehdottanut Suur-Suomi-postikorttien painattamista, SA, Stenbergin kok., Itä-Karjalan komitean kok. 12.5.1919. Komitea hankki postikortteja yli 40 000 kappaletta.
8. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1922, s. 26–27.

9. Mihin kansallisuuteen Karjalan pakolaiset kuuluvat, Vapaa Karjala 22.10.1926; Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1922, s. 27–28.
10. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1923, s. 32–33; Stenbergin luovuttua kirjallisuussihteerin toimesta kevätkesällä 1924 komitealla ei ollut Helsingissä asiamiestä eikä sen jälkeen propagandasihteeriä, Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1924, s. 33–34 ja vuodelta 1927, s. 10.
11. Näin teki mm. toimittaja Otto Kotonen Valamon juhliissa 1923, Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1923, s. 13; Vapaa Karjala 9.3.1923. Juhlat pidettiin v. 1920 Salmassa, 1921 Sortavalassa, 1922 Suistamolla, 1923 Valamossa ja 1924 Suojärvellä; Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1922, s. 9, 1923, s. 13, 1924, s. 14; Vapaa Karjala 9.3.1921.
12. Esim. P.E. Svinhufvudin sähke 1923 heimojuhlille, Vapaa Karjala 9.3.1923.
13. Katso Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1922, s. 9–11.
14. Vuonna 1922 puhuivat Stenberg ja R. Erich, v. 1923 Stenberg ja Mikko Erich sekä Erkki Räikkönen, Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1922, s. 9–11, vuodelta 1923, s. 13–15.
15. Vuonna 1923 juhlaan osallistui Ruotsin lähettiläs Elmqvist puolisoineen, Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1923, s. 15.
16. Katso esim. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1924, s. 14–15.
17. Merkityksekkäitä näyttävät olleen 6.12.1922 Kansallisteatterissa ja Lieksassa heinäkuulla 1925 pidetyt juhlat. Edellisessä puhui E.N. Setälä, Vapaa Karjala 14.12. ja Uusi Suomi 7.12.1922, jälkimmäisessä P.E. Svinhufvud, Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1925, s. 15.
18. V. 1922 juhliissa oli 2 000 ja 1923 3 000 henkeä.
19. Ns. Aunus-iltoja oli järjestetty vuodesta 1919 asti, SA, Stenbergin kok., Itä-Karjalan komitean kok. 30.10.1919; Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuosilta 1922, 1923 ja 1924.
20. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1923, s. 12.
21. Toiminta 1923, Vapaa Karjala 19–21/1924; VA, KKL, Itä-Karjalan komitean konseptteja 1926–27, kirjekonseptti 20.9.1926.
22. Vapaa Karjala 11.9.1925; Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1924, s. 20.
23. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1921, s. 17–18, vuodelta 1922, s. 24–25 ja vuodelta 1923, s. 29–30.
24. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1922, s. 16–17.
25. Vrt. s. 97; Vapaa Karjala 2.2.1923; Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1922, s. 17.
26. Härkönen Suomalainen Suomi 1923, s. 80–83. Kouluja suunniteltiin Suojärvelle, Salmiin ja Pitkäänrantaan, Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1922, s. 19–20.
27. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1923, s. 22–23.
28. Vuonna 1925 Kymminlinnassa oli oppilaita 118, v. 1927 102 ja v. 1929 30. Tällöin koulussa oli enää yksi opettaja, Kertomukset Karjalan Kansalaisliiton . . . vuosilta 1925, s. 23, 1927, s. 28, 1929, s. 37.
29. Katso esim. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1924, s. 21–22.
30. Kertomukset Karjalan Kansalaisliiton . . . vuosilta 1923, s. 26, 1925, s. 25–27, 1927, s. 30–31 ja 1929, s. 39–40.
31. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1925, s. 26–27.
32. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1925, s. 21.

33. Jonkinlaisena iltakoulujen muunnelmana pidettiin esim. Viipurissa iltakursseja. Kymminlinnassa toimineet opettajat veloitettiin valistamaan aikuisiakin vuodesta 1923 alkaen, Kertomukset Karjalan Kansalaisliiton . . . vuosilta 1920, s. 11–12, 1921, s. 15–16, 1922, s. 23–24. Kymminlinnan iltakoulu jatkui 20-luvun lopulle.
34. Alustava äänenkannattajan kustannusarvio esitettiin komitean kokouksessa 2.8.1920, SA, Stenbergin kok.; Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1920, s. 7–9.
35. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1920, s. 8.
36. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1924, s. 11–12, 1925, s. 12; VA, KKLA, Itä-Karjalan komitean konsepteja, kirjekonsepti 17.12.1926.
37. Vapaa Karjala 19.8.1920.
38. Karjalan vapautuminen, Vapaa Karjala 26.8.1920.
39. Miten Suomi on Karjalan asiaa ajanut, Vapaa Karjala 4.11.1920; Katso myös Mielelmiä Tarton rauhansopimuksen johdosta, Vapaa Karjala 18.11.1920.
40. Karjalan autonomia, Vapaa Karjala 9.12.1920; Myös 20.12.1920.
41. Suur-Suomeksi lasketut käsitteet vrt. yhteenvetolukua, s. 249; Vapaa Karjala, vuosikerrat 1920–1925.
42. Vapaa Karjala, vuosikerrat v. 1921–1929; tarkat luvut Nygård 1973, s. 167.
43. Suomi ja rajantakaiset heimolaisemme, Vapaa Karjala 18.3.1927.
44. Vapaa Karjala 12.10.1928.
45. Esim. Vapaa Karjala 36/1922.
46. Onko Karjalan asia menetetty, Vapaa Karjala 9/1922 ja Mitä vaatimuksia Karjalan kysymys asettaa Suomelle 49/1922.
47. Esim. Vapaa Karjala 4 ja 6/1923.
48. Neuvoista katso Kalela 1971, s. 69–71.
49. Vapaa Karjala esim. 14.5.1926, 28.1.1927 ja 17.8.1928.
50. Vapaa Karjala esim. 24.9.1927, 28.9.1928 ja 30.11.1928.
51. VA, IA, A-sarja XX, edustajakokousten pöytäkirjat, kertomus pakolaisten edustajakokoukselle Inkerin avustuskomitean toiminnasta vuodelta 1922.
52. Aiemmin on jo mainittu Inkerin Ystävät ja Inkerin Apu. Suomen valtio piti yllä Inkerin avustuskomiteaa, joka huolehti valtion pakolaisavun käytännöllisestä suorittamisesta. Sen alaisina olivat pakolaiskoulut ja orpokoti. Inkeriläisten edustajakokous oli elin, johon inkeriläisten omat järjestöt lähettivät kerran vuodessa edustajansa, Inkerin Liitto vuosina 1922–32, s. 4–5; VA, IA A-sarja XX, em. kertomus edustajakok. 23.3.1924.
53. Inkerin Sanomat 13.1.1922.
54. Katso esim. Inkerin Sanomat 6.1.1921 ja 15.4.1921.
55. Karjalan Aamulehti 7.1.1921; vrt. Inkerin Sanomat 18.1.1921.
56. Inkerin Sanomat 18.1.1921.
57. Inkerin autonomiaohjelmasta Inkerin Sanomat 18.1.1921, myös 16.9.1921.
58. L.J., Inkerin Liitto, Kymmenen . . . 1929, s. 32; Inkerin Sanomat 3.2.1922.
59. L.J., Inkerin Liitto, Kymmenen . . . 1929, s. 32–33; Katso myös Inkerin Liitto vuosina 1922–1932, s. 6.
60. Toimikuntaan kuuluivat ev. Heinrichs, esittelijäneuvos Heilimo, Lehtori Koivistoinen, johtaja Tirranen, kapt. Tirranen ja kirjailija Tiittanen.
61. Kutsukirjeen olivat allekirjoittaneet mm. Kai Donner, Mikko Erich, ev. Heinrichs, pankinjoht. Mauri Honkajuuri, Santeri Ivalo, Kaarle Krohn, Niilo Liakka ja Herman Stenberg, Inkerin Liitto vuosina 1922–1932, s. 7; VA, IA, ILA, johtok.ptk. 8.6.1922.
62. Ylioppilaslehti 14.10.1922.

63. Johtokuntaan tulivat Setälä, Heilimo, Engelberg, J. Tirranen ja J. Sunila, Inkerin Liitto vuosina 1922–1923, s. 8.
64. VA, IA, ILA, vuosikokousten ptk:t, kok. 29.10.1923.
65. VA, IA, ILA, johtokunnan ptk:t, väliaikaisen johtokunnan kok. 21.10.1922.
66. Lokakuussa 1922 osallistui liitto AKS:n järjestämään Karjala-juhlaan ja seuraavana vuonna Itä-Karjalan komitean järjestämään heimojuhlaan Viipurissa, VA, IA, ILA, johtokunnan kokousten ptk:t, kok. 14.10.1922 ja 7.1.1923.
67. Katso s. 128.
68. VA, IA, ILA, johtokunnan kok:n ptk:t, kok. 20.9.1923.
69. Katso esim. L.J., Inkerin Liitto, Kymmenen . . . 1929, s. 37. Marraskuussa 1923 vietettiin mm. suuri Inkeri-juhla Suomalaisuuden Liiton ja Inkerin Ystävät-järjestön kanssa. Myös Inkerin avun kanssa oli yhteistoimintaa.
70. L.J., Inkerin Liitto, Kymmenen . . . 1929, s. 43–44; VA, IA, ILA, johtokunnan kokousten ptk:t, kok. 13.9.1927.
71. Yhteistyötä eestiläisten järjestöjen kanssa ehdotti Engelberg, VA, IA, ILA, vuosikokousten ptk:t, kok. 29.10.1923.
72. VA, IA, ILA, vuosikokousten ptk:t, esim. kok. 27.10.1924; Inkerin Liitto vuosina 1922–1932, s. 12.
73. Inkerin Liitto vuosina 1922–1932, s. 12; VA, IA, ILA, johtokunnan ptk:t, kok. 14.9.1922, 7.1.1923, 6.12.1924, 12.1.1925 ja 2.2.1925.
74. VA, IA, ILA, johtokunnan ptk:t, kok. 20.9.1923; vrt. Suunta 41/1923.
75. Inkerin Liitto v. 1927, s. 19–20; VA, IA, ILA, johtokunnan kokousten ptk:t, kok. 13.9.1927.
76. Inkeri-juhlat pidettiin kesällä 1925 Terijoella, jossa puhuivat maist. E. Paavolainen ja rajakomendantti Schroeder. Inkeri oli esillä myös Itä-Karjalan komitean kanssa Viipurissa 1926 pidetyssä Kalevala-juhlassa. Siellä esitelmöi prof. U.T. Sirelius, juhlista katso Inkerin Liitto v. 1926, s. 10; VA, IA, ILA, johtokunnan ptk:t, kok. 13.9.1927; Viipurin juhlasta Inkeri 3/1926.
77. Katso s. 181.
78. Terijoen juhliin v. 1925 osallistui 2000 vierasta. Erityisen suopeasti suhtautui asiaan Karjala, Karjala 26.7.1927, 30.7.1927, 31.7.1927 ja 18.9.1927. Myös US 17.8.1927.
79. Inkeri 5/1923; L.J., Inkerin Liitto, Kymmenen . . . 1929, s. 38–39.
80. Luennon piti maisteri K. Tynni. Opistoihin lähetetyt kirjat oli kustantanut Kotikasvatusyhdistys. Antti Tiittasen kirjoittamaa Inkeri-kirjasta lähetettiin toverikunnille jokaiseen kansanopistoon 10 kpl. Kirjojen mukana lähetettiin toverikunnille kirje, jossa pyydettiin käyttämään niitä jonkin Inkeri-aiheisen esitelmän valmistamiseen, Inkeri 22/1923. Vuoden 1926 toukokuuhun mennessä ilmoitti 14 oppikoulun toverikuntaa ja 8 opistoa järjestäneensä esitelmän, Inkeri 3 ja 6/1926; VA, IA, ILA, vuosikokousten ptk:t, kok. 27.10.1924.
81. L.J., Inkerin Liitto, Kymmenen . . . 1929, s. 40–41.
82. Inkeri 5 ja 10/1923.
83. L.J., Inkerin Liitto, Kymmenen . . . 1929, s. 36; Inkerin Liitto vuosina 1922–1932, s. 10.
84. SS 5.2.1922; Inkerin Sanomat 10.2.1922. Ilkka vaati Inkerinmaan ja Pietarin neutraloimista 16.2.1922.
85. Inkeri 9/1925.
86. Inkerin Liitto vuosina 1922–1932, s. 10; L.J. Inkerin Liitto, Kymmenen . . . 1929, s. 36–37; Suojeluskuntalaisen lehden Inkeriä koskevasta kirjoittelusta Nygård 1973, s.

- 191–192 ja Suomen Heimion kirjoituksista Nygård 1973, s. 192–193; Suomen Heimo 1 ja 8/1923.
87. L.J., Inkerin Liitto, Kymmenen . . . 1929, s. 35.
88. L.J., Inkerin Liitto, Kymmenen . . . 1929, s. 35–36.
89. VA, IA, ILA, johtokunnan ptk:t, kok. 16.11.1927; Inkerin Liitto vuosina 1922–1932, s. 8–10.
90. Inkerin Liitto vuosina 1922–1932, s. 8–10; L.J., Inkerin Liitto, Kymmenen . . . 1929, s. 36.
91. Inkerin Liitto vuosina 1922–1932, s. 18.
92. Katso lehden ohjelmakirjoitusta, Inkeri 1/1922.
93. Inkeri, vuosikerrat 1922–1927; Yhteenvetoluvusta, s. 249 selviää, mitä lausumia on luettu Suur-Suomeksi; siteerattu käsitys kirjoituksessa Inkerinmaalta. Nouseva polvi, Inkeri 9/1924.
94. Päätelmä tehty Inkerin vuosikertojen 1922–1927 perusteella; Tarkemmat luvut Nygård 1973, s. 76.
95. K.P., Inkerin kysymys I, Inkeri 1/1922, II Inkeri 2/1922, III Inkeri 4/1922, IV Inkeri 2, 3 ja 6/1923. Katso myös Vähän Inkerin kysymyksestä, Inkeri 2/1926 ja Inkeri, Suomi ja Eesti, Inkeri 9/1926, joissa tähdennettiin Inkerin, Karjalan, kahden pienen yhteisön liittyvän Suomen kansallisuuteen ja näkevän vielä kerran vapauden.
96. Antti Tiittanen, Inkeri. Yleissilmäys, Helsinki 1922, kirjasen esipuhe. Toinen Tiittasen kirja oli Oma Inkerini.
97. Katso Lehtinen 1956, s. 49–50.
98. Lehtinen 1956, s. 51; Kyseinen Härkösen julkaisu 1924, erit. s. 12.
99. Prof. Niemen Suomen heimokansoja koskevista tutkimuksista katso esim. Sihvo 1969, s. 195–196.
100. Karjalan Sivistysseuran kahdeksas ja yhdeksäs toimivuosi 9.4.1924–9.4.1926, s. 6.
101. Karjalan Sivistysseuran kahdeksas ja yhdeksäs toimivuosi 9.4.1924–9.4.1926, s. 6–7.
102. Järjestelyistä vastasivat seuran lisäksi Karjala-kerhojen Keskusliitto, Karjalaisten kisakomitea, Itä-Karjalan komitea ja NYKS. Viimeiset yhteiset kisajuhlat pidettiin Tampereella 1936, Lehtinen 1956, s. 55.
103. Lehtinen 1956, s. 61.
104. Jo 11.–12.5.1919 pidetyssä kokouksessa oli keskusteltu oman äänenkannattajan julkaisemisen aloittamisesta, KSSA, pöytäkirj. 1919–25.
105. Esim. Vapaa Karjala ja Inkeri 9.4.1936.
106. Erottuaan v. 1924 kouluhallituksen pakolaisvalistustyön ohjaajan toimesta Härkönen oli sivistysseuran sihteerinä vuoteen 1938 saakka, Ikonen 1961, s. 281, 284.
107. Lehtinen 1956, s. 53.
108. Karjalan Sivistysseuran yhdestoista toimivuosi, heimotyön vastaisia tehtäviä, 1928, s. 6; Lehtinen 1956, s. 53.
109. Toimintakertomus 9.4.1928–9.4.1929, s. 4.
110. Iivo Härkönen, Suomalaisen heimotunteen käsite ja piiri, Toukomies 5/1928.
111. Toukomies, vuosikerrat 1925–1929; vrt. yhteenvetolukua, s. 249, jossa selvitys Suur-Suomeksi luetuista termeistä.
112. Toukomies, vuosikerrat 1925–34, erit. n:ot 4/1925, 2/1926 ja 11–12/1928.
113. Palatkaamme esi-isiemme luo, Toukomies 8/1925.
114. Toukomies, vuosikerrat 1925–29. Tarkat luvut Nygård 1973, s. 167.
115. Katso esim. E.V.A., Mikä olisi karjalankielisten kirjallisuusnäytteiden tarkoitus, Toukomies 2/1926.

116. KSSA, Pöytäkirjat, vuosikokous 9.4.1925.
117. Lehtinen 1956, s. 54. Merkityksekkäimmät kerhot perustettiin Kemiin, Veitsiluotoon, Kiehimään, Tampereelle, Kymnlinnaan, Kajaaniin ja Kuopioon, Karjalan Kannel 1/1928.
118. Itä-Karjala 2/1936.
119. Karjalan Kannel 1/1928; Aitosuomalainen 12.5.1930.
120. Ensimmäiseen johtokuntaan valittiin I. Kinos, A. Kotaniemi, M. Karvonen, Roope Takala ja I. Ievala, Karjalan Kannel 1/1928.
121. Jokainen kerho velvoitettiin myymään lehteä 100 kappaletta, Karjalan Kannel 1/1928.
122. Karjalan Kannel, esim. 3/1928, 4/1928, jossa ohjelma oli otsikolla »Lukijalle». Lehti lopetti toimintansa 1930. Sen jälkeen tiedottamista hoiti Korven Kyntäjä-lehti.
123. Lehtinen 1956, s. 55. Tavoitteista katso Viena-Aunus 4/1937 ja Itä-Karjala 2/1936.
124. Itä-Karjala 1/1935 ja 2/1936; Karjalan Kannel 3/1928.
125. Karjala-kerhojen Keskusliiton tulevaisuus on lupaava, Suomen Heimo 1929, s. 173–174.
126. Karjala-kerhojen Keskusliiton tulevaisuus on lupaava, Suomen Heimo 1929, s. 173–174.
127. Pekka Supinen, Yksimielisyys on voimaa. Mietelmiä Keskusliittomme edustajakouksen kokoontuessa, Karjalan Kannel 2/1928.
128. Kerhotoiminnan kehittäminen, Vapaa Karjala ja Inkeri 2.1.1932.
129. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1930, s. 25–26.
130. Karjala-kerhojen Keskusliiton toimintavuosi 20.3.1937–26.3.1938, Karjala-Inkeri 21.4.1938.

6.2. Akateemisen nuorison heimoromantikka (s. 120–151)

1. Klingen mukaan etuvartiokansojen klubi ei tullut merkityksekkääksi. Tämä »aate-maailma» sai jatkonsa suomalais-balttilaisessa ylioppilasyhteistyössä, Klinge 1968, s. 15.
2. Klubissa oli noin kolmekymmentä henkeä, joista mainittavimmat olivat Latvian ministeri, Puolan lähetystösihteeri, Ukrainan konsuli, Georgian konsuli, Volgan tataarien »edustaja», syrjäänien »edustaja», Vienan Karjalan ja Inkerin »edustajat», J.J. Mikkola, Y. Johansson, V.J. Mansikka, Niilo Kärki, Aarni Penttilä ja Virve Kallas, Haavio 1972, s. 352.
3. Haavio 1972, s. 352.
4. Haavio 1972, s. 353.
5. Reunavaltiopolitiikasta Schauman 1962, s. 121–122; Holsti 1963, s. 161–166, 195–212.
6. VA, UM 5, C 12 Tallinna, Reijonen 16.12.1920 UM:lle. Myös Reijonen 2.5.1921 ja 16.11.1920 UM:lle. Vuoden 1920 loppupuolella virolaislehti Kaja kirjoitti Suomen ja Viron yhteisestä tehtävästä, Venäjän vastustamisesta sekä Suomen sillasta.
7. Reijosen raportin mukaan jokainen oli tietoinen keskustelun fantasialuonteesta, mutta vastapainoksi huomautettiin, että Viron itsenäisyykskin oli unelma vähän aikaa sitten, VA, UM 5, C 12 Tallinna, Reijonen 13.6.1921 UM:lle.
8. Pitkä ei kannattanut suomalais-virolais-unkarilaista klubia, koska Unkari oli liian kaukainen yhteistyökumppaniksi, VA, UM 5 C 12 Tallinna, Reijonen 1.8.1921 UM:lle. Pitkan mukaan ajatusta eivät eläelleet ainoastaan oikeistolaiset vaan myös sosiaali-

- mokraateille se oli tuttu. Amiraali oli palannut asiaan ja sanonut matkustaneensa kuulemassa kansan mielipidettä asiasta, Reijonen 11.8.1921 UM:lle.
9. VA, UM 5 C 12 Tallinna, Reijonen 30.9. ja 7.10.1921 UM:lle.
10. VA, UM 5 C 12 Tallinna, Tallinnan lähetystä UM:ille 11.11.1921. Reijosen oman raportin mukaan Päts itse oli hyvin kiinnostunut turaanilaisesta liikkeestä, Reijonen 8.12.1921 UM:lle.
11. Helanen 1921, s. 123–124; Klinge 1968, s. 12.
12. Klinge 1968, s. 13.
13. Klubin perustamista lienee valmisteltu pitkälle jo vuoden 1920 puolella, koska Ylioppilaslehti mainittuna syksynä tiesi kertoa, että Suomalais-virolaisen ylioppilasliiton valmistelussa oli päästy niin pitkälle, että syntyminen on katsottava päättyneeksi. Lehdessä oli myös sääntöehdotus, Ylioppilaslehti 16/1920. Ylioppilaslehdessä 21.1.1921 taas todetaan, että Suomeen perustetun Virolais-Suomalaisen ylioppilasliiton toiminta on aivan lamassa. Katso myös Ylioppilaan kirja 1926, s. 87–88. Haavion mukaan klubi järjestäytyi virallisesti vuoden 1921 maaliskuussa, Haavio 1972, s. 343–344; Klinge 1968, s. 105.
14. Jo vuoden 1919 kesällä teki puolisoista tuhatta suomalaista opettajaa matkan Tallinnaan, ja virolaiset vastasivat vierailuun syksyllä viidensadan opettajan voimin, Kerttu Mustonen-Hukin antamat tiedot.
15. Mukana oli ollut mm. Martti Forsman, joka keväällä 1920 järjesti Etelä-Pohjalaisessa osakunnassa suomalais-virolaisen tapaamisen, Mustonen-Hukin antamat tiedot.
16. ylioppilaslehti 7.12.1919.
17. Ylioppilaslehti 20/1921 ja 21/1921; Mustonen-Hukin antamat tiedot.
18. Haavion mukaan olivat klubia perustamassa Virve Kallas, Julius Mark, Willem Grünthal-Ridala, konsuli Vesterinen, Richard Janno, prof. Ojansuu, maist. Saarimaa, Vilho Setälä, O. Helin, Olga Oinoila, Tapio Voionmaa, Elsa Eklund, Martta Manninen, Saini Laurikkala, Martti Forsman, Joel Vilkki, Aarni Penttilä ja Haavio itse, Haavio 1972, s. 343–346; Ylioppilaslehti 16/1921; Ylioppilaan kirja 1926, s. 87.
19. Haavio 1972, s. 346–347; Ylioppilaslehti 15.10. ja 12.11.1921.
20. Haavio 1972, s. 346–347; Mustonen-Hukin antamat tiedot; Rinne 1932, s. 94–95.
21. Rinne 1932, s. 95; Haavio 1972, s. 411.
22. Syksyllä 1921 esitelmöivät mm. Ojansuu, Haavio ja Vilho Helanen, Ylioppilaslehti 15.10. ja 10.11.1921.
23. Ylioppilaslehti 3.3.1923.
24. Haavio 1972, s. 346–347; Ylioppilaan kirja 1926, s. 87–88; Suomen Heimo 1923, s. 47.
25. Mustonen-Hukin antamat tiedot; Suomen Heimo 1923, s. 47; Haavio 1972, s. 346.
26. Ylioppilaan kirja 1926, s. 90, 116.
27. Haavio 1972, s. 347; Ylioppilaan kirja 1926, s. 90.
28. Inkeri 4/1925.
29. Klinge 1968, s. 105, erit. alaviite 3; Suomen Heimo 1925, s. 183–185.
30. Aloitteen sisältämän kirjelmän jättivät opetusministeriöön prof. K. Väisälä, maist. August Annist ja yo. Eino Parikka. Kirjelmän mukana olivat tri E.A. Tunkelon ja dos. Lauri Kettusen lausunnot, Suomen Heimo 1925, s. 193–196.
31. Katso Klinge 1968, s. 1.
32. Mainittavia puheenvuoroja Itä-Karjalan puolesta käyttivät vuoden 1921 ja 1922 vaihteessa Heikelin lisäksi mm. Emerik Olsoni 21.1.1922 ja prof. Th. Homén 21.1.1922. Edellinen vetosi kansalliseen itsemääräämisoikeuteen ja jälkimmäinen

- ihmissyyteen, suomalaisuuteen, kristinuskoon, Suomen kunniaan ja Suomen vapautumisen turvaamiseen, Haavio 1972, s. 484–485.
33. Edellä mainittujen lisäksi tähän neuvotteluun osallistui ylioppilaat Pakaslahti, Nieminen, Rossander, Göös, Engelberg ja Jussila.
34. Tiedot perustamistapahtumasta, SA, Akateeminen Karjala-Seura H 1524 F 2, Kansio 1, AKS:n vuosikertomus vuoden 1922 toiminnasta, s. 1–3. Perustamistapahtumasta myös Haavio 1972, s. 488, 538–539; Vilkuna HS 19.11.1972. Myös Ylioppilaslehti 17/1922. Tarkka esitys myös Hyvämäki 1937, s. 7–9 (eri painos »AKS:n tie«)
35. SA, Akateeminen Karjala-Seura H 1524 F 2, Kansio 1, AKS:n em. vuosikertomus, s. 3–4; Haavio 1972, s. 488.
36. SA, Akateeminen Karjala-Seura H 1524 F 2, Kansio 1, Säännöt (moniste).
37. Seurassa oli jäseniä v. 1922 n. 60, v. 1923 214, v. 1924 jäsenmäärä oli 270, v. 1925 451, v. 1926 jo 703. Jäsenmäärä ylitti tuhannen rajan 30-luvun alussa, sillä v. 1931 jäseniä oli 1205. Ennen toisen maailmansodan syttymistä jäseniä oli yli 2000 ja seuran lakkauttamishetkellä 1944 3000:n paikkeilla, SA, AKS H 1524 F 2, Kansiot 1–6, jäsenluettelot; Klinge 1968, s. 49; Saukkonen Suomen Heimo 1932, s. 19.
38. Hyvämäki 1960, s. 146; Vuorjoki 1963, s. 26; Klinge 1968, s. 49; Vuorjoki 1932, s. 85, 98–99.
39. Tästä Klinge 1968, luku AKS ja sen vastustus, s. 78 eteenpäin; Hyvämäki 1937, s. 59.
40. Valasta Alapuro 1973, s. 94, 197.
41. Hyvämäki 1937, s. 31–37; AKS:n toim.kert. 1922–1928.
42. AKS:n toimintaohjeet 1923; Suomen Heimo 1924, s. 135; Hovi 1969, s. 36–38.
43. Suomen Heimo 1930, s. 209; AKS:n toimintaohjeet 1923; Suomen Heimo 1931, s. 28–29; Hovi 1969, s. 38.
44. Hyvämäki 1937, s. 33–37; Hovi 1969, s. 39.
45. Ryssävihasta ja AKS:n sisärenkaan ohjelmasta Klinge 1972, s. 64–68; Rintala Poliitiikka 1963, s. 98; Edelleen Vilkuna HS 19.11.1972.
46. Haavio 1972, s. 551.
47. SA, Akateeminen Karjala-Seura, H 1524 F 2, Toimintaohjeita VV:n kiertäjille. Kaila oli kirjoittanut ohjeiden loppuun, että niitä oli monistettava 20 kpl ja jäsenten nimiä tiedusteltava epävarmoissa tapauksissa häneltä. Ryssävihana lietsominen oli ujutettava muuhun heimotyöhön. Katso myös Alapuro 1973, s. 92 ja viitteessä 7 mainitut lähteet, s. 197.
48. SA, AKS:n kirjeistöä 1923–25, seuran sihteerin (Simelius) kirjekonsepti prof. Janssonille 20.10.1923.
49. Tästä katso Suomen Heimo 1925, s. 54–56; SA, H 1524 F 2, kansio 1, vuosikertomukset vuosilta 1922 ja 1923.
50. Saukkonen, Suomen Heimo 1932, s. 16–19, 31–32.
51. Saukkonen, Suomen Heimo 1932, s. 17.
52. SA, H 1524 F 2, kansio 1, em. vuoden 1922 vuosikertomus; katso Ylioppilaslehti 13/1922. Osakuntien välinen Karjala-delegaatio sulautui AKS:aan.
53. Ylioppilaslehti 17/1922; Vapaa Karjala 9.3.1923; Hyvämäki 1937, s. 19–20; SA, H 1524 F 2, kansio 1, em. vuoden 1922 vuosikertomus.
54. SA, H 1524 F 2, kansio 2, Sotilaskoulutus karjalaisille pakolaisille.
55. SA, H 1524 F 2, kansio 1, em. vuoden 1922 vuosikertomus.
56. Katso Ylioppilaslehti 17/1922.
57. Suomen Heimo 1923, s. 75–76; SA, H 1524 F 2, kansio 1, em. vuoden 1922 vuosikertomus.

58. Ensimmäiseen kesätoimintaan antoivat varoja mm. prof. Leiviskä, Stockman ja SOK. Kulkulaitosministeriö myönsi vapaalippuja, kouluhallitus antoi avustusta koulutoiminnan järjestämiseen ja Itä-Karjalan avustuskeskus antoi myös apua, Ylioppilaslehti 17/1922; SA, H 1524 F 2, kansio 1, vuosikertomus 1923, 1924, s. 7–10. Varoja saatiin postikorttien myynnillä, keräyksillä ja lahjoituksista. Myöhemmin seuran toiminta kannatti itse itsensä, Ylioppilaslehti 17/1922; AKS:n vuosikertomus vuodelta 1925, Suomen Heimo 1926, s. 24–25.
59. Haavio 1972, s. 540. Senioreihin liittyi v. 1923–24 useita oikeistolaisia professoreita, mm. Kalevala-seuran jäseniä. Senioreiden toiminta osastona jäi Alapuron mukaan paperille, Alapuro 1973, s. 98.
60. Haavio 1972, s. 540.
61. Suomen Heimo 1923, s. 75–76.
62. Toimintaohjeet Akateemisen Karjala-Seuran kesäkiertäjille 1923, s. 3–4; SA, H 1524 F 2, kansio 2, kesätoiminta, yhteenveto.
63. Em. toimintaohjeet, 1923, s. 5–6. Suomalaisille levitettiin seuraavia kirjoja: Itkonen, Suomensukuiset kansat; Ruuth, Karjalan kysymys; Härkönen, Itäinen vartio; Salminen, Suomalainen Inkeri; Tiittanen, Inkeri; Räikkönen, Metsäsisien parissa; Sarva, Viro ja virolaiset; Olsoni, Venäjä ennen ja nyt; Inha, Kalevalan laulumailta.
64. Esitelmän pitotekniikasta Haavion kuvaus, Haavio 1972, s. 562–563. Esitelmiä pidettiin isoissa tuissa, joissa aks-laiset puhuivat vuorotellen. Levossa oleva tarkkaili koko ajan kuulijoiden reaktioita.
65. Em. toimintaohjeet, 1923, s. 10–12; SA, AKS 4, kirjeistöä 1923–25, kesäkiertäjien raportit 1923, esim. R.G. Kallian raportti Etelä-Pohjanmaan piiristä.
66. Em. toimintaohjeet, 1923, s. 12–16.
67. Em. toimintaohjeet, 1923, s. 15–16.
68. Katso esim. Haavion kuvausta kiertueestaan Tauno Karilaan kanssa Kainuussa, Haavio 1972, s. 559–560.
69. Vrt. pakolaisten koulutustasoa osoittavaa asetelmaa s. 101.
70. Haavio 1972, s. 560.
71. Haavio 1972, s. 560.
72. Ylioppilaslehti 14/1923; Haavio 1972, s. 560.
73. Tiedot Ylioppilaslehdelle antoi sihteeri Räikkönen, Ylioppilaslehti 14/1923; SA, AKS-5, Kesäkiertäjien raportit 1923; Vrt. SA, H 1524 F 2 ja yhteenveto kesätoiminnasta v. 1923, jossa samat tiedot kuin Ylioppilaslehdessä.
74. Riidasta katso Vilkuna HS 19.11.1972.
75. Haavio 1972, s. 584–585.
76. Akateemisen Karjala-Seuran vuosikertomus vuodelta 1926, Suomen Heimo 1927, s. 51; katso AKS:laisen tehtävät kesä kautena, Hki 1925.
77. Vuonna 1937 vastasi Ylioppilaslehden kysymykseen »oliko AKS:n jäsenillä seuraa perustettaessa mahdollisesti mielessä uusi Karjalaan tehtävä retki» Reino Vähäkallio: »Otaksuimme pian koittavan Karjalan vapaustaistelun hetken.» Ylioppilaslehti 3/1937.
78. Kailasta Alanen HAik 1975, s. 299; Vrt. Haavio 1972, s. 589–590.
79. Hyvämäki 1937, s. 59–60; Wuorinen 1935, s. 230; Haavio 1972, s. 574; Skyttä 1969, s. 49–50.
80. AKS:laisen tehtävät kesä kautena, Hki 1925.
81. AKS:laisen tehtävät kesä kautena, Hki 1925.
82. Mainittavimmat olivat Lohjan, Tuusulan ja Sortavalan heimojuhlat sekä Helsingissä itsenäisyyspäivänä pidetty juhla. SA, AKS, H 1524 F 2, Vuosikertomus vuoden 1922 toiminnasta.

83. Juhlan selostus Vapaa Karjala 14.12.1923.
84. Vapaa Karjala 14.12.1923.
85. Katso esim. Haavion kuvausta Sortavalassa 10.5.1923 pidetystä lyseon ja tyttökoulu Karjala-seurojen yhteisestä heimojuhlasta, Haavio 1972, s. 549–550.
86. Tällainen lähes uskonnolliseen kärsimysoppiin vivahtava haudoilla ja kuolemisella hekumointi ilmeni alusta alkaen myös seuran julkaisuissa, katso esim. R.G. Kallian kirjoitusta, Muistot velvoittavat, Suur-Suomi on yhtä kuin isänmaa, 1923, s. 20.
87. Haavio 1972, s. 538–539.
88. Valatilaisuudet pidettiin normaalisti Snellmanin päivänä 12.5. ja itsenäisyyspäivänä 6.12., Alapuro 1973, s. 197, viite 10.
89. Valaa on analysoinut ja sen lähteet esittänyt hyvin Alapuro 1973, s. 94, 197, viite 11, jossa myös mainitaan valan todennäköiset muotoilijat Simojoki, Kaila ja Räikkönen; vrt. E.R., Kustaa Vaasa 4/1942, s. 5; Simojoki, E.E. Kaila AKS:n johtajana, Suomen Heimo 1935, s. 154.
90. Katso Alapuro 1973, s. 94.
91. Kuvaus valatilaisuudesta Suomen Heimo 1924, s. 111–112.
92. Viimeisin ja tuorein kuvaus Alapuro 1973, s. 91–124.
93. Esim. Haavion puhe vuoden 1924 itsenäisyyspäivän heimojuhlassa, Suomen Heimo 1925, s. 7–8 ja R.G. Kallian puhe vuotta myöhemmin samassa juhlassa, Suomen Heimo 1925, s. 247–249.
94. Akateeminen Karjala-Seura, Suomen Heimo 1923, s. 25 ja 213; Vapaa Karjala 8.3.1923 ja 18.5.1923.
95. Mainos julkaistu esim. Vapaa Karjala -lehdessä 12.10.1923.
96. Itä-Karjala-karamellin tuotosta AKS sai 10 %, Suomen Heimo 1923, s. 241.
97. Mainitut kirjaset 1922 ja 1923; Klinge 1972, s. 60–61.
98. Katso Klinge 1972, s. 64.
99. Suomalaisen heimojen on muodostettava luja muuri itää vastaan, Herää Suomi, 1923.
100. Kirjoituksen mukaan Suomen itäraja oli pitkä ja luonnon. Vasta sitten kun vakaa sarkatakkinen vahti vartioisi Syvärin ja Äänisen rannoilla, Suomen mies saisi levähtää, Herää Suomi, 1923, erit. s. 19–20.
101. Suur-Suomi on yhtä kuin isänmaa, 1923, s. 1–3.
102. Katso kyseisiä kirjoituksia, Suur-Suomi on yhtä kuin isänmaa, 1923, s. 6–19.
103. Vuonna 1926 ilmestyi AKS:n työmaalta ja Ylioppilaan kirja, joiden luonne oli lähinnä informatiivinen. Ne esittelivät seuran toimintaa ja päämääriä unohtamatta myöskään saavutuksia, Mainitut kirjaset; katso myös Hyvämäki 1937, s. 38.
104. Katso Haavio 1972, s. 538.
105. Lehtinen 1956, s. 50.
106. Kokousselostus Vapaa Karjala 2.11.1922; Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1922, s. 32–33.
107. Katso esim. Lehtinen 1956, s. 35–36.
108. Itä-Karjalan komitean toimintakertomuksessa todetaan, että valiokunta kuoli pois v. 1923, Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1923, s. 35–36.
109. Varsinkin Karjalan ulkomainen valtuuskunta kritikoi heimojärjestöjen -- erityisesti AKS:n mutta myös Itä-Karjalan komitean -- toimintaa. Se halusi ajaa lähinnä samaa politiikkaa Itä-Karjalan kysymyksessä kuin Suomen valtiolta, Katso US 2.12.1923 ja valtuuskunnan äänenkannattaja Itä-Karjala, erit. 31.1.1923 ja 3.1.1924; Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1923, s. 33–35. Vuoden 1923 lopussa ja 1924 alussa kiistaan näyttää sekaantuneen jo AKS:n sisäinen skisma, Räikkösen eroaminen ja liittoutuminen Karjalan ulkomaisen valtuuskunnan johtomiesten kanssa,

Haavio 1972, s. 585–587.

110. Tästä on esimerkkejä AKS:n säilyneessä kirjeistössä, sillä Kailan ja Räikkösen allekirjoittamassa kirjeessä (9.6) Itä-Karjalan komitealle todetaan valtuuskunnan jäsenten Keynäksen ja Kyöttisen mustaavan seuraa ja ehdotetaan toimia puuhan lopettamiseksi, SA, AKS-4, kirjeistöä 1923–25. Komitean vastauksesta 2.7. ja 10.9. ilmenee, että seura ja komitea neuvottelivatkin asiasta.
111. Suomen Heimo 1923, s. 6; Tunnustamiskirjeet SA, AKS-4 kirjeistöä 1923–25, PPO 17.4. ja Karjalainen osakunta 24.4.1923 AKS:lle.
112. SA, AKS-4, Karjalan Sivistysseura 29.4.1923 AKS:lle, jossa kieltävä vastaus.
113. Hyvämäki 1937, s. 56–57.
114. Myöhemmin toimivat päätoimittajina mm. Väinö Salminen, R.G. Kallia, Yrjö Vuorjoki ja Vilho Helanen, Hyvämäki 1937, s. 56.
115. Haavio 1972, s. 538.
116. Suomen Heimo 1923, s. 3, 6.
117. Katso Vuorjoki 1963, s. 19.
118. Suomen Heimon vsk:t 1923–44, erik. 1925, s. 35–37.
119. Kansilehdellä olivat Suomen ja heimoalueiden vaakunat.
120. Selvää heimopropagandaa olevat kirjakauppojen ja -kustantamojen mainokset, joita esim. 1923 mainoksista oli noin 35 %, kohdistuivat ennen kaikkea Suomen heimon kohtaloita käsitteleviin teoksiin, erilaisiin Karjala-kirjoihin, historiallisiin romaaneihin ja Venäjän oloja kuvaaviin teoksiin. Suomen Heimo vsk:t 1923–44, erik. 1923–29, 1933, 1939, jotka laskettu tarkasti. Vuosina 1929, 1933 ja 1939 kirjakauppojen ja kustantamoiden osuus pieneni. Sen sijaan kulutus-ym. tavaroita mainostavien yksityisten liikkeiden osuus kasvoi ko. aikana.
121. Suomen Heimon vuosikerrat 1923–39; Suomen Heimo 10-vuotias, Suomen Heimo 1933, s. 53–54; Vuorjoki 1963, s. 20, 30, 32.
122. Heimokysymyksen esittämisestä lehdessä katso esim. kirjoituksia Näköaloja, Suomen Heimo 1923, s. 3–6 ja U.T. Sireliuksen artikkelia Heimokansamme kansallismuseossa, Suomen Heimo 1923, s. 16–17, jossa heimoasiaan yhdistettiin sekä poliittinen että sivistyksellinen tavoite.
123. Yhteenvetoluvussa, s. 249 esitetty Suur-Suomeksi tulkitut käsitteet ja lausumat.
124. Kirjoituksiksi laskettuja artikkeleita oli lehdessä vuosittain 90:n ja 110:n kappaleen välillä. Lukumäärät laskettu Suomen Heimon vuosikertojen 1923–1929 perusteella; vrt. Nygård 1973, s. 115.
125. Sanonta on AKS:n julkaisemasta Itä-Karjala -teoksesta, 1934, s. 207.
126. Suomen Heimon vuosikerrat 1923–1929. Tarkempi erittely lehden Suur-Suomea koskettelevista kirjoituksista ja siitä, mitä sanonnalla tarkoitettiin Nygård 1973, s. 128–129 ja Suur-Suomen luomiskeinoista s. 149–152, 159–160.
127. Virolaiset pyrkivät korvaamaan Suur-Suomi-käsitteen neutraalimmalla ilmaisulla Yhteis-Suomi, esim. Vironsusii, Mietteitä Tallinnan laulujuhlista 29.6.–1.7.1923 ja Suomen sillasta, Suomen Heimo 1923, s. 121.
128. Suomen Heimon vuosikerrat 1923–1929.
129. Suomen Heimon vuosikerrat 1923–1929. Katso erityisesti Y.W. P-a (Puhakka), Tarton rauha ja Itä-Karjalan autonomia, Suomen Heimo 1923, s. 8–11, 95–97 ja 202–203, jossa käsitellään Itä-Karjalan aseman oikeudellisia perusteita melko kiihottomasti tosiasioista lähtien.
130. Suomen Heimon vuosikerrat 1923–1929; Katso erityisesti A. Tiittanen, Inkeristä tällä hetkellä, Suomen Heimo 1923, s. 15–16; H.S., Inkerin rajavyöhykkeen linnoittamishuhu, Suomen Heimo 1923, s. 76–78; Erkki Räikkösen artikkelissa luonnehdittiin

- Inkerin maantieteellistä, poliittista ja strategista asemaa ja tähdenneittiin Suomen merkitystä Inkerin ainoana turvana, Suomen Heimo 1923, s. 203–204.
131. Lehden toimittajina olivat mm. tunnetut aks-laiset Kärki ja Haavio.
132. Ylioppilaan kirja 1926, s. 126–127.
133. Ylioppilaslehti, vuosikerrat 1920–29.
134. Esimerkiksi v. 1927 termiä Suur-Suomi ei mainittu lainkaan lehdessä, katso myös Nygård 1973, s. 118.
135. Katso yhteenvetoluvussa s. 249 olevia Suur-Suomeksi tulkittuja termejä ja lausumia.
136. SA, AKS-1, AKS:n vuosikertomus vuoden 1922 toiminnasta.
137. Akateemisen Karjala-seuran vuosikertomus vuodelta 1926, Suomen Heimo 1927, s. 52.
138. SA, AKS-1, Kansiossa ko. osastojen kirjeitä AKS:lle syksyllä 1923.
139. SA, AKS-1, toimintaohjeita n:o 5, Oppikoulujen Karjala-seuroille 20.9.1923.
140. Akateemisen Karjala-seuran vuosikertomus, Suomen Heimo 1927, s. 52.
141. Mainittu vuosikertomus, Suomen Heimo 1927, s. 53.
142. Selostus Turun oppikoulujen Karjala-seuran toiminnasta, Suomen Heimo 1933, s. 180.
143. Esim. Eino Suuntala, Piirteitä Oulun piirin ja OKS:n toiminnasta, Karjala-Inkeri 17.3.1938; Suomen Heimo 1937, s. 159.
144. Standardisoitujen sääntöjen mukaan tavoitteena oli voimakkaan isänmaanrakkauden ja kansallistunnon herättäminen heimo- ja suomalaisuusasiaa ajamalla, Jyväskylän lyseon ark., Jyväskylän Oppikoulujen Karjala-seuran toimintakertomus 1925. Seurassa oli vuoden 1925 lopussa n. 50 jäsentä.
145. Kouluhallituksen suhtautumisesta, SA, AKS-1, Toimintaohjeita n:o 5, Oppikoulujen Karjala-seuroille; Alapuro 1973, s. 199 ja viite 31.
146. Suomen Heimo 1926, s. 215; Katso Hyvämäki 1937, s. 56.
147. Suomen Heimo 1926, s. 215.
148. Hyvämäen 1937, s. 55–56 mukaan seura per. 1925. Samoin Teerijoki 1963, s. 245. Per. kok:n ptk. on kuitenkin 7.3.1926, JMA, Sem. ark., Toverik:n ark., Karjala-seuran ptk:t.
149. Katso per. kok:n ptk. JMA, Jyväskylän sem. ark:n toverikunnan ark.
150. Esim. kokoukset 10.9. ja 22.10.1926, JMA, Jyväskylän sem. ark. toverik:n ark.
151. Teerijoki 1963, s. 248; W. Keynäs-Vihtori Järvinen, Seminaarimme suhde heimokysymykseen, Vapaustaistelujen molemmin puolin, — — — 1923, s. 104–105.
152. Ilmeistä on, että seminaarin Karjala-seuran perustamista pohjustettiin jo tällöin, mihin Hyvämäen maininta viittaa.
153. Tästä katso esim. Lehes 1976, s. 47 eteenpäin. Seminaarin Karjala-seuran jäsenluettelosta käy ilmi muutamien karjalaisten kuuluminen seuraan. Yht. oli seurassa 1926 51 jäsentä, Jäsenluettelo ko. vuodelta, JMA, Jyväskylän sem. ark:n toverikunnan ark.
154. Seuran ptk:t, erityisesti kok. 15.5.1926, JMA, Sem. ark., Toverik. ark.
155. Turun osastosta Rinne 1932, s. 96–97.
156. Suomen Heimo 1928, s. 124; vrt. Suomen Heimo 1937, s. 159.
157. Akateemisen Karjala-Seuran säännöt, Suomen Heimo 1927, s. 31; vrt. Lundin 1958, s. 70; Hyvämäki 1937, s. 49–52.
158. Piirteitä Oulun piirin ja OKS:n toiminnasta, Suomen Heimo 1937, s. 159.
159. Hyvämäki 1937, s. 48; Vapaa Karjala ja Inkeri 26.2.1932.
160. SA, AKS-6, Naisosaston ptk:t, per. kok. 22.10.1922.

161. Elsa Vuorjoki 1937, s. 25; SA, AKS-6, ptk. AKSN:n viikkokok:sta 26.10.1922.
162. Elsa Vuorjoki 1937, s. 26.
163. Elsa Vuorjoki 1937, s. 28.
164. Kiertue ulottui Etelä- ja Keski-Suomeen. V. 1924 kiertue ulottui Pohjanmaalle, jossa esitettiin näytelmää »Pakolaiset». V. 1928 4 nyksläistä kierteli Laatokan Karjalassa, Elsa Vuorjoki 1937, s. 49; SA, AKS-6, vuosikertomus toimintakaudelta 1923.
165. Elsa Vuorjoki 1937, s. 26; Toverik. edustaj. valtakirjat, SA, AKS-6, niitä yht. 41 kpl.
166. AKS AKS:n naisosastolle, SA, AKS-6, kirje 23.5.1923.
167. Elsa Vuorjoki 1937, s. 27–28; Hovi 1969, s. 11; SA, AKS-6, vuosikertomus 1923.
168. Hovi 1969, s. 11; Elsa Vuorjoki 1937, s. 40–41.
169. Elsa Vuorjoki 1937, s. 29 ja s. 43.
170. Elsa Vuorjoki 1942, s. 13–14; katso myös Ylioppilaslehti 24.4.1926; Ylioppilaan kirja 1926, s. 95.
171. Katso esim. SA, AKS-6, Vuosikertomus vuodelta 1923, jossa selostus toimintamuodoista.
172. Elsa Vuorjoki 1937, s. 32.
173. Hyvärinen 1942, s. 11; vrt. samaa lausuntoa, Herttua 1937, s. 111–112; myös SA, AKS-6, vuosikertomus vuodelta 1923.
174. Elsa Vuorjoki 1937, s. 33–34; V. 1936 seurassa oli jäseniä 747.
175. Turun osastosta Rinne 1932, s. 98–99.
176. Hyvämäki 1937, s. 25; Klinge 1968, s. 82; Skyttä 1969, s. 48–49; Vilkuna, HS 19.11.1972.
177. Haavio 1972, s. 585–588. Kaila kirjoitti Haaviolle 23.10.1924.
178. Esim. Rääkkönen, Erkki, Lapuanliike, Akateeminen Karjala-Seura ja Itsenäisyyden Liitto, Spes Patriae 1/1930.
179. Valtuuskuntaan valittiin: Uuno Brander, Kai Donner, R. Erich, Santeri Ivalo, Niilo Liakka, Oskari Mantere, Hj. Procopé, Henrik Ramsay, J.E. Rosberg, A.H. Saastamoinen, Samuli Sario, E.N. Setälä, Hugo Suolahti, A.M. Tallgren, Antti Tulenheimo, J.H. Vennola, B. Vuolle, VA, ILA, ptk:t 1924–31, per. kok. ptk. 15.10.1924.
180. Itsenäinen Suomi 1/1937; Skyttä 1969, s. 49, 56.
181. VA, ILA, ptk:t 1924–31, vuosikokoukset, säännöt 1924; vrt. Rääkkösen puhe per. kok:ssa, Inkeri 24/1924.
182. Kustaa Vaasa 8/1942.
183. Katso Suunnan kirjoituksia edellä sekä Itä-Karjala -lehden kirjoituksia, s. 297, viite 109.
184. Katso myös Vilkuna HS 19.11.1972.
185. VA, ILA, yl. kok. ptk: 29.10.1924.
186. VA, ILA, yl. kok. ptk:t 6.12.1925 ja 25.4.1926.
187. Itsenäisyyden Liitto ja Suur-Suomi -ajatus, Itsenäinen Suomi ja Spes Patriae 1930/1. Siinä on kuvion analysointi; Katso myös Ajatus Suuresta Suomesta, Spes Patriae 1930/4.
188. Tieto annettu Procopélle lähetetyssä liiton kiertokirjeessä (2/1931), VA, Procopén kok., kansio 52.
189. VA, ILA, ptk:t, valtuuskunnan ja johtokunnan ptk:t 1924–1928; Itsenäinen Suomi 3/1929.

190. Vrt. IKL:ää kosk. lukua s. 193; VA, IIA, ptk:t, valtuuskunnan kok. ptk:t, erik. 16.12.1930 ja Rääkkösen selonteko poliittisesta tilanteesta.
191. Kyseessä oli sama aloite, johon Karjalan Sivistysseuraa oli pyydetty yhtymään, katso s. 115.
192. Itsenäinen Suomi 3--4/1927.
193. Itsenäinen Suomi 3/1927. Liitto ja sen äänenkannattaja palasivat asiaan myöhemmin. Itsenäisen Suomen toimitus tiedusteli mm. ministeri Kukkoselta ja ylijohdaja Mantereelta näiden suhtautumista asiaan. Vrt. Itsenäinen Suomi 3/1927 ja 1/1928.
194. VA, IIA, valtuuskunnan kok. ptk:t, ptk. kokouksesta 21.5.1926.
195. Avustajakuntaan ilmoitettiin kuuluvan aluksi: Uno Brander, Rafael Engelberg, Mikko Erich, Santeri Ivalo, Oskari Mantere, Niilo Liakka, Juho Niukkanen, V.A. Koskenniemi, A.R. Niemi, T. Reinikka, E.N. Setälä, J.E. Sunila, R. Swentorzetski, U.T. Sirelius, V. Tanner, A. Tulenheimo, V. Vuolijoki, J.H. Vennola, Itsenäinen Suomi 1/1926.
196. Jo liiton perustamista koskevassa puheessaan E.N. Setälä oli korostanut sitä, että vaikka suomalaisilla ei ollut oikeutta vihata mitään kansakuntaa sellaisenaan, he saattoivat kyllä vihata kyseisen kansan ajamia asioita. Tällainen sanonta viittasi selvästi venäläisten Itä-Karjalassa ja Inkerissä harjoittamaan politiikkaan, sillä se esitettiin kohdassa, jossa puhuja kosketteli kyseisiä kansoja ja alueita, Itsenäinen Suomi 1/1926.
197. Tällaisen vastauksen antoi v. 1926 ministeri Setälä, Itsenäinen Suomi 1/1926.
198. Ruotsalaisen puolueen »nimissä» ensin vastannut Henrik Ramsay ei ollut varma puolueensa yleisestä suhtautumisesta, mutta vakuutti laajojen ruotsinkielisten piirien tuntevan myötätuntoa Itä-Karjalaa kohtaan. Hänen mielestään kysymys oli pidettävä suomalais-nationalistisen liikkeen ulkopuolella, Itsenäinen Suomi 3/1926. Hieman myöhemmin tohtori Eirik Hornborg totesi, että hänen mielestään ruotsalaisen puolueen kannattajia Itä-Karjalan kysymys kiinnosti hyvin vähän. Kokoomuspuolueen puolesta vastasi Kyösti Haataja, maalaisliiton P.V. Heikkinen, edistyksen J.H. Vennola ja sosialidemokraattien V. Hupli, Itsenäinen Suomi 5/1926.
199. Vuonna 1927 kysymykseen vastanneen Latvian lähettilään O. Grossvaldin mielestä kansa hänen maassaan ei tuntenut kysymystä kovinkaan tarkkaan. Kysymys oli ollut ajankohtainen v. 1920—22, jolloin se oli saanut lehdistössä huomiota, mutta tällä hetkellä asia ei hänen mielestään ollut ajankohtainen, Itsenäinen Suomi 6/1927.
200. Neljän ensimmäisen ilmestymisvuoden aikana käsite Suur-Suomi mainittiin vain neljästi, Itsenäinen Suomi, vuosikerrat 1926—1929. Yhteenvetoluvussa s. 249 on mainittu ne termit, jotka on katsottu merkitsevän Suur-Suomea.
201. Katso esim. Heimoveljemme idässä, Itsenäinen Suomi 1/1929.
202. Itsenäinen Suomi 1/1926; vrt. Julius Ailion puhetta itsenäisyyden 10-vuotispäivänä 6.12.1927, Itsenäinen Suomi 3/1928.
203. Poikkeuksena on vuosi 1926; Itsenäinen Suomi, vuosikerrat 1926—29.
204. Katso esim. Suomen ja Eestin ystävyys, Itsenäinen Suomi 1/1930 sekä Itsenäinen Suomi 3/1931. Kannanottoja tähän suuntaan esiintyi myös Itsenäisyyden Liiton ylioppilaslehdessä Spes Patriae, katso esim. lehden numero 4/1931.

6.3. Suomalaisuusjärjestön heimotyön läntinen suunta (s. 151–158)

1. Alueeseen kuuluivat seuraavat kunnat ja kappelit: Alatornio, Karunki, Hietaniemi, Ylitornio, Korpilompolo, Täräntö, Muonionalusta, Pajala, Junosuanto, Kaaresuanto, Jukkasjärvi, Vittanki ja suurin osa Jällivaarasta.
2. Airila 1926, s. 294, 297; Näsi 1928, s. 67; Länsipohjan kysymys Suomen ja Ruotsin ylioppilaiden kirjeenvaihdossa, s. 15.
3. Ahvenanmaan lähetystö oli käynyt Ruotsin kuninkaan luona ja tämä oli antanut saariryhmän asukkaiden separatistisia pyrkimyksiä voimakkaasti tukevan lausunnon, Kalela 1971, s. 43; Katso myös VA, UM 5, C2, Tukholma, Söderhjelm 5.6.1920 Tukholmasta UM:lle.
4. VA, UM5, C2 Tukholma, Söderhjelm Tukholmasta UM:lle 2.7.21.
5. VA, UM5, C2 Tukholma, Borenius Tukholmasta UM:lle 30.8.1921.
6. Vuoden 1921 syyskesällä herätti erityistä närkästystä Helsingin Sanomissa ollut Lampénin matkakirje, jossa pääministeri Sydowin mielestä oli törkeästi hyökätty Ruotsia vastaan. Toisen kriisin aiheutti kuukautta myöhemmin pääministeri Vennolan puhe, jossa oli ollut ankaria sanoja ruotsalaisten harjoittamasta suomalaisten sorrosta, VA, UM5, C2 Tukholma, Söderhjelm Tukholmasta UM:lle 24.8. ja 14.9.1921. Ruotsin lähettiläs kävi Vennolan puheilla. Käyntiä hän luonnehti »yhtä huomattavaksi kuin epämiellyttäväksikin». Vennola oli sanonut väestöä kohdeltavan Länsipohjassa pöyristyttävästi. Koulussa opetettiin ruotsia ja oppilaita lähetettiin Skånen ruotsalaistumaan, RA, UD, Be HforsA, 19, 1C13, lähettiläs Westman Sydowille 2.9.1921. Samana syksynä Aftonbladet julkaisi artikkelisarjan Tornionlaakson suomalaisseudusta, ja siinä todettiin väestön haluavan olla ruotsalaisia, RA, UD, BeHforsA 1C13, Aftonbladetin leikkeet 27.9., 29.9., 2.10., 3.10., 6.10. ja 8.10.1921. Aftonbladetin kirjoituksissa viitattiin Uuden Suomen ja em. Helsingin Sanomien kirjoituksiin kesällä 1921. Kriisi selvisi Vennolan antamaan selitykseen, jossa hän totesi, ettei ollut esittänyt vaatimuksia Ruotsille vaan vaatinut vähemmistöjen yleistä inhimillistä kohtelua. Tähän ruotsalaiset tyytyivät. Kriisin seurauksena oli ruotsalaisen lähetystön matka Länsipohjaan heinäkuussa 1923. Lähetystön tarkoituksena oli myös tarkkailla mielialoja ennen koulureformin toteuttamista. Kriisin kehityksestä Kalela 1971, s. 174–177.
7. RA, UD, BeHforsA, 19, 1C13, esim. Aftonbladet 9.10, 14.10., 17.10., 19.10. ja 22.10.1922.
8. Betänkande 1921, s. 89. Todisteeksi väestön halusta oppia ruotsia komitea esitti alueen kirkkoherroilta pyydetty lausunnot, em. Betänkande 1921, s. 93–95.
9. Em. Betänkande 1921, s. 95. Esim. Aftonbladet antoi tilaa myös suomenkielisille näkökohdille, RA, UD, BeHforsA, 19, 1C13, Aftonbladet 26.10.1921; vrt. myös 23.10.1921.
10. RA, UD, BeHforsA, 19, 1C13, HS 12.4., DN 13.4., US 16.4., Aftonbladet 20.4. ja Hbl 21.4.1922.
11. RA, UD, BeHforsA, 19 1C13, UD 23.4.1922 Helsinkiin.
12. Katso esim. US 30.4.1922 (Våra gränsbygdsfrågor) ja HS 9.5.1922.
13. US 17.9., 1.10., 8.10. ja 24.9.1922.
14. HS 17.10. ja 19.10.1922.
15. RA, UD, BeHforsA, 19, 1C13, UD Helsinkiin 4.11.1922; US 14.12.1922.
16. US 14.12.1922; vrt. Hbl 15.12.1922, jossa yhteenvedo kirjoituksista.
17. US 4.1. ja 27.1.1923; Ilkka 16.1., 8.2., 17.2., 20.2., 23.2., 26.3., ja Kaiku 23.2.1923 sekä HS 7.4.1923. Myös ruotsalainen Aftonbladet puuttui jälleen asiaan 29.3.1923. Ilkan mielenkiinto komitean mietintöä kohtaan jatkui seuraavanakin

vuonna 9.4., 14.4., 16.4. ja 24.4.1924.

18. Suomen Heimo 1925, s. 166–167.

19. Suomen Heimo 1926, s. 51–52.

20. Aloite koulukomitean asettamiseen oli tullut valtiopäivien toisesta kamarista, jossa edustaja Schneider oli jo v. 1917 ehdottanut pohdittavaksi keinoja ruotsinkielisen sivistyksen levittämiseksi rajaseudulla. Valtiopäivillä asetettiin erityinen valiokunta, joka totesi lausunnossaan ruotsalaistamistyön edenneen jo pitkälle. Tässä se vetosi vuodelta 1911 olevaan Luulajan tuomiokapitulin kirjeeseen. Se ehdotti kuitenkin työn tehostamista ja kannatti Schneiderin aloitetta asian tutkimiseksi. Samoin teki ensimmäisen kamarin vlk. Valtiopäivät kääntyivät hallituksen puoleen, joka sitten asetti em. komitean, jonka jäsenenä oli mainittu piispa Berqvist, Suomen Heimo 1925, s. 167–168.

21. Vuorjoki 1932, s. 86–87.

22. Jo 20.12.1915 keskustuomikunnan kokouksessa käsiteltiin vieraan vaikutuksen alaisena elävien suomalaisten sivistyspyrintöjen tukemismahdollisuuksia, Tampereen Sanomat 12.5.1917; Viitanen 1917, s. 86–87.

23. Tarasti 1966, s. 39.

24. VA, SLA, Pöytäkirjat, katso esim. keskushallituksen kokousten ptk:t 8.9. ja 9.10.1921. Liitto myönsi myös Pohjois-Pohjalaiselle osakunnalle 2500 mk:aa Tornion-jokilaaksoon suuntautuneeseen valistustyöhön, johtokunnan ptk. 28.2.1922.

25. VA, SLA, Pöytäkirjat, johtokunnan kok:n ptk. 18.10. ja liiton jäsenten kok:n ptk. 7.11.1922.

26. Suomalaisuuden Liitto vuosina 1906–31, s. 15, 29.

27. Suomalaisuuden Liitto vuosina 1906–31, s. 29.

28. Katso esim. G. Zolnai, Suomalais-ugrilaisia suhteita; O.K., Kansanopetuksesta Ruotsin suomalaisuudella; Eero Kuussaari, Kansallisuustaistelua Ruotsin Lapissa; Josef Farago, Unkarilainen kansanrunous; I. Mosseg, Bjarmia ja Venäjän tiedemiehet, Suomalainen Suomi 7/1923; Erkki Räikkönen, Inkeriläinen kansanrunoilija Jaakko Räikkönen; Mukana ollut, Kansalaisosa Inkerissä, Suomalainen Suomi 8/1925.

29. Em. O.K.:n ja Eero Kuussaaren kirjoitukset.

30. Suomalaisen Suomen vuosikerrat; Kymmenen vuotta kulttuurityötä, Suomalainen Suomi 1943, s. 79.

31. Vuonna 1923 liitossa toimi erityinen syrjäänitoimikunta, joka puuhasi mm. syrjääninkielistä aapista ja kutsui kolme syrjääninuorukaista Suomeen opiskelemaan, VA, SLA, Pöytäkirjat, keskushallituksen kok:n ptk. 14.3. ja sukukansaosaston kok:n ptk. 15.5.1923, myös syrjäänitoimikunnan kok:n ptk. 11.10.1923.

32. Mm. unkarilainen prof. Zolnai esitelmöi Suomessa. Hänen esitelmänsä julkaistiin Suomalaisessa Suomessa 1923, s. 28–30, 35–37.

33. VA, SLA, Pöytäkirjat, sukukansaosaston johtokunnan kok:n ptk. 5.10. ja 27.12.1928.

34. Suomalaisuuden Liiton vuosikertomus 1923, s. 13.

35. Em. Suomalaisuuden Liiton vuosikertomus 1923, s. 13–14.

36. VA, SLA, Pöytäkirjat, sukukansaosaston johtokunnan kok:n ptk. 14.9.1925 ja 28.10.1925.

37. VA, SLA, Pöytäkirjat, vuosikok:n ptk. 28.2.1920.

38. O.K., Kansanopetuksesta Ruotsin suomalaisuudella, Suomalainen Suomi, 1923, s. 45–46.

39. VA, SLA, Pöytäkirjat, jäsenillan kok:n ptk. 3.10.1923.

40. VA, SLA, Pöytäkirjat, länsirajan valiokunnan kok:n ptk. 27.10.1923.

41. VA, SLA, Pöytäkirjat, Länsipohjan valiokunnan kok:n ptk. 29.11.1923.
42. VA, SLA, rajaseutuosaston kok:n ptk. 11.3.1924 ja 30.4.1924.
43. VA, SLA, Pöytäkirjat, rajaseutuosaston johtokunnan kok:n ptk. 17.9.1924.
44. Vrt. Branderin esittämä katsaus rajaseututyöhön, VA, SLA, Pöytäkirjat, rajaseutuosaston johtokunnan kok:n ptk. 31.1.1926.
45. VA, SLA, Pöytäkirjat, rajaseutuosaston johtokunnan kok:n ptk. 27.10.1926.
46. VA, SLA, Pöytäkirjat, keskushallituksen kok:n ptk. 8.3. ja 24.3.1927.
47. VA, SLA, keskushallituksen kok:n ptk. 24.3.1927. Ptk:n liitteenä luettelo lähetetystä kirjallisuudesta.
48. VA, SLA, Pöytäkirjat, keskushallituksen kok:n ptk. 28.2.1927.
49. VA, SLA, Pöytäkirjat, vuosikok:n ptk. 28.2.1928; Suomalaisuuden Liitto vuosina 1906–1931, s. 15–16.
50. Suomen Heimo 1926, s. 76, juhlan selostus. Kyseisessä numerossa on myös Vilho Helasen puhe, jossa hän perusteli juhlan järjestämistä, s. 69–71.
51. VA, SLA, Pöytäkirjat, vuosikok:n ptk. 28.2.1927, erityisesti pöytäkirjan liitteenä oleva tuomari Kekkonen mietintö, jossa kyseinen arvostelu esitettiin.
52. VA, SLA, Pöytäkirjat, keskushallituksen kok:n ptk. 23.4.1927. Otavalta saatiin syksyllä 1927 400 teosta, joiden joukossa olivat mm. Voionmaan Suomi Jäämerellä, Härkösen Runojen ja metsien Karjala, Itkosen Suomensukuiset kansat, Olinin Petsamon muistoja ja Viitasen Pohjois-Ruotsin suomalaiset, VA, SLA, Pöytäkirjat, keskushallituksen kok:n ptk. 13.10.1927, luettelo teoksista pöytäkirjassa.
53. VA, SLA, Pöytäkirjat, keskushallituksen kok:n ptk. 29.12.1927.

7. Heimokansojen oikeuksien puolesta – kaksi- ja kolmekymmenluvun taitteen heimokriisi (s. 159–186)

7.1. Länsipohjan ja Ruijan asema aitosuomalaisessa politiikassa (s. 159–170)

1. Aitosuomalaisuuden kannattajat eivät perustaneet poliittista puoluetta asiaansa ajamaan, vaan he katsoivat edistävänsä suomalaisuutta vaikuttamalla olemassa oleviin puolueisiin. Liike organisoitui kuitenkin, ja jo vuoden 1923 joulukuussa perustettiin Helsinkiin Aitosuomalainen kerho. Asia vauhdittui kun v. 1924 suomenkielisen ylioppilasnuorison aktiivinen osa omaksui aitosuomalaisuuden. V. 1926 perustettiin Aitosuomalaisten Liitto, ja se julkaisi virallisen ohjelmansa v. 1927. Seuraavan vuoden marraskuussa oli ensimmäinen suuri ylioppilaiden mielenosoitus yliopiston suomalaistamisen puolesta. Kulunut vuosikymmen, Aitosuomalainen 83/1930; Aitosuomalaisuus. Ohjelmaa ja päämääriä, Julk. Aitosuomalainen kerho, Hki 1925; Hämmäläinen 1968, s. 102.
2. Aitosuomalaisuus. Ohjelmaa ja päämääriä, s. 8–9; Hämmäläinen 1968, s. 102–103.
3. Vrt. em. kirjanen.
4. Aitosuomalaisuusliike, kirj. J.A. Kemiläinen, Hki 1930.
5. Kulunut vuosikymmen, Aitosuomalainen 83/1930.
6. Katso Aitosuomalainen 74/1930.
7. Aitosuomalaisten Liitto vuosina 1929–1930, Aitosuomalainen 26/1930.
8. Kansallisvaltion, Aitosuomalainen 61/1930.
9. Eestin XII itsenäisyyspäivä, Aitosuomalainen 14/1930; vrt. Aitosuomalaisen akku-

nasta, Aitosuomalainen 16/1930.

10. Heimopolitiikkaa, Aitosuomalainen 46/1930; Myös Suomen suhteesta Eestiin, Aitosuomalainen 10/1931.

11. Suur-Suomi on meidän isänmaamme, Aitosuomalainen 12/1931; vrt. Aitosuomalainen 2/1933.

12. Esim. Aitosuomalainen 37/1932.

13. Aitosuomalainen 1/1933, jossa kansikuvavaakunakartan analysointi.

14. Ks. esim. Suomi kansallisvaltioksi, Suomen heimo yhtenäiseksi, Aitosuomalainen 6/1935; J.A. Kemiläinen, Näköaloja, Aitosuomalainen 20/1935 ja Suomalaisia nykyhetken näköaloja, Aitosuomalainen 6/1937.

15. Tornion seudun Aitosuomalaisen kerhon vaiheita, Aitosuomalainen 5/1931.

16. Muutamana esimerkkinä kirjoituksista mainittakoon Länsipohjan asiasta. Lopettaako Ruotsin hallitus sortopolitiikan. Piispa Olof Berqvistin saavutukset hänen 26-vuotiselta toimikaudeltaan heitetään romukoppaan, Aitosuomalainen 32/1930; Aitosuomalaisen akkunasta, Aitosuomalainen 70/1930, jossa käsitellään ajankohtaista Suur-Suomen koulu-teoksen herättämää reaktiota.

17. Esim. Uusi loukkaus Skandinaviasta, Aitosuomalainen, 32/1932 ja Suomen valta, Aitosuomalainen 5/1935.

18. Klinge 1968, s. 109–111; Kalela 1971, s. 174.

19. VA, UM 5, C2 Tukholma, esim. Söderhjelm 14.6.1928 UM:lle.

20. VA, UM 5, C2 Tukholma, Söderhjelm 14.6.1928 UM:lle. Suomen ylioppilaat vaativat Tukholmassa pidetyssä kokouksessa, että yksi virallinen kokouskieli olisi suomi ja että kokous käsitelisi Länsipohjan asiaa. Muut vastustivat, jolloin suomalaiset jäivät kokouksesta pois, Klinge 1968, s. 117–118.

21. Länsipohjan kysymys Suomen ja Ruotsin ylioppilaiden kirjeenvaihdossa, s. 11–12.

22. Kyseinen muistio Procopén kok:ssa, VA, Procopén kok., Kansio 54. Liite.

23. Tapahtumista VA, UM94, Ruotsi 1924–26, Norrbottens Tidning 15.1. ja 18.1.1926, joissa kerrotaan Länsipohjan suomalaisten tyytymättömyydestä ja sen aiheuttamista mielenilmaisuuksista. Katso myös Stockholms Dagbladet 12.8.1927 (»Äktfinsk i Norrbotten»). Artikkelissa käsitellään koululautakunnan kokousta, jossa erästä jäsenestä ajan säästämiseksi kehoitettiin käyttämään suomen. Svenska Morgonbladet (12.8.1927) taas otsikoi kirjoituksensa erään suomeksi pidetyn kärjäsäarnan vuoksi »Aitosuomalaisuusko tunkeutuu Ruotsiin», ko. lehden leikkeet VA, UM94, Ruotsi 1926 ja 1927.

24. Katso Suomen Heimo 1931, s. 173; VA, SLA, Pöytäkirjat, kert. toim. 1930, vuosikok:n ptk. 1931.

25. VA, SLA, Pöytäkirjat, ko. osaston johtokunnan kok:n ptk. 30.10.1929.

26. VA, SLA, Pöytäkirjat, suomalaiskansallisen osaston johtokunnan kok:n ptk. 2.2.1929, ko. kirjelmä ptk:n liitteenä.

27. Katso esim. Kertomus Suomalaisuuden Liiton toiminnasta vuonna 1930, VA, SLA, Pöytäkirjat, liite vuosikok:n 26.2.1931 ptk:aan.

28. Ruotsi lyö hätärumpua Länsipohjassa, Suomen Heimo 1929, s. 159–160.

29. Ruotsalaislehtien mielipiteistä esim. Ett och annat om äktfinsheten, GHSFT 4.1.1929; DN 7.1.1929; Den finska agitationen i Tornedalen och Pajala banan, I, Äktfinnarna, SvDbl 8.3.1929; DN 5.7.1929 ja Vit Finlands äktfinnar vill ha Norrbotten, Folkets Dagblad 2.7.1929, RA, UD:s Tidningsklippssamling, serie 2 1909–34, Finland 1929, Vol 765 a.

30. Västerbottens finnarnas sak. Är någon vändning till det bättre att vänta däri, Ulkosuomalaislehti 15.1.1929, RA, UD:s Tidningsklippssamling, Serie 2, 1909–34

Finland 1929, Vol. 765 a: Näsi 1928, s. 53.

31. Katso esim. Iltalehti 23.1.1929 ja US 4.2.1929 (Näsin artikkeli); HS 28.2.1929 ja 1.3.1929; Turun Sanomat 27.3.1929 (Näsin artikkeli). Ruotsalaisten kantaa asettui ymmärtämään Suomen Sosialidemokraatti (12.4.1929), joka väitti, että Länsipohjan työläiset ja talonpojat pitivät velvollisuutenaan oppia oman maan kieltä. Tämä artikkeli ihastutti ruotsalaisia, esim. Stockholms Tidning 16.4.1929, RA, UD:s Tidningsklippsamling, Serie 2, Finland 1929.

32. Edellisessä viitteessä mainittujen artikkelien lisäksi tällaisia oli HS 9.8., US 10.8. ja 29.9. sekä 20.10.1929.

33. Radio Rovaniemelle, Suomen Heimo 1929, s. 37.

34. AKS:n kiertokirje n:o 11, s. 8, Suomen Heimon 1930 yhteydessä.

35. Esimerkkinä »Storfinska framtidsdrömmar», Uppsala Nya Tidning 13.3.1929, Nya dagligt Allehanda 21.2.1930; RA, UD:S Tidningsklippsamling, Serie 2, Finland 1929–30, vol. 765 ja 846 a: AKS:n juhlista lausutuista mielipiteistä Näsin mainittu sanonta sekä Toivo Vapaalahden vuoden 1929 alussa pitämä puhe, Ilkka 28.2. ja 1.3.1929; Myös Erkki Virran puhe Hämeenlinnassa AKS:n kesäjuhlassa, Aitosuomalainen 1.8.1930.

36. Ruotsalaisten kommentteista »Drömmen om Stor-Finland», Göteborgs-Posten 31.10. ja »Storfinska drömmarna», GHSFT 31.10.1930, joissa molemmissa katsaus suomalaisen suurunelman kehitykseen.

37. Kertomus Suomalaisuuden Liiton toiminnasta vuonna 1930, VA, SLA, Pöytäkirjat, vuosikokouksen 26.2.1930 ptk:n liitteenä.

38. VA, UM 5, C 2 Tukholma, Erich Tukholmasta UM:lle 5.11.1930. Puolustuskysymyksestä mm. AA, Abt. IV Norden, Akten betr. pol. Beziehungen F-SchW, Bd 2, Ruotsin Berliiniin lähettiläs 23.10.1930; Katso myös Klinge 1968, s. 120.

39. Suur-Suomen koulu, 1930, esipuhe.

40. VA, UM5, C2, Tukholma, Erich Tukholmasta UM:lle 4.12.1930. On vaikea sanoa, kuinka paljon Kuussaarta koskevat huhut pohjautuvat v. Bornin muistelmiaan mainitsemaan tapaukseen. Tornionlaaksoista oli löydetty karttoja, joihin oli piirretty Suomen rajat siten, että Länsipohja kuului Suomeen ja joihin oli lyöty yleisesikunnan leima ja teksti: Wallenius ja Kuussaari määräävät Suur-Suomen rajat. Tutkimuksissa havaittiin, että sen oli tehnyt mielenvikainen henkilö, Born 1954, s. 319–321.

41. Erimielisyyksiä oli ollut jo 1929 ja ne kärjistyivät 1930, jolloin ulkoministeri Procopé tuomitsi mm. Suomen Ylioppilaskuntien Liiton toiminnan, kun järjestö oli julkaisut ranskankielisen kirjasen, joka myös suomennettiin nimellä »Länsipohjan kysymys Suomen ja Ruotsin ylioppilaiden kirjeenvaihdossa», Länsipohjan asiasta politiikassa, Presidentin päiväkirja 1968, s. 205, 223–224 ja 432, 442. Julkaisun saamasta vastaanotosta Ruotsissa esim. Aftonbladetin kirjoitus 11.12.1930, RA, UD:s Tidningsklippsamling, serie 1–2, Finland 1930, vol. 846 a.

42. Suomen Heimon Länsipohjaa koskevasta kirjoittelusta tarkemmin Nygård 1973, s. 165–166, 199–210, sama myös Ylioppilaslehden kirjoittelusta.

43. Pohjolan Sanomat 27.1.1935; US 22.1.1935; Uusi Aura 10.2.1935; Myös Ajan Suunta 16.2.1935.

44. Suhteiden parantamiseksi Ruotsiin teki erittäin arvokkaan työn sotamarsalkka Mannerheim, jonka mielestä muiden Pohjoismaiden apu Suomelle oli välttämätön puoleutemme turvaamiseksi, lähentymiskehityksestä Suomi 1973, s. 23–27. Suomen ja Ruotsin suhteisiin vaikuttaneiden tekijöiden muutoksista katso Wahlbäck 1968, s. 19–21.

45. Esim. Rajavierailu, Suomen Heimo 1937, s. 273–274; myös Suomen Heimo 1937, s. 283.
46. Epäluulo oli tullut ilmi jo sängen varhain. Jonkun juovuksissa olleen suomalaisväpelin sanat, että Kirkkonieni vielä kerran kuuluisi Suomeen, aiheuttivat diplomaattista toimintaa, VA, UM, Oslon lähetystö, Fa, Iie, Kirjeistö Norge, Thessleff Holstillle 14.12.1921. Pitkän ajan oli myös raja Petsamon kohdalla kiistan kohteena, VA, UM, Oslon lähetystö, F kirjeistö, II-9 Petshengafrågen ja kirjeen mukana ollut Tidens Tegn-lehden artikkeli 3.2.1923; myös VA, UM 5, C 4, Oslo 1918–20, Gebhard Oslosta UM:lle 19.9.1919 ja Thesleff 20.10. ja 24.11.1919. Norjalaiset olivat pyrkineet yhdistämään suomalaisten Ruijaan suuntaaman mielenkiinnon Länsipohjan asiaan ja Länsipohjan Toimikunnan propagandaan, esim. Serlachius Oslosta UM:lle 23.4.1919, VA, UM 5, C 4 Oslo. Varsinkin Norjan kansalliset ja oikeistopiirit tekivät suuren numeron Ruijan asiasta. Kuvaavaa on em. ulkoministeri Vennolan pitämän puheen saama huomio Norjan lehdissä, VA, UM, Oslon lähetystö, F kirjeistö; vrt. HS 21.4.1923, jossa Vennolan puhe julkaistiin.
47. Tyydyttävän kuvan norjalaislehtien shtautumisesta 1920-luvulla saa UM:n lehti-leikkeistä, VA, UM 94 Norja, esim. Norges Handels- og Sjøfartstidenten ja Tidens Tegnin artikkeleita vuodelta 1926. Suomalaislehtien kannasta asiaan samana vuonna esim. Ilkka 15.7.; US 17.7.; HS 9.7.; Rovaniemi 27.7.1926.
48. Tällaiseen menettelyyn syyllistyivät vuodesta 1927 lähtien sellaisetkin lehdet, jotka aiemmin olivat olleet pidättyväisiä. Lähettiläämme katsoi tämän syyksi sitä, että Suomi oli saanut Jäämerelle menevän tiensä valmiiksi ja pystyi valvomaan siellä etujaan, VA, UM 5, C 2 Oslo, Elfving Oslosta UM:lle 24.10.1928. Aikakauslehti Samtiden ja Norges Handels- og Sjøfartstidenin artikkeli »Förbereder Finland krig» aiheuttivat jo v. 1927 Elfvingin käynnin Norjan pääministerin puheilla, jolloin Movinckel oli paheksunut lehtien kirjoittelua. Elfving arveli mielipiteiden takana olevan puolustuskysymyksen, VA, UM 5, C 4 Oslo, Elfving 24.10.1928 ja 27.3.1929 UM:lle Oslosta.
49. Muistio on VA:ssa, Procopén kok:ssa, kansio 54. Asia ei johtanut pitemmälle.
50. Vasemmistolehdet olivat vihaisia paitsi Suomen oikeistoliikehinnästä myös Norjan oikeistolehden liikkeelle aluksi osoittamasta myötätunnosta, VA, UM 5, C 4 Oslo, Elfvingin ja Smedslundin raportit Oslosta UM:lle 28.6. ja 9.8.1930.
51. VA, UM 5, C 4, Smedslund Oslosta UM:lle 9.8.1930; Va, UM 94 Norja 1927–33, Oslon lähetystön sanomalehtikatsaus n:o 5/1930. Suur-Suomen koulu-julkaisu aiheutti vielä Suomalais-norjalaisen yhdistyksen puheenjohtajan insinööri Christiansenin käynnin Thessleffin luona. Kävijän mielestä kirja vahingoitti Norjan ja Suomen välisiä hyviä suhteita ja herätti laajaa paheksuntaa. Thessleffin mielestä asia oli juuri näin. Paheksunta voitiin lukea selvästi eräiden maaseutulehtien kirjoituksista, VA, UM 5, C 4 Oslo, Thessleff 18.12.1930 Oslosta UM:lle.
52. Katso esim. Sanomalehtikatsaus »Mitä muut sanovat», Suomen Heimo 1926, s. 145–147, jossa lainaus Ilkassa 15.7.1926 olleesta kirjoituksesta.
53. V.S., Katkelmia Ruijan ja sen suomalaisen väestön historiasta, Suomen Heimo 1927, s. 62–66, 76–80. Kirjoituksen laatija oli todennäköisesti heimotyössä pitkään mukana ollut Väinö Salminen.
54. VA, UM 5, C 4 Oslo, Elfving 4.5.1927 Oslosta UM:lle. Elfving kääntyi kirjoituksen vuoksi Norjan ulkoasiain departementin puoleen ja selitti kirjoituksen tilapäiseksi ilmiöksi, johon ei kannattanut kiinnittää liiaksi huomiota. Hän pyysi departementtia vaikuttamaan siihen, etteivät Oslolla ilmestyvät Norjan päälehdet ottaisi kirjoituksen kantaa, VA, UM 5, C 4 Oslo, Elfving 4.5.1927 Oslosta UM:lle.
55. Kyseessä lienee ollut melko vaatimaton mainittu AKS:n toiminta, johon kuului

- suomalaisen kirjallisuuden levittäminen Ruijaan; vrt. s. 157; myös Skyttä 1969, s. 65–67.
56. VA, UM 5, C 4 Oslo, Elfving 4.5.1927 Oslostä UM:lle. Raportin mukana Aftenpostenin leikkeet 30.4. ja 4.5.1927.
57. Suomen Heimo, erik. vuosikerrat 1927–29.
58. Vähän Ruijan maantiedettä ja historiaa, Suomen Heimo 1931, s. 56–57.
59. Fare i Nord, Minerva 27.2.1926.
60. Ylioppilaslehti 30.3.1926.
61. U.K., Velvollisuutemme Ruijan suomalaisia kohtaan, Ylioppilaslehti 22.2.1927.
62. Arthur Rathe, Finsk fare för Finmark, 1935; VA, UM 5, C 4 Oslo, Suomen va. asiainhoitaja 16.7.1937 UM:lle.
63. Kirjan kritiikistä esim. Suomen Heimo 1937, s. 165–166, jossa kerrottu polemikkista Norjan lehdissä.
64. VA, UM 5, C 4 Oslo, v.a. asiainhoitaja 16.7.1937 UM:lle.

7.2. Inkerin väestönsiirrot kriisitekijänä (s. 170–180)

- Kollektivoinnin alkamisesta Lewin 1968, s. 446 eteenpäin; myös Kulha 1969, s. 361.
- Heimojärjestöjen tietojen mukaan Inkerissä olisi vielä v. 1932 ollut 146 765 suomalaista, inkerikkoa ja vatjalaista, Yllö 1969, s. 28; Kulha 1969, s. 359; VA, Karjalan kansalaisliiton ark., Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan asiakirjoja, Inkerin Liiton tiedonantoja n:o 3; Siirroista Kulha 1969, s. 359; vrt. AA, Abt. IV 3, pol. Beziehungen Finland–Russland, Bd 4, DeGeHfors 18.5.1931.
- Jo v. 1925 Terijoella pidetyn Inkeri-juhlan Vapaus leimasi Suomessa elostelevan peräläis-tynnilläisen toimikunnan manööveriksi» Neuvostoliiton rajalla, johon oli sekaantunut myös »Suur-Suomen hallitus» myöntäessään juhliin matkustaville 25 %:n alennuksen rautateitse. Se oli lahtarihengen osoitus. Lehti arveli hallituksen varmaan antavan 100 %:n alennuksen silloin kun »Inkerin legioonat» hyökkäisivät Terijoelta NL:oon Vapaus 21.7.1925, VA, UM 94 Venäjä 1925; Korhonen 1966, s. 195; AA, Abt. IV, Akten betr. pol. Beziehungen Finnland–Russland, Bd 4, DeGe Hfors 11.5.1931.
- Katso esim. VA, UM 94, Venäjä 1930, Lehtikatsaus 11/1930. Myös Vapauden kirj. 28.1.1931 ja selostus Leningradskaja Pravdan kirj. 20.12.1930, VA, UM 94, Venäjä 1930–31. Svinhufvudin vaalitulaisuudesta Pravda totesi sen olleen lapuanliikkeen voitto, Korhonen 1966, s. 210.
- Katso Vapaa Karjala ja Inkerin vuosikertoja ko. vuosina. Erityisesti Katsauksia kuluneeseen vuoteen ja Yleinen terrori yltymässä Inkerissä, Vapaa Karjala ja Inkeri 24.1.1930.
- Selostus kokouksista Aitosuomalainen 18/1930.
- Kirjelmästä Vapaa Karjala ja Inkeri 28.3.1930; vrt. Aitosuomalainen 16/1930.
- Esim. Inkerin kuulumisia, Suomen Heimo 1930, s. 151–152.
- Rahankeräys järjestettiin yhdessä Itä-Karjalan komitean kanssa ja aloite siihen tehtiin jo vuoden 1930 alussa, VA, IA, XXIII, vuosikokousten ptk:t, kok:n 8.2.1930 ptk.
- Luulo Neuvostoliiton romahtamisesta oli suurimmaksi osaksi seurausta toiveajattelusta ja maasta saatavan informaation niukkuudesta.
- VA, IA, XXIII, johtok. kok:n ptk. 25.2.1930.
- Seppinen 1972, s. 25–26.

13. Suomen Heimo 1931, s. 53.
14. Kokouksesta selostus Karjala 9.4.1931. Kokouksen pöytäkirjan jäljennös jätettiin Kansallisen kokoomuspuolueen eduskuntaryhmälle, Kokoomuksen ark., Kansallinen kokoomus, Eduskuntaryhmä, C 3, Pöytäkirjat, kok:n 23.4.1931 ptk:n liite 6.
15. Kokouksen pöytäkirjan jäljennös jätettiin Kansallisen kokoomuspuolueen eduskuntaryhmälle, Kokoomuspuolueen ark., Kansallinen kokoomus, Eduskuntaryhmä, C 3, Pöytäkirjat, kok:n 23.4.1931 ptk:n liite 4.
16. Kokouksesta selostus Karjala 12.4.1931.
17. Em. Kansallisen kokoomuspuolueen eduskuntaryhmän kok:n ptk:n liite 5.
18. Esim. Kansallisen kokoomuspuolueen eduskuntaryhmässä asia vain todettiin, Kokoomuspuolueen ark., Kansallinen kokoomus, C 3, Eduskuntaryhmän ptk:t, ptk. 23.4.1931.
19. Kirje julkaistu Suomen Heimossa 1931, s. 73–74: katso myös Suomen Sosialidemokraatti 105/1931.
20. Ennen kansalaisyhteiskuntaa asiaan otti kantaa myös Inkerin Ylioppilaitsejärjestö, joka totesi 1.4. tyytyväisenä Inkerin asian saaman huomion mutta ei antanut minkäänlaista julkilausumaa. Selostus kokouksesta Karjala 2.4.1931; Inkerin Liiton mainitusta kokouksesta VA, IA, ILA vuosikok:n ptk. Julkilausuma julkaistu kokonaan Aitosuomalaisessa 15/1931.
21. VA, IA, ILA, johtokunnan kok:n 4.5.1931 ptk.
22. VA, IA, ILA, main. johtokunnan kok:n ptk.
23. Katso Suomen Sosialidemokraatti 105/1931.
24. Toimintakertomus vuodelta 1931, Itsenäinen Suomi 1/1932. Liitto avusti prof. Herman Gummeruksen kirjan »Inkerin kysymyksen oikeudellinen perusta» kääntämistä suurille kielille ja julkaisemista Saksassa, Ranskassa, Englannissa ja USA:ssa.
25. Katso Korhonen 1966, s. 214.
26. Korhonen 1966, s. 214.
27. Spes Patriae 4/1931.
28. Korhonen 1966, s. 215.
29. Korhonen 1966, s. 215.
30. AA, Abt. IV, Politik 3, pol. Bez. F-R, DeGe Hfors 15.4.1931, ja Kansainliiton edustaja Suomen lähettiläälle, Berlin 17.4.31 ja 25.4.31.
31. AA, Abt. IV, Politik 3, pol. Bez. Bd 4, DeBo Moskau 30.4.31.
32. Lähettiläs mainitsi Suomessa pelättävän sodan syttymistä. Huhuja lisäsivät juuri raja-aluejärjestelyt, AA, Abt. IV, Politik 3, Akten betreffend pol. Beziehungen Finnland–Russland, Bd 4, DeGe Hfors 11.5.31.
33. Katso esim. Korhonen 1966, s. 216.
34. »Idän uhka» ja »Inkeriläiset ja suomalaiset», Suomen Heimo 1931, s. 75 ja 77. Lehden heimokansoja käsittelytöiden kirjoitusten määrä nousi selvästi 1920- ja 30-luvun taitteessa, Ks. Nygård 1973, s. 165, 222–223. Sama toistui myös Ylioppilaslehden heimoalueita koskevassa kirjoittelussa, Nygård 1973, s. 223–224.
35. Ylioppilaslehti 21–23/1930.
36. Meidän velvollisuutemme on auttaa Inkeriä, Ylioppilaslehti 10/1931.
37. Ylioppilaslehti 10/1931.
38. Inkerin kysymyksen oikeudellinen perusta, Itsenäinen Suomi 5/1931.
39. Inkerin karkotukset ajankohtaisia, Spes Patriae 4/1931.
40. Inkerin asia. Tehtyä ja tehtävää, Suomen Heimo 1931, s. 111–112. Seur. numerossa lehti selosti Neuvostoliiton Suomen hallitukselle osoittamia nootteja, Suomen Heimo 1931, s. 136–137.

41. Ylioppilaslehti 13/1931.
42. Ylioppilaslehti 13/1931.
43. Katso esim. Heimopäivänä, Ylioppilaslehti 17/1931; Inkeri, Karjala ja pakolaiset tarvitsevat apua, Ylioppilaslehti 20/1931; Inkerin asian nykyisestä vaiheesta, Ylioppilaslehti 22/1931.
44. Inkeriläisten kohtalo, HS 28.6.1930.
45. Esim. Orjatöissä ja karkoitettuna, HS 14.8.1930.
46. Inkeriläisten kuvaukset vankityöstä, HS 16.8.1930.
47. MK 15.8., 12.11., 13.12.1930. Maalaisliiton tosiasiallinen pää-äänenkannattaja oli Ilkka.
48. Luvut laskettu mainittujen lehtien vuosikertojen 1931 perusteella.
49. HS:n pääkirjoitukset asiasta: Onneton Inkeri (27.3.), Mitä voidaan tehdä (19.4.), Esitys Kansainliitolle (29.4.), Aiheettomia syytöksiä (4.5.), Suhteemme Venäjään (16.5.), Neuvosto-Venäjän nootit (20.5.), Omituista diplomaattia (23.5.), Venäläisten äskeiset mielenosoitukset (28.5.) ja Väärää johtopäätöksiä (26.6.). US:n osalta mainittavien: Inkeri (29.3.); MK:n Hätä Inkerissä (28.3.), Inkerin asia (19.4.), pk 16.5. ja 20.5.; SS:n Inkerin kysymys (17.4.), Yli maalin (19.5.), Intohimot aisoihin (22.5.), Seikkailupolitiikka lopetettava (27.5.), Suhtautuminen Venäjään (7.6.), Noottien vaihtoa (27.6.) ja Tulella leikkimistä (15.8.); AS:n pääkirjoitukset 18.3., 31.3., 17.4., 18.5., 19.5. ja 28.6.1931.
50. Vrt. ed. Kansallisen kokoomuspuolueen eduskuntaryhmän suhtautumista asiaan, s. 309. Muut eivät edes lausuneet näinkään paljon.
51. Tässä tapauksessa puolueet. Helsingin Sanomat luopui vasta 1932 kansallisen edistyspuolueen tunnuksista, Eljas Erkon elämäntyö, HS 22.2.1965; Perko 1971, s. 29.
52. HS 27.3.1931.
53. HS 4.5., 16.5., 20.5., 23.5., 28.5. ja 26.6.1931.
54. Uutisten otsikoinnissa toistuivat sanat »terrori», »häätähuuto», »pakkotyö», »tuhon», HS esim. 27.3., 11.4. ja 23.5.1931.
55. US 29.3., 9.4., 20.4., 29.4., 1.5., 4.5. ja 21.5.1931.
56. MK 28.3., 19.4., 16.5., 20.5., 24.5. ja 28.5.1931.
57. SS 28.3.1931 ja 19.5., 22.5.1931.
58. SS 17.4.1931.
59. SS 27.5.1931.
60. K.H. Wiik, Inkerin kysymys eräänä oikeiston keppihevosenä, SS 20.5.1931.
61. AS 18.3.1931.
62. AS 31.3.1931.
63. Vain rengas ketjussa, AS 17.4.1931; Inkeri, AS 12.5.1931.
64. Noottien vaihtoa, AS 19.5.1931.
65. Inkerin asia, AS 28.6.1931.

7.3. Karjala-aktivismin renessanssi (s. 180–186)

1. Karjala julkaisi puheen 11.7.1929. Mainitun lehden puhetta koskeva leike on Procopén kokoelmassa alleviivattuna punakynällä, VA, Procopén kok., kansio 53.
2. SS 11.7.1929.
3. Ilkka 19.7.1929; vrt. Svenska Pressen 17.7.1929.
4. VA, Procopén kok., kansio 53, muistiinpanoja.
5. VA, UM 94, Venäjä 1929, Sanomalehtikatsaus 31/1929. Ohjelmasta ja teksteistä

- VA, IA, A-sarja XXXII Inkeri-juhlien toimikuntien papereita, juhlaoppaat ja mainokset v. 1929.
6. VA, Procopén kok. muistiinpanoja 16.4.1930; vrt. Korhonen 1966, s. 201.
7. Korhonen 1966, s. 201.
8. VA, Procopén kok., kansio 52, muistiinpanot 16.4.1930.
9. Gummeruksen matkasta on tietoja myös Gummeruksen omassa kokoelmassa, VA, Herman Gummeruksen kok., Gummeruksen toimintaa seuroissa ja yhdistyksissä koskeva aineisto.
10. VA, Procopén kok., kansio 52, Holma Procopélle 24.4.1930 Pariisista. Procopé itse kirjoitti raporttiin sarkastisia huomautuksia.
11. VA, Procopén kok., kansio 52, em. Holman raportti Procopélle.
12. VA, Procopén kok., kansio 52, muistiinpanot 9.11.1930. Procopé mainitsee ottaneensa yhteyden mm. Eino Suolahteen.
13. VA, IA, Inkerin Liiton ark., XIII, johtokunnan kok. ptk. 25.2.1930.
14. VA, Procopén kok., kansio 52, muistiinpanot 9.11.1930.
15. VA, Procopén kok., kansio 52, muistiinpanot 16.11.1930.
16. VA, Procopén kok., kansio 52, muistiinpanot 16.11.1930, »Muutamia huomautuksia Itä-Karjalan kysymyksestä» 11.11.1930.
17. Relander ei mainitse asiasta päiväkirjassaan, Presidentin päiväkirja 1968.
18. VA, Procopén kok., kansio 52, muistiinpanot, »Muutamia huomautuksia Itä-Karjalan kysymyksestä» 11.11.1930; muistiinpanot 16.11.1930.
19. VA, Procopén kok., kansio 52, Procopén muistiinpanoja 20.11.1930.
20. VA, Procopén kok., kansio 52, muistiinpanoja 20.11.1930.
21. VA, Procopén kok, kansio 52, muistiinpanot 20.11.1930. Aloite uudesta virasta oli lähtöisin Talvelalta, joka oli kirjoittanut asiasta Procopélle, VA, Procopén kok., kansio 52, Promemoria 11.1.1931. Riekki oli tiedottanut Procopélle jo vuoden 1930 lokakuussa, että Itä-Karjalaan suunniteltiin terroritekoja. Gummerus taas oli jo edellisenä keväänä todennut ruvenneensa uudelleen harrastamaan Karjalan asiaa, koska Venäjä pian romahtaisi, VA, Procopén kok., kansio 52, muistiinpanot 20.11.1930. Gummerus kirjoitti asiasta myös Itsenäisyyden Liiton lehteen, Herman Gummerus, Hyväkö Neuvostoliitolle, Itsenäinen Suomi 5/1930.
22. VA, Herman Gummeruksen kok., kansio 73, Gummeruksen kirjekonsepti 11.9.1932 prof. Smal Stockille Varsovaan.
23. VA, Herman Gummeruksen kok., kansio 73, Helsingin Prometheuskerhon säännöt.
24. Esitelmien aiheena oli mm. »Kaukaasia ja sen kansa» sekä »Georgian autokefaalinen kirkko». Esitelmää pidettiin ainakin vielä vuoden 1933 helmikuussa, jolloin pidetyn esitelmätilaisuuden kutsun olivat allekirjoittaneet Reino Castrén, G.J. Ramstedt ja Herman Gummerus.
25. VA, Herman Gummeruksen kok., kansio 73, P.M. 1.6.1932 Vårt mål.

8. Heimotyön kahdet kasvot – heimotyön tavoitteet ja muodot 30-luvulla (s. 187–220)

8.1. Voimakkaan Suur-Suomen puolesta – oikeistoradikalismin ideologinen heimoystävyyks (s. 187–202)

1. Tässä ei ole tarpeen esitellä lapuanliikkeen sisäistä kehitystä eikä sisäpoliittista merkitystä. Hyvän kuvan tästä puolesta saa esim. Hyvämäki 1971, s. 216–220; Rintala 1963, s. 103–107; Alapuro 1973, s. 40–43.
2. Katso esim. Leinonen 1960, s. 114.
3. Ajan Sana 7.2.1931; arvailuja liikkeen tarkoituksista esittivät myös ruotsalaiset sanomalehdet. RA, UD:n arkistossa olevassa lehtileikekokoelmassa on tästä runsaasti esimerkkejä.
4. Ajan Sana 7.2.1931.
5. Katso Vuorimaan puhetta Ajan Sana 18.5.1931.
6. Huomioita Länsipohjasta, Lapuan päiväkäskey 4 ja 5/1931.
7. Runon säe kuului: Tuliterä säilä Pohjolan hankien, säihkyös surmana itärajan taa. Suomi-suvun veljet sä veljeksi saata, vapauden turvana Suur-Suomen maa . . ., Lapuan Päiväkäskey 6/1931.
8. Lapuan Päiväkäskey 2–3/1931; Katso myös lehden viimeisessä numerossa ollutta »Lapuan uskontunnustusta», Lapuan Päiväkäskey 4/1932.
9. Tarkempi esitys tästä Nygård 1973, s. 123–124. Päättelmat siinä tehty Aktivistin ja Ajan Sanan numeroiden (1930–32) perusteella.
10. Aktivist 3/1931.
11. Aktivist 3/1931; Nygård 1973, s. 139–140.
12. Katso selostusta kokouksesta VA, Procopén kok., kansio 52, min. Procopén muistiinpanoja 17.11.1930.
13. VA, ILA, ptk:t, 1930–36, esim. vakainasten jäsenten kok:n ptk. 28.2.1931, Hyvösen, Kerkkosen ja Niemen puheenvuorot.
14. VA, ILA, ptk:t, vakainasten jäsenten kok:n ptk. 1930–36, kok:n 11.11.1931 ptk.
15. VA, ILA, Kiertokirjeet 1930–44, kyseinen malliohjelma esim. v. 1930 ja 1937; vrt. myös ptk:t 1930–36, juhkakok:n 6.12.1931 ptk.
16. Hyvän kuvan AKS:n hajoamisesta ja seuran pääosan vähittäisestä siirtymisestä oikeistoradikalismin piiriin saa Alapuron (1973) teoksen luvusta »Oikeistonationalismin ja populismin välillä», s. 125–140.
17. HYK, Leskisen kok., Haavion kirjeitä Leskiselle. Kuvaus perustuu suureksi osaksi kirjeiden joukossa olevaan kirjoitukseen, Martti Haavio, V.J. Sukselaisen poliittinen alkeiskoulu (käsikirjoitus).
18. Alapuro 1973, s. 127; HYK, Leskisen kok., Haavion em. käsikirjoitus.
19. Puheesta Alapuro 1973, s. 127; vrt. Haavio, Kansallinen enemmistö eduskuntaan, Suomen Heimo 1929, s. 240–243.
20. Alapuro 1973, s. 127.
21. HYK, Leskisen kok., Haavion em. käsikirjoitus, s. 22.
22. HYK, Leskisen kok., Haavion em. käsikirjoitus, s. 24.
23. Haavion em. käsikirjoitus, s. 26–28; vrt. Alapuro 1973, s. 127–128.
24. Haavion em. käsikirjoitus, s. 30; Alapuro 1973, s. 128–129 ja mainitut lähteet.
25. Haavion em. käsikirjoitus, s. 30.
26. Haavion em. käsikirjoitus, s. 31–32; Alapuro 1973, s. 128–129.

27. VA, SLA, Pöytäkirjat 1931–41, keskushallituksen kok. 4.5.1933 ptk., sekä Kärki ry:n kirje, ko. kok:n ptk:n liite A.
28. Selvityksestä VA, SLA, pöytäkirjat 1931–41, keskushallituksen kok. 14.4. ja 15.6.1932.
29. Katso Alapuro 1973, s. 130 ja siinä viitteissä mainitut lähteet. Selvänä tämä ilmenee myös Suomen Heimon kirjoituksissa, Nygård 1973, s. 115–117, 129–131.
30. Suomen Heimo 1930, s. 209.
31. Katso esim. Vilho Helanen, AKS ja Suomen suvun tulevaisuus (radioesitelmä), Suomen Heimo 1932, s. 35–36; Alapuro 1973, s. 130–131.
32. R.T., Ajatuksia Kymminlinnan heimojuhlista, Suomen Heimo 1931 s. 201–202; Elias Simojoki, Miksi uskon Suur-Suomen oikeutukseen, Suomen Heimo 1931, s. 51; Olavi Kareksen lippupuhe 6.12.1930. Tämä puhe aiheutti Procopén kirjeen K.R. Karekselle, sillä mm. Pravda oli puuttunut asiaan, K.R. Kares Procopélle 27.1.1931, VA, Procopén kok., kansio 52; vrt. Alapuro 1973, s. 133 ja mainitut lähteet.
33. Simojoki, Elias, Akateemisen Karjala-Seuran uskonnollisen pohjan synty ja merkitys, AKS:n tie 1937, s. 79–82; Suomen Heimo 1936, s. 374–376 ja 1938, s. 1–2, 374.
34. Katso tästä esim. AKS:n Tie julkaisut 1937, 1938. AKS:n maanpuolustuspropagandaa ovat oppinäytetöissään käsitelleet Jukka Elomaa, Maanpuolustus AKS:n ohjelmassa ja toiminnassa 1922–1939 ja Kirsti Manninen, Akateemisen Karjala-Seuran maanpuolustuspropaganda vuosina 1936–1939.
35. Alapuro 1973, s. 143.
36. Katso Uola 1969, s. 17–20.
37. Itsenäinen Suomi 10.3.1932.
38. Räikkönen, Erkki, Isänmaallisen kansanliikkeen syntyhistoriaa, Kustaa Vaasa 1/1940; Uola 1969, s. 16–17; VA, ILA, ptk:t. 31.3.1932. Edellä esitetyn s. 185) valossa Uolan arviointi joutuu kuitenkin todennäköisyyslistalle, sillä niin lähellä Svinhufvud oli äärioikeistolaisliikettä ja niin myönteisesti hän suhtautui esim. Itä-Karjala-aktivismiin.
39. Räikkönen 1940, s. 12; Uola 1969, s. 22, 25–26; VA, ILA, ptk:t, ptk. 14.4.1932.
40. Leskinen on muistiinpanoissaan huomauttanut, ettei ohjelma kaikilta osin tyydyttänyt AKS:aa, mutta IKL paransi ohjelmaansa myöhemmin, HYK, Leskisen kok., AKS:n ehdotus IKL:n ohjelmaksi Hämeenlinnassa kesäk. 1932; Alapuro 1973, s. 141.
41. Uola 1969, s. 42–43; Ilkka 6.6.1932; VA, ILA, ptk. 9.6.1932. Itsenäisyyden Liiton kannanotosta ohjelmaan Itsenäinen Suomi 92/1932; Ajan Sana 6.6.1932.
42. Uola 1969, s. 48; Ajan Sana 30.4.1932; Alapuro 1973, s. 141. IKL sai v. 1933 vaaleissa 14 kansanedustajaa. V. 1933–44 sillä oli 21 edustajaa, joista 13:lla oli akateeminen tutkinto, se oli nuoren sivistyneistön liike, jonka jäsenmäärä erään arvion mukaan oli n. 80 000, Rintala 1962, s. 237–240; katso myös Alapuro 1973, s. 141.
43. Esim. Borg 1965, s. 210, dok. 25.
44. Borg 1965, s. 210–211, dok. 25.
45. Esim. vuoden 1935 VP:t, ptk.
46. Ajan Sana 15.10.1932.
47. Uola 1969, s. 69–70.
48. Luku on Teikarin saama tieto Ala-Kuljulta, Teikari 1966, s. 57.
49. Kirjoituksista Nygård 1973, s. 124–125; Ajan Suunnan vuosikerrat 1932–39, joihin päätelmä perustuu; esim. Ajan Suunta 16.7.1934 ja 28.2.1935.
50. Esim. Ajan Suunta 25.1.1936.
51. Katso Ajan Sana 11.11.1930; VA, LYA, SMJA, C:1 vuosikertomukset 1932–33.

- Hyvä esitys järjestön perustamisesta Lapualla ja sen alkuvaiheista, Suuronen 1971, s. 2, 7, 14 ja 29. Tammikuussa 1931 oli keskusteltu Sinimusta-järjestön saattamisesta jonkin vanhemman organisaation alaiseksi. Sopivana mainittiin esim. Vapaussodan Rintamamiesten Liitto ja lapuanliike, Suuronen 1971, s. 44–45.
52. VA, LYA, SMJA, C:1 vuosikertomukset 1932–33; Palava Pensas 1942, s. 12; Suuronen 1971, s. 72.
53. VA, LYA, SMJA, SM-ohjeet; Ohjesäännöt I ja järjestötiedotukset; Suuronen 1971, s. 93–94.
54. VA, LYA, SMJA, Toimintaa säätelevät ohjesäännöt; Suuronen 1971, s. 95–97; Lakeuden Sana 3.4.1933.
55. Suuronen 1971, s. 127–128; VA, LYA, SMJA, C:1 Järjestötiedotukset, 26.
56. Katso Uola 1969, s. 48; Suuronen 1971, s. 136.
57. Sinimusta 1/1935; VP 1934, ptk. 2600.
58. Tulkinnan asiasta on esittänyt Suuronen 1971, s. 104.
59. Sanonta on peräisin Bertel Gripenbergin protestirunosta »Dansen i Dorpat», jonka tekoon olivat innoittaneet lehti uutiset loistavasta juhlasta Tarton Automat-ravintolassa. Sen olivat järjestäneet venäläiset rauhanneuvottelijat rauhansopimuksen allekirjoittamisen kunniaksi 14.10.1920. Juhlan tanssiaisit aloitti valtioneuvos J.K. Paasikivi viemällä poloneesiin venäläisen valtuuskunnan puheenjohtajan Berzinin puolison, Hyvämäki 1971, s. 102.
60. VA, LYA, SMJA, C:1 Järjestötiedotuksia, 1.10.1934; Palava Pensas 1942, s. 114.
61. Ajan Suunta 8.1.1934.
62. Ajan Suunta 23.2.1934.
63. VA, LYA, SMJA, C:1 Sekalaisia kirjelmiä, yo Kalervo Elomaan alustus, järjestön säännöt hyv. 6.12.1933; Suuronen 1971, s. 101–102, 104.
64. Sinimusta 1/1935; Suomen Heimo 1936, s. 172.
65. Keskusjohto suositteli mm. seuraavia kirjoja: Karimo, Kumpujen yöstä; Hästesko, Sankaripoikia; Ilmarinen, Metsäsissipäällikön muistelmia; Pekkola, Kalterijääkärcitit; Gummerus, Italia Mussolinin johtamana; Horst Wessel; Hannula, Vapaussodan historia; Talvela, Aunuksen retken muistoalbumi; Wegelius, Routaa ja rautaa, VA, LYA, SMJA, C:1 järjestötiedotuksia n:o 21/1934; Suuronen 1971, s. 111; On todettava, etteivät sinimustat olleet suinkaan ainoita henkilöitä, jotka 1930-luvun Suomessa lukivat suomalaisia, taisteluista ja voitoista kertovia teoksia ja olivat ihastuneita kansalliseen kulttuuriin.
66. Ennen valaa oli osattava ainakin laulut: Luo lippujen; Mustapaitojen marssi; Termopylain laulu; Kytösavun aukeilla mailla; Kuullos pyhä vala; Oi kallis Suomenmaa; Karjalan marssi; Porilaisten marssi; Nuijamiesten marssi; Jääkärimarssi; Ateenalaisten laulu ja luonnollisesti myös Maamme laulu. VA, LYA, SMJA, C:1, Järjestötiedotuksia 22, 12.3.1934; Suuronen 1971, s. 122.
67. VA, LYA, SMJA, B: 1 Paikallisosastot, esim. on Alavuden po:n valatilaisuudesta.
68. VA, LYA, SMJA, C: 1 Sekalaiset kirjeet kosk. koulutusta ym.
69. Sinimusta 1/1935, 4; vrt. VP 1934 ptk. s. 2600.
70. VA, LYA, SMJA, C: 1 Kertomus toiminnasta ajalta 6.12.1933–6.12.1934; Sinimusta 10/1935. Kumpikin järjestö toimi kuitenkin täysin itsenäisenä. AKS pyrki jatkuvasti vakiinnuttamaan koululaisseurojen toimintaa, Suuronen 1971, s. 127.
71. VA, LYA, SMJA, C:1, Järjestötiedotuksia, kiertokirje 11.2.1932, Järjestötiedotus 8.2.1934 ja 26.10.1934; Sinimustan ko. numerot. Lehden ensimmäinen näytenumero oli ilmestynyt jo 8.3.1931 ja se oli ollut silloin selvästi lapuanliikkeen ohjelman kannalla.

72. Katso Sinimusta 1931, 1934–35, 1936; vrt. Nygård 1973, s. 126.
73. Ulkolaisista vaikutteista järjestössä Suuronen 1971, s. 108–114.
74. VA, LYA, SMJA, Kirjeälj. Simojelle kesäk. 1934 ja Jyväskylän po:lle 6.8.1934, matkaohjelma: Suuronen 1971, s. 124. Eduskunnassa käytiin jo 1933 syksyllä kiivaista keskusteluja järjestön luonteesta ja vaikutuksesta nuorisoon.
75. Suuronen 1971, s. 142–43, 147–49; Korhonen 1971, s. 87–91.
76. Suhteiden huononeminen sai hyvien suhteiden kannattajat Suomessa toimimaan. Yksityisten aloitteesta pidettiin 2.2.1936 Kämpissä kokous, jonka kutsun olivat allekirjoittaneet O.W. Louhivuori, Mauri Honkajuuri, V.J. Mansikka, Santeri Ivalo, A.M. Tallgren ja Martti Haavio. Tilaisuudessa, jossa puhetta johti J.K. Paasikivi, perustettiin Suomalais-Virolainen seura. Sen esimieheksi valittiin Kyösti Kallio ja J.K. Paasikivi. Seuran tarkoitus oli vaalia hyviä suhteita ja tehdä Viron taidetta ja kirjallisuutta tunnetuksi Suomessa. V. 1938, jolloin esimiehinä toimivat Kekkonen ja Honkajuuri, seurassa oli 129 jäsentä, SKS, Suomalais-Virolaisen seuran papereita, kiertokirje 24.1.1936 ja toimintakertomukset v. 1936–1938 sekä jäljennös opetusministeriöön lähetetystä kirjeestä 26.5.1936. Kirjeessä tähdennettiin Viron kielen opettamisen tärkeyttä.
77. Katso Luo Lippujen 28.11.1936.
78. Vrt. Reino Ala-Kuljun puhe leirillä, Luo Lippujen 17.7.1937.
79. Luo Lippujen 19/1938; vrt. Simojoki Kuortaneen leirillä 1938, Luo Lippujen 13/1938.
80. Luo Lippujen 14.5.1938.
81. Rintamamies 29.3.1930; Rekola 1939, s. 12–14.
82. Esim. Vuorimaa 1967, s. 227.
83. Vakuuttelu oli tarpeen senkin vuoksi, että liiton johto oli joutunut pahaan välikäteen, sillä sihteeri Eero Rekola ja puheenjohtaja E. Haarla oli pidätetty epäiltyinä osallisuudesta eduskunnan puhemiehen Hakkilan kyyditykseen, Rintamamies 15.1.1931.
84. SuoPo, ValPo II, AMP IX A2, esim. liiton kirje Vapaussodan kenttäharmaat ry:lle 21.10.1931.
85. Esim. Rintamamies 15.10.1937; SuoPo, ValPo II, AMP IX A2, esim. Terijoen Rintamamiesyhdistyksen säännöt.
86. Rintamamies 29.3.1930. Vapaussodan rintamamiesliitto toimi 1940–44 Rintamamiesliitto-nimellä. Se lakkautettiin välirauhansopimuksen perusteella.
87. Katso Rintamamies 18/1932.
88. M.A. (oletettavasti M. Aarnio), Suomen Heimosoturien Liitto. Heimosoturi 1935, s. 46; SuoPo, Lakk. yhd., SHSL, sotiin osallistuneille annettussa kunniakirjassa määriteltiin heimosodat.
89. M.A., Heimosoturi 1935, s. 46.
90. M.A., Heimosoturi 1935, s. 46.
91. Heimosoturi, vuosikerta 1936; SuoPo, Lakk. yhd., SHSL, Kannaksen Karjalan Heimosoturit, SHSL:n kirje 25.8.1939.
92. Katso M.A., Heimosoturi 1935, s. 46.
93. M.A., Heimosoturi 1935, s. 47. Tarkoitus jo säännöissä, SuoPo, Lakk. yhd. SHSL, säännöt.
94. M.A. Aarnio, Heimosoturi-Invalidi. Valtiovalta parantamaan heidän asemaansa, Heimosoturi 38–39/1935.
95. M.A., Heimosoturi 1935, s. 47; SuoPo, Lakk. yhd. ark., SHSL, ohjeita maakuntaosastoille 23.4.1937.

96. Katso esim. Kuussaari, E., Heimosotien synty ja perintö, Heimosoturi 1935, s. 5–6; SuoPo, Lakk. yhd. ark., SHSL, kunniakirjat; Hirviseppä, Reino, Heimosoturi 35/1935.
97. SuoPo, Lakk. yhd. ark., SHSL, Ohjeita maakuntaosastoille.
98. Vrt. Kuussaari main. teos; Liitto levitti Kuussaaren toistakin teosta, Taistelu Petsamosta, intensiivisesti, SuoPo, Lakk. yhd. ark., SHSL, esim. Etelä-Pohjanmaan maakuntaosasto.
99. Heimosoturi 1935; myös erit. Heimosoturi 4/1937; 3/1939.

8.2. Pakolaisten ja heimoystävyyden puolesta – heimojärjestöjen käytännön heimotyö (s. 203–220)

1. Haavio, Martti, Kalevala-päivä-Heimopäivä, Suomen Heimopäivä I, 1928, s. 12.
2. Kekkonen, Urho, Itsenäisyytemme velvoitus, Suomen Heimopäivä, IV, 1931, s. 3–6.
3. Itä-Karjala (AKS) 1934, s. 207–208.
4. Itä-Karjala (AKS) 1934, s. 210–212.
5. Heilimo, Esko, Heimotyöstä, Suomalainen Inkeri 1935.
6. Heilimo, em. kirjoitus.
7. Esimerkkinä mainittiin Viron ja Inkerin kanssa solmitut kulttuurisopimukset, katso Heimotyö, I, 1938, s. 3–5 ja 6–13.
8. Heimotyön nykyinen asema, Vapaa Karjala ja Inkeri 40–41/1937.
9. Katso esim. SS 30.12.1921, 4.1.1922 ja 19.1.1922.
10. Vrt. sinimustia koskevaa lukua s. 199.
11. Suomalais-virolaiset heimosuhteet, HS 73/1936. Heimojärjestöjä syytettiin myös siitä, että ne olivat yhteistoiminnassa IKL:n kanssa, katso HS 7/1936.
12. Heimotyön luonne, Vapaa Karjala ja Inkeri 7/1936.
13. Suomen Heimo 1934, s. 50–52; Karjala 16.10.1930.
14. Suomen Heimo 1930, s. 58.
15. Katso Karjala 16.10.1930; US 13.10.1930.
16. Suomen Heimo 1931, s. 178.
17. VA, SLA, pöytäkirjat 1931–41, keskushall. kok:n 15.2.1933 ptk:n liite La4, Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan ohjesääntö; vrt. myös Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan vuosikertomus, sukukansaosaston kok:n 25.1.1937 ptk:n liite A.
18. VA, KKLA, Heimojärjestöjen keskusvaliokunnan asiakirjoja, säännöt; vrt. Kotosen inkeriläisten edustajakok:lle tekemää selostusta vlk:n työstä, VA, IA, Sarja A, XX ed. kok:n ptk:t, ed. kok:n ptk. 15.2.1931.
19. Em. säännöt; VA, SLA, em. valiokunnan ohjesääntö, main. liite.
20. Katso esim. Karjala 16.10.1930; Vapaa Karjala ja Inkeri 29.1.1932.
21. Vapaa Karjala ja Inkeri 29.1.1932; VA, SLA, ptk:t 31–41, sukukansaosaston kok:n 25.1.1937 ptk:n liite A, keskusvaliokunnan vuosikert. v. 1936; VA, KKLA, Heimojärjestöjen keskusvaliokunnan asiakirjoja, toimintakert. v. 1931.
22. Heimojärjestöjen keskusvaliokunnan toimintakertomus v:lta 1937; Karjala-Inkeri 24.3.1938.
23. Katso toim. O. Kotosen inkeriläisten ed. kokoukselle 15.2.1931 antamaa selostusta valiokunnan toimista, VA, IA, Sarja A, XX ed. kok:n ptk:t, ed. kok. 15.2.1931. Valiokunta avusti oleskelulupien saannissa ja kansalaisiksi anomisessa, Vapaa Karjala ja Inkeri 29.1.1932.

24. VA, KKLA, Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan asiakirjoja, toimintakertomus vuodelta 1931; Vapaa Karjala ja Inkeri 29.1.1932, siht. J. Mustosen valiokunnan vuosikok:ssa esittämän toimintakertomuksen tiedot.
25. Kokouksesta ja ponnesta katso esim. Aitosuomalainen 12.5.1931. Esitelmöitsijänä toimi K. Tynni, puheenjohtajana toimi AKS:n M. Kantele ja sihteereiksi valittiin J. Mustonen ja Reino Castrén.
26. Karjala 16.10.1930. Kotosen lehdelle antamat tiedot.
27. VA, KKLA, Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan asiakirjoja, toimintakertomus v. 1931, s. 4.
28. VA, KKLA, Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan asiakirjoja, heimo- ja pakolaisjärjestöjen neuvottelukokouksen 24.1.1932 ptk.; Vapaa Karjala ja Inkeri 29.1.1932.
29. Selostus kirjoituksesta myös Vapaa Karjala ja Inkeri 4.3.1932.
30. Heimojärjestöjen Keskusvaliokunta ja heimotyö, Vapaa Karjala ja Inkeri 13.6.1932.
31. Mainittu kirjoitus; Vapaa Karjala ja Inkeri 13.6.1932.
32. VA, SLA, pöytäkirjat 1931–41, sukukansaosaston kok:n 25.1.1937 ptk., liite A, Heimojärjestöjen keskusvaliokunnan vuosikert. v. 1936.
33. Katso esim. insinööri Reino Castrénin avauspuhetta yleisessä heimokokouksessa 5.1.1936 Helsingissä, Vapaa Karjala ja Inkeri 10.1.1936.
34. Vapaa Karjala ja Inkeri 29.1.1932 (heimokokous).
35. Esim. 4.–6.1.1936 pidetty, jonka osina olivat ensimmäisenä päivänä pidetty karjalais- ja inkeriläisjärjestöjen omat kokoukset ja toisena päivänä pidetty pakolaisjärjestöjen edustajien neuvottelukokous, Kokouksen selostus Vapaa Karjala ja Inkeri 13.1.1936 ja Heimokokous, Vapaa Karjala ja Inkeri 23.1.1936.
36. AKS:n kesätoiminta 1929, Suomen Heimo 1929, s. 228–229.
37. AKS:n kesätoiminta 1929, Suomen Heimo 1929, s. 229; E.E. Kaila, A.K.S:läisen kesä, AKS:n kiertokirje 11, Hki 20.5.1930; vrt. Mitä maaseudulla asuva AKS:läinen voi tehdä seuran ja sen päämäärän hyväksi, Suomen Heimo 1932, s. 8–10.
38. Katso esim. Akateemisen Karjala-seuran vuosikertomus, Suomen Heimo 1927, s. 52.
39. Maaliskuussa oli saatu ilmoitus kuuden piirin perustavasta kokouksesta, Akateemisen Karjala-Seuran toiminta v:n 1933 ensimmäisenä neljänneksenä, Suomen Heimo 1933, s. 53. Vuonna 1935 kaikki piirit olivat toiminnassa, Akateemisen Karjala-Seuran vuosikertomus 1935, s. 36–37.
40. Katso esim. Vapaasalo Jouko VI 1957, s. 72.
41. Hyvän katsauksen seuran koulutustoiminnasta ja sen muodoista saa esim. Akateemisen Karjala-seuran vuosikertomus 1935, s. 25–27; vrt. AKS:n sisäinen koulutus. Eli miten »numerolaattoja kasvatetaan», Suomen Heimo 1936, s. 229–230. Vrt. Sinimustat-järjestön koulutusohjelmia, s. 270.
42. Akateemisen Karjala-Seuran vuosikertomus 1935, s. 28.
43. Itäisellä rajalla Viron Inkerissä, Suomen Heimo 1938, s. 210–211.
44. Suomen Heimo 1938, s. 210; Akateemisen Karjala-Seuran vuosikertomus 1935, s. 28.
45. Mainittu vuosikertomus 1935, s. 28.
46. Mainittu vuosikertomus 1935, s. 29. Työhön osallistui myös Oulun Oppikoulujen Karjala-Seura, ks. Suomen Heimo 1936, s. 32.
47. Mainittu vuosikertomus 1935, s. 29.
48. Vrt. Akateemisen Karjala-Seuran vuosikertomus 1935, s. 16; AKS:n Tie vuosina 1937, 1938, 1939.

49. Lainaus ja selostus SS:n kirjoituksesta Suomen Heimo 1937, s. 85 (AKS-läisen ajatuksia).
50. U. Peltoniemi, Propagandamme kokemuksia ja huomioita, AKS:n Tie 1938, Hki 1938, s. 94–102.
51. Ks. Akateemisen Karjala-Seuran vuosikertomukset 1934–1938.
52. Akateemisen Karjala-Seuran vuosikertomukset 1931–38, ks. esim. 1935, s. 18.
53. Akateemisen Karjala-Seuran vuosikertomus 1935, s. 18.
54. Seuraavat OKS:t: Jyväskylän, Oulun, Raahen, Turun, Hämeenlinnan, Lahden, Haminan, Kajaanin, Kristiinan, Rauman, Seinäjoen, Lapuan, Tampereen, Lappeenrannan, Keuruun, Uudenkaupungin, Lohjan, Nurmeksen, Suomen Heimo 1937, s. 159–160.
55. Suomen Heimo 1933, s. 148–149.
56. Esim. Karjala-kerhojen Keskusliiton toimintavuosi 1937–38, Karjala-Inkeri 21.4.1938.
57. Mainittu toimintakertomus 1937–38, Karjala-Inkeri 21.4.1938.
58. Katso Karjala-Inkeri 21.4.1938 ja 28.4.1938.
59. Karjala-Inkeri 11.8.1938.
60. Esim. Onttoni Miihkalin juhlapuhe Kemian juhliilla 1938, Karjala-Inkeri 11.8.1938 selostus juhlien ohjelmasta yleensä; Suomen Heimo 1938, s. 204.
61. Karjala-kerhojen Keskusliiton toimintavuosi 20.3.1937–26.3.1938, Karjala-Inkeri 28.4.1938.
62. Karjala-Inkeri 3.11.1938.
63. Karjala-Inkeri 21.4.1938; Karjala-Inkeri 27.10.1938.
64. Vrt. ed. s. 100.
65. Karjala-Inkeri 3.2.1938. Toiminnasta kerhoissa katso Karjala-Inkeri 3.1.1936, 20.1.1938, 23.1.1936, 27.2.1936, 17.3.1938.
66. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1930, s. 16–17.
67. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1927, s. 15.
68. Katso Vapaa Karjala ja Inkeri 26.11.1937.
69. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1930, s. 23–24, vuodelta 1931, s. 19.
70. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1930, s. 42.
71. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1930, s. 33.
72. Seuran pj. A.R. Niemi suhtautui kuitenkin myönteisesti esim. lapuanliikkeeseen katsoen isänmaallisen nousun ratkaisevan myös heimokysymyksen, Uudelle taipaleelle lähdetessä, Toukomies 1–2/1931, mutta tuomitsi jyrkästi esim. Mäntsälän tapahtumat, Toukomies 4/1932.
73. Karjalan Sivistysseuran yhdestoista toimivuosi KSS:n julk. XXXXI, 1928, s. 4.
74. Karjalan Sivistysseuran toimivuosi 9.4.1938–9.4.1939, KSS:n julk. Uusi sarja VIII, 1939, s. 11–12.
75. Vrt. Lehtinen 1956, s. 53.
76. Lehtinen 1956, s. 53.
77. Viena-Aunus 1/1935; vrt. Lehden vuosikertoja 1935–39; Nygård 1973, s. 120, 167.
78. Lehtinen 1956, s. 55.
79. Lehtinen 1956, s. 68.
80. Sivistysseuran kulttuurityöstä katso Lehtinen 1956, s. 58–61.
81. Katso esim. Inkerin Liitto vuosina 1922–32, s. 9–11.
82. Suunnitelmista Viron Inkerin hyväksi, VA, IA, A-sarja, XXIII, liiton johtokunnan

ptk. esim. 13.12.1932.

83. Inkerin Liitto vuosina 1922–32, s. 19; Inkerin Liitto 1937, Suomalainen Inkeri 1938, s. 30.

84. VA, IA, A-sarja XIII, liiton johtok:n kok. ptk:t, kok:t 26.3.1929, 7.5.1929, 1.12.1930.

85. Luennoitsijoina toimivat mm. L. Kettunen, Helli Suominen, J.J. Mikkola, A. Hämäläinen, A.R. Cederberg, Väinö Salminen ja T. Toikka, jotka puhuivat Inkerin historiasta, kansatieteestä, kielestä ja kulttuurista, johtokunnan kok:n ptk. 27.4.1932; US 6.3. ja 18.3.1935.

86. Vapaa Karjala ja Inkeri 20.2.1936.

87. Vapaa Karjala ja Inkeri 16.4.1936. Esitelmät referoitu Vapaa Karjala ja Inkeri-lehdessä 23.4.1936.

88. Liitolta oli saatavana kolmekymmenluvun alussa seuraavat teokset: Antti Tiittanen, Inkeri ja Oma Inkerini; Juuso Mustonen, Inkerin suomalaiset seurakunnat; K. Tynni, Kymmenen kohtalokasta vuotta; Juuso Mustonen, Inkeri laulukirja; Inkeri, Inkerin Liiton 10-vuotismuistojulkaisu; Mustonen, Inkerin orjantappurainen tie; Suomalainen Inkeri. Inkerin Liiton muistojulkaisu 1922–32.

89. Katso esim. Aitosuomalainen 25.1.1934.

90. Inkerin Liitto vuonna 1937, Suomalainen Inkeri 1938, s. 38.

91. Inkerin Liitto vuonna 1937, Suomalainen Inkeri 1938.

92. Kolmekymmenluvulla tärkeimmät kerhot olivat Viipurissa, Ensossa, Koivistolla, Kotkassa, Turussa ja Käksälässä, VA, IA, A-sarja, XIII, liiton johtok:n ptk. 13.12.1932, 4.10.1933; Vapaa Karjala ja Inkeri 2.4.1936.

93. Vironmäki 1969, s. 407; Vapaa Karjala ja Inkeri 26.3.1936.

94. Katso Vironmäki 1969, s. 407.

95. Esim. Vapaa Karjala ja Inkeri 27.2.1936 ja 26.3.1936.

96. Vapaa Karjala ja Inkeri 26.3.1936; vrt. Vironmäki 1969, s. 408. Paikallisosastojen toiminnasta erityisesti Vapaa Karjala ja Inkeri 30.4.1936; Karjala-Inkeri 20.1.1938.

97. Vironmäki 1969, s. 408–411. Juhlista esim. Vuoksenkallalla 1938 kuvaus Karjala-Inkeri 11.8.1938.

98. VA, SLA, ptk:t 1931–41, keskushallituksen kok:n 4.5.1932 ja 15.6.1932 ptk.

99. VA, SLA, ptk:t 1931–41, keskushallituksen kok:n 15.12.1933 ptk. ja sen liite B ja keskushallituksen kok:n 31.10.1934 ptk.

100. VA, SLA, ptk:t 1931–42, keskushallituksen kok:n 14.12.1936 ptk., liite C.

101. Jo keväällä 1930 tuli Länsipohjasta 11 suomalaista opiskelijaa kansanopistoihin suomalaisten osakuntien kustannuksella, VA, SLA, ptk:t 1926–30, suom. kansall. osaston johtokunnan kok:n 30.10.1929 ptk. 30-luvun osalta esim. keskushallituksen kok:n 15.12.1933 ptk. ja Suomalaisuuden Liitto 1936, s. 10.

102. VA, SLA, ptk:t 1931–41, Keskushallituksen kok:n 2.12.1935 ptk.

103. Suomalaisuuden Liitto 1936, s. 10. Vuosikymmenen loppupuolella liitto ponnisteli Viron inkeriläisten ja liiviläisten hyväksi. Se kääntyi mm. ulkoministerin ja Suomalais-Ugrilaisen kulttuurikongressin heimotyön harrastuspiirin puoleen ja pyysi näitä ryhtymään toimeen kansallisuussorron lopettamiseksi molempien kansojen asuma-alueilla. Liiton jäsen osallistui Eestin laulujuhliin ja liiviläisten yhdistyksen juhliin 1933. Sukukansaosastolla oli liiviläisrannalla omat suojattilapsensa. Liiton toimista ja aloitteista näissä kysymyksissä, VA, SLA, ptk:t 1931–41, sukukansaos. johtok. kok:n ptk. 26.9.1933 ja 12.9.1934 ja vuosikertomus vuodelta 1934; keskushallituksen kok:n 7.9.1936 ptk. ja sukukansaos. johtok. kok. 8.1.1937 ja 25.1.1937.

104. VA, SLA, sukukansaos. johtok. kok. 16.3., 16.9.1932 ja 26.9.1933.

105. Suomalaisuuden Liitto vuosina 1906–31, s. 26–27; Kertomus toiminnasta vuodelta 1930, vuosikok:n 26.2.1931 ptk:n liite. Selostus esitelmätoiminnasta.
106. SKS, Käsikirjoitusark., Akateemisen Heimoklubin ptk:t 1932–36.
107. VA, SLA, Pöytäkirjat 1931–41, sukukansaosaston johtokunnan kok:n 10.11.1927 ptk. ja 24.11.1927 ptk.
108. Suomalaisuuden Liitto vuosina 1906–31, s. 26; Suomen Heimo 1930, s. 238–40; VA, SLA, sukukansaosaston johtokunnan kok:n 13.5.1929 ptk.
109. Katso esim. Aitosuomalainen 26.9.1930 ja 30.10.1930, jossa juhlan 19.10.1930 selostus; VA, SLA, keskushallituksen kok:n 15.6.1932 ptk.
110. VA, SLA, toimintakertomus vuodelta 1932, vuosikokouksen 18.2.1933 ptk:n liite A. Kouluhallitus lähetti kouluille 11.10.1930 kiertokirjeen, jossa todettiin Suomalais-Ugrilaisen toimikunnan tehneen ehdotuksen, että lokakuun kolmantena lauantaina vietettäisiin heimopäivää Suomessa, Eestissä ja Unkarissa. Kouluhallitus kehotti rehtoreita omistamaan kouluissaan asialle lyhyen juhlahetken, Suomen heimopäivä 1930, Ohjelmaa koulujen heimojuhliin.
111. VA, SLA, esim. keskushallituksen kok:n 5.10.1931 ptk.
112. Vrt. tehtävä-kappaletta, erit. s. 16.

9. Viimeinen kuuhunta ennen alistumista – heimotyön välittömät kohteet 30-luvun lopulla (s. 221–233)

9.1. Inkerin toinen »karkotusvaihe» ja suomalaisuuden kriisi Itä-Karjalassa (s. 221–222)

1. Kulha 1969, s. 359–360; Korhonen 1971, s. 122; VA, KKLA, Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan asiakirjoja, Inkerin Liiton tiedonantoja.
2. Neuvosto-Karjalan poliittisissa oloissa tällöin alkaneesta kaudesta Renvall käyttää nimitystä »Neuvosto-Karjalan suomalaisuuden kriisi, Renvall HAik 1944, s. 77.
3. Kansallisen karjalaisuuden korostamisesta Nygård 1973, s. 230–231 ja mainitut lähteet.
4. Renvall HAik 1944, s. 85–92; Puhdistuksista esitys myös Yläräkkö 1976, s. 261–263, Gyllingin syrjäyttämisestä sama s. 281–288.
5. Lehtikirjoittelusta VA, UM 94, Venäjä 1935, sanomalehtikatsaukset; Renvall HAik 1944, s. 92–93. Neuvostoliitossa yhtenäistettiin myös kouluopetus 1930-luvun loppupuoliskolla, VA, UM94, Venäjä, Sanomalehtikatsaukset 62/1936, 105/1937 ja 38/1938.

9.2. Heimojärjestöjen ja lehdistön suhtautuminen tapahtumiin (s. 222–228)

1. Akateemisen Karjala-Seuran vuosikertomus 1935, s. 14; Kyseiset teokset; myös Suomen Heimo 1934, s. 244.
2. Katso Suomen Heimo 1936, s. 70; Akateemisen Karjala-Seuran vuosikertomus 1935, s. 14–15. Asiaa käsittelevät mm. The Times ja Journal de Geneve.
3. Akateemisen Karjala-seuran vuosikertomus 1935, s. 15.

4. Lähetyskunta kävi Ruotsissa, Tanskassa, Sveitsissä, Ranskassa, Hollannissa, Englannissa ja Saksassa, joiden vaikutusvaltaisiin henkilöihin oltiin yhteydessä ja joille jätettiin em. Inkeriä koskevia asiakirjoja ja tietoja, VA, IA, XIII, johtokunnan kok:n ptk. 3.10.1935, sihteerin selostus ed. kesän toiminnasta; Kulha 1969, s. 373. Eräät Saksan lehdet mm. berliiniläinen Germania, Königsberger Zeitung ja Kreuzzeitung, ottivat innokkaasti vastaan Inkerin Liiton niille toimittamat artikkelit, VA, UM 94 Venäjä 1936, Sanomalehtikatsaukset Pietarista. Niiden joukossa Suomen Berliinin lähetystön sanomalehtikatsauksen yksi kappale 3/1936, Inkerin karkotukset.
5. Suomen Heimo 1936, s. 8–10; Vapaa Karjala ja Inkeri 10.1.1936.
6. Käynnistä ja Metiäisen puheesta Vapaa Karjala ja Inkeri 10.1.1936.
7. Vapaa Karjala ja Inkeri 10.1.1936; Suomen Heimo 1936, s. 10.
8. Vapaa Karjala ja Inkeri 10.1.1936.
9. Selostus pakolaisten taloudellisesta asemasta. Valtion Pakolaisavustuskeskuksen toim. päällikkö J. Tirrasen alustus yleisessä heimokokouksessa 5.1.1936, Vapaa Karjala ja Inkeri 23.1.1936.
10. VA, SLA, Pöytäkirjat, sukukansaosaston kok:n 25.1.1937 ptk:n liite A, Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan vuosikertomus 1936.
11. Em. keskusvaliokunnan vuosikertomus; Keijo Loimu, Inkerin asia ja ulkomainen mielipide, Suomalainen Inkeri 1937, s. 7–9. Asiasta kirjoittivat huomattavien ruotsalaislehtien ohella mm. Journal des Débats (Pariisi), Bund Abendblatt (Bern), Neues Wiener Abendblatt ja Börzenzeitung (Berliini). Asiaan suhtautuivat myötätuntoisesti erityisesti kirkolliset järjestöt. Se oli esillä Visbyssä pidetyssä pohjoismaisessa pappeinkokouksessa.
12. VA, SLA, Pöytäkirjat, sukukansaosaston kok:n 25.1.1937 ptk:n liite A, em. keskusvaliokunnan vuosikertomus 1936.
13. Vuoden 1937 lopulla julkaisi kuitenkin em. perustettu Karjalais-Inkeriläinen valtuuskunta »Der nationale Kampf der Karelier» -nimisen selostuksen Karjalan kysymyksen kansainvälis-oikeudellisesta käsittelystä ja Karjalan tapahtumista. AKS avusti valtuuskuntaa, Heimojärjestöjen keskusvaliokunnan toimintakertomus 1937; Vapaa Karjala ja Inkeri 24.3.1938.
14. Katso esim. MK 20.3.35; 16.4.35; 24.5.35; 11.7.35; 8.11.35; 2.2.36; 23.8.36. SS pk:t 20.6.35 ja 19.9.35; US 16.4.35; 6.6.35; 9.6.35; 3.8.35; 29.9.35; 22.10.35; 13.12.35; 1.3.36; 7.5.36; 12.7.36; 14.9.36; 7.2.37; HS 17.4.35; 23.4.35; 18.5.35; 25.8.36; 8.9.36; 17.10.36 ja 6.2.37.
15. Ajan Suunta 5.1.1934.
16. Ajan Suunta 8.1.1934.
17. Ajan Suunta 8.1.1934.
18. Kohti karkotusleirejä. Ryssä lupaus ja lupauksen täyttäminen, Suomen Heimo 1935, s. 113–114.
19. Kirjoittaja itse mainitsi olevansa Aunuksen pakolainen, Karjalan hätä, Suomen Heimo 1935, s. 161–162.
20. Inkeri ja Karjala, Ajan Suunta 21.5.1935.
21. Mitä Moskova on vastannut, Ajan Suunta 19.6.1935; vrt. lehden käsitystä asiasta 26.11.1935 (Karjala ja Inkeri, Ulkopoliittisia näköaloja).
22. Suomen Heimo 1935, s. 180–181.
23. Jälleen halluvuosi Itä-Karjalassa ja Inkerissä, Suomen Heimo 1935, s. 256–260; Leniniläis-stalinilainen kansallisuuspolitiikka todellisuudessa, Suomen Heimo 1935, s. 268–270.

24. Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikka ja sisäinen rakenne, Suomen Heimo 1936, s. 60–61, 64–65.
25. Uusia joukkokarkotuksia Pohjois-Inkerissä, Suomen Heimo 1936, s. 212–214.
26. Rintamamies 42/1936; Heimosoturi 4/1936.

9.3. *Tosiasioiden tunnustaminen ja työkohteiden arviointi (s. 228–233)*

1. VA, SLA, Pöytäkirjat 1931–41, työvaliokunnan kok:n ptk. 5.4.1938, liite E, Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan toimintakertomus vuodelta 1937.
2. Karjala-Inkeri 5.1.1938.
3. Karjala-Inkeri 5.1.1938.
4. Karjala-Inkeri 5.1.1938.
5. R. Castrén oli kauan AKS:n johdossa.
6. Käytännön heimotyön perusteita ja ohjelmaa, Karjala-Inkeri 7.4.1938.
7. Em. kirjoitus, Karjala-Inkeri 7.4.1938.
8. Em. kirjoitus, Karjala-Inkeri 7.4.1938.
9. Em. kirjoitus, Karjala-Inkeri 7.4.1938.
10. Em. kirjoitus, Karjala-Inkeri 7.4.1938. Sama puhe Suomen Heimo 6/1938.
11. Em. kirjoitus, Karjala-Inkeri 7.4.1938.
12. Em. kirjoitus, Karjala-Inkeri 7.4.1938.
13. VA, SLA, Pöytäkirjat, liiton työvaliokunnan kok:n 5.4.1938 ptk:n liite E, Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan toimintakertomus vuodelta 1937; myös Vapaa Karjala ja Inkeri 24.3.1937 sekä Suomen Heimo 6/1937.
14. Katso Vapaa Karjala ja Inkeri 24.3.1937.
15. Kyseisten lehtien vuosikerrat 1933–1939. Katso Nygård 1973, s. 165–167.
16. Katso Nygård 1973, erit. s. 245.
17. Ajan Suunta 23.6.1937.
18. Holstin matkasta katso esim. Korhonen 1971, s. 147–154; Ajan Suunnan vuosikerta 1937.
19. Suomen pyrkimyksistä Moskovassa esim. Korhonen 1971, s. 151–153; Jakobson 1968, s. 40–42; Suomi 1973, s. 57–61.
20. Ulkoministeri Holstin matka, AKS-laisen ajatuksia, Suomen Heimo 1937, s. 49.
21. Neuvostoliiton asenne oli täysin kielteinen. Se ei halunnut kuullakaan, että Itä-Karjalan kysymys olisi otettu keskustelujen kohteeksi. Tästä esim. Suomi 1973, s. 59 ja Korhonen 1971, s. 153.
22. Esim. Rintamamies 31/1938; Suomen Heimo 1938, s. 192–194; Ajan Suunta 1938.
23. Korhonen 1971, s. 205–206.

10. Heimotyön muodot ja tavoitteet itsenäisessä Suomessa – vertailua (s. 234–258)

1. Tässä ja koko vertailevassa luvussa esitettävät numerotiedot on saatu aikaisemmas-
ta tekstiyhteydestä, seurojen ja järjestöjen vuosi- ja toimintakertomuksista eri vuosilta
sekä alan kirjallisuudesta, josta tässä tärkeimmät ovat Hyvämäki, Akateeminen

Karjala-Seura 1922–1937, AKS:n Tie 1937; Härkönen, Karjalan heimotyö, 1926; Tarasti, Suomalaisuuden Liitto 1906–1966, 1966; Itä-Karjala (toim. Akateeminen Karjala-Seura) 1937; L. J., Inkerin Liitto, Kymmenen kohtalokasta vuotta, 1929.

2. Klinge 1967, s. 94–104.

3. Voionmaa KVSK 1919 II, s. 59; Halila 1969, s. 200.

4. Kaavio on laadittu mainittujen äänenkannattajien vuosikertojen perusteella. Katso myös Nygård 1973, työssä liite ko termeistä.

5. Suometar 1847/1–8; vrt. Jääskeläinen 1961, s. 36–39.

6. Näistä esimerkkejä Leiviskä 1938, s. 66, 68; Nummelin Terra 1926, s. 86; Ottelin Kasvatus ja Koulu 1931, s. 117; Hilden 1936, s. 73–74; Kaikko 1938, s. 398.

7. Katso Rouhiainen HAik. 1974, s. 308.

8. Tähän samaan viittasi ruotsalainen lehtimies Hjörne jo 1930-luvulla etsiessään selitystä Suomen ylioppilasmaailmassa liikkuneille virtauksille, Hjörne 1937, s. 72–77.

9. Räikkönen 1924, s. 244.

10. Karoly Tornay, Mikä on Turanilainen aate, Suomen Heimo 1933, s. 110.

11. Eros 1970, s. 116–117.

12. Woolf 1970, s. 8–9.

13. Jacobsen 1968, s. 3.

Lähteet

1. Alkuperäislähteet

1.1. Arkistolähteet

1.1.1. Valtionarkisto (VA)

- *Inkerin arkisto* (IA)
 - Inkerin Liiton arkisto (ILA)
 - Pöytäkirjoja
 - Inkeri-juhlien toimikuntien papereita
 - Vuosikertomukset
- *Itsenäisyyden Liiton arkisto* (ILA)
 - Pöytäkirjat
 - Kiertokirjeitä
- *Itä-Karjalan Toimituskunnan arkisto* (IKTA)
 - Itä-Karjalan Komitean päiväkirja
- *Karjalan Kansalaisliiton arkisto* (KKLA)
 - Itä-Karjalan komitean papereita: konsepteja 1926–27
 - Heimojärjestöjen Keskusvaliokunnan asiakirjoja
- *Lakkautettujen yhdistysten arkisto* (LYA)
 - Sinimusta-järjestön arkisto (SMJA)
 - Vuosikertomuksia
 - Ohjesääntöjä
 - Kirjejäljennöksiä
 - Paikallisosastojen asiakirjoja
 - Sekalaisia kirjeitä
- *Suomalaisuuden Liiton arkisto* (SLA)
 - Keskustoimikunnan pöytäkirjat
 - Keskushallituksen pöytäkirjat
 - Sukukansajaoston ja -osaston pöytäkirjat
 - Vuosikokousten pöytäkirjat
 - Suomalaiskansallisen osaston pöytäkirjat
- *Suomen vapaussodan arkisto* (SVSA)
 - Karjalan sotilaspiiri (236)
- *Ulkoasiainministeriön arkisto* (UM)
 - Oslon lähetystö
 - Kirjeistö 1920–22
 - Lähettiläsraportit (5) 1920–30
 - Tukholman lähetystö (C2)
 - Oslon lähetystö (C4)
 - Tallinnan lähetystö (C12)
 - Moskovanlähetystö (C18)
 - Sanoma- ja aikakauslehtikokoelma (94) 1920- ja 30-luku

Ruotsi

Norja

Viro

Venäjä, Neuvostoliitto

Saksa

Samaan kokoelmaan sisältyvät myös kyseisiä maita koskevat sanomalehtikatsaukset

- *Valtion pakolaisavustuskeskuksen arkisto (VPAKA)*
 - Arkistoluettelo
- *Yksityiskokoelmat*
 - Herman Gummeruksen kokoelma
 - Tekla Hultinin kokoelma
 - Hjalmar Procopén kokoelma
 - K.H. Wiikin kokoelma
 - Y.S. Yrjö-Koskisen kokoelma (YK)
- *Mikrofilmikokoelma*
 - Auswärtiges Amt (AA)
Abteilung IV, Norden: Akten betreffend Politische Beziehungen Finnland-Russland; Finnland-Schweden; Deutsch.: Gesandtschaft in Helsingfors (DeGe)

1.1.2. Riksarkivet (RA), Tukholma

- *Utrikesdepartementets arkiv (UD)*; Beskickningar
 - Beskickningens i Helsingfors arkiv (BeHforsA)
Karelska Frågan 1918–1922 (IC4)
Finnarnas ställning i Norr- och Västerbotten (IC12--14)
 - Tidningsklippssamling, Serie 1–2 1909–1934 Finland (lehdet, kirjoitukset ja kirjoittajat yksilöity alaviitteissä; kokoelmaa käytetty hyväksi myös suomalaisten lehtien kirjoittelua selvitettäessä)

1.1.3. Sota-arkisto (SA)

- *Akateeminen Karjala-Seura (AKS)*
Kansiot 1–6, jotka sisältävät seuran vuosi- ja toimintakertomuksia, kirjeenvaihtoa, kiertokirjeitä, kesäkiertäjien raportteja, tilejä; kansio 6 sisältää Akateemisen Karjala-Seuran Naisosaston asiakirjoja
- *Herman Stenbergin kokoelma*
- *Karjalan armeijakunta (KAR)*
Armeijakunnan pääesikunnan (AKPE) tiedusteluosaston tiedonannot

1.1.4. Helsingin yliopiston kirjasto (HYK)

- *Käsikirjoituskokoelma*
 - Karjalaisen osakunnan pöytäkirjat 1905
 - Eino Leskisen kokoelma;
 - AKS:aa koskevaa materiaalia
 - Pohjalaisen osakunnan historiakirja 1868–1885
 - Pohjalaisen osakunnan pöytäkirjat 1871
 - Savo-karjalaisen osakunnan asiakirjoja
 - Topeliuksen kokoelma

1.1.5. Eduskunnan kirjasto

- Suomen ulkopoliitiikan selvittelykomitean mietintö 12.7.1945

1.1.6. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) käsikirjoitusarkisto

- Akateemisen heimoklubin toimintaa koskevia asiakirjoja
- Iivo Härkösen kokoelma
- Elias Lönnrotin kokoelma
- Suomalais-Virolainen seura
- Viron kielen Ystävät- seuran toimintaa koskevia asiakirjoja

1.1.7. Karjalan Sivistysseuran arkisto (KSSA)

- Johtokunnan ja hallituksen kokousten pöytäkirjat
- Vuosikokousten pöytäkirjat
- Lisäasiapaperit I 1917–1920: lähetit ja toimintakertomukset
- Erilaisia lentolehtisiä

1.1.8. Keskustan ja maaseudun arkisto

- Maalaisliiton arkisto
- Eduskuntaryhmän pöytäkirjat 1917–1937

1.1.9. Kokoomuspuolueen arkisto

- Kansallisen kokoomuksen arkisto
- Eduskuntaryhmän pöytäkirjat 1918–1939

1.1.10. Suojelupoliisin arkisto (SuoPo)

- Valtiollinen poliisi (ValPo)
- Rintamamiesten Liiton jäsenluetteloita ja kirjeitä
- Lakkautettujen yhdistysten arkisto
- Suomen Heimosoturien Liitto (SHSL)
- Paikallisosastojen kirjeitä, sääntöjä ja keskusjärjestön ohjeita paikallisosastoille

1.1.11. Jyväskylän maakunta-arkisto (JMA)

- Jyväskylän seminaarin arkisto
- Toverikunnan arkisto
- Seminaarin Karjala-Seuran pöytäkirjat
- O.Y. Mitron arkisto
- Lähetettyjen kirjeiden kopiokirjat 1904–11, 1915–1920

1.1.12. Vaasan maakunta-arkisto (VMA)

- J.O. Ikolan kokoelma
- Itä-Karjalan avustuskeskusta koskevia asiakirjoja

1.1.13. Jyväskylän lyseon arkisto (JLYA)

– Lyseon Karjala-Seuran papereita

1.2. Alkuperäislähteenä käytetyt sanoma- ja aikakauslehdet sekä aikakauskirjat

(Tärkeimpien kirjoitusten kirjoittajat ja otsikot yksilöity lähdeviitteissä)

- Aitosuomalainen 1930–1937
- Ajan Sana 1930–1932
- Ajan Suunta 1932–1939
- Aktivistit 1930–1931
- Framtid 1907
- Heimosoturi 1936–1939
- Inkeri 1922–1927
- Inkerin Sanomat 1921–1922
- Itsenäinen Suomi 1926–1939
- Itä-Karjala 1923–1924
- Kansanvalistusseuran Kalenteri 1881–1917
- Karjalan Kannel 1928–1929 (Itä-Karjala 1935–1936)
- Karjalan Kävijä 1908–1909
- Karjalaisten Pakinoita 1906–1907
- Karjalaisten Sanomat 1917–1919
- Kirjallinen Kuukauslehti 1868–1870
- Kustaa Vaasa 1940–1942
- Lapuan Päiväkäsky 1931–1932
- Luo Lippujen 1936–1938
- Minerva 1926
- Nordisk Tidskrift för politik, ekonomi och litteratur 1867
- Rintamamies 1930–1938
- Ruijan Suomenkielinen Lehti 1877
- Sampsu Pellervoinen 1881
- Sinimusta 1931, 1934–1936
- Spes Patriae 1930–1931
- Suojeluskuntalaisen Lehti 1919–1925
- Suomalainen Inkeri 1935–1938
- Suomen Heimo 1923–1939
- Suomen Kuvalehti 1918
- Suometar 1947
- Suunta 1919–1924
- Toukomies/Viena-Aunus 1925–1939
- Valvoja 1920
- Vapaa Karjala/Vapaa Karjala ja Inkeri/
Karjala-Inkeri 1920–1939
- Ylioppilaslehti 1918–1939

1.3. Muu alkuperäislähteenä käytetty painettu materiaali

- Aitosuomalaisuus. Ohjelmaa ja päämääriä. Helsinki 1925.
- Akateemisen Karjala-Seuran toimintaohjeet kesäkautena. Helsinki 1925.
- Akateemisen Karjala-Seuran toiminta- ja vuosikertomukset vuosilta 1922–1938 (useat vuosikertomukset julkaistu Suomen Heimossa; niistä on huomautettu viitteissä).
- AKS:n toimintaohjeet kesäkiertäjille v. 1923. Helsinki 1923.
- AKS:n työmaalta. Helsinki 1926.
- Betänkande och förslag rörande folkskolväsendet i de finsktalande delarna av Norrbottens län. Stockholm 1921.
- Herää Suomi. Helsinki 1923.
- Inkerin Liitto vuosina 1922–1932. Helsinki 1932.
- Inkerin Liiton toimintakertomukset vuosilta 1922–1927 ja 1934, 1937, 1938 ja 1939–1940. Helsinki.
- Karjalan Sivistysseuran ja Vienankarjalaisten Liiton toiminta loppuvuosiin, Karjalan Sivistysseuran (KSS) julkaisuja 1. Helsinki 1917.
- Karjalan Sivistysseuran toiminta 9.4.1919–9.4.1920, KSS:n julkaisuja IV. Helsinki 1920.
- Karjalan Sivistysseuran toiminta toimivuonna 9.4.1920–9.4.1921, KSS:n julkaisuja VI. Helsinki 1921.
- Karjalan Sivistysseuran toiminta toimivuonna 9.4.1921–9.4.1922, KSS:n julkaisuja VII. Jyväskylä 1922.
- Karjalan Sivistysseuran toiminta toimivuonna 9.4.1922–9.4.1923, KSS:n julkaisuja VIII. Helsinki 1923.
- Karjalan Sivistysseuran seitsemäs toimivuosi 9/4 1923 – 9/4 1924, KSS:n julkaisuja X. 1924.
- Karjalan Sivistysseuran kahdeksas ja yhdeksäs toimivuosi 9/4 1924 – 9/4 1925 ja 9/4 1925 – 9/4 1926, KSS:n julkaisuja XXXV. 1927.
- Karjalan Sivistysseuran yhdestoista toimivuosi, KSS:n julkaisuja XXXXI. 1928.
- Karjalan Sivistysseuran toimivuosi 9/4 1928 – 9/4 1929, KSS:n julkaisuja XXXXIII. 1929.
- Karjalan Sivistysseuran toimivuosi 9/4 1929 – 9/4 1930, KSS:n julkaisuja XXXXVI. 1930.
- Karjalan Sivistysseuran toimivuosi 9.4.1931–9.4.1932, KSS:n julkaisuja XXXXIX, 1932.
- Karjalan Sivistysseuran toimivuosi 9.4.1932–9.4.1933, KSS:n julkaisuja L. 1933.
- Karjalan Sivistysseuran toimintakertomukset toimintavuosilta 9.4.1934–9.4.1939, KSS:n julkaisuja, Uusi sarja III, IV, VII–VIII. Helsinki 1935, 1936, 1938, 1939.
- Kertomus Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan komitean toiminnasta vuosilta 1919–1937. Viipuri 1920–1938.
- Livre vert. Actes et documents concernant la question carélienne. Helsinki 1922.
- Loorits, Oskar, Yrjö-Koskinens Briefwechsel mit seinen estnischen Freunden. Tartu 1936.
- Länsipohjan kysymys Suomen ja Ruotsin ylioppilaiden kirjeenvaihdossa. Päivänkysymyksiä II, Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan ulkoasiainvaliokunta. Helsinki 1929.
- La question de la Carélie orientale I. Documents publiés par la Ministre des

- affaires étrangères. Helsinki 1922.
- Ruotsalaisten asema Suomessa ja suomalaisten Pohjois-Ruotsissa. Kemi 1919.
 - Ryssästä saa puhua vain hammasta purren. Helsinki 1922.
 - Skogman, D., Suomalaiset Ruotsissa ja Norjassa, Suomi 1870. Helsinki 1870.
 - Suomalaisuuden Liitto 1906--1931. Kertomus Suomalaisuuden Liiton toiminnasta 1906--1931. Helsinki 1931.
 - Suomen ja Venäjän välisten Tartossa pidettyjen rauhanneuvottelujen pöytäkirjat 12.6. – 14.10.1920, Ulkoasiainministeriön julkaisuja. Helsinki 1923.
 - Suomen heimopäivä, I--IV. Helsinki 1928--1931.
 - Suur-Suomen koulu. Toim. Jyväskylän seminaarin Karjala-Seura. Jyväskylä 1930.
 - Suur-Suomi on yhtä kuin isänmaa. Helsinki 1923.
 - Valtiopäivät 1920, 1921, 1934 ja 1935: Pöytäkirjat.
 - Voionmaa, Väinö, Suur-Suomi, Kansanvalistusseuran Kalenteri 1919.
 - Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari, Kansallisia ja yhteiskunnallisia kirjoituksia II. Helsinki 1904--1906.

2. Kirjallisuus

- Ahava, Paavo*, Valistus- ja edistyspyrinnöistä Vianan ja Aunuksen Karjalassa, Karjalan Kirja II. Toim. Iivo Härkönen. Porvoo 1910.
- Airila, Martti*, Pohjois-Ruotsin suomalaiset, Suomen suku I. Helsinki 1926.
- Alanen, Aulis J.*, Armeijan puhdistusoperaatio ja ns. Wilkama-kriisi. Eräitä näkökohtia, HAik 1975.
- Alanen, Aulis J.*, Santeri Alkio. Porvoo 1976.
- Alapuro, Risto*, Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla. Helsinki 1973.
- Aminoff, Torsten G.*, Mellan svärdet och kroksabeln. 700 års kamp om karelenas land. Helsingfors 1943.
- Berelson, Bernard*, Content analysis in communication research, Glencoe, Ill. 1952.
- Blomstedt, Yrjö, K.J. Ståhlberg*, Valtiomieselämäkerta. Keuruu 1969.
- Borg, Olavi*, Suomen puolueet ja puolueohjelmat 1880--1964, Poliitiikan tutkimuksia. 7. Porvoo 1965.
- Borg, Olavi*, Suomen puolueideologiat. Poliitiikan tutkimuksia, 5. Porvoo 1965.
- von Born, Ernst*, Levnadsminnen. Helsingfors 1954.
- Branch, Michael, A.J.* Sjögren studies of the North, Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia. 152. Helsinki 1973.
- Churchill, Stacy*, Itä-Karjalan kohtalo 1917--1922. Itä-Karjalan itsehallintokysymys Suomen ja Neuvosto-Venäjän välisissä suhteissa 1917--1922. Porvoo 1970.
- Dahl, Helge*, Språkpolitik og skolestell i Finnmark 1814 till 1905. Oslo 1957.
- De Vylder, Elisabeth*, Så minns jag det. Folkhögskoleminnen och tidsbilder. Stockholm 1957.
- Enckell, Carl*, Poliittiset muistelmani II. Helsinki 1956.
- Erös, J.*, Hungary, European Fascism, ed. by S.J. Woolf. London 1970.
- Ervasti, A.V.*, Muistelmia matkalta Venäjän Karjalassa kesällä 1879, 2. korj. p. Helsinki 1918.
- Ervasti, A.V.*, Muistelmia matkalta Venäjän Karjalassa. Oulu 1880.

- Ervasti, A. V.*, Suomalaiset Jäämeren rannalla. Matkamuistelmia. Oulu 1884.
- Eskola, Seikko*, Sosiaalipoliittikka Suomalaisen puolueen ohjelmassa 1906, *Studia Historica Jyväskyläläisiä I*. Pieksämäki 1962.
- Fellman, Jacob*, Anteckningar under min vistelse i Lappmarken, IV. Helsingfors 1906.
- Fraser, Lindley*, Propaganda. London 1957.
- Genetz, Arvid*, Kiellellisiä aineksia Suomen sillan rakennukseen, *Suomi II*: 15. Helsinki 1882.
- Granfelt, A. A.*, Suomen silta, Suomalainen Suomi 1917.
- Groundström, Oskar*, Berättelse öfver en under sommaren 1861 gjord runosamlingsvandring inom en del av Ingermanland, *Suomi 1866*. Helsinki 1866.
- Gummerus, Herman*, Aktiivisilta taisteluvuosilta. Helsinki 1935.
- Haavio, Martti*, Heikki Nurmion Jääkärien marssi, Neljän vuosikymmenen takaa. Porvoo 1958.
- Haavio, Martti*, Nuoruusvuodet. Kronikka vuosilta 1906–1924. Porvoo 1972.
- Hakalehto, Ilkka*, Väinö Tanner. Taipumattoman tie. Helsinki 1973.
- Hakulinen, Janne*, Propagandan käsikirja. Helsinki 1951.
- Halila, Aimo*, Väinö Voionmaa. Helsinki 1969.
- Harmas, Irja*, Koidula ja Snellman. Pari poimintoa suomalais-virolaisten kulttuurisuhteiden historiasta, *Suomalainen Suomi 1961*.
- Heimotyö, I–III. Suomalais-ugrilaisen kulttuuritoimikunnan Suomen osaston vuosikirja I 1937–1938, II 1938–1939, III 1939–1940. Helsinki 1938, 1939, 1940.
- Heinrichs, Erik*, Mannerheim Suomen kohtaloissa, I. Keuruu 1961.
- Helanen, Vilho*, Suomalaiset Viron vapaussodassa. Helsinki 1921.
- Helanen, Vilho*, Vanhan Pohjalaisen osakunnan jakaminen, Pohjois-Pohjalainen osakunta 1907–1932. Helsinki 1932.
- Helasti, Heikki*, Itä-Karjalan siviiliviranomaiset 1918–1922, *THArk 30*. Vammala 1975.
- Hemanus, Pertti*, Propaganda sanomalehdissä. Keuruu 1975.
- Heporauta, F. A.*, Mitä on heimotyö? Heimotyö II. Helsinki 1939.
- Herttua, Anja*, Pakolaistyömme ennen ja nyt, Me uskomme I. Helsinki 1937.
- Hildén, Kaarlo*, Sijainti, rajat ja suuruus, Suomen maantieteen käsikirja. Helsinki 1936.
- Hjörne, Harry*, Viides rengas. Suomi-reportaashi. Suomentanut Viljo Kajava. Helsinki 1937.
- Holsti, Kalevi*, Suomen ulkopoliittikka suuntaansa etsimässä vuosina 1918–1922. Rudolf Holstin osuus. Helsinki 1963.
- Homén, Theodor*, Itä-Karjala ja Kuollan Lappi. Helsinki 1918.
- Hovi, Olavi ja Joutsamo, Timo*, Suomalaiset heimosoturit Viron vapaussodassa ja Itä-Karjalan heimosodissa vuosina 1918–1922, *THArk XXIV*. Turku 1971.
- Hovi, Ritva-Liisa*, AKS:n aatemaailma. Suomen historian laudaturtyö. TY 1969.
- Hyvämäki, Lauri*, Akateeminen Karjala-Seura 1922–1937, AKS:n Tie 1937. Porvoo 1937 (myös eripainos).
- Hyvämäki, Lauri*, Kaksi ylioppilaspolvea, Joukahainen XVII. Vaasa 1960.
- Hyvämäki, Lauri*, Kommunismi ja jälkiaktivismi, Suomalainen Suomi 1958.
- Hyvämäki, Lauri*, Sinistä ja mustaa. Tutkielmia Suomen oikeistoradikalismista. Helsinki 1971.
- Hyvärinen, Viena*, AKS:n naisosaston toiminnasta, Me uskomme II. Helsinki 1942.
- Hämäläinen, Pekka Kalevi*, Kielitaistelu Suomessa 1917–1939. Porvoo 1968.

- Härkönen, Iivo*, Itäinen vartio. Lukuja vanhasta Karjalasta. Helsinki 1920.
- Härkönen, Iivo*, Alkutyö Karjalan heimouden herättämiseksi, KSS:n julkaisuja 9. Helsinki 1924.
- Härkönen, Iivo*, Karjalan heimotyö, KSS:n julkaisuja XXXII. Helsinki 1926.
- Härkönen, Iivo*, Karjalan kirja, 2 uud. p. Porvoo 1932.
- Härkönen, Iivo*, Rajantakaisen Karjalan valistustyön vaiheita. Suomalainen Suomi 1923.
- Ikonen, Vilho*, Iivo Härkönen (1882–1941), Karjalainen elämäkerrasto. Toim. Jaakko Paavolainen. Porvoo 1961.
- Inkeriläinen*. Pohjois-Inkerin vapaajoukot ja niiden toiminta, Kymmenen kohtalokasta vuotta. Toim. K. Tynni. Helsinki 1929.
- Inkilä, Arvo*, Kansanvalistusseura Suomen vapaassa kansansivistystyössä 1874–1959. Keuruu 1960.
- Itä-Karjala. Esitys Itä-Karjalan maasta ja kansasta, sen vapausliikkeen tähänastisista vaiheista, nykyisistä taloudellisista, sivistyksellisistä ja valtiollisista oloista sekä Karjalan kysymyksestä. Toim. Akateeminen Karjala-Seura. Helsinki 1934.
- Jacobsen, Hans Adolf*, Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933–1938. Frankfurt am Main 1968.
- Jakobson, Max*, Diplomaattien talvisota. Suomi maailmanpolitiikassa 1938–40. Porvoo 4. p. 1968.
- Jansson, Jan-Magnus*, The role of political ideologies in politics. International relations, April 1959.
- Johnsen, Oscar Albert*, Finmarkens politiske historie. Kristiania 1923.
- Jägerskiöld, Stig*, Mannerheim 1918. Helsinki 1967.
- Jägerskiöld, Stig*, Valtionhoitaja Mannerheim. Helsinki 1969.
- Jääskeläinen, Mauno*, Itä-Karjalan kysymys. Kansallisen laajennusohjelman synty ja toteuttamisyritykset Suomen ulkopoliitikassa vuosina 1918–1920. Porvoo 1961.
- K.L.*, Poinintoja Itä-Karjalaa koskevasta kirjallisuudesta, Suomen Heimo 1938.
- K.T.*, Inkerin väliaikainen hoitokunta, Kymmenen kohtalokasta vuotta. Toim. K. Tynni. Helsinki 1929.
- K.T.*, Kymmenen vuoden takaa, Kymmenen kohtalokasta vuotta. Toim. K. Tynni. Helsinki 1929.
- Kaikko, Joh.* Maantieto kansakouluja varten (Väinö Auer – K. Merikoski), Terra 1938.
- Kalela, Jorma*, Grannar på skilda vägar. Det finländsk-svenska samarbetet i den finländska och svenska utrikespolitiken 1921–1923. Historiallisia tutkimuksia 84. Helsingfors 1971.
- Kalliola, Reino*, Itä-Karjalan suomalaiset luonnonkasvat, Valvoja-Aika 1942.
- Kampen om Östkarelen. Åbo 1941.
- Karjala. Karjalaisen osakunnan julkaisu. Helsinki 1910.
- Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan komitea. Sen synty, alkuvaiheet ja propaganda-toiminta, Suomen Heimo 1923.
- Karjalan Kirja. Toim. Iivo Härkönen. 2. uud. p. Porvoo 1932.
- Kaukoranta, Toivo*, Itä-Karjalan vapautentie. Poliittis-kronologinen yleiskatsaus. Karjalan ulkomaisen valtuuskunnan julkaisuja. Helsinki 1944.
- Kaukoranta, Toivo*, Itä-Karjalan vapauspyrkimykset I–XXV. Uusi Suomi 1941–1942.
- Kemiläinen, J.A.*, Aitosuomalaisuusliike. Helsinki 1930.
- Keynäs, Wasili*, Kyprianus venäläistytymistyön johtajana Suomessa ja Itä-Karjalassa. Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja XXVIII, 1938.

- Keynäs, W. ja Järvinen, Vihtori*, Seminaarimme suhde heimokysymykseen. Vapaustais-
telujen kahden puolen. Jyväskylän seminaarin yhteistoverikunnan julkaisu. Jyväsky-
lä 1923.
- Kiiski, Venla*, Tekla Hultin poliitikkona. Suomen historian lisensiaattityö. JY 1975.
- Klinge, Matti*, Vihan veljistä valtiotalismisiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näke-
myksiä 1910- ja 1920-luvuilta. Porvoo 1972.
- Klinge, Matti*, Ylioppilaskunnan historia. Ensimmäinen osa 1828–1852. Porvoo 1967.
- Klinge, Matti*, Ylioppilaskunnan historia. Neljäs osa 1918–1960. Porvoo 1968.
- Kohtamäki, Ilmari*, Ankara puutarhuri. August Ahlqvist Suomen kielen ja kirjallisuus-
den arvostelijana. Helsinki 1956.
- Kokko, Arvo*, Hallan ukko. Piirteitä maanviljelijä J.A. Heikkisen elämästä ja elämän-
työstä. Porvoo 1939.
- Korhonen, Keijo*, Naapurit vastoin tahtoaan. Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta
talvisotaan. 1. 1920–1932. Lahti 1966.
- Korhonen, Keijo*, Turvallisuuden pettäessä. Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta
Talvisotaan. 2. 1933–1939. Helsinki 1971.
- Koskimies, Rafael*, Nuijamieheksi luotu. Y.S. Yrjö-Koskisen elämä II. Keuruu 1974.
- Kulha, Keijo*, Neuvostovallan aika (1920–1941), Inkerin suomalaisten historia.
Jyväskylä 1969.
- Kulha, Keijo*, Tarkoituksellista tiedotustoimintaa. Sodanaikaisen propagandan kuva
todellisuudesta vuosina 1943–1944. Henkinen maanpuolustus. Tutkimussarja n:o
12. Helsinki 1972.
- Kuujo, Erkki*, Inkerin vaiheita keskiajalta 1700-luvun loppuun. Inkerin suomalaisten
historia. Jyväskylä 1969.
- Kuussaari, Eero*, Suomen suvun tiet. Kuvaus Suomen sukukansojen kehityksestä sekä
tuhattvuotisesta vaelluksesta ja valtataisteluista. Helsinki 1935.
- Kuussaari, Eero*, Vapaustaistelujen tiellä. Loviisa 1957.
- Lasswell, Harold D.*, Propaganda, Encyclopaedia of the social sciences, XII. New York
1950.
- Lauerma, Matti*, Kuninkaallinen Preussin jääkäripataljoona 27. Porvoo 1966.
- Lehtinen, Erkki*, Vienan Karjalaisten Liiton-Karjalan Sivistysseuran viisikymmenvuo-
tistaival, Suvulta suvulle. Karjalan Sivistysseuran 50-vuotisuusjulkaisu. Valkeakoski
1956.
- Lehes, Pertti*, Aleksei Mitro, Karjalaissukuinen kauppias ja kulttuurihenkilö. Suomen
historian pro gradu-tutkielma. JY 1976.
- Leinonen, Artturi*, Vuosikymmenten valinkauhassa. Muistelmia III. Porvoo 1960.
- Leiviskä, Iivari*, Poliittinen maantiede. Helsinki 1938.
- L. J.*, Inkerin Liitto, Kymmenen kohtalokasta vuotta. Toim. K. Tynni. Helsinki 1929.
- Leppo, Jaakko*, Propaganda. Ratkaiseva ase. Helsinki 1939.
- Lewin, M.*, Russian peasants and soviet power. A study of collectivization. The social,
political and ideological problems of a society in the throes of a transformation.
London 1968.
- Loone, L.*, Soome ja Eesti ühiskonnategelaste poliitilistest suhtelemisest Eesti rahvusli-
ku liikumise päevil, Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised. Tallinn 1959.
- Lundin, Charles*, Leonard, Finland in the second world war. Bloomington 1957.
- Lundin, Charles*, Svensk översättning, Finland och andra världskriget. Ekenäs 1958.
- M.A.*, Suomen heimosoturien Liitto, Heimosoturi 1935.
- Manner, Arvo*, Valtion pakolaisuhoitoa neljä vuosikymmentä, Valtion pakolaisavustus-
keskuksen arkistoluettelo, 581. VA.

- Manninen, Ilmari*, Pietari Brahe ja Suur-Suomi. Aika 1918.
- Manninen, Kirsti*, Akateemisen Karjala-Seuran maanpuolustuspropaganda vuosina 1936–1939. Suomen historian laudatututkielma. HY 1977.
- Melkko, Pekka*, Inkerin vapaustaistelujen aika, Inkerin suomalaisten historia. Jyväskylä 1969.
- Miettunen, Helge*, Musta informaatio. Keuruu 1976.
- Mylly, Juhani*, Maalaisliitto ja turvallisuuspolitiikka. Suomen ulkopolitiikka ja turvallisuuskysymykset agraaripuolueen politiikassa maan itsenäistymisestä talvisotaan. I Aktiivisesta heimopolitiikasta passiiviseen isolatioon 1918–1933, Turun yliopiston julkaisuja, Sarja C, 21. Turku 1978.
- Nevakivi, Jukka*, Muurmannin legioona. Suomalaiset ja liittoutuneiden interventio Pohjois-Venäjälle 1918–1919. Helsinki 1970.
- Niitemaa, Vilho*, Baltian historia. Porvoo 1959.
- Nummelin, Ragnar*, Statsgränsernas geografiska utveckling, Terra 1926.
- Nurmio, Yrjö*, Suomen itsenäistyminen ja Saksa. Porvoo 1957.
- Nygård, Toivo*, »Suur-Suomen koulu» ja Länsipohjan suomalaiset, HAik 1974.
- Nygård, Toivo*, Suur-Suomi -ajatus ja heimoalueet heimopropagandaa tehneiden järjestöjen äänenkannattajien kirjoittelussa 1920- ja 30-luvulla. Suomen historian liseniaatintyö. JY 1973.
- Näsi, Valde*, Länsipohjan kysymys. Pohjois-Ruotsissa, Norrbottenin läänin alueella asuvan suomenkielisen vähemmistön olot yleisinhimillisten ja kansainvälisesti tunnustettujen vähemmistöperiaatteiden valossa. Kansallisia kysymyksiä. 1. Helsinki 1928.
- Ottelin, A.K.*, Historianopetuksemme historiasta, Kasvatus ja koulu 1931.
- Paasivirta, Juhani*, Ensimmäisen maailmansodan voittajat ja Suomi. Porvoo 1961.
- Palander (Suolahti), Gunnar*, Henrik Gabriel Porthan historiantutkijana. Helsinki 1901.
- Palmstierna, C.F.*, Sverige, Ryssland och England 1833–1855. Kring novembertraktatens förutsättningar. Stockholm 1932.
- Perko, Touko*, Aseveljen kuva. Suhtautuminen Saksaan jatkosodan Suomessa 1941–1944. Porvoo 1971.
- Piepponen, Paavo*, Propaganda, Yhteiskuntatieteiden käsikirja I. Keuruu 1963.
- Pietilä, Veikko*, Johdatusta sisällön erittelyyn I, Tampereen yliopiston tutkimuslaitos C, oepetusmonisteita n:o 8/1969.
- Piironen, Kaija*, Sosialidemokraattisen puolueen ja lehdistön suhtautuminen Itä-Karjalan kysymykseen vuosina 1918–1922. Suomen historian pro gradu-tutkielma. JY 1976.
- Polvinen, Tuomo*, Venäjän vallankumous ja Suomi 1917–1920, I, Helmikuu 1917 – toukokuu 1918, Porvoo 1967.
- Polvinen, Tuomo*, Venäjän vallankumous ja Suomi 1917–1920, II, Toukokuu 1918 – Joulukuu 1920. Porvoo 1971.
- Henrici Gabriels Porthan Opera selecta – H.G. Porthans skrifter i urval. Femte delen, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia, 21 osa. Helsingfors 1873.
- Puntila, Lauri*, Suomen poliittinen historia 1809–1966. 5. uud. ja täyd. p. Helsinki 1971.
- Pusa, J.*, Pohjois-Inkerin hoitokunta, Kymmenen kohtalokasta vuotta. Toim. K. Tynni. Helsinki 1929.
- Qualter, Terence, H.*, Propaganda and psychological warfare. New York 1962.
- Qvigstad, J.*, Den kvaenske invandring till Nord-Norge. Tromsø Museums årskrifter

1920. Tromsø 1921.
- Raiituila, Pekka*, Lestadiolaisuus 1860-luvulla. Leviäminen ja yhteisönmuodostus. Loimaa 1976.
- Rasila, Viljo*, Poliittisen lehdistön historian tutkimus, Lammilla 10.–13.4.1978 pide-tyssä »lehdistön ja poliittisten taustaryhmien sidonnaisuuksien tutkiminen» -seminaarissa esitetyn alustuksen yhteenveto.
- von Rauch, Georg*, Geschichte der baltischen Staaten. Stuttgart 1970.
- Rekola, Eero*, Vapaussodan Rintamamiesten Liitto vv. 1929–1939. Tampere 1939.
- (*Relander, Lauri Kristian*), Presidentin päiväkirja 2, Lauri Kristian Relanderin muistiinpanot vuosilta 1928–1931. Julk. Eino Jutikkala. Tapiola 1968.
- Renwall, Pentti*, Itä-Karjalan suomalaisuuden kriisi, HAik 1944.
- Rinne, Toivo T.*, Turun yliopiston ylioppilaskunta 1922–1932. Helsinki 1932.
- Rintala, Marwin*, Three generations. The extreme right wing in Finnish politics. Bloomington 1962.
- Rintala, Marwin*, Äärioikeisto Suomen poliittisessa elämässä, Poliitiikka 5/1963.
- Rosberg, J. E.*, Finnarna i Tromsø amt, Terra 1915.
- Rouhiainen, Pirkko*, Historian oppikirjat poliittisen mielipiteen muodostajina maailmansotien välisenä aikana, HAik 1974.
- Ruuth (Ruutu), Y. O.*, Karjalan kysymys vuosina 1917–1920. Jyväskylä 1921.
- Ruutu, Martti*, Karjalan nousu Suomen sivistyneistön näköpiiriin, HAik 1941.
- Räikkönen, Erkki*, Heimokirja. Helsinki 1924.
- Räikkönen, Erkki*, Isänmaallisen kansanliikkeen syntyhistoriaa, Kustaa Vaasa 1/1940.
- Räikkönen, Erkki*, Lapuanliike, Akateeminen Karjala-Seura ja Itsenäisyyden Liitto, Spes Patriae 1/1930.
- Sainio, Matti A.*, Norjan suomenkielisten oppikirjojen syntyhistoriaa, Kasvatus ja koulu 1955.
- Salmi, Väinö*, Vaeltajan tarinoita. Helsinki 1946.
- Sanomalehdissämme vuoteen 1860 olleita heimokansoja koskevia kirjoituksia, SMMYA XV. Helsinki 1896.
- Sarva, Gunnar*, Venäläis-norjalaisen yhteisalueen ja Suomen rajan määrittäminen vuonna 1862, HArk XXXIV, Helsinki 1925.
- Saukkonen, Jussi*, Akateemisen Karjala-Seuran vaiheet 10-vuotiskautena 1922–1932, Suomen Heimo 19/1932.
- Schauman, Henrik*, Reunavaltiopolitiikka. Itsenäisen Suomen alkutaival. Toim. Päiviö Tommila, Historian Aitta. 15. Porvoo 1962.
- Seppinen, Ilkka*, Lehdistö ja ulkopoliittikka 1928–1932. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen julkaisuja 1. Helsinki 1972.
- Setälä, E. N.*, August Ahlqvist (Oksanen), Oma Maa IV. 2. uud. p. Porvoo 1928.
- Setälä, Voitto*, Suomalaista kirkollista idänpolitiikkaa 1917–1944. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia. 82. Vammala 1970.
- Sihvo, Hannes*, Karjalan kuva. Karelialismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana. Helsinki 1973.
- Sihvo, Hannes*, Karjalan löytäjät. Tampere 1969.
- (*Simojoki, Elias*), Palava pensas. Elias Simojoen puheita. Koonnut ja johdannolla varustanut Vilho Helanen. Porvoo 1942.
- Skyttä, Kyösti*, Presidentin muotokuva. Helsinki 1969.
- Stenberg, Herman*, Kauko-Karjala suhteissaan Suomeen ja Venäjään. Helsinki 1918 (myös saksan- ja englanninkieliset painokset).

- Suomen vapaussota v. 1918, IV. Julkaissut Vapaussodan historian komitea. Helsinki 1923.
- Suomi, Juhani*, Talvisodan tausta. Neuvostoliitto Suomen ulkopoliitikassa 1937--1939. I. Holstista Erkkoon. Helsinki 1973.
- Suuronen, Marjatta*, Sinimustajärjestö eli koululaiset politiikan pyörteissä. Suomen historian pro gradu-työ, HY 1971.
- Särkkä, Irma-Liisa*, Laulu- ja soittojuhlat Suomessa v. 1881--1917, Jyväskylän yliopiston Historian laitos. Suomen historian julkaisuja 1. 1973.
- Tallqvist, Th. ja Törneros, A.*, Kertomus runonkeruumatkasta Inkerissä kesällä 1859, Suomi 1860. Helsingfors 1862.
- Tarasti, Kari*, Suomalaisuuden Liitto 1906--1966. Porvoo 1966.
- Teerijoki, Niilo*, Suomalaisuus ja heimoharrastusta, Jyskyjen seminaari. Jyväskylän seminaarin satavuotismuisto 1963. Helsinki 1963.
- Teikari, Erkki*, Lapuanliikkeen ja Isänmaallisen kansanliikkeen sanomalehdistöjen ilmaiseva maailmankuva. Tutkimuksen taustaa ja problematiikkaa. Lehdistö- ja tiedotusopin laudaturtyö. Tampereen yliopisto 1966.
- Tiittanen, Antti*, Inkeriläisten pakolaisten asiain hoito, Suomen Heimo 1924.
- Tikkanen, Heikki*, Suomen ja Norjan Lapin rajaneuvottelut 1829--52. Neuvottelut Suomen ja Norjan Lapin raja-alueiden vastavuoroisista käyttöoikeuksista v. 1829--1852, Suomen historian laudaturtutkielma. JY 1964.
- Tingsten, Herbert*, Idékritik. Stockholm 1941.
- Tolvanen, Jouko*, Karjalainen osakunta 1905--1954. Henkilöitä, tapahtumia, toimintaa. Hyvinkää 1955.
- Turja, Ilmari*, Ruijanrantaa ja Ruijanmerta. Porvoo 1928.
- Törneros, A.* (katso Tallqvist, Th. ja Törneros, A.)
- Uola, Mikko*, Isänmaallisen Kansanliikkeen synty 1932--33. Turun yliopiston Suomen historian laitos. Monistesarja B. Tutkimuksia. 3. 1969.
- Wahl, J.H.*, Lapperne og den lapske Mission. Kjøbenhavn 1866.
- Wahlbäck, Krister*, Veljeys veitsenterällä. Suomen kysymys Ruotsin politiikassa 1937--1940. Porvoo 1968.
- Vapaasalo, Sakari*, Pohjois-Pohjalainen osakunta 1932--1957, Jouko VI. Oulu 1957.
- Waris, Heikki*, Savo-Karjalaisen osakunnan historia. I 1833--1852. Helsinki 1939.
- Wessman, Raimo*, Suomen ja Neuvosto-Venäjän suhteiden kehitys ja yleinen mielipide kevästä 1918 elokuuhun 1919. Suomen historian laudaturtyö. JY 1967.
- Vesterinen, Leeni*, Suuntaviivoja heimotyölle, Suomalainen Suomi 1928.
- Viitanen, F.O.*, Kirjeenvaihtoa ja väittelyä Skandinavian suomalaisista. Lisiä satakuntalaisen pastorin David Skogmanin työn valaisemiseksi. Satakunta VI. Porvoo 1926.
- Viitanen, F.O.*, Pohjois-Ruotsin suomalaiset ja matkan varrelta vähän pohjoisempaan. Lisiä kansallisuustaistelujen historiaan. Kansanvalistusseuran toimituksia 176. Helsinki 1917.
- Vilkuna, Kustaa*, Heimo, heimokansa, heimokunta, Karjala idän ja lännen silta. Kalevalaseuran vuosikirja 53. 1973. Vaasa 1973.
- Vilkuna, Kustaa*, Salaseura Vihan veljet, Helsingin Sanomat 19.11.1972.
- Vironmäki, Matti*, Piirteitä Inkeriläisten Yhdistys r.y:n toiminnasta 1934--1969. Inkerin suomalaisten historia. Jyväskylä 1969.
- Voionmaa, Väinö*, Suomen uusi asema. Porvoo 1919.
- Woolf, S.J.*, Introduction, European Fascism. Ed. by S.J. Woolf. London 1970.
- Vuento, Arvo*, Länsipohjan suomalaisväestön kansanopetuksesta. Suomalaisesta ope-

- tuksesta ruotsalaiseen, Kasvatus ja koulu 1956.
- Vuorimaa, Artturi*, Kokenut kaikki tietää. Muistelmia seitsemältä vuosikymmeneltä. Porvoo 1967.
- Wuorinen, John H.*, Suomalaisuuden historia. Suomentanut E.F. Rautela. Porvoo 1935.
- Vuorjoki, Asko*, Akateemisen Karjala-Seuran ulkopoliittinen linja. Poliittisen historian laudaturtyö. HY 1963.
- Vuorjoki, Elsa*, Naisylioppilaiden Karjala-Seura. Me uskomme I. Helsinki 1937.
- Vuorjoki, Risto*, Pohjois-Pohjalainen osakunta 1907–1931. Pohjois-Pohjalainen osakunta 1907–1932. Helsinki 1932.
- Vuorjoki, Yrjö*, Heimotyö Suomessa, Fenno-Ugrica IV. Helsinki 1931.
- Ylioppilaan kirja. Suomen korkeakouluissa opiskelevien käsikirja. Toim. Akateeminen Karjala-Seura. Porvoo 1926.
- Yllö, Leo*, Inkerin maa ja luonto, Inkerin suomalaisten historia. Jyväskylä 1969.
- Yläräkkölä, Arvo*, Edvard Gylling Itä-Karjalan suomalainen rakentaja. Keuruu 1976.
- Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari*, Onko Suomen kansalla historiaa HArk V. Helsinki 1876.
- Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari*, Johtavat aatteet ihmiskunnan historiassa. Helsinki 1879.
- Zetterberg, Seppo*, Suomi ja Viro 1917–1919. Poliittiset suhteet syksystä 1917 reunavaltiopoliittikan alkuun. Historiallisia tutkimuksia. 102. Helsinki 1977.
- Zetterberg, Seppo*, Suomi ja Viron ensimmäiset yleiset laulujuhlat, HAik 1974.

3. Sanomalehdet

(Tärkeimmät kirjoitukset ja kirjoittajat yksilöity viitteissä.)

- Eteenpäin 1918
- Helsingin Sanomat 1920–1923, 1929–1931, 1935–1937
- Hufvudstadsbladet 1919–1922
- Ilkka 1920–1924, 1926, 1928–1929
- Karjala 1920, 1927, 1930–1931
- Karjalainen 1918
- Karjalan Aamulehti 1921
- Keski-Savo 1918
- Keski-suomalainen 1918
- Lakeuden Sana 1933
- Maakansa 1930–1931, 1935–1936
- Mikkelin Sanomat 1918
- Pohjolan Sanomat 1919–1920, 1930
- Punainen Karjala 1928
- Suomen Kansanvaltuuskunnan Tiedonantoja 1918
- Suomen Sosialidemokraatti 1920–1922, 1929–1931, 1935
- Svenska Pressen 1929
- Tampereen Sanomat 1917
- Työ 1918
- Uusi Aura 1935
- Uusi Suometar 1905–1906
- Uusi Suomi 1918, 1920–1923, 1927–1931, 1935–1937
- Vapaus 1918

4. Tietoja antaneet henkilöt

- Kouluneuvos Aarne Huuskonen, Helsinki
- Apulaisprofessori Lauri Hyvämäki, Helsinki
- Maisteri Kerttu Mustonen-Hukki, Helsinki
- Opetusneuvos Uno Peltoniemi, Espoo

HENKILÖHAKEMISTO

- Afanasieff (Ahava), Paavo 40, 41, 42, 49, 54, 55
Ahlqvist, August 22, 30, 31, 37, 236, 242, 256
Ailio, Julius 149
Airila, Martti 152, 166
Ala-Kulju, Reino 196, 199, 200
Aleksanteri II 39
Alkio, Santeri 90, 92, 238
Almberg-Jalava, A. 45
Annala, V. 194
Arokallio, G. 74
Arwidsson, A.I. 31
Aspelin, J.R. 32
Aspelund, Carl Edvard 22, 242
- Basilier, Hj. 40
Bergbom, Emilia 271
Bergqvist, O. 153
Bergström, Israel 30
Brahe, Pietari 21
Brander, Uno 97
Bruun, Theodor 34
- Carlgren, C. 81
Castrén, M.A. 22, 242
Castrén, Reino 173, 206, 222, 225, 229, 230
Clason, C. 153
- Danielson-Kalmari, J.R. 94
Donner, K. 70, 73, 93, 181, 182, 238
Donner, Otto 34
- Eklund, Elsa 123
Enckell, Carl 76
Engelberg, R. 98, 109, 154
Erich, Mikko 78
Erich, R. 51, 133, 238
Ervasti, A.V. 23, 28, 29, 30, 37, 39, 40, 41, 261
Ervasti, Pekka 40
Europaeus, D.E.D. 24
- Fabritius, A. 50
Fellman, Jaakko 26
Forsman, Jaakko 32
Friis, J.A. 28, 29
- Genetz, Arvid (Jännes, Arvi) 31, 36, 60, 117, 236, 271
Godenhjelm, B.F. 31, 34
Gottlund, K.A. 148
Granfelt, A.A. 34, 35
Grotenfelt, K. 74, 77, 238
Gummérus, Herman 78, 182, 185, 186, 188, 189, 193, 194, 222, 238
Gylling, E. 86, 107, 149, 184, 221, 227, 233, 241
- Haavio, Martti 91, 120, 121, 123, 124, 125, 132, 136, 147, 190, 191, 203
Hainari, O.A. 42
Hakulinen, Lauri 132, 136, 191
Hallikorpi, K. 126
Hannikainen, Lauri 60
Hannula, Uuno 79, 84, 167
Havu, I. 106
Heickell (Kuussaari), E. 155, 156, 166, 182, 202
Heikel, I.A. 91, 94, 125
Heikinheimo, Anna-Liisa 200
Heikkinen, J.A. 78
Heikkinen, P.V. 238
Heilimo, E. 204
Heinrichs, E. 181, 238
Helanen, Vilho 133, 144, 173, 174, 191, 194, 195, 199, 238
Hermanson, Robert 94
von Hertling, G. 60
von Hertzen, G. 188, 189

- Hirviseppä, Reino 202
 Hitler, Adolf 197
 Hjelt, Edvard 51
 Holma, Harri 174, 182
 Holsti, Rudolf 51, 88, 121, 175, 232, 233
 Homén, Th. 74, 238
 Honkajuuri, M. 238
 Hultin, Tekla 74
 Huotari, A. 149
 Hupli, V. 149
 Hurt, J. 36
 Hynninen, P.J. 238
 Hyvärinen, Viena ks. Pantsar, Viena
 Härkönen, Iivo 43, 46, 52, 55, 60, 63, 64, 69, 70, 97, 115, 116, 117, 148

 Ignatius, Hannes 56
 Ingman, Lauri 64, 76
 Inha, K. 36
 Ivalo, Santeri 238

 Jakobson, Carl Robert 32
 Jalanti, Tauno 143, 144, 217
 Jannsen, Harry 32, 271
 Jannsen, Johann Voldemar 31, 32
 Judenits, Nikolai Nikolajevits 70
 Jännes, Arvi ks. Genetz, Arvid

 Kaarakka, O. 155, 156
 Kaarle IX 21
 Kaila, A.A. 182
 Kaila, Elmo E. 78, 92, 93, 126, 128, 132, 147, 148, 238
 Kallas, Oskar 70
 Kallia, R.G. 195
 Kalm, H. 76
 Kares, K.R. 195
 Karlin, W. 153
 Kaukoranta, T. 126, 147, 148, 181, 182
 Kekkonen, Urho 157, 191 203
 Kemiläinen, Arvi J. 49, 159
 Kettunen, Lauri 218, 238
 Keynäs, Vasili 88, 89

 Kianto, Ilmari 59
 Kinos, I. 119
 Kivimäki, T.M. 223
 Koidula, Lydia 32, 36
 Koivistoinen, J. 77
 Korhonen, Paavo 31
 Koskelainen, Yrjö 45
 Koskimies, A.V. 77, 238
 Kosola, Vihtori 129, 187
 Kotaniemi, A. 119
 Kotonen, O. 65, 66, 102, 173, 182, 184, 185, 205, 206, 207, 208
 Kreutzwald, Friedrich Reinhold 31
 Krohn, Julius 31
 Krohn, Kaarle 45, 46, 237
 Kuntijärvi, L. 230
 Kuussaari, E. ks. Heickell, E.
 Kylmäkoski, V. 55
 Kypriano 44
 Kärki, Niilo 91, 120, 121, 122, 124, 132, 147

 Lampén, Ernst 148
 Leino, Eino 55
 Leinonen, Artturi 92, 238
 Leiviskä, I. 126
 Leppo, Matti 208
 Leskinen, E. 194
 Lieder, J. 81, 82
 Louhivuori, O.W. 92
 Lönnrot, Elias 22, 27, 30, 31

 Maiski, I. 182
 Malm, C.W. 58
 Malmivaara, W. 78
 Manner, A. 184
 Mannerheim, C.G.I. 56, 57, 64, 76, 149
 Mantere, O. 97, 98, 149
 Mellbye, N. 169
 Merenheimo, A. 129
 Metiäinen, A. 223
 Mikkola, J.J. 42, 45
 Mitro(fanoff), Aleksei 40, 42, 49, 52, 53, 59, 88, 143, 237
 Mustonen, Juuso 205, 208

- Niemi, A.R. 115, 116, 117, 237
 Nikolai 44
 Nordström, Ragnar 183, 202
 Nurmio, Heikki 50
 Näsi, Valde 164, 165
- Ojansuu, Heikki 123
 Okkonen, Onni 46
 Oksanen, Aino 145
- Paavilainen, H.K. 66, 173
 Paavolainen, E. 65, 185, 237
 Pajula, P.P. 70
 Pakaslahti, Aaro 124, 129, 138, 157
 Pantsar (Hyvärinen), Viena 129, 145, 146
 Parikka, Eino 213
 Paukkonen, Leo 89
 Pelkonen, L. 57
 Penttilä, Aarni 122
 Pesonen, Matti 154
 Pitka, J. 121
 Porthan, Henrik Gabriel 21
 Procopé, Hj. 78, 162, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 238, 241
 Puustinen, Viljo 55
 Päts, Konstantin 121, 199
- von Qvanten, Emil 22
- Rantakari, K.N. 69, 90, 237
 Rathe, Arthur 170
 Rehbiñder, R.H. 26
 Reijonen, Erkki 121
 Rein, Th. 271
 Relander, J. 182
 Renvall, Heikki 56, 74, 94, 238
 Rettijeff, Antti 59
 Rieki, E. 181, 182
 Riipinen, Hilja 200
 Ritavuori, Heikki 97
 Runeberg, Johan Ludvig 22
 Rääkkönen, Erkki 113, 125, 126, 130, 131, 132, 136, 147, 148, 150, 188, 189, 193, 194
- Saarimaa, E.A. 123, 238
 Saastamoinen, A.H. 174, 238
 Sadovnikow, A. 65, 105, 106
 Salmiala, B. ks. Sundström, B.
 Salminen, Väinö 36, 59, 64, 77, 155, 216, 237
 Sandler, Richard 167
 Sario, S. 51, 237
 Sario, V. 182
 Saukkonen, Jussi 144
 Schwarzberg, Johannes 29
 Sederholm, J. 106
 Seise, E. 70
 Setälä, E.N. 71, 72, 74, 94, 151, 174, 238
 Sihvo, Aarne 175, 181, 182
 Simelius (Simojoki), Elias 125, 136, 174, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 238
 Simojoki, Elias ks. Simelius, Elias
 Simojoki, M. 144
 Sirk, Artur 199
 Sirkeinen, R. 53
 Sirola, Y. 56
 Sivén, H.N. (Bobi) 72, 134, 174
 Sivén (Susitaival), Paavo 134
 Sjögren, A.J. 22
 Skogman, David 24, 25, 26, 27, 28
 Smedslund, R. 168
 Snellman, Jaakko 199
 Snellman, Juhana Vilhelm 22, 23, 25, 36, 136, 174
 Somersalo, A. 189, 195, 199
 Stenberg, Herman 50, 65, 66, 67, 68, 70, 76, 77, 88, 102, 138, 237
 Stocksleth, Nils Joachim 27
 Suits, Gustav 49
 Sundström (Salmiala), B. 194, 195
 Sunila, J. 109, 110, 173
 Suominen, Helli 213
 Supinen, Pekka 57, 66, 88, 119
 Susitaival, Paavo ks. Sivén, Paavo
 Swan, C.G. 32, 33, 34, 35
 Svento, R. ks. Swentorzetski R.
 Swentorzetski (Svento), R. 149
 Svinhufvud, P.E. 74, 175, 185, 193, 238
 Sydow, O. 83
 Söderhjelm, J.W. 162

- Takala, Roope 118
 Talas, Onni 174, 238
 Tallgren, A.M. 216
 Talvela, Paavo 87, 126, 130, 181,
 182, 183, 184, 185, 206, 207, 238
 Talvio, Maila 42, 45
 Tanner, T. 54
 Tesner, Hugo 36
 Thauvon, A. 28
 Tiittanen, A. 108, 113, 115
 Tikkanen, Paavo 22
 Tirranen, J. 70, 171, 217
 Toikka, B. 76
 Topelius, Sakari 22, 242
 Trygger, E. 153
 Tuompo, J.E. 81
 Turja, Ilmari 217
 Tynni, K. 70, 78, 110, 172, 173,
 183, 215, 216, 217
 .
 Wahl, J. 27
 Valle, Aarne 173
 Wallenius, K.M. 166, 181, 182, 183,
 197
 .
 Wanhainen, K. 80, 81, 83
 .
 Vapaasalo, S. 199
 Wegelius (Vuorjoki), Y. 129, 156,
 164, 167, 192, 194, 195, 238
 Vesterinen, L. 218
 Westman, C.G. 83
 Wickström, Emil 133
 Wiedemann, F.J. 32
 Wiik, K.H. 149, 179
 Viksten, E. 126
 Virkkunen, Allan 199
 Virta, Erkki 119, 144
 van der Vlugt, Willem 88
 Voionmaa, Väinö 243
 Vuorimaa, A. 187
 Vuorjoki, Y. ks. Wegelius, Y.
 Vähäkallio, Reino 125, 126, 144
 Väisälä, K. 144
 .
 Yrjö-Koskinen, A. 181, 184
 Yrjö-Koskinen, Lauri A. 165
 Yrjö-Koskinen, Y.S. 24, 25, 26, 28,
 29, 30, 31, 32, 34, 37, 236
 .
 Österman, Hugo 184